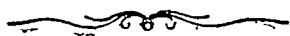

वैतालपञ्चविंशतिः ।

पण्डितकुलप्रतिना,

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीमज्जीवानन्द-विद्यासागर-भट्टाचार्य्येण

विरचिता ।

तदात्मजाभ्या

पण्डित-श्रीमदाशुबोध-विद्याभूषण-

पण्डित-श्रीमन्नित्यबोध-विद्यारत्नाभ्यां

सुललिताख्यया व्याख्यया समलङ्कृत्य

प्रकाशिता च ।

चतुर्थं संस्करणम् ।

कलिकातामहानगर्याम्

वाचस्पत्ययन्त्रे

मुद्रिता ।

प्रकाशक— { पण्डित-श्रीश्यामबोध-विद्याभूषण
तथा
पण्डित श्रीमिस्त्रबोध विद्यारत्न ।

प्रातिस्थान— { २ न०, रमानाथ मसुमदार ट्रीट चाम्बार्ड
ट्रीट पोष्ट अफिस । कलिकाता ।

प्रिण्टर—वि, वि, मुखर्जी ।

२ न०, रमानाथ मसुमदार ट्रीट, कलिकाता ।

सूचीपत्रम् ।

विषयाः	पृष्ठाङ्काः
उपक्रमणिका	१
(पद्मावतीवज्रमुकुटोपाख्यानं नाम) प्रथमकथा	१०
(मन्दारवतीब्राह्मणकुमारत्रयोपाख्यानं नाम) द्वितीयकथा	४२
(शुकशारिकीपाख्यानं नाम) तृतीयकथा	५४
(शूद्रकवौरवरोपाख्यानं नाम) चतुर्थकथा	७४
(सोमप्रभाब्राह्मणकुमारत्रयोपाख्यानं नाम) पञ्चमकथा	९७
(मदनसुन्दरीधवलोपाख्यानं नाम) षष्ठकथा	१०६
(चण्डसिंहसत्त्वशीलोपाख्यानं नाम) सप्तमकथा	११४
(भोजनचण्डनारीचण्डतूलिकाचण्डोपाख्यानं नाम) अष्टम- कथा	१३४
(अनङ्गरतिविज्ञानचतुष्टयोपाख्यानं नाम) नवमकथा	१४३
(मदनसेनाधर्मदत्तोपाख्यान नाम) दशमकथा	१५०
(धर्मध्वजतद्धार्यात्रयोपाख्यान नाम) एकादशकथा	१६३
(यशकेतुदीर्घदर्शुपाख्यानं नाम) द्वादशकथा	१६८
(हरिस्वामिविप्रभार्यापाख्यानं नाम) त्रयोदशकथा	१८५
(रत्नवतीचौरीपाख्यानं नाम) चतुर्दशकथा	२०५
(शशिप्रभामनःस्वाम्युपाख्यानं नाम) पञ्चदशकथा	२१५
(मलयवतीजीमूतवाहनोपाख्यानं नाम) षोडशकथा	२३१

सूचीपत्रम् ।

विषया	पृष्ठाङ्का
(उन्मादिनीयशोघरीपाख्यानं नाम) समदशकथा	२५८
(चन्द्रस्वामिसिद्धतापसोपाख्यानं नाम) अष्टादशकथा	२६८
(घनवतीचौरोपाख्यानं नाम) एकविंशत्युक्ता	२८०
(इन्द्रीवरप्रभाचन्द्रास्त्रीकीपाख्यानं नाम) विंशत्युक्ता	२८४
(घनहृमच्छ्रीकमलाकरोपाख्यानं नाम)	पञ्चविंशत्युक्ता
	३११
(सिंहीस्त्रीवक्रभ्राष्ट्रचतुष्टयोपाख्यानं नाम)	षाडविंशत्युक्ता
	३२२
(विप्रपुत्रशरीरान्तप्रवेशितापसोपाख्यानं नाम)	अष्टविंशत्युक्ता
	३२८
(चन्द्रावतीचण्डसिंहाक्षुपाख्यानं नाम)	उत्तुविंशत्युक्ता
	३३४
(राज्ञ वेताससिद्धुपाख्यानं नाम)	पञ्चविंशत्युक्ता
	३४४
कथोपसंहारः	३४८

वैत. लपञ्चविंशतिः ।

उपक्रमणिका ।

अस्ति (क) गोदावरोतटे प्रतिष्ठानाख्यो जनपदः ।
तत्र विक्रमसेनस्य (ख) भूपतेः पुत्रः शक्रपराक्रमः
त्रिविक्रमसेनो नाम विख्यातकीर्तिरभूत् नृपतिः ।
तस्य (ग) सभाऽऽसीनस्य नृपस्य सेवार्थं प्रत्यहं
क्षान्तिशीलो नाम भिक्षुः एकैकं फलमुपानयत् । सोऽपि

(क) गोदावरोतटे—गोदावर्ष्याः,—तदाख्याया नद्याः, तटे—तीरं (६४ी तत्पु० । अधिकरणे ऽमी) । प्रतिष्ठानाख्यः,—प्रतिष्ठानम् (प्रति + स्था + भावे च्युट्) इति आख्या—नाम यस्य स. (बहुव्री०) । जनाः प्रयन्ते गच्छन्ति यत्र सः जनपदः,—देशः, दाक्षिणात्यस्थानगरविशेषः इति यावत्, (“भवेज्जनपदी जानपदीऽपि जनदेशयो.” इति मेदिनी । जन + पद + अधिकरणे घः । वि० पु०) ।

(ख) भूपतेः,—राज्ञः (शिवे ६४ी) । पुत्रः,—तनयः (पु० । विष्ण० । पुत् + वै + कर्त्तरि कः) “पुत्रास्मि नरकात् यस्मात् पितरं वायते सुतः । तस्मात् पुत्र इति ख्यातः—॥” शक्रपराक्रमः,—शक्रस्य—इन्द्रस्य, पराक्रम इव पराक्रमः,—दोष्ये यस्य स. (बहुव्री०) । विख्यातकीर्तिं,—विख्याता—प्रसिद्धा (वि + ख्या + कर्मणि क्त.) कौर्त्तिं,—यशः (कृत + भावे क्तिन्) यस्य स. (बहुव्री०) । अभूत्—आसीत् (सू + कर्त्तरि लुङ्-द) । नृपतिः,—राजा (वि०) ।

(ग) सभाऽऽसीनस्य—सभायाम् आसीनः,—उपविष्टः (आस + कर्त्तरि शानच्) तस्य । (विष्ण०) नृपस्य—राज्ञः (शिवे ६४ी) । सेवार्थम्—आराधनार्थं, (सेवार्थे इदमिति नित्यसमास) । क्षान्तिशीलः,—क्षान्तिः,—क्षमापूर्णे, शील—चरित्रं यस्य सः (बहुव्री०), भिक्षुः,—सत्रासी (पु० । भिक्ष + कर्त्तरि च) । उपानयत्—उपनीतवान्, उपहारीकृतवानित्यर्थः. (उप + आ + नी + लुङ् द) ।

(घ) तदादाय चासन्नपरस्य कोशाधिकारिणो हस्ते प्रतिदिन
न्यधिपत् ।

(ङ) इत्थं द्वादशसु वर्षेषु गतेषु एकदा सभागतोऽसौ मिच्छु
राज्ञे यथायथं फलं दत्त्वा सभागृह्यात् निरगात् । राज्ञा तु
तस्मिन्नहनि (घ) देवात् प्रविष्टाय रचिषां हस्तश्रुताय
क्रीडामर्कटपोताय तत् फलं प्रादात् । स मर्कटः

(घ) तत्—तत् । आदाय—गृह्णता (आ + दा + ण्यप्) चासन्नपरस्य—
चासन्ने—समीपे परति—वर्षे यं तस्य (चासन्न + पर + चर्चरि ट्) निवृत्त
वर्तिनः । कोशाधिकारिणः—कोशस्य—वर्षोत्सवः, वनसमूहस्येवम्, (कोशी(वी)
ऽसौ कुशस्ये पञ्चविंशतिर्षोचदिवसी” इत्यमरः) चरिषात्,—छानिम्, रचयतवा
इति भावः, विद्यते चस इति (मत्वञ्च इति.) कोशस्य चरिषरीति रचयतवा इति
भावः यत्स इति वा [चरि + ङ + चर्चरि चिनिः, “नन्दिपोहपपादिमी
ज्जुचिष्यन्” (१।१।११३ पा०) इति षडादिभात् चिनि] धनापाराधयज्ञेवर्कटः ।
न्यधिपत्—निहितवान् (नि + धिप् + षङ्-इ) ।

(ङ) इदम्—वधिव प्रचारिणः, पूर्वीकप्रवदानरीत्या इत्यर्थः [अथ० । “इदं
नक्षत्रम्” (१।१।१३ पा०) इति इदम् + वसु] । वर्षेषु—वर्षेषु (मासि ७०), बर्षेषु
—चतुष्टयेषु (विच०) । सभायत—सभा—संघट्टं वत्,—भाङ् (निच २वा
सत्त्वं) सभावालागत इति वा (७मी वसु) सभाश्रित इत्यर्थः । राज्ञे—रुपाय,
(सप्त० ३र्थे) यथायथं—निवृत्तमित्यर्थः, (अथ) । दत्त्वा—दत्त्वा
(दा + ङ) । सभागृह्यात्—सभायै यज्ञं (३र्थी वसु०) दत्त्वात् (चया ३मी) ।
निरगात्—तिष्ठन्तत् [तिर् + इच् + ष्ट्व-इ “इषो वा वृद्धि” (२।३।३३ पा०)
इति इषी या चाईम.] “गाविष्या—” (२।३।३० पा०) इति सिषी सुम्] ।

(च) देवात्—धरुषा (अथ) । प्रविष्टाय—प्रवर्षयिषाव (विच० । व +
धिम् + तः) । रचिषां—रचयिषां (सिषी इषी), हस्तात् श्रुत् (३मी वसु०) वक्
हस्तश्रुताय—करयुक्ताय (विच०) । क्रीडामर्कटपोताय—क्रीडामै—श्लेषाये
(“क्रीडा श्लेषा च तस्य च” इत्यमरः) मर्कटपोतः,—वानरप्रियः (३र्थी वसु०)
(“पीयं पाथीप्रसवी विष्णुः पृथुश्च भावश्च विष्णुः” इत्यमरः) तर्क (सप्त० ३र्थे)
विचयिनीश्वरं तद्गृह्णीतवात्तपत्रिमवै इत्यर्थः । प्रादात्—प्रादच्छत् (प्र + दा +
ङ्-इ) ।

(क) यावत् तत् फलमश्नाति, तावत् तस्मात् फलात् विद-
लितात् अनर्घम् उत्तमं रत्नं निरगात् । तद्वद्वा राजा तदादाय
तं (ज) भाण्डागारिकं पप्रच्छ,—“भिक्षुणा उपनीतानि
थानि फलानि मया तव हस्तै दत्तानि, तानि त्वया सदा
क्व स्थापितानि ?” । (झ) तदाकर्ण्य कौशाध्यक्षः सभयस्तं
व्यजिज्ञपत्,—“देव ! मया तानि अखण्डानि च गवाक्षतः
क्षिप्तानि, यदि आदिशति देवः, तदा तानि साम्प्रतं गवेषये”

(क) यावत्—यदा इत्यर्थः । अश्नाति—अस्ति (क्रादि अश् + लट्-ति) ।
तावत्—तदा इत्यर्थः । फलात् (वि० । अपा० प्र०) , विदलितात्—खण्डितात्,
भोजनाद्यै मत्तादिति यावत् (विष्ण० वि + दन् + क्तः), अनर्घं—नास्ति अर्घं,—मूष्य
घस्य तादृशम् अमूल्यं, मूल्येणापि दुष्प्रापमित्यर्थः, महामूल्यमिति यावत् । रत्न—
भाषिण्य (वि० नपु०) ।

(ज) भाण्डागारिकं—भाण्डानां—भूषणादिद्रव्यजातानां (“भाण्ड मूल-
वर्षिन्वित्ते तुरङ्गाणाञ्च मण्डने । मदीकृलहयोमध्ये भूषणे भाजनेऽपि च” इति
हैमः) आगार—तद्रक्षणार्थं गृहविशेषः, तत्र नियुक्तः इति (“तत्र नियुक्त”
(४।४।६९ पा०) इति ठक्) त, कौशाधिकारिणं, पप्रच्छ—निश्चासितवान्
(प्रच्छ + लिट्-णल्) । भिक्षुणा—क्षान्तिशीलाख्यसध्यासिमा । उपनीतानि—उप—
सनीपे, नीतानि—आनीतानि, (विष्ण० । उप + नी + क्तः) दत्तानि—अर्पितानि,
[दा + क्तः, “दी ददधी” (७।४।४६ पा०) इति दा इत्यस्य ददादेशः] । क्व—कुत्र
(अव्य०) । स्थापितानि ?—रक्षितानि ? (स्था + णिच् + क्तः) ।

(झ) आकर्ण्य—श्रुत्वा, (आ + कर्ण + णिच् + ल्यप्) । कौशाध्यक्षः,—
भाण्डागारिकः, सभयः,—भयेन सङ्घ वर्तमानः (षड्भ्रौ०) वक्तुं सन् । व्यजिज्ञपत्
—विज्ञापितवान् (वि + ज्ञा + णिच् + लुङ्-ट्) । तानि—फलानि, अखण्डानि—
अभद्रानि । गवाक्षतः,—वातायनात्, गवाक्षरन्ध्रमाश्रित्येत्यर्थः, [गवाम् अक्षीव
इति गी + अक्षि “अक्षीवोऽदर्शनात्” (५।४।७६ पा०) इति अक्षि गवाक्षं तस्मात्,
ल्यब्लोपे पञ्चमी । “पञ्चम्यास्तसिल्” (५।१।७ पा०) इति तसिल् । “वातायन
गवाक्ष” इत्यमरः] । क्षिप्तानि—पातितानि (क्षिप् + क्तः) । आदिशति—आज्ञा-
पयति (आ + दिश + लट्-तिप्) । साम्प्रतम्—अधुना (अव्य० । “एतार्हं सम्प्रतौ-
दागौमधुना साम्प्रतं तथा” इत्यमरः) । गवेषये—अन्वियामि (गवेष + स्वार्थे णिच् +

इत्युचिवान् स राज्ञाऽनुमतो गत्वा क्षणादेव प्रत्यावृत्त्य पुन-
 व्यज्ञापयत्,—“देव । तानि कोशे शीर्षानि फलानि, तेषु च
 रश्मिज्वालाऽऽकुलान् रक्षराशीन् पश्यामि” । तदाकर्ण्य
 (अ) समुष्टं तान् मणीन् कोशरक्षिणे दृष्ट्वा अन्त्येदुरागतं
 तं भिक्षु पर्य्यष्टुत्,—“भिक्षो । कथमेवं धनव्ययेन नित्यं मां
 शिवसे ? यावत् कारणं न वक्ष्यसि, तावत् ते फलं न ग्रहीष्ये” ।

(ट) इत्युक्तवन्तं तं नृपं स भिक्षु विजयं गीत्वाऽब्रवीत्,—
 “वीर ! किमपि साधनं साधिव्यसापेक्षमस्ति, तत्र वीरिन्द्रेण

कट् इट्) । उचिवान्—उच्यमान् । (उच + क्तु + इमा १५०) । अनुमतः,—अनुमत
 इति अनुघात (अनु + मत + क्त), राजा—राजा (राज + क्त) उच्यते—उच्य
 मान्तिव विवक्ष्यानन्तरे पर इत्यर्थः, (लृक्षीपि पञ्चमी) ज्वाला—ज्वालाम्
 (वृत् + पा + क्त + क्त) । पश्यामि—पश्येदवत्, (प् + श् + विच् + क् + इ) ।
 कोशे—द्विरप्यादिज्ञापनयुक्ते भाण्डाकारे इत्यर्थे शीर्षानि—अग्रानि अर्धतः
 नतानि वा (ष + क्त) । रश्मिज्वालाऽऽकुलान्—रश्मीनां—द्विरचानां व्यापारि,
 —प्रिच्छामि, आकुलान्—आघातित्वर्थे (विच्) रक्षराशीन्—साधिकादभूजान्,
 पश्यामि—पश्येदवत् (क्त + कट् सिच्) ।

(अ) समुष्टः,—भीत (सम् + तुष + क्त) । कोशरक्षिणे (अन्तर्गते) ।
 अन्त्येद—अन्त्येदम् दिने (अन्त्य) । पर्य्यष्टुत्—अभिघ्रायत (परि + ष्ट +
 क् + इ) । कथं—कथं । धनव्ययेन—धनं व्ययित्वा (व्यये इवा) शिवसे ?
 —परिचरसि ? शीववर्षीकं । (शिव + कट् + शी) । यावत्—यथावत्कालम्
 (यव) । वक्ष्यसि—वक्ष्यसि (वच् + कट् + क्त) तावत्—तथावत्कालम्
 (यव) ते—तव (शिवे इती) । ग्रहीष्ये—आवाप्यामि (गृह् + कट् + षे) ।

(ट) उक्तवन्तं—उक्तवन्तं [विच् । क् + क्तु + क्त] “वचिक्विवचादीनां
 विति” (१।१।१३ पा) इति वचे क्तप्रकारेण] । विजयं—निर्जयं जयं
 नीला—प्रापय [नी + क्त अयतेर्निष्कर्षणत्वात् कृपं विजयमिति च कर्त्तव्यम्]
 अब्रवीत्—अब्रवीत् (ब्रू + क् + इ) । विजयं—विजयं, कान्तवत्प्रकारमिच्छन्तः,
 साधनं—निर्जयं सत्यापयन्तमित्यर्थः, (“नारणे कृतसंस्कारे नती इन्वीपपादने ।
 निर्जयं नोपकरणात्प्रव्याहृत् च साधनम् इ” इत्यमरः) विदित्विति वा, कार्येणित्त्विति

त्वया क्रियमाणं साहाय्यमर्थये ।” इति (ठ) श्रुत्वा राजा
“तथा” इति तस्य साहाय्याय प्रत्यपद्यत । ततः स
(ड) अमणस्तुष्टः पुनस्तं नृपमवादीत्,—“प्रभो ! अस्याम्
आगामिन्यां कृष्णचतुर्दश्यां निशाऽऽगमे इतो महाश्मशानं गत्वा
वटतरोरधः स्थितस्य मे सकाशं त्वया गन्तव्यम्” इति । तत-

(“निहंतौ दापने सिद्धौ गतावनुगमे धने । उपायस्रतसस्कारवधमेद्रेषु साधनम् ॥”
इति शाश्वतः) [साध्यते यत् तत् साधनं, साध + कर्मणि ल्युट्] । साचिव्यसापेच
—सचिव, —सहायः (“मन्त्री सहायसचिवौ” इत्यमरः), तस्य भाव साचिव्य—
साहायक, सह—साकल्येन, सम्पूर्णतयेत्यर्थं, अपेक्षते—अनुवर्तते इति सापेक्ष
(सह + अप + ईच + कर्त्तरि पचाद्यच्) साचिव्यस्य सापेक्ष साचिव्यसापेक्ष—
सहायसाध्यमित्यर्थं । वीरेन्द्रेण—वीरश्रेणेन, [वीरेषु इन्द्रः तेन ७मी तत्प०] क्रिय-
माणम्—अमुष्ठीयमान, (कृ + कर्मणि शानच्) साहाय्य—सहायताम्, अर्थये—
वाचे (अर्थ + स्वार्ये णिच् + लट्-इट्) । यच्चिकीर्षुरध, तत् कस्यापि साहाय्य विना
न भवितुमर्हति, अत वीरश्रेष्ठस्य ते साहाय्य प्राथये इति निष्कर्षं ।

(ठ) श्रुत्वा—आकर्ण्य (श्रु + क्त्वा) । तथा—तदेवास्तु, साहाय्य करि-
ष्यामीत्यर्थः । साहाय्याय—साहाय्य कर्त्तुं [“क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः”
(२।३।१४ पा०) इति तुमुनः कर्मणि षर्षी] । प्रत्यपद्यत—स्वीकृतवान् (प्रति +
पद + लङ्-त्) ।

(ड) अमण, —यतिभेदः, भिक्षुरिति यावत्, (“अमणो यतिभेदे ना निन्द्य-
जीविनि तु विष्णु” इत्यमरः) तुष्टः,—प्रीतः (तुष्ट + क्त.) । अवादीत्—अभाषिष्ट
(वद + लुङ्-ट्) । प्रभो !—स्वामिन् । [राजन् । इत्यर्थः, आगामिन्यां—भाविन्या
(विष्ण० । आ + गम + णिनि, स्त्रिया ङीष् आगामिनी तस्याम्) कृष्णचतुर्दश्या—
कृष्णपक्षीयचतुर्दश्या तिथौ । (कालाधिकरणे ७मी) निशाऽऽगमे—निशायाः,—
रात्रेः, आगमः,—आगमन, प्रारम्भ इत्यर्थः, (६४ी तत्प०) तत्र, रजनीमुखे इत्यर्थः
(अधिकरणे ७मी), इतः,—अस्मात् स्थानात्, (अव्य० । इदम् + “पञ्चम्यास्तसिल्”
(५।३।७ पा०) इति तसिल् । “इदम इश्” (५।३।३ पा०) इति इश् ।
वटतरो, —वटवृक्षस्य, अध, —अधस्तात् [“षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन” (२।३।३० पा०)
इति अध.शब्दयोगे षष्ठी] स्थितस्य—आसीनस्य (विष्ण० । स्था + क्तः), मे—मम
(शेषे षष्ठी) । गन्तव्य—यातव्य (गम + भावे ल्यत्) ।

स्तेन राज्ञा (ट) “वाङ्मेव करिष्यामि” इति अभिहिते स
चास्तिगौप्तो भिक्षु प्रहृष्टः स्वं निन्दयं ययौ ।

अथाऽऽगतायां कृष्णचतुर्दश्यां स (ण) महासखी मरपति
भिक्षोस्तां प्रार्थयन् प्रतिपन्नां अरन् प्रदोषे नीलवसनेन सम-
भद्रुतगिरा खड्गपाणिरलक्षित तत् महाशमशानमगात् ।
गत्वा (त) इतस्ततोऽन्विष्यन् घटतरोरघः स्थितं तं मन्त्रग्यासे
कुर्याणं भिक्षुं हृष्टा समुपेत्य च जगाद,—“भिक्षो ! एषोऽस्मि

(उ) वाङ्—श्रीकारापञ्चमव्यञ्जितत् इति जामि प्रतिष्ठा करीभीलवः,
(“वाङ् इडवतिप्रथो” इति मीदिनी) । करिष्यामि—चतुष्टाप्ताणि (कृ + कर्त्
ष्यामि) । अभिहिते—अपि [अभि + धा + कर्त्षेति न “दधातेर्ङि” (७।१।३२
पा०) इति चाधातेर्ङि] । प्रहृष्टः,—अनुत्, (प्र + हृप् + कर्त्षेति ङः) ।
स्व—निजं निक्षोक्तोऽपि इति निखर्ष—एङ् [नि + शी + कर्त्षिणश्च वा ।
निजयोऽस्तमये षट् । भोपनस्य प्रदीपेऽपि—” इति डैनः] ययौ—अवाप्त
(या + क्तिच् अन्) ।

(ष) महासखीः,—महत्—अमृतं सखी—वर्षं यस्य सः महासखः (विच ।
वङ्गरी । “मखं गुणे पित्राचारो वक्षी इत्यस्यभाष्यो” इति मीदिनी) । प्रतिपन्नाम्
—अङ्गीकृतां (विच । प्रति + पद् + कर्त्षेति ङः, ताम् । “इतिपत्नीऽन्विष्य-
ष्याद्विष्णोऽङ्गीकृतेऽपि च इति मीदिनी) । अरन्—अपिष्यन् (अ + षट्) ।
प्रदीपे—रजनीमुखे रात्रिद्वारेण इत्यर्थः (आकाशद्वारेण च भी । “प्रदीपे रजनी-
मुखम्” इत्यनन्तः) । नीलवस तत् वसनं तेन—अपरज्जेव, कृष्णवर्णोऽप्येवेति
ज्ञानम् (अन्वया । करणे ष्वा) । कृष्णपक्षीवरान्नी कृष्णवसनेन शिष्टसंज्ञादमनस्यै-
रक्षयितव्या वनगात्रे प्रातव्यम् । समस्तद्वृतं—भूमितं, शिष्टं—असखं येन यज्ञ
वा तवामृतं, समाप्तादितमसखं इत्यर्थः (वङ्गरी) । खड्गपाणिः,—एङ्,—
अधिः, पाणी—इत्ये यज्ञ तवामिष्टः (अर्धद्वारवङ्गरी) । अक्षयितः,—
कृतापि प्रहृष्टः (विच । कृ + क्त् + कर्त्षेति ङः) ।

(त) इतस्ततः,—अस्मां तस्मां द्विषि यमन्तादिवर्षे (चम्) । अभिष्यन्
—अनुत्तव्यम् (अ + ष् + कर्त्षेति ङः) । मन्त्रग्यासे—मन्त्रेण—मन्त्रीशारेण,
अन्वयात्पूर्वकमित्यर्थः, ग्यासे—अरपञ्चादिग्यासे (ष्वा तत्पु) कुर्याणम्—
चतुर्विंशतं (विच । कृ + कर्त्षेति ङान्) । हृष्टा—अनखोक्त, (इत् + क्त्)

आगतः, किन्ते करवाणि ? वद” । तदाकर्ण्य स भिक्षुर्नृपं
दृष्ट्वा हृष्टः (घ) प्रोवाच,—“राजन् । यदि प्रसादस्ते कर्तव्यः,
तदा इतो दक्षिणामुखं गत्वा एकाकी विदूरे यं शिंशपातरुं
द्रक्ष्यसि, तस्मिन् प्रलम्बितो सृतः कोऽपि तिष्ठति, तस्मिन्हानीय
मे साहाय्य कुरु ।”

तदाकर्ण्य स वीरो नृपतिः “तथा” इति (द) उक्त्वा सत्य-
मङ्गरः दक्षिणादिशमालम्ब्य तत्र प्रययौ । (घ) कथञ्चिच्च तेन
श्मशानमार्गेण गच्छन् विदूरे तं शिंशपातरुं प्राप्य तदुपरि

समुपेत्य—समीप गत्वा, (सम् + उप + इ + ल्यप्) । जगाद—उवाच
(गद् + लिट्-णल्) । अस्मि—अहम् (अव्य०) । आगतः,—उपस्थितः,
(आ + गम् + कर्त्तरि क्त) । करवाणि—अनुतिष्ठानि, (क्त + सम्प्रत्ये लोट्-निप्)
वद—ब्रूहि, (वद् + प्रार्थनायां लोट्-हि) ।

(घ) प्रोवाच—वभाषे (प्र + वच् + लिट्-णल् “लिटि अभ्यासस्थीभवेपाम्”
(६।१।१७ पा०) इति अभ्यासस्य सम्प्रसारणम्) । प्रसादः,—अनुग्रह (प्र +
सद् + भावे घञ्), ते—तया (“कृत्याना कर्त्तरि वा” (२।१।७१ पा०) इति कर्त्तरि
पठौ) । कर्त्तव्यः,—सम्पादयितव्य इत्यर्थ (क्त + कर्मणि ल्यप्) । एकाकी—
असहाय, सहचररहित इत्यर्थः, (विण०) विदूरे—बहुदूरे (दूरार्थे ७ नी),
स्थितमिति शेषः । शिंशपातरु—“शिंशु” इति नाम्ना ख्यात वृक्ष, द्रक्ष्यसि—
दृक्ष्यसि (दृश् + लृट्-म्यसि) । प्रलम्बित,—प्रकर्षेण लम्बमानतया अवस्थापितः
(प्र + लवि + कर्मणि क्त) । इह—अस्मिन् स्थाने (अव्य०), आनीय—प्रापय
(आ + नी + ल्यप्) । कुरु—सम्पादय (क्त + प्रार्थनाया लोट्-हि) ।

(द) उक्त्वा—कथयित्वा [वच् + क्त्वा “वचिस्त्वपियजादीनां किति” (६।१।१५
पा०) इति वचे सम्प्रसारणम्] । सत्य,—तथ्यः, अविषय इत्यर्थः, सङ्गरः,—प्रतिज्ञा
यस्य सः (बहुव्रीहिः । “प्रतिज्ञाऽऽजिसंविदापरमु सङ्गरः” इत्यमरः) दृढप्रतिज्ञा
इत्यर्थः । मालम्ब्य—आश्रित्य, लक्ष्यौक्येत्यर्थः, (आ + लवि + ल्यप्) प्रययौ—
गतवान् (प्र + या + लिट्-णल्) ।

(घ) कथञ्चित्—गाढान्वकारतया अविज्ञातमार्गतया च अतिक्लेशनेत्यर्थः
(अव्य०) । श्मशानः,—शवा शेरतेऽस्मिन् इति (श्मन् + शौ + आनच् ङिञ्) श्मशानं

अथगामं इत्येवमशायात् । दृष्टा तं तदम् (अ) आकृष्ट
 द्विवरणं तं भूमौ उपगतम् । (प) पातितय म पक्षमात्
 ज्योतिर इव भूमिं चक्रेत् । ततोऽगो राजा (क) पयस्व
 कृपया तज्योनिताकाङ्क्षी पागत् तस्य पद्मानि परागयत्
 तामत् न गम पशुदाममकरात् । तत म राजा त
 (म) वेतापविभक्तिं पठति — "अथ इममि ण पदि, गच्छाम्"

— "अथ इममि ण पदि, गच्छाम्" इति १ अथ प्रवशादुक्तान्
 २ अथ इममि ण पदि — अथ (अथ + इम + मी) ण पदि गच्छाम्
 — विवरायत् (वि + व + रा) "अथ + इम + मी" इत्यन्तः । अथम्
 — अथम् (अथ + म्) ; अथम् — अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम्
 (अथ + म्) अथम् — अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम्
 अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः ।

(अ) अथम् — अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम् — अथम्
 अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः ।

(ब) अथम् — अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम् — अथम्
 अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः ।

(क) अथम् — अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम् — अथम्
 अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः । अथम् (अथ + म्) इत्यन्तः ।

(म) वेतापवि । — वेतापवि — मृतविद्वेष अधिष्ठितम् — आविष्टं (इया
 तापुदम् । अधि + एता + म्) वेतापविष्ठितम् — मृतविष्टं (विष्ट) मत्वा —
 विविष्टं (मत् + ष्टा "अनुदात्तोपदिम्" (२।३।१० पा) इति अनुदात्तविष्टोप) ।
 पदि — आविष्टं (आवि + ष्ट + ष्टादन्तायां षीर्द्धि), पश्चात् — आवि (अन्त +

इति निर्भयं यावत् ब्रवीति, तावत् तं वेतालं न भूमौ सम-
वैक्षत, ऐक्षत च तस्यैव तरोरुपरि यथापूर्वं लब्धमानम् । ततो
(भ) भूयोऽपि तरुमारुह्य सं राज्ञा यत्नतः तं शवमवारोहयत् ;
वीराणां चित्तं वज्रादपि अखण्डितम् अकम्प्यम् । ततः तं
वेतालाधिष्ठितं शवं स्कन्धम् (म) आरोप्य मौनेन गन्तुम्
उपचक्रमे । (य) यान्तञ्च शवाधिष्ठितो वेतालस्तं राजानं-
मब्रवीत्,—“राजन् ! अध्वविनोदाय कथामाख्यामि, शृणु ।—

लट्-वस्), आवागिति शेषः । निर्भय—निः, —नास्ति, भय—दासः यस्मिन्
कर्म्मणि तद् यथा तथा (क्रिया विण०), ब्रवीति—कथयति (ब्रू + लट्-तिप्) ।
वेताल—मृताधिष्ठितशवविशेषम् । समवैक्षत—समपश्यत् (सम् + अव + ईक्ष् +
लट्-त) । यथापूर्वं—पूर्वमनतिक्रम्य (अनतिक्रमे अव्ययी०), पूर्ववदित्यर्थः ।

(भ) भूय,—पुनः (अव्य०) । यत्नतः,—यत्नमाश्रित्य, (ल्यब्लोपे
पञ्चमी) निर्वन्धातिशयपूर्वकमित्यर्थः । अवारोहयत्—अवातारयत्, (अव + रुह् +
णिच् + लङ्-ट्) । वीराणां—शूराणां (शेषे ढष्ठी), चित्तं—मन (वि० । कर्त्तुं),
वज्रादपि—कुलिशादपि, वज्र दृष्टाऽपीत्यर्थः (ल्यब्लोपे पञ्चमी), अखण्डितं—
न खण्डित, न भग्नमित्यर्थः, न भयेन विदलितमिति यावत्, (विण० ।
गञ् तत्पु० । ग + खण्डि + कर्म्मणि क्त) अकम्प्य—कम्पनानर्हम्,
अचञ्चलमित्यर्थः (विण० । ग + कम्प + कर्म्मणि यत्), न कम्पित भवतीति
यावत् ।

(म) आरोप्य—उत्थाप्य (आ + रुह् + णिच् + ल्यप्), मौनेन—किमप्य-
नाभाष्य, सूणीभूतेन सता इत्यर्थः, (उपसङ्ग्रहाने श्या । “अथ सौमसभाषणम्”
इत्यमरः) गन्तु—गमनाय (गम + भावे तुमुन्), उपचक्रमे—आरेमे (उप +
क्रम + लिट् ए “प्रीपाभ्यां समर्थाभ्याम्” (१।१।४२ पा०) इत्यात्मनेपदम्) ।

(य) यान्त—गच्छन्त (विण० । या + शन्ट् + २या १ वचनम्) । शवाधिष्ठितः,
—शवं—श्वतदेहम्, अधिष्ठित, —आश्रितः [२या तत्पु०] अध्वविनोदाय—अध्वनि
—मार्गं, विनोदाय—असापनोदनाय इत्यर्थः, पथि अमपरिहार कर्त्तुं [“क्रियार्थोप-
पदस्य कर्म्मणि स्थानिनः” (२।१।१४ पा०) इति तुमुन् कर्म्मणि षर्थी] । कथा—
रचितं प्रबन्धविशेष, (“प्रबन्धकल्पना कथा” इत्यमरः । “प्रबन्धकल्पनां स्त्रीक-
सख्यां प्राज्ञाः कथां विदुः” इति कौलाहलाचार्यः) किञ्चित् सत्यघटनासंबलित-

अथ प्रथमकथा ।

“अस्ति (क) वाराणसी नाम महारथसति पुरी, या
 कैनामस्य स्यस्रीय पुष्यजनसेविता, हारयष्टिरिव यस्या स्वर्ग-
 तरङ्गिणी विभाति । तस्यां (ख) प्रतापानसनिर्दग्धविपक्ष
 कुसुक्कामन प्रतापसुकुटो नाम नृपति प्रतिवसति च । तस्य

प्रथमविश्वसिद्धः, चाप्यानि—वृषवाति (वा+प्या+त्-निप्) । शत्रु-
 पावचप (शु+षोऽङ्) ।

(क) वाराणसी—वासी । महारथसतिः,—महारथ—विपक्ष, वसतिः,—
 निवृत्तम् शत्रुनिर्दग्धः, (“वसति स्मात् शिवां वसि वामिन्वाद्य निवृत्तमे”
 इति मेदिनी) । कैनामस्य—तदात्मपर्यन्तस्य, स्यस्रीय—वक्रविनभ्रमान् इव,
 पुष्यजनसेविता—पुष्यजनेन—पश्यन्नेन, सुकृतिवाञ्छिन्नेन इति वारत् चप्यत्र
 कैनामस्य—वचनचन (“वय पुष्यजनी वसि राचसे पश्यन्नेपि च इति
 मेदिनी) सेविता—पाराविता, चाश्रिता च (सेव+वाचश्चि क्) । हारयष्टिः,—
 हारयुष्म इव [उपमा] वर्या—वाराणसी (द्विमे ६ श्लो), स्वर्गतरङ्गिणी—
 स्वर्गात्—सुरलोकात् चरतीर्षी तरङ्गिणी—नदी, (मध्यपरदशीपिचक्षंदा०)
 वक्रा इत्यर्थः, विपुपदप्रसूतायाः वक्राः सुरलोकादवतीचक्रात् । स्वर्ग तरङ्गिणी
 इति वा (इष्टी वक्रात्) वक्राः सुरनिष्वासात् । विभाति—राश्रते (वि+भा+
 षट् तिप्) ।

(ख) प्रतापैति ।—प्रतापः,—वीरदण्डं तैव (“स प्रतापः प्रभावश्च
 वसेज् वीरदण्डश्च” इत्यमरः), चमकः,—पथिरिव (उपमितिसमास)
 तैव निर्दग्धानि—निःशेषं भक्ष्योक्तानि, (निर+वृत्+कर्षश्चि क्) विपक्ष-
 कुक्षानि—चरिसमूहाः, आननामीव—वनामीव (उपमितिसमास) इव च
 (वृत्ती०), प्रतापसुकुटः,—प्रताप एव सुकुटः प्रतापसूचित् वा सुकुटः,—त्रिपुसूचं

च (ग) वज्रमुकुटो नाम तनयः स्मरस्य च जनस्य च रूप-
श्रीर्ययोर्द्वर्पदलन आसीत् । तस्य राजपुत्रस्य सखा
(घ) महामतिः मन्त्रिपुत्रः कश्चिदास्त । कदाचित् स नृपात्मजः
तेन (ङ) सख्या सह क्रीडन् स्रगयाप्रसङ्गेन अतिदूरमञ्चानं
जगाम । स (च) तत्र सिंहाना मस्तकानां सटाजालानि
श्रीर्यश्रीचामराणीव शनैश्छिन्दन् महावनमेकमाससाद । तत्र

यस्य सः (बहुव्रीहि), श्रीर्येष्वनेव स्वमुकुटरक्षकतया तथाविधाख्याया प्रसिद्धः
इत्यर्थः । प्रतिवसति अ—उवास [प्रति + वस + लट्-तिप् "लट् छे" (३।२।११५
पा०) इति अयोगे अतीते लट्] ।

(ग) वज्रमुकुटः,—वज्रयुक्तः,—हीरकमण्डितः इति यावत्, मुकुटः वज्र
सादृशः । स्मरस्य—कामस्य (शेषे दृष्टौ) । रूपश्रीर्ययोः,—रूप—शौन्दर्यं, श्रीर्यं—
प्रराक्रमश्च (इन्द्रः) तयोः, द्वर्पं,—अङ्गुष्ठः, तस्य दलनः,—खण्डक, नाशक.
इत्यर्थः, (दृष्टौ तत्पु०) द्वर्पं दालयति—विदारयति इति वा (नन्द्रादित्वात् ल्यु)
रूपेषु स्मरस्य श्रीर्येषु जनस्य च द्वर्पदलन इत्यर्थः, समधिकरूपवान् विरतिशयः
श्रीर्यवाश्च इति समुद्रितार्थः ।

(घ) महामतिः,—महती—उदारा, सति,—बुद्धिः यस्य स [बहुव्री० ।
"पुवत् कर्मधारयजातीयदेशीयेषु" (६।३।४२ पा०) इति पुवङ्गावे कृते "आन्महत्;
समानाधिकरणजातीययोः" (६।३।४६ पा०) इति महत्सकारसाकारः] । आस—
आसीत् (आस + लङ्-त्) ।

(ङ) सख्या—मित्रेण, मन्त्रिपुत्रेण इति यावत् (सङ्घोरे श्या) क्रीडन्—
खेलन् (क्रीड् + शब्) । स्रगया—आखेटः, स्रगवधफलकः व्यापारः इति यावत्,
तस्याः प्रसङ्गः,—अभ्यासः (दृष्टौ तत्पु०) तेन, स्रगयायां प्रसङ्गः,—आसक्तिर्वा
(७मौ तत्पु०) तेन स्रगयाप्रसङ्गेन—स्रगयाभ्यासेन स्रगयासङ्गाया वा । अञ्चानं—
मार्गं, जगाम—ययौ (गम + लिट्-णल्) ।

(च) तत्र—अध्वनि (उपश्लेषे ७मौ) । सटाजालानि—केशरसमूहान् (दृष्टौ
तत्पु० "सटा जटाकेशरयोः" इति जेदिनी) । श्रीर्यैति ।—श्रीर्यंश्रीः,—श्रीर्यंश्व
श्रीः शूरत्वरूपा सम्पत् इत्यर्थः, (रूपककम्पघा०) श्रीर्येषु लब्धा या श्रीः,—सम्पदित्यर्थो
वा (श्या तत्पु०) तस्या चामराणि—बालव्यजमानि इव, पराक्रमलक्षणा
नौगनाथं चामराणीवित्यर्थः,—शनैः,—मन्द मन्दम्, अत्रायासेनेत्यर्थः, एतेन तस्य

सरोवरमिहं दृष्ट्वा (छ) शान्तं स तेन सुहृदा मन्त्रिपुत्रेण
तज्जन्म पीत्वा प्रचाशितकरचरणं कस्वापि तीरतरोर्मूले
समुपाविगतम् ।

(छ) अत्राक्षरे काऽपि स्यान्नार्थमागता, दिव्याकृतिः
सुपरिच्छदा, पूरयन्तीव सावस्थानिभरिण सरोवरं, दृष्टिपातः
सृजन्तीव तत्रोत्पलधमानि, प्रत्यादिगन्तीव मुखेन जितेन्दुना

तद्वाचोपलं सुचितम् । द्विन्दु—द्वन्द्वम् (द्विद+द्वम्) । चातपाद—पाद,
(प्रा+पद+विद्+त्) ।

(छ) शान्तः—अमलितः (विच० । शन+ञ) । मन्त्रिपुत्रेण (उहाव
श्वा) । सरो व चरयो च तेषां समादाः करचरणं (मास्यहस्तात् एनेव
वडाच), प्रचाशितं—विधीतं, करचरणं—इत्यपादं येन तत्रासूतं प्रचाशितः
करचरणः,—विद्युत्पात्रिपादः, इत्यपादं प्रचास्येत् । तीरतरीः,—तीरे—
उत्तरिचोतटे, वा तदः तत्र (मने दृष्टी), मूले—मूलदेशे (चोपरोविद्याविचरणे
०मी) समुपाविगतम्—समुपविष्टवान् (सम्+उप+वित्र+उड् इ) ।

(छ) अत्राक्षरे—चक्षिष्यसरोरे राजपुत्रेण उपवेश्यमानां इत्यर्थः (चय) ।
जानार्थं—पानं चर्तुनिसर्थः, (यानाव इत्यभिति निवसन्ताम्) । दिव्या—दिवि—
सर्वे मवा (द्विच-मप्यात् प्रवार्थे चतुश्चरः) मनीहारीचोत्कर्षः, चाकृतिर्बलां वा
दिव्याकृति—सुहृदा इत्यर्थः, (वङ्गी० । "दिव्यं चमर्षे चाकां जी मली
दिवि मने चिपु" इति मीदिमी) । सुपरिच्छदा—सु—शोभनः, परिच्छदः—
बद्धादिपूरुषं यथा सः, सुशेया इत्यर्थः (विच) । पूरयन्तीव—परिपूषे
सावस्थान्तीव (विच० । पूर+विच+मद+शिवां ङीप्) । सावस्थान्—अत्रप्रमा-
विशेषः "मुञ्जापुत्रीषु श्यावावाचरचमभिवान्त । प्रतिपाति बहवोषु तद्वाच-
निधीयते । इत्युक्तवचनः चाशिविशेष इति पाठः, इदिव गिरः,—
वाचिवाच ("सद्यः प्रवचनं वाचिवाचो निर्मली सः" इत्यमरः) येन, (करणे
श्वा) निर्गमनादिति भावः । दृष्टिपातेः,—दृष्टीः,—दृष्टीः, (दृष्टिर्वाग्नेय-
दन्ते" इति ङीम्) पाताः,—पातताति दृष्टिपाता (दृष्टी चतुः) च वैदिकीयेः,
सृजन्तीव—सृजन्तीव (सृज+मद+शिवां ङीप्) तत्र—उत्तरी (चक्षिणादी
०मी), उत्पलधमानि—उत्पलरक्षानमानि ("उत्पलीरं नासप्ये उत्पलं कुचम्
इति इति इमम्) उत्पलीरक्षानमानावः इतिमत्पातेन स्रगतिं कुचम्

अम्बुजानि, कन्यका तेन दृष्टे । (भ्र) दृष्टैव सा तस्य राज-
पुत्रस्य मनो जहार तत्क्षणम् । सोऽपि (ज) राजसूनुस्तस्या
विलोचने अहार्षीत् ।

सा तु कन्या तद्दर्शनेन (ट) सञ्जातविकारा लज्जया
किमपि वक्तुमशक्नुवती हृद्गतमाकूतं सङ्केतेन बोधयन्ती एक-
मुत्पल कर्णं गृहीत्वा, दन्तरचनां विधाय, पद्मं शिरसि कृत्वा

बनसर्ज्जनीत्येवा इति बोद्धव्यम् । प्रत्यादिशन्तीव—प्रत्याख्यान्तीव, दूरीकुर्वन्ती-
वेत्यथ, (प्राति + भा + दिश + शत + स्त्रिया ङीप्) मुखेन (करणे श्या) गित, —
सौन्दर्येण परामित, अधरीकृत इत्यर्थ, इन्दुः,—चन्द्र येन तादृशन (विण० ।
षड्भ्री०) । जितेन्दुना—चन्द्रविजयिना, अम्बुजानि—पद्मानि, सुखसुषमया
अधरीकृतचन्द्रपद्मा इति समुद्रिताथ । तेन—राजपुत्रेण (कत्तरि श्या), दृष्टे—
दृष्टा (दृश + कर्मणि णिट्-ण) ।

(भ्र) दृष्टैव—अवलोकितैव (दृश् + कर्मणि क्त + स्त्रिया टाप्), राजपुत्रेणैति
शेष । राजपुत्रस्य (श्रुषे षष्ठी) । जहार—घोरयामास (ह्र + लिट् षल्) ।
स एव क्षणो यस्मिन् तत्क्षण—दर्शनमावनेव, दर्शनसमकालमेव, न तु किञ्चित्
विलम्बमित्यथ, (क्रिया विण०) ।

(ज) राज सूनु' राजसूनुः,—राजकुमार' (द्विष्टौ तत्पु०) । विलोचने—
नयने (कर्म०), अहार्षीत्—अचूचुरत् (ह्र + लुङ्-दृ), सा कन्यका राजपुत्रं दृष्ट्वा
तत्सौन्दर्यगुणविमुग्धा सत्येव स्त्रीषणे अन्यतो व्यापारयितु न शशाक परन्तु तदा-
कृष्टदया तमेव अनिषेधलोचनं ददर्श इत्यथ ।

(ट) सञ्जात,—समुत्पन्नः, विकार,—अन्वधाभाव, स्मरावेशजनिता
मनसो विक्रिया इत्यथ यस्या सा सञ्जातविकारा—आविर्भूतकामावेशा (षड्भ्री०),
लज्जया (हंतौ श्या), वक्तु—कथयितु, (वच् + तुमुन्) अशक्नुवती—अपारयन्ती
[विण० । न + शक् + शत + “स्वादिभ्य सु” (३१।७३ पा०) इति सु, स्त्रियां
ङीप्] । आकूतम्—अभिप्राय, सङ्केतेन—इङ्गितेन, हृत्तनेदादीनां चेष्टाविशेषेणेत्यर्थ,
(करणे श्या) बोधयन्ती—आपयन्ती (विण० । मुष + णिच् + शत + स्त्रिया ङीप्) ।
गृहीत्वा—सूक्ष्मा इत्यथ (गृह् + क्त्वा “ग्रहिज्यावयि—” (६।१।१६ पा०) इति
सम्प्रसारणम्) । दन्तस्य रचना (द्विष्टौ तत्पु०) तां दन्तरचना—दन्तनिर्माणं,
दन्तविन्धासविशेषमित्यर्थं, उत्पलेनेति शेषः, विधाय—कृत्वा (वि + धा + ल्यप्) ।

द्वये करमदात् । राजपुत्रस्तु तप्यास्तां (ठ) संज्ञा न विधेद,
मन्त्रिपुत्र एव केवलं बुद्धिमान् सर्वं बुबुधे । (ड) अथेन च
सा कन्या अनुगैर्नीयमाना प्रयथौ, गत्वा च स्त्रं षट् पयस्व-
नियथा तस्यौ । चित्तन्तु तप्यास्तांश्चिन् (ढ) नृपात्मजे एव
स्थितम् । सोऽपि राजसुत (ण) छन्द्रेण स्वनगरीं गत्वा
तया विना नितरां ध्ययिता दिने दिने कृगतामवाप ।

कन्या—स्वार्थिना इत्यत्र (क+घा) । अदात्—पद्यापवादित्वात् [दा+तुङ्-इ
नातिष्ठा—” (१।३।०० पा) इति चित्तौ तुङ्] ।

(ड) संज्ञा—इत्यनेनादिभिरवृत्तनां सङ्केतमिति वापत् (संज्ञा जायेतना
नाम इत्यादीवापवृत्तना इत्यमरः) विधेद—बुबुधे (विद+विट्-बुध्) । प्रवृत्ता
बुद्धिरन्यत्र इति बुद्धिमान् (प्रवृत्तायां नतुप्) ज्ञानवानित्यत्र । बुबुधे—अथौ
यातवानित्यत्र, (बुध+विट्-र) ।

(ङ) अथेन—वाचरेण चाक्षिप (प्रकृत्वादिभ्यः ङतीवा) । अतु—पवात्,
प्रवृत्तीति अतुवा (अतु+मन्—पत्यत्रापि इत्यत इति प्रकृतम्” (५।०)
इति ङ), तैः अतुभैः,—अतुवरेः, भवादिभिर्घटित वापत्, भीषमाना—प्राप्यनाथा
(विष । भी+अन्धवि ज्ञानच्+सिदा टाप्), प्रवथौ—जनाम [व+वा+
सिद्-बल् वात थौ चभ” (७।१।१३ पा०) इति थौ] अहमिति विव ।
गत्वा—गत्वा [वम+ञा अतुदाचोपदीञ—” (६।३।३० पा) इत्यतुनाञिच
साप] । पयस्व—अट्टारां निवन्वा—वासीना [भी यत्तु० । नि+घट्+
ञा रदाभा निडाती नः पूवका च ङ” (५।२।३२ पा०) इति निडातञ
वरी इकारञ च नः, सिदां टाप् च] । तस्यौ—अतवती [आ+विट्
वत् “वात थौ चभ (७।१।१३ पा०) इति थौ] ।

(ढ) तप्यास्तौ (अचिद्वरथे ङी) । अत—तस्यौ [आ+अचरि ङ
“आचोरिड” (१।१।१० पा०) इति इदादीर्घ “वावी चोप इटि च” (६।३।६
पा) इति चादी ङीप] ।

(ण) छन्द्रेण—अनेन [प्रकृत्वादिभ्यः उपसङ्गानम्” (५) इति ङतीवा]
तया—जुनायां [विनार्थिने इवा] । नितराम्—अतिवर्षेण (द्विवाचिभ्यश्चम् ।
चम्०) अचिदः,—दीर्घित [अच+अचरि ङा इवा—अथा लघाया चञ इति
। तदञ चकारं तारकादिभ्य इत्त्” (६।२।३६ पा०) इति इत्त्] इच्छिय इत्यच्,

दृष्ट्वा च (त) तत् मन्त्रिपुत्रेण तेन रहसि तामदुष्प्रापां शंसता समाश्वसितस्यक्तधैर्यैः प्रोवाच,—“सखे ! यस्या नाम न, ग्रामो न, अन्वयश्च नावबुध्यते, सा कथं प्राप्यते ? तन्मृषा मां किमाश्वसयसि ?” । इति राजपुत्रेण (थ) उक्त्वा मन्त्रिपुत्रस्तमभ्यधात्,—“देव ! किं न दृष्ट त्वया यत् यत् तथा संज्ञया सूचितम् ? यत्तया कर्णे उत्पलं न्यस्तं, तेन एतत् सूचितं,—कर्णोत्पलस्य राज्ञः राष्ट्रे अहं निवसामीति । कृता च या दन्तरचना, तथा एतत् सूचितं,—यथाऽहं तत्र (द) दन्तघाटकस्य कान्थेति ।

दिने दिने—प्रतिदिन (कालाधिकरणे ७मी । वीक्षार्थां दिर्वचनम्) । अवाप—लेभे (अव + आप् + लिट्-णल्) ।

(त) तत्—राजपुत्रस्य काश्यम् । रहसि—निर्जने (अधिकरणे ७मी), अदुष्प्रापाम्—अदुर्लभां, सुलभामित्यर्थः, (न + दुर् + प्र + आप् + कर्मणि, खलू + स्त्रियां टाप्) । शंसता—कथयता (विण० शस + शल्) । समाश्वसितः,—सान्वितः [विण० । सम् + आ + श्वस + णिच् + कर्मणि क्त], राजपुत्र इति शेषः । त्यक्तम्—उत्थितं, धैर्यं—धीरत्व घेन स त्यक्तधैर्यं,—धैर्यहीन, व्याकुलः सन् इत्यर्थः । अन्वयः,—कुल, यस्मिन् वशे इय समजनि, स वश इत्यर्थः (“सन्ततिर्गोवजनन-कुलान्यभिनजान्वयौ” इत्यमरः) । नावबुध्यते—न परिजानयते (अव + बुध + कर्मणि खट्-ते), अस्माभिरिति शेषः । प्राप्यते—लभ्यते (प्र + आप् + कर्मणि लट्-ते) । मृषा—मिथ्या (अव्य० । “मृषा मिथ्या च वितथे” इत्यमरः) । आश्वसयसि ?—सान्वयसि ? (आ + श्वस + णिच् + लट्-सिप्) ।

(थ) उक्त्वा,—अभिहित [वच् + कर्मणि क्त “वचिस्त्रियशादीना किति” (६।१।१५ पा०) इति सम्प्रसारणम्] । अभ्यधात्—अधीचत् [अभि + धा + लुङ्-ट “गातिस्था—” (२।४।७० पा०) इति सिन्धौ लुक्] । संज्ञया—हस्तनेवादिविकारेण, खड्गेतेनेति । यावत्, सूचितं—ज्ञापित (सूच + कर्मणि क्त) । न्यस्तं—स्थापित [नि + अस् + कर्मणि क्त “यस्य विभाषा” (७।२।१५ पा०) इति इटप्रतिषेधः] । राष्ट्रे—विषये, अधिकृते देशे इत्यर्थः, (उपज्ञेधे ७मी । “विषयीत्यातथो राष्ट्रम्” इति धातुः) । निवसामि—अवतिष्ठे (नि + वस + लट्-सिप्) ।

(द) दन्तान् घटयति—रचयति योजयति वा इति दन्तघाटकः (दन्त +

शिरसि पद्मं धृत्वा एतत् (घ) सङ्केतितं,—यथाऽहं नास्मा
पद्मावतीति । (ङ) हृदयार्पितहस्ताया च तथा,—त्वयि मे
प्राप्या स्थिता इति सङ्केतितम् । अस्ति च क्वसिद्धदेये
कर्णोत्पन्नो नाम नृपः । तस्य (ष) चित्तप्रसादकं महा
मन्त्रविमान् दन्तघाटकं सङ्ग्रामवर्द्धनी नाम प्रतिवसति, तस्य
क्वन्धारद्वयमिय पद्मावती नाम प्राप्याधिकप्रियम् एतत् शोक्-
मुखात् मया विदितम् । तस्मात् मया तस्याः (फ) देयादि
सङ्ग्रहो संघ्रा ज्ञाता । इति तेन मन्त्रिपुत्रेषोक्तो राजपुत्र
(व) तस्मै सुधिये तृतीय, अक्षयं च क्षत्रीपायः ।

पट + कर्त्तरि ष्वन्) तस्य दन्तघाटकम्—इतिमदन्तानिष्ठां विदित्वा च
दन्तान् शीलवित्तुषो इत्यर्थः ।

(ङ) सङ्केतितं—संघ्रापितं (सम + क्त + चि + कर्त्तृचि ङ) । नास्मा—
नामपेक्षितं ["महात्मादिभ्य उपपठशानम्" (वा) इति श्वा] ।

(ञ) हृदये—हृदये चर्चितो—व्यापितो हृदये—हृदये च वा तथा हृदयार्पित
दन्तवा (कर्त्तृ०) चक्षुष्यार्पितपाञ्चिकाया । अस्ति (चक्षुष्ये ०) । मे (मेवे
६३) । प्राप्याः,—चक्षुषः (निवचनप्रवचनम् । "पंथि सुखाय च प्राप्याः" इत्यमरः) ।

(ष) चित्त—मन्त्र प्रसादयति—रक्षति वा स (चित्त + प्र + ष + कर्त्तरि
ष्वन्) चित्तप्रसादकं—मनोरक्षकं दन्तघाटकादिभिरिति भावः । अक्षयं चक्षुषि,—
अक्षयम् ["पुंश्च कर्त्तृभारवजातीवर्द्धनीयु" (६।१।३२ पा) इति पुंश्रान्ति इति
"वाग्दहतं समानाधिकारवजातीवयो" (६।१।३२ पा) इति तकारवजाकारः] सा
चक्षुष्येति महासङ्ग्रहविमान्—मन्त्रैश्चक्षुष्यादी (चक्षुष्ये तत्पु) । क्वन्धारद्वय
मन्त्रारम्भ—मृदपा चक्षुष्ये (उपनिविसनाय । "रत्नं अन्वतिनेष्टेऽपि अन्वति
मपुंश्चक्षुषम्" इति मीदिनी) । प्राप्याः चक्षुष्येति—चक्षुष्येति मीदिनी (पञ्चमी
तत्पु) प्राप्याधिकप्रियं (चक्षुष्येतिमन्त्र विदितम्) । शोक्मुखात्—शोकानां
मुखं तस्मात् (६३ तत्पु । अपादाने ३०), विदितं—ज्ञातम् । (चि +
कर्त्तृचि ङ) ।

(फ) देयादि—पद्म (६३ तत्पु) वा चक्षुष्येति (चक्षुष्ये इति,
क्षिप्रानीम्) देयादिसङ्ग्रहो—देयानामादिसङ्ग्रहोऽर्थः (चि) । संघ्रा—नाम ।

(व) तस्मै—मन्त्रिपुत्राद् ["शिववा इतिमिरेति शोऽपि चक्षुष्यम् (वा)

अथ स तेन (भ) मन्त्रिपुत्रेण सम्मन्त्र प्रियाऽर्थी पुनर्मृगया-
व्याजेन तत् सरोऽगमत् । (म) अर्द्धमार्गे च वाताश्ववेगात्
सैनिकान् पार्श्वचरानतीत्य तेनैव मन्त्रिपुत्रेण युतः कलिङ्गाभि-
मुखं ययौ । प्राप्य तन्नगरं कर्णात्पलनृपतेः, (य) अन्विष्य च
दन्तघाटकस्य भवनं, दृष्ट्वा च तद्दूरे, वासार्थं कस्याञ्चित्
वृद्धाया योषितो गृहं ती राजपुत्रमन्त्रिपुत्री प्राविशताम् ।

इति सम्प्रदाने ४र्थी] । (ध्यायत्यगया इत्यर्थे ध्ये + करणे क्तिपि धीगच्. सिद्ध')
सुधिये—सु—शोभना, धी,—बुद्धिर्यस्य तस्मै (बहुव्री०) । तृतीय—पिप्रिये (तुप +
लिट् णल्) । नद्वर्ष—सुमुटे (ह्य + लिट्-णल्) । लब्ध,—प्राप्तः, ज्ञात इत्यर्थः,
उपाय,—साधन, तस्या प्राप्ती पन्था इति यावत्, येन स. लक्ष्मीपायः,—विदित-
परिषय इत्यर्थ (विण० । बहुव्री०) ।

(भ) मन्त्रिपुत्रेण (सहार्थे श्या), सम्मन्त्रा—मन्त्रयित्वा, रहसि अन्योऽन्य-
मालप्य कर्त्तव्यार्थावधारणं कृत्वा इत्यर्थः (सम् + मन्त्र + ल्यप्), प्रियाम् अर्थयति—
प्राकाङ्क्षते यः स प्रियार्थी—प्रियाभिलाषी मन् (प्रिय + अथ + गृहादित्वात् णिनि ।
अर्थयति इति अर्थी, प्रियाया अर्थी प्रियाऽर्थी इति वा विग्रहः) । मृगयाया व्याज,—
कूल (६ष्ठौ तत्पु०) तेन मृगयाव्याजेन—मृगयाया यामीति कूल कृत्वेत्यर्थः, ["प्रकृ-
त्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्" (वा०) इति श्या] । अगमत्—अगात् (गम + लुङ्-ट्) ।

(म) अर्द्ध मार्गस्य—पथ अर्द्धमार्गे (एकदेशि तत्पु०) तस्मिन् अर्द्धमार्गे—
अर्द्धपथे । वाताश्ववेगात्—वात इव अश्व, (उपमितिसमास) वायोरिवास्व
श्रीघ्नगत्यादिमत्त्वादिति भावः, वाताश्व,—अश्वोत्तम, श्रीघ्नगामी घोटक इत्यर्थः,
तस्य वेगात्—गतिवेगादित्यर्थः. (६ष्ठौ तत्पु० । द्वैत्वर्थे षुभौ), पार्श्वे चरान्ति—गच्छन्ति
पार्श्वचरा, [पार्श्व + चर—"चरेष्टः" (१।२।१६ पा०) इति कर्त्तरि ट] तान्
पार्श्वचरान्—पार्श्वस्थान् (विण०), अतीत्य—अतिक्रम्य [अति + इ + ल्यप् "ऋस्य
पिति कृति तुक्" (६।१।१७ पा०) इति तुक्] । युतः,—मिलितः (यु + क्त),
कलिङ्गाभिमुखं (क्रिया विण०) कलिङ्गस्य—तदाख्यदेशस्य, अभिमुखो भवति यस्मिन्
कर्म्मणि तद्वयथा स्यात् तथा (बहुव्री० । क्रिया विण०) ।

(य) अन्विष्य—अनुसन्धाय (अनु + इष + ल्यप्) । तत्—दन्तघाटकभवन-
मित्यर्थः । वासाय इदं वासार्थं—वासनिमित्त (नित्यसमास), योषितः,—स्त्रियाः
(शेषे ६ष्ठौ) । प्राविशता—प्रविष्टवन्ती (प्र + विश + लङ्-ताम्) ।

तत्र च (र) वाहो यदससन्निभे पुरयित्वा गुप्तमवस्थाप्य
मन्त्रिपुत्र तां वृद्धामष्टच्छत्,—“वृधे ! कश्चित् भस्मिन् नगरे
कसपि दन्तघाटकनामानं वेत्सि ?” । तदाकर्ण्य सा (स) अरती
सादरं तमभाषत,—“वत्स ! सुप्तु वेधि, तस्वाहं वाहो भस्मि,
तेनैवाहं पद्मावत्या स्तदुद्धितु पार्श्वे स्थापिता, किन्तु अहं
तवाधुना अपहृताम्यरा न गच्छामि, जातु कुपुत्र कितवो मे

(र) वाहो—वाहो (वाहो सुप्ते पुमान् मानसेवाचः३वनाहुः” इति
मैदिनी) । यदससन्निभे—वाहानि च (“वाहो यदसम् इत्यन्ट) कश्चित्वाणि च
नेः यदससन्निभे—प्रभूतवाचकत्वे, पुरयित्वा—सकल्पं उदरपूति वाचत् भोजविद्या
इत्यन्ट, (पुर + विच् + क्त्वा) पुत्रं—पुत्र, निवृत्तमित्यन्ट अरतिरं वा (विधा-
विच् । सुप + क्त । “पुत्रं ज्ञात् रचिते वृद्धे” इति मैदिनी) । यदस्याप्य—निवास
[च + क्त्वा + विच् ल्यप्] । अष्टच्छत्—अभिप्रायत [अष्ट + क्त +
वह्न्यावि—” (६।१।१६ पा) इति अष्टशतकम्] । कश्चित्—प्रत्यक्ष
नकथं (“कश्चित् कामपदेदने । प्रप्रे इमे महती च” इति मैदिनी । काम-
प्रदेदने इत्यन्ट इत्यन्ट) । वेत्सि ?—जानासि ? (विद् + कट् सिप्) ।

(स) अरती—वृद्धा (जृ + अट् + शिवासीप्) । सादरम्—सादरेण सह
वर्तमानं (शिवा विच् । श्वा लृत्) । अभाषत—अत्रोत् (भाष + क्त +
लृत्) । सुप्तु—सप्यक् विवक्षितेत्यन्ट (अन्ट । शिवाविच्), वेधि—जानामि (विद् + कट्
लृत्) । तत्र—दन्तघाटकनामं वाहो—उपमाया पावनकर्त्री इति वाचत् (वाहो
आहुपमायासि चितिरनामकश्चपि” इत्यन्ट), कश्चित्—सवानि (च + कट्
लृत्) । स्थापिता—निधीयिता रचयित्वेति वाचत् (स्था + विच् + कश्चित्
क + शिवा टाप्) । अपहृतं—अपहृतं द्यूतीतम्, अमरं—अमरम्, पद्मावत्या
वैद्य सुप्तुवेति शेषः यस्यां तादृशी अपहृताम्यरा—अवाह्यद्यूतीतपद्मा (वृद्धी),
गच्छामि—जानि (गच्छ + कट् सिप्), ववा हि प्रावन्न कुर्वन् प्रावत्तवदृष्ट्या
विद्वानसीवमाभाषते अत् मे सुप्तुवेति वत्सं नास्ति, अत् परिवावाहं वामीति एत-
द्वचनस्य तत्राविद्यामिप्रावन्नसीवेति शेषम् । जातु—अवाचत् (“अवाचिप्यात्”
इत्यन्ट), कुपुत्र,—कुर्वित् सुत्, तत्र अतायासत्तत्राविति भावः । कितवो,—
कर्त्तव्यं, अतायासत्तत्राविति भावः, (“पूर्वोऽवधीनो कितवोऽवपूर्वो अतस्तत् सभा”
—) ।

वस्त्र दृष्ट्वैव सद्यः हरेत्” इति । एवमुक्तवतीं तां हृष्टः मन्त्रि-
पुत्रः (व) खोत्तरीयादिदानेन सन्तोष्य पुनरब्रवीत्,—“मातः !
त्वम् आवाभ्यां यद् यत् कथ्यते, तत्तत् सुगुप्तं कुरुष्व ; तां
दन्तघाटसुतां पद्मावतीं गत्वा वद,—‘यस्त्वया सरसीतटे
राजपुत्रो दृष्टः, सोऽत्र आगतः, तेनार्थिताऽहं त्वदन्तिकं
प्रणयादायाता’ इति” ।

तदाकर्ण्य सा वृद्धा (श) दानवशीकृता तदैव पद्मावती-
पार्श्वं गत्वा अवसर प्राप्य ता जगाद,—“वत्से ! तौ राजसुत-
मन्त्रिसुतौ त्वप्राप्तये अत्र समागतौ, साम्प्रतं करणीयमादिश” ।

स यदि मा दृष्टा वस्त्र हरेत् अतो न गच्छामीति वृद्धाया ताभ्यां वसनादानार्थं
चातुर्यवचनम् । हरेत्—सुणीयात् (ह + जातृशब्दयोगे लिङ्-यात्) ।

(व) खोत्तरीयादिदानेन—स्वस्य—आत्मनः, उत्तरीय—प्राधारः, ऊर्हाच्छादन
वस्त्रमित्यर्थ, (इष्टौ तत्पु० । “द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ वृद्धतिका तथा ।
सञ्चानमुत्तरीयञ्च” इत्यमर) तदादिदानेन—तत्प्रभृत्यपेक्षेण (करणे श्या),
सन्तोष्य—प्रह्लाद्य, (सम् + तुष + णिच् + ल्यप्) । कथ्यते—उच्यते, (कथ +
णिच् + कर्मणि लट्-ते) । सुगुप्तं—सुगूढम्, अप्रकाशितं यथा तथा (क्रिया विण०),
कुरुष्व—सम्पादय (कृ + प्रार्थनाया लोट्-व्) । वद—ब्रूहि (वद + लोट्-हि) ।
तेन—राजपुत्रेण, अर्थिता—याचिता, त्व पद्मावतीसकाशं गत्वा एव वद इति
प्राथिता इत्यर्थं, (विण० । अर्थ + कर्मणि क्तः + स्त्रियां टाप्) । तव—भवतः,
अन्तिकं—समीप त्वदन्तिक—तव सकाश, (इष्टौ तत्पु०) प्रणयात्—प्रेम्ण, त्वयि
स्नेहाधिक्यादित्यर्थं, याज्ञार्थं वा, (हेतौ भूमि० । “प्रणय प्रश्रये प्रेम्णि याज्ञा-
विश्रम्भयोरपि” इति मेदिनी) । आयाता—आगता, (आ + या + कर्त्तरि क्तः +
स्त्रिया टाप्) ।

(श) अवशा वशा कृता वशीकृता (वश + अभृततज्ञावे चि + कृ + कर्मणि क्तः
+ स्त्रियां टाप्) दानेन वशीकृता—आयत्तीकृता, मन्त्रिपुत्रेणैति शेषः, (विण० ।
श्या तत्पु०) । अवसरम्—अवकाश, स्वाभिप्रायाविष्करणक्षणमित्यर्थः । तौ—
सरस्तीरे पूर्वदृष्टौ इत्यर्थः । तव—भवत्या, प्राप्तये—लाभाय, त्वां लभ्यमित्यर्थः,
[“सुमर्थाच्च भाववचनात्” (२।१।१५ पा०) इति धर्षी] । साम्प्रतम्—अधुना

(ष) इत्यमिहितता सा ता निर्भर्ख्यं पाणिभ्यां द्वाभ्यां कर्पूर
 लिताभ्यां द्वयो कपोलयोराहन् । तत सा (स) परिमवात्ता
 रदतो मृदभागम्य तावमापत,—“पुत्रौ । पश्यत सुखे मे तथा
 । अङ्गुलिमुद्रा दत्ता” । एवं तयोक्ते (ह) नेराश्रयिष्यं तं
 राजसुतं स महाबुद्धिर्मन्त्रिसुतं अगान्तिवमवादीत्,—“सुखे ।
 मा विषादं गम, मन्त्रं रक्षन्त्या तथा निर्भर्ख्यं यत् कर्पूरशुभ्रा

(अथ । “एतद्दि अन्नतीदानीमपुत्रा आन्वयं तथा इत्यमरः) । अरथोर्ब—
 अर्त्तम् (अ + अश्चि अथोश्च) आदिभ्र—आश्रापय (आ + श्रि + षोद्-श्चि) ।

(ब) अमिहितता—अज्ञा, (अमि + ता + ता “इवातेहि” (अ३।३२ पा)
 इति एवातेहि लिवां टाप्) । निर्भर्ख्य—समन्वय मन्त्रना इत्येवम्
 (नि + भर् + चिच्-अप्) । कर्पूरश्च लिता—एतत् ताभ्यां (इवा तत्पु)
 कर्पूरलिताभ्यां—कर्पूराज्ञाभ्यां अरथो कर्पूरं लिता ताभ्यां अराभ्यामित्यर्थः
 कपोलयो—यक्षयो (अश्चिदी ०भी) आहन्—पतीतइत् (आ + हन् + षच्-इ) ।

(स) परिमवेव—अवमाननेन, (“अनाहृतः परिमय परीमावतिरश्चिषा ।
 रीकावमाननाऽवशाऽवशेषमनुबबन् ॥” इत्यमरः) । आश्रा—दु खिता परिमवात्ता
 (इवा तत्पु) अवमानिता अरथो—अन्वयो (चिच् । अह + अह + लिवां
 ङीप्) । आश्रापय—आश्राप [आ + श्रा + षच्-अप् “वा अपि” (१।३।१८ पा)
 इति वैकल्पिकः अनुनासिकधीपामावः) । पश्यतम्—अवलोचयत (इह + षोद्-
 तम्) । तथा—पश्चात्तया । अङ्गुलिमुद्रा—अङ्गुलीम् इवा मुद्रा,—चिह्न
 विधिना इत्यर्थः (मन्त्रपदधीपिपमावः) । दत्ता,—परिषदा, अज्ञिता इत्यर्थः ।

(ह) नेराश्रयिष्य—नेराश्रय—पश्चात्तया निराश्रयता विषय—दुःखितः
 तं (इवा तत्पु) । अगान्तिवम्—अज्ञायां, त्रिपताश्रयरीचाभ्यामपराभ्यांपरा
 अज्ञानम् । अन्वीत्यामसत् यत् आत् अज्ञाने तस्यनान्विकम् ॥ इत्युक्तपश्चात्
 शरीरं कर्त्तव्योचितताइतिवक्ष्ये इहामपराभ्यां राजपुत्रसामान्यं पुत्रसामिषीत्यर्थः
 (लिता चिच्) । ना नन्,—न अन्व [वन् + लुक् सि “मादि लुक्”
 (१।३।१०५ पा) इति मादोर्नि लुक् “न माङ्गोनि” (१।३।३३ पा) इति
 अज्ञापमप्रतिषेधः] । मन्त्रं—गुह्यवाचं मुद्राभावमित्यर्थः (“वैदमिरी बुद्धि
 मादि मन्त्र” इत्यमरः), रक्षन्त्या—पाश्र्वक्या मन्त्रं प्रकाशितः ना नृदिति
 विनाशक्या इत्यर्थः (रश् + अह + लिवां ङीप्) । कर्पूरशुभ्रा—कर्पूरवत्

अस्या मुखे दश स्वाङ्गुलयो निहिताः, एतैरेतत् सूचितं,—यथा
अस्मिन् शुक्ले पक्षे चन्द्रवतीरिमा दश रात्रीः सङ्गमानर्हाः
प्रतीक्षस्व” इति ।

इत्येवं राजपुत्रं (क) समाश्वास्य स मन्त्रिसुतः गुप्तं हस्तस्थं
काञ्चनं किञ्चिद् आपणे विक्रीय तथा वृद्धया महाऽर्हं भोजनं
साधयामास । ततस्त्री द्वौ सह तथा वृद्धया (ख) बुभुजाते ।
इत्थं (ग) दशाहानि नीत्वा पुनर्जिज्ञासार्थं स मन्त्रिपुत्रस्तां

शुक्लवर्णां, (उपमितिसमासः) कर्पूरेण—कर्पूरलेपनेन, शुभा इति वा । (श्या
तत्पु०) । निहिता,—स्थापिताः, अङ्किता इत्यर्थः, [नि+घा+क्तः “दधातेर्ङिः”
(७।४।४२ पा०) इति ङि.] अस्मिन् शुक्ले पक्षे (कालाधिकरणे ७मी), चन्द्र-
अस्यामस्तीति चन्द्रवान् [अल्पर्थे मनुषि कृते “मादुपधायाश्च मतोर्बोऽवयवादिभ्य”
(८।१।२ पा०) इति मतोर्भस्य वकारः] ता चन्द्रवती,—चन्द्रयुक्ता, ज्योत्स्नीरिति
यावत् (विण०), रात्री (कर्म), सङ्गमे—मेलनकर्मणि, अनर्हा,—अयोग्याः
सङ्गमानर्हा,—मिलनानुपयोगिणीः, (विण० । ७मी तत्पु०) । प्रतीक्षस्व—
परिपालय, अपेक्षा कुरु इत्यर्थः, (प्रति+ईक्ष+प्राथंनयामनुज्ञायां वा लोट् स्व) ।

(क) समाश्वास्य—सान्त्वयित्वा (सम्+आ+श्च+णिच्-ल्यप्) । गुप्तम्—
अन्यैरज्ञातं (विक्रीय इति क्रियाया विशेषणम्) । इक्षे तिष्ठतीति हस्तस्थ-
करस्थितमित्यर्थः, [उपपदस० । इक्ष+स्था—“सुपि स्थः” (१।२।४ पा०) इति
के कृते “आतो लोप इटि च” (६।४।६४ पा०) इति आकारलोपः] । काञ्चनं—
सुवर्णं, सौवर्णभूषणम् इत्यर्थः । आपणे—निषदाया, पश्यशालायामित्यर्थः, विक्रीय—
क्रेतुं मूल्यग्रहणपूर्वकं दत्त्वा इत्यर्थः (वि+क्री+ल्यप्) । वृद्धया (करणे श्या),
महाऽर्हं—महान् अर्हो मूल्य यस्य तत् महामूल्य, राजीषितम् इत्यर्थः (विण० ।
“धातूनामनेकार्थत्वात् ड्यस्यययोग्यत्वात् अर्ह+कर्मणि घञ्, मूल्ये, महाऽर्हशय्यापवि-
वर्तनञ्युते” कुमा० । ‘महानर्हो मूल्यमस्यास्तादृशी शय्या’ इति मङ्गिनाथः” इति
वाचस्पत्यमहाकोषः) । साधयामास—पाचयामासेत्यर्थः (साध+णिच्+लिट्-णल्) ।

(ख) बुभुजाते—पादतः [भुज+लिट्-भाते “भुजोऽभवने” (१।१।६६ पा०)
इति भात्मनेपदम्] ।

(ग) दश—दशसङ्ख्याकानि, अहानि—दिनानि (अथन्तसथीने रया),
नीत्वा—यापयित्वा (नी+क्वा) । ज्ञानुमिच्छा जिज्ञासा—ज्ञानेच्छा [ज्ञा+सन्

इहा पद्मावतोपार्गे धेपितवान् । साऽपि (घ) मिष्टाञ्च
 पानादिनुव्या तदनुरोधात् तस्या यामष्टह गत्वा प्रतिमिष्टत्वं
 च तो जगाट—“वत्तो । इतो गत्वाऽहं तस्याग्नें
 कियस्तं कामं मूर्णीं म्यिता , तथा तु युष्मत्कथाऽपराधं
 अयमुद्भिरम्या पुनः सात्तत्कामिस्त्रिभिराकराहृत्तिभिः
 उरमि इता तदन्तिकात् अपमानिता पुनरायाता” ।
 तटाकण्यं स मन्त्रिपुत्रं सं राजपुत्रं (ङ) खैरमन्नवीत्,—

“अ इत्यण् (२।१।१ २ पा०) इति चप्रत्यये जिहा टाप्] तस्ये इहं
 निष्ठायाच—(निष्ठा । निष्ठाविष्) अटा पात्रपुत्री भवपनिचं यमिष्यतीति
 निष्ठायां अणुनिष्ठाः । धेपितवान्—धरितवान् [प्र + धृ + ङवृत् ।] ।

(घ) मिष्टाञ्च—मीडवत्तद्गुणादि पानं—पानाद्यादि, मिष्टाञ्च पानञ्च
 मिष्टाञ्चपाने (इ०इ) ते चादिनी येनां (षड्गु०) तेषु दुभ्या—बोहृपा
 चाकटा इत्यर्थः (७मी तत्पु० । इम + अर्धरि ञ् + जिहा टाप्) मिष्टाञ्चपानादि
 लुभ्या—मीडवादिभ्योऽनुपा (विष्) तन्व—मन्त्रिपुत्रञ्च अतुरीचः,—अनुवर्त्तनं,
 विचाराचमनिष्ठाः, (६थी तत्पु । “अतुरीभ्योऽनुवर्त्तनम् इत्यन्तः) तस्यात्
 तदनुरोधात्—मन्त्रिपुत्रञ्च प्रीत्यदिनिष्ठा (श्रुत्वै इती) प्रतिनिष्ठा—प्रत्यागम
 (प्रति + नि + इत + ङवृत्), इत —अथात् अनागत (पञ्च । इदमः अपादाने
 पञ्चमी तत तसिन्) । कामं [“आसाधनीरन्वत्संवीर्य” (२।१।१ पा) इति
 २वा] । मूर्णीं—मीडम् (पञ्च । “मीडै तु मूर्णीं मूर्णीकाम्—” इत्यन्तः) । पुनरीः
 अया—पुनरायन्निवातुः अवाक्निष्ठाः, तथा यः अयराचः,—तत्प्रत्ययेन वा शीघ्र
 तम् स्वयम्—आत्मन्व, मन्त्रचनान् मायैदेत्यर्थः (पञ्च), उद्भिरम्या—
 उद्भिरम्या इव अदितिसुहारायत्या इत्यर्थः (विष् । अत् + धृ + ङवृत् + जिहा
 ङीप्) । अयमुद्भिरम्या—आयवा अह वर्त्तनायामि आचञ्चयाभिः,—पञ्चञ्च
 रक्षितानिर्त्यर्थः, (षड्गु० । विष्) अकराहृत्तिभिः (अरुचे इया), उरमि—अरमि
 (अरुचे इती ७मी) इता—ताडिता (विष्० । इत + अर्धरि ञ् अ अतनासिच
 ङीप्, जिहा टाप्) तज्जा अन्विषान्—समीपात् तदन्तिकात् (६थी तत्पु ।
 अपादाने इती) आयाता—आयता (आ + या + अर्धरि ञ् : जिहा टाप्) ।

(ङ) खैरं—मन्त्रं मन्त्रम्, अत्रचाचनिष्ठाः (जिहा विष् । “खैः अन्वत्

“सखे ! माऽन्यथा शङ्कां कार्षीः, अस्या हृदये तथा यदलक्त-
काक्तम् अङ्गुलिमुद्रात्रयं विन्यस्तं, कौशलेन तेन रजस्रला-
स्तिस्रो निशाः स्थिताः इति सूचितम्” ।

एवं राजसुतमाश्वस्य स मन्त्रिसुतः (च) व्रष्टे गते
पुनरपि तां वृद्धां पद्मावतीसकाशं प्राहिणोत् । सा तस्मिन्
(छ) दिने गता तथा समाहृत्य भोजिता, पानादिभिश्च दिनं
सर्वं विनोदिता । (ज) यावत् सा सायं गृहमागन्तुमिच्छति,

मन्दयो” इति मेदिनी) । अन्यथा—अन्यप्रकारा, तन्मनोरथवैफल्यरूपमित्यर्थः,
शङ्का—वास वितर्कं वा (“शङ्का वासे वितर्कं च” इति मेदिनी), मा कार्षीः,—न
कुरु [मा + कृ + लुङ्-सि “माङि लुङ्” (१३११७५ पा०) इति लुङ् “न माङ्योगे”
(६१४१७४ पा०) इति अडागमाभाव] । अलक्तकेन—लाक्षया, आक्त—सञ्चित,
रञ्जितमित्यर्थं, अलक्तकाक्त—लाक्षारसरञ्जित (विष्ण० । ३या तत्पु०), अङ्गुलीभि क्त
मुद्रात्रय—रेखात्रयमित्यर्थं, (शाकपार्थिवादित्वात् समास) । कौशलेन—नैपुण्येन,
बुद्धिप्रभावेणेत्यर्थं, सङ्केतेनेति यावत्, (करणे ३या) । रजस्रला,—ऋतुमत्यं,
[“रज कथ्यासुतिपरिषदी वलच्” (५२११२२ पा०) इत्यनेन रजस् + वल्च् + स्त्रिया
टाप्] । निशा, (अत्यन्तसयोगे २या), स्थिता,—पाल्या, अपेक्षणीया इत्यर्थं, सर्वा
एव रजस्रला विरात्र गमनानङ्गां भवन्तीति भावः, एतेन अहं रजस्रला सञ्जाता,
अतः विरात्रमप्रेक्षस्व इति आवेदितम् ।

(च) व्रथाणामङ्गा समाहारः इति व्रष्टे [ति + अहन् + “राजाह, सखि-
भ्यष्टच्” (५१४१२१ पा०) इति टच् “अङ्गष्टखोरेव” (६१४१४५ पा०) इति
टिलीपः । सङ्कितार्थे द्विगु] तस्मिन् व्रष्टे (भावे ७मी०) । प्राहिणोत्—प्रेरयत्,
प्रेषितवानित्यर्थः, (प्र + हि + लुङ्-ट्) ।

(छ) दिने (कालाधिकरणे ७मी) । समाहृत्य—सम्मान्य, समाहर कृत्वे-
त्यर्थं, [सम् + आ + हृ + ल्यप् “ङ्खस्य पिति कृति तुक्” (६११७१ पा०) इति
तुक्] । भोजिता—कारितभोजना (भुज् + णिच् + क्त + स्त्रियां टाप्) । दिनम्
(अत्यन्तसयोगे ३या), विनोदिता—सन्तोषिता इत्यर्थं, (वि + नुद + णिच् + क्त +
स्त्रियां टाप्) ।

(ज) यावत्—यदा (अव्य०), सायं—दिनान्ते, (अव्य० । “दिनान्ते तु सायम्”
इत्यमरः) । आगन्तुम्—आयातुम् (आ + गन् + तुमुन्), इच्छति—अभिष्वपति

तावत् तत्र वहि भयङ्करः क्रीडाङ्गः समुद्रभूत्,—
 'हा । हा । अयं मत्तङ्गस्ती स्यावासात् भ्रष्टः जनान् मघ्नन्
 प्रघावति' इति जना भ्रातृन्दात् पञ्चायमाणा शृङ्गुविरे । ततः
 सा पञ्चावती तां वृद्धामभाषत,—(भ्र) "अस्य । साम्भर्तं
 हस्तिरुद्धे पयि स्वया न गस्तस्य, तत् त्वां पीठिकां समारोष्य
 आसस्मरन्नुभिर्वह्वा धनेन वृद्धता मवाचेय धत्र मृहीयानि

(इव + षट् तिप्) । तावत्—तदा (वच) मघ्नन्,—घञान्तः [विच ।
 भय + क्त + "मघतिमवेषु अजन्" (१।१।३१ पा०) इति षट् "वहतिवहवत्तस्य मुम्"
 (१।१।६० पा) इति सुमात्रन्तः] । क्रीडाङ्गः—क्रीडाङ्गः (वि । "क्रीडाङ्ग
 क्रीडाङ्गः" इत्यमरः) । समुद्रभूत्—समन्वित [तत् + तत् + सू + कुञ्-इ "मातिष्ठा—
 (१।३।०० पा) इति सिपी कुञ्] । हा हा इति विधादन्वयस्यत्वम् । मत्तः—
 —प्रमित्त महीयन् इत्यर्थः, (प्रमित्तो महीयन् मत्तः इत्यमरः) त चापी
 वृष्टी चेति मघ्नन्ती—मघ्नन्ती वचः (वचधा) मघ्नन्ती पावासात् कल
 आवासा इति वा आवासाः,—अप्यर्थं (इही तत्पु०) तस्यात् आवासात्—अप्यथात्
 (पपादाने इनी), षट्,—अविष्ट, अविष्ट इत्यर्थः, (अत्र + अर्षरि क्त) ।
 मघ्नन्—विहीङ्गवन्, धीमवधिति यावत् (मज्ज + मज्ज) प्रघावति—पुवतामन्वति
 (प्र + वाव + षट् तिप्) । जनाः (कथ), आसस्मरन्,—अस्मरन्, (विच । वा + अस्म
 + अस्म) पञ्चावतामा —पञ्चावती कुञ्चन् (विच । परा + अय + आनन्त रक्त से) ।
 वृद्धावति—वाचार्थं वाचवृद्धावति । (सु + अर्षरि षट्-इरे) ताभिरिति शिव
 मत्तङ्गस्ती प्रघावति इति उच्येत्तस्य पञ्चावतामान् जनान् प्रघावतीमघ्नन्तः समुद्र
 रिक्तम् ।

(म्) वच ।—मातः । ("वत्सा माता" इत्यमरः) इतिवह्ये—इतिना—
 इतिवह्येभ्योऽन्वयः वहे—इतिवह्येभ्यो, वृद्धेभ्यो इत्यन्ते, (विच० । इहा तत्पु० । वच +
 म्) । वचार्थं—वाचार्थं (वच + तत्त्व) । पीठिका—पीठ एव पीठिका । (वचार्थे वन्
 षट्-टाप्) तां वृद्धामभाषत,—समारोष्य—उपरोष्य (सन् + वा + वृ +
 षिच् षट्) । आसस्मरन्ति—विदधते अथवा आसस्मरन्ति—अस्मरन्त्यावतीमघ्नन्,
 (वा + अस्म + अस्मरे षट्) ताव तां वचवर्षेति वाचवन्मरन्तव (कथधा)
 ताभि वाचवन्मरन्तुभिः,—अस्मरन्त्यावतीमघ्नन्ति (अस्मरे इहा) । वहा—वहन्

प्रक्षिपामि, ततो वृक्षमारुह्य विलङ्घ्य च प्राकारम् अन्येन वृक्षेण स्वगृहं व्रज^० इति । एवमुक्त्वा सा (ज) चेटीभिस्तां वृक्षां रञ्जुपीठिकया गवाक्षात् उद्याने प्रक्षेपयामास । सा च गृहं गत्वा तत् सर्वं ताभ्यां (ट) राजपुत्रमन्त्रिपुत्राभ्यां शशंस ।

तदा स मन्त्रिपुत्रस्तं राजपुत्रमभाषत,—“सखे ! (ठ) सिद्धं ते अभिलषितं, युक्त्या तया मार्गो दर्शितः ; तदद्यैव प्रदीषे त्वम् एतेनैव पथा तत् प्रियामन्दिरं गच्छ” । इत्युक्तस्तेनैव मन्त्रिपुत्रेण युतः स राजपुत्रः तेनैव पथा वृक्षया दर्शितेन तदुद्यानं ययौ, (ड) ददर्श च तत्र तां लम्बमाना सपीठिकां

(वम् + क्त्वा), गवाक्षेण—वातायनेन (करणे श्या), गृहस्य यद् उद्यानम्—उपवनम् गृहीद्यान (६४ो तत्पु०) तस्मिन् गृहीद्याने—प्रमीदवने इति यावत् (उपश्लेषे ७मी), प्रक्षिपामि—प्रवतारयामि इत्यर्थः (प्र + क्षिप + लृट् मिप्) । आरुह्य—उत्थाय, (आ + रुह + ल्यप्) विलङ्घ्य—उत्प्लुत्य, अतिक्रम्येत्यर्थः, (वि + लृङ् + ल्यप्) प्राकार—प्राचीरं (“प्राकारो वरणः सालः प्राचीरं प्रान्ततो इति” इत्यमरः), वृक्षेण—वृक्षारोहणेन, एक वृक्षमारुह्य पुनस्त परित्यज्य अन्य-वृक्षारोहणेनेत्यर्थः, (करणे श्या), व्रज—गच्छ (व्रज + अमुञ्जायां लोट्-ङि) ।

(ज) चेटीभिः,—दासीभिः (प्रयोन्यकक्ष्या श्या) । रञ्जुपीठिका—रञ्जुनिषङ्गा पीठिका, (शाकपार्थिवादित्वात् समासः) तया (करणे श्या), गवाक्षात्—वातायनप्रदेशात् (अपादाने ५सौ०), प्रक्षेपयामास—पातयामास, प्रवतारयामासेत्यर्थः (प्र + क्षिप + णिच् + लिट्-णल्) ।

(ट) राजपुत्रमन्त्रिपुत्राभ्या [“क्रियया यमभिप्रैति सोऽपि सम्प्रदानम्” (वा०) इति ४र्थी०] । शशंस—कथयामास (शस + लिट्-णल्) ।

(ठ) सिद्धं—पूर्णं, सफलं सञ्जातमित्यर्थं (सिध् + कर्त्तरि क्तः), अभिलषितम्—अभीष्ट (“कदम्बिहितो भावो द्रव्यवत् प्रकाशते” इति न्यायात् अभिलाष इत्यर्थः, अभि + लष + भावे क्तः) । युक्त्या—कौशलेन, बुद्धिनेपुण्येनेति यावत्, मार्गः,—पन्थाः, तद्गृहगमनोपाय इति भावः, दर्शितः,—निर्दिशितः इत्यर्थः, (दृश + णिच् + कर्मणि क्तः) । प्रियाया,—प्रणयित्वा, मन्दिरं—गृह (६४ो तत्पु०) प्रियामन्दिरं—पद्मावतीभवनम् ।

(ड) ददर्श—ईक्षाम्बूव, (दृश + लिट्-णल्) । लम्बमाना—दोषायमाना,

मार्गोन्मुष्णामिषेटीभिरुपरिष्ठादधिष्ठितां रज्जुम् । स च तां
दृष्ट्वैव (ङ) यावत् आरोहति ध्व, तावत् ताभिः सखीभिः
तया रज्ज्वा गवाक्षेषाकृष्टं प्रियान्मिक्तं प्राविशत् । तस्मिंश्च
(ष) प्रविष्टे स मन्त्रिपुत्रस्तमेव वृद्धाऽऽवासं प्रायात् ।

राजपुत्रस्तु तां पद्मावतीं (त) पूर्वोद्भवदनां प्रसरत्कान्ति
चन्द्रिकां छव्यपञ्चात् गुप्तं स्थितां राकाधिभावरीमिव

लम्बितभाषिणावस्थिता (षधि + प्राप्), पीठिकाया—पुत्राद्यनेन सह विद्यमानां
सपीठिकान्—वासननिबन्धा (विष । वृद्धी) । मार्गे—पथि मार्गमभिषेच्य
इत्यर्थः उन्मुष्णामिः—ऊर्ध्वमुखीभिः, उत्सृष्टामिरिक्तैः (०भी तत्पु) मार्गो
मुष्णामिः—पञ्चपुत्रस्य आरम्भं प्रतीचभाषामिरिक्तैः (विष) । उपरिष्ठात्—
ऊर्ध्वदिशं, रज्ज्वा ऊर्ध्वम् इत्यर्थः, [“उपर्युपरिष्ठात्” (१।१।११ पा) इति
तृतेषु ऊर्ध्वस्य उपरिष्ठात् इत्यर्थः] अत्रिष्ठितान्—आश्रितामित्यर्थः,
[षधि + ष्ठा + उपरि ष्ठा “ष्ठाप्ठोरिष्ठा” (१।१।१० पा) इत्यनेन इहादीर्घे
“षापो षीप इटि च” (६।३।६० पा) इति आकारलोप “उपहर्षात् सुभोधि—”
(८।१।६१ पा) इत्यनेन षम् तदा षिर्वा टाप्] ।

(ङ) यावत्—यथा इत्यर्थः आरोहति ध्व—उत्तली [वा + उह + “उट खे”
(१।१।११ पा) इति षतीते षट्-त्विप्] । तावत्—तदीर्घस्य । तथा—पीठिका-
निबन्धा । आकृष्टः—आकृष्य ऊर्ध्वं गीत इत्यर्थः (विष । षा + कृष + षर्षणि
ञ) । प्राविशत्—प्रविष्टवान् (प्र + विष् + षष्-इ) ।

(ष) प्रविष्टे—पद्माम्बुधर वते इत्यर्थः (विष । प्र + विष् + षर्षरि ष) ।
तस्मिन्—राजपुत्रे (भाषे ०भी) । वृद्धाया आवासं (६०ी तत्पु) वृद्धाऽऽवासं
—वृद्धाभवनं प्रायात्—प्राविशत् (प्र + वा + षष्-इ) ।

(त) पूर्वोद्भूतस्य वदनं वज्रात्ता पूर्वोद्भवदनां—पूषचन्द्रसुखीं (वृद्धी)
राकापथे—पूर्वोद्भूतस्य वदनं वज्रात्ता (वृद्धी) । प्रसरन्ती—विस्तुरती
समन्तात् विस्तृमरिक्तैः, कान्तिः—चन्द्रमा चन्द्रिका—शीमुदी इव वज्रात्ता
(वृद्धी) ; अन्वयः—प्रसरन्ती—दिशः व्यापुवावा कान्तिरिव चन्द्रिका
वज्रात्ता वा तां प्रसरत्कान्तिचन्द्रिकां—सुरस्त्रमापटवामित्यर्थः । छव्यपञ्चात्—
छव्यपञ्चनिब्रामिराकाशनिबिधा (षपादाने ३भी) कुत—निधत्तं वधा तथा
इत्यर्थः (शिवादिष) राकाधिभाषरीं—राका—पूर्वोद्भूतस्य, वृद्धता इत्यर्थः

अद्राचीत् । साऽपि तं दृष्ट्वा (घ) तत्कालोचितैः कण्ठग्रहादिभि-
स्तेस्तैः प्रौढाचारै रमयामास । ततस्तत्र (द) गान्धर्वविधिना
समूढया तथा सह कान्तया गुप्तं विहरन् कतिचित् दिनानि
स्थित्वा कदाचित् तां प्रियामवदत्,—“प्रिये ! मम सन्ना
मन्विपुत्रः मयैव सहायातः अत्र वृद्धागृहे एकाकी तिष्ठति,
तद् गत्वा तं सम्भाव्य पुनरेष्यामि” इति । तदाकर्ण्य सा

(“राका नद्यन्तरे कच्छां नवजातरज.स्त्रियाम् । सम्पूर्णेन्दुतिथौ—” इति मेदिनी)
विभावरी—रजनो, राकाविभावरी तामिव, (कर्मधा०) । अद्राचीत्—ऐचिष्ट
(दृश + लुङ्-ट्) ।

(घ) स एव कालः तत्कालः (कर्मधा०) तस्मिन् उचिता,—उपयुक्ताः
(७मी तत्पु०) तैः तत्कालोचितैः,—प्रथममेलनसमयोपयोगिभिरित्यर्थं, कण्ठस्य
कण्ठे वा गृहे,—गृहे कण्ठग्रहः,—गलवेष्टनपूर्वकालिङ्गनमित्यर्थः, (६ष्ठी ७मी
वा तत्पु०) स एव आदि येषां तैः (बहुव्री०) । तैस्तैः,—प्रणयिनो. मिलने प्रसिद्धै-
रित्यर्थं, प्रौढा,—प्रगल्भाः, अशालीना. इत्यर्थं, यथा,—प्रौढा,—निपुणाः, कामो-
द्दीपनदत्ता इत्यर्थं, ये आचारा,—आचरणानि, प्रागुक्ताल्लिङ्गनादय इत्यर्थं, तैः
(करणे श्या । कर्मधा०), यथा,—प्रौढाया,—प्रगल्भाया,—“स्मरान्धा गाढतारुण्या
समस्तरतकीविदा । भावीन्नता दरव्रीडा प्रगल्भाऽऽकान्तनायका ॥” इत्युक्तलक्षणाया
नायिकाया इत्यर्थं, आचारा इव ये आचारा तैः (६ष्ठी तत्पु०), निर्लज्जव्यवहारे-
रित्यर्थं, रमयामास,—प्रीणयामास (रम + णिच् + लिट् ण्ल्) ।

(द) गान्धर्वविधिना—“इच्छयाऽन्योन्यसयोग कन्यथीय वरस्य च । गान्धर्वः
स तु विज्ञेयः,—” इत्युक्तलक्षणकेन कन्यावरयोः कामजविवाहविशेषेणेत्यर्थः (करणे
श्या), समूढया—परिणीतया, [विष्ण० । सम् + वङ् + क्तः “बभ्रुस्त्रिपयजादीना
किति” (६।१।१५ पा०) इति वङ्गे सम्प्रसारणे कृते “ङी टः” (८।२।३१ .पा०)
इति इत्य ङे कृते “भ्रसस्तथोर्धोऽण” (८।२।४० पा०) इति तस्य धे “टुना टु”
(८।४।४१ पा०) इति धस्य ङे “ढी ङे लीप” (८।३।१३ पा०) इति प्रातिपदिकस्य
ढलीपे “ढलीपे पूर्वस्य दीर्घोऽण” (६।३।१११ पा०) इति सम्प्रसारितोकारस्य
दीर्घं, तत स्त्रियां टाप् तथा] । कान्तया—प्रियया (सहयोगे श्या), गुप्तम्—
अन्यैरखचित यथा साक्षया (क्रियाविष्ण०), विहरन्—क्रीडन् (विष्ण० । वि + हृ
+ श्रट्) । आयातः,—आगतः (आ + या + कर्त्तरि क्तः) । सम्भाव्य—सम्भान्य,

(४) भूता पद्यातौ तं प्रियमाह च,—"नाय । स्वामर्षं
 पृथ्यामि, मत्कृतास्तास्तां वंघ्राप्यया प्राता १ उत न तेन
 मन्त्रिपुत्रेण १" । तदा (न) अभिदधती तां राप्रपुत्रीऽसवीत्
 —"धिधे ! न प्रातं मया तत् सप तेनैव धि मित्तेष दिव्य
 प्रासयता मय त्तिदित्या धि ममाप्यातम्" । एतदाकल्प मा
 (५) भामिनी तिगित्य तं प्रत्यभाषत,—"नाय । तर्हि
 यदुक्तं कृतं मया विरात् तदाहा कथयता, यस्मै मया

अप्यववा'दना वरदा इत्यर्थः, (वृत् + वृ + विद् + लृट्) वदामि—वादिनि
 भावि (व + लृट् वादि) ।

(४) कृता—माता'कृती कृत्वा'कृतं । वाह क—प्रातः [वृ + "वृट्"]
 [११११८ पा] इति अथोद्देशे अतीते लट्तिव । वृथ्यामि—विद्यामि
 [वृथ + वृट्तिव "द्विधा— (११११६ पा) इति वदन्वाहवत्] । उत—
 [वृथ्ने अपवा इत्यर्थः (अथ । उताप्यव'दस्यस्यो' इत्यमट्)] ।

(५) अभिदधती—वदती (अभि + धा + दध + धिवा इति) । दिव्यं—
 वदन् कृत्वाभिवर्धे दीपनात्कथिति वाचन् वरा—दिव्यं—दिवि मवन्
 अथोविद्वज्जिह्वरुः, अवावाहचमिति वाचन् ("दिव्यं अथोद्देशे अस्यां चो वप्यो
 दिविस्ये विपु" इति सि'दो) वृत् दानं—वृद्धि (अर्थधा) तदस्य अतीति
 तेन दिव्यप्रासयता—अथोविद्वज्जिह्वरुः [विच० । अर्थधावां कृत्वा "नादुप
 प्रादाव—" (११११८ पा) इति मदीर्घस्य वकार] । विदित्या—वृद्धा
 (विद् + ङा) धि—मत्त ["द्विधा कथयति—" (वा) इति अथवादि शर्तो] ।
 ममाप्यातं—अवितं (वृत् + धा + प्या + मारि ङ) ।

(५) भामिनी—शोपपञ्चमाया इत्यथो रूर्थाविभोत्पूर्वः, पादस्यैव इति
 पादात्तदस्यैव इति वाचन् ("शोपना उव भामिनी इत्यमट्) विचिन्म्य
 —विज्ञास्य (वि + चिन् + लृट्) इत्यभाषत—इत्यवदन् (मति + भाष + लृट्
 न) । तर्हि—तदा तदा स एवैव दिव्यप्रासयता उव विद्वज्जिह्वरु तदा इत्यर्थः,
 ["अस्यतमेर्हि मवतस्याम् (१११११ पा) इति लृत् + ङिन्], अत्रुक्तं—
 अस्यात्, ("पुत्रलोपविक्रम अर्थ मन्त्राणां भिन्नोक्तम् । अप्यव विपु वृत्" इत्यमट्) ।
 विरात्—विद्वज्जिह्वरुः अथोविद्वज्जिह्वरुः (अथ), तस्य—तव मित्रस्य, वार्त्ता—वृत्तान्तं
 (इति लृत्) तदाहा—तव मित्रवृत्तान्तं, कथयता—वदता (विच । अथ +

स मे भ्राता, तस्य प्रथममेव मया ताम्बूलादिसमाचारेण सम्मानना कर्त्तव्याऽऽसीत्” । इति (फ) उक्तवत्या तथाऽनुमतः राजपुत्रस्तेनैव पथा तस्यां निशि सख्युरन्तिकमागात्, अकथयच्च तत् सर्वं प्रियया कथितम् । सन्निपुत्रस्तु तदयुक्तमिति न तत् सादरमभ्यमन्यत । (ब) इत्य परस्परमालपतोस्तयोः सा विभावरौ पर्यगात् ।

अथ तयोः (भ) साम्ये विधौ निर्वृत्ते पक्वान्नताम्बूलहस्ता पञ्चावतीसखी तत्राऽऽगात् । सा समागत्य त सन्निपुत्र कुशलं

पिच् + श्रह) । ताम्बूलादिसमाचारेण—ताम्बूलादीनां समाचार, —सम्यगाचरण, तद्दानरूपं सुष्ठु व्यवहार इत्यर्थं, तेन (करणे श्या । षष्ठी तत्पु०), सम्मानना—सर्वर्द्धना, समादर इत्यर्थ, [सम् + नान + पिच् “व्यासशत्रो युच्” (३।३।१०७ पा०) इति युच्, तत स्त्रियां टाप्] । आसीत्—अभूत् ।

(फ) उक्तवत्या—कथितवत्या [विण० । यच् + क्तवत् “वचिस्त्रिपियजाः दौमा किति” (६।१।१५ पा०) इति वचे सम्प्रसारण, तत स्त्रियां ङीप्, तथा] । तेनैव पथा—गवाक्षनागैरेत्यर्थं (करणे श्या) । सख्यु,—मित्रस्य (शेषे षष्ठी) । आगात्—आगतम् [आ + इ + लुङ्-द् “इणो गा लुङि” (२।४।४५ पा०) इति इणो गाऽऽदेशे “गातिस्था—” (२।४।७७ पा०) इति सिचो लुक्] । अकथयत्—अवदत् (कथ + पिच् + लङ्-द्) । कथितम्—उक्त (कथ + क्त) । अयुक्तम्—अन्याय्य, समयानुपयोगि इत्यर्थ । अभ्यमन्यत—प्रत्यभ्यनन्दयत्, तदाक्यस्य अकपटतायास् आस्थां नास्थापयदित्यर्थ, (अभि + मन + लङ्-त्) ।

(ब) इत्यम्—अनेन प्रकारेण (अव्य०), आलपतो,—आभाषणाण्यो, (विण० । आ + लप + श्रह, तयो) । पर्यगात्—पर्यगमत्, अवसिता इत्यर्थं, (परि + इ + लुङ्-द्) ।

(भ) सम्याया इद साम्यं तस्मिन् साम्ये—संन्याकालविहिते, विधौ—उपासनादिकर्मणि (भावे ङी), निर्वृत्ते—निष्पन्ने सति (निर + वृत् + क्त, तस्मिन्, विण० । “सिद्धे निर्वृत्तनिष्पन्नौ” इत्यमर.), पक्वान्न—खड्डुकापिष्टकादिक, ताम्बूल—घीटिकेत्यर्थं, सज्जितताम्बूलमिति यावत्, ते इत्से यस्या. सा (विण० । व्यधि० बहुव्री०) ।

(म) पृष्ठा दत्तोपचारा, युक्तिः राजपुत्रस्य भोजनं निषेधु
 “सा तव प्रिया भोजनादौ तदागमं प्रतीक्षमाणा चासौ” इति
 भावेद्य च्छ्यात् ततः प्रायात् ।

ततः स मन्त्रिपुत्रस्तं राजपुत्रमभाषत,—“देव । (य) कौतु
 कमेकं पश्य, त्वां दर्शयामि” इत्युक्त्वा स तस्मादेकं
 पक्षान्नमादाय सारमेयाय तत्र स्थिताय प्रादात् । स

(म) पृष्ठा—किञ्चासिद्धा [प्रच्छ + ङा “इच्छन्” (८२१३६ पा)
 इति वकारादेशः, “एङिष्ठा— (६।१।१६ पा०) इति इच्छते सम्प्रसारणम्]
 इत्, —चर्पितः, [चर् + ङः “दो दधो (७७३६ पा) इति वकारादेशे
 वकारस्य सञ्चारः] मन्त्रिपुत्राय इति नावः उपपाठः,—पञ्चावतीवेरितपञ्चाशदि
 सेवोपचारा ब्रह्मा सा दत्तोपचारा—चर्पितपञ्चाशदिदम्बसमुदा (विच । बह्व्री)
 युक्तिः,—युक्तिमात्रिण्य उपपत्तेरन्वयः, वाक्यच्छेदेति वाच्यम्, (अन्वयोपे ३मी) ।
 निषेधु—निषाद्यितुं, (नि + विष + ठसुम्) । भोजनादौ—भोजनवाचीपक्षिते
 प्रायेण (आसादिचरणे ०मी) । तदागमं—तव आगमम्—आगमनं (६३
 तत्पु) प्रतीक्षमाणा—इतिपाठ्यन्तो [प्रति + ईष + आनच् + “चामि मुच्”
 (७१।८२ पा) इति मुवावन्तः, ततः स्त्रियां टाप्] चासौ—तिङ्गिति (चाद्य +
 कट्) । मन्त्रिपुत्री महाप्राज्ञेत् कीर्तिं तदा अदरात् स राजपुत्रं कर्षितं निवृत्ति,
 विषये तु तस्मिन् पञ्चविधं राजपुत्रं समाहरादिना विभोद्यन्तोऽन्वयं च
 वाच्योपनिष आदिषु अपदिश्यामि अतः तदानीन्तान्प्राप्त्यापि नञ्छति इति
 विचिन्त्य पञ्चावती मन्त्रिपुत्रं विनाशयितुं अविषयताप्रादिषु चक्षीहसेन प्रवृत्त,
 किन्तु राजपुत्रचेत् निवृत्त भोजनवाची तत्र तिष्ठेत्, अदि वा सैव्यापुरीषेण
 भोजनस्य विचिदं यज्ञीयात्, तदा महात्मनो मन्त्रिपुत्रि प्रत्यागच्छ राजपुत्रं
 निषेधुमपि नैव कुर्वते, इति उपपत्तेन तस्मात् चपचारयिते एवमवयव इति
 भीक्षन्म् । भावेद्य—विद्याय (भा + विद् + चिञ्-ञप) च्छ्यात्—तत्तथा
 दिव्यः (अन्वयोपे ३मी) तत्,—तस्मात् ज्ञानात् (उपपत्ते ३मी) ।

(व) कौतुकम्—आश्चर्यम्, अपूर्वदृश्यमिति वाच्यम्, पश्य—वाचीवच
 (इम + शब्दवाची कौटुक्) । दर्शयामि—चर्षयामि (इम + चिष + कट्-
 सिप) । सारमेयाय—कुबुराय (अन्वयोपे ३मी) । “कीर्तिपथं सारमेयं कुबुरी
 चयत्तं च” इत्यमरः ।

(र) भुङ्क्तेव तत्क्षणात् व्यापद्यत । तदवलोक्य “किमिदं
(ल) चित्रम् ॥” इति तं मन्त्रिपुत्रं राजपुत्रः पथ्येष्टुच्छत् ।
स चैनं प्रत्यभाषत,—“देव ! (व) संज्ञाप्रकटनेन मा धूर्त्तं
विदित्वा हन्तुकामया त्वदनुरक्तया तथा,—‘अस्मिन् सति
राजपुत्री मदेकायत्तचित्तो न भवेत्, एतद्वशश्च मा विहाय
स्वा नगरीं व्रजेत्’ इति विचारयन्त्या मम भक्षणार्थं विषान्नं
प्रहितम् ; तस्मात् त्वमेतस्यां मनुं सुञ्च, अहं कामप्यत्र युक्तिं

(र) भुङ्क्ते—खादित्वा (भुज् + क्त्वा), पक्वान्नमिति शेषः । व्यापद्यत—
अस्मियत् (वि + आ + पद + लङ्-त) ।

(ल) चित्रम्—अद्भुत (“विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्रम्” इत्यमरः) । पथ्ये-
ष्टुच्छत्—अभिज्ञासत् (परि + प्रच्छ + लङ्-द) ।

(व) संज्ञाया,—प्राक् तथा कृतस्य स्वामिप्रायसुचकभावविशेषस्य,
प्रकटनेन—अर्थप्रकाशनेन संज्ञाप्रकटनेन—तथा सङ्घेतितस्य निगूढाद्यज्ञापनेन
(६ष्ठौ तत्पु० । करणे श्वा) । विदित्वा—ज्ञात्वा, (विद् + क्त्वा) । हन्तु-
मा मारयितु, कामः,—अभिलाष यस्यास्तया हन्तुकामया—मारयितुमिच्छन्त्या
(विष्ण० । “तुम्काममनसो—” इत्यनेन मकारलोप), त्वयि अनुरक्ता—
आसक्ता (७मी तत्पु०) त्वदनुरक्ता तथा त्वदनुरक्तया—त्वदासक्तचित्तया
(विष्ण०) । अस्मिन्—मन्त्रिपुत्रे (भावे ७मी), सति—विद्यमाने (विष्ण०) ।
मयि एव एक—केवल, न तु अन्यस्मिन् इति भावः (“एके मुख्यान्वकेवला”
इत्यमर), आयत्तम्—अधीनं, वशीभूतमित्यर्थं, (७मी तत्पु० । कश्मघा०) चित्त-
—मन यस्य तथाविध मदेकायत्तचित्तं,—अन्यासक्ति विहाय केवल मध्ये-
वानुरक्तः इत्यर्थं (बहुव्री०) । एतस्य—मन्त्रिपुत्रस्य, वश,—अधीन एतद्वश,—
मन्त्रिपुत्रानुरागो इत्यर्थं (६ष्ठौ तत्पु०), विहाय—परित्यज्य (वि + हा + ल्यप्),
स्वाम्—आत्मीयां (विष्ण०) । व्रजेत्—गच्छेत् (व्रज् + सम्भावनायां लिङ्) ।
विचारयन्त्या—वितर्कयन्त्या (विष्ण० । वि + चर + णिच् + शतृ + स्त्रियां ङीप् तथा)
भक्षणाय इदं भक्षणार्थं—भोजननिमित्तम् (अर्थेन सह नित्यसमास), विषान्न-
विषमिश्रितमन्नं (शाकपार्थिवादित्वात् समास), प्रहितं—प्रेरित (प्र + हि +
कश्मघिण क्त) । एतस्या—पद्मावत्या (विषये ७मी०), मनुं—क्रीड, (“मनुर्देन्ये
क्रतौ क्रुधि” इत्यमरः) सुञ्च—त्यज (सुच् + प्राथेनाया लोट्-हि) । युक्ति—योगम्,

पर्याशीघ्रयामि" । इत्युक्तवन्तं मन्त्रिसुत स राजपुत्र
 "सत्यं त्वं (श) बुद्धिशरीरः" इति यावत् स्तौति, तावत्
 सहसा दुःखाकुञ्जजनैरुदीरितः,—“हा धिक्! राज्ञो वास
 सुतो विपन्न" इति रव श्रूयते स्म । तत् (प) आकर्षणेन
 द्रष्ट स मन्त्रिपुत्रस्तं नृपात्मज जगाद,—“देव । अथ
 पद्मावतीगिहं निशि प्रज, तत्र गत्वा तां तथा पाययी, यावत्
 पानमदेन सा मि'संज्ञा नष्टचेष्टा गतजीवितेष स्यात् । तत
 स्तस्या (स) समिद्राया कटितटे शूलेन अग्निमतेन अहं दत्त्वा

उपायमित्यत्र ("दुष्ठा शी म्वावशीरवीः इति मीदिनी), पर्याशीघ्रयामि—
 पर्याशीघ्रयामि अहावशीरवीः, (परि + या + कुञ्ज + विज + कट् मित्) ।

(श) बुद्धिशरीरं मन्त्र सः बुद्धिशरीरः—बुद्धिशीरवीः (वज्रवी) ।
 स्तौति—प्रशंसति (ह्रु + कट् तिप्) । दुःखेति—दुःखेन—विदमया मन'पोदवा
 इत्यर्थः ("पावावा वैदना दुःखम्" इति इत्यामुष) आकुञ्जः,—आकुञ्ज इत्यर्थः
 (श्वा तत्पु) जगात् से दुःखाऽऽकुञ्जजने—आदिभ्याकुञ्जवीक (कर्त्तरि
 श्वा) उदीरितः—उद्ग, (विच । उत् + ईर + कर्षेति त्) । वासः,—दिश
 (कर्त्ता) विपन्न—वत (वि + पद् + कर्त्तरि ङ) श्रूयते स्म—आवच्छते अ
 यमुषे इति यावत् [सु + कर्षेति कट् ठे कट् जे] (१।१।११८ पा) इति
 कर्त्तव्ये कर्त्तव्ये कट्] ।

(प) आकर्षणेन—अवशेन (या + कर्ष + विच + भावे क्युट्) । ता—
 राजसुता (प्रवीर्यवभ्रा "वतिबुद्धिप्रभवसापावे—" इति द्वितीया) तथा—
 तावत् तावत्पर्यन्तमित्यर्थः, पाययी,—मद्यपानं कारये इत्यर्थः (या + विच
 + विधौ लिङ्-वास्) यावत्—यावत्कालपर्यन्तं पानेन पानमग्निटी वा मद्
 पानमदः (श्वा तत्पु । आहपादिवादि वा) तत पानमदेन—मद्यपान-
 मजितोन्मत्ततया (कर्त्तव्ये श्वा) नि,—नास्ति संज्ञा—चित्तना ब्रह्मा सा
 नि संज्ञा—इत्यचेतना (वज्रवी) गटा—अपमता चेष्टा—पार्श्वपरिवर्तनादिदवा
 आदिभ्या ब्रह्मा सा नष्टचेष्टा—निरीहा अङ्गवावा इति यावत् (वज्रवी)
 वत—अस्मितं जीवितं—जीवनं ब्रह्मा सा वतजीविता इव—एता इव एतद्वत्त्वा
 इति यावत् (वज्रवी) कात्—मवैत् (पस + विष्-वात्) ।

(स) निद्रया अहं कर्त्तव्यमाणा समिद्रा यस्या समिद्राया—निद्रियावा इव प्राण

आभरणानि च गृहीत्वा गवाक्षेण तेनैव प्रकारेण आगच्छेः,
ततः परं यथा भद्रं भवेत् तथा करिष्यामि” इत्युक्त्वा कारयित्वा
च त्रिशूलं तस्मै राजसूनुवे प्रादात् । सोऽपि राजपुत्रस्तत्
(६) कुटिलकर्कश कालायसदृढं कान्तावयस्ययोश्चित्तमिव
हस्ते गृहीत्वा पूर्ववत् रात्रौ पद्मावतीगृहमेत्य शुचेः
स्वमन्त्रिणी वाक्यं प्रभूणामविचार्यमिति मत्वा तत्र मद्यपान-
निषेष्टां तां जघने शूलेनाद्धितां हृतालङ्करणाञ्च कृत्वा सख्यु-
रन्तिकमागात्, अशंसच्च आभरणानि दर्शयित्वा तत् सर्वम् ।

रक्षिताया इत्यर्थः (बहुव्री०), कटितटे—कटिदेशे (औपश्लेषिके ७मी) । अग्निना
तप्तम्—उष्णं (श्या तत्पु०) तेन अग्निपतेन (विण०), अट्ट—चिह्नं (“कल-
द्वादौ लान्कनञ्च चिह्नं लक्ष्णं च लक्षणम्” इत्यमर.) । आभरणानि—अभूषणानि ।
आगच्छे,—एयाः, (आ + गम + लिङ्-यास्) । भद्रं—मङ्गलं (“शु. श्रेयसं
शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम्” इत्यमर.) । करिष्यामि—विधास्यामि (कृ +
लृट्-स्यामि) । त्रीणि शूलानि—शिखायाणि यत्र तत् त्रिशूल—स्वनामप्रसिद्धमस्त्र-
विशेष (वि० । बहुव्री०) । राज्ञ. सूनुः राजसूनुः (६श्री तत्पु०) तस्मै राजसूनुवे
—राजपुत्राय (सम्प्र० ४र्थी०) ।

(६) कुटिल—भङ्गिमत्, अन्यत्र—दूरं, कर्कश—कठोर, तोष्यायमित्यर्थः,
अन्यत्र—साहसिकं, कर्त्तव्यपरायणत्वेन निष्ठुरमित्यर्थः, कुटिलञ्च कर्कशञ्च तत्
कुटिलकर्कश (विण० । विशेषणकर्मधारयः), कालायसदृढं—कठिनकृष्णलौह-
निर्मितमित्यर्थः, कालायसवत् दृढमिति वा (उपमितसमासः), कान्ता—
प्रिया, पद्मावतीति यावत्, वयस्यः,—मित्र, मन्त्रिपुत्र इति यावत्, तथी
कान्तावयस्ययो,—पद्मावतीमन्त्रिपुत्रयोः (श्लेषे ६श्री), कान्ताचित्तवत् कुटिल,
वयस्यचित्तवत् कर्कशमित्यर्थः । हस्ते गृहीत्वा (हस्ते इत्यव्ययेन सह गृहीत्वा
इत्यस्य समासस्य वैभाषिकत्वेन न ल्यप्) । एत्य—आगत्य (आ + इ + ल्यप्),
शुचेः,—निर्मोलस्य, प्रभुभक्तस्येति यावत् (विण०) । प्रभूणा—प्रभुभिरित्यर्थः
[“कर्त्तृकर्मणोः कृति” (१।१।६५ पा०) इति कट्टयोगे कर्त्तरि ६श्री], अविचार्यं
—विचारानहं (न + वि + चर + ण्यत्) । जघने—कटिदेशे (औपश्लेषिके ७मी० ।
“जघनञ्च स्त्रियाः त्रीणिपुरीभागे कटावपि” इति मेदिनी) । अट्टः,—चिह्नं
सञ्जातः अस्याः अक्षिता [“तदस्य सञ्जात तारकादिभ्य इतच्” (५।१।३६ पा०)

ततः स मन्थिपुत्रः स्रं (क) समीहितं सिद्धं मत्वा, प्रातः
 श्मशानं गत्वा, स्वयं तापस्यरूपश्चदभवत् अक्षरोश्च राजपुत्रं
 शिष्यरूपिणम्, अन्नवीक्ष — "त्वमेभ्योऽसङ्करभ्यः इमां
 सुक्तावलीं नीत्वा विक्रेतुम् आपयं ब्रह्म, यदि त्वां पुररक्षितो
 गृह्णीयुः, तदा इत्थं ब्रूयात् यत्—'इयं मे गुरुणा विक्रयार्थं
 दत्ता' इति" । इति (ख) समिष्टः स राजसुतः आपयं गत्वा
 तथैव सुक्तावलीं विक्रेतुमसिष्ठत्, अगृह्यत च तयामृत
 पुररक्षिभिः । ते च दन्तघाटसुताया (ग) असङ्करसमीपा

इति इवत्] ताम् अहिवा—चिडिता (विच), इतामि—मुषितामि अक्षर
 वानि—मूषवानि अक्षरां इताक्षरवाम्—अक्षरविरहितानिभ्यः (वज्रती) ।
 असंघत्—अक्षरवत् (अम् + अक्ष + इ) । इर्मविना—अक्षरविरहितः (इक्ष +
 चिप् + क्ता) ।

(क) समीहितम्—समीहितं (सम् + ईड + अर्थेचि क्ता यत्) सिद्धं—सफलं
 जातम् । तापस्यः—तपस्विनः, अपमित्र इयं—मूर्ति, स्यन्वावाक्यनपुत्रधर्मि
 परिच्छद तापस्यैवमित्यर्थः, विमर्त्त—वारवति इति तापस्यरूपवत्—तपस्वि
 श्रेयश्च (विच । तापस्य + अ + क्तिप्) । शिष्यः—शत्रुः, अपम्—आक्षरमित्य
 इयं विद्यते अत्र इति तत्रादिर्भेदः शिष्यवर्षिणं—शिष्यवैश्वरिणं (विच । अक्षरं
 इति) । अक्षरभ्यः—मूषभ्यः ["पक्ष्मी विमले" (१।१।३२ पा) इति
 निर्वारि इमी] सुक्तावलीं—सुक्ताकारं विक्रेतुं—विक्रयं कर्तुं (वि + क्री + ठमुन्)
 आपयं—अक्षरविरहितां, अक्षरविरहितानिभ्यः, ("आपयस्य निषयावा विपशि
 अक्षरविरहिता" इत्यमरः) । पुरं—नगरं रक्षति यी ते पुररक्षिणः—नगरपाला
 (पुर + रक्ष + क्ताहिनात् चिनि), गृह्णीयुः—आरब्धुः, वीक्षयितुरिति भावत्,
 [अक्ष + चिक् + कुम् "आपयिष्य या" (१।१।८१ पा) इति या ई इत्यथो "
 (१।१।११ पा) इतीकारि "आपयसी—" (१।१।११ पा) इत्याकारवोप ।
 अक्षरविरहिता इति] । ब्रूयात्—वचयैः (ब्रू + चिक् + वात्) ।

(ख) समिष्टः—आपा आप्यः (विच । सम् + चिक् + अर्थेचि क्ता) ।
 अविष्ठत्—अवर्त्तत (अ + अक्ष + इ) अगृह्यत—अभिग्रहत् (अक्ष + अर्थेचि
 क्ता) तयामृतः—सुनिवेशित आरविद्ययावापञ्जितः (विच) ।

(ग) असङ्करवाचि—मूषवानि सुवाचि—अपहरति इति असङ्करवमीपः

न्वेषणार्थिनः तं राजसुतं तत्क्षणं नगराध्यक्षान्तिकं निन्दुः ।
स च नगराध्यक्षस्तं (घ) तापसाकारं दृष्ट्वा सान्त्वेन
पप्रच्छ,—“भगवन् ! कुत इयं मुक्तावली आसादिता ?
दन्तघाटकन्याया इदमाभरणं हृतम्” । तदाकार्यं राजपुत्र-
स्तानवादीत्,— (ङ) “भद्राः ! गुरुणा ममैषा विक्रेतुं
दत्ता, तदयुष्माभिरेत्य स पृच्छ्यताम्” इति ।

ततस्तं (च) समुपेत्य नगराधिपः पप्रच्छ,—“भगवन् !
इयं मुक्तावली कुतस्तव शिष्यगता ?” । एतदाकार्यं स धूर्त्वी

—भूषणचौर, (अलङ्करण + मुप + पचादित्वाद्च्) तस्य अन्वेषणम्—अनुसन्धान,
(६ष्ठो तत्पु०) तत् अर्थयन्ते—कामयन्ते (अर्थ + णिच् + यच्चादित्वात् णिनि)
अलङ्करणमीपान्वेषणार्थिनः,—भूषणापहारकान्वेषणकामिनः, (विष्ण०) । नगराध्यक्ष,
—नगररक्षकप्रधान, तस्य अन्तिक—समीप (६ष्ठो तत्पु०), निन्दुः,—प्रापयामासः
(नी + लिट्-उच् । नयतेर्द्विकर्मकत्वात् राजसुतनगराध्यक्षान्तिकयोश्च कर्मत्वमव-
धेयम्) ।

(घ) तापसस्य आकार इव आकारः,—मूर्त्तिं यस्य त (बहुव्री०) तापसा-
कार—तापसवेशधरम् । सान्त्वेन—सान्त्वा, अतिमधुरवचनेनेत्यर्थं (प्रकृत्यादिभ्यः
श्वा । “अत्यर्थमधुर सान्त्वम्” इत्यमरः) । पप्रच्छ—जिज्ञासयामास, (प्रच्छ +
लिट्-णल्) । भगवन् ।—“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञान-
वैराग्ययोश्चैव पथां भग इतीन्द्रणः” ॥ इत्युक्तलक्षणपण्डितैश्वर्यसम्पन्नः । आसादिता ?—
प्राप्ता (आ + सद + णिच् + कर्मणि क्त + स्त्रिया टाप्), त्वया इति शेषः । हृत—
चोरित (ह्र + कर्मणि क्त), केनापि चौरिणेति शेषः ।

(ङ) भद्राः ।—साधवः । (“भद्रः शिवे खड्गरीटे वृषभे च कदम्बके ०० ।
त्रिषु श्रेष्ठे च साधौ स्यान्नपुंसि करणान्तरे” ॥ इति मेदिनी) । मम (शेषे
६ष्ठो) । सः,—मद्गुरु (उक्ते कर्मणि १मा), पृच्छ्यता—जिज्ञास्यतां (प्रच्छ +
कर्मणि प्राथेनायां लोट्-ताम्) ।

(च) समुपेत्य—समागत्य [सम् + उप + इ + ल्यप् “ऋक्स्य पिति कृति
तुक्” (६।१।७१ पा०) इति तुक्] । अधि—अधिकृत्य, रक्षकपदाधिकारितवे-
त्यर्थ, पाति—रक्षति इति अधिप, —अध्यक्ष इत्यर्थं [अधि + पा + “आतश्चोपसर्गे”
(१।१।१३६ पा०) इति क., “आतो लोप इटि च” (६।४।६४ पा०) इति

मन्त्रिसुता तं रक्षसि प्रवादीव,—“मद्र । अहं (छ) तपस्वी
सदा अस्मिन् इतस्ततो आम्ब्यामि, सीऽहं देवात् अत्र
श्रम्याने स्थितो निशि समस्तं योगिनीधर्मं समागतमपश्यम् ।
(ज) तासु चैकया योगिन्या राजपुत्र एकं उद्घाटितहृद-
याभ्रोजो भैरवाय निवेदित । (झ) पाममत्ता च सा जपती
सि मोक्षमाप्तिकां हस्तुं महामाया विविधविकारपूर्णसुखी

आधारबोधः], नगरक अक्षिप नगरक्षिप (६३ो वत्पु०) । विष्—द्वारं,
नदा—प्राणा शिष्यनता—शिष्यसमीपस्था इत्यर्थः (२वा वत्पु), अत्र शिष्येण
मुखादधीर्षं अर्षं प्राणा इति सरसाव ।

(छ) तपः अत्र पठतीति तपस्वी—तापस [तपस् + “तपःसङ्घाभा
विभोगी” (३।१। २ पा) इति विन्] । आम्ब्यामि—विचरामि (जम + अद्
निय) । योगिन्या,—आश्रित्यासङ्घरमाहवाविमिव, तासां अर्षं—मन्त्रं
धीविनीचर्षं—धीविनीसमुद्भवित्त्वं (६३ो वत्पु०), अपश्यम्—दृष्टं (छम +
अद्-अमप) ।

(ज) तासु—धीविनीषु मन्त्रे (निर्धारणे ०ओ) । उद्घाटितम्—उन्मोचि
तम्, उद्घाटितमित्यर्थः, उद्घाटनीयं—उद्घाटं अत्र स उद्घाटितहृदयाधोक्तः,—
उद्घाटितहृदयमन्त्र (वज्रुत्री) अन्वीकृत दीवानां प्रीतिजननत्वात् तेषामर्चनायां
तत्र अन्वीकृतपुत्रीविनाय इत्येव अन्वीकृतपुत्रीपुत्री वीहृदयः, अत्र पतेन कुसुमकुसुमार
इत्येव शिष्यायपि वा ईहृदयं कर्षंसमाचरति सा अद्यापि च अन्वया इति दूदाहवोऽपि
अन्वये इति । भैरवाय—महुररज अचमीद्याव (द्विवासीमि ३ओ) निवेदितः,—
समर्पितः, उद्घाटनीकृत इत्यर्थः (नि + विद् + विष् + कर्षणि ङ) ।

(झ) पावैत—नक्षपावैत कृता—आतकदा पाममत्ता—नक्षपावप्रमत्ता
(विष् । ३वा वत्पु०) । जपतः,—अक्षय्यनक्षपावतः, (विष् । जप +
अद्, तप्) । सि—मन (शिषि ६३ो) मीचक—मीचसाधनीमृता इत्यर्थः,
माश्रित्या—अचमाशा आश्रित्यनाशा वा इत्यर्थः, तां मीचनाशिकां—
जपमाश्रिताम् (अक्षय्याश्रित्यत् तावर्थे वहीसमाप्तः) इमुं—शीरितु (ज +
इमुन्) जपती माया—कृतं (अर्षया) तया ३ विविधाः,—वहवः,
विचाराः,—विद्वत्तयः, (३वा वत्पु) सिः पूर्वं—अन्वीकृतं मुक्तं यथा सा
महामाया विविधविकारपूर्णसुखी—अपठविद्यापक्षिपरिपूर्वानना (वज्रुत्री) ।

यावत् प्रावर्त्तत, तावत् अतिदर्पिता सा क्रुद्धेन मया जघनस्थले त्रिशूलेन मन्त्रप्रज्वलिताग्निषा अङ्किता, हृता च तस्या इयं मुक्तावली कण्ठात् । तदेषा (ज) तापस्र्णर्हा विक्रयार्थं प्रेषिता” ।

तदाकर्ण्य स नगराध्यक्षो गत्वा राजानं तत् सर्वं (ट) व्यजिज्ञपत् । भूपोऽपि आकर्ण्य तत्, दृष्ट्वा च तां मुक्तावलीं (ठ) प्रेक्षणप्रहिताया वृद्धाया आप्तवनिताया मुखात् दृश्य-शूलाङ्गां जघने तां पद्मावतीं श्रुत्वा, सत्यमेव ग्रस्तः सुतो

प्रावर्त्तत—उदयुङ्क्त (प्र + उ + क्त) । मन्त्रेण—देवादिघनवाक्यस्त्रिंशेषेण (“मन्त्री वेदविशेषे स्यात् देवादीनाञ्च साधने । गुह्यवादेऽपि च पुमान्” इति मेदिनी), प्रज्वलिता—उद्दीपिता (श्या तत्पु०), अग्नि, —कीर्ण यस्य तेन मन्त्रप्रज्वलिताग्निषा—मन्त्रीद्दीपितायभागेत्यर्थः, [बहुव्री० । “कीर्णस्तु स्त्रियं मात्यत्रिकोटय ” इत्यमर । “मन्त्रप्रज्वलिताग्निषा” इति पाठे तु—मन्त्रप्रज्वलितः अस, —कीर्ण । “अस कीर्णे कचे पुंसि क्लीबमश्रुषि शीषिते” इति मेदिनी । मन्त्रप्रज्वलितास, (कर्मघा०) सः अस्य अस्तीति तेन इत्यर्थः । अल्पर्थे इति] । अङ्किता—चिह्निता, (अङ् + कर्माणि क्त., स्त्रियां टाप्) ।

(ज) तापसानाम् अनर्हा तापसानर्हा—तपस्विजनानीत्या (विण० । ६४ौ तत्पु०) । प्रेषिता—प्रेरिता (प्र + इ + कर्माणि क्त. स्त्रियां टाप्), मयेति शेष ।

(ट) व्यजिज्ञपत्—न्यवोविदत्, विज्ञापितवान् इत्यर्थः (वि + ज्ञा ज्ञप वा + णिच् + लृङ्-ट) ।

(ठ) प्रेक्षणाथ—दर्शनाथ, पद्मावत्याः जघनदेशे शूलचिह्नमस्ति न वा इत्यव-लोकनायेति भावः, प्रहिताया, —प्रेरिताया, प्रेक्षणप्रहितायाः,—दर्शनार्थं प्रेषिताया (विण० । ४४थीं तत्पु०), आप्ता—प्रत्ययिता, विश्वस्ता इत्यर्थः, स्वा वा, स्वसम्पर्कीया इत्यर्थः, (“आप्तः प्रत्ययितस्त्रिपु” “आप्तो लब्धे स्व-सत्ययोः” इत्यमरमेदिनी) सा चासौ वनिता—नारी चेति तस्या आप्तवनिताया, —कस्यायित् स्त्रियस्काया आत्मैय-स्त्रिया, इत्यर्थः (वि० । कर्मघा० । शेषे ६४ी०), मुखात् (अपा० ५३ी०), दृश्य, —दर्शनार्हः, सुस्पष्टत्वादिति भावः, शूलाङ्ग., —शूलचिह्नं यस्या, तादृशीं (बहुव्री०) । ग्रस्तः,—भङ्गित, विनाशित इति भावः (विण० । यस + कर्माणि क्त.),

मैऽनया ङाकिन्या इति समुत्पन्ननियय', स्वयं तस्य मन्त्रि
 पुत्रस्य तापसयेगिनोऽन्तिक गत्वा, तस्याः पद्मावत्या निघञ्च
 पृष्ठा च, तस्य वचसा पिष्टभ्यां शोच्यमानाया तस्या पुरा
 द्विवासनं दण्डं व्यधात् । साऽपि (छ) निर्वासिता अटवीस्याः
 नग्नाऽपि तत् सयं मन्त्रिपुत्रकृतं सम्भाष्य तनु न लहौ ।
 (ट) दिनाम्ने तौ राजपुत्रमन्त्रिपुत्रौ तापसवेशं त्यक्त्वा
 अग्नाऽऽरुद्धौ शोचन्तीं तां प्रापसुः, निम्नस्तुय अग्रहमारोप्य

वादिभ्या—वादिभ्यामा वचमिद्वेत्, धीमिन्वा इति वावत् (अतुञ्जे कर्त्तरि ङा),
 समुत्पन्न—सप्राप्तः, निघञ्च—निघञ्चः सिद्धान्त इत्यर्थः, स्मिन्निघञ्च इति
 भाव यस्य तादृक् समुत्पन्ननिययः,—निःसन्नेह इत्यर्थः (अतुञ्जी) । तापस
 धिम्नि,—तपस्विपरिच्छदधार्त्विच (विच) । निघञ्च—मर्मज्ञं, दण्डनिघञ्चः
 ("निघञ्चो मध्यमाभिप्रीतो मर्मादा निघञ्चं विदुः इति भाष्यतः), पृष्ठा—निघ्नानिघ्न
 अस्याः को दण्डः विधेयः इति पृष्ठा इत्यर्थः । माता च पिता च तौ पितरौ ताभ्यां
 विद्वभ्यां—मातापिष्टभ्याम् [अतुञ्जे कर्त्तरि ङा । पिता माता (१।५० पा)
 इति एकशेषः] शोच्यमानाया—विचय्यमानायाः, अटवीवावा इत्यर्थः (विच ।
 अच+विच्+अर्थावि भ्रानच्, छिन्ना टाप् तस्याः) । पुरात्—नगरात् (अपा०
 इमी), निर्वासने—वद्विचरत् (निच्+वच्+विच्+क्युट्) । त्यक्त्वा—त्याग्य
 तिष्ठित्वात् विहितवानिच्छत् [वि+वा+क्युट्-इ "वादिभ्या—" (५।३।०० पा)
 इति सिचो क्युट्] ।

(छ) निर्वासिता—वद्विच्युता (विच । निच्+वच्+विच्+अर्थावि भ्र
 छिन्ना टाप्) अटवीनाम्—परश्वे तिष्ठति—वचसे या वा अटवीया—वचमन्त्रिपुत्रा
 [विच । अटवी+ना "सुपि ष" (१।५।३ पा०) इति च "वादी षीप
 ष्टि च" (६।३।६३ पा) इति आकारशीपः तत्र छिन्ना टाप्], नद्या—एत
 नर्मला इति धाव (विच) । सप्राप्त—सत्ता (अच्+मू+विच्+अच्) । न
 लहौ—न तन्नाम [वा+विद् अच् पाठ षी अच्ः" (५।१।१३ पा०) इति अच्
 षीकारादीयः] ।

(ट) दिनाम्ने—धायं ("दिनाम्ने ट धायम्" इत्यमट) । अग्ना—निघ्नप
 (१।५।५+ङा), अचम् चाकद—अविहित [वा+वच्+कर्त्तरि ङा षी क्यु
 (५।५।११ पा) इति ङञ्च के इति "नचअवीर्षीय" (५।५।३ पा०) इति ङञ्च

स्वराष्ट्रम् । तत्र चागत्य स राजपुत्रः (ण) तथा साकं सुनिर्वृतस्तस्थौ । दन्तघाटस्तु अरण्ये (त) क्रव्याद्भिर्भञ्जिता सुतां मत्वा शोकेन पञ्चत्वमगात्, भार्या च तस्य तमनुजगाम” ।

इति कथाम् (थ) आख्याय वेतालस्तं नृपमपृच्छत्,—
“राजन् ! एतयोर्दम्पत्योर्वंधात् राजपुत्रस्य सन्तिपुत्रस्य वा

धे “दुना दुः” (८४४१ पा०) इति धस्य ढे “ढो ढे लोप” (८४११ पा०) इति प्रातिपदिकस्य ढलोपे “ढलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः” (६११११ पा०) इति उकारस्य दीर्घं) तौ अद्याढटौ—घोटकाधिष्ठितौ, घोटकमारुच्छेत्यर्थः (विण० । २५० तत्प०), शीघ्रन्ती—विद्यपन्ती (विण० । ३३० शब् + शब् + स्त्रियां ङोप्) । प्रापत्-क्षिभाते, तत्समीपं जग्मतुरित्यर्थः (प्र + आप + लिट् अत्), मिन्यत्,—प्रापयानासत् (नी + लिट्-अनुस् नयतेर्दिकर्म्मकत्वात् तां स्वराष्ट्रम् इति कर्म्मद्वयम्) । आरौप्य—आरौह्य, उत्थाप्येति यावत्, स्वराष्ट्रं—निजराज्यम् ।

(ण) तथा इति (सहायकसाकशब्दयोगे श्या), साक—सह (अच्य० । “साक साहै समं सह” इत्यमरः), सु—सुष्टु, सम्यक् इत्यर्थं, निर्हतं,—सुस्थः, सुखी इत्यर्थः (विण० । कर्म्मधा० । “निर्हतः स्वस्थितावस्य गमने च सुखे स्त्रियाम्” इति मेदिनी), तस्थौ—वसते, स्थितवानित्यर्थः, [स्या + लिट्-णल् “आत औ णत्” (७१११४ पा०) इति औकारादेशः] ।

(त) क्रव्य—मांसम्, आममांसम् इति यावत्, अक्षि—भक्षयति इति क्रव्यात् (क्रव्य + अद् + क्तिप्) तैः क्रव्याद्भिः,—अपक्वमांसभोजिव्याघ्रादिहिस्रपशुभिः (“क्रव्यान्मासाशिरससो” इति शाश्वतः) । पञ्चाना—पृथिव्यादिभूतानां भावः पञ्चत्व—पञ्चता, मरणमित्यर्थः, तत्र हि देहाराधकभूतानां स्वस्वाश्रयस्त्रेषु स्त्रेषु प्रवेश इति तस्य पञ्चरूपता ज्ञेया [पञ्चन् “तस्य भावस्त्वतलौ” (५११११६ पा०) इति ल्व । “पञ्चता पञ्चभावेऽपि मरणेऽपि च योषिति” इति मेदिनी] । अनुजगाम—अनुययौ, अनुसृतवतीत्यर्थः (अनु + गम + लिट्-णल्) ।

(थ) आख्याय—कथयित्वा (आ + ख्या + ल्यप्) । जाया च पतिश्च तयोः दम्पत्यो,—जायापत्यो, स्वामिस्त्रियोरित्यर्थः, [६० । जायाशब्दस्य निपातने दम् आदेशः । “राजदन्तादिषु परम्” (२१२३१ पा०) इति सूत्रे “जायाशब्दस्य लक्ष्मावो दम्भावश्च वा निपात्यते” इत्युक्तत्वात् । “दम्पती जम्पती जायापती भार्यापती च तौ” इत्यमरः] । बंधात्—मग्णात् इत्यर्थः [द्वितौ प्रथो० । हन् “हन्श्च बधः”

पद्मावत्या पातकं भवेत् ? त्वं हि बुद्धिमतां वरो दृग्मसि,
तदत्र मे संगम्य क्षिन्धि । यदि (ट) जानन्नपि मे तत्त्वं
न वदियसि, तदा ते मूर्खा नियतं गतधा स्फुटिष्यति,
यदि च सदुत्तरं दास्यसि, तदाऽहं मुमस्ताव स्कन्धात् तमेव
गिंगपातरुमात्रयिय्ये” इति ।

इत्युक्तवन्त वेतास राजा त्रिविक्रमसेनस्तं (घ) प्रत्य
वादीत्,—“योगेश्वर ! किन्ते अज्ञातम् ? तथार्ऽपि वक्षि,—
एतेषां स्वयोज्ञानां त्रयाणामपि नैव पातकं, केवलं कर्षो
स्पन्तस्य राज्ञ एव तत् पातकं भवति” । वेतास (ग) प्राह घ,
—“राज्ञः की दोष ? ते त्रय तस्कारका, इंसै यास्त्रिषु

(१।१।०६ पा) इति चप् कर्षादीशब्ध] । भवेत् ?—जायेत् ? (मु + मञ्जे विच
धात्) । वट—वेड (विष् । “दिवाइडै वट येठ विनु जीवं मनाश्चिरे”
इत्यमर.) इत्यसि—इंस्यसि (इम + चर्द्धादि वट् सि) चक्षानिर्दिष्ट शिव । क्षिन्धि
—इस्य निराजुव इत्यच्, (क्षिद् + चोद् हि) ।

(ङ) जानन्—विदन् (ज्ञा + ङङ्) मे—मम (मेमे इडौ), तत्त्वं—
सकल्पं अथार्थमुत्तरमित्यर्थं (“तत्त्वं परमात्मनि । नाद्यमेदं सकल्पे च” इति
शेन), वदियसि—वक्ष्यसि (वद + वट्-स्यसि) । मूर्खा—मल्लं अतथा—
अतच्छब्दनिर्वाहः, (अत + प्रकारार्थे वाच्) स्फुटिष्यति—विहरिष्यति (स्फुट् + वृद्
स्यति) । चात्रयिय्ये—चवस्यन्विय्ये यास्त्रापीत्यर्थः, (चा + त्रि + वट् षे) ।

(ङ) प्रत्यवादीत्—प्रत्यवादीत् (प्रति + वद + वृद् ह्) । योगेश्वर !—
योगिन—वीथमात्रात्रययोगेण ईश्वर !—वक्ष्येवपीयासिन् ! इत्यर्थः, वेतासस्य विराट्-
परमेदव्यात् सन्धीबन्दीऽयं बोद्धव्यः । ते—तव [“अज्ज च वर्त्तमाने ? (१।१।६७
पा) इति वर्त्तमानादीस्य अज्ज बोधि चर्त्तरि इडौ] अज्ञातम्—अनिर्दिष्टं
(व + ज्ञा + वर्त्तमाने ञ्) । वक्षि—वक्ष्यामि (वक्ष् + वट्-सिप्) ।

(ङ) प्राह घ—प्रव्रवीति च, प्रीत्याचोत्कर्षः [प्र + वृ + वट् षे ” (१।१।११८
पा) इति चतीते अथोनि वट् तिप् “तुव पञ्चानामाहित चाडी तुव” (१।१।१८
पा) इति त्रियो च्च् तुववाऽऽङ्गाऽऽदिहः] । तस्म—वक्ष्य पापस्य वा चारका,
—वर्षाः तस्कारका,—वक्ष्यारिषा पापकारिणी वा (विष्) । यास्त्रिषु—

(ब) निश्चय्य स वेतासः तस्य राज्ञः दार्ष्यं परीक्षितुं मायावन्तात्
तत्पक्षं तमेव शिंशपातकमग्निश्रियत् । राजाऽग्निं निश्चय्य
पुनरसुत् (भ) धानेत् तन्नागात् ।

अथ द्वितीयकथा ।

(क) अथ स राजा त्रिपिष्कमसिन्धुः पुनस्त्वं वेतासमानेत्
शिंशपातकमसूक्ष्मगमत् । यावत्तद्य (ख) प्राप्तं समन्तात् वीक्ष्य
स्य, तावत् त वेतासं भूमौ कृज्जसं पक्षितं ददर्श । ततश्च तस्मिन्

न चतुस्रस्यत् (विच । स + चतु + स्र + मत्), कूर्ज्जसं चरितानि—चरितानि
असं चरितानि—प्रसारणात्तानाचरितानि इत्ययं (कथ्य) ।

(ब) निश्चय्य—श्रुत्वा (नि + यत् + ञ्च्) । इदं स माय दार्ष्यं—सूक्ष्मे
स्मिन्प्रतिष्ठानि मायत् [इदं "वर्षइडादिनां चय" (१।१।१२२ पा) इति
पक्षम्] परि—सर्वतीक्ष्णं शिंशपातं—इदं परीक्षितुं—परीक्षां कर्तुं शत्रुनिर्णयः
(परि + ईष + तुम्) माया—इन्द्रजातविद्या तद्वन्तात् भावावन्तात्—सावविद्या-
भाविना इत्यर्थः (अन्धीपि इति) । अग्निश्रियत्—अग्नीवत्, अग्निश्रियानिमन्त्रं
(श्रि + ष्ट् + इ) ।

(भ) धानेत्—धानयनं कर्तुम् (धा + ञी + तुम्) ।

(ख) चय—यत्कथं, वेतासस्य शिंशपातयाऽऽयत्तयान्तरमिच्छते, वाङ्मन्त्रे
ना (अथ । "वशाधो संशये स्नातामिच्छति च मन्त्रे । विष्णुयान्तरमन्त्र
यात्स्वार्थसमुच्चये" इति मन्त्रिणी) ।

(घ) शत —शत इत्ययं ("शरे यत्कर्षं शान्तायं प्रायशो" इत्युक्ते ।
प्र + धा + ञ्च्) समन्तात्—सर्वतः, चतुर्दिश इत्यर्थः (अथ । "समन्तवत्
परिष्ठा सर्वतो विष्णुमिच्छति" इत्यमरः), वीक्ष्यते च—अन्धीकृति च इदं
इत्यर्थं [वि + ईष + "वट् षे" (१।१।११८ पा) इति अन्धीपि चतीते
वट् षे] । कृज्जसम्—कृज्जस्यत् कुर्वन्, वदन्मिति वायत् (विच । श्रुत् +

(ग) नृपे तं मृतदेहस्य वेतालं स्कन्धमारोप्य जवात् तूष्णीमानेतुं प्रवृत्ते स्कन्धस्थितः स वेतालस्तमब्रवीत्,—“राजन्! महति अनुचिते क्लेशे पतितोऽसि, तस्मात् तव विनोदाय पुनः कथामैकां कथयामि, श्रूयताम् ।—

अस्ति (घ) कालिन्दीतटे ब्रह्मस्यलाभिधः कश्चिदग्रहारः । तत्र अग्निस्वामीति (ङ) समभवत् कश्चित् वेदपारगो विप्रः । तस्य अतिरूपवती मन्दारवती नाम कन्यका (च) अजनि, यां

ग्रह तम्), पतित—लुण्ठित (विण० । पत + क्त तम्) । ददर्श—ईदाम्भूव (दृश + लिट्-णल्) ।

(ग) नृपे—राजनि (सावे ७मी०), मृतदेहे—शवशरीरे, तिष्ठतीति त मृत-देहस्य—शवाधिष्ठित [विण० । मृतदेह + स्या “सुपि स्या” (३२।४ पा०) इति क. “आतो लोप इटि च” (६।४।६४ पा०) इति आकारलोप] । जवात्—वेगात् (ल्यव्लोपे प्रमी० । “जवी वेगवति विपु । पुलिङ्गस्तु भवेत् वेगे—” इति मेदिनी), तूष्णीं—मौनम् (अन्व० । क्रिया विण०) । प्रवृत्ते—उपक्रान्ते (विण० । प्र + वृत् + कर्त्तरि क्त, तस्मिन्) । अनुचिते—अनभ्यन्ते (विण० । “समञ्जस स्यादुचितमभ्यक्तमुचितं विदुः” इति मेदिनी), क्लेशे (वैषयिके ७मी०) । असि—भवसि [अस + लट्-सिप् “तासस्योर्लोप” (७।४।५० पा०) इति अस्तेः सलोप], त्वमिति शेष । विनोदाय—क्रीडायै, मनोरञ्जनायैमिति यावत् [“तादर्थ्यं चतुर्थी वाच्या” (४।०) इति ४र्था०] । श्रूयताम्—आकर्ण्यतां (श्रु + कर्माणि लोट् ता), त्वया इति शेष ।

(घ) कालिन्दी—यमुना (“कालिन्दी सूर्यतनया यमुना शमनस्वसा” इत्यमरः), तस्याः तटे—तीरदेशे (६।४।११ पा०) कालिन्दीतटे—यमुनातीरे, (सामीप्यार्थे ७मी०), ब्रह्मस्यलम् इति अभिधा—नाम यस्य तादृशं. (बहुव्री०), अग्रहारः,—ग्राम (वि०) ।

(ङ) समभवत्—समासीत् (सम् + भू + लङ्-ट्), वेदानाम्—ऋग्यजु-सामाथर्वणां चतुर्णां, पारम्—अन्त गच्छति इति वेदपारग, —साङ्गवेदेऽधीतीत्यथ, [विण० । वेदपार + गम + “अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु ङ.” (३।२।४८ पा०) इति ङ, “टि” (६।४।१४३ पा०) इति ङिति परे टैर्लोपः] ।

(च) अजनि—अभूत् [जन + लुङ्-तन् “दीपजनवृष—” (३।१।६१ पा०) इति चिण “जनिवध्योश्” (७।३।३५ पा०) इति उपधाया इदमभाव “चिणी लुक्”

नवानर्कलावष्ठां निर्माय विधिर्मियतं निखं स्रग्नारीपूर्वनिर्माण-
कौशल एगुप्तते । (ख) तस्यां शैशवातिक्रान्तायां खान्धकुजात्

(४४ १०४ पा०) इति विषय परत्र ततो युक्], यां—अन्धकां, नवं—नूतनम्
अनिर्धितपूर्वनिर्धरं, चर्चं—मूकम् ("चर्चं पूकाविधौ मूकस्यपि" इति
सिद्धिर्नो) न—नासि अथ एव तत् (वज्रुती०) अनर्धम्—नमूकं मूलेनाप्य
स्यमिन्धरं, अन्धकुटमिति यावत् ("अनर्धं" इत्यत्र "अन्ध" इति पाठे—
अनय—ननोत्तम् । "अनर्धा निम्नखापापजनोन्नेधमिधेतवत्" इति सिद्धिर्नो) खान्धं—
"सुखाप्येदु खान्धायात्परत्रनिवात्परा । इतिमाति यवज्जु तत्राः स्यमिधोचते ॥"
इत्युक्तस्यचर्चं देहिकतीन्द्येऽर्धेन चलायां (वज्रुती), निर्माय—स्रग्ना
(निर् + ना + श्च०), विधिः—विधाता इत्या इति यावत् निधत्—निधितं सततं
ना । खर्गे खिता नाम्ना खर्गनाये — ईश्वरोचित अस्तरणी वा (आशपाकिवादि)
खानं पूर्व—पू कासिर्धं, पुपाऽनखनितनिर्धरं, अत् निर्धावकीर्धं—सुट्टेपुखं
तत् (इष्टो तत्प०), अगुप्तते—निन्दति नाश्रिते इति यावत् [सुप षट् नै
"कुम्भिर्विद्या तम्" (१।१।३ पा) इति सुनि इति "सुम्बली" (६।१।८ पा)
इति विधाय । "उपकीर्ती अगुप्ता च कुखा निन्दा च षट्" इत्यमरः] ;
ईश्वरोविश्वरूपि (अस्तरणी वा) अतीव सुन्दरी सा मन्वारवतीति भावः ।

(ख) तर्का—अन्धकायां (सारे ष्ठी), शैशवम् अतिक्रान्ता—अपमत्ता
(२या तत्पु । अति + क्रान् + क्त., खिर्वा टाप्) तर्का शैशवातिक्रान्तावाम्—
अपमत्तावाम्नायां प्रादवीवनाशानिति भावः (विष) ईश्वरम् अतिक्रान्ताम्—अपमत्तं
अन्धकाय नृताशानिति वा (वज्रुती) अन्धाः—आश्रितिकुम्भनामस्य अत-
स्रग्नायां कुलात्, कुखा—वायुना मघदीना अतस्रग्नाय इत्या यत्र नगरे तत्
अन्धाकुम्भं (वज्रुती) अन्धाकुम्भम् एतेनैव खान्धकुम्भं—"अनोक्तं" इत्यादिप्रसङ्गे
तन्नात् (अथा इमी । अन्धाकुम्भं खान्धे अन्ध, इनीदरादित्यात् उपसिद्धिः) ।
खान्धकुम्भं विवरथं यथा रामाश्वे आदिखाद्ये—"कुम्भनामस्य रामसिं खान्धगत
अतुतमम् । अन्धनामास अन्धायां सुतायां एतुनन्दनः ॥ तासु शीवमशानिन्धो
अपमत्तं अन्धकुम्भं । सुदानमूनिनामस्य प्रादवीव अतस्रग्नात् ॥ वावन्धो इत्यनाया
शादवन्धस्य रामवत् ॥ अन्धोर्ध परमं अन्धुर्ध परमरुद्रं वता ॥ अथ ताश्वरवायो
ईश्वरवृत्तिना सुवि । सुदानमूनिनामस्य तारा इव अनाशरी ॥ तां धर्मां नृप
अपमत्ता अपवीवमर्धसुताः । इत्या धर्मांश्वो वायुर्धेव अचममर्धवीत् ॥ अर्धं यः

समसर्वगुणोपेतास्त्रयो ब्राह्मणदारकाः समाययुः । (ज) तेषा-
मेकैकः आत्मार्यं तत्पितरं तामयाचत । तत्पिता (ऋ) प्राणव्यये-
ऽपि तामन्यस्मै दातुमनिच्छन् तन्मध्यादेकस्मै दातुं मतिमकरोत् ।
सा तु कन्या (ञ) अन्ययोर्वाधात् भीता कियन्तं कालं न पाणि-

कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ । मानुषस्यन्यता भावो दीर्घमायुरवाप्ताथ ॥
चल हि यौवन नित्य मानुषेषु विशपत । अक्षय यौवन प्राप्ता अमय्यथ भविष्यथ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायीरक्षितकर्मणः । अपश्य ततो वाक्यं कन्याशतमथाब्रवीत् ॥
अन्तद्वरमि भूतामा सर्वेषां सुरसत्तम । प्रभावज्ञाय ते सर्वाः किमद्यंमवमन्यसे ? ॥
कुशलाभसुता देव । समप्ताः सुरसत्तम ।। स्यान्नाशावयितुं देव रक्षामसु तपो
वयम् ॥ मा मृतं स कालो दुर्ग्रन्धः । पितरं सत्यवाटिमम् । अवमन्य स्वधर्मण स्वयं
वरसुपाप्महे ॥ पिता हि प्रभुरग्राक देवत परमस्य सः । यस्य नो दाम्यति पिता
स नो भर्ता भविष्यति ॥ तामानु वचनं श्रुत्वा हरिः परमकोपन । प्रविश्य सर्व-
गात्राणि वमन्न भगवान् प्रभु ॥” इति । समैः,—तत्पतेः, सर्वगुणे,—दयादात्रि-
ग्यादिगुणसमूहेः, उपेताः,—युक्ताः समसर्वगुणोपेताः,—तत्पितृगुणिनः (विष्णु ० ।
उप + इ + क्तः, ते), ब्राह्मणदारकाः,—विप्रपालकाः (“दारकौ बालभेदकौ” इत्य-
मर.), समाययुः,—समालम्बुः [सम् + आ + या + लिट् उस् “आतो खोपः इटि च”
(६।४।६४ पा०) इत्याकारलोपः] ।

(ज) तेषां (निडारिं ६ष्टी०) । तां—मन्दारवतीम्, अयाचत—प्रार्थयत (याच
+ लङ्-तन् । याचेर्हि कर्मकत्वात् पितरं तामिति कर्मद्वयम्) ।

(ऋ) प्राणव्ययेऽपि—जीवननाशिऽपि (भावे ७मी), अन्यस्मै—ब्राह्मणकुमार-
द्वयेभ्यः इतरस्मै वरायेत्यर्थः (सम्प्र० ४र्थी०) । अनिच्छन्—अनभिलषन् (विष्णु ० ।
न + इप + शल्), तेषां—ब्राह्मणद्वयाणां, मध्यात् तन्मध्यात् (६ष्टी तत्पु० । निडारि
५मी०), एकस्मै—एकतमाय वराय, युगपत् त्रिभिरेव दुहितुः पाणियाहणासम्भवात्
इति भावः । मतिम्—इच्छां (“मतिरिच्छामनोपधी.” इति शाश्वतः), अकरोत्—
व्यदधात् (क्त + लङ्-ट्) ।

(ञ) अन्ययोः,—य स्वपाणिं ग्राहयिष्यति, तदितरयोस्त्वर्थः (शिषे ६ष्टी०),
वाधात्—दुःखात्, मनःपीडाभयादित्यर्थः, यदा—वाधात्—निषेधात्, मां विहाय
अन्य मा उदह इति निवारणादित्यर्थः, [“भीतार्थानां मयद्वेषुः” (१।४।२५ पा०)
इति अपा० ५मी० । “वाधा दुःखे निषेधे च” इति, मेदिनी] । कियन्तु काल

मघाहयत् । ते च त्रयोऽपि तस्या (ट) सुखेन्दुनिक्षिप्तदृष्टय-
चकोरप्रतमास्तस्य टिपामिगं तत्रैव तस्यु ।

प्रयाकस्मात् समुत्पन्नेन (ठ) ज्वरदाहेन चार्त्ता सा मन्दार-
वती पञ्चतामवाप । ततस्ते विप्रकुमारास्तां (ड) परामु दृष्ट्वा
गोकार्त्तां कृतप्रसाधमां त्रमगानं नीत्वा अग्निसादकुर्वन् । ततश्च
तेषामिकं (ट) तत्र मठं निर्माय तद्वस्त्रयथ्यायां मैश्वर्येण जीवन्

[आमाभ्यन्तोरन्तसंधीमे (१।१।३ पा०) इति २५] न पाणिमघाहयत्—आकारं
न पर्यचापयत् केनापि इति शिव (पठ+चि+अङ्-इ) तेषु कस्यापि न
विवाहं कृतवतीत्यर्थः ।

(ट) मुखमिन्दुरिव (उपमितप्रमासः) तद्विन् सुखेन्दो—मुखचन्द्रे, निक्षिप्ता—
पातित्वा (०मी तत्पु) इति,—निक्षिप्तेः शिवा वा तस्यामुवाः सन्वा (बहुव्री)
चकोर—वपिविशेषः, तत्र प्रतमिष इति—निवसविशेषः तत् चकोरप्रतं—चकोर
वदाचरत् चकोरी यथा अन्तर्मन्त्रात् परिष्कारस्तुभापागत्यथा नाम्नाद्व्यादिकं
विशति तामेव प्रतीक्य च्छुखलितइति, तथा तेषुपि मन्दारवतीचापयत्वा चाप्या-
भारं विहाय केवलं तन्मुखापितयेषां समवर्त्तन् इति चकोरयत् निवसविशेषमिति
भावः, आचरन्—आशिक्ष (आ+चि+अप्) दिवा च निद्रा च [विप्रति-
विद्वत्तानविहारववाचि (१।१।३ पा) इति इत्येकवचनम्] दिवा निद्रम्—चको-
रात्मन् (अन्तसंधीमे २५) । तस्युः—वासावशिरे [सा+चिद्-उम् वातो—
(१।१।३ पा०) इति आकारकोपः] ।

(ठ) ज्वरेण सह साहं ज्वरजनितं दाही वा तेषु ज्वरदाहेन—दाहज्वरेण
(३वा तत्पु । चरत्वे ३वा) चार्त्ता—पीडिता (विच । आ+च+अं शिवो
टाप्) । अपाप—शाप (अप+आप+चिद्-अच्) ।

(ड) परा—परावता, असवः,—प्राया कस्या तां पराचं—कृतां (बहुव्री ।
“परासुभ्रातपञ्चपरैरप्रेतर्षस्त्रिता । अतप्रतीतो निवेते इत्यमरः) । कृतं—
विहितं प्रसाधनं—नवनक्षत्रप्रमाणाव्यावृत्त्यादिना सूच्यं यस्यासादृशो (बहुव्री) ।
कृतं दीदमर्षिं समापाहवन् इति अप्रिसादकुर्वन् कृतो दीद तस्या प्रयावनेन
अमृत इति भावः [विमायां साति काशेऽ” (१।१।३ पा) इति अपि+वाति]
अकुर्वन्—समापादयन् (क+अच्-अच्) तस्या अपिस्त्रियां कृतवन् इत्यर्थः ।

(ट) तत्र—तत्राग्रे (श्रीपठेपि ०मी) मठम्—वाचनविशेषं, समाधि

तिष्ठत् । (ण) द्वितीयोऽस्थीनि तस्या उपादाय भागीरथ्यां निक्षेप्तुं
जगाम । तृतीयस्तु तापसो भूत्वा (त) देशान्तराणि भ्रमितु-
मगात् । स तु (थ) भ्रास्यन् तापसः वज्रास्त्रिकाभिध ग्रामं प्राप्य
कास्यापि विप्रस्य गृहे अतिथिरभूत्; तेन च गृहपतिना पूजितो
यावत् तत्र भोक्तुं प्रावर्त्तत, तावत्तस्य एकः शिशुः रोदितुं प्रवृत्तो-

योग्य कुटीरमिति यावत्, ("मठम्हातादिनिजय" इत्यमरवचने आदिपदेन
सव्यासिपरिब्राजकादीना यष्टणात्), निर्माय—विरचय्य, तस्या,—मन्दारवत्या,
भय—चितामूर्तिरेव, शय्या—शयन तत्र (६ष्ठी तत्प०, उपककर्मधारयथ) तद्-
भयशय्याया—मन्दारवत्या चिताभय शय्या परिकल्प्य तत्र इत्यर्थं (आधारे ७मी०),
भिचाणा समूह भैक्ष्य तेन (भिचा + यञ्) भेक्ष्येण—भिक्षासमूहेन, नित्यभिचा-
तृष्टानेनेत्यर्थं, जीवन्—प्राणन्, प्राणधारण कुर्वन्नित्यर्थ (जीव + शत), श्मशाने
कुटीरनिर्माणं कृत्वा भिचान्नेन प्राणान् धारयन् मन्दारवत्याः भयोपरि शयनमकरो-
दित्यर्थः ।

(ष) द्वितीयः,—अपरः ब्राह्मणकुमारः । उपादाय—गृहीत्वा (उप + आ
+ दा + ल्यप्), भागीरथ्या—गङ्गाया, गङ्गाजले इत्यर्थं, (आधारे ७मी०), निक्षेप्तुं
—न्यस्तु (नि + क्षिप + तुमुन्) ।

(त) देशान्तराणि—अन्यदेशान्, भ्रमितु—विचरितुम् ।

(थ) भ्रास्यन्—इतस्ततो विचरन् (भ्रम + शत) । वज्रास्त्रिका इति अभिधा
—नाम यस्य त (बहुव्री० । "आख्यात्रे अभिधानञ्च नामधेयञ्च नाम च" इत्यमरः) ।
अतिथि—गच्छति, एकां निशा न तिष्ठति इति अतिथिः,—आगन्तुः [विधे० विण० ।
अत "ऋतन्यङ्घ्रि—(४२ उ०) इति इथिन् प्रत्ययः] नास्ति तिथिः,—प्रतिपदादिरस्य
इति अतिथिरिति वा, च प्रतिपदादितिथिनियममविगणय्यैव यस्मिन् कस्मिं दिने
आगच्छति स' अतिथिरित्यर्थः, तदुक्तं,—"तिथिपूर्वोत्सवा सर्वे त्यक्त्वा येन नष्टात्मना ।
अतिथि स हि विज्ञेयः शेष प्राद्युषिकः स्मृत ॥" इति । (बहुव्री० । स्युरावेशिवा
आगन्तुरतिथिर्ना गृह्याऽऽगते" इत्यमरः) । गृहपतिना—गृहस्थेन, गृहस्वामि-
नेति यावत् (कर्त्तरि ३या० । "भवेत् गृहपति पुंसि गृहस्थेऽपि च सतिथि" इति
मेदिनी), पूजित,—पाद्यार्घ्यादिना अर्चितः (पूज + वर्त्तमाने क्त) । भोक्तुम्—
अक्षुं (भुञ्ज + तुमुन्), प्रावर्त्तत—उपाक्रमत (प्र + हत + लङ्-त) । रोदितुं—
क्रन्दितुं (रुद + तुमुन्) ।

ऽभवत् । स च शिगः (द) सान्त्वयमानोऽपि यदा न व्यरसीत्
तदाऽप्य गृहिणी तं बाहावादाय ज्वलत्स्वप्नीं क्रुधा प्राक्षिपत्,
क्षिप्त एव स कोमलाङ्गस्तत्क्षणात् भस्मसादभूत् । तदवलोक्य
स तापसः (घ) सप्तातरोमाञ्च प्राग्वीत्,—“हा धिक् ! कष्टं !
प्रविष्टोऽहं ब्रह्मराक्षसवेश्मनि, तस्मात् भूर्त्तं किंस्वियमिदमत्र

(द) सान्त्वयमानः,—अनुशुचीञ्जिबलाच्च, महत्त्ववनादिना प्रवीण्यमानो-
ऽपीत्यर्थः (सान्त्व + यिच् + क्तञ्चि प्राग्वत्), भावादिभिरिति शिवः । व्यरसीत्—
व्यरसत् [वि + रस + कृञ् इ “व्याङ्परिष्ठी रसः” (१।१।२२ पा) इति परस्मै
पदम्] । अत्र—शङ्क्यविरणः । बाही—सुखि (पीपलोचिने ०मी) । ज्वलति—
दीप्यमाने (ज्वल + श्च) । क्रुधा—कीर्षेण (ईटि ईषा । “कीपतीबावर्षीववतिषा
वटक्रुधो शिवाम्” इत्यमरः) प्राक्षिपत्—अक्षत् (प्र + क्षिप + क्तञ्चि इ) । क्षिप्तः,
—पातितः (क्षिप । क्षिप + क्त) । कोमलाङ्गि—अङ्गुलिं अङ्गुलि—अननया
यस्य स कोमलाङ्ग —सुकुमारकीर्ष (अङ्गुली) । ज्वलती ईषा मध्य अन्वपादि इति
अक्षसात् [विभाषा साति आर्येण (३।३।३२ पा) इति मध्यन्तु + साति] अक्षत्
—मध्यवर्षिणः अङ्गुलि इत्यर्थः ।

(घ) सप्तातः,—सप्तम्यङ्, टीमाञ्—टीमङ्गर्भं टीमोङ्गम् इति वाच्यं
यस्य सः सप्तातपीमाञ्,—सुचवा मरीच वा अक्षक्षिततत् पदम् इत्यर्थः (अङ्गुली) ।
हा !—इति खेदपुञ्जसम्बन्धं विच ।—इति आत्मनिर्ममर्षमत्पुञ्जसम्बन्धं, अहं—
अहम्, अतोऽन दुःखाऽऽवहमिर्बन्धः, एतत्तु अतीव क्रोधकरं वत् अहं विविचयत्रालेव
आत्मसात्तित्वं अत्र मद्भाषातश्चिनः शृङ्गमात्रतोऽपि अती मी विच इति आत्मपुञ्जस
मिति युक्तितम् । प्रविष्टः,—उपस्थित इत्यर्थः (प्र + विष् + क्तञ्चि क्तः) । ब्रह्मा—
विष्टोऽपि राक्षसः,—क्रुधयामि राक्षसमीनि वतः ब्रह्मराक्षसः,—राक्षसवपुर्णा
मात्रं मृतविश्रित इत्यर्थः, “अक्षयञ्च विष्टं मयि ब्रह्मराक्षसः” इति अनुशुक्रात् ;
ब्रह्मराक्षस इव आचारविश्रित इत्यर्थः, तंकी शिष्टमि—यज्ञे (अक्षिष्टरथे ०मी) ।
“यज्ञेकीर्षवसितं विष्टं सप्त निक्षितम्” इत्यमरः । भूर्त्तं—भूर्त्तित्तं, ईदृशार्थि
इत्यर्थः (विच । “भूर्त्तं आत् त्रिषु भूर्त्तांश्चि अङ्गिने भूर्त्तित्तमपि” इति विचः),
किञ्चित्—पापं पापजनकमित्यर्थः (“अङ्गी पक्षं पुत्रान् पापत पापं क्षितिक-
अक्षयम्” इत्यमरः), राक्षसवत् आक्षयननात् पापिनोऽहम् विष्टम् अङ्गिपि पाप-
जनकभाषोऽः, पापाञ्ज अयाङ्गमादिति भावः ।

नाधुना भक्षयामि” । (न) एवंवादिनं तमतिथिं स गृहस्थः प्रत्यवादीत्,—“ब्रह्मन् ! पश्य मे पठितसिद्धस्य मृतसञ्जीवनीं शक्तिम्” इत्युक्त्वा पुस्तकमुद्घाव्य, ता विद्या वहिष्कृत्य, अनुवाच्य च तस्मिन् भस्मनि जलमक्षिपत् ; क्षिप्तमात्रे च जले स पुत्रस्तथैव जोवन्नृदतिष्ठत् । ततः स तापसः (प) सुनिर्वृतस्तात्र सहर्षं बुभुजे । गृहस्थोऽपि स (फ) नागदन्तके पुस्तकमवस्थाप्य, भुक्तौव तेन तापसेन सह रात्रौ शयनमभजत ।

अथ (व) सुप्ते गृहपती स तापसः स्वैरमुत्थाय शङ्कितः स्व-

(न) एववादिनम्—इत्युक्तवन्त (विष्णु० । एव+वद+गृहादित्वात् णिनि, तम्) । पठितेन—गुरोरध्ययनेन, सिद्ध,—सिद्धि प्राप्त, पुन पुनरभ्यासानुष्ठानादिना आयत्तौक्तविद्य इत्यर्थ, तस्य पठितसिद्धस्य—अधीतस्य अध्ययनसाफल्य प्राप्तस्य चेत्यर्थ (विष्णु० । श्या तत्पु०) । मृत.,—गतप्राण, सञ्जीव्यते—प्राण्यते, जीवनयक्त क्रियते इत्यर्थ, अनया ता मृतसञ्जीवनीं—प्रेतीञ्जीवनीं [विष्णु० । सम+जीव “करणाधिकरणयोग्य” (१।३।११७ पा०) इति ल्यट्, स्त्रिया ङीप्] । उद्घाव्य—उन्मुच्य, निरावरण कृत्वेत्यर्थ (उत्+घट+णिच्+ल्यप्) । विद्या—सञ्जीवनमन्त्रमित्यर्थ, “तस्य विद्या न सिध्यति” इति श्रयानासुवे विद्याशब्दस्य मन्त्राशक्तत्व दर्शनात्, वहिष्कृत्य—प्रकाशीकृत्य (वहिस्+कृ+ल्यप्), अनुवाच्य—वाचयित्वा, पठित्वेत्यर्थः (अनु+वच+णिच्+ल्यप्) । उदतिष्ठत्—उत्तिष्ठति स्म, उल्लितोऽभवदित्यर्थ (उत्+स्था+लङ्) ।

(प) सु—अतिशयेन, निर्वृत, —सुखी सुनिर्वृत, —सन्तुष्ट इत्यर्थ (प्राटि-समास) । सहर्षेण सह वर्त्तमान यथा स्यात्तथा सहर्षं—सानन्द (क्रिया विष्णु० । बहुव्री०), बुभुजे—आद [भुज+लिट्-ए “भुजोऽनवने” (१।३।६६ पा०) इति आत्मनेपदम्] ।

(फ) नागदन्तके—हस्तिदन्ते, हस्तिदन्तनिर्मिताऽऽधारविशेषे इत्यर्थ, यद्वा—गृहभित्तिप्रोथिते किञ्चिन्निरगते काष्ठखण्डविशेषे इत्यर्थ, (आधारे ७मी० । “नागदन्तो द्विपरदे गृहान्निर्गतदारुणि” इति मेदिनी) । अवस्थाप्य—सरत्त्य (अव+स्था+णिच्+ल्यप्) । शयन—शय्याम्, अभजत—आश्रयत (भज+लङ्) ।

(व) सुप्ते—निद्रिते [विष्णु० । स्वप्+कृत्परिक्त. “वचिस्वपिद्यजादीना

प्रियाया मन्दारवत्वा जीवनाय तां पुस्तिकामपह्नोत् । मृद्धीत्वैव
तस्मात् (म) निर्गत्य रात्रिन्दिवं ब्रजन् शनैस्तस् श्रमशाममासटत्,
अद्राचीञ्च सहसा तं द्वितीयम् उपस्थित यो हि गङ्गाऽभसि
तटस्थि चैमुमगात् । अथ प्राप्य च (म) तत्रस्थं तस्या भस्मनि
शायिनं तृतीयं निषङ्गमठं स तापसः प्रोवाच,—“मठिका

चिति” (१।१।१३ पा) इति सम्प्रसारणम्] अहपती—अह्नानिनि (धारे
०मी) । मरु—मरु निःशब्दनिःशब्दः (द्विवा विष । “मरुप्रच्छन्वोः सट्”
इत्यमरः) उत्साप—उत्सृज्य, उत्सृज्यो मृत्वा इत्यत्र [उत्त + प्सा + क्त्वात् उह
प्यालभ्यो पूषण (८।३।६१ पा) इति तिष्ठते; उत्सारण्य सवचनकारणार्थं सति
भूरो भूरि सुबद्धे” (८।३।६३ पा) इति चकारण्य शोष] ब्रह्मा सहाता चक
इति महितः,—भीत (विष । तारकादिस्मादितच) शौरकचकारवापिति भावः ।
जीवनाय इदं जीवनाय—प्राचदानायम् [“अहं निःशब्दमासी विद्वेषनिःशब्दा चैति
वक्रमम् (वा०) इति निःशब्दमास] । अहनीन्—आहत (अह + कुञ्-इ) ।

(म) निर्मल—वर्द्धिर्भूत् (निर + बल + ल्यप्-तुञ् च) रात्रौ च दिवा
च रात्रिन्दिवम्—अहनिम् [“अचतुर—” (१।३।७० पा) इत्यादिना रात्रेर्मासं
निपात्यते] ब्रजन्—यच्छन् (ब्रज + शब्) शनैः,—मरुत् लभ्यम् अह्नानिःशब्द
अप्यपयमेनेति वाच्यम् (ब्रजन् इति शिवाहा विष) । आसटत्—आपत् (आ +
कट् + कुञ्-इ) अद्राचीन्—ऐषिट (इद्र + कुञ्-इ) । उपस्थितं—उवाचतं
[विष । उप + प्सा + क्तोरित्त्वा “स्याभीरिच (१।१।१७ पा) इति इडादौश्चि
“यातो वीप इटि च” (१।३।६३ पा) इति आकारशोष] । गङ्गाऽभसि—गङ्गा
जले (अचिन्वारेणे ०मी) ।

(म) तत्र—तत्रिन् श्रमशामे तिष्ठतीति तं तत्रस्थं—श्रमशामवापिनं [विष ।
तत्र + प्सा “सुपि प्सा” (१।१।७ पा) इति च यातो वीप— (१।३।६३ पा)
इति आकारशोष सहाता चकृत् च] । श्रेति इति वाचिन् त वाचिनं—ब्रह्म
(विष । शी + ब्रह्मादिस्मात् चितिः) तृतीयं—प्राञ्चकुलारमिति भावः निःशब्दः—
विरचित मठ—कुटीरविशेषः शनैः तं निषङ्गमठं—निर्मलमिच्छयं (बहुव्री) ।
प्रोवाच—वसामि [व + वच् + चिद्-क्त्वात् चिच्छाम्नातक्योपदेशान्” (१।१।१७ पा)
इति अन्वयात् सम्प्रसारणम्], अस्मी मठं मठकः,—कुटीरं मठं इत्यत्र [चले”
(१।१।८३ पा) इति मठ + क्तु, तत्र शिवा टाप् मठिका मठवत्त्वात् वाच्

त्यज्यतां भ्रातः । प्रियां तामहमुत्थापयामि” इति । ततः
(य) ताभ्या निर्वन्धतः परिपृष्टः पुस्तिकासुहाद्य मन्त्रमनुवाच्य
मन्त्रपूतानि जलानि तस्मिन् भस्मनि प्राक्षिपत् ; चिह्नमात्रेषु
जलेषु सा मन्दारवती जीवन्ती सहसा समुत्तस्थौ । तदा सा
कन्या वक्त्रिं (र) प्रणम्य निष्क्रान्ता पूर्वाधिकद्युति काञ्चनेनेव
निर्मित वपुर्वभार । (ल) तादृशीं ता पुनर्जीविता वीच्य त्रयोऽपि

पूर्वस्थात् इदाप्यमुप” (७१३४४ पा०) इति पूर्वस्य अकारस्य इकार] , त्यज्यता—
सुचतां (त्यज + कर्मणि लोट्-ताम्) । उत्थापयामि—उत्थीलयामि, जीवयामीत्यर्थः
[उत + स्था + णिच् + लट्-मिप् “उद स्या—” (८४६१ पा०) इति तिष्ठते सकारस्य
सवर्णघकारभावे सति “भ्रूरो भ्रुरि सवर्णे” (८४६५ पा०) इति घकारलोप] ।

(य) ताभ्या—द्वितीयतृतीयब्राह्मणकुमाराभ्या, निर्वन्धत, —आग्रहातिशयेन,
निर्वन्ध कृत्वा इत्यर्थ (ल्यब्लोपे धृनी०), परिपृष्ट,—किञ्चासित [विण० । परि +
प्रच्छ + कर्मणि क्त “ब्रश्भसृज—” (८२३६ पा०) इति घकारादेश ,
“गह्नित्या—” (६११२६ पा०) इति प्रच्छते सम्प्रसारण, ततः “ष्टुना ष्टु” (८४
४१ पा०) इति तस्य टभाव], पुस्तिकां—क्षुद्रपुस्तक [पुस्तक + स्त्रियां टाप्
“प्रत्ययस्थात् कात्—” (७१३४४ पा०) इति पूर्वस्य अकारस्य इकार] । मन्त्रेण
—देवादिसाधनवाक्यविशेषेण, (“मन्त्रो वेदविशेषे स्यात् देवादीनाञ्च साधने ।
गुह्यवादेऽपि च पुमान्” इति मेदिनी) पूतानि—पवित्रीकृतानि मन्त्रपूतानि—
मन्त्रसक्तानि (श्या तत्पु०) । जीवन्ती—प्राणन्ती, जीवन प्राप्नुवन्तीत्यर्थ (जीव +
शत + स्त्रियां ङीप्), समुत्तस्थौ—उत्तिष्ठति च, उत्थिता वभूवेत्यर्थ [सम + उत +
स्था + लिट्-णल “भ्रात औ णल;” (७१३४४ पा०) इति णल औकारादेश] ।

(र) प्रणम्य—नमस्कृत्य (प्र + णम + ल्यप्), निष्क्रान्ता—निर्गता [विण० ।
निर् + क्रम + कर्त्तरि क्त “अनुनासिकस्य क्लिभलो किडति” (६४१५ पा०)
इति उपधादीर्घ], पूर्वस्थात्—मृत्यो पूर्वकालमपेक्ष्येत्यर्थ, अधिका—भूयसी,
द्युतिः,—कान्ति यत्र तादृश पूर्वाधिकद्युति—पूर्वादप्यतिशयितप्रभ (बहुव्री०) ।
निर्मित—रचित [निर् + मा + कर्मणि क्त “द्यतिस्यतिमास्यामिति किति (७४४०
पा०) इति आकारस्य इकार], वपु,—शरीरं (गाव वपुः सहजन शरीर वर्षं विग्रह ”
इत्यमर), वभार—दधार, प्रापित्यर्थः (भृ + लिट्-णल) ।

(ल) तादृशीं—गतजीविताम् । वीच्य—दृष्ट्वा, (वि + ईच् + ल्यप्) । अरेण

ते स्मरासुरा तस्यास्यर्धमन्योऽन्यं कच्छं चक्रुः । एकमोक्षम्—
'इयं (व) मन्मन्त्रवशात् जीविता, तदेवा समैव भाष्या' । अपरो
ऽग्रवोत्—'सटीयेन (श) तीर्थभ्रमणपुण्येन इय जीविता तदेवा
समैव भाष्या' । तृतीयेन (प) अभिहित,—'मया भक्षानि
रक्षितानि, तत एवेयं जीविता, तस्मात् समैवेयं प्रणयिनी'
इति ।

हे मञ्जीपते ! तेषां (स) विवादनिर्णये त्वमेव शक्यः, तत्
श्रुत्वा, कन्याऽसौ कस्य एतेषां भाष्या भवितुमर्हति ? यदि जानन्

—शामिन ("शामः पञ्चमः अः" इत्यन्तः) शतरुः,—वीक्षिता शरतरुः,—
शामनाशपीडिता (इवा तत्पु) । अन्वोऽन्व—परस्परं कच्छं—परस्परं सुखोपाय
मित्यर्थः, वितच्छामिति वापत् विच्छन्न कच्छमिति भावः, वादम् इति वा (कच्छ
पुत्रि वादि ना सुखोपी च मच्छमे' इति मीदिनी), चक्रुः—विदुः (कृ +
चिट्-उभ) ।

(व) सम भक्षवर्ध—भक्षवशात् तस्मात् मन्मन्त्रवशात्—सम भक्षवर्धितः सम
मन्त्रवर्धं प्राप्य इत्यर्थः, (मन्मन्त्रोपे इमी), जीविता—शक्तिता, प्राणजीवना (विष ।
जीव + कर्त्तरि क्त्वा शिष्यां टाप) । भिद्यते वा सा भाष्या—पत्नी (य + कर्त्तरि च्छत्
शिष्यां टाप) ।

(श) तीर्थेषु—शाम्नादिपुण्यक्षेत्रेषु वा, मन्मन्त्रोपायरीपर्याय
पुण्येषु ("तीर्थे शास्त्रापरसेवीपायनारीरजःसु च । अस्तारविस्तुहान्मपाशोपाशान्-
मन्त्रिषु" ॥ इति मीदिनी) वत् कर्मवर्ध—प्रवृत्तं तैव वत् पुण्य—सुखतं तैव
तीर्थभ्रमणपुण्येन—शाम्नादि (मन्त्रादि) शान्तिविरचनमित्यर्थसकरीन (इती
इवा) ।

(प) अभिहितम्—उच्यते [अपि + वा + कर्त्तरि क्त्वा "इवातेर्हि" (अश
४२ पा) इति शामी हि] । रक्षितानि—भक्षानिवादिभ्यः शक्यः क्षापितानीत्यर्थः
(रक्ष + कर्त्तरि क्त्वा, तानि) । प्रणयिनी—भाष्या इति वापत् ।

(स) विवादनिर्णये—वैतच्छिविवक्त्र वावाचार्थकारणे (विद्यते कमी) ।
शक्यः—समर्थः (शक्य + कर्त्तरि क्त्वा) । श्रुत्वा—वद (श्रु + क्रीड्-ङि) । एतेषां—
शास्त्रपञ्चमाराणां शब्दाणां मध्ये (निहारी इती) । पश्यति—बुध्यते (पश्य + वद्

मृषा वदित्यसि, तदा ते मूर्धा विदलित्यति” । इति वेतालादा-
कार्ण्यं स राजा एवम् (ह) अभ्यधात्,—“यः क्लेशेन मन्त्रमानीय
एनामजीवयत्, स खलु पितृकार्य्यकरणात् न पतिः । यश्च तस्या
अस्थौनि गङ्गाया चेतुं गतः, स (क) पुत्रकार्य्यकरणात् न पतिः ।
यस्तु तद्गन्धशय्या (ख) समाश्लिष्य तपश्चचार श्मशान एव, स
एवास्याः प्रणयिकार्य्यकरणात् पतिर्भवितुमर्हति” इति ।

इत्थं नृपात् त्रिविक्रमसेनादाकार्ण्यं स वेतालस्तस्य
(ग) स्कन्धादतर्कितं स्वपद प्रायात् । राजा च भिक्षुकार्य्यार्थं

तिप्) । मृषा—मिथ्या (“मृषा मिथ्या च वितथे” इत्यमर) । विदलित्यति—
स्फुटित्यति (वि + दल + लृट्-स्यति) ।

(ह) अभ्यधात्—अधोवत् [अभि + धा + लुङ्-द् “गतिस्था—” (२।४।
७७ पा०) इति सिचो लुक्] । आनीय—आनयनं कृत्वा (आ + नी + ल्यप्),
एनां—मन्दारवतीम् [अकन्मकत्वात् प्रयोज्यकवरां २या “द्वितीयाटौस्त्वेन ”
(२।४।३४ पा०) इति अन्वादेशे द्वितीयैकवचने एतद् एनाऽऽदेश] , अजीवयत्—
प्राणयत्, जीवितामकरीदित्यथ., (जीव + णिच् + लङ्-द्) । पितु ,—जनकस्य, यत्
कार्य्यं—जन्मदानरूपमित्यर्थं, तस्य करणात्—विधानात् पितृकार्य्यकरणात्—जनक-
कर्त्तव्यानुष्ठानात् (हेतौ प्रमो०), गतजीवितायास्तस्या, पुनर्जन्मप्रदत्वेन प्रथमत्राघ्न्य-
कुमारस्य पितृत्वं ज्ञेयम् ।

(क) पुत्रस्य—तनयस्य, यत् कार्य्यम्—अग्निसत्कारास्थिचयनादिकमौर्ध्वदेहिक
कर्म, तस्य करणात्—सम्पादनात् पुत्रकार्य्यकरणात्—तनयकृत्यसम्पादनात् (हेतौ
प्रमो०) ।

(ख) समाश्लिष्य—समाश्लिष्य (सम् + आ + श्लिष + ल्यप्), तप ,—
तपस्यां, चचार—अनुतष्टौ (चर + लिट्-णल्) । प्रणयिन ,—प्रेमास्यदस्य, पत्यु-
रिति यावत्, यत्—कार्य्यं—पत्नीवियोगनिर्वेदात् ससारासक्तिं विहाय तस्या एव
सततधरणगुणकीर्त्तनादिक कर्म, तत्करणात् प्रणयिकार्य्यकरणात्—भर्तृकर्त्तव्यप्रति-
पालनात् ।

(ग) स्कन्धात् (अपा प्रमो०), न तर्कितं—तर्क., विचार इत्यर्थं, यस्मिन्
कर्मणि तत् (षड्ब्रवी० । क्रिया विण०) अतर्कितम्—अविचारित, किञ्चिदपि विलम्ब-

पुनस्तं (घ) प्राप्तु मनो वयन्व , प्राप्तास्त्वयेऽपि मन्नासत्त्वा प्रति-
पन्नमर्थम् असाधयित्वा न निवर्त्तन्ते ।

अथ तृतीयकथा ।

अथ राजा पुनरपि त वेतासमानेतु तं (क) त्रिंशत्पा
तरुमभ्यगच्छत् प्राप्य च तत्रस्थं मृतदेहगत त स्कन्धे षड्भोज्यैव
तूष्णीं गन्तुं प्रायर्त्तत । अथ (ख) प्रयान्तं त स वेतासः पुनरवोचत्

मन्मथेव इत्यर्थः, मङ्गलमिति धावत् तद्वचना तथा, अर्पणं—निवृत्तानं त्रिंशत्पातरु
मिति वाचत् (परं स्वसितित्वात्पानसत्त्वाद्दिव्यस्य इत्यमरः), प्राप्तात्—
प्रातिष्ठत (प्र + वा + क् + ट्) ।

(घ) प्राप्तुं—लृङ्मन् चामितुमित्यर्थः । वयन्व—सर्वेभ्य इटीचकारैत्यम् (वय
+ सिट् + क्) प्राप्तास्त्वयेऽपि—कीवनापयस्यैऽपि, कीवन्निनायसभावनायां सया
अपीत्यम् (भाषि ७मी), मङ्गलं—सुखं सख्यं—अभाव शिवां टी वदा—मङ्गलं—
प्रमत्तं सुखं—वचं शिवां टी मन्नासत्त्वा, —सद्वारपरितः मन्नासत्त्वा वा (पञ्चमी ।
“मन्व गृध्रे पित्राणादी वसे इत्यन्वमावधो ” इति मैत्रिणी) प्रतिपन्नम्—वञ्जीकृतं
अजीकृतमित्यम् (विश्व । प्रति + पद् + कर्त्तृवि णः, तं “प्रतिपन्नोऽन्वसिङ्” ध्यात्
विप्रातेऽङ्गोऽङ्गतेऽपि च इति मैत्रिणी) चच—मनु प्रयोजनं वा अङ्गीकृतविवव
मित्यम् (“अर्षोऽसिधेयै शब्दानां प्रवचनपरवत्तु । प्रबोधने विद्वानो च विषये च
प्रवृत्तये इ इति प्राचत) असाधयित्वा—असाधाय (अ + साध + क् + ट् + क्वा),
न निवर्त्तन्ते—न विरमन्ति (नि + इत् + क् + ट् + क्त्वे) ।

(क) त्रिंशत्पातरुं—त्रिंशत्पातरुकां तथा तं (प्राक्पात्रिंशदित्यात् रुमाव ।
अन्वसि ष्वा) अन्वगच्छत्—अन्ववात् (अन् + गच्छ + क् + ट्) । षड्भोज्यै—षट्
अपीरं यत्, —प्राप्तं तं अतर्क्यमत्तं—अवद्विधाविहितं (२यां तत्पु) । प्रायर्त्त—
चारभत (प्र + इत् + क् + ट्) ।

(ख) प्रयान्तं—प्रयच्छन्तं (विश्व । प्र + या + क् + ट् + क्त्वे) । अपीचत्—

—“राजन् । निशि गमागम कुर्वन् नितरा खिद्यसे, अतस्त्वं विनोदयन् पुनः कथा वर्णयामि, शृणु,—

अस्ति पाटलिपुत्रं नाम भूमण्डलख्यातं नगरम् । (ग) पुरा-
ऽऽसीत् तत्र नृपतिः विक्रमर्केशरौ नाम, यं गुणानामिव रत्नाना-
माश्रय विधिव्यधात् । तस्य (घ) विदग्धचूडामणिर्नाम दिव्य-
विज्ञानवान् सर्वशास्त्रवित् शापावतीर्ण एकः शुक आसीत् ।

अवादीत् [वच + लुङ्-द् “अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्” (३।१।५२ पा०) इति कृते अङि परे “वच उम्” (७।४।२० पा०) इति उम्] । गमागम—गमना गमनम् । नितराम्—अत्यर्थम् (अव्य०), खिद्यसे—क्लिश्यसि (खिद + कर्त्तरि लट्-से) । विनोदयन्—प्रीणयन्, तव प्रीत्यर्थमित्यर्थं [वि + नुद + णिच् “लक्षण-
हेत्वो क्रियाया” (३।२।१२६ पा०) इति द्वितौ अर्थे लट् शब्द], तव विनोदनफलक मे कथावर्णनमित्यर्थः । वर्णयामि—कथयामि (वर्ण + णिच् + लट्-मिप्) ।

(ग) पुरा—पूर्वकाले इत्यर्थः । य—नृपति, गुणानामिव रत्नानामाश्रय—
यथा गुणानां तथा रत्नानामपि आधारमित्यर्थः, गुणवान् धनवाश्च स राजा आसीत्
इति भावः, विधि,—विधाता [वि + धा “उपसर्गे घो कि” (३।३।६२ पा०)
इति कि “आतो लोप—” (६।४।६४ पा०) इति आकारलोप], व्यधात्—
अकार्षीत् [वि + धा + लुङ्-द् “गातिस्था—” (२।४।७७ पा०) इति सिचो लुक्] ।

(घ) विदग्धाना—पण्डिताना, चूडामणिरिव चूडामणि,—शिरस्यत्र विदग्ध-
चूडामणि,—पण्डितशिरभूषणं, विद्वह्र इत्यर्थः (६४ौ तत्पु०), दिव्यम्—अलौकिक,
विज्ञान—शिल्पशास्त्रयो ज्ञान (“मीचे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानशिल्पशास्त्रयो” इत्यमर),
यदा,—दिव्य विज्ञान—कर्म (“विज्ञान ज्ञानकर्मणो” इति मेदिनी) दिव्यविज्ञान
(कर्मधा०) तदस्य अस्तीति दिव्यविज्ञानवान्—अलौकिकज्ञानसम्पन्न अलौकिक-
कर्मकारी वा (विण० । अस्यर्थे मतुप्), सर्वशास्त्र वेत्ति—जानाति इति सर्वशास्त्रवित्
—निखिलशास्त्रज्ञ [विण० । सर्वशास्त्र + विद् “सत्सृष्टिष—” (३।२।६१ पा०)
इति क्तिप्], शापेन—आक्रोशेन, दिनगुरुप्रभृतिद्वारा “अनिष्ट ते भूयात्”
इत्येवमनिष्टाभिषसनेनेत्यर्थः, (“शाप आक्रोशदिव्ययो” इति मेदिनी) अवतीर्ण,
—अवरोढ, प्राटर्भूत इति यावत्, शापावतीर्णः,—अभिशापेनाध.प्रतित इत्यर्थः
(विण० । श्या तत्पु०), शुकः,—पक्षिविशेषः ।

तस्य नृपस्य (ङ) आत्मजः शशी नाम शुकीपदेशिन मगधदेश
नृपतिकन्या चन्द्रप्रभां नाम उपयेभि । तस्या अपि राजपुत्र्या
(घ) तथाभूता ज्ञानविज्ञानशक्तिनी सोमिका नाम शारिका
ऽभूत्, अथ तौ शारिकाशुकी एकपञ्चरस्यौ राजवेश्मनि
आस्ताम् ।

एकदा (ङ) सामिन्नापः स शुकास्तां शारिकामम्रवीत्,—
“सुभगी । एकशय्याऽऽसनाऽऽहारविहारेषु मां भज” इति ।

(ङ) आत्मनी लाघते—उपयते इति आत्मजः,—पुत्रः [विच । आत्म + जन
“पञ्चमामशातो (१।५८८ पा) इति ङ] ; उपयेभि—परिचिनाय विवाहं
चकारिण्य [उप + य + सिद् + “उपाययमः सकारि” (१।१।३६ पा०) इति
आत्मनेपदम्] ।

(घ) तथाभूता—उक्तपदवी (विच), ज्ञान—ब्राह्मज्ञानं, विज्ञान—काव्य-
ज्ञानं चर्माण्यशोभिनी बुद्धिग्विबन्धः, यथा—विज्ञानं—प्राज्ञावनिर्भव ताभ्यां ज्ञान
विद्यानाम्ना—ब्राह्मज्ञानकव्यसामर्थ्यां ब्राह्मज्ञानतदनुद्गावेनिसवात्मा न, ब्राह्मते—
शोभते वा सा ज्ञानविज्ञानशक्तिनी—ब्रह्मज्ञानविज्ञानमभिरुता (ज्ञानविज्ञान +
ब्राह्म + पदादिसात् विनिः शिवां ङीव) । शारिका—पदिशीविशिवः । एकशयम्
पञ्चरे—विद्यरे पञ्चादिवचनस्यै इत्यर्थः तिष्ठतः इति एकपञ्चरस्यौ—अभिपदिचर
वर्तिनी [विच । एकपञ्चर + षा + ‘सुपि ष’ (१।५४ पा) इति षां चाटी
षोपः— (१।४।६४ पा) इति आकारषोपः] राजः,—रूपस्य शिञ्जनि—एषै
राजवेश्मनि—राजमन्त्रे (६४ी तत्पु । शौपथेचि ७मी । “एषैषीदवहितं शिञ्ज
पञ्च निवेतनम् इत्यमरः), आस्ताम्—अविहताम् (आस + षञ्-ताम्) ।

(ङ) सामिन्नापिच—मनीरवेण सञ्चोदकामिन इत्यत्र, एह वर्तमानः सामि-
न्नापः,—सञ्चोदकामी (विच । इमा तत्पु) । सु—श्रीमन् सर्व—श्री, शौक्ये-
मिति धावत्, (“मन् श्रीकाममाहात्म्योपदेश्यार्चकोत्तपु” इत्यमरः) पञ्चां तन्-
पञ्चीकमे सुभगी]—सुन्दरि । सामिन्नीभामवति इत्यर्थः, यथा—तथां ययनीव
नित्यं, आसन्नं—पीठम् उपवेशनसाधनमित्यत्र, पाहाः,—सौम्यं विहाः,—
अमलं (‘विहाटी अमले ष्यन्ते बीडानां सुवतावर्षे’ इति मेदिनी) यथा च
आसन्नं पाहारं विहाःच तै शय्याऽऽसनाऽऽहारविहाया (इग्नः), एषै—अभिप्राः,

शारिकाऽब्रवीत्,—नाहं (ज) पुरुषससर्गं कर्तुमिच्छामि, यतः पुरुषा दुष्टाः कृतघ्नाश्च” इति । ततः शुकेन,—“न (भ) पुमानो दुष्टाः, स्त्रिय एव दुष्टाः नृशंसहृदयाश्च” इति कथिते तयोर्विवादः समजनि । ततस्तौ (ज) पक्षिणौ क्रीतदासत्वक्रीतदासीत्वपण कृत्वा परस्परं विवादिनिष्पत्तये राजपुत्रमुपेतुः । स राजपुत्रः

शय्याऽऽसनाऽऽहारविहारा (कर्मधा०) तेषु एकशय्याऽऽसनाऽऽहारविहारेषु— एकत्र शयनीपवेशनभोजनक्षमणादिव्यापारेषु इत्यर्थः (वैषधिके ७मी०) । भज— सेवस्व (भज + लोट्-हि), मया सह एकस्यां शय्यायां शेष, एकस्मिन् आसने उपविश, एकस्मिन् भाजने भुञ्ज, एकस्मिन् याने विचर इति स्पष्टार्थः ।

(ज) पुरुषेण—पुसा सह, ससर्गं—सम्बन्ध, सयोगमित्यर्थं (इया ततप्र०) । कृत—कृतीपकारमित्यर्थं, घ्नन्ति—नाशयन्ति, अस्त्रीकुर्वन्तीत्यर्थं, ये ते कृतघ्ना,— अकृतज्ञाः कृतीपकारस्य जनस्य अपकारे प्रवर्तमाना इत्यर्थः [कृत + घ्न + “कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्यः उपसह्यानम्” (वा०) इति क, “अङ्गोपोऽन” (६।४ १३४ पा०) इति हन्तेरकारस्य लीपे “ही हन्ते, ऋणन्तेषु” (७।३।५४ पा०) इति हकारस्य कुत्वम्] ।

(भ) पुमांस, —पुरुषाः । नृशंस—क्रूर, हृदय—चित्त यासां तां नृशंस- हृदया,—क्रूरमनसः (विण० । बहुव्री०) । विवादः,—व्यवहार, अन्वीन्यजयपरा- जयरूपविरुद्धवाद इत्यर्थः, वितण्डा इति यावत्, समजनि—समुदपादि [सम् + जन + लुङ् तन् “दीपजन—” (३।१।६१ पा०) इति ष्वेचिष् “चिष्णो लुक्” (६।४।१०४ पा०) इति चिष्णः परस्य तस्य लुक्] ।

(ज) पक्षिणौ च पक्षी च तौ पक्षिणौ—शुकसारिके इत्यर्थं [“पुमान् स्त्रिया” (१।२।६७ पा०) इत्येकशेषे पुमवशेषः], क्रीतदासत्वम्—आजीवनपरिचारकत्व, क्रीतदासीत्वम्—आजीवनपरिचारिकत्वं क्रीतदासत्वञ्च क्रीतदासीत्वञ्च क्रीतदासत्व- क्रीतदासीत्वे, ते ण्व पण—वन्धक, द्यूतव्यवहारादिषु उत्सृष्ट जयत्वे स्थापितमित्यर्थं, मम पराजये इदं दास्यामि करोमि वा इत्येव नियमनिति यावत् (“पणो द्यूतादि- पूरुष्टे भृतौ मृत्ये घनेऽपि च” इत्यमर । द्यूतादि इत्यत्र षादिशब्दात् समाह्वय- पणादिर्ज्ञेयः) । विवादस्य—व्यवहारस्य, अन्वीन्यजयपराजयरूपस्य इत्यर्थं, (विवादी व्यवहार स्यात्” इत्यमर), निष्पत्तये—समाधानाय विवादिनिष्पत्तये—परस्परजय

पितु (ट) चास्यानगत विवादपद श्रुत्या,—“कथं पुरुषा
 कृतज्ञा, ब्रूहि तत् त्वम्” इति शारिकामपृच्छत् । तत-
 सा,—(ठ) “शृणोतु रामपुत्र” इति समाख्याय क्षपञ्चसमर्प-
 नाय पुद्गोपाख्यायिनी कथा कथयितुमुपपन्नम् ।—

“अस्मि कामन्दकी नाम विख्याता नगरी, तस्वाम् धर्यदन्ती
 नाम (ड) महाघनी षण्णिक् प्रतिवसति स्म । (ठ) कासेन तस्व

पराजडमीनांशावे [“ठनर्वांश्च भाववचनान्” (१।१।११ पा०) इति श्रौं] ।
 उपेक्षत्,—षण्णिकः (उप + इ + षिच् + तुम्) ।

(ट) चास्यान—इति (“सतन्वापरिवह्नीडीसमासनिधिसंज्ञकः । चास्यानी
 शीवनास्यानं शीनपुसञ्चरो यद्” इ इत्यमरः) नत्,—प्रति चास्यानगतः,—
 समासः (विच । १५।१५५) विवादपद—इत्, विषयमित्यर्थे (“पदं
 व्यवहितिवाचस्यानवस्थाद्विरुद्धम्” इत्यमरः) विवादपद—वितर्काद्विरुद्धं विषय
 मित्यर्थः ।

(ठ) शृणोतु—वाचकवचन (श्रु + शोच् + तुप्) । समाख्याय—अवबिना
 (अन् + या + ष्या + ष्यप्) अस्मि—आत्मनः, उप—उपार्थं क्षापयतीति नत
 मित्यर्थः, (“पथो नासार्थंके पाण्डित्ये सात्वतिरोवमी” इति मीढिनी) उप समास-
 नाय—श्रीवचनं क्षापयामितीत्यर्थः, क्षपञ्चसमर्पनाय—निजमतप्रकाशनाय [इती
 तत्पु । “तादर्थ्ये चतुर्थो वाचा” (वा) इति श्रौं], पञ्चीवाचा—पुत्रवद्वचनानां
 पुद्गामपदाशानामित्यर्थः, चास्याविनी—अवबिनी पुञ्चीवास्याविनी—पुत्रवापदापी
 शीवनी [इती तत्पु । विच । या + ष्या + षडादिनात् चिकिः “चातो पुत्र विच
 जतो” (७।१।११ पा) इति पुष् जिनां ङीप् ताम्], कथा—पदां शीवान्
 चास्याति वा तां पुञ्चीवाऽस्याविनीम् । षण्णिकु—षण्णिकु (षण् + षिच् + तुम्)
 उपपन्नम्—पारिषे [उप + षण् + षिच् + तुम् “श्रीपात्यां सनर्वाणाम्” (१।१।१२ पा)
 इति आत्मनेपदम्] ।

(ड) महाघनी—विपुत्रानि चनामि—अर्वां अक्ष स' महाघनः,—प्रभूतघने
 वाम् [“आन्वदत्तः समासविचरत्त्रातीवरी” (१।१।१६ पा) इति महत्तत्त्वा
 रण्य आवाटः] । प्रतिवसति स्म—अवबिनी [प्रति + वस “वद् षी (१।५।१८
 पा) इति अर्वादि षतीते वद् तिप्] ।

(ठ) कासेन—अपनुचपनतेन शीवतघनदे इत्यर्थे [“प्रज्ञावादिनां उप

धनदत्तो नाम तनयः समुदपद्यत । अथ पितरि (ण) स्वर्गते
स युवा द्यूतादिसङ्गेन भृशमुच्छृङ्खलोऽभवत् ; धूर्ताश्च मिलिताः
तं सर्वथा प्राभ्रंशयन् । (त) दुर्जनसङ्गतिरेव व्यसनवृत्तस्य
मूलम् । (थ) अचिरेण च व्यसनाऽऽसक्ततया क्षीणसर्वस्वः,

सङ्गानम्" (वा०) इति श्या] । समुदपद्यत—समनायत (सम् + उत् + पद +
लङ्-त) ।

(ण) स्वर—स्वर्गम् (अव्य० । "स्वरव्यय स्वर्गनाकविदिविदशाऽऽलया" इत्य-
मर), गत,—प्राप्त तस्मिन् स्वर्गते—स्वर्गं प्रयाते, मृते इत्यर्थ (श्या तत्पु० । भावे
७मी०) । द्यूतादिषु—पाशकक्रीडावेश्यामद्यादिषु, सङ्ग,—सङ्गति, आसक्तिरिति
यावत्, तेन द्यूतादिसङ्गेन—पाशकादिषु आसक्त्या (७मी० तत्पु० । द्विती श्या) ।
उत्—उद्गतं, शृङ्खलात्,—सयमादित्यर्थ, उच्छृङ्खल,—वन्धनरहित, नियन्त्र-
राहित्यात् असयत इत्यर्थ, पित्रादिशासकाभावात् दुराचरणादिषु अप्रतिहतस्वभावः
इति भावः ["कुगतिप्रादय" (२।२।१८ पा०) इति नित्यसमास] । धूर्ता,—
वञ्चका, मिलिता,—तेन सह सङ्गता सन्त । प्राभ्रंशयन्—प्रास्रलयन्, न्याय्य-
मागात् समपातयन् (प्र + भ्रश + णिच् + श्रद्ध) ।

(त) दुर्जनेन—दुष्टलोकेन, सङ्गति,—मेलनं दुर्जनसङ्गति,—दुष्टलोक-
सहवास (श्या तत्पु०), व्यसन—विपत्, भ्रशी वा, सत्यधात् विच्युतिरिति यावत्,
यथा,—व्यसन—कामज दशविध क्रोधजशाष्टविध दोषः, ("व्यसन विपदि भ्रशे
दोषे कामजकीपजे" इत्यमर । तत्र कामजदशविधदोषो यथा मनु,—"सृगयाऽक्षी
दिवास्त्रं परीवाद स्त्रियो मद । तौथ्यत्रिकं वृथाऽध्या च कामजो दशकी गण" ॥
क्रोधजो यथा—"पैशुन्यं साहसं द्रोहं ईर्ष्याऽसूयाऽश्रद्धं । वाग्दण्डजं पातयं
क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः" ॥ इति) तदेव वृत्तं,—तरुः तस्य व्यसनवृत्तस्य—विपन्नही-
रुहस्य, कुपथपादपस्य वा, कामजादिदोषविटपिनो वा (रूपककम्पधा०), मूलम्—
आद्य, प्रधानकारणमित्यर्थः, अन्यत्र—शिफा, ("मूलमाद्ये शिफाभयो" इत्यमर)
दुर्जने सह सख्यता सर्वविधानिष्टस्य हेतुरिति निष्कृष्टार्थः ।

(थ) अचिरेण—अल्पकालेन (अव्य० । नञ्समा०), व्यसनेषु—पूर्वोक्त-
कामजादिषु, आसक्त,—तर्कपरतन्त्रं, तस्य भाव तत्ता तथा व्यसनासक्ततया—
व्यसनाभिनिवेशतया (७मी० तत्पु० । द्विती श्या), क्षीणानि—कृशानि, व्याधता-
नीत्यर्थः, सवाणि—निखिलानि, स्वानि—धनानि, ("स्त्री ज्ञातावात्मनि स्व विष्वा-

दारिद्र्येण च लब्धित स्त्रदेशं त्वङ्गा भ्रमितु देशान्तराणि
समाययत्, गच्छंश्च घन्दनपुरं नाम नगरमाससाद, विवेश च
भोजनार्थी कस्यापि वणिज् सदनम् । स च वणिक् (द) कुमार
दृष्ट्वा, पृष्ट्वा च कुलं, ज्ञात्वा च कुलीन, सत्कृत्य च, दैवयोगात्
प्राप्तममन्थत, पददास तस्मै सधमां रत्नवतीं नाम सुताम् । ततः
स धनदत्त (घ) छतविवाहस्तस्मिन्नेव पशुरवेष्मनि तस्यौ ।

(न) गच्छत्सु च दिनेषु सुप्तेन विष्मृतदुर्गतिं पुनर्ध्यसन्तोत्

श्रीये लोपिवा भवे इत्यमरः) यस्य स चोचसम्बन्धः,—श्रीसम्बन्धः (विच ।
वङ्ग्री) , दारिद्र्यं मासः दारिद्र्यं [सुखरचनज्ञाज्ञादिभ्यः कर्षादि च" (३:१:१
१२४ पा०) इति षण्] तत्र दारिद्र्येण—निश्चयतया चक्षितः,—श्रीत (विच ।
अस्य + त) । समाययत्—असत्रत (सम् + या + यि + षङ्-इ), मन्थन्—यन्
(मन् + मथ) । विवेश—उपतस्थौ प्रविष्टवानित्यर्थं (विष् + षिट्-बल्) भोजनम्
—आहारम् अदेयते—याचते य स भोजनार्थी—आहारामिवावो सन् [भोजन
+ अय + षिच् + षङादिसात् षिनि अतो षोप" (६:४:४८ पा) इति सूत्रेण
अदनाधीरादिष्वङ्गासथातोःकारणं षोपे "शेरनिदिः" (६:४:३१ पा) इत्यनेन
विचो षोप] : सदनं—ग्रह ('ग्रहमीशोदवसितं वैश्वं सद्य निश्चितनम् । निजान्त
वस्तुसदनं प्रथमाऽऽचारमन्दिरम्" इत्यमरः) ।

(द) कुमारं—वदितव्यतम् । कुलं—वंश कश्चिन् कुली तं समुत्पन्न इत्यादिप
मित्यर्थः । कुलम्—सत्पुत्रस्य अपत्यं कुलीनं—महाकुलं समुत्पन्नमित्यर्थः ["कुलात्
स (३:१:१२८ पा) इति ष । "महाकुलकुलीनाम्येसम्बन्धसाम्बन्धः" इत्यमरः],
सत्कृत्य—समाहृत्य [सम् + कृ + क्तप् "आहरानाहरथो सदसतो (१:४:६९ पा)
इत्यनेन ङश्चि परे यद्विभुपपदस्य समास] देवयोगात्—भाग्यवशात्, श्रीमाया
दित्यर्थं (देतो इमी० । इदं दिष्ट भानवेवं भास्य लो निवतिविचि" इत्यमरः) ।
चमन्थत—चतुञ्जत (मन् + षङ्-त) पददात्—पदच्छत् (दा + षङ्-इ) तस्मै
(सम्प्रदाये लर्थी) यनेन सञ्चितां सधमां—साधुव्यापामित्यर्थः (विच । वङ्ग्री) ।

(घ) छतः,—अम्पाहितः, विवाहः,—परिचय तत्र स छतविवाह—
छतावाह (विच । वङ्ग्री) ।

(न) गच्छत्सु—असमानेषु (भावे ली । बम् + गच्छ सुप) । विष्मृता—अवि

सुकः स्वदेशं गन्तुकामोऽभवत् । ततः स (प) शठः कथमपि
श्वशुरं तं तन्मात्रापत्यम् अनुनीय, तामलङ्घिता भार्या रत्नवती-
मेकया वृद्धया स्त्रिया सहितां गृहीत्वा स्वदेशाय प्रतस्थे ।
(फ) क्रमेण अटवीं प्राप्य दूरात् तस्करभयमुक्त्वा तस्या भार्यायाः
सर्वाणि अलङ्करणानि स्वीचकार । पश्यतु युवराजः, द्यूता-
ऽऽवेशादिव्यसनिनां कृतघ्नानां हृदयं (ब) निस्त्रिशकर्कशम् । स
च पापात्मा अर्थार्थं तां गुणवतीमपि भार्यां हन्तुं तया
वृद्धया युता क्वापि (भ) श्वभ्रे न्यक्षिपत् । क्षिप्तैव तस्मिन्

पधातोता, श्वशुरालये निरन्तरसुखभोगेन स्मरणाविषयीभूता इत्यर्थं, टर्गति —
नै स्त्र, निर्धनता इत्यर्थं, आत्मनी दुरवस्था इति यावत् (“टर्गतिर्नरके नै स्त्रे” इति
शाश्वत) येन स’ विस्मृतटर्गति’,—विस्मृतदारिद्र्य (विष्ण० । बहुव्री०), व्यसनाय—
सगयाऽचक्रीडादिदोषाय, उत्सुक, —उद्युक्तः, पाशक्रीडादिनिमित्तमुत्कण्ठित सन्
इत्यर्थं (विष्ण० । ४र्थी तत्पु०) । गन्तु—यातु, काम, —अभिलाष यस्य तादृश
गन्तुकामः,—गमनेच्छु [“तुम्काममनसोरपि” (का०) इति तुमुनो मकारलोप] ।

(प) शठ, —वञ्चक, कथमपि—कच्छ्रेण, एकमात्रापत्यत्वेन कन्या श्वशुरा-
लये प्रेरितमनिच्छुतया इति भाव । सा—रत्नवती, नात्रम्—एव, केवलमित्यर्थ,
मात्रशब्दोऽयमवधारणे (“मात्रं काट्स्त्रोऽवधारणे” इति शाश्वत), अपत्य—सन्तान,
तनया इति यावत्, यस्य त तन्मात्रापत्य—रत्नवत्येकमात्रकन्यक (विष्ण० । बहुव्री०),
अनुनीय—विनयप्रणिपातादिना चाराध्य, अनुनय कृत्वा इत्यर्थ [तुमथाच्च भाव-
वचनात्” (२।३।१५ पा०) इति ४र्थी०] । प्रतस्थे—जगाम [प्र+स्था+लिट्-ए
“समवप्रविभ्य स्य ” (१।३।२२ पा०) इत्यात्मनेपदम्] ।

(फ) क्रमेण—शनै, शनै, गमनानुसारेणेत्यर्थः । अस्वम्—अनात्मौय स्वम्
आत्मौय चकार स्वीचकार—आत्मसात् चकार [“अभूततज्ञावे इति वक्तव्यम्”
(वा०) इति चिप्रत्यय] ।

(ब) निस्त्रिशवत्—खड्गवत् (“निस्त्रिश क्रूरखड्गयो” इति शाश्वत),
कर्कश—कठिनम् ।

(भ) श्वभ्रे—क्षिप्त्रे, भूगर्भे इत्यर्थं. (अघि ० नौ० । “क्षिद्र निर्व्यथन रीक्त रन्ध्र”
श्वभ वपा श्वि ” इत्यमर.) ।

(म) प्रस्थिते दुरात्मनि सा वृद्धा तस्मिन्नेव ध्यपश्यत्, सा तु रत्नवती कथञ्चित् तत्र दण्डगुल्फादिकमाश्रम्य कल्पं श्लोचनी मण्येपत्वादायुष समुत्थिता, विचिताङ्गौ पदे पदे मार्गं वृद्धा, यथाऽऽगतेनैव पथा कच्छात् पितु सदममागम् ।

“कथमकस्मात् त्वमीदृशी (य) प्रत्याहृत्ता ?” इति ससम्भ्रमं भावा पित्रा च पृष्टा सा साध्वो एवमभाषत्,—“सुपिता स पथि तस्करै, नीतय धमात् स मे पति, वृद्धा सा श्मन्ने निपत्स्व मृता, अह पुनर्देवात् प्राणिमि । केनचित् कृपाशुना पथिकमाह मुहृता श्मन्नात्” । एवमुक्त्वती भावा पित्रा च (र) शोचता समाश्रासिता सा भर्तृप्राया रत्नवती तस्मै ।

अथ कालेनासौ धनदत्तं द्यूतेन (स) अपितसर्वधनं पुनरचिन्तयत् — ‘गच्छामि, पुनः श्वशुरश्टङ्गात् धनमाभयामि, तत्र गत्वा तं श्वशुरं ‘श्टङ्गे स्थिता कुशसिनी तव दुहित्वा’ इति

(म) प्रस्थिते (साध्वे ७मी) । ध्यपश्यत्—अधिपश्यत् (धि + पश्य + क् + क्त) । श्लोचनी—रत्नवती (कुच + च्च श्लिवां लोप) । श्लोचनी सङ्घ वचमानः श्लोचनी तस्य भावः तत्रात् श्लोचनी—अवश्लोचनी (श्लोचनी १मी) । पदे पदे—प्रतिपदं (वीष्ठादां द्विर्भावं) प्रतिपदोपचारात् इत्यत्र, पित्रपृष्टामिमुखीनपवज्ज अत्रातन्नात् इति भावः । वृद्धा—शैव पथा चानता, तेनैव वृद्धाऽऽगतेनैव पथा (वरुणे १वा) ।

(य) प्रत्याहृत्ता—प्रत्यावृत्ता (प्रति + आ + हृत् + क् + श्लिवां टाप्) । ससम्भ्रमं—ससम्भ्रमं ससम्भ्रमिन्नात् ससम्भ्रमं वा ससम्भ्रमिन्नात् (श्लिवा विच । ससम्भ्रमं ससम्भ्रमिन्नात् ससम्भ्रमिन्नात् इति मीदिनी) । सुपिताः,—अपहृताः, अपहृतसम्भ्रमः इत्यर्थः (सुप + क्, श्लिवां टाप्) अः—सवाम् (अ + क् + क्त) वदन्ति मिव । वदन्नात्—वदन्नात् (वदन् + क् + क्त) । प्राणिमि—वीर्यानि (प्र + वद + क् + क्त) ।

(र) शोचता—दुःखवता श्लोचं कुर्वता इत्यर्थः (श्लिवा । वृच + क्त) । समाश्रासिता—साश्रिता (श्लिवा । सम् + आ + श्र + क् + क्त, श्लिवां टाप्) ।

(स) अपितानि—अधितानि, अधितानोत्पत् । (अप + धि + क्त) ।

वक्ष्यामि” । इति स मनसि (व) सङ्कल्प्य श्वशुरसदनं पुन-
रवाप । आगतञ्च त (श) दूरात् सा पतिप्राणा भार्या
अद्राक्षीत् ; दृष्ट्वैव धावित्वा च सा तस्य पापस्य पादयोर्निपत्य
तत् सर्वं पितृभ्या मृषा निर्वादतं व्यजिज्ञपत् ; दुष्टेऽपि पत्यौ
साध्वीना मानसं नान्यथावृत्ति भवति । ततः स दुरात्मा
निर्मयः (ष) श्वाशुर गृह प्रविश्य तं पादयोः प्रणनाम । स
च तं जामातरं दृष्ट्वा (स) अभ्यनन्दत्, अकरोच्च दिष्ट्याऽय मे
जामाता जीवन् चौरैर्मुक्त इति बन्धुभिः सह महोत्सवम् । ततः
स घनदत्तः सुखेन (ह) श्वाशुरीं समृद्धिं भुञ्जानः तथा रत्न-
वत्या पत्न्या सह रेमे ।

सर्व्वधनानि येन स (विष्णु ० । बह्वृषी ०) । वक्ष्यामि—कथयिष्यामि (वच + लृट्-
स्यामि) ।

(व) सङ्कल्प्य—निश्चित्य [सम् + कृप + णिच् + ल्यप् “कृपो री ल”
(८।२।१८ पा०) इति लकारादेश] ।

(श) दूरात्—विप्रकृष्टस्थानात्, [“दूरान्तिकार्थेभ्यो—” (२।१।३५ पा०)
इति प्रसौ०] । धावित्वा—द्रुत गत्वा (धाव + क्त्वा) । माता च पिता च ताभ्या
पितृभ्या—मातापितृभ्यां [“पिता माता” (१।२।७० पा०) इति एकशेष । “क्रियया
यमभिप्रैति—” (वा०) इति षष्ठी०] । न अन्यथा—अन्यप्रकारा, पत्न्युद्व्यं-
हारेण त प्रति विरागरूपा इत्यर्थ, वृत्तिः,—भावविशेष यत्र तादृशं नान्यथाहास—
विरक्तमित्यर्थ (विष्णु ० । बह्वृषी ०) ।

(ष) श्वशुरस्य इदं श्वाशुर—श्वशुरस्वामिकमित्यर्थः [“तस्तेऽम्” (४।१।१२०
पा०) इति अण्] । पादयोरिति (समीपार्थे ७मी०) ।

(स) अभ्यनन्दत्—अभि—सर्व्वसिभावेन, अनन्दत्—अनुपपत्त (अभि + नन्द
+ लङ्-ट) । दिष्ट्या—भाग्येन (प्रकृत्यादिभ्य श्या० । “दैवं दिष्ट भागधेय भाग्यं
स्त्री नियतिर्विधि” इत्यमरः) । मुक्त, —त्यक्तः (मुच + क्तः) । महोत्सवम्—
आनन्दजनकानुष्ठानम् ।

(ह) श्वशुरस्य इमां श्वाशुरीं—श्वशुरसम्बन्धिनीं (विष्णु ०) । भुञ्जान, —
सेवमान, [भुञ्ज + शानच् “भुञ्जीऽनवने” (१।१।६६ पा०) इत्यात्मनेपदम्] ।
रेमे—वसति (रम + लिट्-ए) ।

एकदा स (क) पापीयान् रात्रौ यच्चकार, तत् अवाच्य
मपि कथाभङ्गभयात् कथ्यते, शृणु, राजपुत्र । असौ पापमति
विग्रहस्तुतां तां रत्नवतीं मित्रि इत्या तदामरचसञ्चयम् अपयङ्ख
अस्तचित् स्रदेयं प्रायात् । ईदृशां पुरुषा (ख) पापा
कृतघ्ना । इति शारिक्या कथिते राजपुत्रं वसन्,—“स्वमि-
दानीं वद” इति शुकमभाषत । ततः स शुकं प्राव्रवीत्,—
“देव । स्त्रिय (ग) विषमसाहसा दुश्चरिता यायाय, तवा
चात्र कथामिकां वर्णयामि, शृणोतु कुमारः,—

अस्ति हर्षवती नाम नगरी । तत्रामृत घर्मदत्ती नाम
(घ) बहुकोटीश्वरो वणिधामश्री, तस्य वसुदत्ता नाम्नी
रूपेण असामान्या प्राप्तेभ्योऽपि प्रियतमा कन्धाऽभवत् । सा तु

(क) अतिव्रतैः पापी इति पापीयान्—महापाप [पापिन्+“अवाची
मुच्यतेनादिव (३।१।३८ पा) इति ईदृशम् “देः” (१।३।३३ पा) इति
देवोप] । अवाच्य—अनुमदीयम् । अवाचा,—शारिक्या अजा वार्त्तायाः,
मङ्गलान्—अन्तरा मित्रो अच्युततादृशात् रत्नव (६०ीं तत्पु । शैती ३०ी) ।
विश्रुतात्—पत्नी विश्रुतात्, (“विश्रुतो जातविश्राप्ति इति मेदिनी) सुता—निद्रिता
(विश्र । ३०ीं तत्पु) वदा —विश्रुता चात्री सुता चेति तां [विश्र-अर्थेवा ।
“पुवत् अच्यवा—” (१।३।३२ पा) इति संवशात्] । नि-अङ्गुलानिभ्यः
इजा—मारविजा [वन+जा “अनुवाचीपदीम्—” (१।३।३७ पा) इति
अनुवाचिच्योप], तस्याः,—रत्नवत्याः, आमरचसञ्चयम्—अच्युततादृशम्
अपयङ्ख—वीरविजा [अप+ङ्+अप “अङ्कल पिति इति तुक्” (१।३।३१ पा)
इति तुक्] न अचित्, अच्यचित्,—अङ्क (नम् समास) शैनापि इति शैव ।
(ख) पापमेते अरन्वीति पापाः,—पापाचारः (अम-वादिनादम्) ।

(घ) विषमनि—तुलनातीतानि अतृपितामीति वाच्यं, साहचरि—
इकरकर्मोचि वाच्यंति वा (“साहचर्यम् इमे दुष्करकर्मणि । अविश्वकर्मो वाच्ये”
इति शैव) वाचां तादृश विवतसाहसा,—अतृपितकर्त्तव्यारिणः, अतिव्रतम्
वा (विश्र । वृत्तौ) ।

(च) बहुकोटीयान्—अनेकवीडिबहुअवतानान्, ईदृशः,—प्रकः ३३

तेन (ङ) समानधनयौवनकुलशालिने नेत्रचकीराभृतरश्मवे समुद्रदत्ताख्याय वणिकपुत्राय ताम्रलिप्तनिवासिने प्रदत्ता । कदाचित् सा (च) स्वदेशस्थे पत्न्यौ, पितृगृहे स्थिता दूरात् कमपि पुरुष युवानं कान्तविग्रहं ददर्श । दृष्ट्वैव सा (छ) चपला स्मरमोहिता गुप्त सखीमुखिनानीतं प्रच्छन्नकामुकं तं भेजे ।

कोटीशर,—अनेककोटिपति (विष्णु० । ६४ी तत्प०) । रूपेण असामान्या—पत्न्यनयो, समाधारणरूपवतीत्यर्थः [“प्रकृत्यादिभ्य उपसङ्गानम्” (वा०) इति श्या] ।

(ङ) धनघ यौवनघ कुलघ—वंशघ धनयौवनकुलानि (इ०६०) समाने,—निमग्नदुहितुरजुदपे, धनयौवनकुलैः,—सम्पत्कारणवशै, शालते—शीभते इति तस्मै समानधनयौवनकुलशालिने—सुख्यधनादिविभूयिताय (विष्णु० । समानधनयौवनकुल + शाल + गृहादित्वात् णिनि), नेत्र—चक्षुरेव, चकीर,—पश्चिमिग्रह, (रूपककर्मधा०) तस्य अन्तरश्मये—नुधादीधितये, चन्द्राय इत्यर्थं, नेत्रचकीराभृतरश्मये—नयनचकीरसन्तर्पणचन्द्रस्वरूपाय, चकीरो यथा चन्द्रदर्शने उत्फुल्लो भवति, तदभृतपानायमुन्मुग्धस्तिष्ठति च, तथा अस्य असामान्यसौन्दर्यं मानवमनामि उत्फुल्लयति, तद्दर्शनायमुन्मुग्धकौकरोति च इति भाव (विष्णु० । ६४ी तत्प०) । वणिकपुत्राय (सम्प्र० ४र्थी०), ताम्रलिप्ते—“तमलुक्” इति प्रसिद्धे नगरे, निवसतीति तस्मै ताम्रलिप्तनिवासिने—ताम्रलिप्तवासिन्वाय (विष्णु० । ताम्रलिप्त + नि + वस + गृहादित्वात् णिनि) ।

(च) स्वदेशे तिष्ठतीति तस्मिन् स्वदेशस्थे—निजविषयवर्तिनि [भावे ७नी० । छप० समा० । स्वदेश + स्था + “सुपि स्थ.” (श०२४ पा०) इति क० “आतो लोप—” (६।४।६४ पा०) इति आकारलोप] । कान्त,—कमनीयः, विग्रह,—शरीर (“शरीर वर्यं विग्रह” इत्यमरः) यस्य त कान्तविग्रह—सुन्दरमूर्ति (विष्णु० । बहुव्री०) ।

(छ) चपला—पुञ्जली, कुलटेल्यर्थः (विष्णु० । “चपला कमलाविद्युत्पुञ्जली-पिप्पलीषु च” इति मेदिनी), स्मरण—कामेन, मोहिता—मोह प्राप्ता स्मर-मोहिता—कामविमूढा (विष्णु०), गुप्तम्—अप्रकाश यथा तथा (क्रियाविष्णु०), सख्या,—वधयाया, मुखेन सखीमुखेन—सखीधारा वाचां प्रदाय इत्यर्थं (६४ी तत्प० । करणे श्या०) । प्रच्छन्न,—गुप्तः, कामुकः,—सैद्युनकामनाऽतिशयवान् तं

इत्य (ज) प्रतिरात्र सा तदेकासन्नमानसा तेन सह रममाप्सा सुखं बुभुजे ।

अथैकदा स तस्या पतिं स्वदेशात् आगतं (भू) श्वशुरयो परां प्रीतिमवर्षयत् । दिने च (ञ) उक्तवेनातिक्रान्ते सा वसुदन्ता माया कृतभूपणा निशि वासस्यर्द्धं प्रेषिता शय्या स्यायिमं पति भेजे , तेन च रतिं प्रायिता सा अन्यमानसा

प्रत्यक्षामुक्त्—पुत्रनायक (विच । कर्मणा) अथा—प्रत्यक्षं—वृत्तं अथा तथा जानवते—परस्त्रीसङ्गमनिवृत्तिं अर्थं प्रत्यक्षमासुखम् [उपपदक । प्रत्यक्ष + जन + कर्मणिङ् (१।१।१ पा) इति चिङ् नवपठपद— (१।१।१३३ पा) इति चङ्] । भेजे—सिद्धे (मञ्ज + चिट् प) ।

(ञ) रात्रौ रात्रौ प्रतिरात्रं—प्रतिनित्रं [वीष्ठावाम् चङ्गो । “चङ्गं चैव रीमसङ्गात्तुष्ठात् रात्रौ (१।३।८० पा) इति चङ्] । तस्मिन्—पुत्रस्य पदं—श्वशुरम् (“एके सुप्यान्वश्वशुरा” इत्यमरः) चापञ्च—सुखं जानर्द्ध—जनं अथा सा तदेकासन्नमानसा—तन्प्राणाधीनचित्ता (विच । वपुर्ही) । रममाप्सा—भोजनी (रम + माणच् शिवां टाप) । सुसुखे—सुखममूव [सुख + चिट् प सुत्रोत्पद्यते (१।१।६६ पा) इत्यात्मनेपदम्] ।

(भू) अयुष अयुष तस्यो अयुषो—अयुषपरस्यो [“अयुषः अथा” (१।१।०१ पा) इति एङ्गणम्] , पराम्—उच्यतां (कुरावाङ्गीचमः परा” इत्यमरः) । अवर्षयत्—अवर्षयत् (ङच् + चिच् + चङ् इ) ।

(ज) उक्तवेन—आमातुराजमनसनिदानन्दासुखानैव (अरच इवा) , पति क्रान्ते—चतीते (माथे कमी । पति + क्रान् + क्) । कृतं—कृत्यादितं सूत्रम्—अवस्यत् अथा सा कृतसूत्रा—अवस्यता इत्यर्थे (विच । वपुर्ही) । अथावा—अवनीये तिष्ठतीति तं अथावाविनं—अवनीयत् [विच । अथा + आ + पदादित्वात् चिनि “पाठी बुद्ध चिचङ्गो” (०।३।११ पा) इति बुक्] । रतिं—सौख्यं, प्रायिता—प्रायिता (विच । प्र + चङ् + चिच् + कर्मणिङ् अ- शिवां टाप् । अवस्यतेतिर्बन्धकत्वात् रतिं सा इति अवस्यत् तत्र च वा इति वीचकत्वात् उच्यताम् प्रथमा) । अन्वयिन्—अपरपुत्रस्य, आरं इति जानर्द्ध, जानर्द्ध—जनं अथा सा अन्यमानसा—परपुत्रवत्तद्वत्ता (विच । वपुर्ही)

अलीकसुप्तिकामकरोत् । क्रमेण सोऽपि पतिः (ट) पानमत्तः
अध्वयान्तश्च निद्रया जङ्गे । ततः सर्वास्मिन् (ठ) भुक्तपीतजने
क्रमेण सुप्ते कश्चित् चौरः सन्धि भित्त्वा तस्मिन् वासगृहे प्रा-
विशत् । सा च वणिक्नन्दिनी तत्काले (ड) तमपश्यन्ती
समुत्थाय स्वजारकृतसङ्केता निभृत निरगात् । तदालोक्य स
चौरः (ढ) विघ्नताभिलाषो व्यचिन्तयत्,—“वेषामाभरणाना-
मर्थे अहं प्रविष्टः, तैरेवाभरणैर्वृता एषा निशीथे निर्गता, तत्

अलीका—मिथ्याभृता, कपटरूपा इत्यथ, सुप्तिरेव इति सुप्तिका—निद्रा तान्
अलीकसुप्तिका—कपटनिद्रा (कर्मधा० । सुप्ति + स्वार्थे कण्, स्त्रिया टाप्) ।

(ट) पानेन—मद्यपानेन, मद्य, —उन्मत्तवत् अल्पसंज्ञ इत्यर्थः, पानमद्य, —
मदीन्मद्य (विण० । श्या तत्पु०), अध्वना—पथा, पथपथ्यटनेनेत्यथ, यान्त, —
जातश्चन अध्वयान्त, —पथकान्त (विण० । श्या तत्पु०), निद्रया (कर्म०), जङ्गे
—आचक्रुदे इत्यथ (ङ + कर्मणि लिट् ण) ।

(ठ) भुक्त—भोजनम् अस्य अभूत् इति भुक्त, —भुक्तवानित्यर्थ (अर्श
आटिभ्योऽच्), पीत—पानम् अस्य अभूत् इति पीत, —पीतवानित्यर्थ (पूर्व्ववदच्),
आदी भुक्त पथात् पीतथ जन. तस्मिन् भुक्तपीतजने—सम्पन्नाहारपामलोके (भावे
०भी० । स्नातानुलिप्तवत् सनास) । सन्धि—सुरुद्धा, छिद्रमित्यर्थ, “सिद्ध” इति
भाषा (“सन्धिर्भगं सुरुद्धा च सन्धि सङ्घटनं विदुः” इति शाश्वत), भित्त्वा—छित्त्वा,
कर्त्तृत्वा इति यावत् (भिद + क्त्वा) ।

(ड) त—चौरम्, अपश्यन्ती—अनीक्षमाणा [न + दृग + शतृ + “उगितश्च”
(४।१।६ पा०) इति ङीप् “अपश्यन्तीर्नित्यम्” (७।१।८१ पा०) इति नुम्],
समुत्थाय—अथात् उत्थत्य [सम् + उत् + स्था + ल्यप् “उद.स्थात्तभी —”
(८।४।६१ पा०) इत्यनेन पूर्व्वसवर्णभावः], स्वजारेण—निजीपपतिना, कृत, —
विहित, सङ्केत, —अभिसरणाय स्थाननिर्देश इत्यर्थः, यस्याः सा स्वजारकृतसङ्केता
—उपपत्तिविज्ञापिताभिसरणप्रदेशा इत्यथ (विण० । बहुव्री०) ।

(ढ) विघ्न जात अस्य इति विघ्नत, —बाधित, बाधाप्राप्त इत्यर्थः (विघ्न +
तारकादित्वात् इतच्), अभिलाष, —मनोरथ यस्य स विघ्नताभिलाष, —बाधित-
मनोरथ (विण० । बहुव्री०), व्यचिन्तयत्—आध्यायत्, चिन्तितवानित्यर्थ (वि +
चिन्त + णिच् + लङ्-द्) । अर्थे—प्रयोजने, निमित्तमित्यर्थः, [“निमित्तपय्यायप्रयोगे

क गच्छतीति द्रष्टव्यम्" इति पर्याप्तोच्य निगंत्य च स चीर-
तां वणिकसुताममुययौ ।

साऽपि (ष) पुण्यादिसम्भारहस्तया सख्या संयुता गत्वा
वाद्यसुद्यानं नातिदूरं प्रविशेत्, ददर्श च तत्र सङ्केतस्थान-
मागत नगररक्षिभिश्चौरबुद्ध्या पार्श्वं कण्ठे दत्त्वा निहत्स्व हृत्ते
सम्भारमानं तं प्रच्छन्नकासुकम् । सा तु तदवशोच्य
(त) विद्यसा,— "हा ! इताऽस्मि" इति वादिनीं कृपणं विक्षपन्ती

सर्वासां प्रावहर्षेणम् (वा) इति चामरस्थानम् इत्यत्र ६३ । चर्षोऽधिक्येव
विभक्तुर्वधीत्रमितिपु' इत्यत्र) । इता—विपता सुविता इत्यत्र, चक्षुरात्
आदितसर्षदीक्षा इति यावत् (विष) निशोभे—चक्षुरात् (चाक्षे ७मी । निशो-
चस्तु पुमान्हरात्ते आत् रातिभावे इति मीदिनी) । इत्यत्रम्—ईशशोचं वचनं
चर्षोऽमित्यत्र [इत् + तच् + लजिह्वोऽस्यसक्ति (६।१।१८ पा) इत्यनेन
चानामि इमि चकारत् रवात्] । पर्याप्तोच्य—परिश्रमं (परि + चा + शोच +
शब्द) । वणिकसुतां ["वणिकप्रवचनोवदुत्ते विदीवा" (१।१।८ पा) इति चतुर्वि-
द्या] ।

(ष) पुण्यादिसंधारा — कुसुमचन्दनताम्रबाहिसन्धीनीपकरधानि इत्ये
वत्या तया पुण्यादिसंधारहस्ता—पङ्कितकुसुममाख्यापुपचारवा इत्यत्र (विष ।
वर्षि वदुती) । वाद्यसुद्यानं—नगररक्षि-^{रक्ष} रक्ष साधारणोपभोग्यं वनं ("पुमा
नालीक सद्यानं रक्ष साधारणं वनम्" इत्यत्र) न चतिदूरे वच्छति—वर्षते
इत्यत्र तं नातिदूरम्—चनतिदूरपरिभं (सप्तमपदस), प्रविशेत्—चनलंनान
प्रविष्टततीत्यर्थं (इ + वि + शिट् + चच्) । सङ्केतस्थानम्—चमिसारात् विचोत्-
प्रदीपम् । चीर—तच्छट्, इति बुद्ध्या—ग्रामेन चीरबुद्ध्या—निशोभे एवाकी
निहत्स्व स्त्रियताम् तच्छरीरमिति मन्वा इत्यर्थं. (६३ी ६वा) पाठ—इत्युम् । चण्ड
नामं—दोदुष्कलानं दीक्षावमानमित्यर्थो वा (चवि + चण्डि प्राणच) ।

(त) विद्यसा—विद्यया चातरीमुया इत्यर्थे शोकेन आजायेव चारवि
मन्वा इति यावत् तादृशी सती (विष) । कृपण—दीनं वचा तथा (विद्या
विष) विक्षपन्ती—परिदेवमाना शोचं कुम्भतीत्यर्थं [वि + कृप + इत् "लजि
वच (३।१।६ पा) इति शीष् "वृप्सानीर्नम्" (७।१।८ पा) इति वृष्] ।

भूमौ पपात, रुरोद च । अथ तं (थ) निजकामुकं
 वृक्षादवतार्य उपवेश्य च गतासुम् अङ्गरागैरलङ्कारैः पुष्पैश्चाल-
 च्चकार । यावच्च सा तस्य सुखम् (द) उन्नमय्य कामार्त्ता
 परिचुम्बति, तावत् स निर्जीवः कामुकः वेतालानुप्रविष्टः सन्
 दन्तैस्तस्या नासिका चिच्छेद ; तेन सा विह्वला तस्मात् प्रदे-
 शात् सव्यथा अपसृताऽपि,—“अहो ! किंस्वित् जीवत्यसौ ?”
 इति पुनरेत्य यावत् पश्यति स्म, तावत् तं वीतवेताल मिश्रेष्टं
 पतित मृत निश्चित्य सा भोता परिभूता च रुदती शनैः गृहं

(थ) निजाया, —स्वस्या, कामुक—कामयितार, यदा—निजां—सां, वसु-
 दत्तामिति यावत्, कामयते—अभिलषति यस्मिं निजकामुक—स्वप्रणयिन (विण०) ।
 उपवेश्य—आसयित्वा (उप + विश + णिच् + ल्यप्), गता, —निःसृताः, असव,
 —प्राणा. (“पुंसि भूम्नसव. प्राणा” इत्यमर) यस्य तं गतासु—विगत-
 प्राण, मृतमित्यर्थः (विण० । बहुव्री०), अङ्गानि—अवयवाः, रव्यन्ते—रञ्जितानि
 क्रियन्ते एभि इति तै अङ्गरागैः,—कुडुमघन्दनायगुलेपने [अङ्ग + रञ्ज + “अकर्त्तरि
 च कारके सञ्जायाम्” (३।३।१८ पा०) इति करणे घञ् “घञि च भावकरणयो”
 (६।४।२७ पा०) इति मलोप, “वजोः कु घिस्यतो” (७।३।५२ पा०) इति
 लस्य कुत्वम् “अत उपधाया” (७।२।११६ पा०) इति उपधाया वृद्धिः] । अल—
 मृषित, चकार अलञ्चकार—मृषयामास (अल + क्त + लिट्-णल् । “अल मृषण-
 पर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम्” इत्यमर) ।

(द) उन्नमय्य—ऊर्ध्वीकृत्य [उत् + नम + णिच् + ल्यप् “ल्यपि लघुपूर्वात्”
 (६।४।५६ पा०) इति षेरयादेश.] । चिच्छेद—चकर्त्त (छिद + लिट्-णल्) ।
 स्वित्—वितर्के (अव्य० । “स्वित् स्यात् प्रप्रवितर्कयो” इति शाश्वतः) । पश्यति
 स्म—ददर्श [“लट् स्मि” (३।२।११८ पा०) इति अतीते लट्] । वीत,—अपगत,,
 वेतालो यस्मात् त वीतवेताल—विमुक्तवेतालावेश (विण० बहुव्री०), नि,—
 नासि, चेष्टा—कायिकव्यापारः यस्य त निश्रेष्ट—निष्क्रिय (विण० । बहुव्री०) ।
 निश्चित्य—अवधाय्य [निर् + चि + ल्यप् “ऋस्वस्य पिति—” (६।१।७१ पा०)
 इति लुक्] । परिभूता—क्षिप्रनासत्वात् अवमानिता इत्यर्थः, रुदती—क्रन्दती [रुद
 + श्च “उगितश्च” (४।१।६ पा०) इति डीष्], शनैः,—मन्द मन्दम् (अव्य०),

प्रत्याजगाम । स चान्तरितः (ध) प्रच्छन्नस्त्रितयोर, सर्व
 भित्तु व्यनीकयदचित्तयश्च,—“अहो ! किमिदं पापया भ्रमया
 कृतम् ? हा ! शीषामागय कयमीदृक् भौयव ? तदिदा
 भीमपि एषा किं नु कुर्यात् ?” इति विधिस्य कौतुकात् स
 चौरः भूयोऽपि दूरात् तामनुसमार ।

सा च पापिनी शृङ्गं प्रविश्यैव उच्चकैः प्ररुदती एवमग्रवीत्,
 —(न) “परित्नायध्वं माम् एतेन दुष्टेन भर्तृरूपेण शत्रुणा
 भ्रम निरपराधाया नामिका ह्रिया” इति । ततः रोदन
 माकर्ष्य महमा तत्परिजनाः सर्वे ससम्भ्रमम् (प) उदतिष्ठन्,
 पतिय प्रबुधे । अथ तत्पिता (फ) समेत्य तां ह्रियनासिकां
 दृष्ट्वा क्रुद्धस्त आमातरं बन्धयामास । स च (घ) इतिकर्तव्य
 विमूढस्तदानीं बध्यमानोऽपि मूकवदतिष्ठत् न किमपि प्राप्न

गइति [“अन्तरितः—” (ध) इत्यादिना प्रतिधोर्भे रवा] प्रत्याजगाम
 —प्रत्यावधौ (अति + वा + यत् + चिद्-बच्) ।

(ध) प्रच्छन्ने—शुद्ध्याये, श्रित प्रच्छन्नस्त्रित,—अन्तरितव्यति (विच ।
 ०मी तत्पु) । पापिनीवा अरतीति पापा—पापाऽऽचारिणी (अर्त्तं आदिनादृच्
 ततः छिपं टाप), तथा पापवा—दृत्रं ववा, पापिनी इत्यर्थः (धर्मो वातुष
 क्षुरः पापः इत्यमरः) । आग्रवः,—अभिवायः (“अभिवायश्च आग्रवः
 इत्यमरः) । तु—वितर्कः । अनुसमार—अनुसमार (अनु + स + चिद्-बच्) ।

(न) परित्नायध्वं—रुदत (परि + त्रे + नायनावां षोड-ध्वं), ब्रुवति
 श्रिय ।

(प) उदतिष्ठन्—उद्विक्ता अमरन् अन्तःपरिचरितं (उन् + जा + उड
 बच्), अमरनादिति श्रियः । प्रबुधे—आगरामास (प्र + बुध + चिद्-बच्) ।

(फ) समेत्य—समावय [सम + वा + इ + ष्यप् “इच्छन् पिति—”
 (१।१।०१ पा) इति तुच्] । बन्धयामास—उद्विक्ता अमरन् अन्तःपरिचरितं [अन्
 + बिच् + चिद्-बच् “आद्यपन्थादामरान्ते चिदि” (१।१।१३ पा) इति चान्
 “अन्तःपरिचरितं चिदि (१।१।१३ पा) इति चान्तादसत्प्रवीणः] ।

(घ) इति—अन्तःपरिचरितं अन्तः—विचरितं एव विमूढः—अन्तः

वीत् । अथ क्रमेण सर्वेषु (भ) विबुद्धेषु शृण्वन्तु, तस्मिन् चौरैः सर्ववृत्तान्तज्ञे तस्मादपसृते, गताया शनैः शर्वथ्या, स बणिक्-सुतः तेन श्वशुरेण राजान्तिकं नीतः ; सा च क्षिन्नवासा वसुदत्ता तत्राऽऽगता । राजा च सर्वं वृत्तान्तं श्रुत्वा अयं (म) खदारद्रोहीति निर्णयित्वा तस्य बणिक्सूनोर्बन्ध समादिशत् ।

ततस्तस्मिन् निरपराधे न किमपि (य) विजानति बणिक्-सुते मडिण्डिमं बध्यभूमिं नीयमाने स चौरः समुपगम्य राज-

बोधविरहित. इत्यथ, इतिकर्तव्यविमूढ, —उपायनिर्धारणाद्यम (विण० । ७मी तत्पु०) । बध्यमान, —सयम्यमान. [बध + कर्मणि शानच् । बन्ध + कर्मणि शानच् इति वा, अस्मिन् पक्षे—“अनिदिता हल उपधाया क्ङिति” (६।४।२४ पा०) इति उपधाया नलोप], श्वशुरेणेति शेष ।

(भ) विबुद्धेषु—जागरितेषु इत्यथ (भावे ७मी० । वि + बुध + क्त), शृण्वन्तु—आकर्णयन्तु (भावे ७मी० । श्रु + शतृ) । सर्वं—निखिल, वृत्तान्त—वार्त्ता, जाना-तीति तस्मिन् सर्ववृत्तान्तज्ञे—विदिताखिलोदन्ते [विण० । उप० समा० । सर्व-वृत्तान्त + ज्ञा + “इगुपधञा—” (१।१।१३५ पा०) इति क “आतो लीप—” (६।४।६४ पा०) इति आकारलोप] । अपसृते—निष्क्रान्ते (भावे ७मी०), गता-याम्—अतीताया, प्रभातायामिति यावत् (भावे ७मी०) । शर्वथ्या—रात्रौ (“अथ शर्वरी । निशा निशीथिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा” इत्यमर) । नीत, —प्रापित (नयतेर्दिकर्मकस्य राजान्तिकबणिक्सुतयो कर्मद्वययो. मुख्यकर्मणि बणिक्सुते लक्ते १मा०) ।

(म) दारयन्ति—पृथक्कारयन्ति भातृन् इति दारा, सा हि पत्यु भाटखेह भिनत्तीति लोकप्रसिद्धम्, खान्—निजान्, स्वस्य—निजस्य इति वा, दारान्—भार्या, (दारशब्दे नित्य बहुवचनान्त. पुल्लिङ्गस्य भवति “भार्या जायाऽथ पुभृन्नि दारा ” इत्यमर. । दारा इति टावन्तोऽपि दृश्यते “क्रौडा हारा तथा दारा त्रय पते यथा-क्रमम् । क्रौडे हारे च दारेषु शब्दा. प्रीक्ता मनोषिभि.” ॥ इति व्याडिशुभाङ्गो), द्रुञ्जति—हिनस्ति य स खदारद्रोही—पत्नीपीडक (खदार + द्रुञ्ज + यडादित्वात् णिनि), निर्णयित्वा—निश्चित्य (निर् + नी + ल्यप्) । बणिक्सूनो. —बणिक्पुत्रस्य (शेषे ६ष्टी०) । समादिशत्—समाज्ञापयत्, (सम् + आ + दिश + लङ्-दृ) ।

(य) विजानति—विबुध्यमाने (वि + ज्ञा + शतृ, तस्मिन्) । डिण्डिमः,—

पुरुषानभापत,—“अकारणमयं कथं बध्नभूमौ नौयते ? यथा
 वृत्तमहं सर्वं वेद्मि, मां राजान्तिक नयत, सर्वमहं वदिष्यामि”
 इत्युक्तवन्तं तं ते सर्वे राजपुरुषा राजान्तिकमनयन् । स च
 चौर (२) चामूखात् सर्वं रात्रिवृत्तान्तं रात्रे न्यवेदयत्,
 अन्नवीक्ष, —“देव ! न चेत् महश्चसि तव प्रत्नय”, तत् सा मासा
 तस्य शवस्य मुखे चक्षेव निरीक्षताम् । तत् श्रुत्वा
 (३) वीक्षितुं सख्यान् प्रेष्य, तेषाञ्च मुखात् सत्वमवेत्स्य स
 राजा त बधिकपुत्र बघदण्डात् विसृज्य, तां दुष्टां वसुदन्ता
 कर्णावपि क्षिप्त्वा, देयात् निरवासयत्, तच्च तत्पितर बधिकं
 सर्वस्वमदण्डयत्, तुष्टय तं चौरं पुराध्यक्षमकरोत् ।

वाचविशेषः, तैव अहं विद्यात्तं अक्षिप्तं—वाचविशेषसहितं विद्यमानवाचान्
 पूर्ववन्निष्ठा (विद्या विद्य०) । नौयमाने—प्राप्तमात्रे (मायै ०) । नौ + अक्षि
 प्राप्तम्) राजपुरुषैरिति शेष । इत्यनन्तिकात् इति अत्राह—अन्तिकात्तान्ति
 (वाचायै चक्षुषी) । शेषि—आनादि (विद + अद्-निप्) । नयत—प्रापयत
 (नौ + प्रापयानां लोट्-त्), वृत्तमिति शेष ।

(२) मूखात्—आद्यात्, मन्वादिभ्यः, (“मूखमाद्ये विद्यामयी” इत्यमर.)
 आरभ्य चामूखात्—मूखमारभ्य शेषपर्यन्तानिष्ठां [“वाङ्मन्वाद्येद्विद्यमिच्छी”
 (२१११२ पा) इति अनिदिवाच्ययोः । “पञ्चमपाङ्परिमि” (२१११ पा)
 इति आक्षुषीने इमी] । रात्रे—अपार [“विद्यया वलधिप्रेषि—” (वा) इति
 इषी], अक्षेवत्—अक्षायवत् (वि + विद + चिच् + लङ्-त्) । शवस्य—
 निश्वासात् । निरीक्षतां—इच्छता (निर + ईष + अक्षेचि लोट्-त्), अक्षेचि
 शेषः ।

(३) वीक्षितुं—इच्छुं (वि + ईष + तुष्टुन्) नास्तानिति शेषः । अन्—अन्
 विद्या (अ + इव + अन्) । अक्षेव—अक्षयव विद्यायैव [अक्ष + इ + अक्ष
 अक्षयव पिति—” (६११०१ पा) इति तुष्टु] । कर्णावपि—पूर्व मासा
 क्षिप्त्वा आसीत्, इदानीं कर्णावपि क्षिप्त्वा भवत इत्यपि रत्नं ; क्षिप्त्वा—क्षिप्त्वा
 (क्षि + अक्ष) । निरवासयत्—निरवासायत, अक्षिप्तकारवत् इत्यर्थः (वि + वक्ष +
 चिच् + लङ्-त्), रत्नमिति शेषः । इदं—अत्र अन्—अन् इत्यर्थः—अत्र अन्

राजपुत्र ! इत्थं (व) निसर्गविषमाः शठा योषितः” इति वदन्नेव शुकः चित्ररथो नाम गन्धर्वराजो भूत्वा इन्द्रशापक्षयात् दिव्यरूपमास्थाय दिवमगात् । सा च सारिका (श) सपदि सुराङ्गना तिलोत्तमा भूत्वा तथैव क्षीणशापा दिवसुदपतत् । तयोस्तु तस्या सभाया (ष) विवादो न निर्णीतः” ।

इत्याख्याय स वेतालस्तं नृपमपृच्छत्,—“राजन् ! वदतु

(कम्पधा०), अदण्डयत्—अदमयत्, सर्वधनापहरणदप दण्ड व्यदधात् इत्थं (दण्ड + णच् + लङ्-द् । दण्डयतेर्दिकर्मकत्वात् “वणिजं” “सर्वस्वम्” इति कम्पदयम्) । पुराध्यक्ष—नगररक्षकप्रधानमित्यथ ।

(ब) निसर्गात्—स्वभावादेव (“निसर्गो च स्वभावे च निसर्गो सृष्टिष्यति ” इति शाश्वत), विषमा,—दारुणा, भोषणप्रकृतय इत्यथ (विण० । प्रभो तत्पु०), शठा,—अनृजुस्वभावा, कुटिलाशया इति यावत् (विण० । “निकृतस्त्वृजु शठः” इत्यमर), योषित,—स्त्रिय. (“स्त्री योषिदबला योषा नारी सोमन्तिनी वधू” इत्यमर) । इन्द्रेण दत्त शाप,—आक्रोश, “त्वम् एतावन्त कालं शुकरूपी भव” इत्येव रूपानिष्टाभिगमनमित्यथ. (शाकपार्थि० । “आक्रोशे शपथे शाप ” इति शाश्वत), तस्य क्षयात्—भवसानात् इन्द्रशापक्षयात्—इन्द्रनिरूपितशापावधिकालपय्यवसानादित्यथ (६४ो तत्पु० । हेतौ प्रभो०), दिवि भव दिव्य—स्वर्गीय [“द्युप्रागपागुदक्-प्रतोषो यत्” (४।२।१०१ पा०) इति यत्], रूप—सौन्दर्यं दिव्यरूपम्—अलौकिककार (कम्पधा०), आप्याय—पृत्वा इत्यथः (आ + प्या + ल्यप्), दिव—स्वर्गं (“स्वरव्ययं स्वर्गनाकविदिविदशालया । सुरलोकी द्यौदिवौ हे स्त्रियो क्लीवे त्रिपिष्टपम्” इत्यमरः) ।

(श) सपदि—तरक्षणादेव (अ० । “सद्य सपदि तरक्षणे” इत्यमर), सुराङ्गना—देवनारी, अप्सरा अप्सरसा वा इति यावत् । तथैव—शुकवदेव, क्षीणः,—अवसित, शापः,—आक्रोश, इन्द्रदत्त इति भावः, यस्या सा क्षीणशापा—विमुक्तशापा (विण० । बहुव्री०) । उदपतत्—उदगच्छत् (उत् + पत + लङ्-द्) ।

(ष) विवादः,—व्यवहारः, जयपराजयनिर्णयार्थं पक्षयोर्विरुद्धवादरूपः इत्यथ (“विवादी व्यवहार स्यात्” इत्यमर), निर्णीतः,—निरूपितः, सीमांसित इत्यथ. (निर् + नी + क्त.), राजपुत्रेणेति शेषः ।

तच्च (ख) चलन्तम् असस्यः स वेतालः पुनरब्रवीत्,—“राजन् ।
दुराचारस्य अस्य भिक्षोः कृते कोऽयं ते प्रयासः ? निष्फले
अमुष्मिन् प्रयत्ने तव विवेकी न दृश्यते ; यद् भवतु, त्वद्भक्त्या
तवाध्वयमविनोदिनीमपरामिका कथां कथयामि, श्रूयताम्,—

अस्ति शोभावती नाम (ग) यथार्थनाम्नौ काऽपि नगरी,
तस्यामभूत् शूद्रको नाम प्रभूतपराक्रमो महाप्रतापो नृपतिः ।
यस्य (घ) जयिनः प्रतापान्तोऽनवरतं वन्देकतारिवनिता-

(ख) चलन्तम्—गच्छन्तं [विष्ण० । चल + शतृ तस्य “उगिटृषां सर्वनामस्थाने-
ऽघातो ” (७।१।७० पा०) इति जुम], असे—स्तम्भे (“स्तम्भो भुजगिरीऽसोऽस्त्रो”
इत्यमर), तिष्ठति इति स. असस्य’,—स्तम्भस्थित’ [सुपि उपपदे समा० । अंस +
स्या “सुपि स्थ ” (३।२।४ पा०) इति क.] । कृते—निमित्त, कार्यसाधनाय-
मित्यर्थं, प्रयास. १—प्रयत्न १ दृष्टतभिक्षोर्भनीरक्षणाद्यै तमायं प्रयत्न न युक्तः
इति भाव, निष्फले—फलसिद्धिविरहिते इत्यर्थ (विष्ण०) । विवेक,—विचारबुद्धि-
रित्यर्थं, इदं सत् इदमसत् इत्यादि विचारपूयक वस्तुस्वदपावधारणशक्तिरिति यावत्,
(“विवेक स्याज्जलदीप्यां पृथग्भावविचारयो” इति मीढिनी) । त्वत्—तव,
भक्त्या—कार्यसम्पादने एकाग्रचित्तवृत्तितया इत्यर्थ, त्वद्भक्त्या—तव चित्तटाव्यंन
इत्यर्थ., प्रीतोऽहमिति पदद्वयमूहनीयम्, यदा,—त्वयि भक्त्या—श्रद्धया, तव विचार-
नेपुण्याङ्गीकृतपरिपालनाद्यद्दिदर्शनात् त्वयि मे अनुरागाधिक्यात् इत्यर्थं, त्वद्भक्त्या
—त्वयि प्रीत्या (६ष्ठो वा ७मो तत्पु० । हेतौ श्या०) ।

(ग) यथाय’,—अद्यमनतिक्रान्त, अथानुबुद्ध इत्यर्थं., नाम यस्या’ सा यथायं-
नाम्नी—अन्वयसञ्ज्ञिका, अतोव शोभासम्पन्ना इत्यर्थः । प्रभूत’,—महान्, पराक्रम, —
शक्ति’, दैहिकबलम्, उद्योगी वा इत्यर्थः, यस्य स’ प्रभूतपराक्रम, —महाबल’,
महोत्साहसम्पन्नो वा (विष्ण० । बहुव्री० । “शतयुद्योगी पराक्रमी” इत्यमर),
महान्—अतिशय, प्रताप’,—कीषदण्डज तेज. (“स प्रताप’ प्रभावश्च यत्तेजः
कीषदण्डजम्” इत्यमरः) यस्य स’ महाप्रतापः,—प्रभावातिशयवान् (विष्ण० ।
बहुव्री०) ।

(घ) जयति अरीन् इति तस्य जयिनः,—जयशीलस्य [जि + “जिहृषि—”
(१।२।१५७ पा०) इति कर्त्तरि इति.], प्रतापः,—कीषदण्डज तेज’, अमल इव,

धृतचामरमादते ज्वसति स । (छ) वेन च असुप्तधर्मचरणा स्फीता वसुन्धरा रामादीनपि भूपतीन् विघञ्जार ।

कदाचित् तं महीपालं (च) प्रियशूरं सिवितु मासवात्

अनुसुप्तदाहकमादिति भावः, इत्याधानम्,—द्वैवीरश्चि (लपमिति स) । वन्दो ज्ञताभिः,—पुष्टे अवलतामात् वनपृथक् लघुरमाणीतामिरिवत्, चरित्विताभिः,— अनुवारीभिः इवा—वन्दोज्ञतामां—कारावहोज्ञतामां चरीषां—अवचां वनि ताभिः, धृतानाम्—वाप्यहीतानां (इवा तत्पु) चामराणां—वाञ्छन्वन्मानां, मादतेः,—वाप्तुभिः वन्दोज्ञतारिविताहृतचामरमादतः,—वात्सापीनीज्ञतानुवारी- चरित्वितचामराभिर्भे (इही तत्पु० । अरुके इवा) ज्वसति स—ज्वाह उद्दिशोपि इत्यत्र [ज्वाह + कट् लो० (१।१।११८ पा) इति षष्ठीति कट्] ।

(छ) वेन—राधा ईतना (ईती इवा) असुप्तम्—चरित्वत्, चयचरत्— पुष्टकर्मोत्तमानं चर्ष्यन्त्याज्वित्ताचारात्तुष्टानं वा ("वर्मा पुष्टवन्त्यावकमावत्- चारदोपना इत्यन्तः) इत्या वन्दो वा ताह्वी असुप्तचयचरणा—चरित्वत्कर्मा तुष्टाना (विच । वद्वी) निवसन्त्यावाद्युष्टानादिति भावः अत्र एव स्फीता— अवलता इभूतचनवात्साद्यैर्धर्मशास्त्रिणीत्यत्र, चरित्वत् चर्ष्यन्त्याज्वित्वानादिरुष्ट कर्मोत्तमानाङ्गोमकर्मवि उद्विता भूना सूर्यमन्त्रं वना मीदकपेच परिचर्मान तत सुदृष्टिं ज्ञायते, तुमन्वेन च इप्सी अक्षतम्यदा मादते अतः वसुन्धरायां स्फीततायां चर्माचरत्तज्ज ईतलं बोद्धव्यं तथा च मनुः,—"वशी इत्याऽऽहुतिः सत्यवादिभ्यमुपतिष्ठते । आदिन्त्याप्यावते इष्टिः इष्टयज्ञं तत मन्त्रः । इति [विच । इत्या + कट् : "इत्या वशी निष्ठावाम्" (१।१।२९ पा) इति आदते इत्यत्र आदीभ्यः, ततः जिवां टाप] । वसुनि—वर्मानां रत्नानि वा (ईवमईवमसौ रश्मौ वसुन्ने धने वसु इत्यन्तः), चारवतीति वसुन्धरा—इतिवो [वसु + वृ + चिच + पचाद्यच "अंशायां अनुष्ठानिचारिषद्वितपिदन" (१।१।४६ पा) इति कच षच दिवद्वल्लस्य सुम्" (१।१।६० पा) इति अल्लस्य वसुमन्त्यञ्ज मुमावन्तः, अचि उक्ता" (१।१।८० पा) इति उपधाया उक्ता "वेरविटि" (१।१।११ पा०) इति चिचो षीपः, ततः जिवां टाप] । विघञ्जार—विघ्नरति स व अन्वि विनवा माह इत्यर्थे (वि + क् + चिट्-चम्) ।

(च) मिसः—वेमाऽऽप्यदा, शूराः—वीराः यस्य तं शिवशूरं—वीरजज्ञं (विच । वद्वी) सिवितु—परिचरितुं, परिचर्यो अनुविचर्यः (सिव + तुमु) ।

कश्चित् वीरवरो नाम क्षत्रियः समागात् ; तस्य धर्मवती नाम भार्या, शक्तिधरो नाम सुतः, वीरवती नाम्नी कन्या आसीत् ।
 (क) सेवापरिच्छेदस्तस्य त्रयमेव, कक्षां कृपाणिका, करे तरवारि, अपरे च करे चर्म ; एतावन्मात्रपरिच्छेदपरीवारः स प्रत्यहं तं राजान दौनारशतपञ्चक वेतन प्रार्थयामास । राजा च तम् (ज) आकारसूचितोदारपौरुषं मत्वा, तस्मै यथेप्सितां वृत्तिं ददाति स्म, स्थापयति स्म च कौतुकात् प्रच्छन्नं चारान् तत्पृष्ठतः 'किमेभिः प्रभूतैर्वेतनैरेष करोति ?' इत्यन्वेष्टुम् ।

(क) सेवायै—परिचरणाय, परिच्छेदः,—उपकरण सेवापरिच्छेदः,—वृषा-
 राघनसाधनद्रव्यविशेष इत्यर्थः (४र्थी तत्पु०) । त्रयमेव—द्वौषि द्रव्याणि स राज-
 सेवाथमानौतवानिति निष्कर्षः । अस्या कृपाणी कृपाणिका—कुरिका [कृपाणी +
 अस्वार्थे कन्, स्त्रियां टाप्, "केऽण" (७।४।१३ पा०) इति ङस् । "कृपाण-
 खञ्ज कुरिकाकर्त्तव्योरपि योषिति" इति मेदिनी) । एतावन्मात्रम्—एतत्तयदिक-
 मेव, कृपाणिकातरवारिचमरूपैकत्रय भार्यापुत्रकन्यारूपश्चापरवयमवेत्यर्थः, परिच्छेद-
 परीवारौ—उपकरणपरिजनौ यस्य सः । एतावन्मात्रपरिच्छेदपरीवारः,—एतत्परिजन-
 त्रयोपकरणत्रयसमन्वितः इत्यर्थः (विष्ण० । बृहज्जी०), यद्वा,—एतावन्मात्रपरिच्छेदेन
 केवलैतदुपकरणत्रयेण, परित्रियते—परिविध्यते यस्मादृशः [परि + वृ + कर्त्तव्यि घञ्
 "उपसर्गस्य घञ्प्रसङ्गे बह्वलम्" (६।१।१२२ पा०) इति उपसर्गस्य दौर्घः], कृपा-
 णिकाद्युपकरणत्रयपरिवृतः इत्यर्थः । अङ्गि अङ्गि इति प्रत्यहं—प्रतिदिन (वीष्वाया-
 मव्ययी०) । दौनाराणा—ह्यमुद्राणां स्वर्णमुद्राणां वा, शतपञ्चक—पञ्चशतानि
 दौनारशतपञ्चक—पञ्चशतमुद्राभाव (६ष्ठो तत्पु०) । प्रार्थयामास—यथाचे [प्र +
 अर्थ + णिच् + लिट्-णल् "कास्प्रत्ययात्—" (१।१।३५ पा०) इति आम्
 "कृषानु—" (१।१।४० पा०) इति आसन्तादसनुप्रयोगः] ।

(ज) आकारेण—आकृत्या, सूचित—प्रकटितम्, उदार—महत्, पौरुष—
 पुरुषत्व, तेन इति यावत् ("पौरुष पुरुषस्य स्यात् भावे कर्त्तव्यि तेजसि" इति
 मेदिनी) यस्य तादृश (विष्ण० । बृहज्जी०) । तस्मै (सम्प्र० ४र्थी०), ईप्सितामनति-
 क्रम्य यथेप्सितां—यथाभिलषितां, प्रार्थनाऽनुकृपामित्यर्थः (विष्ण० । याथार्थ्येनाव्ययी०),
 वृत्ति—जीविका, वेतनमित्यर्थः । स्थापयति स्म—नियोजयामास इत्यर्थः । प्रच्छन्न—

स च वीरवरः प्रातः राजदशमं कृत्वा सध्याष्टे (भ) घृता युष तस्य सिंहद्वारे स्थित्वा च स्रष्टृत्तिस्रष्ट्वानां दीनाराणां शतं गार्हस्थ्यनिवाहाय भार्याया वृक्षे प्रादात्, अपरेषु च शतेन वस्त्रम् अङ्गरागं ताम्बूलादीनि च क्रीणाति च, अपरसु शतं स्रात्वा विष्णो शिवस्य च पूजार्थं विनिमुयोज, अन्वय शतस्य विप्रेभ्य दरिद्रेभ्यश्च प्रादात् । एवं (ज) विभज्य प्रत्यहं तानि पञ्चशतानि स व्ययीषकार । ततश्च (ट) अग्नि काव्यादिकं विधाय मुक्ता च मिथि एकाकी तदेव सिंहद्वार घृतकृपाचर्मा प्रत्यह तस्वी । एतत् सर्वं चारमुखात् श्रुत्वा

शुभं यथा तथा (विधा विच) चाराम्—गूढचराम् तत्पठत —तत्र पचात् (समसात्सक) । अन्वयम्—चतुस्र्यासुम् चतुस्र्यानादीन्वय (चतु + इत् + उमुत्) ।

(भ) घृतं—घृहीतम् चातुष्यते चनेन इति चातुष्यम्—चक्षम् [चा + बुभ + चक्षणे चविधान स्यादापाप्यविहनिमुष्यते (चा) इति च] येन तवामृतं प्रयाऽऽबुभ—घृहीताकां चम् (विच । वृषी) । विहनिमुष्यते चारं तथाम् सिंहद्वारं—पुरीषवेत्रयोस्ते द्वारं इत्यत्र (शाकपाणि) । अन्व—चात्मान इत्ये—ओविचान ओविचानिवांहायेत्यर्थः, इत्या—अन्वद्वारेति वा रात्रनिवाइयेत्यर्थः, इत्यानां—प्रामाणां अङ्गितिस्रष्ट्वानां—ओपार्तितातानित्यर्थ (इर्थो उमुत्) । घृतकृपा चर्मा माहृष्या—घृतकृपात्रमचर्माचर्मा भीत्रनाच्यादनातिविषिवनादि रूपं कस इत्यत्र (घृतकृपा + चा), तत्र निवांहाय—अन्वादानाम गाहृष्यानिवांहाय—घृतकृपात्रमसन्वादानाम [इर्थो उमुत् । तुमर्वाच मावचनान् (१।१।१३ पा) इति इर्थो] । क्रीणाति च—चिन्ताय मूष्यदायेन चकार इत्यत्र । विनिमुयोज—अन्वाचक्षे इत्यत्र (वि + नि + बुज + निट-बल) ।

(ज) विभज्य—विभज्यं कृत्वा (वि + भज + क्त्प) । अन्वयम्—चतुस्र्यासुम् अत्रमिति शिव अर्थं अयितं चकार अन्वयचकार—विभज्य इत्यत्र [अन्व + क्त्प + निट्-बन् "अमलिवोनि सन्वयचर्मादि चि (१।१।१३ पा) इति अन्वयचर्मादि चि] ।

(ट) अग्निवाद्यादिकं—होनादिकम् । मुक्ता—घादिता (मुक्त् + ङा) ।

राजा शूद्रकः शृशं (ठ) तुतीष. निवारयामास च तान् चारान् पुनस्तस्य मार्गणे ; मेने च विशेषपूजाहं तं पुरुषातिशयम् ।

अथ (ड) गच्छत्सु दिनेषु एकदा धारावर्षिणि दिवानिशं जलदपटले गगनसावृण्वति, जनरहिते च समन्तात् राजमार्गं, एकाकौ स वीरवरस्तस्मिन् सिंहद्वारे एवातिष्ठत् । स च राजा दिनपतावस्तं गते तादृशे भीषणे (ढ) तमसि विजृम्भिते सधारावर्षे, तस्य वीरवरस्य भाव जिज्ञासुः निशि प्रासादाग्र-

धृते—गृहीते, कृपाणचम्पणी—असिफलके येन तादृशं धृतकृपाणचम्पणी—गृहीतासिफलकं सन्, असिचर्मणी गृहीत्वैत्यर्थं. (विष्ण० । बहुव्री० । चर्म “टाल” इति ख्यातम्) ।

(ठ) तुतीष—विप्राय, सन्तुष्टो बभूव इत्यर्थं (तुष + लिट्-णल्), निवारयामास—निषेधयामास [नि + वृ + णिच् + लिट्-णल् “कासप्रत्ययात्—” (३।१।३५ पा०) इति आम् “कृशानु—” (३।१।४० पा०) इति असनुप्रयोग.] । मार्गणे—अन्वेषणे, पञ्चशतमुद्राभिः किं करोति इत्यस्य अनुसन्धानार्थमित्यर्थं (विषये ७मी० । “मार्गणो याचके शरे । याज्ञान्त्वेषणयो क्लीवम्” इति मेदिनी), मेने—विवेचयामास (मन + लिट्-ए), विशेषाम्—असामान्या, पूजाम्—अर्चाम्, अर्हति—युज्यते इति तं विशेषपूजाहंम्—अतीवादरयोग्यम् (उपपदसं० । विशेषपूजा + अर्ह + पचायच्) । पुरुषेषु—सामान्यनरेषु, अतिशय,—अधिकगुणयुक्त इत्यर्थं, तं पुरुषातिशय—पुरुषप्रधानम् (७मी तत्प०) ।

(ड) गच्छत्सु (भावे ७मी०) । धारा—जलधारामित्यर्थं, वर्षति—स्रवति इति तस्मिन् धारावर्षिणि—निरन्तरं जलसाविणि (विष्ण० । धारा + ष + श्वा-दित्वात् णिनि), टिवा च निशा च दिवानिश—रात्रिन्दिन [“विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि” (२।४।१३ पा०) इति इग्हेकवद्भाव], जलदाना—मेघाना, पटले—समूहे जलदपटले—मेघजाले (विष्ण० । इष्टी तत्प०) । आवृण्वति—आच्छादयति सति (भावे ७मी० । आ + वृ + श्ठ तस्मिन्) । समन्तात्—सर्वत, चतुर्दिक्षु इत्यर्थं (अव्य०) ।

(ढ) तमसि—अन्धकारे, विजृम्भिते—विवर्द्धिते इत्यर्थं, दिशी व्यापुवति

मारुह्य जगात्,—“कोऽथ सिद्धहारि स्थितः ?” इति । तदाकृष्ण,
—“अहमथ स्थितः” इति वीरवरः प्रत्यवादीत् । “अहो !
(ष) महामश्वोऽयं वीरवरः महत्तः, तदेव मया अथश्चमेव
महत् पदं प्रापणीयम्” इति सञ्चिन्त्य राज्ञा प्रासादादवतीर्य
अस्त पुरं प्रविश्य शयनमभात् ।

(त) अन्येद्यथ तथैव निधेषु धाराऽऽसारान् वर्ष्यन्तु निशायां,
भुवने कामतमसि विजृम्भिते, राज्ञा पुनश्च तद्गावं जिज्ञासु-

इति भावः (भावे ० नो० । वि + कृ + णि + त् तद्धिन्) धारावर्षेण—वर्षित्वात्
वारिवर्षणेन अहिते न धारावर्षे—वारिवर्षणकहिते (तन्नि इत्यत्र विष) ।
मायम्—अभिवायं प्रसुविद्ययत्तं मामश्वप्याविश्वमिति वाक्यं यदा—मायं—
अथा विद्यमानतामित्यथ वैद्वन्भीषणसमवे वीरवरः धारि तिष्ठति च वा
इत्येवमिति भावः (“भावः सताम्बमाशामिमावपिटाकात्रयत् इत्यमरः)
जिज्ञासुः—जातुमिच्छुः भृशं [जा + कृ + णि + त्] (१।१।१८
पा) इति च । प्रासादात्—सोपनिषत्तम् आरुह्य—उत्थाय (था + कृ +
ण्) ।

(ष) महत्—विशुभं, अर्थ—वर्षं यदा—महत्—उत्तमं अर्थ—अमात्र,
यत्तत् महत्तमः—महावत् उत्तममात्रे वा [विष । यजुरी । “वाप्यदत्त
अमानाविश्वरथमातोऽसौ (१।१।१८ पा) इति अमानाविश्वरथे उत्तरपदे पदे
उत्तरतत्प्रासादात् । “अर्थं युचे जिज्ञासाही यत्तं इत्यमरमात्रे” इति मैत्रिणी ।
महत्—उत्तमं पदं—ज्यायम् अमानपवादिहपमिति वाक्यं, प्रापणीयं—
हापनीय इत्यत्र (प्र + आप + णि + णी + ण् । अत्र “एष” इति लक्ष्णे कर्षणि
प्रथमा) एष यदा उत्तरपदे अत्रमैत्रेय व्यापविद्यथ इत्यर्थः । यत्तमं—निर्वा
त्रयां वा (अर्थं सुरते निद्राशययोश्च तपुंसत्वम्” इति मैत्रिणी) ।

(त) अन्येषु—अन्यदिग्गजनि [अन् । “पूर्वादिभ्योऽण्योऽङ्गेषु”
(वा) इत्यनेन अन् + एत्] । धारा—ललाटा वरिष्णिततदीर्घः, धारात्
—महावैश्वेन इत्यौ धाराऽऽसारान्—प्रवक्ष्यारिषवाणामित्यर्थः (१।१।१८ ।
“अवानां यत्तत् एष धारा धारा च अस्ति” इति “वासात् आत् महत्तं वैश्वं
वर्षं सुतद्वर्षी” इति च आशयः) । आसी—इत्यत्रासी यत् तन्, तदिव यत्, —

प्रासादमधिरुह्य सिद्धहारमभि—“कोऽत्र स्थितः ?” इति व्याज-
हार । वीरवरेण च,—“अहं स्थितो देव !” इति (थ) प्रोक्ते
स राजा भृशं विसिम्भिये, शुश्राव च तावदतिदूरे सहसा रुदतीं
कामपि स्त्रियं वामस्वरेण ; व्यचिन्तयच्च,—“केयं विषादाविक-
लेव सप्रलापकरुण विरौति ? राष्ट्रे च मम पराभवः नास्ति,
न दरिद्रः, नापि कश्चित् दुःखितः, तदेषा का ?” इति । आदि-
देश च करुणाद्रंचेताः तं वीरवरमधःस्थितं,—“भो वीरवर !
शृणु, एषा दूरे काऽपि रोदिति, किमर्थमसौ रोदिति, का
चेयम् ? त्वया गत्वा एतत् निरूप्यताम्” इति ।

तदाकर्ण्य स वीरवरः (द) “तथा” इत्युक्त्वा निबद्धासिधेनुः

अश्वकार तस्मिन् कालतमसि—गाढान्धकारे इत्यथ, यदा,—काल,—महाकाल’,
सर्वभूतान्तक इति भावः, स इव तम तस्मिन् तादृशगाढान्धकारस्य दस्युतस्कर-
मरघातकादीना स्वकार्यसाधनोपयोगित्वात् कालतुल्यत्वमवधातव्यम् । सिद्धहार-
मभि—सिद्धहारं लक्ष्योक्त्य, सिद्धहाराभिसुखीभूयेत्यथ [“अभिरभागे” (१।४।
९१ पा०) इति सूत्रेण अभिसादचर्यात् सिद्धहारमित्यस्य कश्चमज्ञा] ।

(थ) प्रोक्ते—कथिते [भावे ७मी० । प्र + वच + क्त “वचिस्वपि—” (६।१।१५
पा०) इति सम्प्रसारणम्] । विसिम्भिये—चिद्वयाश्वभूव, विस्मितो बभूवेत्यर्थः, [वि +
स्मि + लिट्-ए “आदेशप्रत्यययो” (८।१।५९ पा०) इति षत्वम्], शुश्राव—
आकर्णयामास (श्रु + लिट् णल्) । वामः,—प्रतीपः, विकृत इत्यथ (“वामौ वल्गु-
प्रतीपौ” इत्यमर), स्वर,—ध्वनि तेन वामस्वरेण—विकृतस्वरेणेत्यर्थं (करणे
श्या०) । विषादेन—मनोदुःखेन, विकला—व्याकुला, सा इव विषादविकलेव—
दृष्ट्वाऽऽर्सेव (श्या तत्प०), प्रलाप,—अथरहित वचन, करुण,—दोमस्वर इति
यावत्, ताभ्या सच्च वर्तमान सप्रलापकरुण—सविलाप यथा तथेत्यथ (क्रिया
विण०), विरौति—शब्दायते, क्रन्दतोत्यर्थं (वि + रु + लट्-तिप्), राष्ट्रे—राज्ये ।
पराभव,—तिरस्कारः, सबलेन दुर्बलस्य पीडनमिति भावः । करुणया—रूपया,
आद्रं—सिक्त, चेत,—मम यस्य स करुणाद्रंचेता,—दयाऽऽद्रंमना, (विण० ।
बहुव्री०) । निरूप्यतां—निर्णीयतां (नि + रूप + णिच् + कश्चि लोट् ताम्) ।

(द) तथा—तदेवास्तु इत्यर्थः, (स्त्रोकाराधकमव्ययमेतत् । “तथाऽभ्युपगमे पृष्ट-

करतलभृत्करयास्तस्य गन्तुं प्रावर्त्तत, नागण्यत् तत् स्थूल
धारागिनावर्षिं स्वल्पद्विद्विस्त्रोचनं नवमेघान्धकारम् । तच्च
साहस्र्यां निशायां प्रस्मितमेकाकिनं दृष्ट्वा (घ) करुणा
कौतुकाऽऽविष्टो राजा प्रामादादवतीर्य्य घृष्टोत्तासिरीकाकौ
अमुपसञ्चितः तमनुजगाम ।

स च बोधवर (न) रुदितममुसरन् नगर्ष्यां वञ्चिं सरो
वरमेकं प्राप, ददर्श च तत्र,—“हा शूर ! हा कृपासो ! हा
यदान्य ! त्वया शून्या कथमङ्गं वक्ष्यामि ?” इत्येवं रुदतीं

प्रतिवाक्ये असुहृदे । घृष्टो निचयेऽपि क्वात् इति मेदिनी । अमुपसङ्गतः क्रीडात् ।
विषदः,—अस्या संज्ञापित इत्यर्थः, अविष्टेऽपि —कुरिवा (कुरिवा वाचिभेदेवा
इत्यन्तरः) देव तादृशः (विच । वङ्गो) अरतश्च—पापी, इत्यः,—घृष्टोऽः
करुणाः,—असिः देव तादृशः (विच० । वङ्गो) । प्रामर्त्त—प्राणमय आरम्भत
ऽन्धः (प्र + इत + कञ् + त) । अमुपसङ्गत—असन्धत अचित्तयानिन्धत (अच + विच्
+ कञ् + त) । शून्या—वीररा धारा—असंधारा विद्या—अरुणा, तनी धर्मः,—
वचम् अस्ति अस्मिन् नमये इति (अस्मिन् इति) अमुपसङ्गतानिन्धतार्थि—विद्यावर्षव
हितवचनअसंधारावृत्त (विच) अचलो—असुरी विद्युत्—हीनाननी विधी
तं—वैशान्वि वच्य तत् अमुपसो विद्युत्तत् तेष्वसन्नात् उपसङ्गतकालस्याच विद्युर्वि
जालारोप नमन्धः (विच । वङ्गो), नवमेघव—नूतनमेघवैम ईदृशा, अथ
तार—तल नवमेघान्धकार—वाङ्मयतलधम् ।

(घ) अरुणा—तादृशे अन्धकारे अरुणावृत्त तत्र विपदावृत्तान्वितः
ऽथवा कौतुकेन—तर्कं वाच्यैर्धर्मनवीतृदृष्टेन च आविष्टः,—आरुणा अरुणा
गीतुकाऽऽविष्टः,—अरुणाकौतुकाऽऽवाच्यः (विच । श्या वत्स) । घृष्टोऽः—
अचलितः, अस्ति,—अहं देव तादृशं घृष्टोत्तासिः,—उपसङ्गात् (विच० ।
वङ्गो०) ।

(न) रुदितं—“अस्मिन्हितनापी प्रत्यवत् प्रजावते इति ज्ञानात् रीदम-
निन्धते (अमुपसङ्गत्वात् दृष्ट्वापुनराचये रथा । अच + धादि ङः), अमु—अस्तीकन
अरु—अन्धम् असुरम्—अस्तीकनम् (अच + उ + अङ्) । हा अरुणा—
हा वङ्गवृत् । अस्ति। इत्यर्थः (“अस्तीकनकृत्वाअस्तीकना वङ्गवृत्”

वारिमध्यवर्तिनीं कामपि स्त्रियम् । स च वीरवरः,—“का
त्वम् ? कथं वा रोदिषि ?” इति विस्मितः सचकितमपृच्छत् ।
सा (प) अभ्यधात्,—“भो वीरवर ! मा पृथिवीं जानीहि,
अस्याश्च मम इदानौ धार्मिकः शूद्रको नाम राजा भर्ता ;
इतश्च तृतीये दिने तस्य राज्ञो मृत्युर्भविष्यति, तादृशमन्य
पतिं कथमवाप्नुयामिति शोकेन विधुराऽहं शोचामि” इति ।

एतदाकर्ण्य स वीरवरस्त्रस्त इव तामब्रवीत्,—“देवि !
अस्ति कश्चिदस्य (फ) प्रतीकारः ? येनास्य जगत्प्रभो रक्षा
स्यात् ?” इति । तस्य वचनमाकर्ण्य सा वसुमती प्रत्य-
भाषत,—“वत्स ! एक एवास्त्युपायः, कर्तुञ्च शक्नो भवान्”
इति । वीरवरोऽवदत्,—“देवि । तद्वद द्रुत, (ब) यावत्
शौघं तत् साधयामि, अन्यथा कोऽर्थः प्राणैरस्माकम् ?” । तदा-

इत्यमर) । वक्ष्यामि—स्यास्यानौल्यं (वस + लृट्-स्यामि) । सचकितं—समयसम्भ्रमं
अथा तथा (क्रिया विण०), भयश्च तस्या रोदनकालिकवचनजातश्रवणेन स्वप्रभो-
रनिष्टशङ्कयेति भावः ।

(प) अभ्यधात्—अवदत् [अभि + धा + लृट्-द “गातिष्या—” (२।४।
७७ पा०) इत्यनेन सिचो लुक्] । जानीहि—विद्धि [ज्ञा + लृट्-हि “क्रादिभ्य
आ” (३।१।८१ पा०) इति आ “आऽभ्यस्तयोरात्” (६।४।११२ पा०) इति
आकारलोपः “ई हल्यघो ” (६।४।११३ पा०) इति ईः “ज्ञाजनीर्जा” (७।३।७६
पा०) इति आऽऽदेशः] । भक्ता—स्वामी, राज्ञा भूपतित्वात्, इतः,—अद्याऽऽरभ
इत्यर्थः । अवाप्नुयां—प्राप्नुयाम् [अ + आप + “शक्ति लिङ् च” (३।३।१७२
पा०) इति लिङ्-याम्] । विधुरा—विकला, अधीरा सती इत्यर्थः (विण० ।
“विधुर स्यात् प्रविशेषे न हयोर्विकले त्रिषु” इति मेदिनी) । शोचामि—खिद्ये (श्रुच
+ लृट्-मिप्) ।

(फ) प्रतीकार,—शोधन, निवारणोपाय इत्यर्थः ।

(ब) यावत्—कार्त्स्न्येन, यदादिशक्ति, तत् सम्पूर्णरूपेणेत्यर्थः, यदा,—यावत्
इति अवधारण्यं, शौघं यावत्—शौघमेवेत्यर्थः, (अन्य० । “यावत् कार्त्स्न्येऽवधारणे”

कण्ठ (भ) धरित्री प्राप्नोतीत् — “वक्ष् । त्वदन्धं च प्रवृत्तं
 क्षामिमन्त्रं ? तदस्त्र उपायं शृणु,—अस्य राजकुसुमस्त्रान्तिके
 रात्राग्नेन प्रतिष्ठापिता देवी कण्ठकाऽस्ति, तस्यै चेत् सत्वरं
 पुष्पमुपहारो करोषि, तदा एष राजा न म्रियेत, अन्यत् यत्
 समा शोषेत् । अथैव चेत् भवता एतत् क्रियते, तदैव (म) शिवं,
 नाम्यथा” इति । पृथिव्या तथाऽभिहितं स वीरो वीरवरस्तदा,
 —“यामि देवि । करोमि अमुमेव एतत्” इति प्रवृत्तादीत् ।
 वसुधरा च,— (य) “भद्रं तेऽस्तु” इत्यभिधाय तिरोदधे ।
 (र) गुप्तमनुसृतं स राजा तत् सर्वं श्रुत्वाव ।

ततश्च (ष) गूढे तस्मिन् राजनि तद्वाच जिज्ञासमाने

इति सिद्धिः) सावयामि—सन्धावयामि (साव + विच् + षट्-सिप्), अन्धका—
 प्रतीकाराकरणे इत्यच्, कोऽर्थः ?—विं इतीवम् ? (“कवोऽग्निर्वीरवस्तुवो
 जमनिष्ठितिषु” इत्यनट्) प्राप्ते (चरणे इवा०) ।

(भ) धरित्री—शिविनी । अथ चञ्चः अदन्धः,—अन्ध विनेत्यर्थः । इत्यट्,—
 शेषः । राजकुसुमम्—राजसम्पत्तयः (“कुसुं जमपईं वीरे सत्राहीचवचेऽपि च ।
 भवते च तमीं ह्रीवम्” इति सिद्धिः) । प्रतिष्ठापिता—सन्धावाप्तं वावापइवाप्तं
 पूर्वकसम्पत्तयपिता इत्यर्थः (विच । इति + षा + विच् + षट् । शिवा इवाप्) ।
 अमुपहारम्—अमुपहारम् उपहारम्—उपहारीसूतं करोषि उपहारीकरोषि—
 उपहारीकरोषि पदभेदे अदन्धः इति करोषि इत्यर्थः (अमृततत्रादि वि०) । तं
 समा,—मतवद्वराम् [“आवाधनोरत्नसंशयीम्” (१३ ३ पा) इति रवा । इ
 वसारी वद्वरीऽन्तो वावनीऽन्तो वद्वराम् इत्यनट्] ।

(य) शिवं—नक्षत्रं (अन्तेन च शिवं भद्रं अन्धार्थं नक्षत्रं एवम्” इत्यनट्)
 राज्ञी भवेदिति शेषः ।

(र) भद्रं—इवम् । तिरोदधे—अन्धार्थे अन्धार्थे वा वसुध (तिरिप् + षा
 + षिट्-ए । “तिरीऽन्धार्थे तिरोदधे इति सिद्धिः) ।

(य) श्रुत्वा—अत्रकाशम्, अन्धचित्तं यथा तत्वेत्यर्थः (शिवा विच) अत्र
 चरत्,—अनुवत् पञ्चात् शिवत इत्यर्थः (चट् + ष + षट्) ।

(ष) गूढे—गुह्यं, अन्धकारतयाऽपि इति वाच्यम् । जिज्ञासमाने—पारश्च

गच्छति स वीरवरस्वरित गृहमगात्, आगत्य च तत्र पत्नीं धर्मवतीं विबोध्य तत् सर्वं वसुधराप्रोक्तमर्थं प्राब्रवीत् । साऽपि तदाकर्ण्य तं स्वामिनम् (व) आह स्म,—“प्रभो । शिव भाव्य चेत्, तदा शिशुमेनं प्राबोध्य भवानेव ब्रवीतु” । ततः स वीर-वरस्त सुतं बाल सुप्तं प्राबोध्य वृत्तान्तमाख्याय (श) समवोचत्,—“पुत्र । त्वयि चण्डिकादेव्या उपहारीकृते राजाऽसौ जीवति, नो चेत् तृतीयेऽङ्गि विपत्स्यते” । तदाकर्ण्य बालोऽपि (ष) यथार्थं नाम दर्शयन् अकातरचित्तः सत्वरं पितरमवदत्,—“तात । यदि राजा मम प्राणैर्जीवेत्, तदाऽहं कृतार्थः, भुक्तस्य च तद-

माने [ज्ञा + सन् + शानच् तद्धिन्, “ज्ञान्मुद्गृशा सन् ” (१।१।३७ पा०) इत्या-
ब्जने पदम्], गच्छति (भावे ७मी०) । विबोध्य—जागरयित्वा, जागरिता कृत्वे-
त्यर्थः । (वि + बुध + णिच् + ल्यप्) ।

(व) आह स्म—ब्रवीति स्म, उवाचेत्यर्थः [ब्रू + लट्-तिप् “ब्रुव पञ्चाना-
मादित आहो ब्रुव.” (३।४।८४ पा०) इति तिपी णल् ब्रुवश्च आहाऽऽदेश “लट्
स्ते” (३।२।११८ पा०) इति अयोगे मृते लट्] । भाव्यम्—पवश्य भवनीय,
[मू + “ओरावश्यके” (३।१।१२५ पा०) इति ख्यत्] । प्राबोध्य—जागरयित्वा
(प्र + आ + बुध + णिच् + ल्यप्) । ब्रवीतु—कथयतु [ब्रू + लोट् तुप् “ब्रुव ईट्”
(७।१।१३ पा०) इति ईट्] ।

(श) समवोचत्—अचीकथत् [सम् + वच् + लुङ्-ट् “अस्यतिवक्ति—
(३।१।५२ पा०) इति अड “वच उम्” (७।४।२० पा०) इति उम्] । चण्डिका-
देव्यै उपहारीकृते इत्यत्र चण्डिकादेव्यै इति ऐकारस्य “एचोऽयवायाव.” (६।१।७८
पा०) इति आयादेशे “लोप शाकल्यस्य” (८।३।१६ पा०) इति यलोप] ।
चण्डिकादेव्या इति (शेषे दृष्टी वा), उपहारीकृते (भावे ७मी०) । जीवति इत्यत्र
दीर्घमिति शेषः । विपत्स्यते—मरिष्यति (वि + पद + लृट्-स्यते) ।

(ष) यथार्थं नाम—शक्तिधर इति निजनाम्नः सार्धक्यमित्यर्थः । न कातरम्
—अधीर, क्षीतमिति यावत्, चित्त—मन यस्य सः अकातरचित्तः,—अदीनमना
एवेत्यर्थः (विण० । बहुव्री०) । तात ।—पितः । (“तातोऽनुकम्पे जनके” इति
मेदिनी) । कृतः,—अवसितः, समाप्ति गतः इत्यर्थः, अर्थः,—जीवितप्रयोजन “परोप

अथ परा निष्कृति प्रदत्ता स्यात्, तत् किं विसृज्यते ? शीघ्रं
मां नीत्वा भगवत्या उपहारीकुक्ष्य, मञ्जीषमेन राश्रीऽमङ्गल
शास्त्रिर्भवतु" । इति तेमोक्षो वीरवरः सङ्घर्ष,—(स) "साधु ।
मत्स्यं त्व मत्पुत्रं" इति तमभ्यनन्दयत् । तस्य भार्या घ्न
यतो, कन्या धोरवती च तस्यां राश्रीं ताम्यां वीरवरशक्ति
धराभ्यां सद्यः चण्डिकाभ्युदये (ष) ययत् । राजाऽपि (क) क्व
येग तान् पृष्ठतोऽस्तचित समतुससार ।

तत्र देव्यां पुरं पित्रा स्कन्धादधतारित स शक्तिधर
देवीं प्रपश्य (ख) धैर्यराशिं कृताञ्चस्त्रिर्न्यवेदयत् — "देवि !
मम गिरस उपहारिण राजाऽसौ अम्यत् शत वत्सरान् औषन्

आगम मतां हि कोरमम्" इति अरथात् राश्रीं कोरमरथचक्रपरोपकाररथचक्र
निशत्रीरमम सादेनसन्धादनादिति भावः यत्र च कृताचः—कृतकम् (विच ।
वदुःश्री) भवेन्निति शब्दः । परा—वेदा निष्कृति—निष्कृतः मूलततिति शब्दत्
वशा—निष्कृति,—निर्लक्षि. यदोवात् अत्रचक्रपरोपकारत् मीचमसिद्धम् प्रदत्ता—
प्रदत्तया [इ+दा+त् "सी वदुःश्री" (७४३४६ पा) इति वा इत्यत्र इत्
आदेः, ततः शिवां टाप्] भवेति शब्दः । निष्कृत्यादेः—इतीत्यतः कावातिरिप
त्रिभूते इत्यत्र (वि+अवि+अर्थश्चि कर्त्तृत्), मयता इति शब्दः । मयतया इत्य
वापि अष्टिकादीभ्या इतिवत् सव समवातकम् ।

(स) साधु—मीमन्, मन्त्रसाधारमिदम् ; अथा बहुलं यत् मन्त्रसमीचीनत्वः
("जातीवाच्योमन्त्रं साधु साधु चार्तुविघ्ननी" इति ब्राह्मणः) । अथपञ्चमम्—
समाहितं प्रार्थसहितं वा (अमि+अन्+चित्+अङ्+इ) ।

(ष) ययत्,—अप्यत् [वा+चिट् अट्त् वासी औप—" (४३४६
पा) इति आचारकोप] ।

(क) क्व—इच्छित्, मीपाकित इत्यर्थः, क्व,—कैवल्यं, निष्कृत्यादे
इत्यर्थे वैच सा अत्रैव,—राजोचितपरिच्छेदं विहाय शास्त्रतन्वीचितपरिच्छेद
परिहितः । इच्छत्,—पदादेर्निष्कृता (अत्रकोपे इमी । पञ्चमाद्यसिद्ध्) । ययत्
उत्सार—समतुससार (सम्+अत्+अ+चिट्+अङ्) ।

(ख) धैर्यराशिः—पृथ्वीभूतवैद्ये इव महावीर इत्यत्र । अवेदयत्—अथा

अकण्ठकं राज्यं करोतु” । इत्येवं प्रार्थयतस्तस्य सूनोः शक्तिधरस्य शिरस्छित्त्वा वीरवरः चण्डिकायै,—“मत्पुत्रोपहारेण राजा जीवतु” इति वदन् प्रददौ । तत्क्षणम् (ग) अन्तरीक्षात् वागुदचरत्,—“कस्त्वदन्यः स्वामिभक्तः ? भो वीरवर । येन त्वया एकमात्रपुत्रेण तथाविधसत्पुत्रप्राणव्ययिना अस्य भूपतेः जीवनं राज्यञ्च दत्तम्” इति ।

तच्च सर्वं तस्मिन् नृपे पश्यति शृण्वति च तस्य वीरवरस्य कन्या वीरवती तस्य भ्रातृनिहतस्य (घ) मूर्धानमाश्लिष्य शोकाग्ना स्फुटितहृदया तत्क्षणात् व्यपद्यत । ततो भार्या धर्मवती वीरवरमब्रवीत्,—“नाथ ! राज्ञस्तावत् (ङ) श्रेयः कृतम् ; इदानीमहं वदामि, दृष्ट्वा त्वया, कन्याऽपि मे शोकात् मृता, तदिदानीं नष्टापत्याया मे जीवितेन किम् ? प्रागिव मूढया

पयत् (नि + विद् + णिच् + लङ्-द्) । न—नास्ति, कण्ठक,—क्षुद्रोऽपि शत्रु यस्मिन् तादृश (“कण्ठको न स्त्रियां क्षुद्रशत्रौ मत्स्यादिकौकश” इति मेदिनी) अकण्ठकं—शत्रुलेशपरिहीनमित्यर्थः (विण० । बहुव्री०) ।

(ग) अन्तरीक्षात्—आकाशात् (अपा० भूमी०), वाक्—वाणी, आकाश-वाणी, उदचरत्—उदतिष्ठदित्यर्थं (उत् + चर + लङ्-द्) । एकमात्र,—एक एव, पुत्र यस्य तादृशेन एकमात्रपुत्रेण—पुत्रान्तररहितेन (विण० । बहुव्री०), यद्वा,—एकमात्रपुत्रोपहारप्रदानेनेत्यर्थः (करणे श्या०), तथाविधस्य—पूर्वोक्तपुत्रसमन्यस्य, सत्पुत्रस्य—साधुतनयस्य, प्राणान्—जीवन, व्ययति—उत्सृजति यः स तेन तथा-विधसत्पुत्रप्राणव्ययिना—तादृशसुपुत्रजीवनीत्सर्गकारिणा (विण० । उत्पदस० । यद्वा-दित्वात् णिनि, अदन्तशौरादिकत्वात् न वृद्धि), यद्वा,—तथाविधसत्पुत्रप्राणाना व्यय अस्य अस्ति तेन (अस्यर्थे इति) ।

(घ) मूर्धान—मस्तकम्, आश्लिष्य—आलिङ्ग्य (आ + श्लिष + ल्यप्) । स्फुटित—विदीर्णं, हृदय यस्या सा स्फुटितहृदया—विदीर्णान्तःकरणा (विण० । बहुव्री०) । व्यपद्यत—अस्त्रियत (वि + पद् + लङ्-त) ।

(ङ) श्रेयः,—शुभं (“श्रेयो मुक्तौ शुभे भर्मेऽतिप्रशस्ते च वाच्यम्” इति

मया रात्रं त्रेयोऽर्थं स्वशिरः उपहृत्तं ध्यमासीत्, तदधुना भ्रमुष्ठां
 टेषि, अहं गौत्रम् भ्रमन् प्रविशामि” । इति (च) चापहृत्
 वदन्ती तां वीरवरोऽवदत्,—“एव कुरुष्व, अपत्यदुःखैकमये
 जीयितव्ये का प्रीतिः ? यच्च त्वयोक्तं,—“किं न दत्तो मया
 ऽऽत्मा” इति, तदत्र ध्याया मा कुरु, यदि अम्यसाध्यमेत-
 द्रात्र त्रेयो भवेत्, तदाऽहमपि किम् आत्मानं न दद्याम् ?
 तत् प्रतीक्षस्व तावत्, भ्रमीभिर्दारुमिस्ते धिता रचयामि” ।

मिदिनी) । नटे—वते, अपत्ये—उपहृतमर्थं इत्यत्र तस्याः प्रत्यापवादाः,—वत्पुत्र-
 कल्पनाया (विद्य । वज्रुनी) । किम् ?—किं प्रतीक्षन्म् ? न किमपीत्यर्थः, अत्र
 नररचयेन वरनिधि मावः, अत्रा,—किमिति निदिशार्थकमन्वर्थं जीयितव्यं निपुत्रीकनम्
 इत्यर्थः (“किं कुत्सायां वितव्ये च निषेचप्रयुजोरपि” इति मिदिनी) । येसि इदं
 प्रयोऽह—महत्कार [“अहं न विद्वत्सनासी विद्विष्यद्विद्वता च वत्तया” (वा)
 इति दिव्यममास] । उपहृत्तम्यम्—उपावभोवर्चम्यम् उपहारत्वेन दातव्यमित्यर्थः,
 (उप + ह + हर्षं चि तस्य) चाधोव—अमृत (अ + अच् + इ) । वज्रुष्ठां—वाह्ये,
 टेषि—प्रत्यय [वा + षीट् इ “अधोरेवावभासधीपच” (१।१।११८ पा) इति
 एवाभासधीपी] ।

(च) चापहृत्—चापव्या, ऐवाभिव्यक्तेन इत्यर्थः । अपत्याव—पुत्रव्याव
 दुःखं—मनःपीडा एव एहं—मुष्णं प्रचालनित्यर्थं (“एहं मुष्णान्कैवरा” इत्य-
 मरः) यद्यिम्, तन्वदे—तदाभावे अपत्यावदुःखमये—पुत्राभावरूपवदुःखमात्रि
 [विद्य । वज्रुनी । “नवद्वैतयो—” (३।३।१३३ पा) इति पञ्चम्यात् नवद्वै,
 जीयितव्ये—जीवनार्थे कासी चासुदि इत्यर्थः, जीवन्वहारवै इति भावः, वीरमे
 इति वा । अथा—दुःखं (“पीडा वाथा अथा दुःखम्” इत्यमरः) । अत्येव—पुत्रेतरैश्च
 क्षिमापि अथा मया वा प्राक्तन्येन इत्यर्थः, आर्षं—सम्याद्यम् अत्रार्थं—पुत्रेतर-
 कननिष्पाद्यम् । अद्याम्—उत्पन्नैवम् ? अत्रान्वयेन इत्यमिति भावः (वा + चिच्-
 याम्) । प्रतीक्षस्व—विद्यमान (इति + ईङ् + षीट् छ), तावत्—तत्परिमितवार्यं,
 तावदित्यत्र तावदित्यत्राहार्थम् ; तावत् प्रतीक्षस्व भावम् भ्रमीभिः दारुमिस्ते धिता
 रचयामि इत्यन्वयः । दारुमिः—वाह्ये (अरुचे इवा । “वाहं दारुमिन्मम्”
 इत्यमरः) धिता—वत्तव्या रचयामि—विद्युत्ति, अत्रावभोवर्चं (एव + चिच्-
 याम्) ।

इत्युक्त्वा चिताया तेन (कृ) सञ्जिताया ज्वलन्त्या धर्मवती
पत्युः पादयोः पतित्वा ता चण्डीं देवीं प्रणम्य व्यजिज्ञपत्,—
“देवि । जन्मान्तरेऽपि अयमेव मे पतिर्भूयात्, अस्य च प्रभोः
शूद्रकस्य मदीयेनात्मजेन शिवम्” इति समुदीर्य, तस्मिन्नेव
ज्वालामालिनि अनले देहं न्यक्षिपत् ।

ततश्च स वीरववश्चिन्तयामास,—(ज) “निष्पन्नं मे राज-
कार्यं, दिव्यवाण्या विज्ञातं, भुक्तस्य च राजानस्य साम्प्रतमनृ-
षोऽस्मि, तदिदानीमेकस्य मम केयं जीवनदृषा ? भरणीयं
सर्वं कुटुम्बकं व्ययीकृत्य एकमात्मानं जीवयन् मादृशो न

(कृ) सञ्जितायां—रचिताया (सञ्ज + क्त, स्त्रियां टाप्), ज्वलन्त्याम्—
चद्दीप्यमानायां [भावे ७मी० । ज्वल + शल + “लगितश्च” (४।१।६ पा०) इति
ङोष् “शप्श्चनो—” (७।१।८१ पा०) इति नुम्] । व्यजिज्ञपत्—न्यवीवेदत्,
विज्ञापितवतीत्यर्थं । मूयात्—भवतु इत्यथ [मू + “आशिषि लिङ्छीटौ” (३।३।
१७३ पा०) इति आशीलिङ् । आशीरञ्च प्रार्थना] । शिवमित्यव भवतु इति शेष ।
समुदीर्य—समुच्चार्य (सम् + उन् + ईर + ल्यप्) । ज्वालाना—शिखानां, माला—
पङ्क्तिः, श्रेणिरित्यर्थः, सन्ततिरिति यावत् (“माला तु पङ्क्तौ पुष्पादिदाननि” इति
हैम) अस्य अक्षीति तस्मिन् ज्वालामालिनि—शिखासन्तानवति, अघिरतीहृतप्रज्व-
लितशिखायुक्ते इत्यर्थं [विण० । ज्वालामाला + “त्रीच्यादिभ्यश्च” (५।२।११६ पा०)
इति इनि] ।

(ज) निष्पन्न—ससाधित [निर् + पद + “सतिबुद्धिपूर्वाऽर्थेभ्यश्च” (३।२।१८८
पा०) इत्यादिना वर्त्तमाने क्त, “रदाभ्यां निष्ठातो न पूर्वस्य च द” (८।२।४२
पा०) इति प्रातिपदिकदकारस्य निष्ठातकारस्य च नकारः], मे—मम, मया इत्यर्थः
[“क्तस्य च वर्त्तमाने” (२।३।६७ पा०) इति कर्त्तरि ङङी०] । दिव्यवाण्या—
आकाशवचनेन । नास्ति ऋण यस्य स अनृण,—ऋणविमुक्त (विण० । बहुव्री०) ।
जीवनाय—प्राणरक्षणार्थं, दृषा—लालसा जीवनदृषा—जीवितपिपासा (४र्थी
तत्प०) । कुटुम्बक—पीयवर्गं, दारापत्यादिकमिति यावत् (“कुटुम्ब पीयवर्गे
ष्व” इत्यमरमाला), व्ययीकृत्य—उत्सर्गीकृत्य, विनष्टीकृत्य इत्यथ (व्ययीचकार
इतिवत् अत्रापि चिप्रत्यय, व्यय + क्त + ल्यप्) । जीवयन्—प्राणयन्, रक्षयन् इत्यर्थः

गोमते, तत् किम् आत्मोपहारेण भस्विष्वां न प्रीषयामि ?
इत्याप्तोष्य स वीरवरस्तां देवीं प्रयम स्तुत्या उपतप्ते,—“अथ
महिषासुरमर्हिनि । तारिणि । दानवदारिणि । विशूह
धारिणि । विबुधोक्षवकारिणि । भुवनत्रयधारिणि । अथ माह
वरे । जगदक्षितचरणे । शरस्त्रे । निश्रेयसकारिणि । भक्त-
जनामां, काञ्चि । कपास्तिनि । कदास्तिनि । शिवे । नमोऽस्तु

(भोर + चिष + ष्ट) । न गोमते—न राजते न पुन्यते इत्यर्थः (यम + षट् णे) ।
वि—अपम् ? आत्मीयहारेण—आत्मोपहारेण (अरचे इया) । प्रीषयामि
—प्रीषयामि (प्री + चिष + षट् निप्) । आप्तोष्य—विचिष्य (चा + चिष +
षट्) । स्तुत्या—स्तुतिस्तुत्यपाठपूर्वकस्तित्यर्थः उपतप्ते—तस्मिन्निपे तद्वन्निमुञ्चतवा
वा तप्तो इत्यर्थः, वस्तुनापत्रयैवादिमन्त्रव्य उच्यते इति स्तुत्यानिपे तद्वन्निमुञ्च-
तवा वा तप्तो इति समुद्रयवाक्यात् [उप + ष्या + षिट् प उपपाकनवरचे
(१।१।२२ पा) इत्यादिनेपदम्] ; अथ—विश्रवितो भव इत्यर्थः (जि + षीट् षि)
महिषनामानम् चतुरं—दैवं यद्वाति—वीरवति इति महिषासुरमर्हिनि ।—महिषा-
सुरयातिनि । [महिषासुर + षट् + षट्पादित्वात् चिनि, ततः षिवां षीप् ततः
“वभ्यार्धनद्योद्वय” (७।१।१ ७ पा) इति सन्नुद्धो दीर्घश्च इत्यन्तम् । एवं तारिण
इत्यादावपि प्रत्यर्थं वीरव्यम्] तारवति—उदारवति पातञ्जलवानिति श्रेय
तारिणि—निकारवति । (पूर्णवत् षपसिद्धिः) ; विबुधानां—ईशानाम् (“वमरा
निजरा ईशानिदना विबुधाः सुरा ” इत्यन्तः), उक्षवम्—आवन्पातुञ्चान् चारवतीति
सम्बन्धी विबुधोक्षवकारिणि ।—ईशानिदनेन ईशानामानन्दवर्हिनि । इत्यर्थः । माहवु—
“ब्राह्मी माह्वरी येन्दी शारादी वचनो तथा । बीमारोक्षयि चामुष्वा चष्टिर्वैश्व
मातः ॥ इत्युक्तासु षष्टसु माह्वयासु वरा—वहा इत्यभियन्तवरे तथा एव दैव्या
ब्राह्मणेन वचनान्नादिति भावः, तस्मिन्निपे माह्वरी ।—माह्वयायेते । अतस्तौ—
अथवाचिना अथवाचिसिद्धित्वात्, चञ्चिती—पूजिती चरन्ती—पाही वसतः तद्वन्नुद्धो
अथवाचितचरणे ।—निमुञ्चतचञ्चितपादपदे । शरस्त्रे—शरचे—रचचे शस्त्रे वा वा
तस्मिन्निपे शरस्त्रे ।—शरसमर्थे । [“तत्र शर” (३।३।२८ पा) इति शरच +
वत् षिवां षाप्] चितरां श्रेय निश्रेयसं—नोच (निःश्रेयसम् अस्वाचमीचयो
इदरे पुमात्” इति मेदिनी) करोति—कदापीति तद्वन्नुद्धो निश्रेयसकारिणि ।

ते, प्रसौदेदानीं शूद्रकस्य नृपतेरनेन मदीयेन मस्तकोपहारेण” ।
इति स्तुत्वा स वीरवरः सद्यः तरवारेण खं शिरश्चिच्छेद ।

तदालोक्य स (भ्र) कृन्नस्थितः शूद्रको नृपः व्याकुलः
सदुःखः साश्चर्यं व्यचिन्तयत्,—“अहो । न मया ईदृशमन्यत्र
दृष्ट वा श्रुतम् ; साधुनाऽनेन सपरिवारेण मदर्थे दुष्करं कृतम् ।
विचित्रेऽस्मिन् संसारे कोऽन्य (ज) अनेन समो धीरः ? प्रभो-
रर्थे यः पुत्रादीन् स्वञ्च जीवितं प्रादात् ; एतस्य उपकारस्य
सदृशमुपकारं यदि अहं न कुर्व्यां, तदा मे प्रभुत्वं किम् ?
जीवितेन वा पशोरिव किम् ? सत्त्वभ्रशात् सर्वत्रैव मे अयशो
भविष्यति” । इति सच्चिन्त्य स राजा कोशात् करवालम्

—कैवल्यदायिनि । । कपाल—शिरोऽस्थि (“कपालीऽस्त्री शिरोऽस्थि स्यात् घटादेः
शकले व्रजे” इति मेदिनी), हस्ते अस्यस्या इति सम्बोधने कपालिनि ।—कर्पूर-
हस्ते । नृमुखधारिणि । इत्यर्थो वा (कपाल + अस्यर्थे इति, स्त्रिया ङीप्), कङ्कालम्—
अस्थिसमूह अस्ति अस्या, गलदेशे इति भाव, इति कङ्कालिनि ।—अस्थिमालिनि । ।
ते—तुभ्य [“नम स्वस्ति—” (२।३।१६ पा०) इति नम शब्दयोगात् षर्थी०] ।

(भ्र) कृन्ने—गुप्तस्थाने, स्थित, —भवस्थित कृन्नस्थित, —अन्तरालावस्थितः
(विण० । ७मौ तत्पु०), यद्वा,—कृन्न—गुप्त यथा तथा स्थित कृन्नस्थित ।
व्याकुल, —अधीर । साधुना—सज्जनेन । मदर्थे—मम निमित्तम् (अर्थेन सह
नित्यस०), दुष्करम्—अन्ये असुकर [दृ + कृ + “ईषद्दु सुषु कृच्छाकृच्छार्थेषु खल्”
(३।३।२६ पा०) इति खल्] ।

(ज) अनेन सम, —वीरवरेण त्वय्य [“तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्या द्वतीयाऽन्य-
तरस्याम्” (२।३।७२ पा०) इत्यनेन तुल्यार्थकसमशब्दयोगात् अनेन इति श्या०] ।
उपकारस्य [तुल्यार्थकसदृशशब्दयोगात् “तुल्यार्थे—” (२।३।७२ पा०) इति सूत्रेण
वैकल्पिको दृष्टी०], सदृशमुपकारम्—अनुरूपमुपकार, प्रत्युपकारमित्यर्थ । प्रभुत्वेन
—राजत्वेनेत्यर्थ (करणे श्या० निषेधार्थक-किशब्दयोगेन श्या० वा) किम् ?—
प्रभुत्वेन न किमपि साध्यते इत्यर्थ । सत्त्वात्—सत्त्वाऽऽख्यगुणभेदात्, उपकारिण-
प्रत्युपकाररूपादिति भाव, भ्रश, —खलन सत्त्वात् सत्त्वभ्रशात्—सत्त्वगुणच्यवनात्
(द्वैतौ प्रसौ०) ।

(ट) पाकप्य समुपेत्य तां देवीं व्यजिज्ञपत्,—“देवि । सतत
मनुप्रपन्नस्य मम अधुना अनेन शरीरोपहारिण्य सुप्रौता सती
अनुग्रहं कुरु , अयं मानागुण्युती वीरवरः सपरिवारो मदर्थं
स्यक्तकलेवरः साम्प्रत जीवतु” । इति (ठ) उदोष्य अस्मिन्ना
यावत् स्वं शिरस्त्रेण प्रावर्त्तत, तावत् गगनात् भारती उदभूत्,
—“वक्ष । मा साहसं कथाः, अनेन ते सखेन परितुष्टाऽस्मि,
प्रत्युज्जीवतु अयं सापत्यदारो वीरवरः” । इत्युक्त्वा तस्याम्
(ड) अन्तरिक्षवाधि विरतायामेव स वीरवरः पुच्छेण दुश्चिन्ना
पत्राद्य च सह अद्यतशरीरो जीवमुत्तस्यौ ।

(ट) पाकप्य—पाकपूर्वं कृत्वा (पा + कृ + क्त्वा) । अनुप्रपन्न—
पदादन्वितस्य समुपस्थितस्य वा, प्रत्यागतस्येवम् [विच । अनु + प्र + प + क्त्वा
रदाध्या— (८.२.३२ पा) इति पदवाच्योपकारण विहातकारण च नकार] ,
मम (द्वि ३३०) । शरीरोपहारिण्य—दीहवधिपक्षेणैवम् (अ. ३३३) । सापत्यम्
—अधुनेव (अ. ३३३) । “ब्रह्मार्दनपुत्राऽप्यस्य साम्प्रतं अन्तुष्यति इति श्रावणः” ।

(ठ) उदोष्य—उदास्ये (उ + ष + क्त्वा) । स्त—अर्चित (द्वि +
तुप्), श्रावणं—उपासनम् (प्र + ष + क्त्वा - त) । भारती—वाच (“मासी तु
भारती भावा नीवाः वाचो सरभती इत्यमरः) उदभूत्—उदभूति (उ +
भू + क्त्वा - इ) । साहसं—“पक्षसा श्रवते अणु तत् साहसमिति कृतम्” इत्युक्तार्थं
अणुत्वात्साहसं अणुत्वात्परमविशेषज्ञतं अणुं, इत्वं वा आह्वयनार्थं इत्युक्तार्थं
(न्यायान्तरात् अणुं साहसं साहसं इत्वं इति श्रावणः) , मा कथा—अनु
[क + “माहि क्त्वा (३.३.३३ पा) इति माह्वीर्दे क्त्वा-वात् “न माह्वीर्दे”
(३.३.३३ पा) इति अनामप्रतिषेधः “ब्रह्मार्दनात्” (८.२.२० पा) इति
विचो ज्ञेय] । सखेन—सख्युत्पत्त्यर्थेण अत्राश्रिते वा (द्वि ३३३) । अस्मिं कुरु
पिच्छायादी वक्षे इत्यमरः । पाकप्येण्यवकाशापचित्तोवक्षी तु अणुत्वात् इति
सिद्धिः । अनुत्पत्त्यर्थं—अनुत्पत्त्यर्थं इत्यर्थं (प्रति + अनु + क्त्वा + क्त्वा) ।
अपत्यदारः,—पुत्रवत्यावकाशः, सह इति सापत्यदारः,—सपरिवार इत्यर्थं (विच ।
अणुत्वात्) ।

(ड) अन्तरिक्षवाधि—आकाशवाधा विरताया—निष्पाया [भाष ३३०] ।

तदवलोक्य राजा पुनः (ढ) कृन्नविग्रहः हर्षांशुपूरया
दृष्ट्या तान् पश्यन् न तृप्तिमाययौ । सोऽपि वीरवरः सुसीत्यित
इव तं पुत्रं पत्नीं दुहितरश्च पश्यन् (ण) । विभ्रान्त-
मानसः समभवत्, अपृच्छच्च पृथङ्नामग्रहं तान्,—“कथं
विनष्टा यूयं जीवन्तः पुनरुत्थिताः ? किमयं मे विभ्रमः ?
आहोस्वित् स्वप्नः ? माया वा ? उत देव्या अनुग्रहः ?” । एवं
वदन् स दाराऽपत्यैः,—“देव्यनुग्रहेणैव वयं जीवामः” इति
(त) निजगदे । ततः स वीरवरः “तथा” इति मत्वा तां देवीं

वि + रम + क्तः “अनुदात्तोपदेश—” (६।४।३७ पा०) इति अनुनासिकलोपः ।
तत. स्त्रिया टाप्] । अक्षत—कुवापि आघातमप्राप्त, शरीर—गात्र यस्य तथाभूतः
अक्षतशरीरः,—सम्पूर्णसर्वदेहः इत्यर्थः (विष्ण० । बहुव्री०) ।

(ढ) कृन्न,—कृत्वादिभ्यः, विग्रहः,—शरीर (“शरीरं कर्षं विग्रहः” इत्यमरः)
येन यस्य वा तादृशः कृन्नविग्रहः,—कृतात्मगोपन इत्यर्थः (विष्ण० । बहुव्री०) ।
हर्षांशुणां—सकुटुम्बवीरवरस्य पुनर्जीवनलाभजानन्दीत्यनेनजलानां, पूरः,—समूह,
प्रवाह इति यावत् (“पूरो जलसमूहे स्थात् व्रणसशुद्धिखाद्यथो” इति मेदिनी)
यत्र तादृश्या हर्षांशुपूरया—आनन्दास्रप्रावितया (विष्ण० । बहुव्री०), दृष्ट्या—नयनेन
(करणे श्या० । “लोचनं नयनं नेत्रमीक्ष्य चक्षुरक्षिणी । दृग्दृष्टी च” इत्यमरः) ।

(ण) विभ्रान्तः—संशयितम् (“अथ विभ्रमः । श्रीमायां सशये ह्राते” इति
हैम), मानसं—मनस्य सः विभ्रान्तमानसः,—किमहमेतान् सत्यमेव जीवितान्
पश्यामि ? उत मे दृष्टिविभ्रमः ? इति सशयान्दोलितचेता इत्यर्थः (विष्ण० ।
बहुव्री०) । पृथक्—प्रत्येकीषां भिन्न भिन्न, नाम्नां यद्,—यद्दृश्य यस्मिन् तत् पृथङ्नाम-
ग्रह—पुत्रादीनां प्रत्येक नामोच्चारं यथा तथा इत्यर्थः (क्रिया विष्ण०) । जीवन्तः,—
प्राणन्तः, जीवनं लभमानाः इत्यर्थः (जीव + श्रृट् + ततः जसि “उमिदेषां सर्वनाम-
स्थानेऽघातो” (७।१।७० पा०) इति नृनामसः] । विभ्रमः,—स्वप्नः ? (“विभ्रमो
स्वप्नोऽवधो” इति शाश्वत), आहोस्वित्—वितर्कं, यद्वा,—आहो—विकल्पे,
अथवेत्यर्थः, स्वप्नः,—निद्रितावस्थायां विषयानुभवः ? (“स्वप्नो निद्रा-
सुपेतस्य विषयानुभवस्तु यः” इति वचनात्), माया—इन्द्रजालम् ? उत—अथवा ?

(तः) निजगदे—आत्मनि (नि + गद + कर्मणि लिट्) ।

प्रपश्य पुत्रदारानादाय कृतार्थो गृहं ययौ । तत्र च तं पुत्रं
ताश्च भार्यां दुहितरश्च प्रवेक्ष्य तस्मामेव रात्रौ रात्रिं सिंहद्वार
मागमत् ।

राजा च शूद्रक एतत् सवे दृष्ट्वा अचक्षित एव गत्वा न
प्रासादमारूरोह, पप्रच्छ च,—“कोऽत्र सिंहद्वारे स्थितः ?”
इति । वीरवरः प्रत्यवादीत् —“प्रभो ! अहं वीरवरस्मिहामि,
(घ) देवादेशाच्च तां रुदतीं स्त्रियं प्रति गतयाहम्, सा काऽपि
राक्षसी, मम वचसा दृष्ट्वैव क्षापि प्रनष्टा” इति । एतत्तत्र
वच श्रुत्वा राज्ञा (द) नितरां विक्षितो दृष्टोदन्तो अचक्षित
यत्,—“अहो ! समुद्रगभीरधीरक्षिता मनस्विनः, ये भगवन्
सामान्यं कम्प कृत्वाऽपि नोद्धिरन्ति” । इत्याक्षीप्य प्रासादादव-
रुह्य स राजा भक्तपुरं गत्वा रात्रिशेषम् (घ) अत्यवाहयत् ।

(ब) दीवन्—रात्रौ भवतः (“दीवी मीचे तुरि रात्रिं क्षात् नपसञ्चनित्ति”
इति मीदिनी) चादीमात्—मिमीमात् दीवादीमात्—दीवादीन् चत्वा इत्यच् (स्वप्नोपे
इमी) । सिद्धं [“अचक्षेत्कृता—” (१।३।१ पा) इत्यनेन प्रतिशब्दोपे
श्वा] । प्रनष्टा—अदर्शनं यदा पञ्चादिता इत्यर्थः (प्र + नष्ट + क्त “प्रचक्षन्—”
(८।२।३ पा) इति चकारादीन्ः “दुना दृ” (८।३।३ पा) इति तकारश्च
दृष्यात्, तत सिद्धी टात् “नश्चि भान्छ” (८।३।३ पा) इति चमप्रतिषेधः] ।

(द) नितरां—अतिरतेन (चम्) । इह—प्रसङ्गोद्देशः, उदन्तः,—
उदन्तः, चामूषात् सञ्ज्ञापाठः इति वाच्यं (“वाचां मङ्गिर्विदन्तः उदन्तः क्षात्”
इत्यमरः) श्वेन च (विच । वहुव्री) । अहो !—आश्चर्यम् । आश्चर्यं
यदाह्वयतमन्वत्कर्मं दुष्कर्मं कर्मं कृत्वाऽपि तद्व्यवहारमिति भीह्वयम् अहम्—
वाचर इव वक्षीर—वक्षीरम् अक्षीरमिति वाचत् वीर—शैवंयत्, विच—मागं
श्वेनं तं समुद्रगभीरधीरक्षिता—सामरवदविषाण्ववमानमानया (विच ।
वहुव्री) मनस्विनः,—मनस्वतमन्वत् उदाराववा इति वाच्यं [ननम् + “अन्नाया-
मिवाक्षीरि विनि” (३।१।११ पा) इति विनि] । भगवन्सामान्यम्—भगव
चाधारणम् । नोद्धिरन्ति—विकसुञ्जेन न प्रकाशयन्तीत्यर्थः (उद् + धृ + क्त इति) ।

(घ) अत्यवाहयत्—अवापयत् (अति + वह + चिच् + कर्त्तृ) ।

अथ प्रातः (न) आस्थानसमये दर्शनार्थमुपगते वीरवरे स्थिते हृष्टो राजा सर्वेभ्यो मन्त्रिभ्यः अन्येभ्यश्च तं रात्रिवृत्तान्त-मवर्णयत् । सर्वे सविस्मयाः (प) मोहिताश्च वीरवरगुण-श्रवणेन तत्क्षणमभवन्, प्राशशंसुश्च,—“साधु साधु” इति । ततो राजा वीरवरश्च (फ) अन्योऽन्यं तुल्यविभवौ सुखमासाताम् ।

इति कथामाख्याय वेतालस्तं त्रिविक्रमसेनं नृपमपृच्छत्,—
“राजन् । (व) एतेषु कोऽधिकस्ते मतः ? यदि जानन्न वक्ष्यसि, तदा पूर्वं एव स शापः सेत्स्यति” । एतदाकर्ण्य स राजा तं वेतालमभाषत,—(भ) “देवयोनि । एतेषु सर्वेषु राजा शूद्रक एव समधिकः प्रवरः” इति । वेतालोऽब्रवीत्,—
नृपते । कथं वीरवरो न ? यस्य तुल्यः पृथिव्या सेवको न विद्यते ; तत्पत्नी वा कथं समधिकेति न (म) प्रशस्यते ? या

(न) आस्थानसमये—सभाकाले (“समज्यापरिपद्मिणीसभासमितिसद । आस्थानी क्लौवमास्थानं पुनपुसकथी. सद” ॥ इत्यमर) । अवर्णयत्—अकथयत् (वर्ण + णिच् + लङ्-ट्) ।

(प) मोहिताः,—विमुग्धचित्ता इत्यर्थे. (मुह + णिच् + क्तः) । प्राशशंसुः,—तुष्टुवु (प्र + आ + शस + लिट्-उच्) ।

(फ) अन्योऽन्य—परस्पर, तुल्यः,—सदृश, विभवः,—सम्पद ययोक्ती तुल्य-विभवौ—समानैश्वर्यौ (विण० । बहुव्री०), राजा तस्मै वीरवराय अङ्गराज्य विभज्य दत्तवान्, तेन च तुल्यविभवत्व तयो सञ्जातमिति भाव । आसाताम्—अतिष्ठताम् (आस + लङ्-आताम्) ।

(व) एतेषु (निर्द्धारणे ७भी०) । ते—तव, त्वयैत्यर्थे (मत इति वर्त्तमान-विहितकृतप्रत्यययोगात् कर्त्तरि ङ्ङी०), मत,—ज्ञात, गणित इत्यर्थे [मन + “मतिबुद्धिपूजार्थंभ्यश्च” (श२।१८८ पा०) इति वर्त्तमाने क्त] । पूर्वं एव स शाप, —मलकस्फुटनरूप, सेत्स्यति—सफलौभविष्यति (सिध् + लृट्-स्यति) ।

(भ) देवयोनि ।—देवाशसम्भूत । । प्रवरः,—श्रेष्ठ ।

(म) प्रशस्यते ?—सूयते ? [प्र + शन्स + कर्मणि लृट्-ते “अनिदितां

सूनुं पशुपहारतां प्रत्यक्षं दृष्ट्वाऽपि न घेर्ष्यात् प्रथुताऽऽसीत् ,
 स वा पुत्रं शक्तिधरं कथं नाम्यधिक ? यस्य वासस्यापि सत
 स्तादृशं सत्त्वोत्कर्षं । तत् कथमेकं शूद्रकं नृपं त्वं प्रवर
 भाषसे ? । इत्युक्तवन्त वेतासं स नृपं पुनरवादीत् —(य) “कुल
 पुत्री वीरवरस्तादृक् न, तस्य प्राणै सुतै दारैश्च स्वामिसंरक्षकं
 कार्यम् , तस्य च पत्नी कुसुमा साध्वी पतिप्राणा भर्तृवर्त्मानु
 सरन्तौ घर्ममेव पाक्षितवती , शक्तिधरोऽपि तयोर्जातस्तादृश
 एव, यादृशास्तन्तव तादृश एव पटो जायते । येषां मृत्यानां
 प्राणै नृपेषु आत्मा रक्षते, तेषामर्थं प्राणास्वप्नं शूद्रक एव

पञ्च उपवासा क्वचित्” (६।३।२३ पा) इति उपवासान्धारलोपः] । नूनोः,—
 पुत्रस्य पश्यत्—आनयत् (“पश्यमानो वृषो पश्य इत्यापमन्वयम् इति वाचतः)
 उपहारताम्—उपायनतां देवीसमीपे बलिदपदानिभ्यः, पशुपहारतां—आनयत्
 आनयनीयत्वमिति वाचत् । प्रथुता—दृष्टता आसीत्—आनयत् [अत + क् +
 “पक्षिष्वीऽपृष्ठे” (७।१।१६ पा) इति कृदात्मः] । बटः,—भवत् [अत + बट
 “अधोरलोपः” (६।३।११ पा) इति प्रातिपदिकस्य चकारलोपः, तस्य] । सत्त्वो-
 —मनसः सत्त्वगुणस्य वा व्यवसायस्य वा उत्कर्षं —वाचिकं सत्त्वोत्कर्षं,—इत्यतः
 विगतता सत्त्वगुणवाचिकं वा सत्त्वोत्कर्षं वा ।

(य) कुलपुत्रः,—सत्त्वसत्त्वोत्कर्षं कुलीन इत्यर्थः । कुलजा—सत्त्वोत्कर्षः ।
 भर्तृवर्त्मानु—पतिमान् आनिना चरन्निर्गतं पञ्चानिभ्यः । घर्ममेव—पतिव्रत
 चर्ममेव पतिव्रताया पत्न्याचारादुत्पन्नस्य घर्मस्या चरन्निर्गतादिति भावः, पति
 या वाचिकपदति मनोवाक्वाचसंभवा । सा भगवोवनाशीति इति भाषीति
 श्रीचते इ इति अरथात् ; पानितवती—रक्षितवती [पा + चि + क्वत्
 “पातेर्धी कृत् वत्त्व” (१।०) इति क्त् तस्य लपितव (३।१।६ पा) इति
 लोप्] । तवी —तादृशयोः आवापिनो ऽ तस्य,—तुवापि । बटः,—बटं (पट
 विनपटे बटोऽस्त्री विनासदुमि पुत्रान्” इति गीदिकी), यथा सुभर्त्तुर्निर्गते यथा
 सुभर्त्तुर्भवति यथा वा रक्षादिद्वयनिर्गते यथा रक्षादिद्वयस्य भवति यथा
 तादृशमतापिदृश्या जायते पुत्रोऽपि तादृशगुणसत्त्वोत्कर्षो भवति यथा वीरवर
 सत्त्ववतीनां जातस्य पुत्रस्य तादृशगुणसत्त्वोत्कर्षता एव कुला इति भावः ।

सर्वेषु (र) विशिष्यते” । इति वचः समाकर्ण्य स वेतालः नृपतेः
(ल) अंमादलक्षितः सहसा निजाऽऽवासं ययौ । राजाऽपि
तन्मायया (व) अनुच्चलितोऽपि तस्यामेव निशि पुनस्तमानेतुं
मतिमकरोत् ।

अथ पञ्चमकथा ।

ततश्च स राजा त्रिविक्रमसेनः पुनः शिंशपातरोः
(क) अन्तिक्रमभ्येत्य, तथैव लम्बमानं नरशरीरं त वेताल-
भवतार्थं, तस्य बहुना विक्रतेनापि निर्भीकः सत्वरमागन्तुं
प्रवहते । आगच्छन्तं तूष्णीं पथि पूर्ववत् स वेतालः प्रावदत्,—

(र) विशिष्यते—विशिष्टो भवति, प्रवरत्वेन गणनीयो भवतीत्यर्थं (वि+
शिष+कम्प्रकृत्तरि लट्-ते) ।

(ल) असात्—स्त्वन्सात् (अपा० धूमि० । “स्त्वन्वो मुजशिरोऽसोऽस्त्री”
इत्यमर,) ।

(व) अनुच्चलितोऽपि—अचञ्चल एव, धैर्यमाश्रित एवेत्यर्थं (न+चत्+
चल+क्त), अपिरत्र एवार्थं ।

(क) अन्तिकं—समीपं [“दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च” (२।३।३५ पा०)
इति २या०], अभ्येत्य—अभिगम्य [अभि+आ+इ+ल्यप् “ङ्रस्त्वस्य पिति कृति
तुक्” (६।१।०१ पा०) इति तुक्] । नरशरीरं—मानवदेहं, मृतदेहमिति यावत्,
गच्छति—आश्रयते इति तादृशं नरशरीरं—मृतदेहाधिष्ठितमिति यावत् [उप-
पदस० । नरशरीरं+गम+“अन्यत्रापि दृश्यते इति वक्तव्यम्” (वा०) इति ड] ।
वैकृतेन—विकृतिभावेन, बीभत्सरूपप्रदर्शनादिना इति यावत् । प्रवहते—प्रारंभे
(प्र+वह+क्तिट्-ण) ।

“राजन् ! (छ) अभिनिविष्टोऽसि, दृष्टिप्रियोऽसि च, तस्य चित्तविनोदाय कथामपरां कथयामि शृणु —

अस्त्युज्जयिनी नाम (ग) भुवनविश्रुता नगरी, तस्मात् पुण्यमेवा राजा अभूत् तस्य प्रियोऽभुजोवी अमात्सो हरिं स्वामोति मद्गुणान्कृतो विप्र प्रतिवसति स्म । तस्य (घ) मृदु यतरुमुखायां भाष्यायां सुमदृश टेवस्वामी माम युक्तोऽस्मा यत् एका च अमामान्यरूपमावस्थविश्रुता सोमप्रभा नाम अन्वर्थनाम्नो कन्या उदयस्यत । सा एकदा (ङ) श्रेयनाति क्काम्ना रूपात्कथाभिमानवती मातुर्मुखेन पितरं भ्रातरश्च

(अ) अभिनिविष्टः—अपने अन्वि पावडान्वित इदमिदम् इति भावत् (विच । अस्मि + नि + वि + ष्ट) । दृष्टिप्रियः—प्रियतमः ।

(ग) भुवनेषु—लोकेषु विश्रुता—विख्याता भुवनविश्रुता—प्रसिद्धता (०वी तथा) । अमनीवितं श्रीम् अनुजीवी—सिद्धः, अनुभव पावचर इति भाव [अनु + जीव + सुप्रजातो चिन्ताकोशे (१२०८ पा) इति विच] । सुदृश—उत्तमो मुख—उपाशाचिन्तादिभिः, अमदृश—सुदृष्ट कथामदृशः—विचिन्तनमन्त्रावलिमन्त्रित (विच । ३३ तस्य) ।

(घ) मृदुपते—मन्विष्य लडाऽपारिहाणमृदुल्लोचर्ष (महीत मृदुपति यमि मृदुल्लोचि च सुदृष्टि इति मेदिनी) । अमदृशः—सुदृशः विचिन्तनमन्त्रा लक्ष्मणावलिमन्त्रे । सुमदृशः—पितृविचिन्तावृत्त इत्यर्थः । अमामान्येन—अमाचारयेन लीकोतरीत्येव, उदये—लीकोतरे च्छास्त्रम्—सुजापरीत आवादाकण्डलमिवाकारः । प्रतिभाति अदृष्टे तद्भाष्यनिर्णये । इत्यत्र अन्वयेन आनिविष्टेरेव च विश्रुता—प्रविता अमामान्यरूपमावस्थविश्रुता—अमोक्षकमोक्षेण सर्वलोकाविख्याता (विच । ३३ तस्य), सोमल—अदृश इत्यत्र प्रभा—आनि इत्यां वा लीमवभा । अमदृश—अनीवृत्त लीमवभा इति लडायाः सावकासप्रादुर्भावः भाव—५. वा इत्यां वा अमदृशायी—सर्ववनाथी (विच । अदृश) । उदयस्यत—सुतजायत (उत + य + ष्ट ०म्) ।

(ङ) श्रेयं—नाममात्रम् अतिशान्ता—अतीता श्रेयनातिशान्ता—उत्तीव वाक्कावका प्रासवीवना इति भाव (विच । १३ तस्य), अदृश—अमदृश

जगाद,—“शूराय ज्ञानिने विज्ञानिने वा अह देया, अन्यस्मै दत्ताऽहं न जीवामि” इति ।

तदाकर्ण्य पिता तस्याः तादृश वरं (च) चिन्वन् यावत् चिन्तामलमापेदे, तावत् स पुण्यसेनेन राज्ञा दार्क्षिणात्यस्य कस्यचित् नृपस्य अन्तिकं सन्धिविग्रहाय दौत्ये प्रहितः । तत्र च कृतकार्यं त काश्चित् ब्राह्मणयुवा (क्) श्रुततद्दृष्टिरूप-

अतिक्रान्त यस्या सा (बहुव्री०) रूपोत्कर्षेण—सौन्दर्यातिशयेन, रूपोत्कषादा, अभिमानवती—गविता रूपोत्कषाभिमानवती—सौन्दर्यदापता (विष्ण० । श्या तस्य० प्रसूी तस्य० वा) । ज्ञानिने—प्रशस्तज्ञानवते पाण्डुताय, देवजाय इति वा (“ज्ञानी स्यात् पसि देवजे ज्ञानयुक्तेऽन्यलिङ्गक ” इति मेदिनी), विज्ञानिने—विज्ञानवते, शिल्पविद्यायां शान्त्रविद्यायाश्च विशिष्टज्ञानयुक्ताय इत्यथ (“विज्ञान शिल्पशास्त्रयो ” इत्यमर) यदा,—विज्ञानिने—कम्मिणे, औषिकामिवांछोपयोगिकम्मकृशलाय इत्यथ (“विज्ञान ज्ञानकम्मणो ” इति मेदिनी), वराय इति शष । देया—सम्प्रदायीया, इदृशेन वरेणाह परिचेतव्या इत्यर्थं [टा+“अप्पो यत” (३१।१८० पा०) इति यत्, “इदृशति” (६।४।६५ पा०) इति आकारात् परं इत्, तत् आकारेण ईकारस्य षकार] ।

(च) चिन्वन्—अममन्तधन्, अन्वेषण कुर्वन्नित्यर्थं (चि+श्रट्) । अल—पथ्याप्तम् अस्यथमित्यथ, निरशकमिति वा (अथ० । “अल भुषणपथ्याप्तिकारणेभु निरशके । अल शक्तौ च निर्दिष्टम्” इति विश्व), विवाहकम्मण देवायत्तत्वात् ताश्चिन्ताया निरशकमवधातव्यम् । यदा,—चिन्तामल—अन्तथा साम्बन्धमित्यर्थं, आपेटे—प्राप [आ+पट+लिट् ष “अत् एकहल्मध्येऽनादेशादौर्लिटि” (६।४।१२० पा०) इति एत्वाभ्यासलोपी] । सन्धि,—राज्ञा षड्गुणान्तर्गतपरस्परसमिलनार्थं मैत्रीकरणरूपव्यापार, विग्रह,—युद्ध, सन्धिय विग्रहश्च तयोः समाहार सन्धिविग्रह [“विप्रतिषिद्ध चानधिकरणायाचि” (२।४।१३ पा०) इति एकवद्भाव] तस्म सन्धिविग्रहाय—सन्धिवां कर्षन्त्य, विग्रहो वा सहृष्टयितव्य इति निर्णोसमित्यथ [“क्रियार्थोपपटस्य च कम्मणि स्थानिम् ” (२३।१४ पा०) इति ४ र्थो०], दूतस्य कम्म दौत्य तस्मिन् दौत्ये—दूतकम्मणि [दूत्+“गुणवचन-ब्राह्मणादिभ्य —” (५।१।१२४ पा०) इति व्यञ्] ।

(क्) श्रुता—आकर्षिता, तस्य—अमात्यस्य, दृष्टितु,—कन्यायाः, रूपसम्पत्

सम्पत् अभ्येत्य तां सुतामयाचत । स च तमववीत् — “मसुता
विद्यामिनो ज्ञानिनो वा शूरात् अन्धं पतिं नैच्छति, तेषां
(ल) मध्यात् भशान् क' ? खयय” इति । स ग्राह्यो-
ऽवदत्, — “अहं विद्यामं जानामि” । “तर्हि तत् दर्शय” इति
तेनोक्त स विद्यामी (भ) स्वयुक्त्वा खेचर रयं कल्पयामास,
दर्शयामास च तत्र मायायन्त्ररथे त इरिस्वामिनमारोप्य गौत्वा
च स्वगादीन् श्लोकान्, ज्ञानिनाय च सुष्ट त दाक्षिणात्यस्य
नृपते कटर्कं, यत्र स स्त्रकाय्यार्थमायात इति । तत स इरि
स्वामी (ञ) तद्यै तां सुतां प्रतिशुश्राव, सप्तमेऽहनि च वैवा
ष्टिकसम्भं मियिकाय ।

—भीरुर्धविमर येन स कुततदुहितरूपसम्पत्—अर्धवीचरीकृतमन्त्रितनवादीरु-
धी (विच० । वृद्धी) ।

(ल) मध्यात्—मध्ये इत्यर्थः (निर्हास्वी इती) ।

(भ) स्वय—आत्मनः, बुद्ध्या—दीर्घेन बुद्ध्यावृत्तारिच इत्यर्थः अथवा—
निजमम कल्पनप्रसृत्तारिच (करणे इवा) खे—आकाशे चरति—जगति इति
खेचरत्वं खेचरम्—आकाशत्वं [खे + चर + चरिच्] (३११६ पा) इति इ-
“तयुक्त्वा इति वृद्धम्” (६११४ पा) इति सप्तमा अणुच् । कल्पयामास—
निजानी (कल्प + चिच् + चिद्-बच्च) । मायया—बुद्ध्या अथवा जगतीरुत्वं (माया
यात् शान्दरीकृतो” इति मीदिनी), उदाहृतं यत् यत् तदनुक्ते रथे—अथने
मायायन्त्ररथे—अनुष्ठानिर्दिष्टवक्त्रास्त्ररथे (शाकपा) । आविनाय—प्रापयामास
(आ + नी + चिद्-बच्च) । कटर्कं—राजधानीं (राजधान्या विरिरेके वसते कटर्कं
विकृ’ इति भावतः) । आवातः,—आवत (आ + वा + ञ) ।

(ञ) तद्यै—ग्राह्यवद्वे [ग्राह्यार्थान् नुन पूर्वम् अर्था” (१०४ पा)
इत्यनेन तद्यै इति प्रवर्तनरूपस्य पूर्वव्यापारस्य अर्था सम्प्रदानत्वात् इति] । प्रतिशुश्राव
—प्रतिश्रुते ग्राह्यवचना ‘मञ्जुं ते सुतां देहि’ इति प्रवर्तितं ‘तुम्हें मी कल्पना
दाव्यामि इति अङ्गीकृतार इत्यर्थः (प्रति + शु + चिद्-बच्च) । वैवाष्टिकं—विवाह
सम्पादनार्थं अर्था—निवाहिरात्रीनामुत्सवः, उत्सवस्य इत्यर्थः, अहोवति इति श्रुतः,
निविद्याव—निविद्याव विदपयामास इत्यर्थः [निर + वि + चिद्-बच्च विद्याया

तस्मिंश्च काले उज्जयिन्याम् अन्येन द्विजकुमारेण तत्पत्नौ देवस्वामी (ट) तत्स्वमारमयाच्यत । तेनापि,—“ज्ञानि-
विज्ञानिशूरेभ्यो नान्यं पति मे स्वसा (ठ) कामयते” इति
विज्ञापितः स आत्मानं शूरमभ्यधात् । ततो (ड) दर्शितशस्त्रास्त्र-
विद्याय तस्मै शूराय स देवस्वामी निजानुजा दातुं प्रतिपेदे ;
कृतनिश्चयश्च मातुः परोक्ष गणकवचनात् सप्तमेऽङ्गि विवाहं
निर्णिनाय च ।

चे ” (७३५८ पा०) इति चिञ् कृत्वम्] अथ प्रभृति सप्तमदिवसे विवाहीपयोगी
शुभराशिरुद्ध्यति इति निश्चिकाय इति सरस्वार्थं ।

(ट) तस्य—देवस्वामिन, स्वमार—भगिनी तस्वमार—देवस्वामि-
सीटराम, अयाच्यत—प्रार्थ्यत (याच + कर्मणि लङ्-त । याचेदिकर्मकत्वात्
अप्रधाने देवस्वामी इति उक्ते कर्मणि १मा०) ।

(ठ) कामयते—प्रार्थयते [कम + “कर्मणिङ्” (३।१।३० पा०) इति
स्वार्थे णिङ् + लट्-ते] । विज्ञापित,—निवेदित (विण० । वि + ज्ञा + णिच् + क्त) ।
अभ्यधात्—अचौकथत् [अभि + धा + लुङ्-द् “गातिस्था—” (२।४।७७ पा०)
इति सिचो लुक्] ।

(ड) शस्यते—घ्रायते अनेनेति शस्त्रं—समीपस्थानामरीणां हजनसाधनखड्गा-
द्यायुधजातम्, अस्यते—क्षिप्यते, दूरस्थानरीन् लक्ष्योक्त्य इति भाव, यत् तत्
अस्त्र—दूरात् क्षेप्य शराद्यायुधजात, यहा,—अस्यन्ते—क्षिप्यन्ते, वाया इति श्रुष,
अनेन इति अस्त्र—धनुरादिक, दर्शिता शस्त्राणाम् अस्त्राणाञ्च विद्या—ज्ञान येन
तस्मै दर्शितशस्त्रास्त्रविद्याय—प्रदर्शितशस्त्रास्त्रशिक्षानैः प्रख्याय (विण० । बहुव्री०) ।
प्रतिपेदे—अङ्गौचकार (“प्रतिपन्नोऽन्यलिङ्ग स्यात् विज्ञातेऽङ्गौकतेऽपि च” इति
मेदिनी । पति + पद + लिट्-ए), कृत,—विहित, निश्चय,—निर्णय,
भगिनीदानाय स्थिरसङ्कल्प इति भाव, येन स कृतनिश्चय,—दृढसङ्कल्प इत्यथ ।
अक्ष्यो पर परोक्षम्—अप्रत्यक्षं (पर + अक्षि “प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्य” (ग०)
इति टच्, “यस्येति च” (६४।१४८ पा०) इति अक्ष्य इकारलोप, निपातनात्
परस्य श्रीकारादेशश्च], गणकवचनात्—दैवज्ञवचन श्रुत्वा इत्यर्थे. (ल्यब्लोपे
धृमी०) । निर्णिनाय—निश्चिकाय (निर् + नो + लिट् णल्) ।

एतस्मिन्मन्त्रे हरिस्वामिभार्या च केनाप्यपरस्य (ठ) द्विज
यूना सुता याचिता प्राब्रवीत् — “वक्ष ! ज्ञानो विघ्नानो शूरो
ना, मम कन्या वीढुमर्हति, नाम्य तत् त्वमेतेषु क्व... ?
सञ्चताम्” इति । साऽब्रवीत् — “अहं ज्ञानी इति । ततः
सा (च) भूत भविष्यच्च पृष्ट्वा ज्ञानिन निश्चित्य तस्मै सुता
दातु तद्विधे सप्तमेऽङ्गि प्रत्यशृषोत् ।

अन्येद्युश्च हरिस्वामी समागत्य (त) यथाकृत सर्वे पद्मै
पुत्राय च समावस्थौ । सा च स च स्त्रं स्त्र कृत तत् सर्वं
पृथक् पृथक् तस्मै अब्रवीत् । इत्यं च हरिस्वामी त्रयाणां
वराणां (थ) निमग्नपात् नितरां व्याकुल समपद्यत ।

(ठ) विजयना — तद्व्यविषेय । याचिता — प्राचिता (विच । वाच + क्, -
स्त्रिवां टाप् वाचिर्विचश्चक्यञ्च हरिस्वामिभार्या इति अग्रधामि वाचचि उक्ते १ना) ।
नाड — परिचेतुं [वङ् + उठ्नु डी क् (८१२१ पा) इति वङ् डे कृते अत्र
कचोऽर्धो च ” (८२३ पा) इति तस्य डे कृते “सङ्घिष्योरीदवर्चक (६१२१२
पा) इति वङ्घ्रिवारस्य लोके “लना ट (८३३१ पा) इति चप ड कृते
डी डे लोप (८२११२ पा) इति पूर्वङकारभ्योप], अङ्गिति — बुध्यते (अङ्
+ अङ्गितिप्) ।

(च) भूतम् — अतीतम् । अङ्गितात्मनिति ज्ञातव्य भविष्यम् — चावप्रनमं
माविष्कृतात्मनिति वाचतु । निश्चित्य — निश्चिंत्य [निश् + चि + क्यप् कृत्वञ्च विदि
कृति — (६१३१ पा) इति तुक्] । तस्मात् — तद्वचनात् निश्च — पूर्वङ्गुत्ते तद्वि
— तद्विषयस्यतिरिक्ते अस्मिन् विधौ प्रतिश्रुतमन्त्रेण तद्विधे च्छा इत्यत्र । इत्य
अब्रवीत् — प्रत्यजानीत, प्रतिश्रुतवती इत्यत्र [प्रति + सु + लृट् इ सुव अ च
(६१३३ पा) इति सुधातो आदेश] ।

(त) कृतमनातिक्रम्य इति अथाहम् — याचिकान् अत्र कृतं कर्म कृतं तत्
इत्यत्र (अनातिक्रमणे अर्थे) । मतावस्थौ — चावस्थौ [मत् + वा + प्सा +
विद् वाच् चात लोपश्च (७१२३ पा) इति चम लोकार्भाव] ।

(थ) निमग्नपात् — अङ्गमानस्य मत् अन्वयात् पाचिपयोरी मत् इत्यर्थं
सुतापुत्रव्यवधानीवकारणात् इत्यर्थः (इती इती) ।

अथ सप्तमे दिने आगते ते त्रय एव वराः हरिस्वामिनो गृहमाययुः । (ट) चित्रमहो । तत्कालं सा सोमप्रभा क्वापि गता । तटाकर्ण्यं ज्ञानी अवदत्,—“राक्षसेनापहृत्य (ध) धूम्र-शिखाऽऽख्येन विन्ध्याटव्या निजा वसति नीता” । इति ज्ञानिना-भिहितो हरिस्वामी भीत तं विज्ञानिनम् उपाय पपच्छ । स च प्रवृत्त्वा सर्वस्वमयुतं रथं कृत्वा तं हरिस्वामिनं तौ च ज्ञानिशूरो तत्क्षणं विन्ध्याटवीं प्रापयामास । तत्र ज्ञानिना (न) समाख्याता तस्य राक्षसस्य वसतिं प्राप्य, स शूरः हरि-स्वामिना सह तं राक्षसं क्रुद्धं ज्ञातवृत्तान्तनिर्गतं योधयामास । तदा तयोर्मानुपराक्षमयोः (प) चित्रास्त्रयोधिनोः रामराव-णयोरिव स्त्रयं सहत् युद्धमवर्त्तत, क्षणेन च स शूरः सङ्ग्राम-दुर्दरस्यापि तस्य रक्षसं गिरं अर्द्धचन्द्रेण बाणोनाच्छिनत् ।

(ट) चित्रम्—पायस्यम्, अहो—विद्ययन्तीतकमन्त्रयम् ।

(ध) धूम्रशिखा प्राख्या—नाम यस्य तेन धूम्रशिखाऽऽख्येन—धूम्रशिखनाम्ना (विष्णोः । बहुव्री०) । वसतिं—निकेतनं, गृहमित्यर्थ (“वसतिं स्यात् स्त्रियां वासे यामित्याञ्च निकेतने” इति सेटिगो), नीता—प्रापिता (नयतेदिकमाकस्य सा इति उक्ते प्रधानकर्म्मणि १सा०) ।

(न) समाख्याता—कथिता (विष्णोः । सम् + खा + ख्या + क्त, स्त्रियां टाप् ताम्) । ज्ञातं,—विदितं, वृत्तान्तं,—सर्वं वार्त्तां येन तथाभूतं ज्ञातवृत्तान्तं (बहुव्री०), स चासौ निर्गतयेति तं ज्ञातवृत्तान्तनिर्गतं—विदितवृत्तान्ततया वहि-रागतमित्यर्थ (विष्णोः । कर्मधा०), योधयामास—सङ्ग्रामयामास, युद्धं कारयामास इत्यर्थ [युध + णिच् + लिट्-णल । “गतिवृद्धि—” (१४५२ पा०) इत्यनेन अणिकर्त्तुं राक्षसस्य णौ कर्मत्वम्], राक्षसं युयुधे, यस्मिन् राक्षसे योधयामासेत्यर्थ ।

(प) चित्रेण—अद्भुतम्, विद्ययजनकेनेत्यर्थ, यदा,—चित्तम्—अद्भुतं यथा तथा, अस्त्रेण युध्येत यौ तथौ चित्रास्त्रयोधिनोः,—नानाविधास्त्रेण युध्यमानयो-मित्यर्थ (चित्रास्त्र + युध + यदाटित्वात् णिनि) । स्त्रियै इदं स्त्रयं—स्त्रीनिमित्तम् [“अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता च इति वक्तव्यम्” (वा०) इति नित्यसमासः ।]

अथ रश्मिं हते प्रासां तां सोमप्रभामादाय (फ) विज्ञानिरश्मेन
ते सर्वे तत उज्जयिनीं प्रत्यागमन् ।

अथ हरिश्चामिष्टप्रसासां तेषां अयासां कम्मे (घ) सम्प्राप्ते
महान् विवाद प्रादुरभूत् । आगी भवदत् — “यद्यहम् इमां
ज्ञानयस्तेन न (म) आगीयां, तदा कथमियं गूढस्या प्राप्येत ?
अत मङ्गमेवैषा देया” इति । विज्ञानो भवोचत्,—“यद्यहं
(म) व्योमरथं न कुर्यां, तदा देवानामिव तत्र गतागतं कथं
तत्तच्छं स्यात् ? कथं वा तेन रथिना रथयुद्धं स्यात् ? तस्या
अङ्गमेवेयं दातव्या” इति । शूरोऽभवौत् — “यद्यहं त राक्षसं
रथे न (य) हन्यां, तदा युवाभ्यां यद्धे ह्यतेऽपि क एनामा
मयीत् ? तस्माङ्गमेव कन्धेयं दातव्या” । इति तेषु (र) विवाद
मानेषु हरिश्चामी अणमुग्धस्त्रान्तमानसस्तूष्णीमासीत्” ।

अङ्गमेवैषा—युद्धे दुःखित प्रियते अशी इति तत्र सङ्गमदुःख—रथदुःखयत्न, युद्धे
दुर्जेयस्तेन च । रथेन—राक्षसस्य । अङ्गमन्त्रेण—अङ्गमन्त्रनाम्ना । अङ्गमेव—
अङ्गमेव (विद + अङ्-इ) ।

(घ) विज्ञानिना निमित्तं रश्मि विज्ञानिरश्मं तेन विज्ञानिरश्मेन (आवपाणि) ।
ततः—तस्यात् आनात् ।

(ङ) सम्प्राप्ते—समुपस्थिते । प्रादुरभूत्—समवधि (प्रादु + भू + कृ + इ) ।

(म) आगीयाम्—उपपत्तये (आ + गिञ्-बाम्) । गूढे—रश्मि (गूढं
रश्मिं युद्धे च न ह्यो चङ्गते त्रिभुं इति मीरिणी), तिष्ठति—वसति वा सा गूढस्या
अज्ञातप्रदेशस्थिता इत्यर्थः [गूढ + आ + तिष्ठिञ् (श् + इ + तिष्ठिञ्) इति च] ।
दातव्ये—अभिवाक्ष्यते (दा + दाप + कर्त्तृणि क्तिञ् इति) । मर्षं (मन्त्रं इति) ।

(म) व्योमरथं—व्योमवानं विमाननिर्वाहः । आदौ मते पश्चात् आगतं मता
मते—समनागमनं (आवागुचिञ्चत् इति) । रथिना—रथारोहिणः राक्षसेन पद
रथेन, रथरथेभारिणा रथपथेन युद्धेन युद्धगीतित्वाविति भावः ।

(य) अहं—अहम् (अ + अङ्-बाम्) । आनयेत्—प्रापयेत्, उपस्थितो
मिति अर्थः (आ + नी + क्तिञ्-बाम्) ।

(र) विवादमानेषु—परस्परं विवादं कथयन्तु इत्यर्थः [भावे ०नी । वि + वद

इति कथामाख्याय वेतालः राजानं पप्रच्छ,—“राजन् ! एतेषु कस्मै सा देयेति भवान् वदतु, यदि जानन् न वदियति, तदा ते मूर्धा शतधा स्फुटिष्यति” । इति वेतालवचः समाकर्ण्य राजा मौन (ल) विहाय प्रत्यभाषत,—“शूराय सा प्रदातव्या, येन देहपणोद्यमात् बाहुबलेन तं राक्षसं जित्वा कन्या समुपाजिता ; ज्ञानिविज्ञानिनौ तु विधाता अस्य सहायौ नियोजितौ । पश्य. (व) गणकतच्चाणौ किं परोपकरणाय न १” ।

+ ज्ञानच् “विभाषा विप्रलापे” (१३:५० पा०) इति चात्मनेपदम् । चण—चणकान्, मुग्ध—विमूढ (“मुग्ध मुग्धरमूढयो” इति विश्व), कर्त्तव्यार्थयाचनत्वादिति भाव भाक्त—चक्षुर्मिति यावत्, मानस—मनः यस्य तादृश, चण-मुग्धमानमानस,—कियत्काष्ठ विह्वलचित्त सन् इत्यर्थ (विश्व० । बहुव्री०) ।

(ल) विहाय—त्यक्त्वा (वि + हा + ल्यप्) । देहः,—आत्मशरीरमेव, पणः,—मूल्य, यदा,—पराजये निजशरीरमेष पातयिष्यामि इत्येव निश्चयविशेष इत्यर्थ, तेन य उच्यते,—शब्दविनाशोद्द्योगः तस्मात् देहपणोद्यमात्—कार्यं वा साधयेयं, शरीरं वा पातयेयम् इति बुद्ध्या स्वशरीरमपि षतत्कायसिद्धेः मूल्यमित्येतत् निश्चित्य विपुविनाशोद्द्योगं कर्त्तव्यम् (ल्यव्न्तोपे ५मी०) । जित्वा—पराभूय (जि + क्त्वा) । समुपाजिता—समाभीता इत्यर्थ (सम् + उप + अर्क + णिच् + क्त स्त्रियां टाप्) । सहायौ—सहचरौ, साहाय्यकारिणौ इत्यर्थः, नियोजितौ—अवधारितौ प्रेरितौ वा (नि + युञ्ज + णिच् + क्त, तौ) ।

(व) गणकः,—देवज्ञः, ज्ञानीत्यर्थः (“सावत्सरो ज्योतिषिको देवज्ञगणकावपि । सुभोद्धतिकमौद्गलज्ञानिकान्तिका अपि” ॥ इत्यमर), तच्चा—रथकारः, विज्ञानोति यावत् (“तच्चा तु बहुकिंस्वप्ता रथकारश्च काष्ठतट्” इत्यमर), गणकश्च तच्चा च तौ गणकतच्चाणौ—देवज्ञरथकारौ, ज्ञानिविज्ञानिनौ इति यावत् (इग्ह०) । परेषाम्—अन्वेषां, राजादीनामिति भाव, उपकरणाय—कार्यसाधनाङ्गविशेषाय इत्यर्थ (तादर्थ्यं ४र्थो०), न १ इत्यत्र भवतीति शेषः, अपि तु भवत्येव इति नञ्वा निर्दिष्टाया काकोरथः, राजानं राजसदृशा वा यदा प्रयाप्ति, तदा ज्ञानिनो यमलय गमनफलादिकश्च निर्दिश्य वदन्ति, रथकारनिर्मितरथमारुह्य च यान्ति, अतस्तयोः उपकरणत्व यावथायां सन्तव्यम्, अथापि ज्ञानिविज्ञानिनौ तथैव उपकरणभूतौ सहायौ सञ्जातौ इति तौ न कन्यामर्हतः इति भावः ।

इति । (ग) मनुजपतवर्षं निगम्य स वेताल मपटि तस्य
स्कन्धात् मित्रं निमयमगमत् राजाऽपि तमानेतु पुन
कृताद्यमस्तमेव गिगपातकमभिजगाम ।

अथ षष्ठकथा ।

ततः स राजा प्राग्वत् गिगपालिकमुपेत्य वेतालञ्चाटाय
मौनी तथैव त (क) भिक्षुमुद्दिश्य प्रतम्ये । तावच्च स वेतालः
त भूयमवाटोत् — "राजन् । त्व (षष्ठ) सुधी मत्स्वर्वाय
तेनासि मे प्रिय , तस्मात् त्वां विनोदयित्वा पुन कथा
माश्यामि प्रशुभं शृणु —

पामोत् पुरा यशःकेतुनाम शृप पृथिव्याम् । तस्य गोभा
वती माम राजधानी तस्यामुत्तमं गौरीमन्दिरमभवत् तस्य
च (ग) टलिपतः गौरीतीर्थं नाम सरः प्रतिवर्षं प्रायाद्
शुक्रचतुर्दश्यां तस्य यात्रायां नामाटिग्भ्यो मङ्गाजगण्य छातु

(अ) मनुजपते — मनुजः । निमय — लुप्ता (नि + मस + ल्यप्) । अपटि
— तस्यपातः । निमयं — वसतिष्ठानं त्रिजपातकमित्यर्थः । कृत — विहितः, कथयः,
— उद्देश्येन येन स ज्ञानोपमः — विहितोद्देश्येन (विषयः । बहुव्री) ।

(क) मित्रं — पवित्राजं चानिधीयन्ति प्रायत उद्दिश्य — मङ्गीकृत्य
(लन + विञ् + ल्यप्) ।

(ख) सु — मोक्षना चीः, — बुद्धिर्बल्य च सुधी — विशान् मन्त्रवान् — उदार
चेताः, अरसावधान् वा, इदृशकल्प इत्यर्थः ।

(ग) टलिपतः, — टलिपतः इति [टलिप + "टलिपीतराव्यागतसुप्"]
(शृ २८ पा) इति वतसुचः । वर्षे वर्षे प्रतिवर्षं — प्रतिवर्षं (विश्वश्रवणोऽन्वयी) ।

मायाति स्म । एकदा स्नानार्थं धवलो नाम कश्चित् रजकः
 (घ) ब्रह्मस्थलाच्च ग्रामात् तत्राऽऽजगाम । स युवा तत्र
 स्नातुमागता शुडपटनान्नः कस्यचित् सुता मदनसुन्दरीं नाम
 ददर्श । (ङ) तथा तु इन्दोर्नावण्यहारिण्या हृतमानसः तत्र
 तस्या नामकुलमन्विष्य कामार्त्तो गृहमगात् । तत्र चाऽऽगत्य
 (च) अनवस्थं तथा विना निराहारश्च तिष्ठन् मात्रा पृष्टो
 मनोगत तस्यै समाख्याय तथा तस्यौ । साऽपि गत्वा (छ) विमल-
 नाक्षे स्वभर्त्रे तस्यवेदयत् । स चाभ्येत्य (ज) तथाऽवस्थं तं
 दृष्ट्वा मसभ्यधात्,—“पुत्र ! किं विषीदसि ? एतत्ते अभीप्सितं

तस्य—गौरीतीर्थस्य यात्रायाम्—उत्सवे (काले ७मी० । “यात्रा तु यापनेऽपि
 स्यात् गमनीयवयो स्त्रियाम्” इति मेदिनी) । महाजनगण,—साधुसमूह ।

(घ) ब्रह्मस्थलात्—ब्रह्मस्थल इति नाम ।

(ङ) तथा—मदनसुन्दर्यां (कर्त्तरि श्या०), इन्दो—चन्द्रस्य, नावण्य—
 मुक्ताफलेषु च्छाशयात्मरत्नत्वनिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तन्नावण्यमिहोच्यते”
 इत्यङ्गलक्षण कान्तिविशेष, हरति—चोरयति या सा तथा लावण्यहारिण्या—
 सौन्दर्यचोरेण (विण० । लावण्य + ह + “यद्वादित्वात् णिनि, तत् स्त्रियां ङीप्,
 तथा), चन्द्रादप्यधिकलावण्यवत्या इति भावः, हृत—चोरित, मानस यस्य तथाभूत
 हृतमानस,—अपहृतचेता (विण० । बहुव्री०) । अन्विष्य—अनुसन्धाय (अनु +
 इष + ल्यप्) ।

(च) नास्ति अवस्था—अवस्थिति, एकस्मिन् स्थाने अवस्थानम् इत्यर्थः,
 यस्य स अनवस्थ,—एकधाकृतावस्थान चञ्चलचित्त इति भावः (बहुव्री०) ।
 मनसा गत त मनोगत—मनोऽभिप्रायमित्यथ (श्या तत्प०), तस्यै—मात्रे
 [“क्रियया यमभिप्रैति मोऽपि सम्प्रदानम्” (वा०) इति ४र्थी०] ।

(छ) विमल इति नाम यस्य तस्यै विमलनाक्षे—विमलमज्जकाय, स्वस्या,—
 आत्मन, भर्ता—पति तस्यै स्वभर्त्रे—मित्रस्वामिने, तस्य यून पित्रे इत्यथ
 [“क्रियया य—” (वा०) इति ४र्थी०] ।

(ज) तथा—तादृशी, अवस्था—दृशा यस्य तं तथाऽवस्थ—तादृग्-
 (विण० । बहुव्री०) । कि—कथ, विषीदसि ?—खिद्यसे ? विषया भर्वास इत्यत्र,

न दुष्प्रापं, स हि शुद्धपटो मया याचित अयम्भूमिव सुतां तुभ्यं
दास्यति । अयं कुलेन अर्थेन कर्मणा च तस्मादभ्युत्थानात्, अहं
तं वेद्मि स च मां वेत्ति, तद्विद न दुष्करम्" । इति पुत्रम्
(भू) आभ्यास्य भोजनादिकं कारयित्वा च तेन सह अन्धेषु
रसौ विमलः शुद्धपटस्य गृहभगात्, अयाचत च तस्य धवलाय
पुत्रस्यार्थं तत्कन्याम् । स च सादरं तस्मै तां दातुं प्रति
शुश्रूष ।

अथ मन्त्रं सम्प्राप्य स शुद्धपटस्तस्मै धवलाय (ज) तुभ्यां
सुन्दरीं सुतां प्रादात् । स च (ट) कृतोद्वाह दर्शनरत्नवा
सया भार्यया साकं कृतार्थं पितृगृहभगात् । कदाचित्

[वि + वृ + क् + क्त्विप् "प्राज्ञावाञ्छा— (७११०८ पा) इति सीडादिभ्यः] ।
अधीक्षितम्—अधीटं वाञ्छितं यस्य इत्यर्थे [अधि + वाप् + क्त्वि + क्त्वा "वाप्त्र
प्युवाभोग" (७०११११ पा) इति आचार्य्य ईडादिभ्यः अथ अधीपीडाभ्यावञ्छ
(७०१११८ पा) इति अन्धात्सोपच], इत्पाठ—इत्थं [इत् + प्र + वाप् +
"ईत्तु सुतु क्त्वात्सोपचयेषु क्त्वात्" (११११११६ पा) इति क्त्वात्] ।

(झ) आवाच—आवाचिष्या (वा + वृ + क्त्वि + क्त्वा) । अन्धेषु—
अन्धेषु अन्धेषु परस्मै इत्यर्थे [अन्ध + क्त्वि + क्त्वा (११११११२ पा)
इत्यर्थे अन्धेषु इत्यर्थे निपातनात् पपुम] ।

(ज) तुभ्याम्—अनुवृत्तौ, धवलाय बीभ्यामित्यर्थे (विच) । प्रादात्—
असर्वसत् [प + दा + क्त्वि + क्त्वा "दातिष्वात्—" (११११११० पा) इति विचो क्त्वा] ।

(ट) कृतं—विहितं, उद्वाहः—परिचर्यो वैन यः, अयाच—अयाच
अयाच, उद्वाहः क्त्वात् कृतोद्वाहः—कृतोद्वाह (विच । अनुवृत्तौ), इत्यर्थे—
आभ्यास्य भोजनात् ईडादिभ्यः अयाच—अयाचत्—अनुवृत्तौ क्त्वात् क्त्वात्
अनुवृत्तौ इति अयाचत् ("रत्नं नीलवदिरश्चिते । कुतुम्बिः क्त्वात् क्त्वात्
इत्यर्थे । इति क्तम्) दर्शनरत्नवा—विशालरत्नवा (विच । क्त्वात् क्त्वात् इती
त्यप वा) भार्यया [अन्धेषु क्त्वात् क्त्वात् (११११११८ पा) इति अन्धात्सोपच-
येषु क्त्वात् क्त्वात्] साकं—सकं (पार्श्वेण साकं अवा अन्धे इत्यन्तः)
कदाचित्—विद्यमानबीभन्न पूर्वमनीरव इत्यर्थः ।

(ठ) सुखस्थितस्य तस्य श्वशुरात्मजः मदनसुन्दर्याः सहोदरः समागात् । स चागत्य सर्वैः (ड) पृष्टकुशलोदन्तः स्वस्रा' च समाश्लिष्य अभिनन्दितः विश्रान्तः प्रावदत्,—“अहं मदन-सुन्दर्यां जामातुश्च निमन्त्रणार्थं तातेन प्रेषितोऽस्मि, अस्माकं गृहे पूजोत्सवो वर्त्तते” इति । ततस्ते सर्वे (ढ) सस्वन्धिनः तस्य तद्वाक्यं श्रद्धाय यथोचितैः पानभोजनैः त तदहं समुपाचरन् ।

अथ प्रातः स धवलः तेन श्वशुरनन्दनेन मदनसुन्दर्यां च सहितः (ण) श्वाशुरं गृहं प्रति प्रस्थितः ; ताञ्च शोभावती नगरीं प्राप्य महत् गौर्यां निकेतनं ददर्श, निजगाढ च ता मदनसुन्दरीं तद्भातरञ्च,—“अत्रैतां देवतां पश्यामः” इति ; प्रथममहं तावत् व्रजामि, युवामत्रैव तिष्ठतम्” इति उक्त्वा

(ठ) सुखेन स्थितस्य, सुख स्थितस्य वा सुखस्थितस्य—आनन्दितमनसा भव स्थितस्य (विण०), तस्य—धवलस्य, श्वशुरात्मजः,—श्याल' ।

(ड) पृष्ट,—जिज्ञासित', कुशलोदन्तः,—मङ्गलवाचां (“वार्तां प्रवृत्तिर्हन्तान्त उदन्तः स्यात्” इत्यमर) यस्य सः पृष्टकुशलोदन्तः,—जिज्ञासितशुभहृत्तान्त (विण० बहुव्री०) । स्वस्रा—भगिन्या (“भगिनी स्वस्रा” इत्यमर), समाश्लिष्य—समाश्लिष्य (सम् + आ + श्लिष + ल्यप्), अभिनन्दित',—समाहृत इत्यर्थे (विण० । अभि + नन्द + क्त') । जामातुः,—भगिनीपतेरिति भावः । तातेन—पित्रा (“तातस्तु जनक पिता” इत्यमर) । पूजायै—देवार्चनायै, उत्सवः,—आनन्दजनकव्यापार पूजोत्सवः,—पूजायमानन्दजनकव्यापारानुष्ठानमित्यर्थः (४र्थी तस्यु०), वर्त्तते—विद्यते (वृत् + लट्-ते) ।

(ढ) सस्वन्धिनः,—वैवाहिकसस्वन्धियुक्ता, भगिन्या श्वशुरादय इत्यर्थः, यद्वा,—सस्वन्धिनः,—वैवाहिकसस्वन्धियुक्तस्य, मदनसुन्दर्यां सहोदरस्येत्यर्थः । श्रद्धाय—समाहृत्य विश्वस्य इति वा (अत् + धा + ल्यप्) । समुपाचरन्—समसेवन् (सम् + उप + चर + लङ्-चन्) ।

(ण) श्वशुरस्य इदं श्वाशुरः—श्वशुरसस्वन्धि [श्वशुर + “तस्येदम्” (४।३। १२० पा०) इति अच्] । निकेतनं—मन्दिरम् । पश्यामः,—श्वशुरात्मजस्य [वृश् + लट्-सम् “वृश्मदो वयोश्च” (१।२।५६ पा०) इति अविशेषणस्य अस्मद्-

धवसः तां देवीं द्रष्टुं समुपागात् । मन्दिरं प्रविश्य च तां प्रपश्य
 (त) अष्टादशदोर्दण्डखण्डितोषण्डदानवां पादपद्मतन्त्राक्षित
 मद्दियासुरमर्दिनीं विभाव्य सहसा विधिभोत्पादितमतिर
 चिन्तयत्,—“विविधैर्जीवोपहारैर्जन इमां देवीमर्षयति, अहं
 सिद्धये आम्नोपहारैश्च किं नैमां प्रीषयामि ?” । इत्यासौष्वेव
 निर्जनात् गर्भमृष्ट्यात् खड्गमानीय स्रयमेव निजं शिरस्त्रिस्ता
 मुष्यपातयत् । अस्यान्तरं,—“कथमसौ (य) शिरयति ?”
 इति तमन्वेष्टुं स श्वायस्योऽपि तत्र देवीभवने प्राविशत्,

एकमेऽपि पत्रं बहुवचनं विवक्षितम्] । समुपागात्—अवगतम् [धम् + उप + इ +
 लुङ्-इ “इषो वा कुष्ठि” (२।३।३३ पा) इति वाऽऽईत्, “आतिष्ठा— (२।३।
 ३० पा०) इति निचो षच्] ।

(त) अष्टादश—अष्टादशसङ्ख्यायां शेषः,—मुखा (मुखवाङ्मयीणी ही
 प्रत्ययः), इत्या—समुखा इव शिपुमात्रतदपचार्येणायकत्वात् शीबलाच्च इति भावः,
 तं खण्डिता,—विभाजिता विभाजिता इत्यत्र खण्डितः,—अतीनायाः, दावयाः,
 —असुरा इवा तां अष्टादशदोर्दण्डखण्डितोषण्डदानवां—नवदशसङ्ख्याकमुनवति-
 विभाजितभीषणदशकां (विच । बहुव्री) पादपद्मसङ्घे—अष्टादशसङ्घानि
 चापिभम्—आङ्गव पादितं मद्दियासुरं मर्दयतीति तां पादपद्मसङ्घादितमद्दियाः
 सुरमर्दिनीं—अरकात्प्रायःपादितमद्दियासुरपौत्रविनीं (अहं + अहादिवात् विभिः,
 लगिवात् ङीष् तां) विभाव्य—लभा (वि + भु + विच + ञ्च्) देवीं
 पुटदशवीं विष्टपाशवीम् अत एव मद्दियमर्षीं विष्टिञ्च इति भावः । विष्टिवा—हेतु
 (“विष्टिवाप्ये इषं च” इत्यमरः) उपादिता—सञ्जायिता लटि,—द्रुष्टिः यत्र
 यथाभूतः कर्त्यादितमतिः,—अस्यनितद्रुष्टिः सन् । अर्षयति—पूजयति (अर्ष + चिच्
 + षट् लिप्) । अहं च—आह्वयान्, देव्या शीबुत्पादनद्वारा मनुष्यमन्त्रेण उपास्य
 मन्पादनाभेनिर्वाहः शीबुत्पादनात् इत्यर्थो वा (तादृश्यं देवीं) आम्नोपहारैश्च—
 आम्नोपनयनविधानैश्च इत्यर्थे (अरुचे इवा) । शीबुत्पादि ?—सम्नोपहारि ? (शी +
 चिच् + षट् लिप्) । मन्पादनात्—मन्पादनात् (अपा० इमी०) । अपातयत्—
 अविपत् (पत + चिच् + षट्-इ) ।

(य) शिरयति—अवध्वज्याय (शिरं—विश्वं करोति इति वाक्ये शिर +

प्रविष्टश्च तं छिन्नशिरसं भगिनीपतिं दृष्ट्वा शोकव्यामोहितः तथैव
तेनासिना स्त्रं शिरश्चिच्छेद ।

अथ यावत् स नाऽऽयाति, तावत् सा मदनसुन्दरी
(द) समुद्भ्रान्तमानसा तत् देवीभवनमाययौ, प्रविश्य च
पतिं भ्रातरश्च तथाविध दृष्ट्वा,—“हा । किमेवम् ? हताऽस्मि”
इति विलपन्ती भुवि न्यपतत् । क्षणेन चोत्थाय तौ (ध) अकाण्ड-
हतौ शोचन्तौ—“किं मे अनेन जीवितेन ?” इति पर्यालोच्य
देहत्यागोन्मुखी तां देवीं व्यजिज्ञपत्,—“देवि । सौभाग्य-
चारित्रविधानैकाधिदेवते । माररिपुशरीराहंहरि । अशेष-
ललनाजनशरण्ये ! दुःखहारिणि । एकपदे कथं मे भर्ता

कण्ठादित्वात् क्वच् + लट्-तिप्) । अन्वेष्टुम्—अनुसन्वातुम् (अनु + इष + तुसुन्) ।
श्वशुरस्य अपत्य पुमान् इति श्वाशुर्यः,—श्वशुरनन्दन, श्याल इत्यथ (श्वशुर +
अपत्यार्थे ष्य) । प्राविशत्—अदौकिष्ट (प्र + विश + कृड्-ट्) ।

(द) समुद्भ्रान्तं—समुद्भिन्नं, मानस—मन यस्या सा समुद्भ्रान्तमानसा—
व्याकलचित्ता सती । विलपन्ती—परिदेवमाना, अनुशीचन्ती इत्यर्थे (वि + लप
+ शब् + उगित्वात् ऊीष्) ।

(ध) अकाण्डे—अनवसरे, सहसा इत्यर्थः, हतौ—मृतौ अकाण्डहतौ—
अकालविनष्टौ । किम् ?—किं प्रयोजनम् ? जीवनेन स न किमपि प्रयोजनमस्तीति
भाव । देहत्यागाय—शरीरविसर्जनाय, उन्मुखी—उद्यता देहत्यागोन्मुखी—
शरीरविसर्जनप्रवृत्ता (४र्थो तत्पु०) । सौभाग्य—भर्तृवाङ्मय, चारित्र—सञ्चारिवता
तयो विधानस्य—सम्पादनस्य, एकाधिदेवते ।—एकमात्राधिष्ठातृदेवि । सौभाग्य-
चारित्रविधानैकाधिदेवते ।—पतिप्रियत्वसम्पादनस्य चारित्रवत्त्वसम्पादनस्य च एक-
मात्रेश्वरि । यतस्त्व पत्युरतिप्रिया, महामतौ च, अत एव नार्यन्तराणामपि तद्विधा-
यिनो त्व, त्वत्प्रसादात् अहमपि तथैव आसम् इति भावः, मारस्य—मदनस्य,
कामस्य इत्यर्थे (“मदनो मन्मथो मार प्रद्यस्त्री मौनकेतव” इत्यमर), रिपु,—
शत्रु, शिव इत्यर्थः, तस्य शरीराहं—देहाहंभाग, हरति—वहति, सहस्रमिंषीत्वेन
अहान्निनीपदभाक्तात् इति भावः, यहा,—हरति—गोपायति, हरगौरीरूपे हरस्य
देहाहंभागेन निजाहंदेहमेखनादिति भावः, या सा माररिपुशरीराहंहरि ।—

भ्राता च त्वया मिहत् १ न युक्तमित्ये चञ्चि त्वयि निस्व
 भक्ता तदाश्रिताया मे गरुडं भवती एक कर्षणं वचं नृषीत्,
 यतां दौर्भाग्योपहृतां तनु त्यजामि अत्रैव , देवि ! यत्र कुत्रापि
 जगिष्ये पर तत्र तत्रैव जगामि एतौ मे भर्तृभ्रातरौ मृयास्याम्”
 इति सम्प्रार्थ्य, स्तुत्वा मत्वा च तां देवीं तत्रस्थे अशोकपादपे
 पाशं विरचयामास । तत्र यावत् पाशे कण्ठमर्पयति, तावत्
 तत्र गगनात् (न) अशरीरिणी वागुद्वरत् —“पुत्रि ! मा
 साङ्गसं कथा , वामाया अपि ते अमेन सस्वीत्सर्वेषु प्रीताऽसि
 पाशमेतं त्यज संश्लेषय च स्त्रं स्त्रं शिरः भर्तृभ्रातृत्ववन्धयोः,
 एतौ जीवितौ ह्यवपि मयसादादुत्तिष्ठताम्” इति । एतदा

हराहाहाभिनिः । [हरणे हाह इति मरु + “तत्र हाह” (३।३।१८ पा)
 इति वत् मरुणः] अश्रीवावा—समपावा, अशनाश्रमां—शरीरानामां मरुणे—
 वाचपसूते । अश्रीवश्रनाजनमरुणे—सकलमश्रीकुलानुवन्धये । एकपद—
 अश्रवात् (अश्र) । मरुणं—अश्रीवा, अश्रीवां १५५ (“मरुणं अश्रवाः”
 इत्यमरः) । अश्रव—श्रीवम् । दौर्भाग्येन—दुर्भाग्येन वा अश्रीवश्रीवादिभिः भाषा
 उपहृताम्—आश्राना दौर्भाग्योपहृता—दुष्टमावश्रीवश्रीवता (विष् । १५
 तस्यु) । अश्रीव—तत्र मरुणसिद्धे । जगिष्ये—उत्सृजे (जग + कृट्-ञे) । मृयास्यं
 —अश्रीवश्रीवाता (मृ + यासिदि शिञ्-श्राताम्) । तत्राश्रव—वाचिना (तज +
 ष + अश्र + शिच + क्वाप्) । पाशं—एवं यदी बन्धनाश्रितिति धारः, विरचयामास
 —अश्रवासास (वि + रच + शिच् + शिट्-अश्र) ।

(न) अशरीरिणी—शरीरसम्पत्तिरहितता देवी इत्यर्थः । उद्वरत्—उद्व-
 तिष्ठत् एवमेव (उज् + वर + क्-ङ्) । एकपद—मरुणं अश्रवात् वा उद्वरत्—
 मरुणस्यैव मरुणोक्त्यैव—उद्वरत्त्वमात्रेण मरुणस्यैव वा । संश्लेषय—संश्लेषय
 (संश्ल + श्लेष + शिच् + लीट्-ङि) । मरुणश्रीवाः—अश्रीवश्रीवयोः अश्रवयोः—
 अश्रीवश्रीवयोः (३३ तस्यु । अश्रवयोःश्रीवा शिवाश्रवमपमूर्त्तेश्रीवाम्”
 इत्यमरः अश्रीव शिवाश्रवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीव
 इत्यमारे एव उपपाठः) मरुणाश्रवश्रीवयोः—विभूतपतिश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीवश्रीव
 (३३ तस्यु) ।

कस्यैव पाशं त्यक्त्वा सा हर्षादुपेत्य (प) अतिरभसादविभाव्य भ्रान्ता मदनसुन्दरी भर्तृशिरो भ्रातृदेहेन भ्रातृशिरस्र भर्तृ-
देहेनायोजयत् । ततश्च (फ) अक्षताङ्गी तौ जीवन्ती सुप्तो-
त्थिताविव उदतिष्ठताम् । अथ ते (ब) अन्योऽन्योदितस्त्र-
हृत्तान्ततोषिणः देवीं प्रणम्य यथेष्टं प्रययुः । यान्ती च सा
मदनसुन्दरी तयोः स्त्रक्तं (भ) शिरोविनिमयं दृष्ट्वा उद्विग्ना
किकर्त्तव्यविमूढा चासीत्” ।

इमामाख्याय कथां वेतालः पपच्छ,—“राजन् । ब्रूहि,
कः (म) सङ्कीर्णयोरनयोरस्या भर्ता भवितुमर्हति ? जानंश्चेत्
न ब्रवीषि, तदा पूर्वोक्त एव शापः स्यात्” । इति समाकर्ण्य
राजा तं वेतालमवादीत्,—“यस्मिन् कलेवरे तत् पतिशिरः

(प) अतिरभसात्—अतिवेगात्, उपेत्य इत्यनेन सम्बन्ध, यद्वा,—अभिरभसात्
—अतिहर्षात्, अस्मिन् पक्षे अविभाव्य इत्यनेन सम्बध्यते (“रभसी वेगहर्षयो” इति
मेदिनी), अविभाव्य—सूक्ष्मविविच्यैव, विशेषमदृष्टैव इत्यर्थ. (न + वि + भू + णिच्
+ ल्यप्) अयोजयत्—समसेलयत् (युज् + णिच् + लङ्-द्) ।

(फ) अक्षताङ्गी—अव्याहतदेही (विण० । बहुव्री०) ।

(ब) अन्योऽन्य—परस्परम्, उदितेन—आलपितेन, स्त्रहृत्तान्तेन—निज-
निजवाचंया, शिरस्कंदनश्रीवगलाभाटिविषयकेणेति भावः, तुष्यन्ति ये ते तादृशाः
अन्योऽन्योदितस्त्रहृत्तान्ततोषिणः,—परस्परनिजविषयकालापददृष्टा (विण० । उप०
स० । तुष्यतेयद्वादित्वात् णिनिः) । यथेष्ट—स्वाभिमतदेशमित्यर्थ. ।

(भ) शिरोविनिमय—मस्तकविपर्यासम् । उद्विग्ना—व्याकुला [उत् + विज
+ क्त “ओदितस्य” (८२।४५ पा०) इति निष्ठा-तस्य नकारः, “ची० कु०” (८२।३०
पा०) इति जकारस्य कुत्वम्], किकर्त्तव्यविमूढा—प्रतिकारासमर्थत्वात् मोहमापन्ना
इत्यर्थ. ।

(म) सङ्कीर्णयोः,—परस्परदेहशिरःसन्निश्रितयो, एकस्य देहे अन्यस्य
शिरः, अपरस्य देहे अन्यस्य शिरः, एवरूपेण परस्परसम्बन्धयुक्तयोरित्यर्थः । अस्मा,
—मदनसुन्दर्यां ।

(य) संख्य, स एवास्या पतिर्भवेत्, प्रधानं सर्वेषु ऋषेभु शिष्ट, तद्वता प्रत्यभिज्ञा च" । इत्युक्तवतो ऋषयो स्तुत्यात् स वेतास स्तयेवातर्कितं सद्दसा प्रययौ । राजा च भूयस्तमानेतु सप्त-
स्यतस्तत्रैव जगाम ।

अथ सप्तमकथा ।

ततः स राजा पुनः शिष्यपान्तिक्कमेत्य तथैव वेतासं स्तुत्य-
मारोप्य प्रतस्ये । प्रस्थितश्च तं वेतासं पथि समभाषत,—
“राजन् ! पुनस्ते (ख) श्रान्तिविनोदिनी कथामेकां कथयामि,
शृणु,—

अस्ति (ख) पूर्वाशुचितटे ताम्रचित्तीति पुरी । तस्याश्च
चण्डसिंहो नाम राजाऽभूत्, यः परस्त्रीषु (ग) परासुखः परं

(ग) संख्य—अशुचितम् [खम्+प्रा+“वातशीपवर्गे” (१।१।१२६
पा०) इति खः । “तन्मन्त्रैःशुचिते” इति मेदिनी] । तद्वता—शिष्टः सर्वेषु,
प्रत्यभिज्ञा—ज्ञानं शिरसो शान्तिविनोदिनी इति भाषा । यदुक्तं वेदके परव-
चंशिवानां—“शिरसि इन्द्रियाणि इन्द्रियमाचरन्नाणि च शीतानि ह्येतेन यजतः
संशिवामि” (च० द्विदि ८५०) इति ।

(ख) श्रान्ति—पवनसं, विस्तृति—अशुचिते इति तत्राहर्षां वादि
विनोदिनी—पवनप्रतापनीवनीम् (वि+हृद्+अशुचित्मात् चिन्,) ।

(ख) चण्डमि—वह्नि, शीतसे—शार्प्यसेऽत्र इति चण्डि [चण्डु+
‘धा+“अशुचित्शिवरथे च” (१।१।१२६ पा०) इति चि ”वातो शीप-
” (१।१।१२६ पा) इति वाकारशीप] पूर्वाशुचितटे—पूर्वदिक्कचित्तत्तत्तत्तरी ।

(ग) परासुखः—विस्तृतः, परं—दिग् ; न परासुख इति ऋषः, इ

सङ्ग्रामभूमिषु न ; शत्रुसङ्घानां हन्ता, परद्रव्यसम्पदान्तु न ।
 एकदा तस्य भूपतेः द्वारि (घ) दक्षिणात्यः सत्त्वशीलो नाम
 जनप्रियः कश्चित् राजपुत्रः समभ्यगात् । तत्रागत्य स आत्मानम्
 (ङ) आवेद्य नृपात् नैव काममवाप । ततश्च स यावत्,—
 “यदि मे (च) राजान्वये जन्म, तदीदृशं निर्धनत्वं किम् ?
 निर्धनत्वे च धात्रा किं मे महच्छ्रुता विहिता ? अयं हि राजा

परस्त्रीदर्शनविमुखः किन्तु सदेव युद्धचेतनगमनोत्सुक, इति समुदयायं, शीलवान्
 सत्त्ववासायमिति भावः । शत्रुसङ्घानां—रिपुसमूहानां [“कर्तृकर्मणो कृति”
 (२।३।६५ पा०) इति ऋद्व्योमलक्षणा ६४०], हन्ता—नाशयिता (हन् + टच्),
 परेषाम्—अन्येषां, द्रव्याणि—धनादीन्पुकरणाणि, तेन या सम्पत्—ऐश्वर्यं तासां
 परद्रव्यसम्पदाम्—अन्येषां धनादिजनितप्रभावाणामित्यर्थं, न, हन्ता इति शेषः,
 शत्रुकुलविनाशक, सः, न परेषाम् ऐश्वर्यनाशक इति भावः, महावीरः अखोभय
 स, इति तात्पर्यम् ।

(घ) दक्षिणस्यां वसति इति दक्षिणा [“दक्षिणादाच्” (५।३।३६ पा०)
 इति दक्षिणादाच्, दक्षिणा इति आजन्तमव्ययम्] दक्षिणा—दक्षिणस्यां दिशि
 भव दक्षिणात्यः,—दक्षिणदेशकः [“दक्षिणापथात्परसस्यक्” (४।२।८८पा०)
 इति त्यक्], सत्त्व—सत्त्वगुणप्रधान, शील—स्वभाव यस्य सः सत्त्वशीलः ।

(ङ) आवेद्य—विज्ञाप्य, आत्मपरिचयं दत्त्वा इत्यथ (आ + विट +
 षिच् + स्यप्) । काम—काम्यम्, अभिलषितधनमित्यर्थं, अभिलषितराजसेवनरूपं
 कर्म वा, यद्वा,—काम—निकाम, यथेष्टितमित्यथ (“कामः शरैश्चरयोः पुमान् ।
 रेतस्वपि निकामे च काम्येऽपि स्यान्नपुसकम्” इति मेदिनी), अवाप—लिभे
 (अव + आप + लिट्-बल्) ।

(च) राज्ञा—नृपाणाम्, अन्वये—कुले राजान्वये—राजवशे । (६४० तत्प० ।
 श्रीपञ्चषिके वैषयिके वा अधिकरणे ७मी० । “सन्ततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजगान्वयौ”
 इत्यमरः) । तत्—तदा । किम् ?—कथम् ? । धात्रा—विधात्रा, कि—किमर्थम् ?
 महती—उच्चै, इच्छा—अभिलाष, महच्छ्रा—महान् आशयः, तस्य भावः महच्छ्रुता
 —महाऽऽशयता, उच्चामिलाषता इत्यर्थः (“महच्छ्रुस्तु महाऽऽशयः” इत्यमरः),
 विहिता ?—सम्पादिता ? यदि मह्यम् उच्चामिलाषपूरणाय सामर्थ्यमेव विधात्रा न

सिवमाममेव क्लिष्टपरिच्छेदं चिरं शुधा अथवीदन्त मां भाष्यापि पश्यति ?" इति ध्यायति, तावत् स नृप, आखेटकार्यं निरगात् । अग्रे च तस्मिन् (छ) कार्पटिके राजपुत्रे जगुङ् वाहिनि धावति, राजा प्रभूताऽऽश्वपादातयुतं प्रायात् । तत्र च सुगान् (ज) समन्वियन् आरात् मङ्गलं शूकरमनुधावन् अतिदूरं वनात्तरं प्रापत् । तत्र (झ) पर्वतपच्छन्नमार्गतया

इत्, तदा अथ तेन मे उवाचिवाच इवम् ? इति अनुवाचाद्यैः । सिवमामं—परिचरन्तं (विष् ० । सिव + आमच्) । क्लिष्टः—दारिद्र्यलोभतृष्ण इत्यर्थः ("क्लिष्ट" इत्यत्र "क्लिष्ट" इति पाठः सुनन्, क्लिष्टः—नञिन्) परिच्छेदः—वसनादिवं जप्यं तं (विष्) । शुधा—शुद्धा अथवीदन्तं—क्षिप्रतायम् (विष् ० । अथ + वीद + तन्) । भाषति—विनाशति (धी + लृट्-तिप्) । आखेट एव आखेटकार्यं (आखे कम्) तत्रै इदम् आखेटकार्ये—वसयामिनिचम् (अर्थेण एव निज-यमात् । "आखीदन्तं अथर्व्यं आखाखेटी वसवा क्षिवात्" इत्यमरः) ।

(छ) कार्पटः—नञ्जम् ("तली नञ्जकार्पटौ" इत्यमरः) मन्दिनवीर्य-वज्रवज्र इत्यर्थः, तेन चरति इति कार्पटिकं तस्मिन् कार्पटिके—क्षिप्रमन्दिन-नञ्जकार्यं पित्राय विचरन्तस्मीति इत्यर्थः [विष् ० । कार्पट + चरति (आडात् पा०) इति ठक्] वशः—कार्पटः—आर्षो आर्षार्थो इत्यर्थः ("कार्पटो जगुङ्वाहिनी" इति सिद्धिनी) ए एव इति कार्पटिकं तस्मिन् कार्पटिके—कार्यं प्राप्तिनि (कार्पट + आर्षे ठक्) । अयुर्—वर्षि, इहति—धारयतीति तस्मिन् अयुर्वाहिनि—इत्युवाचिवाचं आसति—इत्तं अश्नति [भाषि ०मी१ । अ + अह "पान्नाद्याजा—" (७१०८ पा) इति वीरादीन्] । आनम्—अनन्तम् ("इत्ते आनीवनाश्वत् इत्यमरः) पाहाये—पत्तिर्हतिः, पदातिर्हृत् इत्यर्थः ("पाहात् पत्तिर्हतिः" इत्यमरः) प्रभूतेन—बहुना आशपाहातेन—अशपदपति-सैव्यमूर्धनं वृत्तः,—निश्चितं प्रभूताऽऽश्वपादातयुतः,—बहुवाचपदातिर्हृत्तस्मिन् (विष् । इहा लप्) । प्रायात्—वातिवृत्त (प्र + या + लृट्-इ) ।

(ज) समन्वियन्—अनुवन्वयन् (अनु + अनु + इत् + अह) आरात्—दूरे ("आरादूरसमीपवी" इत्यमरः) । अनुधावन्—अनुवन्वयन् [अनु + लृट् + अह "पान्नाद्याजा—" (७१०८ पा) इति वीरादीन्] ।

(झ) पर्वे—इत्यर्थः इत्यर्थं तावत् वशः—आह्वतः, मार्गः—पन्थाः

शूकरं तमपश्यन् आन्तः स राजा तस्मिन् वनान्तरे दिङ्मोह-
मगमत् । एक एव स कार्पाटिको राजपुत्रः (ज) प्राणानपेक्षी
पटातिः क्षुत्तृषापरीतः वाताश्वपृष्ठगं तं राजानमनुससार । स
राजा तं तथा (ट) अनुयान्तं दृष्ट्वा सस्त्रेहमवदत्,—“भद्र !
कश्चित् यथागतं मार्गं वेत्ति ?” । तदाकर्ण्य स बह्वाञ्जलिः कार्पा-
टिकोऽभ्यधात्,—“देव । वेद्मि, (ठ) परम् इह क्षणं विश्राम्यतु
देवः, एष खलु दिवो बध्वा मेखलामध्यमणिः स्फुरद्रश्मिजालो-
ज्जिनीनायकोऽतितरा देदौष्यते” । एतदाकर्ण्य स राजा

तस्य भाषन्तया तथा पर्णलणच्छत्रमार्गतया—पत्रलणाच्छत्रपथत्वेन (श्या तत्पु० ।
हेतौ श्या०) । वनान्तरे—वनमध्ये (चौपञ्चैषिके ७मी०), दिक्षु मोह दिङ्मोह—
दिग्धमम् (७मी तत्पु०) ।

(ज) प्राणान्—निजप्राणान्, न अपेक्षते—अवश्यरक्षणायत्वेन न गणयति
यः स प्राणानपेक्षी—निजप्राणान् तुच्छं मन्यमान इत्यर्थं (विण० । न + अप + ईञ्
+ यद्वाटिल्लान् णिनि.), पादाभ्याम् अतति—गच्छति इति पटाति,—पादचारी ।
वात इव शीघ्रग, अश्वः वाताश्व,—वायुवत् द्रतगामिघोटकः (शाकपा०), तस्य
पृष्ठे गच्छति इति त वाताश्वपृष्ठग—वायुवहेगसम्पन्नघोटकारीदृश्यम् [“अन्यथापि
दृश्यते इति वक्तव्यम्” (वा०) इति गमेडं] ।

(ट) अनुयान्तम्—अनुसरन्तम् (अन् + या + श्रट्, तम्) । भद्र ।—साधो !
(“इक्षिभेदे ह्ये भद्रः स्याद्भद्र साधुशर्मणो” इति शाश्वतः), कश्चित्—प्रश्ने
(अव्य० । “कश्चित् कामप्रवेदने । प्रश्ने हर्षे मङ्गले च” इति मेदिनी), आगतम्—
आगमनमनतिक्रम्य यथाऽऽगत—येन मार्गेण अस्मिन् वने आगत तमित्यर्थः
(याद्यार्थोऽव्ययी०) ।

(ठ) पर—किन्तु । विश्राम्यतु—विरमत्, पथश्रमम् अपनयत इत्यर्थः
[वि + श्रम + लोट्-त्प्, “शमामटानां दीर्घं श्यनि” (७।३।७४ पा०) इति दीर्घः] ।
दिव,—आकाशस्य आकाशरूपायाः इति यावत्, बध्वा,—नाय्यां, मेखलाया,—
रश्मनाया, “चन्द्रहार” इति प्रसिद्धस्य कटिमुषणविशेषस्य इत्यर्थं, मध्यमणिः,—
मध्यभागावस्थितोक्वलरत्नमित्यर्थं (विण० । उप० शाकपा०),—स्फुरन्ति—दीप्य-
मानानि, रश्मिजालानि—किरणसमूहा यस्य तादृशः स्फुरद्रश्मिजालः,—द्योत-

(ङ) मनिर्वन्धं तममायन—“तर्हि क्वापीह भवता पानीयं दृश्यताम्” । स च कापटिक (ङ) “तथा” इत्युक्त्वा तद्वत् तद्वत् मारुह्य ममस्तात् पश्यन् मटीमिकां दृष्ट्वा भवरुह्य तं कृपं तन्न निमाय । मोत्वा च तटीयं (ष) वाहं विपर्णाषोक्तत क्त्वा भ्रम्बूनि शय्याणि च दृष्ट्वा विगतत्रयममकरोत् ।

ततश्च स कृतसामाय रात्रौ वसनाश्रमात् (त) प्रोक्ष्य च आमलकानि फलानि प्रक्षाय्य तस्यै हृद्यानि उपानयत् ।

मानविरचनमूहः (विच० । बङ्गो०) चक्षिणी—पश्चिमी तल्लः नावकः—पति-
चक्षिणीनायकः—समन्विनीपतिः, इत्येव इत्यर्थः चतितराम्—चलनादिप्रवृत्तौ
[चम्ब० । चतितराम् स्मार्थिकरूपं “तरपतमपी च” (१।१।२२ पा०) इत्यत्र
टीकायां तल्लकीविनीकारेण “चक्षिणीवातिमानविकप्रकारेण ‘तादी च’ ‘पितो च’
इति वा वत्तन्ने प्रकारान्तरे पुरुषप्रकारचलनाश्रमादिप्रकारेण ‘तदी च’ ‘पितो च’
इत्याद्युक्तम् । ततः “विमैतिङ्गव्य—” (३।३।११ पा०) इति प्राप्तुः] सिद्धीयते
—पुनः पुनर्विचक्षे च विचक्षेरेण तपतोवचने (दीप + वृत् + चट्) ।

(ङ) निवन्ध—बाधकः, तैम मद् विद्यमानं निवन्धं—बाधकं रात्री
विद्याभाषे सावहमन्वन्धनमित्यर्थः (विच० । बङ्गो०) । तच्च—तदा ।

(ङ) तदा—ब्रह्माशापवति मवान् तद्वैवाप्य इत्यर्थः । तद्वत्—उत्तमम्
(विच० । “ब्रह्माशापवतीदपीच्छनात्तदे” इत्यमरः) । समकाल—इतकतः ।

(ष) वाहन—पर्व (“वाही सुखे पुमान् मानसेवाश्रयवापुषु” इति
शेद्विनी) चक्षिणीचं विपर्णाचं कृतं विपर्णाषोक्ततं—पत्न्यवभारद्वितीकृतं,
सत्यादिबभ्रुमन्वन्धनमित्यर्थः [विपर्णाच + क्त्वाचिरोपि सम्प्रत्ययस्य चि
(३।३।३ पा) इति चम्बुततद्वाचि चि “चल चि (३।३।२ पा) इति
पचर्बन्ध ईकारः] । प्रयाचि—वाहकानि कोमलदधानीत्यर्थः (“वर्षं वाच
एवम्” इत्यमरः) ।

(त) प्रोक्ष्य—वह्निष्यत् इत्यर्थः (प्र + क्त + कृच + ल्यप्) । प्रक्षाय—
धीतीकृत (प्र + क्त + क्वाचि विच + ल्यप्) । उपानय विद्याचि उपानि—उत्त-
विद्याचि [विच० । उपानय + “उपानय विच” (३।३।२३ पा) इति वात् उपानय
उत्तवत्— (३।३।३ पा०) इति उपानयः । “उत्तं उपानयिरे च इत्यिषी

“एतानि कुत. प्राप्तानि ?” इति पृच्छन्तं भूपतिं स कृताञ्जलि-
व्यजिज्ञपत्,—“देव ! (थ) एतदृत्तिरह नित्यं व्यतीतदश-
वत्सरः देवभाराधयन् अनैकान्तमुनिव्रतं चरामि” । इति श्रुत्वा
राजा,—“सत्त्वशील ! त्व (द) सत्यनामा, किमुच्यते ?” इति
अभिधाय कृपाक्रान्तः लज्जितश्चाचिन्तयत्,—“धिक् नृपान्,
ये भृत्येषु क्लिष्टमक्लिष्टं न जानन्ति, धिक् तत्परिवारान्,
ये प्रभुं तत्तत् न ज्ञापयन्ति” इति सञ्चिन्त्य स राजा द्वे

दृक्त्वेऽपि च” इति विश्व.), उपानयत्—प्रादददित्यर्थः (उप + आ + नी +
लङ्-ट्) ।

(थ) एतानि—आमलकफलमावाण्येवेत्यर्थः, वृत्तिः,—जीविका, जीवनरक्षणो-
पाय इत्यर्थः. (“आजीवी जीविका वाचां वृत्तिर्वर्त्तनजीवने” इत्यमर), यस्य
तादृश. एतदृत्ति,—धनाभावात् एतन्मात्रभोजीत्यर्थः (विष्णु । बृहद्गी०) । नित्य—
प्रतिदिने, न तु कदाचिदिति भावः, व्यतीता,—व्यपगता, दश वत्सरा यस्य
तादृशः व्यतीतदशवत्सरः,—अतिवाहितद्विपञ्चसवत्सरः, भवत्परिचर्यायामिति भावः
(विष्णु० । बृहद्गी०), व्यतीतदशवत्सरोऽर्हं नित्यमेतदृत्ति सन् इत्यन्वयः, देव—राजानं
भवन्तमित्यर्थः । न एकान्तः,—दृढ अनैकान्तः,—अनिश्चित, मुनीना व्रतं—नियमः,
फलमूलभक्षणरूप इत्यर्थः, मुनिव्रतम्, अनैकान्तश्च तत् मुनिव्रतश्चेति अनैकान्त-
मुनिव्रतम्—अस्थायितापसाचारमित्यर्थः (कर्मधा०), भोज्याभावात् तापसीचित
भोजनमद्द करोमि, भोज्यसहावे तु ईदृशमाचारं त्यज्यामि इत्यतोऽस्य अनैकान्तत्वं
ज्ञातव्यम् । चरामि—आचरामीत्यर्थः (चर + लट्-भिप्) ।

(द) सत्य—यथार्थं, सत्त्वशील इति अन्वयमित्यर्थः, नाम यस्य तादृश सत्य-
नामा—अन्वयनामा, सत्यमेव त्व सत्त्वगुणाधिक उदारचरित, अत्यथा मदुपेक्षणात्
तादृश क्लेश सम्भुन्यापि तत्सर्व्वमग्निगण्य कथं मदुपकारपरोऽसि ? इति भावः ;
किमुच्यते ? इतीऽधिकं सया इति शेषः । भृत्येषु (निर्द्धारणे ङमी०), क्लिष्ट—
क्लेशमापन्न, दारिद्र्ययुक्तमित्यर्थः, अक्लिष्ट—क्लेशमनापन्नं, अनिमनिति यावत् ।
ज्ञान्—तथाविधान्, परिवारान्—परिजनान् तत्परिवारान्—राजज्ञान् पार्श्वचरान्
[कर्मधा० । “चमसर्वतघीः कार्य्या धिगुपय्यादिषु त्रिषु । द्वितीयाऽऽखेडितान्तेषु
त्रयोऽन्यस्यापि दृश्यते” ॥ (वा०) इति धिक्शब्दयोगात् २या० । एव “धिक् नृपान्”

धामलके कापटिकहस्तात् कथञ्चिदमुमन्वत प्रतिजघाह,
 विग्राम च ते भुञ्जा भस्व च निपीय चार्षं तेन जग्धामसक
 प्रीतज्जलेन कापटिकेन सह । ततः तेन कार्पटिकेन सम्वीकृतं
 बाहमारुह्य, (घ) तस्मिन्वयेसरं गच्छति मार्गदर्शिनः, राजा
 ज्ञया ह्यस्य पद्माहागासनस्थिते, स राजा पयि सम्प्राप्तसेनिका
 स्नां पुरीं प्रायात् । तस्मात्तस्य तस्य कार्पटिकस्य मन्त्रिं
 (न) प्रख्याप्य, वसुभिः कार्पटिकं पूरयित्वाऽपि निष्कृति
 नामन्वत । ततः स (प) क्षतार्थं चण्डसिंहस्य भूपते
 पार्श्वधरः त्यक्तकार्पटिकाधारः सत्त्वशीलस्तस्यौ ।

एकदा राजा तं सत्त्वशीलं सिंहशेखरमुतामाकार्यं याचितु

इत्यपि यवम्] । तद्यत्—कलेषु का क्लिष्टा को वा क्लिष्टा इत्यादिवाचिभ्यः ।
 कथञ्चित्—कथात् कथाकथितसङ्कोचादिवर्धः, चतुर्न्वयः,—इहतामुपगतान्,
 प्रथमपदाने तस्य सापहमहुरोच्यते प्रकृतनिवचयतुव्य इत्ययं (अन्वीपि इती ।
 “दोषीत्यादिऽनुवच” आत् इत्यर्थादिविनशरे । सुक्यातुवाद्यां चित्री प्रकृतक्यातुवर्षये
 इत्यनन्तः) प्रतिजघाह—प्रत्यावहो (प्रति + जघ + ङिच् अच्) ; विग्राम—
 विग्राम चकार (वि + वृत् + ङिच् अच्) तै—ते चामसकस्यै इत्ययं । कर्षं—
 सुञ्जम् [चर्ष + ङ् “चर्षो कर्षिण्यपतिविति (शतभा० पा) इति जग्यादर्शः],
 धामलकं पीयसं जलं येन तन जग्धाऽऽनसकपीयसस्यै—सुकामस्यैव प्रीत
 जस्यैव च इत्ययं (विष्णु । वज्रुती) ।

(घ) तस्मिन्—कापटिके चये सरति—जग्धति इति तस्मिन् चयसरि—पुरी
 शयिति [विष्णु । चये + स + “पुरीऽपयोऽपु चये” (शतभा० पा) इति टा] ।

(न) प्रख्याप्य—विज्ञाप्य (प्र + ख्या + षच् + क्यप्) बहुभिः,—वने
 (अरुहे इवा० । रिक्त्वस्यार्थं वनं वसु इत्यनन्तः) । निष्कृतिं—निर्धुतिं, तल्लतीप
 चार स्यादिति भावः चमन्वत—चतुष्पत (नम + ङच् + त) ।

(प) क्षतः,—चण्डस्य चण्डः,—इतीक्षरं वक्ष्ये स क्षतायः,—चण्डवितप्रयोगम्,
 पूर्वमकारणं इत्ययं (विष्णु । वज्रुती) । त्यक्तः,—परित्यक्तः कापटिकाधारः,
 —क्षिप्रतस्मिन्वचपरिचानस्यव्यवहारः, येन तादृशं च कापटिकाधारः—
 क्षिप्रतस्मिन्वचपरिचानस्य सारिद्राचरत्वं दिहादीत्यर्थः (विष्णु । वज्रुती) ।

सिंहलद्वीप (फ) प्रेषयत् । ततश्च स गच्छन् अभीष्टदेवताः
मर्चयित्वा राजादिष्टैः द्विजैः सह पोतमाकरोह । तस्मिन्
पोते (ब) मध्यभागमशङ्कितं गते, सहसा तस्मात् जलधेः
अम्भलिहायः सुमहान् जाम्बूनदविनिर्मितः विचित्रवर्णा-
विचलद्वैजयन्तीविभूषितः गजः विस्मयं जनयन् उत्तस्थौ ।
तस्मिन् काले (भ) समुद्रद्वघनावली सहसा भृशं वर्षितु-
म्भारंभे, तीव्रो मारुतश्च ववौ, द्विपः वर्षवातैर्बलादाकृष्य
आधोरणैरिव तस्मिन् पोतध्वजस्तम्भे आसज्यत ; तावच्च तस्मिन्

(फ) प्रेषयत्—प्रैरयत् (प्र + इष + णिच् + लङ्-ट्) । ' राजा आदिष्टैः,—
आश्रितै राजाऽऽदिष्टैः,—सत्त्वशीलेन सह गन्तुं प्राप्त राजादिष्टैः (विष्णु० । ३५ तत्पु०) ।
पोतं—जलयानम् ।

(ब) मध्यभागं, समुद्रस्येति शेषः । अशङ्कितं—निर्भयं, निर्विघ्नमिति भाव
(क्लिया विष्णु०) । जलधेः,—समुद्रात्, अम्भम्—आकाश, खेदि—परिचुम्बति इति
अम्भलिह, —गगनस्पृक् [अम्भ + लिह + "वद्वात्से लिह." (३२।३२ पा०)
इति खश् "अर्कविषदन्तस्य सुम्" (६।३।६७ पा०) इति सुमागम] तादृशम्
अयम्—उपरिदेशो यस्य स अम्भलिहाय, —गगनचुम्बिशिरा (विष्णु० । बहुव्री०) ।
जाम्बूनद्वेन—सुवर्णेन ("स्वर्णं सुवर्णं कनकं हिरण्यं हेमं चाटकम् । रुक्मं कार्तिस्वरं
जाम्बूनदमष्टापदोऽस्त्रियाम्" इत्यमर), विनिर्मितः,—विरचितं जाम्बूनदविनिर्मितं,
—स्वर्णमय, (विष्णु० । ३५ तत्पु०), विचित्रवर्णाभिः,—नातावणाभिः, विचलन्तीभिः,
—चञ्चलाभिः, यद्वा,—विचित्रवर्णेन विचलन्तीभिः,—विलसन्तीभिः, वैजयन्तीभिः,
—पताकाभिः, विभूषितः,—शीभितः विचित्रवर्णविचलद्वैजयन्तीविभूषितः,—
विविधवर्णविरञ्जितचञ्चलपताकासुशीभित (विष्णु० । ३५ तत्पु०) ।

(भ) समुद्रद्वाना—समुत्कटानां, भौषणानामित्यर्थ, घनानां—मेघानाम्;
आवली—श्रेणी समुद्रद्वघनाऽऽवली—सत्कटमेघश्रेणी । आरंभे—प्रचक्रमे (आ +
रभ + लिट्-ण) । ववौ—प्रवहति स्म [वा + लिट्-णल् "आत औ णल्" (७।१।३४
पा०) इति औ] । द्वाभ्यां—मुखशुष्काभ्यां, पिबति इति द्विपः,—हस्ती [द्वि +
पा + "सुपि ष्य" (३।२।४ पा०) इति क], वर्षं,—वषण, तेन सह वाता,—वायव-
तैः वर्षवातैः,—दृष्ट्या सह प्रवहन्त्यायुभिः (कर्तुं), बलात्—बलमाश्रित्य (ज्यवृत्तोपे

बीचिविभ्रुते वारिधौ स गल्लस्तेन वङ्गमेन समं मल्लितु प्रा
 वर्त्तत । ततस्ते द्विजा तवस्वायङ्कसेन स्वभूपतिसुद्विभ्र भयार्त्ता
 (म) अन्नद्वयसुदधीषयन् । तदाकर्ष्णं स सत्त्वधीषां स्नामि
 भक्तयतिशयात् (य) असद्विष्णुं निस्त्रिगुहस्त वधोत्तरीयक
 असुष्वल्लमात्मानं निरपेक्ष वारस्यागहो उदधे प्रतिविधिक्षया
 प्राचिपत् ।

इमी) । आचोरणे — इक्षिपणे इति वाच्येति च (उपमा । “आचोरणा
 इक्षिपणा इत्यारोहा निवादिन इत्यमरः) आचोरणेति वचनात् वजादाह्वय
 इत्यन्वय आचोरणा वजा वजात् वज्रनाह्वय स्नानान्तरं नवनि, वदनात् अपि तथा
 तनाह्वय अत्रत्ये वासुधवन् इत्यत्र । पीतक व अत्रत्यः,—पताकाविद्याया
 दृश्यविभेदं तस्मिन् पीतकप्रत्यये—वज्रपीतकपटाकादये वाच्यत—समसागत,
 संप्रसोदाह्वय इत्यत्र (वा + वृत् + कश्चि कश्च त) । बीचिभिः —तरङ्ग
 विभ्रुते—विभ्रुत् अत्रत्ये इत्यत्र, बीचिविभ्रुते—सप्तर्षिकृते (विच । इवा तत्पु०),
 वारिधौ—समुद्रे । उदधेति वनेन इति वदन्—वार्त्त पीत इति वाच्य (वङ्ग +
 क्ण्ट्) तेन वङ्गमेन—वज्रवामेन (सकार्षणसमस्तद्विभ्रुतात् इवा०) समं—सह
 (“सार्धं साठ समं सह” इत्यमरः) मल्लितु—निमघीतवितु (ममन् + तुमुन्)
 प्रावत्त—प्रारभत (प्र + इत् + कश्च त) ।

(म) अन्नद्वयम्—अन्नस्य मी राकम् । मया वदं न वजा भवान्, तथा
 कुह इत्यत्र, अन्नवचनात् अन्नान् एव एव इति भावः (“अन्नद्वयमन्नमीकौ”
 इत्यमरः) उदधीषयन्—उदधेरन्वेषयन् (उन् + ष्व + विच + कश्च + ष्) ।

(य) असद्विष्णुं — अद्विष्णुमीकं, तेषामन्नद्वयवाच्यमिति शेषः (विच० ।
 त + सङ् + ष्वुच्) निस्त्रिगुहस्त—अत्र (“अत्रे तु विस्त्रिगुहस्ताविदितः”
 इत्यमरः) इसे मल सः निस्त्रिगुहस्त,—सद्विष्णु (विच । वृष्णो) वधोत्तरीयकः,
 —सद्विष्णोत्तरासङ्गः, अत्र—पताकां यस्मिन् उदधे मल्लानां पीतकप्रतिनिधि
 भावः, वदन्—वदन्तीत्यत्र वदन्—पताका वदन्तीत्यत्र (वदन्ती) । निरपेक्ष—
 —वदन्तम् साहाय्यवत्मानमुत्सृज्यतेत्यत्र, एकाको एव इति वाच्य अन्वेषणा
 तपेय इत्यर्थो वा वारत्वं—वदन्, वाच्यते—वितर्कवति इति वाच्यवदो—
 वधोत्तरीयकौ (इति इत्यत्र पदावित्यात् चिति) उदधेः—वदन्त एव उदधे.

अथ (र) तस्मिन् मग्ने, वातोर्मिभिर्दूरान्ति तत् वड-
नमभञ्चत, तत्स्याच्च सर्वे यादमा मग्ने निपेतुः । स च
सत्त्वगीनोऽम्बुवी मग्नी यावत् निरीक्षते स्म, तावत्तत्र
(ल) टिव्य पर दटजे, न वारिधम् । तत्र (व) मणिमयस्तम्भ-
भाचरे ज्ञेयमन्दिरं सद्भिः रत्नैर्वडमोपानवापीके उद्यानशालिनि
नानामणिशिलाभित्तिरत्नचित्रोच्छ्रितध्वजं मेरुप्रोन्नतं कात्या-

वारणागदो इत्यन्वय, तं नामुद्रिकदृष्टिभं विविधोत्पत्त, प्रतिविधातुमिच्छया
प्रतिविधियथा—प्रतिविकोपेया, नञ्कण्ठकपीतमिच्छमभयानवारपेक्षया इत्यथ,
नञ्मिच्छामया इति भाव [प्रति + वि + धा + मन् + “मणि मोमान्—” (०४५४
पा०) इति षण् इम् अभासभोपच, “स आङ्घातुकि” (०४५४ पा०) इति सस्य
त “ए प्रथयात” (३५१०२ पा०) इति ष, घियां टाप् तथा] ।

(र) तस्मिन्—सत्त्वगीनि । वातम—वातगिधोमेण, जामिताभि ऊर्गिभि,
—तरुद्वै, वातम सृष्टिताभि ऊर्गिभिरिति वा वातोर्गिभि,—वातगिधुश्चतरुद्वै,
दूरान्ति—वृष्टदूरमाकटय । पमञ्चत—पमञ्चत (मञ् + कण्ठकधरि लङ्-त) ।
यादनां—अमभञ्चता, मकमकरादीनामिति यावत् (“यादासि लक्ष्मन्तवः”
इत्यमर) ।

(ल) टिव्य—रमणीयम् । न वारिधि, दटजेति पुर्येषाम्बय ।

(व) मणिमयै,—रत्नात्मकै मण्यै,—स्रष्टाभि, भाचरे—शोतनाने मणिमय-
स्तम्भभाचरे—रत्ननिष्कतस्तम्भशोभिते (विष्ण० । श्या मण्य०) । ज्ञेयमन्दिरं—
स्वर्णमयगृहमन्त्रिधी (उपश्लेषे ०गी०), स्थितमिति शेष, कात्यायमौमन्दिरमित्यु-
त्तरेण मन्वस्य, सद्भिः,—उत्तमै, रत्नै यद्—घटित, सोपानम—पारोक्षण यस्या,
तादृशी वापी—दोषार्चका, जामाशयविशेष इति यावत्, यत्र तादृग यद्सोपानवापीके
—रत्नचित्रमोपानोपेतदोषकाशालिनि [विष्ण० । षड्भ्री० । “नद्युत्तय” (५४१५३
पा०) इति कप्] । नाना,—विविधा, मणिशिला,—रत्नशिला, तन्मयी भित्ति,
—कुण्ड, विविधमणिसयकुण्डमित्यथ, तस्या वानि रत्नानि—भित्तिगाथस्था ये मणय,
तैः चित्र,—श्वल, उच्छ्रित,—समुन्नतय, ध्वज,—पताका यत्र तादृग नानामणि-
शिलाभित्तिरत्नचित्रोच्छ्रितध्वज—विविधरत्नमयभित्तिगाथनिबद्धभामुरमणीनां प्रभयु-
श्वलितोन्नतपताकासंयुक्तमित्यथ, (विष्ण० । षड्भ्री०), मेरुवत्—सुमेरुपर्वत इव,

यनोमन्दिर प्रविश्य, तां तद्व्यां देवीं प्रणम्य स्तुत्वा चम्यथ
 च, तदपगत "किमेतदिन्द्रजालम् ?" इति सेविन्मयमुपाविशत् ।
 तावद्य सद्मना षाऽपि (ग) दिव्या इन्द्रीवराची चन्द्रवदना
 कुसुममिता मृणालमृदुकलीवरा श्रीसहस्रपरिवारा सहस्रा
 कयाटमुहाय्य स्वोर्गभंगुर्ह मस्त्रेगीमस्य च हृदयं समं विवेश ।
 सा च तत्र देवीमभ्यथ तष्मात् गर्भगृहात् मिरगात् न पुनः
 सत्त्वगीमस्य हृदयात्, प्राविशच्च तत्रैव प्रभामण्डलकान्तारि ।
 सत्त्वशीलोऽपि तामनुजगाम । ददर्श च चम्यत् उत्तमं सर्वासा

श्रीसद—वस्तुनिर्गतं निवर्तितं—सुमेधपंक्तवदन्वसतं (विष) । तां—आत्मानमीन् ।
 चम्यथ—पुत्रविद्या (चमि + च + चि + क्यप्) । इन्द्रीव—श्रीसहायिण्येवं
 जालं—यथाऽस्मिन्वस्तुसमसोपिनात् दृष्टोन्नावरणम् इन्द्रजालम् ।—समी-
 यथाविना चम्यथाऽस्मिन्वस्तुसमसोपिनात् दृष्टोन्नावरणम् इन्द्रजालम् ।—समी-
 यथाविना चम्यथाऽस्मिन्वस्तुसमसोपिनात् दृष्टोन्नावरणम् इन्द्रजालम् ।—समी-

(ग) दिव्या—चक्षीदिवसोन्वयम्रीदिवसीत्यर्थः, इन्द्रीवरी—नीलोत्पली इव
 पञ्चको—चतुर्धा यथा सा इन्द्रीवराची—नीलोत्पलीचकोपना [विष । चतुर्धा ।
 इन्द्रीव + पञ्च + चतुर्धा इत्यन्वयोः । त्वाहात् वच् (शकारस्य पा) इति
 वच् पित्वात् ङीष्] । कुसुममिता—कुसुममिता रमणीयमिति भावः, स्थितम्—ईवहात्
 यथा वा कुसुममिता—ईवहात् स्थितमिति (विष । चतुर्धा), यथावदम् चतु-
 —कुसुममिता मलीवरी—मरीचं यथा सा यथावदमृदुकलीवरा—सुयोगयात्री
 (विष । चतुर्धा) श्रीसहा—मारीचा सहस्र—सहस्रपरिवाराः, सहस्रं यथा,
 सहस्रपरिवाराः इति भावः यथा सा श्रीसहस्रपरिवारा—चतुर्धापरिवारा (विष ।
 चतुर्धा) । सहास्य—चक्षीष्य (च + च + चि + क्यप्), ईव्या,—आत्मानम्,
 मस्त्रेगीमस्य—इन्द्रजालम् इन्द्रोपहस्यम् (इन्द्रो वत्) । समं—सुवपत्,
 एवमेवैव च देव सा इन्द्रोपहस्यं प्राविशत् तत्रैव सत्त्वगीमस्यपि इन्द्रजालम्
 प्राविशत् इति श्रुतावेः ; सत्त्वगीमस्यजालमवगन्तुं यथातः इति भावः । तत्रैव—
 तत्रैवोपासने एव, प्रभामा—स्त्रीतिथिं मण्डलं—समूहं यत्र तादृशं आकाशः—
 दिशं, रम्यमिति भावः ("आत्मारोऽपि मकारश्चो विधिं कुर्मन्वयमि" इति

(घ) भोगसम्पदां सङ्केतोद्यानमिव भवनम् । (स) तत्रान्तर्मणि-
पर्यङ्गनिषणां ता विलोक्य समुपेत्य तत्पार्श्वे समुपाविशत्,
आसीञ्च तन्मुखासक्तलोचनो लिखित इव ।

इत्थं (ह) सोत्कण्ठपुलकैरङ्गैर्वदनाऽऽलोकनीत्सुकं तं
स्मराऽऽविष्टं दृष्ट्वा काऽपि तदीया चेटी तदिङ्गितज्ञा तंमन्नवौत्,
—“भद्र ! अतिथिस्वमिह प्राप्तः, तदस्मत्स्वामिन्या कृतम्
आतिथ्यं भजस्व, उत्तिष्ठ, स्नाहि, भुङ्क्षु” । ततश्च स आशां कथ-

मेदिनी), तस्मिन् प्रभामण्डलकान्तारे—न्योतिर्मण्डलोद्भासितविवरे इत्यर्थः
(शाकपा०) ।

(घ) भोगाय—विषयसखसभोगाय, सम्पद,—ऐश्वर्याणि तासां भोगसम्पदा—
स्रक्षन्दनवनिताद्युपभोगसाधनविभवानामित्यर्थं (४र्थी तत्पु०), यद्वा,—भोगानां—
भोग्यवस्तूनां, सम्पद,—सौष्टवानि तासां भोगसम्पदां—प्रचुरभोग्यवस्तूनामित्यर्थं,
सङ्केतार्थम्—अभिसाराथम्, उद्यानम्—उपवन तदिव सङ्केतोद्यानमिव—रति-
भोगाद्युद्यानवाटिकामित्यर्थं, सङ्केतोद्याने यथा सवविधं भोगसाधन प्रभूतमानेन
तिष्ठति, एतद्भवनेऽपि तत्सर्वं तथैव अतिष्ठत् इति निष्कर्षः ।

(स) तत्रान्त,—तद्दृष्ट्वाभ्यन्तरे, मणिपर्यङ्गे—रत्नमयखट्वाया, निषण्णाम्—
उपविष्टां (विण० । ७मी तत्पु०) । तस्या,—कामिन्या, मुखे आसक्ते—आकृष्टे,
निवृद्धे वा, लोचने यस्य तथाभूत्, तन्मुखासक्तलोचन,—तन्मुखनिवृद्धदृष्टि, (विण० ।
षड्भ्रौ०), लिखित इव—चित्रापिंत इव ।

(ह) उत्कण्ठा—उत्कलिका, प्रियाद्यभिलाषजनितोन्मत्तत्वमित्यर्थं, पुलक,
—रीमाच. (“क्लिमिप्रभेदे रीमाश्चे पुलक प्रस्तरे विट्” इति शाश्वत), सात्त्विक-
भावविशेष इति यावत्, ताभ्या सह वृत्तमाने, सोत्कण्ठपुलकै,—कामावेशजनित-
भावविशेषेण रीमाश्चेन च युक्ते (विण० । ३या तत्पु०), अङ्गै (करणे इत्यभूतलक्षणे
वा ३या०) । चेटी—परिचारिका, तस्या,—मुन्दर्यां, इङ्गितम्—अभिप्रायानुसङ्ग-
चक्षुरादिचेष्टाविशेष, जानातीति तादृशी तदिङ्गितज्ञा—प्रभोरभिप्रायवित् [विण० ।
तदिङ्गित + ज्ञा + “आतोऽनुपसर्गे क” (३।२।३पा०) इति क, “आतो लोप —”
(६।४।६४ पा०) इति आकारलोप, स्त्रिया टाप्] । भद्र !—साधो । (“भद्र. शिवे
खञ्जरीटे वृषभे च कदम्बके ।,..... । “विधु श्रेष्ठे च साधो स्यात् नपुंसि करणान्तरे” ॥

खित् (ख) तदुक्तित सम्प्राप्य तथा दर्शितामेकासुधामवापी-
मगात् उदतिष्ठश्च तस्यां निमग्नस्तत्क्षयं ताम्ब्रह्मिण्या चण्ड-
सिद्धय नृपतेषापीमध्यात् । तत्राकस्मात् प्राप्तमात्मानं वीक्ष्य
सोऽचिन्तयत्,—“अहो ! किमितत् ? क तदुद्यानं दिष्यम् ?
क च (घ) तत्र अमृतसारमयं तस्या दशनम् ? क चानन्तर
मेव तद्विद्येपमहाविषमिदम् ? स्रष्टोऽयं म, विनिद्रोऽहं नमं
तथा चेय्या अहं विप्रस्रम्बं विमूढोऽस्मि” इति चिन्तयन् तां
कन्यां विना सोऽप्राद इव तस्मिन्व्याने भ्रमन् कामार्त्तो विश
स्त्राप । तदवस्यश्च (ग) पिशङ्गे पुष्परेणुभिवातीङ्गुलैर्वियोगा-
नन्नेरिव परीताङ्गं तं दृष्ट्वा उद्यानपाल चण्डसिद्ध महीपतिं

इति मेदिनी । प्राद,—वाचत । ममम्—यथाच इत्यम् । चाहि—छानं मुद्
(चा+ओद्दि) मुद्—बहि (मुद्+ओद् क) ।

(ख) तस्यः,—चण्डाः, उक्तित—वचनात् तदुक्तितः,—चेटीवचनात्, चेय्या
वाक्यं सुखा इत्यम् (सम्बोधोपे इमी) । उद्याने—उपवने क्विता वापी—वीथिवा
ताम् उद्यानवापीम्—उपवनायां पुष्करिणी (वाचपा) । “उदतिष्ठत्” इत्यम्
“वापीमध्यात्” इत्युत्तरपठ्येनात्यम् ।

(घ) तत्र—उद्याने चकतसारमयं—सुधानिबन्धकम् । तस्या—तस्याः,
विद्येयः,—विधीयकम् महाविषं—वीथ्यविषं तद्विषयमहाविषं—प्राचयातिवीथ-
विषकम् तद्विधीयकं—सुमिष्यं सौम्यविषं अथा प्राचाम् वाचते, तद्विद्येयं चानपि तां
तथा वाचते इति सरस्वात (उपच अर्थेवा) । विदस्यम्—वचित् तद्वर्जनसुखा-
दिति भाव (वि+इ+अम्+ङ्) विमूढः,—मदमाव इत्यम् । अस्या विना
(विनाअन्वोवात् २वा) ।

(ग) पिशङ्गे,—पिङ्गवर्णे (विच । “अङ्गाः अपिच पिङ्गपिङ्गौ
अङ्गपिङ्गौ इत्यमरः) । वातीन—वातुना, उद्वृत्ते,—उद्वृत्तौ वातोद्वृत्ते,—
अनिश्चिते (विच । इवा तपु) विधीयः,—वात्याधिरुः, चमत्,—अधिरिच
सत्यापञ्चमादिति भावः, ते विधीयान्ते,—विन्धेदवह्नितिः अये पिङ्गवर्णमात्
पिङ्गवर्णपुष्परेणु पञ्जिमारोपः । परीतादि—स्वासानि चकानि—चकवता दक्ष यं
परीताङ्गं—वेदित्वाथयम् (विच । वड्मौ) ।

गत्वा व्यजिज्ञपत् । स च तदाकर्ण्य (घ) उद्भ्रान्तः स्वयमेत्यं
तं ददृश, पप्रच्छ च सान्वयन्,—“किमिदं ब्रूहि सखे । त्वं
क्व प्रस्थितः ? क्व च प्राप्तः ? क्व आस्थाः ? क्व च पतितः ?”
इति । तदाकर्ण्य स तस्मै सर्वं वृत्तान्तम् (ङ) अश्रसत् ।
राजा व्यचिन्तयत्,—“हन्त ! वीरोऽय (च) मदर्थं कामेनैवं
विडम्बितः, तदिदानीमस्याऽऽनृण्यं लब्धुमयमवसरो मया प्राप्तः”
इति चिन्तयित्वा स राजा त जगाद,—“सखे । मुधा शोकं
मुञ्च, अहं त्वा तेनैव मार्गेण नीत्वा तामसुरकन्यका प्रापयामि”
इति उक्त्वा क्षान्नादिना त समाश्वासयत् ।

अथान्येव्युः स मन्त्रिद्विन्यस्तराज्यभारः तेन समं पीता-
ऽऽरूढः तद्दर्शनेन अस्बुधिमार्गेण गच्छन् तन्मध्यभागे प्राग्वत्
समुत्थितं सपताकं गजं ददृश । तदवलोक्य सत्त्वशीलो
राजानमभ्यधात्,—“देव । सोऽय दिव्यप्रभावो महागजः
समुत्थितः, मयि (छ) अत्र मग्ने देवेनानुध्वजं मज्जनोयम्”
इत्युक्त्वा अस्य निमज्जतो ध्वजस्य निकटं प्राप्य स सत्त्वशीलः

(घ) उद्भ्रान्तः,—उद्दिग्र (विण० । उत् + धन + क्त' “अनुनासिकस्य
क्लिभलो किङ्कित” (६।४।१५ पा०) इति उपधादौघ] । सान्वयन्—आश्वासयन्
(सान्व + णिच् + शत) । प्राप्तः, इदमवस्थान्तरमिति शेषः । आस्था,—अतिष्ठः
(आस + लङ्-घाम्) ।

(ङ) अश्रसत्—अकथयत् (शस + लङ्-ट्) ।

(च) मदर्थे—मन्त्रिमित्तं, मम प्रयोजनसाधनाय इत्यर्थः, प्रयोजनन्तु सिद्धये
अरसकाशे तद्दृष्टिपाणिप्राथम्यरूपम् । विडम्बितः,—तिरस्कृत, टुरवस्थां गमित
इति यावत् । न च्छण अनृण (नञ् तत्पु०), तस्य भाव आनृण्यम्—ऋणभावतां
(भावे ष्यञ्) । मुधा—इथा (अव्य० । “व्यथके तु इथा मुधा” इत्यमरः) । समा-
श्वासयत्—संस्थितमकारयत् (सन् + आ + श्च + णिच् + लङ्-ट्) ।

(छ) अत्र—गजसन्निधौ इत्यर्थः, मग्ने (भावे ०मी०) । अनुध्वज—पीतध्वजस्य
गजोपरिस्थितध्वजस्य वा पश्चात् (पश्चादर्थे अव्ययी०), मज्जनोयं (मज्ज् + भावे

पुत्रमात्मानं तत्र न्यक्षिपत्, ततो राजाऽपि तमनु आत्मानं
निक्षिपेत् । अन्तर्मग्नौ च तौ तत्र तत् दिव्यं पुरमवापतु ।
तत्र दृष्ट्वा राजा सविष्णयो देवीं तां पावतीं प्रपश्य सत्त्वग्रीसेन
सममुपाविशत् । तावच्च तत्र सा कन्या सखीजनसमन्विता
रूपिण्यो प्रभेदं ततः प्रमामण्डलकान्तारात् निरगात् ।

“इयं सा सुमुखी” इति सत्त्वग्रीसे वदति, स राजा तस्या
मस्थानुरागो युक्त इत्यमन्यत । साऽपि तं राजान (क) दिव्य
शारीरलक्षणं वीक्ष्यादित्यतः,—“कोऽयमपूर्वं पुरुषपातिभय ?”
विवेकं च अम्बिकापूजार्थं तन्मन्दिरम् । सोऽपि नृपः तं सत्त्व
ग्रीसेमादाय अवज्ञां प्रदर्शयन् उद्यानमाजगाम । अथेन च
सा कन्यका कृतदेवीपूजा (क्त) तस्या देव्याः सत्पतिसाभं
याचित्वा तद्गृहाभ्यन्तरात् निर्गत्य सखीमिकां प्राप्नवीत्,—
“सखि ! कासौ वीक्ष्यतां, यो मया इह दृष्टः, स महात्मा क्व
तिष्ठति ? युष्माभिर्विचित्य ‘पातिष्यमेत्त्वं सृष्टतां, प्रसादो मे
स्वया क्रियताम्’ इत्येवम् अभ्यर्चनीयः, स हि पूज्यः कोऽपि

पतौषत् । ततश्च—अम्बिकीकृतं अम्बिका या पशान् इत्यम् । [“अथेन अन्तःस्थानम्—”
(११४ ८ पा) इत्यनेन राजा] ।

(क) दिव्यम्—असीदिव्यं महात्मापत्यलक्षणमित्यर्थः, मनीषमिति वा,
शारीरलक्षणम्—असादुममसादिरामचिह्नमिति वाच्यं, अत्र तं दिव्यशारीरलक्षणम्
—असाधारणमातृवीचितदेहिचिह्नं (विच । मङ्गलम्) । न पूर्वः—पूर्वदृष्ट
इत्यर्थः, अपूर्वः—अदृष्टपूर्वः, अद्यावत् इत्यर्थः, पुरुषेण पातिष्यत्,—अविच्यः
पुरुषपातिष्यत्,—पुरुषपश्यत् ।

(क्त) तस्याः देव्याः, पतौषत् इति श्रुत्वा । वीक्ष्यतां—दृश्यतां अथैव
श्रुत्वा (वि + ईष + क्प्रत्ययि षीद् वाच्यम्) । विचिन्त—अविच्य (वि + चि + क्प्र
“उच्यते पिति क्वति दृश्य” (१११०१ पा) इति तुम्), आतिष्यम्—अतिवि-
च्यत्वात् । प्रसादः—अनुपश्यत् । अम्बिकीकृतः—अम्बिका (अति + च + चिन्
+ क्तौषत्) ।

उत्तमः पुमान्” । एवं तयोक्ता सखी तं विचित्र्य उद्यानवर्तिनं
 (ब) स्वस्वामिनीनिदेश प्रह्ला व्यजिज्ञपत् । तदाकर्ण्य स वीरो
 नृपः सावन्न तामुवाच,—(ट) “भद्रे । वचसेव कृतमातिथ्यं,
 नान्यत् किमपि उपयुज्यते” । एतदाकर्ण्य तया सख्या गत्वा
 सा असुरनन्दिनी (ठ) आविता । तदा (ड) उदारं तम-
 सामान्य कमपि अभ्यमन्यत । ततस्तेन (ढ) मानुषायोग्ये-
 ऽपि आतिथ्ये निःसृहेण राज्ञा धैर्यपाशेनाकृष्यमाणा पत्यर्थ-
 पार्वतीसेवापरिपाकसमन्विता दैत्यकन्यका स्वयमुपेत्य उद्यानं
 प्राविशत्, प्रविश्य च राजान तमभ्येत्य प्रशयान्विता आतिथ्य-
 ग्रहणार्थं प्रार्थयामास ।

(अ) स्वया, —निजाया, स्वामिन्या, —प्रभो, निदेशम्—भाशा स्वस्वामिनी-
 निदेश—निजप्रभोरादेश (६श्री तत्पु०), प्रह्ला—विनीता सती ।

(ट) भद्रे ।—मुचरिते । कृतं—सम्पन्नमित्यथ । अन्यत्—पाद्यादिकम् ।
 उपयुज्यते—प्रयोजनत्वेनाहति, तव मधुरवाक्येणैव अतिथिसत्कार सुनिष्पन्नः
 एतदतिरिक्त किमपि प्रयोजन नास्तीत्याशय ।

(ठ) आविता—आकर्षिता (श्रु + षिच् + क्त, स्त्रियां टाप्), राजवचन-
 मिति शेषः ।

(ड) उदार—महान्त, महदाशयमित्यर्थे (विण०) । असामान्यम्—
 असामान्य, महाप्रभावमिति यावत् । अभ्यमन्यत—अबुध्यत (अभि + मन + लङ्-त्) ।

(ढ) मानुषायोग्ये—मानुषदुर्लभे (विण०), तस्या पुत्र्यां नरलोकागम्यत्वा-
 दिति भावः । धैर्यं—वीरत्व, सुन्दरीललासमृतायां तस्याननादरप्रदर्शनरूपमिति
 यावत्, तदेव पाश, —रज्जु तेन धैर्यपाशेन—धैर्यरज्ज्वा (करणे श्या०),
 राश धैर्याधिक्यदर्शनेन महागुणः महाप्रभावश्चायमिति भक्त्यातिशयवशात्
 तद्दर्शनोत्सुका स्वयमेव तदतिक्रम्य गतवतीत्यर्थः । पत्यर्थम्—अनुरूपस्वामिलाभाय,
 पार्वत्या, —अश्विकाया, या सेवा—आराधना, तस्या परिपाक, —परिपति,
 फलप्राप्तिकाल इति यावत्, तेन समन्विता—सयुता पत्यर्थपार्वतीसेवापरिपाक-
 समन्विता—समुपस्थितस्वामीष्टवरलाभकाला (विण०) । प्रशयेण—विनयेन, अन्वितः
 —युक्ता प्रशयान्विता—विनीता सतीत्यर्थः (विण० । श्या तत्पु०) ।

ततः स नृपस्तं सत्त्वशीलम् (ष) उद्दिश्य तामुवाच—
 “भद्रे ! अनेन कथितां देवीमिह द्रष्टुमइमागत, दृष्टा च सा
 गौरी परमाद्भुतकेतनं ध्वजपथं प्राप्य, तदमु ख्वश्च” । तटाकृष्णं
 सा कन्यका प्रत्यभाषत—“राजन् ! तर्हि कौतुकात् त्रिजग
 द्द्रुतं पुरं वीक्षितुमागम्यताम्” । एवंवादिनीं तां स नृप
 (त) विद्वस्थायदत्, —“तदपि अनेन मे कथित यत्र सा
 ज्ञानवापी अस्ति” इति । कन्यकाऽवादीत्,—“देव ! मैव
 मादिश नाहं (थ) विद्वस्वमशौक्ता पुण्ये विद्वस्वना का ?
 विशेषतस्त्वहं युष्माक सखीत्वर्थेण किङ्करीकृताऽस्मि, तन्मम

(ष) उद्दिश्य—अस्योक्तम् (उत + दिक् + क्तप) । परमाद्भुतम्—अनाद्यम्
 चैतनं—पताका यस्य तादृशं परमाद्भुतचैतनम्—अतिविचित्रपताकासमन्वितं
 (विच । वपुत्रो) अत्र,—अत्रवदितरेव, पञ्च तं ध्वजपथं—अत्रवदितदपमार्गे
 निवृत्तः शनोपरिव्याप्तमानसरचेनेहामन्व देवो गौरी नवा दृष्टा इति समुपायान् ।
 तदत्—तत्पश्चात् ईषीदर्थान्तकारनिवृत्ते, अत्र इत्यत्रापि दृष्टा इत्यनुवचनीयम् ।

(त) विद्वस्व—विद्वसितं ज्ञाना नाम्नात् न वा ईषत चिन्तु मन्मदज्ञानं
 ज्ञाना इत्यर्थः “आकृषितकपोवाचं सख्यं नि ज्ञानं तथा । प्रशाखीकं चातुरार
 नाकृषितं बुधा” इ । इत्यत्राप्यर्थं ज्ञानं इति वाच्यं (वि + इत् + क्तम् ।
 “मन्मद ज्ञानं विद्वसितम्” इत्यत्र) । अनेन—सप्तश्रीशेन । ज्ञानाव वापी—
 दीपिका ज्ञानवापी—ज्ञानावपुष्करिणी (शौं तत्प), अत्र पुष्करिणां ज्ञाना अर्थ
 ई सङ्घट्ट तादृशो विद्वस्वनाम् अस्मत्, तादृशो पुष्करिणी अत्र कुट्टे अत्रै
 त्रिजगदद्भुतमिति सख्येन चिन्तु बुधात् वाग्नाथिनाज्ञया एतदद्भुतविद्वस्वनामोवाच
 तत्र त वच्चासि न वा ज्ञानि व्यवसे अद्यविद्वस्वतवाच इति राशः ज्ञानानिवाचः
 इति शिदितम् ।

(थ) विद्वस्व—तिरस्कारार्थं परपीडनं परवतारार्थं वा इति वाच्यं, श्रीकं
 —ज्ञानो यन्वा सा विद्वस्वमशौका—परपीडकसमावा, प्रतारवापरवत्वा वा
 (विच । वपुत्रो) । अत्राप्य—चित्तज ज्ञानावच वा (अर्थं बुधे पित्रावाशी वरी
 अत्रज्ञानावचो । आद्यमे अत्रवावाचचित्तवचो ए अन्वुत् इ इति शिदितो)
 अत्रवत्—अत्रवत्वा तत्त्वार्थेण—अत्रवत्समायेन अत्रवत्समावा वा (अर्थेति ।

प्रार्थनाभङ्ग मा कुरुष्व” । एतदाकर्ण्य स राजा सत्त्वशीलेन सहितः “तथा” इत्युक्त्वा तथा सह प्रभामण्डलोपान्त ययौ ।

अथ (द) अपाहतकवाटे तस्मिन् प्रविष्टः अपरं दिव्यं नित्यं सर्वर्तुकुसुमफलशोभित रत्नकाञ्चनैर्निर्मितमपरं मेरुपृष्ठमिव पुर ददर्श । तत्र सा (ध) महार्हे रत्नासने राजामुपवेश्य यथोचितं अर्घ्यादिकमानाय राजसुताऽब्रवीत्,—“महाभाग !

श्या० । इष्टी तत्पु०), कि—स्त्रिंशत् कुक्षितं वा कर्म करोति या सा किङ्करी—परिचारिका [कि + कृ + “कि यत्तद्वृषडुषु कञोऽङ्घ्रिधानम्” (वा०) इति अच्, स्त्रियां ङीष्] अकिङ्करी किङ्करीकृता किङ्करीकृता—दासोक्तता (अमृततडावे चि) । प्राथनाभङ्ग—याज्ञावैफल्यम् ।

(द) अपाहत,—उद्घाटित,, कवाट यस्य तस्मिन् अपाहतकवाटे—उन्मुक्तकवाटे (विण० । बहुव्री०), तस्मिन्—प्रभामण्डले । नित्य—सदैव, न तु कालविशेषे इत्यर्थे, सर्वेषु ऋतुषु—हिमन्तादिषु षट्सु ऋतुषु, यानि कुसुमानि, यानि च फलानि, तै शोभित—कान्त सर्वर्तुकुसुमफलशोभित—हिमादिषु पृथक् पृथक् कालेषु यानि कुसुमानि यानि च फलानि जायन्ते, तानि सर्वाणि सर्वकालैव युगपदेव तव उत्पद्य पुरौ तां शोभयन्ति इत्यर्थे । मेरुपृष्ठ—सुमेरुपृष्ठमिव, मेरुपृष्ठमपि सर्वर्तुकुसुमफलशोभित रत्नकाञ्चनसानुमयश्च ।

(ध) महम्—उत्सवम्, अर्हति—युज्यते इति तस्मिन् महार्हे—उत्सवकालव्यवहारोचिते, महामूल्य इत्यर्थे, यहा,—मह,—तेजः, स अस्य अस्तीति मह,—तेजस्वी (अश-आदित्वाटच्), तम् अर्हतीति तस्मिन् महार्हे—तेजस्विजनोपवेशनयोग्ये इत्यर्थे (विण० “मह उत्सवतेजसो ” इति मेदिनी), “महार्हे” इति पाठे—महान् अश,—मूल्य यस्य तादृशे महार्हे—बहुमूल्ये । यथोचित—राजश्रीग्यमित्यर्थे, अर्घ,—पूजाविधि (“मूल्ये पूजाविधावघ ” इत्यमर), तस्मिन् इदम् अर्घ्यम्—अतिथिपूजार्थं दौयमान जलादिकम् [अघ + पादाघाभ्यां च ” (५।४।२५ पा०) इति यत् । “अव्यमघार्थे पाद्य पादाय वारिणि” इत्यनर], तटादिकम् अर्घ्यादिक—जलमधुपर्कगन्धपुष्पादिकमित्यर्थे, आनाय्य—आनाययित्वा (आ + नी + णिच् + ल्यप्), परिजनेनात शेष । महान्—प्रशस्त, भाग,—भाग्यं (“भागी अपाहंके भाग्येकदशयो ” इति हेम) यस्य स महभाग,, तत्सम्बुद्धौ महभाग ।—

अहमस्मि असुरमृष्य महात्मन कामर्षिमे सुता, सक्रिया स
मम पिता स्वग प्रापित, इदञ्च मे पैटर्कं पुरद्वयं विग्नकर्मणा
कृतं, सर्वेषामदे अद्य न जरा न च मृत्यु वाघते, इदानीञ्च
त्वं मे पिता सपुराया" । (न) इति समपितात्मसर्वस्वा
तामवादीत् म राजा — "यदि एतत्, तर्हि त्वं मम सुता
अस्मै सत्यगोत्राय सुहृदे धीराय दाम्भवाय च मया दत्ता" ।
एवं (प) देवीप्रभाटेन मूर्त्तेर्नैव नृपेण सा उक्ता गुणश्री
विभक्ता तं राजानं "तथा" इति चम्बमन्यत ।

सायणम् महात्मनः । इत्यर्थो वा । अक्रिया—अत्रपाविना विष्णुना इत्यर्थः ।
मम प्रापित—अमितः विनाशित इत्यर्थः [प्र+प्राप+विच+त्] । अत्र मम
पिता स्वग प्राप्तः, अक्रिया स मम पिता स्वर्गं प्रापित इति अचिन्तितं पितृ श्री
कर्मणसा यतः "दीर्घे अथवि दुष्टादे भवानि नीहकण्डाम् । बुद्धिमत्तापत्तो
प्रमद्व्यथायां निश्रिन्वथा । प्रबोध्यकण्डालेषां अनागं सादयो मता" । (वा)
इति आरिचानुसारतः प्रबोध्यकर्मणि पितरि [सा प्रतप्ता] । पित्रतः चावतं पैटर्कं
—पिहन्मनिश्रित्ययं, पित्रतः मात्रमिति धारण [पिहृ+ "पितृकर्म" (३१५
पा) इति ठञ्] । अर्षान् आत्मान्—अभोष्ठान् ददाति—अप्यति इति तस्मिन्
सर्वस्वामदे—कामाभिसवितप्रदानपरि [दिव । सर्वस्वाम+दा+ प्रातोऽतृपञ्च
च" (३१५ पा) इति च] । पुराणा—नगराणां सङ्घ वत्तलानावाः सपुरावाः,
—पुरद्वयवदित्वाया (मे इत्यत्र विच०) ।

(न) इति—उत्तरव्यवहारेण (चम्ब) आद्या—साच अर्थ—सर्वस्ववत्
आत्मसर्वस्वे समपिते—सम्बन्ध एते आत्मसर्वस्वे यथा तां यथा—समर्पितम्
आत्मनः सर्वस्वं यथा तां समर्पितास्तस्यस्वा—राधाश्रीनीलपञ्चविंशतम्
(विच । बह्वी) ।

(प) दीप्या—आद्यापत्या, वषाटीन—अनुवर्षीय टीपीप्रवाहीन—अक्रिया
प्रसन्नतादपैवेत्यर्थः, मूर्त्तेर्न—इतिवा मूर्त्तेर्न दीर्घवर्णाईनेव नृपेण—राज्यव्यपारिवा
दीव्यवर्षीवेत्यर्थः श्रीवत्तुष्टा दीर्घी संसिधयत्यतिदानात् राज कर्षं इत्या यत्त
समावृताऽमुदिति भावः । चम्बमन्यत—अनुजानात् श्रीकृतवतीत्यर्थः (चम्ब+
नन+चम्ब त) ।

ततस्तस्याः (फ) पाण्डिग्रह कृत्वा कृतार्थं तस्मिन् सत्त्वशीले,
राजा असुरैश्वर्यं सर्वं दत्त्वा तं सत्त्वशीलमुवाच,—“सखे ।
भुक्तयोरामलकयोरिकमद्य मया तव संशोधितम्, असंशोधितात्
द्वितीयात् तेऽह ऋणी तिष्ठामि” इति प्रणत तमुक्त्वा, तत्र
दत्त्वपुत्रीमब्रवीत्,—“भद्रे । मार्गो मम दर्शयता, येन सा पुरीं
प्राप्नुयाम्” इति । ततः सा अपराजित नाम खड्गम् एकञ्च
जन्मजराश्रुत्युहर फलं दैत्यनन्दिनी तस्मै भूप्राय प्रादात् ।
अथ स राजा ताभ्या खड्गफलाभ्यामन्वितः तयोक्ताया तस्यामेव
वाप्या मग्नः (ब) स्वदेशतः समुत्थाय सर्वकार्यसिद्धिमानभूत् ।
स च सत्त्वशीलः (भ) दैत्यस्त्रीपुरराज्यं सुखेन शशास” ।

इति कथासाख्याय वेताली राजानम् (म) अप्राचीत्,—
“राजन् ! कोऽनयोर्द्वयोरब्धिपतने सत्त्वाधिकः ?” इति ।

(फ) पाणे,—करस्य, ग्रह,—ग्रहण त पाण्डिग्रह—विवाहकाले करग्रहण-
रूपाधारविशेषम् । कृतार्थं—पूर्णमनोरथे (विष्णु०), सतीति शेष (भावे ऽमी०) ।
असंशोधितात् द्वितीयात्, आमलकादिति शेष, ऋणादिति भाव [“अकत्तयप्र
पञ्चमी” (२।३।२४ पा०) इति प्रमी०] । मार्ग,—पत्न्याः । दर्शयताम्—अवलीक्यतां
(दृश + णिच् + कर्मणि लोट्-ताम्), त्वयेति शेष , येन—मार्गप्रदर्शनेनेत्यथ, सां
—निजाम् । प्राप्नुया—लभेय, गच्छेयमिति यावत् (प्र + आप + लिङ्-यान्) ।

(ब) स्वदेशतः,—स्वदेशे, निजनगरे इत्यर्थं [स्वदेश + “आद्यादिभ्य
उपसङ्ख्यानम्” (वा०) इति सप्तम्यान्तसि], समुत्थाय इत्यनेनान्वय, यदा,—
स्वदेशतः,—स्वदेशाय, स्वदेशमुद्दिश्य इत्यर्थं मग्न इत्यनेनान्वय (अवापि पूर्वसूत्रेण
चतुर्थ्यान्तसि), अथ पक्षे—समुत्थाय इत्यत्र स्वदेशे इति शेष, सर्वेषु कार्येषु
सिद्धि,—साफल्यं विद्यते अस्य तादृशं सर्वकार्यसिद्धिमान्—दिखिलप्रारम्भ-
कर्मसफलताभाक् ।

(म) दैत्यस्त्रिया,—दैत्यकन्याया, निजपत्न्या इति यावत्, पुरमेव राज्य
दैत्यस्त्रीपुरराज्यम्—असुरनगरम् ।

(न) अप्राचीत्—अजिज्ञासोत् (प्रच्छ + लुङ्-इ) । द्वयो (निर्दारे ऽष्टी०) ।
सत्त्वाधिकः,—मनस्वी, निर्भीकचेता इत्यर्थं ।

तदाकर्ष्यं राजा शापात् भीत सदुत्तरनिव प्रस्वभापत,—
 “एतयोः सत्त्वशील एव अधिक सत्त्ववान् मे प्रतिभाति, स
 हि पूर्वम् (य) अविद्याततस्व निराश एवाम्बुधौ पतितः, राजा
 तु तस्त्वं विज्ञाय अश्लोधिमाविशत्” । इति समाकर्ष्यं राज्ञो
 निरस्तमौनस्य वचनं स वेतान् स्कन्धात् पूर्ववत् अक्षयित-
 तमेव शिंशपातरुमगमत् । राज्ञाऽपि पूर्ववत् तमानितु पुन
 रुद्योगमकरोत् । न हि (र) प्रारब्धे असमाप्ते घौरा शिथिली
 भवन्ति ।

अथ अष्टमकथा ।

ततश्च स राजा भूय शिंशपामूले गत्वा तं वेतासं तद्यैव
 प्राप्य स्कन्धे कृत्वा भिक्षुसुविम्ब (क) प्रातिष्ठत् । प्रयात्सञ्च तं
 स स्कन्धवर्ती वेतास सम्वाध्य प्राप्नवीत्,—“राजन् । यम-
 विमोदाय पुनरिमां कथामाकर्षय,—

(घ) अविद्याततस्व,—अविदित तत्त्वं—वाचाप्य अत्ररहस्यमिति वाचन् देव
 साहस्यः अविद्याततस्व,—अद्यात्तरहस्य (विचर । वदुमी०), निराश अशोभने
 इति शेषः ।

(र) प्रारब्ध—प्रधानं कार्यं इति शेषः । शिथिलीभवन्ति—मन्त्रवद्वी
 भवन्ति प्रारब्धकार्यप्रयत्नात् न विरलनीभवन्ति [अत्रिभिरात्रिभिरा
 भवन्ति शिथिलीभवन्ति शिथिल+“अमुक्तिशेषे— (५३५० पा०) इति
 अमृततद्वाये च] ।

(क) प्रातिष्ठत्—अमृतम् [अ+ष्ठा+अच्छत् “अमृतवद्विभक्तं च”
 (११३२२ पा०) इत्यादिपदम्] ।

अस्यङ्गदेशे महान् (ख) वृक्षघटाभिधः जनपदः, तत्र विष्णुस्वामीति महान् यज्वा महाधनी द्विजः प्रतिवसति; तस्य स्वानुरूपाया पत्न्या क्रमात् त्रयः पुत्रा जज्ञिरे । कदाचित् ते (ग) तरुणा भोगवैदग्ध्यशालिन कूर्महेतोः पित्रा प्रारब्ध-यज्ञेन प्रेषिताः भ्रातरः अश्वुधिं ययुः, तत्र कूर्ममेकं प्राप्य ज्यायान् कनिष्ठावाह स्म,—“युवयोरेकः कूर्ममिमं पितुः क्रत्वर्थं गृह्णातु, अहमेनं विस्रं पिच्छिलञ्च ग्रहीतुं न शक्नोमि” ।

(ख) वृक्षघट इति अभिधा—नाम यस्य तादृश वृक्षघटाभिधः,—वृक्ष-घटाख्य (विष्ण० । बहुव्री०), जनपद,—जननिवासस्थान, देश इत्यर्थ, नगर इति यावत् (“भवेज्जनपदो जानपदोऽपि जगदेश्यो ” इति मेदिनी) । यज्वा—विधानेन कृतयाग याज्ञक, यथाविधि यागशील इत्यर्थ [विष्ण० । यज्ञ + “सुयजोर्द्धनिप्” (३२।१०३ पा०) इति ङुनिप् । “यज्वा तु विधिनेष्टवान्” इत्यमर] । स्वस्य—आत्मन, अनुरूपा—सदृशी तस्या स्वानुरूपायां—मित्रयोग्यायाम् । जज्ञिरे—बभूवु [जन + लिट्-इरे “गमहनजन—” (६।४।८ पा०) इति उपधा-स्योप “सो शुना शु” (८।४।४० पा०) इति नकारस्य जकार] ।

(ग) तरुणा,—युवान (विष्ण० । “वयस्यस्तरुणी युवा” इत्यमर), भोगे—विविधसुखास्वादे, यत्र वैदग्ध्य—पाण्डित्य, नैपुण्यामिति यावत्, तेन शालन्ते—शीभन्ते, ख्यातिमापद्यन्ते इति यावत्, ये ते तादृशा भोगवैदग्ध्यशालिन,—भोगनिपुणा, उपभोग्यद्रव्याणां गुणदोषविचारणे अहुतनैपुण्यतया सुप्रसिद्धा इति भावः (भोगवैदग्ध्य + शाल + यहादित्वात् णिनि), कूर्महेतोः,—कच्छपनिमित्तम् । प्रारब्ध —प्रक्रान्ता, कृतारम्भ इत्यर्थः, यज्ञ,—याग येन तेन प्रारब्धयज्ञेन—अनुष्ठीयमानयागेन (विष्ण० । बहुव्री०) । ज्यायान्—ज्येष्ठ [अयमेषामतिशयेन वृद्ध इति वाक्येन वृद्ध + “द्विवचनविभज्योपपदे तरुघोयमुनौ” (५।३।५० पा०) इति ईयसुनि “वृद्धस्य ष” (५।३।६२ पा०) इति ईयसुनि परे वृद्धस्य ज्यादेशे “ज्यादादीयस” (६।४।१६० पा०) इति ईयसुन ईकारस्य आत्वम्], अत्र ज्येष्ठस्य वार्द्धक्याभावेऽपि भाद्वयमध्ये तस्य अतिवृद्धत्वात् प्रयोगोऽयं बोध्यः । युवयोः (निन्दारे ङ्ङी०) । क्रत्वर्थे—यज्ञाय इदं क्रत्वर्थं—यज्ञनिमित्तम् (अर्थेन सदृ नित्यसमास । “यज्ञं सर्वोऽध्वरो यागः समतनुर्मखं क्रतु” इत्यमर), यदा,—

इत्यस्तवत्सं तं ज्येष्ठ कनिष्ठावृत्तु, — (घ) “आर्य्ये । तवाव
 चेत् जुगुप्सा, तदाऽऽवयो कथं न स्यात् ?” । तदाकृष्णं स
 ज्येष्ठोऽवादीत् — “युवा कच्छुपं मृञ्जीतम्, अम्यथा (ङ) युवाभ्यां
 कृते पितृयज्ञलोप स्यात्, ततो युषयोस्तस्य च पितुं पुत्रं
 भरकपात स्यात्” । इति तमोक्तायमुञ्जी विद्वद्य तमवोचताम्,
 — “आर्य्ये । आवयोरेव समानं (च) धर्मं वेत्सि ?
 नाऽऽत्मन ?” । तता (छ) ज्येष्ठोऽवादीत्, — “किं युवां भ्रम
 भोक्षणचण्डतां न जानीथ ? अहं हि भोक्षनेषु चण्डः, कथं
 मिमं जुगुप्सितं स्पृशामि ?” । एतत्तस्य वचं श्रुत्वा मध्यमो

कृतरी चच — प्रदीपनं यत्र तादृशं यत्र चै — यत्र यत्रोत्पन्नं (युष्मन्निवचन विच ।
 वजुबी०) । विचम् — चामयन्निम्, चपञ्जलात्तन्निम् इत्यत्र (विच । विचं
 आदानगन्धि यत् इत्यमरः) ।

(घ) आर्य्ये । — पूज्ये । जुगुप्सा — इवा [जुप + सन् “दुहितृविद्यां सन्”
 (१।१।३ पा) इति सन् “च वक्तव्यम्” (१।१।१२ पा) इति च लिवा टप्] ।
 “विचिचिद्या इति पाठे — विचिचिद्या — अन्दिग्यता मृञ्जानि न वा इति सन्देह
 जनितविदुष्यता इति भावः ।

(ङ) युवाभ्यां कृते — निमित्तम् [चण्ड । “निमित्तपर्यायवचोपे सर्वासां
 प्रायश्चयनम् (वा) इति निमित्तावच-कृतेभ्योपाद्यतुर्वी] । युवं — निचितम् ।

(च) वच्य — पितु वज्रलोपजनितभरकपातनिवारणाद्यम् पारधीच कृतव्या
 चरचत्रनितभरकपातनिवारणाद्ये चण्डप्रानोदोपनरूपमित्यत्र, शैष्य — जानासि
 (विट + कट् सि) आद्यन — कथं न वेत्सि ? इति पूर्वोपाद्यवचः ।

(छ) अम्यथात्तन्निम् इह इत्यत्र — यत्र [इह + अतिमात्रे
 तन्निमित्तम्] (१।१।३३ पा) इति इहनि इत्यत्र च (१।१।३२ पा) इति
 अर्थात् । भोक्षणे — चाहादिविचये चण्डता — दीव्रता, दीव्रात्तुभक्त्यतिरिचि चारत्
 तां भोक्षणचण्डतां — भीष्मइत्यत्र दोषप्रवृत्तिवारणे दीव्रात्तुभक्त्यतिरिचि चारत्
 — विच (वा + कट्-कम) । चण्डः — तीव्रः, दीव्रात्तुभक्त्यतिरिचि चारत्
 जुगुप्सितं — इचितं, विचम्निचितं ज्ञानान्निमित्तं भाव [जुप + उपदिश्विद्याः
 चम् (१।१।३ पा) इति सन् + ङ.] ।

ऽब्रवीत्,—“अहं हि (ज) अधिकशृणुः नारीषु, तत् कथ-
मिम स्रष्टुमर्हामि ?” । एवं मध्यमेनोक्ते ज्येष्ठः (भ) कनी-
यासमवादीत्,—“त्वं तावत् आवयोः कनीयान्, कूर्मं गृहाण” ।
ततः स कनीयान् (ज) भुक्नुटिं विधाय तावद्वीचत्,—
“सूखीं ! अहं हि विशेषेण तूलिकाचण्डः” । इत्थं ते कलहा-
ऽऽसक्तास्त्रयो भ्रातरः (ट) निर्णयाय अभिमानिनः तं कूर्मं
विहाय प्रसेनजिदाख्यभूपतेर्नगरं विटङ्गपुरं ययुः ; तत्र गत्वा
प्रतीहारमुखिनाऽऽवेद्य, तेन च प्रवेशितास्त नृपं तं वृत्तान्तं
विज्ञापयामासुः । राजा च सर्वं श्रुत्वाऽब्रवीत्,—“तिष्ठत यूय-
मत्र, परीक्षिष्ये वः (ठ) क्रमात्” इति । ततस्ते “तथा”

(ज) अधिकशृणु नारीषु—सम्भोग्याना नारीणा दोषगुणविचारणे तीप्रानुभव-
शक्तिसमन्वित इत्यर्थः । अर्हामि—गुह्ये, शक्नोमि इत्यर्थः (अर्ह + लट्-मिप्) ।

(भ) कनीयांसम्—अवमेषामतिशयेन युवा अल्पो वा इति कनीयान्—
कनिष्ठ, अनुज इति यावत्, त कनीयांस—कनिष्ठभ्रातरमित्यर्थः [युवन् अल्पो
वा + “अजादौ गुणवचनादेव” (५।३।५८ पा०) इति ईदृशसुनि “युवाल्पयोः
कनन्यतरस्याम्” (५।३।६४ पा०) इति कन् । “कनीयानतिशयिम् स्यादत्यल्पानु
जयोस्त्रिषु” इति मेदिनी] ।

(ज) भुक्नुटि—भूमङ्गम् । तूलिकासु—गुलगर्भशयनीपकरणविशेषेषु, “तीपक”
वा “गदि” इति ख्यातासु (“तूलिका कूर्चिकायान्तु शय्योपकरणेषुऽपि च” इति
मेदिनी), चण्ड,—तौत्र. तूलिकाचण्ड,—शय्योपकरणाना गुणदोषविचारणे
तीक्ष्णानुभूतिसम्पन्न इत्यर्थः ।

(ट) निर्णयाय—निश्चयाय, कोऽधिकशृणुः इति वादनीमासायै इत्यर्थः,
अभिमानिनः,—अहमेवाधिकशृणुः इत्यहङ्कारवन्त इत्यर्थः । प्रतीहारस्य—हार-
पालस्य (“प्रतीहारे हारपालहा म्यहा स्थितदर्शका” इत्यमरः), मुखेन प्रतीहार-
मुखेन—हाररक्षकद्वारा, आवेद्य—विज्ञाप्य, स्वेषामागमनप्रयोजनमिति शेषः
(आ + विद् + णिच् + ल्यप्), तेन—प्रतीहारेण ।

(ठ) क्रमात्—पौर्वापर्यानुसारेण, ज्येष्ठादिक्रममवलम्ब्य इत्यर्थः. (ल्यप्-
लोपे प्रसी०) ।

इत्युक्त्वा सर्वे तत्र (ङ) अथतस्मिन् । ततः स नृप
 स्याऽऽहारकाले तानामीय तेभ्यः (ङ) अथगणि पासमामि,
 राजाहाणि च पञ्चसामि स्याद्गुणि असादौनि दापयामास ।
 ततः सर्वेषु (ण) सुखानिषु तेषु भोजनचण्डो लुगुष्ठा-
 क्षयिताऽऽनमो न सुभुजे । “कथं न भाजनं स्याद्
 सुगन्ध्यपि सुखे ?” इति राज्ञा स्वयं पृष्ट स ग्रन्थैर्नगाद,
 —“राजन् ! अस्मिन् (त) भक्षे यवधूमदुरामोदो
 वर्तते, तेनाहमिदं भोक्तुं स्याद् अपि नेच्छामि” । इत्युक्त्वा
 तेन सर्वेऽपि नृपाऽऽत्रया तदाप्राय (थ) “कथमग्राह्यमिदं

(ङ) अथतस्मिन्—अथ अथतस्मिन् इत्यत्र [अथ + तस्मात् + तिङ्-इति
 “सप्तमप्रविभ्य ष्” (१।१।२२ पा) इत्यात्मनिपठम्] ।

(ङ) अथगणि—ग्रेहाणि । राजानम् अर्हन्ति—ब्रह्मणे इति तानि राजाहाणि
 —स्वीचितानि (विच) अथ—मधुरास्यमथचटितिस्यवावा अथचटिता, एषः
 —वाजाया यत्र तानि पञ्चसामि (विच । पञ्चसामि) स्याद्गुणि—मनीषानि
 (“स्याद्गुणितनामि” इति मेदिनी) । दापयामास—उत्तमवामास स्वकारणसे-
 निति श्रव [दा + पिच + तिङ्-अच् “अतिश्रीश्रीश्री” (७।१।२६ पा)
 इति पुश् वासप्रत्ययादानमन्ते चिटि” (१।१।२३ पा) इति प्रत्ययान्तात्मेवाच
 याम् अथातपुञ्जते चिटि (१।१।२४ पा) इत्यामत्याहसतुश्रीम्] ।

(ष) सुखानिषु—आह्वय भोजननिरर्तु इत्यत्र (निघांटे ७मी । सुख +
 जानच्) । लुगुष्ठा—लुगुष्ठा अस्मिन्—वायं मासमित्यत्र, विज्ञतमित्यत्र
 (अस्मिन् विदित्याऽऽतवी ” इति मेदिनी) यामर्न—मुखं यत्र स लुगुष्ठाच्यता
 ऽऽनमः—लुगुष्ठाच्यता (विच । पञ्चसामि) । सुभुजे—यत्र [सुभु + तिङ्-ए
 “सुभुजेऽनघने” (१।१।२६ पा) इति आत्मनिपठम्] ।

(त) भक्षे—अथ यवधूम—राजमानपथदीपक बी यत्र, चितोजित इत्यत्र
 तत्र दुरामोदः—दुर्गन्ध (६७ी तस्यु) “पाथीदो यवधूमवी” इति
 मेदिनी) ।

(थ) कथमग्राह्यः—कथमग्राह्यमथचटितिस्यवावा, अथ यत्र, —कथमग्राह्यता
 —तदास्यतुच्यविशेष इत्यत्र कथमग्राह्यमथ—कथमग्राह्यमथचटितिस्यवावा (६७ी

सुगन्धि च" इति शशंसु । स तु भोजनचतुर' (द) पिहितनासिक-
स्तन्न वुभुजे । ततः स राजा सञ्चिन्त्य क्रमात् यावदन्विष्यति,
तावत् (ध) नियोजितजनमुखात् तदन्न ग्रामश्मशाननिकटक्षेत्र-
सम्भवशालिजं वुबुधे । ततोऽतिविस्मितस्तुष्टश्च राजा तमभाषत,
—“ब्रह्मन् । सत्य त्वं भोजनचण्डः, तदन्यत् भुज्यताम्” इति ।

ततो राजा कृताहारान् तान् वासगृहेषु (न) विस्तृज्य
स्वामेका गणिकोत्तमाम् आनयामास, प्राहिणोच्च निशि तां
सर्वाङ्गसुन्दरीं कृतमण्डना तस्मै द्वितीयस्मै नारीचण्डाय भ्रात्रे ।

तत्पु० शाकपार्थिवाटि वा) । शोभनो गन्ध अस्य इति सुगन्धि—मनीहरगन्धयुक्तं ।
[सु + गन्ध + “गन्धस्तेदत्पूतिसुरभिभ्य ” (५।४।१३५ पा०) इति इकारादेश] ।
शशंसु, —कथयामासु (शन् + लिट्-उस) ।

(द) पिहिता—आहता [अपि + धा + क्त “टधातेहिं ” (७।४।४२ पा०)
इति हि “वाष्ट भागुरिरह्लीपभवाप्यीरुपसर्गयो । आप चैव हलन्ताना यथा वाचा
निशा दिशा” ॥ (का०) इति अपेरकारलोप], नासिका येन स पिहित-
नासिक, —आच्छादितनास [विण० । बहुव्री० । “गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य” (१।२।४८
पा०) इति नासिकाया आकारस्य ङस्र] ।

(ध) नियोजितानां—तण्डुले शवधूमगन्धित्वस्य तत्त्वानुसन्धानाय नियुक्ताना,
जनानां मुखात् नियोजितजनमुखात्—आश्रमलीकाननात् (अपा० ५सी०) । ग्रामे—
ग्रामप्रान्ते, यत् श्मशान—मृतदेहदाहस्थान तस्य निकटे—समीपे, यत् क्षेत्र—
केदार, शस्योत्पत्तिस्थानमित्यर्थ, तस्मात् सम्भव, —उत्पत्ति यस्य तादृश य शालि,
—धान्यविशेष, तस्मात् जायते इति तत् ग्रामश्मशाननिकटक्षेत्रसम्भवशालिज—
ग्रामप्रान्तवर्तिश्मशानसमीपभूमिसम्भूतधान्यविशेषकृत (विण०), वुबुधे—विवेद,
ज्ञातवानित्यर्थ (वुध + लिट्-ए) ।

(न) विस्तृज्य—सम्प्रेष्य इत्यर्थ (वि + स्तृज + ल्यप्), स्वा—स्वकीया, निजी-
पभोग्यामित्यर्थ । प्राहिणीत्—प्रेरयत् (प्र + हि + लङ्-ट्) । कृत—सम्पादित,
मण्डन—प्रसाधन, विभूषणक्रिया इत्यर्थ, यया यस्या वा ता कृतमण्डना—परिहिता-
लङ्कारां (विण० । बहुव्री० । “मण्डनन्तु प्रसाधने” इति हैम.) । द्वितीयस्मै भ्रात्रे
—मध्यमाय भ्रात्रे (तादर्थ्ये ४र्थी०) ।

सा च राजसूत्येन (प) चन्विता तस्य द्वितीयस्य वासस्यैव प्रागात् । तस्याश्च (फ) प्रमासितवेङ्गनि प्रविष्टायां समुत्पन्न मोह वामपाणिना संरुहभासाधोऽसौ नारीचतुरो राजसूत्या नम्रवीत्,—“निष्कास्यतामेया, नो चेत् त्रियेऽहम् अस्याः श्छागस्यगन्धो निर्याति” । इत्युक्त्वा राजपुरुषा समुद्दिग्ना सविष्मयाय (घ) ततो राजान्तिक नीत्वा त वृत्तान्त तस्मै न्यवेदयम् । राजा स नारीचच्छ्रमानीय तदाऽम्रवीत् —“म्रञ्चान् । येयं (भ) चन्दनकर्पूरकाम्नागुरुभिः क्षतदेहविक्षेपना दिक्षु प्रसरन्सारसौरभा वर्जते, तस्या वारविष्ठासिन्ध्याश्छागस्यगन्धः कुत ?” । इत्युक्तोऽपि स नारीचच्छ्र यदा न (म) प्रतिपेदे, तदा राजा विचारकुतुकोऽभवत्, अनुध्वत च ता तस्या एव

(प) चन्विता—निर्विता इत्यत्र (चट् + इ + क्) । प्रागात्—प्रागन्तु [प्र + इ + क्तृ + इ “इषो वा कुञ्जि (२।३।३३ पा) इति वाङ्मयः नातिष्ठा—” (२।३।३३ पा) इत्यनेन सिद्धी क्तृ] ।

(फ) प्रमासितं—भास्वरं सौपमना उदासितं यत् विद्य—उदं तस्मिन् प्रमासितवेङ्गनि—पाणोपीत्यत्र उदं इत्यने (कश्चिद्वा) । निष्कासता—इति श्लेषता (निर + क् + ष + षि + कश्चिद्वा कौटु-ताम्) । त्रिये—त्रये विद्युन्ने [ष + कट् ए रिङ् प्रवरजिह्वु” (२।३।२८ पा) इति ष्टी रिङ्मदीः षि युवात्तुयुवां कौटु-कश्चिद्वा” (२।३।३३ पा) इति इवङ्] । अस्याः, वामादिति श्लेषः, यदा—अस्या इति (अपादाने इषो) ।

(घ) ततः—तस्यात् स्थानात् । नीत्वा वानिति श्लेषः ।

(भ) चन्दनं च कर्पूरं च काम्नागुरुं च तानि वै चन्दनकर्पूरकाम्नागुरुभिः,—चेत्चन्दनकर्पूरकाम्नागुरुभिः (कश्चिद्वा । इत्य) क्षतं—विहितं, देहि—चङ्गे देहस्य वा विक्षेपनं—वचनं यदा सा क्षतदेहविक्षेपना—चतुर्विधाऽपि (विष । मृदुवी) । प्रसरत्—विसर्पत् चाह—समोर्ध्वं सौरभं—उदम् यदा वा प्रसरन्सारसौरभा—आमुदन्मनीहरयन्वा (विष । मृदुवी) । वारविष्ठासिन्ध्याः,—वारविष्ठासिन्ध्याः, चङ्गे इति श्लेषः ।

(म) प्रतिपेदे—कोचकार, यद्यथापि अथवात्तानिति श्लेषः, प्रतिपूर्वस्य

सुखेन शैशवे माहवियोगात् अजाक्षीरविवर्द्धिताम् । ततो
राजा अतिविस्मितस्तस्य नारीचण्डस्य चण्डता बहु प्रशंसन्
तस्मै तृतीयाय तूलिकाचण्डाय आशु शय्यामदापयत् ।

स च तूलिकाचतुरः पर्यङ्कोपरि (य) सप्तसङ्घप्रतूलिकायां
शय्याया धौतश्लक्ष्णपटप्रच्छदवाससि सुष्वाप । रात्रे. (र) यामार्द्धे
एव गते स सहसा पाणिना अवष्टब्धपार्श्वः क्रन्दन् व्यथाऽऽकुलः
तस्मात् शयनादुत्तस्थौ । तत्रस्थैश्च राजपुरुषैः तस्य पार्श्वे
(ल) गाढलग्नस्य केशस्य कुटिलाऽरुणा मुद्रा च अदृश्यत । तैश्च

पदधातो स्वीकारार्थकत्वात् (प्रति + पद + लिट्-ए) । विचाराय—सत्यनिर्णयार्थं,
कुतुक—कौतूहल यस्य तादृशः विचारकुतुक, —अस्याम्हागलगन्धिल सत्य न
वा इति निणयकुतूहली इत्यथ (विण० । बहुव्री० । “कौतूहल कौतुकश्च
कुतुकश्च कुतूहलम्” इत्यमर.) । अनुष्यत—अजानात् (बुध + लङ् त) । तस्या, —
गणिकाया ।

(य) सप्तसङ्घा तूलिका,—“तीषक” वा “गदि” इति ख्याता तूलगर्भ-
शय्योपकरणविशेषा यस्या तादृश्या सप्तसङ्घप्रतूलिकायाम्—उपर्युपरि पातिततूल-
गर्भशय्योपकरणसप्तकाया (विण० । बहुव्री०), शय्यायां—शयनीये, धौत,—
सुशुभ इति यावत्, श्लक्ष्ण,—चिक्रण, सूक्ष्म इति यावत्, पट,—सुचेलक.,
उत्तमवस्त्रमित्यर्थं. (“सुचेलक पटोऽस्त्री स्यात्” इत्यमर), स एव प्रच्छदवास,
—आस्तरणवस्त्र यस्यां तस्यां धौतश्लक्ष्णपटप्रच्छदवाससि—महाघास्तरणाहतायां
(विण० । बहुव्री०), सुष्वाप—निदद्रौ [स्वप + लिट् णल् “लिख्यभ्यासस्वोभवेषाम्”
(६।१।१७ पा०) इति अभ्यासस्य सम्प्रसारणम्] ।

(र) यामार्द्धे—प्रहरार्द्धे, अर्द्धप्रहरे इत्यर्थः । अवष्टब्ध,—अवलम्बितः
(“अवष्टब्धोऽविदूरे स्यादाक्रान्ते चावलम्बिते” इति मेदिनी), वेदनाऽऽधिक्यादिति
भाव, पार्श्व,—एकतरकक्षाधोभाग येन स अवष्टब्धपार्श्वं,—प्रपोद्धितैकतरबाहु-
मूलाधोदेश (विण० । बहुव्री०) । शयनात्—शय्यात (“शयन सुरते निद्रा-
शय्यथोश्च नपुंसकम्” इति मेदिनी) ।

(ल) गाढम्—अशिशिल, दृढमित्यर्थं, गभीरमिति यावत्, तद्वयथा तथा
लग्नस्य—ससक्तस्य (विण०) । कुटिला—कुम्भिता, अरुणा—रक्तवशा, मुद्रा—
रेखा इति यावत् ।

तत्क्षयं गत्वा निवेदितो राजा तानुवाच,—“तूष्णिकानां तस्मिन्
 किञ्चित् खात् न वा, वीक्ष्यताम्” । ततस्ते गत्वा यावदीक्ष्मि
 एकैकं तूष्णिकातस्तं, तावत् सर्वतस्ते स्थितमेक (व) वाक् प्रापुः,
 दर्शयामासुश्च तं नीत्वा तत्क्षयं राष्ट्रे । स च राजा तं तूष्णिका
 धण्डमानोय तस्याहं (श) तद्रूपमस्मितं दृष्ट्वा परं विस्मयमवाप,
 “सप्तम्यस्तूष्णिकाभ्यश्च तनो कथमयं वाचो मम ?”
 इति चित्रीयमाषस्ता रात्रिममैषीञ्च । प्रातश्चोत्थाय राजा,—
 (प) “अहुतवैदग्ध्यसीकुमार्या भूमौ” इति परितुष्ट तेभ्य
 स्त्रिभ्योऽपि चण्डेभ्यो हेमन्तचक्रयं ददौ । ततस्ते सुखिता
 विस्मृतकच्छपाः पितुर्यज्ञविघ्नेन उपार्जितपातकास्तत्र तस्यु ।

इति अहता कथामास्थाय (स) स्वन्धनिपसा स वेतासः

(व) वाक्—वेदं (“चिदुर, कुल्लो वाक् चण्डेभ्यः त्रिरीच”
 इत्यमरः) । अहंवातात्—ईचवातात् [इह+चिच्+चिद्+ङ् वाच्
 प्रत्ययादा— (१।१।२५ पा) इवाम् अवातात्— (१।१।४ पा) इवान्तात्
 लुप्तप्रथीकः], तै—वाचम् ।

(श) तद्रूपमस्मितं—वेतासवारचिदुत्तुष्टम् । परम्—अहंम् । अहम्
 तूष्णिकाभ्यः,—सप्तसहस्रतूष्णिका भित्ता इत्यत्र (अमरः १।१।२५) । चित्री—
 विद्यादम् अतुमवम् (विद्यापीठतुतनाचय चित्रीम् इत्यमरः) चित्रीयमाषः,—
 सद्यतविद्यायः [चिच्+“ममोपरिचित्रीक” कम् (१।१।२६ पा०) इति अच्
 “अचि च (अ०।१।२ पा) इति अच् ईप्से चित्रीय+मानच्] । चण्डेभ्यो—
 चण्डेभ्योऽपि अतिवाहितवाग्विघ्नं (गो+चुङ् ६) ।

(प) वेदग्ध्यः—अवुष्टं, भोजनविघ्ने नारीविघ्ने च अतुमृतिपात्रिभूमिति
 वाचम्, सीकुमार्या—कीलन्याकुल वेदग्ध्यश्च सीकुमार्याश्च ते वेदग्ध्यसीकुमार्या
 (चण्डे), अहुते—वाच्ये वेदग्ध्यसीकुमार्याश्च वा ते अहुतवैदग्ध्यसीकुमार्याः,—
 विद्यामननमपुण्यवृत्तीमवमाना इत्यर्थः (निघ । चण्डेरी) चण्डे, आतर इति
 श्रियः । ईक्षः,—सुवर्णक अचमव—विद्यायं हेमन्तचक्रयं—विद्यायपीठसंमुद्राविद्यायः ।

(स) स्वन्धे—वसन्धे निवच—अवहित (नि+चङ्+तः) स्वन्धनिवचः,
 —स्वन्धित (निघ । ०मी टप्पु) ।

तं राजानमपृच्छत्,—“राजन् ! पूर्वोक्त शप विचिन्त्य त्वम् एषा
त्रयाणा कोऽधिकश्चण्ड. इति ब्रूहि” । तदाकर्ण्य स धीमान्
नृपतिस्त वेतालं प्रत्यभाषत,—“अहमेतम् (ह) अकैतवं तूलिका-
चण्डमधिकं मन्ये, यस्याङ्गे प्रगाढबाललाञ्छनं प्रत्यक्षमुहृतं
दृष्टम् ; इतराभ्यान्तु कदाचित् तत्पूर्वमवगतं सम्भवेत्” ।
इत्युक्तवती नरपतेः स्कन्धात् स वेतालः प्राग्वत् प्रययौ ।
राजाऽपि तमानेतुं पुनः शिंशपातरुमूले तमन्त्रगात् ।

अथ नवमकथा ।

ततः स राजा पुनः शिंशपान्तिक गत्वा तं वेतालं स्कन्धे-
नादाय प्रस्थितस्तेन वेतालेन (क) प्राग्वदभ्यधायि,—“राजन् !
कथमस्मिन् श्मशाने निशि ते एतादृक् प्रयासः ? भूतसङ्कुलं
रात्रिभोषणं चिताधूमैरिव ध्वान्तैर्निरुद्धं पितृकाननं किं नेक्षसे ?

(ह) अकैतव—कैतवत्रिरहितम्, अकपटमित्यर्थ. । प्रगाढ—सुदृढ, गभीर-
मित्यर्थ, बालस्य—केशस्य, लाञ्छन—चिह्न (“कलङ्काङ्गौ लाञ्छनश्च चिह्न
लक्ष्म च लक्षणम्” इत्यमर) प्रगाढबाललाञ्छन—दृढविद्धकेशरेखामित्यर्थ.
(६४ी तत्पु०) ।

(क) प्राग्वत्—पूर्ववत्, अभ्यधायि—पवाचि [चमि + धा + कर्मणि लुङ्-व
“चिष् भावकर्मणो” (३।१।६६ पा०) इति चिष् “आतो युक् चिष्कृतीः”
(७।३।३३ पा०) इति युक् “चिष्णो लुक्” (६।४।१०४ पा०) इति चिष्ण परस्य
लुक्] । प्रयास,—प्रयत्न, मन्त्रयनाथमिति श्लेष, भूते,—देवयोनिविशेषै,
सङ्कुलं—व्याप्त (“सङ्कुलं विषु विस्पष्टवाचि व्याप्ते” इति सेटिनी) सूतसङ्कुल—
सूताक्रीर्णं (विष्णु० । ३या तत्पु०), रात्र्या—रजन्या इतुना, रात्रौ वा, भोषण—

सस्य भिखीरसुरोचत कथमौदया प्रयासम आकारं खेदयसि ?
तद्विमं मे प्रश्न मार्गविनोदकं शृणु,—

अथन्तीषु देवनिर्मिता (ख) शैवी तनुरिव उद्दामभोग
भूतिविभूषिता पद्मावती, भोगवती हिरण्यवतीति च कृतादिषु
त्रिषु युगेषु पुरी क्रमशः आसीत् । कालो च उल्लयिनीति पुरी
अस्ति सध्यामासीत् वौरदेशी नाम नृपति, तस्य यद्गति
माञ्ची (ग) महादेवो आसीत् ।

महद्वरं रातिभीषकं—निद्रावाचकं (विच । इवा तथु ७मी तथु वा) । आत्मो,
—अन्वहार ("अन्वहारोऽस्त्रिणी ज्ञानम्" इत्यमरः), विषयं—मत्तम्, अहङ्क
नित्यम्, आहतमित्यर्थो वा विद्वद्भाननं—विद्वत्तनं इत्यमरमित्यर्थं (इत्यमरं
आत् विद्वत्तम्" इत्यमरः) । अतुरीचत,—अतुरीचान्, इत्यमरपाठमैत्रायणादित्यर्थः
(त्रैवी इती० । पद्यभाष्यसिद्धि) । अथनिव पञ्चति इति पूंङ्गु देव पूंङ्गा—पदस्य
कारिण (इदम् + इङ् + अथनिव इति इति पूंङ्गु "शाश्व पा) इति
शिवम् "इदंविमोरीमथी (६।१।८ पा) इति इदम् पूंङ्गु माप] । शैववधि—
शैववधि (शिव + धि + षट्-सिप) ।

(ख) शिवस्य इव शैवी—शिवस्यशिवी [विच । शिव + "तमीदम्"
(६।१।८ पा) इत्यच् ततः शिवां शोष] । उद्दामेव—उद्दामेव,
भीषकमेति वाचत् अन्वय—अतुरीचोऽन्वयः, भीषक—अपमरीचिष्य सपयवद्वा
वा अन्वय—अनेन ("भोग तृषे चने वाचे मरीचकवीरयि इति मीदिनी)
भूत्या—मद्यगा अन्वय—उत्पात्ता (मृतिभक्तानि सन्पत्तिष्विद्युत्पत्ती शिवान्
इति मीदिनी) वरा—उद्दामाभ्याम्—अक्षुपात्ता मृताभ्यामित्यर्थः, भीष
मृतिभ्याम् उद्दामभोगभूतिभ्यां विभूषिता—कृतमच्छता अन्वय—शीघ्रता उद्दाम
भीषमृतिविभूषिता—भीषकस्य पञ्चाक्षरुता अन्वय—अतुरीचमन्वयितसन्पत्तिता
(विच । इवा तथु) । कथं—इव, तस्युव उति वापत्, तत् वाधिवेषां
तादृशेषु कृतादिषु—अन्वयितावापरीषु इत्यमरः, उद्दामभीषमृतिविभूषिता शैवी
तद्वरिव कृतादिषु शिवु कुम्बेषु अमशः उद्दामभोगमृतिविभूषिता शैवनिर्माता
पद्मावती भीषवती हिरण्यवतीति पुरी आसीत् इत्यन्वयः ।

(ग) महादेवो—पद्मशिवी ।

एकदा राजा (घ) तथा साक मन्दाकिनीतटे पुत्रकाम्यया
सपसा हरमाराधयामास, चिरञ्च तपश्चरन् कदाचित् परितुष्ट-
शङ्करोदिताम् आकाशवाणीं श्रुत्वा,—“राजन् । उत्पत्स्यते
ते पुत्रः शूरः कुलोद्भवः, कन्या चैका लावण्येन जिताम्सराः” ।
एता (ङ) नाभसीं वाणीं श्रुत्वा स भूपतिरभीष्टसिद्धिप्रदं
सहिष्णुतां समस्वनगरीमाययौ । तस्य प्रथमं पद्मरत्ना देव्या
शूरदेवी नाम पुत्रः, (च) तदनु च अनङ्गरतिर्नाम अनङ्ग-
मोहिनी कन्या समजायत । क्रमेण च तस्या वृद्धिं गताया

(घ) तथा—महादेव्या पद्मरत्ना (सहायक-साकशब्दयोगात् श्या०), साक
—सह (“साक साङ्गं सम सह” इत्यमर), मन्दाकिनीतटे—गङ्गातीरे, पुत्रकाम्यया
—निजपुत्रेच्छया [आत्मन पुत्रमिच्छतीति पुत्र+“काम्यञ्च” (३।१।६ पा०)
इति काम्यच् “अ प्रत्ययात्” (३।३।१०२ पा०) इति स्त्रियाम् अकार, तत टाप्
पुत्रकाम्या तथा] । आराधयामास—अर्चयामास (आ+राध+णिच्+लिट्-
णल्), चिर—दीर्घकालम् (अव्य०) । परितुष्टेन—सेवाप्रोतेन, शङ्करेण—हरिण,
उदिताम्—उक्तां [वद+क्त “वचिस्वपियगादीना किति” (६।१।१५ पा०) इति
सम्प्रसारणम्] परितुष्टशङ्करोदिता—सन्तुष्टशिवभाषितां (त्रिण० । बहुव्री०) । चत्-
पत्स्यते—जनिष्यते (उत्+पद+लृट्+स्यते) । कुल—वशम्, उद्भवति—धारयतीति
कुलोद्भव, —वशधर, यदा,—कुलम् उत्—जहं, वहति—नयतीति कुलोद्भव,—
वशीन्नतिकर, विविधसत्कार्यानुष्ठानेन वशस्य गौरववर्द्धक इत्यथ (विण० ।
कुल+उत्+वह+प्रचायच्) । जिता,—पराभूताः, अम्सराः,—स्वर्गेश्वरा
यया सा जिताम्सरा,—अम्सरोविजयिनी, अतोव सुरूपा इति भाव (विण० ।
बहुव्री०) ।

(ङ) नभस,—आकाशस्य द्रुमां नाभसीम्—आकाशीयां [नभस्+“तस्येदम्”
(४।३।१२० पा०) इति अण्, स्त्रिया ऊँप्] । अभीष्टसिद्धया—सत्तोषपूर्व्या,
प्रदं,—आनन्दित अभीष्टसिद्धिप्रदं,—अभिलाषपूर्वजन्यानानन्दत (विण० ।
इया तत्प०), सहिष्णुता (सहायकसमशब्दयोगात् श्या०) सम—सह ।

(च) तदनु—तत्पश्चात् । अनङ्ग—काम, मोहयति—मूर्च्छयतीति अनङ्ग-
मोहिनी—कामस्यापि चिह्नहारिणी (विण०) ।

स राजा (छ) सद्दमं वरं प्रेषु पृथिवीमण्डलस्थान् सर्वान्
 मृपतीन् पटलिष्वितानानाययत् । यदा तेषु एकोऽपि तस्या
 सद्दमो न (झ) प्रत्यभासत, तदा स राजा वाक्मथ्यात् तां
 सुतामभाषत,—“वक्षे ! अहं तावत् ते सद्दमं वरं न पश्यामि,
 तत् सवान् मृपान् समानाय्य स्वयंवरं कुरुष्व” । एतत् पित्र
 वचनमाकर्ण्य सा राजपुत्री जगाद,—“तात ! स्वयंवरम्
 (झ) अतिष्ठेपयं, तदहं नेच्छामि, यो हि युवा सुरूप
 केवलं पूणं विद्वानं वेत्ति, तस्मै त्वया अहं देया, न्यूनाधिकेन
 नै नास्ति प्रयोजनम्” ।

(छ) समान इव पश्यतीति तं सद्दमं—अन्त्याऽनुपपत्तिवचनं [विच० । समान
 + इव + “समानात्परीचति वाच्यं (वा) इति अङ्क “इन्द्रमवतुड” (१।१।२
 पा) इति समानत्वं समास] । प्रेषु—विष्णुः प्रमुनिष्णु सन् इत्यत्र [प्र +
 षप् + सन् “वापश्च्युधामीन् (७।३।११ पा०) इति चाग्नीवैरथ ईत् च
 आपोऽभासत्” (७।३।१२ पा०) इत्यभासलोप “समाससमिच छ” (१।१।१६५
 पा) इति छ] पदे—चित्तपटे (“पटचित्रपटे वक्षेऽप्यौ पिशाचद्रुमे प्रमान्”
 इति मेदिनी) लिखितान्—चित्रितान् पटलिष्वितान्—पारिव्याहितान् (विच ।
 ७मी तत्प०) आनामवत्—भाषयत्, आभीतवानित्यत्र (आ + भी + षिप् +
 अङ्क-ङ्) चित्रकरीति मेव ।

(झ) प्रत्यभासत—अभीमत इत्यत्र (प्रति + भास + अङ्क-त) । वक्मथ्या
 —चिन्थय्य सद्दममुच्येत्यत्र, माय वाक्मथ्या तथ्यात् वाक्मथ्यात्—चिन्थमायात्
 जेहादित्यत्र (जेती १मी०) । वक्षे !—वृत्तिः । (वक्ष् + प्रसादिपर्ययी । तर्कं
 मोरसि ङीवम् इति विच०) । समानाय्य—समानावहित्वा (सम् + आ + गी +
 षिच + ष्यप्) लयम्—वाक्यानां अ तु पित्रादिनिर्दिष्टेषु मायः ४८,—परत्वं
 पतिपदव्यतिथिं शायनं तं स्वयंवरं—निजानुवपतिपदवचं (व्यञ्ज + इ + पचायच) ।

(झ) अतिष्ठेपयम्—अतीवचम्याहारं [ङी + षिच + अतिष्ठेपि—
 (७।१।१६ पा) इति पुष् + ष्युट्] । वक्षेपयम्—एवम्, एवमात्रमिति वाच्यं
 (“एकं मुख्यान्वेषवत्वा इत्यमरः) पुर्ये—अनुच न तु चित्रव्यावृत्तिमिति वाच्यं
 विद्वानं—विद्वान्निवचनं ब्राह्मणवचनं वा शीतं (शीते शीतानामन्वयं विद्वानं विद्वान्-

इति दुहितुर्वचः समाकर्ण्य यावत् स भूपतिस्तादृशं वरम्
अन्विष्यति, तावत् तत् लोकमुखात् विदित्वा चत्वारो वीरा
विज्ञानिनो (ज) भव्याः पुरुषा दक्षिणापथात् त राजानमाययुः ।
ते च राज्ञा (ट) सत्कृताः एकैकशः स्वं स्व विज्ञानं राजसमर्च
शशसुः । तेषामेको जगाद,—“अहं तावत् शूद्रः (ठ) नाम्ना
पञ्चफुट्टिकः ; एकोऽहमन्वहं पञ्च अग्र्याणि वसनयुरमानि
करोमि, तेषामेक देवाय प्रयच्छामि, एकं द्विजाय, एकमात्मनः
कृते परिगृह्णामि, एकञ्च भार्यायै (या मे भवति) ददामि,
पञ्चमञ्च विक्रीय आहारादिकं विदधामि । तदेवं विज्ञानिने
मद्यम् अनङ्गरतिस्ते दुहिता दीयताम्” इति ।

शास्त्रयो” इत्यमरः), यद्वा,—विज्ञानं—ज्ञानं, कर्म वा (“विज्ञानं कर्मण्ये ज्ञाने”
इति हैम’), यः एकमात्र शिल्पम्, एकमात्र शास्त्र वा सम्पूर्णं वेत्ति, न तु असम्पूर्णम्,
अथवा य एकविषयक ज्ञानम्, एकमात्र कर्म वा सुचारुरूपं वेत्तीति समुदायाय ।
देया—समर्पा [दा + कर्मणि यत् “ईदयति” (६’४।६५ पा०) इति चात
वृद्धमावे गुण , तत स्त्रियां टाप्], न्यून,—हीन, असमूर्ण्यविज्ञानविदिति भावः,
अधिक,—अतिरिक्त, एकमात्रविज्ञानाधिकविज्ञानविदिति भावः, तत्र न्यूना-
धिकेन—हीनातिरिक्तविज्ञानिनेत्यथ (करणे ३या०) ।

(ज) भव्या,—योग्या, कन्याऽनुरूपा इति यावत् (“भव्य शमे च सत्ये च
योग्ये भाविनि तु विधु । कर्मरङ्गतरो पुंसि स्त्रिया करिकपोमधौ ॥ कौवमस्थानि—
इति मैदिनी) । दक्षिणापथात्—अवन्तिनगरीमतिक्रम्य दक्षिणदिग्वर्तिदेशमेदात्
(अपादाने प्रती०) ।

(ट) सत्कृता,—कृतादरा, सम्मानिता इति यावत् (विण०), एकः
एक एकैकश,—प्रत्येकश, पृथक् पृथगित्यथः [“सङ्घैकवचनान्च वीष्मायाम्”
(५।४।४३ पा०) इति एकशब्दात् वीष्माया शम्], स्व स्व—निज निजम् ।

(ठ) नाम्ना—नामधेयेन (प्रकृत्यादित्य. ३या०) । अहनि अहनि अन्वहं
—प्रतिदिन [वीष्मायामव्ययी० । अनु + अहन् + “नपुसकतादन्वतरस्याम्” (५।४।१०८
पा०) इति टच् “नक्षत्रिते” (६।४।१४४ पा०) इति टिलोप’] । देवाय (सम्प्र०
४र्थी०), प्रयच्छामि—ददामि [प्र + दाण् + लट् मिप् “प्राप्ताप्तास्यान्नादान्—”

द्वितीयोऽब्रवीत्,—“अहं तावत् वैश्व भाषाज्ञो नाम सर्वेषां सृगपक्षिणां (छ) कृतं विद्मि, तदेवा राजपुत्रो मद्भ्यं दीयताम्” इति ।

ततस्तृतीयोऽभाषत,—“अहं खड्गधरो नाम भुजवीर्यशास्त्री क्षत्रियः, खड्गविद्याविज्ञाने अप्या चित्तो मे (छ) प्रतिमज्ञो नास्ति, हे राजन् । तदेवा तनया ते मद्भ्यं दीयताम्” इति ।

अतश्चतुर्थोऽब्रवीत्—“राजन् । अहं तावत् जीवदत्तो नाम विप्रः, मम चैतादृशं विज्ञानमस्ति यत् सृतानपि जन्तून् प्राणीय प्राशु (च) जीवतो दशयामि तद्वीरचर्यासिद्धं माम् एवा ते तनया पतिं प्रपद्यताम्” इति । एवं सुवत तान् (त) दिव्यवैशाऽऽकृतीन् पश्यन् राजा वीरदेवः सुतया दोसाऽऽकृष्ट इवाभवत्” ।

(अश्व० पा) इति वाच-वाचतोयञ्छाईव । इति—निमित्तम् । इदादि—
शाम्नामीत्यर्थे [“वत्तमानसामीत्ये वत्तमानवदा” (शश०११२ पा) इति षट्] ।
पञ्चमं वचनबुद्धिसिद्धिं ज्ञेयम् ।

(छ) कृतं—वाचितं अनिमित्तव (व + कृ । तिरच् वाचिर्त्तं वतन्” इत्यमरः) ।

(छ) प्रति—प्रतिरूपं मज्ञः—बलीवान् (मज्ञं पाठे कवीश्वरं च मन्त्राग्नेये बलीवन्ति इति मेदिनी) प्रतिमज्ञः,—तुल्यवचनान्, प्रतिबोधा इति भावत् (प्रादिस०) ।

(च) जीवतः,—सजीवान् इत्यर्थे (दिव० । जीव + कृ जीवत् तान्) ।
वीरचर्या—वीराचारैश्च तन्वीपदिष्टवृत्तविशेषात्तुष्टाभिरिति भावत् विद्व—तुल्यवत्ता
वत्तं प्राप्तेर्धर्मिण्यर्थः, वीरचर्यासिद्धं—तन्वीकप्रतिवादिभिर्येवैवचर्यम् (दिव० ।
इवा तान्) । प्रपद्यतां—अमतां लोकरीतु इत्यर्थं (व + पद + षीट्-तान्) ।

(त) दिव्याः,—वशाव रत्नवीजा इत्यर्थः (दिव्यं अत्रोच्चे वाचा जी वकी
दिविप्रसिद्धिः इति मेदिनी) दिवा —दिपत्यानि वत्तमसूत्रचामीत्यर्थः (“त्रेपत्ये
अहमामे च वीरो वीश्यादृष्टिपि च इति रमस) चालकवत्—रुपादि च शिवा
तान् दिव्यवैशाऽऽकृतीन्—तुल्यवचनान् तुल्यवत् इत्यर्थं (दिव० । वद्री०) ।

इति कथामाख्याय वेतालः राजानमप्राचीत्,—“राजन् ! पूर्वोक्तं शापं स्मृत्वा ब्रूहि, (थ) एतेषां कस्मै कन्येषां देया” इति । एतदाकर्ण्य राजा तं वेतालं प्रत्यवादीत्,—“भवान् केवलं कालक्षेपाय (द) मामीनं त्याजयति, अन्यथा कोऽयं गहनः प्रश्नः ? तदुच्यताम् ; शूद्राय कुविन्दाय कथं क्षत्रिया देयते, वैश्याय च ? यच्च तद्गतं ऋगादिभाषाविज्ञानं, तत् कस्मिन् कार्यं उपयुज्यते ? विप्रेणापि तेन स्वकर्मप्रच्युतेन ऐन्द्रजालिकेन पतितेन वीरमानिना किम् ? तस्मात् क्षत्रिया-यैव खड्गधराय विद्याशौर्यशालिने सा देया” इति । एतत्तस्य

सुतया—कन्यया, सहिति शेष, दोलायां—क्रीडार्थदोलमयन्नावशेषे, यामविशेषे षा, आरुढ,—अधिष्ठित. दोलाऽऽरुढ,—इतस्ततः. आन्दोलनशीलयन्त्रविशेषासीनः यानविशेषासीनी वा इत्यर्थः, दोलाऽऽरुढी यथा कदाचित् पुरतः कदाचित् पश्चात् पुनः पुनः दीदुल्यमानो भवति, तथा राजाऽपि समानगुणेषु तेषु कस्मै सुतं ददामि इति निश्चेतुमसामर्थ्यात् पुनः पुनः दोलायमानचेता अभवत् इति भावः ।

(थ) एतेषां—पूर्वोक्तविज्ञानिचतुष्टयानां मध्ये (निर्धारणे ६४०) ।

(द) नाम् इति (अणिकर्त्तुं, कस्मसञ्ज्ञा), अहं मौनं त्याजामि, भवान् नां मौनं त्याजयति—विक्षेपयति (त्यज + णिष् + लट्-तात्प्) । गहनं,—दुर्वोधः इत्यर्थः । कुविन्दाय—तन्तुवायाय (“तन्तुवाय कुविन्द स्यात्” इत्यमरः) । तद्गतं—वैश्यागतं, वैश्येन विज्ञातमित्यर्थः । स्वकर्मभ्यः,—ब्राह्मणोचितयजनयाजना-ध्ययनाध्यापनदानप्रतिग्रहणैर्भ्यः षट्कर्मभ्यः, प्रच्युतेन—प्रखलितेन स्वकर्मप्रच्युतेन—क्रियाभङ्गेन (विण० । ५मी तत्पु०), इन्द्रेण—कौशलाद्येश्वर्येण, जाल—द्रष्टुर्नवा-वरणं, यथास्थितवस्तुदर्शनाद्यसत्त्वसाधनादिति भावः, इन्द्रजाल—मन्त्रीषधादिना अन्यथास्थितस्य वस्तुन अन्यथात्वेन दर्शनसाधनं कुहकमित्यर्थः, तेन जीवतीति तेन, इन्द्रजालं शिल्पमस्य इति वा तेन, ऐन्द्रजालिकेन—कुहकविद्याजीविना (विण० । इन्द्रजाल + ठन्), पतितेन—क्रियाखोपात् पातित्यदोषयुक्तेन (विण०), आत्मानं वीरं मन्यते इति तेन वीरमानिना—अखीकवीराभिमानवता, अवीरेणेत्यर्थः [विण० । वीर + मन + “आत्ममाने खश्” (श्रा० ८३ पा०) इति णिनि. । अत्र सर्वत्र करणे ३या०] ।

वचो (घ) निशम्य स वेतास' योगवन्नात् स्कन्धदेशात् सङ्घसा
 प्नक्षित क्वापि जगाम । राजाऽपि तथैव तमनुययी,
 (न) सीक्षादघने हि वीरहृदये न जातु खेदोऽन्तरं समते ।

अथ दशमकथा ।

ततश्च स राजा पुनः शिंशपाम्भूतं गत्वा तं वेतासं तथैव
 स्कन्धमारोप्य सत्वरं हतमौनं समुञ्चयाम् । (क) प्रयास्तश्च
 तं स्कन्धवर्त्ती स वेतासोऽपृच्छत्,—“राजन् ! यान्तोऽसि,
 तटिमां त्रान्तिहारिणीं कथां शृणु,—

आसौत् वीरवाभूर्नाम (ख) सकलभूपास्रगिरःसमभ्यर्षित

(व) निशम्य—श्रुत्वा (नि + श्रम् + क्त्वाप्) । वीरवन्नात्—वीरवन्निनाशिले
 नर्षः, वेतासस्य ईश्वरीनिर्भ्रवन्नादिति भावः (सत्वरञ्चोपे इमी) ।

(न) लम्बाङ् —अप्यवसावः, चारस्रवाप्ये साधनामव इत्येकैकप सङ्ख्या
 इत्यवः, वनः,—दास्य सङ्ख्यास्य इदृता इत्यर्थः, न तु द्विविधसङ्ख्याता इति भावः
 (“वनं सान्द्रे हृदे दास्ये विचारं सुहृदेऽन्वरे । सङ्घे सुखे चर्न मध्यरात्रवाद्य
 प्रमेदयोः” इति हेमः) लम्बाङ्घ्र घनञ् लम्बाङ्घ्रणी तास्रः, सङ्घ वचनानि सीक्षाङ्घ्र
 घने—सद्यमङ्घ्रतासंयुते इत्यवः, वशा—लम्बाङ्घ्रिन वचः,—इदः, इदीक्षाङ्घ्र इत्यर्थः,
 तैम सङ्घ वर्त्तमाने पञ्चवा,—लम्बाङ्घ्रिन वचः,—सान्द्रः, निरन्तर, इत्यवः, पूर्वं
 इति वाचत् पूर्वोक्त्याङ्घ्र इत्यर्थः तैम सङ्घ विद्यमाने (विच । वपुमी) ।
 जातु—कदाचित्, खेदः,—देवाम् पञ्चवाङ्घ्र इत्यवः पञ्चवाङ्घ्र—पञ्चवाङ्घ्र
 क्षाननिर्भरः ।

(क) प्रयास्तं—नश्वत्तं (प्र + या + श्च तम्)

(ख) सङ्घसागा—सर्वेषां भूपासागा—राजां मिरीमिः,—मत्स्ये, वरुः—

'शासन' पाकशासन इवापरो नृपति', तस्यानङ्गपुरं नाम नगर-
वरमभवत् । तत्रार्थदत्तो नाम महाधनः (ग) सार्थवाहः
प्रतिवसति स्म, तस्य धनदत्तो नाम ज्येष्ठः पुत्रः कनीयसी च
कन्या मदनसेना नाम समजायत ।

एकदा धर्मदत्तो नाम कस्यचित् (घ) बणिक्पतेस्तनयः
ता लावण्यरसनिभरा कुचकुम्भाग्रबलित्वितयरञ्जिता यौवन-
द्विरदस्येव लीलामञ्जनवापिकां वीक्ष्य सद्यः स्मरबाणौघपाता-

सकञ्चै भूपाले, शिरसा—नतमस्तकेन, समभ्यञ्जितं—सम्पूजित, समादरेण
गृहीतमिति यावत्, शासनम्—आज्ञा ("शासन राजदत्तोर्था लेखाऽऽज्ञाशास्त्र-
शक्तिषु" इति मेदिनी) यस्य स सकलभूपालशिर समभ्यञ्जितशासन,—
सर्वराजपूजिताऽऽदेश (विष्णु० । बह्वृषी०), पाक,—असुरविशेष, तस्य शासन,—
निहन्ता पाकशासन—इन्द्र, अपर,—द्वितीय, अपर, पाकशासन इव इत्यन्वय ।
नगरवर—नगरज्येष्ठ, ज्येष्ठनगरमित्यर्थ, अभवत्—आसीदित्यर्थ ।

(गं) सार्थं—समूह, धनसमूह द्रव्यसमूह वा इत्यर्थ, वहति य स सार्थवाहः,
—बणिक् [सार्थं + वह + "कर्मण्यण्" (३।२।१ पा०) इत्यण् । "वैदेहक सार्थवाहो
नैगमो वाणिजो बणिक्" इत्यमर] ।

(घ) बणिक्पते,—बणिक्ज्येष्ठस्य । लावण्य—“मुक्ताफलेषु च्छायायास्तरल-
त्वमिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तल्लावण्यमिहोच्यते” ॥ इत्युक्तलक्षणकान्तिविशेषः,
तदेव रस,—जल ("रसो गन्धरसे जले" इति मेदिनी), तस्य निभर,—
वारिप्रवाह, स इव इत्यर्थ, ता लावण्यरसनिभरा—लावण्यवारिभराम्, अतीव
लावण्यवतीमित्यर्थ (विष्णु० । दृष्टी तत्पु०), कुचौ—स्तनौ, कुम्भौ—घटौ हस्ति-
शिरस्थमासपिण्डी इव वा ("कुम्भौ घटेभसूर्द्धाश्रौ" इत्यमर), तधीरयं
कुचकुम्भाग्र—चुचुक, बलि,—जठरावयवविशेष ("बलिर्देत्यप्रभेदे च करचामर-
दृष्टयो । उपहारे पुमान् स्त्री तु जरया श्लथचर्मणि ॥ गृहदारुप्रभेदे च
जठरावयवेऽपि च" इति मेदिनी), तस्या वितय—विभङ्गाक बलित्वितयम्—
उदररेखावयं, कुचकुम्भाग्रश्च बलित्वितयश्च कुचकुम्भाग्रबलित्वितये (इन्द्र०), ताभ्यां
रञ्जिता—शोभिता कुचकुम्भाग्रबलित्वितयरञ्जिता—चुचुकविबलिशोभिता (विष्णु० ।
श्या तत्पु०), यौवन—तारण्यमेव, द्विरद,—द्विती, दुर्वारवेगलादिति भावः,

पङ्कतचेतनः समपद्यत,—(४) “अहो ! मारिष धाराऽधिदृष्टेन
अमुना रूपेण द्योतिता मञ्जी मे । हृदय मेऽमुनिव निर्मिता” ।
इत्येवं प्रासादापमाकृतां तां दृष्ट्वा चिन्तयत (५) अक्रान्धस्त्रेव
तस्य वासरोऽतिचक्राम ।

तस्य भीमशिरद्वय—तादृशमवयव भीताय—भीकारेण मज्जोपासनेन
मज्जमवापिका—आमकरः तां तादृशीं भीषामप्यनवापिका—भीषाकरशोम् इव
इत्यनेनात्मनः, शिरदो वया सरसि अवन्याय भीकृतिं तथा भीममपि आरुण्य
रुचिभूते निमज्ज्य चिन्तीकृति (विच । इथे तस्यु०) । अत्र,—तद्वचं
भीचचचचमीदृशं, अरुण—आमक वाभीषामा—अरुणमुद्राणां पञ्चानामिव
वाचानामिवचः, पातव—पतनैव, आकाशमैश्वर्यं, अपङ्कता—भीरिता विमृष्टा
इत्यर्थः, शिवता—सुखित् वच तादृशः अरवाभीषपातापङ्कतचेतनः,—आमकरावाप्त
विमृष्टसंघ (विच । अङ्गुली) समपद्यत—समप्रापत (सम + पद्य + कञ्-ङ्) ।

(४) अहो !—खिदै दिव्ये वा, मारिष—अरीष कामीमैश्वर्यं (“मारो वशी
अरी विष्टे” इति मीदिनी) धारा—दीप्तापिसम्पन्नः, समपद्यमानः इत्यर्थः (धारा
शेष्वापिसम्पन्ने तुल्यवृत्तिपद्यते । अङ्गादीर्निमित्तमुच्ये” इति मीदिनी) तत्र
अधिदृष्टेन—अधिदृष्टेन धाराऽधिदृष्टेन—शेष्वापिसम्पन्नेन शेष्वापित्वविषया इत्यर्थः
(मारिष इत्यत्र विच । अमी तस्यु०) अमुना रूपेण—दीप्येव द्योतिता—
प्रकाशिता मञ्जी—मञ्जिवापुत्रं मञ्जिवापुत्रवत् सुखीमया मनीषारिषो च इत्यर्थः ।
मेतुं—मेतुं (मित् + तुमुन्), आनन्देन शेष्वापत्वं वतः मञ्जिवापुत्रमिव ईदृश
शीप्येव परिवर्तितं ज्ञाना मम इदं वैतुं निर्मितवान् इति तमुदाहारं, कुठन
सुकुताराऽपि इधं निमित्तकरवत् मम इदं वै पीष्यति इत्यर्थः । इति भावः ।
वया—धारा—अङ्गादीर्निमित्तमुच्यं तातद्विदृष्टेन—तद्वार्त्तं वतेन धारात्वं ज्ञान-
मैश्वर्यं धाराऽधिदृष्टेन—शेष्वापिसम्पन्नादिविषया इदमभेदकमात्रमिति भावः
(अमुना रूपेणेत्यत्र विच । इया तस्य) ।

(५) अक्रान्धस्त्रेव—अक्रवाकाकापचिद्विषेवक इव निद्रि दिवाविद
विदुरन्वेति भावः, अक्रवाकदन्पतो रामो परन्परनीकमावक्रान्त न दृष्टतः नया
जसामवक वा पञ्चमिन् तीरे अक्रवाक अपरमिन् अक्रवाको रामी अवन्याय
प्रसाते पुनः संपुन्येते इति प्रसिद्धिः । आरुणः,—दिवसः, अतिचक्राम—अतीयाव
अपङ्कतगामित्वं, रजनी सुनागतवती इति भावः (अति + क्रम + क्तिच्-ङ्) ।

ततः सा मदनसेना (क) चित्तञ्च तस्य धर्मदत्तस्य तद्दर्शन-
दुःखाग्निमन्तप्तं गृहान्तर विवेश । (ज) भास्वाश्च तद्दर्शन-
जनितरागोऽपरास्वधी निपपात । ताञ्च सुमुखीं (भ) नक्तम्
अभ्यन्तरागतां दृष्ट्वा तन्मुखान्निविर्जितश्चन्द्रः शनैर्दृग्गात् ।
धर्मदत्तश्च तावत् गृहं गत्वा तामनुचिन्तयन् (ङ) शयने

विरहसम्पादनात् रजनीसमागमी यथा चक्रवाकस्य दुःखकर, वासराभ्युदयश्च
मिलनसम्पादनात् तथा सुखकर, किन्तु सुखवासरी सुहृत्तमिव अतिगच्छति,
दर्शननिपपासा च न पूर्णहृत्ति लभते, एव धर्मदत्तस्यापि मदनसेनादर्शनसुयोग-
सम्पादक सुखवासरं सुहृत्तमिव अपजगाम, अदर्शनसम्पादिका सुदीर्घा दुःखरजनी
च समायाता इति तात्पर्यम् ।

(क) चित्तं—मन, मदनसेनया अपहृतमिति भावः, धर्मदत्तस्य इत्यनेन
सम्बन्धः । तस्या,—मदनसेनाया, दर्शनेन—आलोकितं, यत्- दुःख—कामबाणा-
इतिजनितकष्टं, तदेव अग्नि,—अमल, तेन सन्तप्तं—प्रज्वलितं तद्दर्शनदुःखाग्नि-
सन्तप्तं—तदप्रतिनिमित्तकक्षेत्रानलदग्धमित्यर्थं (चित्तम इत्यस्य विण०) गृहान्तरं
विवेश इति मदनसेनाया गृहमध्येप्रवेशात् तयाऽपहृतस्य धर्मदत्तचित्तस्यापि गृहमध्ये-
प्रवेशो बोद्धव्य इति भावः ।

(ज) भास्वान्—सूर्यं (भास + मतुप्), तस्या,—मदनसेनाया, दर्शनात्
जनितं,—उत्पन्नं, राग,—अनुराग रक्तवर्णता च (“रागस्तु मास्त्र्यं लोहित-
दिषु । क्लेशाटावनुरागे च गान्धारादौ मृपेऽपि च” इति मेदिनी) यस्य तादृशः
तद्दर्शनजनितराग,—तां दृष्ट्वा समुत्पन्नानुराग, अस्तगमनकालकरक्तवर्णश्च,
तादृशं सन् इत्यर्थं, अपरास्वधी—पथिमसमुद्रे, निपपात, तदप्रतिजनितदुःखादिति
भावः, अस्मितं सूर्यं समुद्रगर्भे निमज्जतीति प्रतीतिर्जायते दूरात् ।

(भ) नक्तं—रात्रौ । तस्या,—मदनसेनाया, मुखान्नात—मुखपश्चात्, विनि-
र्जितं,—पराभूतं, अत एव पलायित इति भावः, तन्मुखान्निविर्जितं,—तद्दर्शन-
कमलपराभूतं. (विण० । ५मी तत्पु०) । शनैः,—मन्द मन्दम्, उदगात्—उदगमत्
(उत + इ + लृङ्-ट्), तस्या मुखशोभया निर्जितश्चन्द्रः तदगतं स्यात् लज्जितः
सन् एतावन्तं कालमन्तर्गले अतिष्ठत्, इदानीं तां स्थानान्तरगतां दृष्ट्वा पुनः शनै-
स्तन्नागतवान् इति तात्पर्यम् ।

(ङ) शयने—शय्यायां (“शयनं सुरते निद्राशय्यथीयं नपुंसकम्” इति

धन्वपादाइती सुठन् निपत्य तस्यो, यत्नेन सखिभिर्बन्धुभिश्च
 पूच्छ्यमानो न क्विञ्चित् कथयामास । निश्चि च छच्छात्
 प्राप्तमिदं (ठ) तथैव तां पश्यन् अनुनयंश्च समुत्सुका क्विमिर्ब
 भाकरीत्, प्राप्तश्च प्रभुञ्चो गत्वा रङ्गसि स सखीं पतीक्षमापाम्
 उद्यमानवर्तिनीं मद्मसेमां टटय, उपेत्य च परिव्यङ्गसाससं
 प्रेमपेशस्यैवसाभिस्वरथानत उपच्छन्दयामास ।

साऽग्रवीत्—“अहं (ठ) कथ्या, साम्प्रतं ते परदीरासं,

मिदिनी) चन्द्रक पादौ—विरचयेव पाठः,—वीक्षित चन्द्रपादाइत—चन्द्रापा
 दान्त, चन्द्रविरचय विरचोहीपञ्चमादिति भावः ; सुठन्—इतच्छती यात्राधि
 विधिपत् (सुठ + षट्) । सखिभिः,—सखिभिः (अथ मित्रं सखा सुठत् इव
 भर.) बन्धुभिः—सख्यने (“समोन्वात्पञ्चातिवन्धुञ्जलना समा” इवमत्)
 यथा—सखिभिः—सखाभिः, सख्यरैरिति भावः (“सखा मित्रे सखाते वा
 वैवसायां सखी मया” इति मिदिनी) बन्धुभिः—मित्रे (बन्धु प्ल्यात् पुंसि बन्धु
 मित्रे चापरि वाच्ये” इति मिदिनी) वृच्छानात्,—निश्चायमान (प्रच्छ +
 षट् इति भावः) ।

“ (ट) तथैव—पूर्ववदेव मदनसतीनां प्रासादापमादयो तापुरतल्लङ्घित इत्येवं
 यथैवमेव । कथ्यन् कथं इति भावः । समुत्सुका,—समुत्सुकितं मन्त्रातिगितिपत्क
 इति भावः । यत्नः,—इच्छासौदयुक्तः, तदनुनयंश्च विद्यामिथावपुराचोपमनाम् अत्रि
 भावः (विच० । इच्छासौदयुक्तं अमुकं” इवमत्) । अनुनयः,—आवृत्तः,
 (विच० । प्र + नुय + ण) । रङ्गसि—निर्जने ; उपेत्य—दस्योमीपं यथा (उप + वा
 + इ + क्त्वात्) परिव्यङ्गसं—संश्लेषः, आबिह्वनाय इवम्, परिव्यङ्गे वा (“परिव्यङ्गः
 परिव्यङ्गे संश्लेषः उपगूह्यम्” इवमत्) आससं—अतीव छया चीकुर्यं वा
 (“आससोचीकुर्यत्प्रातिरिचवाजासु च इवी” इति विच) यत्नं तादृशं परिव्यङ्ग-
 साससं—आबिह्वनयानं सन् इवम् (विच० । मृगी०) प्रेम्णा—अहारादिल,
 प्रेम्णैः—आबिभिः, मनोहरैरित्यर्थः (“वारी इषे च प्रेम्णः” इवमत्), प्रेमपेशस्यै-
 च—अहारापमत् (विच । इवा तस्य) । उपच्छन्दयामास—प्रायश्चित्तम्, अं
 यतिइतिव पञ्चवाचम् यमुत्सुकेत्यर्थं (उप + चन्द + चिच् + चिद् + चल्) ।

“ (ठ) कथ्या—कुमारो, चन्द्रदिवि भावः (“कथ्या कुमारी” इवमत्), साम्प्रतम्

यतोऽहं पिता समुद्रदत्ताय बणिजे वाचा दत्ता, कतिपयैरेव दिनेर्विवाहो मे भविता, तत् तूष्णीं गच्छ, मा कश्चित् पश्येत्, ततो दोषो भवेत्” । इत्युक्तस्तया (ङ) त्यक्तश्च स धर्मदत्तस्तां जगाद,—“सुन्दरि । यदस्तु, (छ) त्वां विना नाहं जीवियम्” । तदाकर्ण्य सा बणिक्सुता (ण) कन्याभावदूषणभयाऽऽकुला तमुवाच,—“तर्हि विवाहो मे तावत् सम्पद्यता, पिता मे चिरकाङ्क्षितं कन्यादानफलं लभतां, ततोऽहं त्वा निश्चितं प्रणयेन

—अधुना (अन्व०) । परदारा,—परस्त्री (“अथ पु भूमि दारा ” इत्यमरवचनात् दारशब्दस्य पुस्त्य बहुवचनत्वञ्चावगन्वयम्) । वाचा—वाक्येन, न तु विवाहविधिना इति भावः, दत्ता—समर्पिता, अहं वाग्दत्ता अभवमित्यर्थः, कन्यामिमा तुभ्यमहं विवाहविधिना दास्यामि, इत्येवरूपेण पित्रादिभिः दातुं सङ्कल्पिता कन्या वाग्दत्ता, तस्या अन्वेन सह विवाहं गर्हितं इति शास्त्रकृता मतम्, कारणवशात् भवति चेदन्वेन परिणयः, तदा पातित्य तस्या जायते इति बोध्यम्), कतिपयैरेव दिने, (प्रकृत्यादिभ्यः ३या०) । भविता [भू + “अन्यतने लुट्” (३।३।१५ पा०) इति लुट्-ता] ।

(ङ) त्यक्त,—विचर्जितं, प्रत्याख्यात इत्यर्थः (त्यज + क्त) ।

(छ) त्वा (विना-योगे २या०) । जीविय—प्राण्या [जीव + “आश्रसावचने लिङ्” (३।३।१३४ पा०) इति आश्रसाया विधिलिङ्-याम्] ।

(ण) कन्याभावस्य—कुमारोत्वस्य, पुंससर्गाभावरूपस्त्वर्थः, दूषण—दुष्टिः, ब्रह्मपूर्वकालिङ्गनादिना भ्रमदत्तेन तद्विशुद्धिताया अपनीदन्नमित्यर्थः, तस्मात् भयाऽऽकुला—ब्रह्मा कन्याभावदूषणभयाऽऽकुला—सतीत्वनाशभयव्यक्ता (विण० । ५मी तत्पु०) । तर्हि—यद्येव तदेत्यर्थः (अन्व०) । सम्पद्यता—सिध्यतु, निष्पन्नो भवतु इत्यर्थः (सम् + पद + लोट्-ताम्) । कन्यादानेन—दुहितृसम्पदानेन, यत् फलं—पुण्यरूपमित्यर्थः (कन्यादानफलमुक्तं ब्रह्मवैवर्ते, तद् यथा,—“कन्यां ये तु प्रयच्छन्ति यथाशक्ति स्तन्नद्धताम् । विवाहकाले स्रम्याप्ते यथोक्तसदृशे वरे ॥ क्लमात् क्रम क्रतुशतममुपूर्वं लभन्ति ते ॥ श्रुत्वा कन्यासम्पदानं पितरः प्रपितामहाः । विमुक्ता सर्वपापेभ्यः ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥ ब्राह्मिण्ये तु विवाहेन यस्तु कन्यां प्रयच्छति । ब्रह्मलोकं व्रजेच्छो ब्रह्मायै, पूजितः सुरैः ॥ दिव्येन तु विवाहेन

समुपेयामि" । तदाकर्ष्य सोऽम्रवौत् —(त) "अन्यपुत्रा मम प्रिया जेष्टा, परमुक्ते कमले विमलेऽपि किं रतिजायते ?" । इति तेनाभिहितता साऽवादीत्,—"तर्हि (य) कृतोद्वाहैव पूर्वं त्वासुपयास्यामि, तत पतिम्" इति । एवमुक्तवतीं तां अशिक्षुपुत्रीं प्रत्ययार्थं शपथेन सत्येन स घम्रदत्तः सम्भवन् । ततस्तेनोन्मिता सा समुद्दिग्ना स्व मन्थिरं विवेश ।

अथ (६) प्राप्ते सन्मदिप्रसे निर्वृताद्वाङ्मङ्गला सा गत्या

यस्य कथा प्रकथ्यति । मित्रा दारमु रूपेण व्योवाकथं कथयति । धान्यैश्च विवाहेन यमु कथां प्रकथयति । यन्मन्थीकमायाय क्रीडते दीवयश्चिरम् । इत्येन दत्ता सी कथां तां कथां सम्यकधीत् । स चिद्वरेण मन्थे क्रीडते व्यावस्यवम्" । इत्येन—तीनितुनकपङ्कलीप्रकथितेनार्येण्येव । प्रकथेन—प्रेमभारिण समुपेयामि—सङ्गमिवे त्वय्यवबिनीकपीथ तव समीपं प्रतिजातोत्वय- (सम्+उप+१+उङ्-झामि) ।

(त) कथं,—अपदः पुत्रम्, पूर्वम्,—प्रथमम्, प्रकथीति भावः कथा सा अन्यपुत्रा—पुत्रप्रथमिणं विहाय पत्याङ्कृततद्विषयप्रथमपराया पुत्रभूरिति वाक्यम् (विष्णुः । बभ्रुवी) कथा—अन्तेन—पुत्रवात्परिच पूर्वम्—प्रथमम्, उपसृष्टमिति भावः, वा सा अन्यपूर्वा—पुत्रवात्परोपसृष्टा (विष्णुः । बभ्रुवी) मम इति ["अथ न्य वसमाने (२३६० पा) इति वसमानविहितप्रथम्यवतीवासु कथारि ६००], मित्रा—न चमिमता न प्राजिता इत्यर्थः, न क्रीडितमनोति भावः [उप+मति सुदिपुत्राद्येभ्यश्च (३।१।२८८ प्रा) इति कथेनाति निष्ठा] ; परमुक्ते—कथीपसुक्ते कमले—पथे कलात्परोपसृष्टकमलसमाप्त इत्यर्थः । रतिः,—प्रीतिः, चतुरान इति भावः ।

(य) कृतः,—सत्यादिव उवाहः,—परिचयं कृत्वा सा कृतोद्वाहा—अन्यविवाहत्वापारा (विष्णुः । बभ्रुवी) पूर्वम्—विवाहात्पूर्वम् सामिप्यवानवात् प्रागेव ।

(६) प्राप्ते—उपसृष्टे कथन—इमरातीवासुद्वयेन वृत्तना ("रातीवासुद्वयो कथम्" इत्यमरः) दिवसे—विवाहाद्यनिश्चितदिने सपदिवसे—व्याजिह्व इमरात्रिपुत्रदिने (काश्चि दमोः । इवा तस्य) निवर्त्तम्—निवर्त्त (विह्व निवृत्त दिव्यवती इत्यमरः) उवाहाय—विवाहाय (विवाहकर्मसत्यादानादिवत् तत्रैव

पतिगृहं, नीत्वा च उत्सवेन वासरं, निशि पत्या समं शयनीय-
गृहमध्यास्तु ; तत्र शय्यानिषस्थाऽपि असम्मुखी समुद्रदत्तस्य
तस्य पत्युः परिष्वङ्गं न प्रत्यपद्यत । तेनानुनीयमानाऽपि
सा यदा (ध) उदशुः बभूव, तदा स नाहमस्या अभिमतो-
ऽस्मीति हृदाऽकरोत्, अवादीच्च,—“सुन्दरि । यदि तेऽह
नाभिमतः, तत्ते योऽभिमतः, तं सेवितुं गच्छ” । तदाकण्ठं
सा नतमुखी शनैरवादीत्,—“नाथ । त्वं मे प्राणाधिकः
प्रयान्, किन्तु मे विज्ञप्तिमेका शृणु, सहर्षं मे अभय प्रयच्छ,
शपथञ्च कुरुष्व, आर्य्यपुत्र । अवक्तव्यमपि ते वदामि” । एवमुक्त-

—शभकर्म यस्या सा निर्वृत्तीहाहमङ्गला—सम्पन्नशुभपरिणयव्यापारा (विण० ।
बहुव्री०) । नीत्वा—प्रतिवाहयित्वा । वासरं—दिवसम् । शयनीयगृहम् [“अधि-
शीङ्ख्यासा कर्म” (१।४।४६ पा०) इति आधारस्य कर्मात्मम्], अध्यास्त—अध्य-
तिष्ठत् (अधि + आस + लङ्-त) । शय्याया निषथा—उपविष्टा शय्यानिषथा—
शय्यास्थिता [विण० । ७मी तत्पु० । नि + षट् + क्त, “रदाभ्यां तिष्ठाती न पूर्वस्य
च द” (८।२।४२ पा०) इति तिष्ठा-तस्य घातोर्दकारस्य च न], त सहतम्—
अभिसुखगत, मुख यस्या सा असम्मुखी—परावृत्तमुखी, पत्यौ परासुखीत्यर्थ,
(विण०) । प्रत्यपद्यत—प्राप्नोत्, पतिं पथात्कृत्य स्थितत्वात् तस्य आलिङ्गनादिकं
न बहु अमन्यत इत्यर्थे, (प्रति + पद + लङ्-त) ।

(ध) उदत्—उदगतम्, अशु—नेत्रीदक यस्या सा उदशुः,—दृष्टवेदनोरा,
रोदनोन्मुखीति यावत् (विण० । बहुव्री०) । स,—समुद्रदत्त । अस्या,—
अनया इत्यर्थ [“क्तस्य च वर्त्तमाने” (२।३।६७ पा०) इति कत्परि ढ्ङी०],
अभिमतः,—प्रार्थित, प्रिय इत्यर्थे (अभि + मन + वर्त्तमाने क्त) । हृदा—
हृदयेन, मनसा इत्यर्थं (करणे श्या०) । असमनशरीरतिशयेन प्रिय प्रेयान्—
प्रियतमः [प्रिय + “द्विवचनविभक्त्योपपदे तरुणीप्रसूनौ” (५।३।५७ पा०) इति
ईयसुन् “प्रियस्थिरस्फिरोरु—” (६।४।१५७ पा०) इति प्रियस्य प्राऽऽदेश] ।
विज्ञप्ति—विज्ञापनम् । सहर्षेण—आमन्देन सह सहर्षं—सातन्द, प्रसन्नचेतसा
इत्यर्थं (क्रिया विण०) । आर्य्यपुत्र । इति पत्युः सन्तोषनम्, अवक्तव्यमपि—
वक्तुमनर्हमपि, लज्जाकरत्वात् घृणात्तनकत्वाच्च इति भावः ।

यती सा (म) "तथा" इति कृच्छ्रात् प्रतिपद्यमानं तं सविषादं
 समज्जं सभयश्चावादीत् — "नाथ ! एकदा एकाकिरीं शृङ्गे
 च्यानि मां दृष्ट्वा धमंदत्ता नाम मम भ्रातुं सखा युवा क्षराऽऽतुः
 मामरुषत् । अहं परीवादं पितुः कन्यादानफलस्य रक्षन्ती
 ष्ठमवृत्तस्य तस्य वाचमयच्छं यत् — 'पूर्वं विवादिता त्वासुपे
 ष्यामि, ततः पतिम्' इति । तत् प्रभो ! मे सत्यं प्रतिपाद्य,
 (प) अनुमन्यस्व मां तदस्ति कगमनाय, तन्निकटं गत्वा क्षणेना-
 गमिष्यामि, न हि आवास्यसेवित्तं सत्यमस्ति कमितुं शक्नोमि" ।
 इति तस्या (फ) वक्षोवक्ष्यपातेन सहसा हतः समुद्रदन्तः सत्येन
 उह क्षणमचिन्तयत् — "अहो ! धिक् ! इयमन्यरक्षा, एतया

(म) तथा—तर्क्य भवतु वक्ष्यं ते ब्रूहि अमरं वदामि अपच
 क्षरानि इत्येकपत्तिव्यप । प्रतिपद्यमानम्—अहो निवमार्थं (प्रति + पद + ज्ञानच्)
 तं—अनुददत्तं सविषादं सत्यं सभयमिति पदत्वत्वं (द्विवा दिक्) यत्पुरवन्तीव-
 म्भवात् सविषादत्वं समदत्तत्वावगम्यम् । अरुषत्—अवाचित, मम मरुद्वननमार्थम्
 अववरीष इत्यर्थः (वृष + कृष् + इ) । परीवादम्—अपवादं कीचनिन्दामित्यर्थः
 [परि + वद + घञ् अपसर्गस्य सधि (२।१ १२२ पा०) इति बोर्हः । "परीवादी
 स्पवादी खान् कीचावादनवन्तुनि इति वीदिनी] । रक्षन्ती—वाचवन्ती (विच ।
 रक्ष + क्त (शिवां ङीप्) इडे—वक्ष्यामि, वक्ष्यन्तीत्यर्थे इत्यञ् (प्रथमशु
 वलात्कारो षड् " इत्यमरः), मवृत्तस्य—उपगतस्य षष्ठमवृत्तस्य—प्रथमं नामवरीकुमुप
 ज्ञानस्य (विच० । ०मी तस्य) तस्य (अन्त्यविषयवा यीप् इती) । अरुषत्—
 अरुषत् अहो निवमार्थं [वाच् + कृष् पमप् "वाङ्मा—" (१।१।१०८ पा०)
 इति वक्ष्यामि] ।

(प) अनुमन्यस्व—अनुमानोद्धि अहो मां ब्रूहि इत्यर्थः (अनु + मन् +
 प्राश्नावां ङीट् ञ) ।

(फ) वक्ष्यामि—वाचामि, वक्ष्यम्—वक्ष्यामि (उपनिदिष०) तस्य
 पातेन—पतनेन वक्षोवक्ष्यपातेन—वाच्यसाक्षात्पतेन (कर्त्तरि इवा० । ६३ी तस्य०) ।
 इति तस्य—वाच्यनिमित्तगतवक्ष्यत्वव्यप ("विशिर्भयवित्युक्ती" इत्यमरः) सन्निति
 द्विव । वक्ष्यामि—पुत्रवाच्ये पतिव्यतिरिक्ते इत्यञ्, रक्षा—अनुददत्ता अनुददति

ध्रुवमेव गन्तव्यं, तत् कथं सत्यं हन्मि ? यातु इय, कीऽस्याः परिग्रहः ?” इत्यालोच्य तां यथैष्टगमनाय अनुमतेन । साऽपि सहसा समुत्थाय तस्मात् (ब) वेष्टनो निरगात् ।

अथ सा यान्ती मदनसेना निशि मार्गं एकाकिनौ केनापि चौरिण (भ) प्रधाव्य वसनाञ्चलात् रुरुधे, ऊचे च विभ्यती मा,—“का त्वं सुभु । ? क्व यासि ?” इति । साऽवादीत्,—“मुञ्च मा, किं तवानेन प्रसङ्गेन ? कार्यमस्ति मे” । ततश्चौरो-

पीत्यर्थं (“रक्तोऽनुरक्ते नौल्यादिरञ्जिने लौहिते विधु” इति मीदिनी), चन्वरक्ता—परपुरुषासक्ता (विण० । ७मी तत्प०) । “इयमन्वरक्ता” इत्यत्र “यत् ” इत्यृहणोद्यम्, यत् परपुरुषानुरक्तामिमानं कानये, अतो मां धिगिति समुदागर्थं । हन्मि—विनाशयामि, लङ्शामोत्यर्थं (हन + लट्-ङिप्) । परिग्रहः,—स्वीकार, ग्रहणमित्यर्थं, अस्या परिग्रह क ?—अस्याः ग्रहणे किं प्रयोजनम् ? नैवेनां पत्नीत्वेन गृह्णामीत्यर्थं, यथा,—परिग्रह,—परिवार, परिजन इत्यर्थं, स्वामीति यावत्, कीऽस्या पतिः ? नैवाह कुलटाया अस्याः पतित्वं स्वीकरोमीत्यर्थं (“परिग्रहः कलेवे च मूलस्वीकारयोरपि । शपथे परिवारे च राष्ट्रवक्तव्यभान्करे” इत्यजयः) । अनुमतेन—अनुज्ञौ, अनुमति दत्तवानित्यर्थं, (अनु + नन + लिट्-ए) ।

(ब) वेष्टन, —गृहात् (अपा० प्रमी० । “गृहणेहोदवसित वेष्टनं सद्यं निकेतनम्” इत्यमरः) ।

(भ) प्रधाव्य—धावित्वा, द्रुतमागत्येत्यर्थं (प्र + धाव + ल्यप्), वसनाञ्चलात्—वस्त्रप्रान्तभागात्, वस्त्रप्रान्तदेशमाह्वयेत्यर्थं (ल्यब्लोपे प्रमी०), रुरुधे—बबन्धे, प्रतिरुद्धा इत्यर्थं (रुरुध + कन्धणि लिट्-ए), ऊचे—आवभाषे [वच + कन्धणि लिट्-ए ल्यब्लोपे प्रियजाटोनां किति] (६।१।१५ पा०) इति धातोः सम्प्रसारणं “लिव्य-भ्यासस्योभवेष्वाम्” (६।१।१७ पा०) इत्यभ्यासस्य च सम्प्रसारणम्], विभ्यती—प्रसन्ती (विण० । भी + शठ, स्त्रियां ङीष्) । स—सुष्ठु, शीभने इत्यर्थं, भुवौ यस्याः सा सुभू, तस्मिन्सुहौ सुभु ।—सुन्दरभूसमस्थिते इत्यर्थं [सुभु । इति प्रयोगो न पाणिनिसम्मतः, “हे सुभू । कथं तर्हि ‘हापितः कासि हे सुभु’ इति भदि. ? प्रमाद एवायमिति बहवः” इति दीक्षितोक्तेः] ।

ऽयवीत्—“सुन्दरि ! घौरात् (म) मत्त कथ त्वं सुचसे ?” ।
 तदाकर्ण्य माऽयदत्—“गृह्णाण मे चाभरणानि” । ततघौरैः
 (घ) अभ्यधात्,—“गोभने । किमेभिरूपस्यै ? चन्द्रकास्ता
 ननां जगदाभरणभूतां भवतीं मेवाहं स्थजामि” । इति
 तैमोक्षा (२) विवशा सा बणिडमन्दिनी मिजहत्तान्तमास्थाय
 तमेयं प्राचयामास,—“भद्र ! क्षणम् अपेक्षस्व यावत् सत्यमनु
 धानयामि , इदम्यम्यैव ते पात्रं सत्वरमेष्यामि नाहमिर्मा
 गिरमुहृदयिष्यामि” । एतदाकर्ण्य घौरस्तां (क्ष) सत्यसम्भां
 मत्वा मसोच, तस्यै च तत्र तदागमं प्रतीक्षमास । साऽपि
 तस्य धमदत्तस्य यण्जोऽन्तिकमाजगाम । स च धमदत्तस्त्वाम्
 (घ) अभीष्टां प्राप्तां दृष्ट्वा यथावत्तं पृष्ट्वा विचिच्छ च क्षणमववीत्,

(म) मत्त,—तदाकाशात् [अक्षरं पञ्चमीवचनविषयम् । “भीषार्था
 मपदेत्” (१।४।१२ पा०) इति ३ती०] । सुचसे ?—चापरी (सुच + चर्षे-
 चरि षट्-सि) ।

(घ) अभ्यधात्—पदादीन् [धमि + धा + कृ-इ “धातिष्ठा—” (१।४।७०
 पा) इति षिषी लुक्] गोभने ।—गुरुरि ! इत्थं । उपदे,—उपदे,
 चाभरणानां रहस्यज्ञानं तेषु प्रसारणारीषो वीद्वन्तः, इति—उपदेक्ष्यन्वति
 मुहृदयिष्ये (अरते इति०) । “वाचाप्रसारया पीषारिणां त्रिधा इषत् इत्यमरः)
 चन्द्रकास्ता—सुन्दरस्य चात्मनः—वदन् प्रकाशां चन्द्रकास्ताऽननाम्—इत्युत्तर
 मुञ्चो (विच । उप वृत्ती) अन्तां—सुदनानाम् चाभरणभूताम्—पञ्चदश
 कपिकी जगदाभरणभूतां—कोकसलामसूताम्, अतीव सुदयानिभ्य (विच ।
 इति तत्प०) ।

(२) विवशा—आकृशा (विच०) । विर—वाचम् उहृदयिष्यामि—
 यतिष्मिष्यामि अपयिष्यामि वा (उगु + चिच + चिच + कृ-याति) ।

(क्ष) क्षमा—चक्षवा सम्भा—प्रतिष्ठा (“सम्भा प्रतिष्ठा चक्षवा इत्यमरः)
 मत्वा तादृशीं सम्भक्त्या चकारंवादिषीत् इति वाचत् (विच । वृत्ती) । तत्र
 —मयमरीगायाः, चात्मनम्—चात्मन तदात्मनः—सायन्वाचसं (इति तत्प०) ।

(घ) अभीष्टाम्—अभिसिद्धिं, विधायिषि वाचत् । इषत्—पदीषत्

—“सुन्दरि । सत्येन ते तुष्टोऽस्मि, त्वया परस्त्रिया मे नास्ति प्रयोजनं, यावत् त्वा कश्चिन्नेच्छते, तावत् यथाऽऽगतं गम्यताम्” इति तेन त्यक्ता सा “तथा” इति तद्देहात् प्रत्यागमत् ।

अथ पथि चौरस्य (श) प्रतिपालयतो निकटं प्राप्य,— “ब्रूहि कस्ते वृत्तान्तस्तत्र गतायाः ?” इति पृच्छते तस्मै सा तेन बणिजा यथोक्तं, तत् सर्वमाख्यातवती । ततः चौरस्ता-मवादीत्,—“यद्येवं, तत् मयाऽपि (ष) सत्यतुष्टेन विमुक्ताऽसि, साम्प्रतं साभरणा गृहं ब्रज” इति । एवं तेनापि सन्त्यक्ता रक्षिता (स) अनृणा अलुप्तशीलमुदिता पत्युरन्तिकमाययौ । तत्र गुप्तं प्रविष्टा प्रहृष्टैवाऽऽगता पृष्टा तस्मै पत्ये तत् सर्वं

अतीतविषयमित्यर्थः, अनतिक्रम्य यथावत्—पतिसकाशे यत्किञ्चित् सद्वटितं तत् सवमित्यर्थः (अनतिक्रमेऽव्ययी०) । सत्येन—सत्यपालनेनेत्यर्थः । यथा—येन प्रकारेण, येन पथा वा, आगत—प्राप्त यथाऽऽगत—येन प्रकारेण येन पथा वा अत्र समुपस्थित, तेनैव प्रकारेण तेनैव पथा वा (अनतिक्रमणेऽव्ययी०) । तथा—तदेवास्तु, भवदुक्तप्रकारेणैव गृह गच्छामीत्यर्थः, इति, उक्तेति शेषः ।

(श) प्रतिपालयत,—प्रतीक्षमाणस्य [प्रति + पा + णिच् + शत “पातेर्णी लुग्वक्तव्य” (वा०) इति लुगागमः] । प्राप्य—समागत्य (प्र + आप + ल्यप्) । पृच्छते—निज्ञासमानाय [विण० । प्रच्छ + शत “ग्रह्णिज्यावयिव्यधि—” (६।१।१६ पा०) इति सम्प्रसारणम्], तस्मै—चौराय । आख्यातवती—कथितवती (आ + ख्या + क्तवतु, स्त्रिया डीप्) ।

(ष) सत्येन—सत्यधर्मसरक्षणेन, तुष्ट,—प्रीत तेन सत्यतुष्टेन—सत्यपालन-हेतुकसन्तुष्टेन (विण०), विमुक्ताऽसि इत्यत्र त्वम् इति शेषः ।

(स) नास्ति ऋण—देय, प्रतिज्ञापालनरूपम् अवश्यपरिशोधनीयमित्यर्थः (“ऋण देये जले दुर्गे” इति हैम), यस्या सा अनृणा—प्रतिज्ञा-ऋणमुक्ता (विण० । बहुव्री०), अलुप्तेन—अविनष्टेन, शीलिन—सदृष्टेन, चारित्र्येण हेतुना इत्यर्थः, मुदिता—दृष्टा अलुप्तशीलमुदिता—निजसतीत्वसरक्षणप्रीता इत्यर्थः (विण० । श्या तत्पु०), यदा,—अलुप्त शील यस्याः सा अलुप्तशीला, सा चासौ मुदिता चेति (कर्मधा०) । गुप्तं—सुरक्षितम्, अन्यैरदृष्टं यथा तथेत्यर्थः (क्रिया

यथावदवर्णयत् । सोऽपि (४) अस्मानमुखकान्तिस्तामस
भोगमक्षणाम् अमटचारित्रा सत्ययाननगताम् अदुष्टमानसां
सम्भाव्य अभिनन्द्य च तथा सह यथासुखं तस्यौ" ।

इति कथामुक्त्वा स वेतामस्तं भूपं पृच्छति ह्य — "राजन् ।
पूर्वाह्नं शापमनुष्मत्स्य मूढि, एषां (क) चौरवचिकां सध्यात्
का त्यागी ?" इति । तदाकथ्यं स राजा मौनं विहाय त
वेताममाह ह्य — "एषां चौरस्य्यागी, न पुनश्चौ तौ वचिजौ ।
यो हि पतिस्त्राम् अत्वाभ्यां (ख) विवाह्यापि अजहात् स
कुम्भजः सम् अग्याऽऽसक्तां भाष्यां जानन् कथं वदति ? । योऽपि

विच०) । इटा यत्ना इति शिवः । अरुचं वत्—अरुचयत् वरिंठवतीति वावत्
(वच + चिच् + कृ-इ) ।

(४) अस्मान्—अस्मिन्ना प्रकृष्टा इति वावत्, अस्मिन्निवधारित्रादिति
भावः सुखकान्तिः—मुख्यभोगा यस्यास्ताम् अस्मान्मुखकान्तिम्—अस्मिन्निवधारित्र
तथा अदुष्टमानां (विच० । वदुमी) । न विदुषि सन्धीयन्—रतञ्च पुंसं सन्धीय
इत्यर्थं ("रतभोगी च सन्धीयौ इति प्राञ्जल) अरुचं—विदुः विमद्वचनेमादिव
मिति वावत् यत्ना यत्ना वा तां अरुचोत्तवचयाम्—अदुष्टमहाचारित्रा यथापूर्व-
विद्यामिति वावत् (विच० । वदुमी) अमटम्—अमटचित्तं चारित्रं—सत्यं,
सुखमान इत्यर्थे, यस्यास्ताममटचारित्राम्—अस्मिन्निवधारित्रा (विच० । वदुमी),
सुखम्—अपवत्त ("सत्त्वं अपवत्तवत्ती" इत्यमरः) पादनाभ—रचयाम वता—
मवाता सुखपासनयता—प्रतिशाररुच्यार्थमिव प्रकृष्टतां न तु अभिवाच्यते इति शक्यः
(विच० । वदुमी) अदुष्टं—अविदुः मानसं—चित्तं यस्यास्ताम् अदुष्टमानसां—
विदुषश्चरुत्वा (विच० । वदुमी) सध्याम्—वित्तम् (सम् + सू + चिच् + क्यप्)
अभिनन्द्य—अमृष्टं सन्धीय वा (चित् + मन् + क्यप्) ।

(क) चौरवचिकां—चौरस्य तथा समुद्रपथवचंस्तस्यास्मिन्निवधारिणी । ज्ञानी
—ज्ञानशीलः, विदुषि तु अनासक्त इत्यर्थे, निपुण इति वावत् ।

(ख) विवाह्या—विवाहं क्रमा (वि + वच् + चिच् + क्यप्) अजहात्—
अजहत् (हा + कच्-इ) । कुम्भजः—बालेभ्योत्पन्नः । वदति—अज्ञातोत्पन्नं
वीचयितुं शक्नोतीति वावत् ।

(ग) अपरः, स भयात्, अथवा कालेन जीर्णाऽऽसक्तिवेगात्
तामत्याचीत् । चीरस्तु (घ) गूढचारी निरपेक्षः पापी, प्राप्तिं
साभरण स्त्रीरत्नं यदमुञ्चत्, तेन स एव त्यागी” इति ।
एतदाकर्ण्यैव स वेतालः पूर्ववत् स्व (ङ) पदमगात्, राजाऽपि
पुनस्त्वामानेतुं सयत्नीऽभवत् ।

अथ एकादशकथा ।

ततः स राजा शिंशपासकाशं गत्वा तं वेतालं पुनः स्कन्ध-
मधिरोष्य तं भिक्षुं प्रति आगन्तुमारिभे । गच्छन्तश्च तं स्कन्ध-
स्थितः स वेतालः प्राब्रवीत्,—“राजन् ! विचित्रामिका अमा-
पहा कथां ते निवेदयामि, शृणु,—

(ग) अपरः,—धर्मदत्त । जीर्णः,—क्षीणः; आसक्तिवेगः,—अनुरागातिशय
तस्मात् जीर्णाऽऽसक्तिवेगात्—बहुकालादर्शनेन मन्दानुरागत्वात् (कर्मधा० । हेतौ
भ्रूनी०) । अत्याचीत्—अहासीत्, त्यक्तवान् इत्यर्थः (त्यज + लुङ्-ट्) ।

(घ) गूढ—गुप्त, चरति—भ्रमतीति गूढचारी—निशाविहारी, निर्जन-
प्रदेशविहारी वा (विण० । गूढ + चर + गृहादित्वात् णिनि), गूढचारीति
विशेषणेन तस्य पुरुषान्तरकर्तृकदर्शनभय नास्ति, येन ता त्यजेत् इति बोध्यम्,
निरपेक्षः,—समाजसम्बन्धपरिशून्यः, ईदृक्कार्यकरणे जनसमाजे मम निन्दा
भविष्यति, अत एव न करिष्यामीत्यादि अपेक्षाविहीन इत्यर्थः, एतदपि विशेषणम्
अत्यागहेतुत्वेनोपन्यक्तमिति बोद्धव्यम्, पापीति विशेषणमपि अत्यागहेतुत्वबोध-
नाभिप्रायेणैव उपन्यक्तं, यतः पापिनः परदारसम्भोगस्य पापजनकत्वे
सुदृग्भावात् ।

(ङ) पद—स्थान, शिंशपाहचमित्यर्थः (“पद व्यवसितिवाणस्थानलज्जाङ्घ्रि-
वस्तुषु” इत्यमरः) ।

पूर्वमासीत् उज्जयिन्या धर्मध्वजो नाम नृपति । तिस्र
राजकन्यास्तस्यातियत्नमा भार्या भासन् । तासामेका इन्दु
लेखा, द्वितीया तारावल्ली, तृतीया मृगाङ्गवती । तामि
राज्ञीभि सह (क) विहरन् राजा जिताग्नेपरिपु सुख
भासाश्चक्रे ।

एकदा तत्र वसन्तीकवे ससुपस्थिते तामि प्रियाभि सह
स राजा क्रीडितुम् उष्याममगात् । तत्र (ख) अस्मिन्मासा-
मौर्वीका पुष्याऽऽनता क्षता धनङ्गस्य सञ्जिताश्चापयष्टीरिव
पश्यन्, तत्रस्थतरुपरि वर्तमानानां कौक्षिप्तानां गिर सञ्योगैक

(क) विहरन्—क्रीडन् (वि + ह + मत्) । जिताः,—परामृता परैषाः,
—सख्या रिपवः,—यत्र य एव ताडयः जिताग्नेपरिपु —क्रीडतमिच्छित्कारि
मद्युक्त (विच० । वट्टरी०) । भासाश्चक्रे—तस्यो [भास + चिद् + क् क्वासास्य
(१।१।१० पा०) इति भाम् "कृत्वात्प्रबुद्धवे चिदि" (१।१।३ पा) इति
कञीऽह्रप्रथीय] ।

(ख) अस्मिन्मासा,—अमरपञ्चम ("मासा तु पञ्चमी पुष्यादिदाननि"
इति षेत्) मौर्वीका,—ज्या ("मौर्वी ज्या सिद्धिनी कुच इत्यमरः) इव वासु ता
चक्र, —अस्मिन्मासा एव मौर्वीका वासु ता अस्मिन्मासामौर्वीकाः—निवचममरा
बस्योभि सुचभानिबुद्धाः चक्र —अमरावबिरचितबुधाः, "मौर्वी रोचन्मासा"
इति अत्रिसमप्रसिद्धे अमरपञ्चम एव मौर्वीकार्ये साधयन्तीति
जातव्यं [विच । वट्टरी० । "नद्यतच (३।३।१३ पा) इति षप्] । पुष्ये—
पुष्यसमृद्धभारि आनता,—ईदमथा पुष्याऽऽनता,—कुतुमभारावता (विच० ।
इवा मत्सु) । अस्मिन्मासा,—अस्मिन्मासे अस्मिन्मासा, ससुपस्थिता इत्यर्थः,
आपयष्टी—अहर्दृष्टान्, वसन्त्यागताम् सर्वा क्षता इतिता तथा पुष्यभारि
ईदमभारताच अमरम् पुष्येण च तेषु महपदेषु मद्रूपानाञ्च अवेदुः, तासु
आमस्य ससुपस्थिता बहुमटीरिव परिहृयमाना आसन् यत पुष्यचक्र च
पुष्यमर्ष ज्या अमरमयी, भासाभि च पुष्यमदाभि "मौर्वी रोचन्मासा
अहरेव विविक्षाः श्रीसुमा पुष्यवेदीः इति अत्रिसमप्रसिद्धे । अस्मिन्मासा—
सुरतः, अहरे इत्यर्थे ("अस्मिन्मासु पुमान् भोमि सुरते निवत्रासवे इति मीदिनी),

रसस्य मनोजस्य आज्ञामिव शृण्वन्, वासवोपमः स राजा अन्तः-
पुरिकाभिः साकं कन्दर्पजोवितस्यापि जीवितं मधु सिषेवे ।
तत्र (ग) तस्य राज्ञः इन्दुलेखाया देव्या' केलिकचग्रहात्
कर्णाग्रात् उत्सङ्गे उत्पलं पपात । तदाभिघातेन च क्षते
जाते (घ) अभिजाता सा महादेवी,—“हा । हा ।” इत्युक्त्वा
मुमुर्च्छ । तदवलोक्य (ङ) विह्वलेन राज्ञा परिजनेन च
शीताम्बुमारुतैः समाश्वसिता सा कथञ्चित् संज्ञामवाप । अथ

एवं, एक'—प्रधान, रस',—आम्नाय यस्य तस्य समीपेकरसस्य—शृङ्गार-
मात्ररसस्य (विण० । बहुव्री०), मनसि जायते इति तस्य मनोजस्य—आत्मभुवः,
कामस्येत्यर्थं [मनम् + जन + “सप्तम्यां जनेडं ” (३२।१७ पा०) इति उ] ।
वासवेन—इन्द्रेण, उपमा—तुलना यस्य स वासवोपम, —इन्द्रतुल्यं (विण० ।
बहुव्री०) । अन्त पुरिकाभिः,—अन्त पुरनिवासिनीभिः, महिषैर्भिरित्यर्थं (सद्यर्थक-
साक-शब्दयोगात् इया०), साकं—सङ्घ (श्वयं० । “साकं साङ्घं सम सङ्घ”
इत्यमर), कन्दर्पस्य—कामस्य, जीवित—जीवन, जीवनतुल्या रतिरित्यर्थं, तस्य
कन्दर्पजोवितस्य—कामपद्मा रतिरित्यर्थ, जीवित—जीवनम्, उद्दीषकमिति यावत्,
रत्युद्दीपकमिति भावः, मधु—मद्य (“मधु मद्य मधु चौर मधु पुष्यरसं विदुः ।
मधुर्देव्यो मधुश्चैवो मधुकोऽपि मधुर्मतः” ॥ इति शाश्वत), सिषेवे—पपौ
(सेव + लिट्-ए) ।

(ग) तस्य राज्ञः,—तेन राज्ञा इत्यर्थः [“कर्त्तृकर्मणो कृति” (२।३।६५ पा०)
इत्यनेन अवन्तग्रहयोगात् कर्त्तरि ङी०] । क्लीं—क्रीडार्या, क्रीडाकालि इत्यर्थं, यः
कचग्रहः,—केशधारणं तस्मात् केलिकचग्रहात्—क्रीडाकालिककेशग्रहणव्यापारा-
द्धेतो (हेतौ पूमी०) । उत्सङ्गे—क्रीडदेशे, उत्पलं—कर्णभूषणीकृत कुवलय, राज्ञा
केलिकचग्रहणयोगात् देव्या उत्सङ्गे तस्या एव कर्णाग्रात् उत्पल पपात इति योजना
कार्या ।

(घ) अभिजाता—कुलीना, सत्कलोत्पन्ना इत्यर्थः, तथाविधत्वादतीव सुकु-
मारीति भाव (विण० । “न्याये कुलीनबुधशौरभिजातपद विदुः” इति शाश्वत) ।

(ङ) विह्वलेन—विह्वलेन, शोकावेगात् स्वाङ्गान्यपि धारयितुमशक्तेनेत्यर्थः ।
समाश्वसिता—सान्विता इत्यर्थः (सम् + आ + श्वस + णिच् + क्त, स्त्रियां टाप्) ।

राजा तां राजधानीं नीत्वा (च) भिषजां शतैर्विधौषधैः
प्रियासुपाचरत् ।

ततः स राजा रात्रौ तां सुखितां दृष्ट्वा द्वितीयया तारावन्ध्या
सह (छ) चन्द्रप्रासादमारूढः । तत्र तस्य राज्ञः क्रोडसुसायां
तस्यां गवाक्षमार्गेण (ज) हिमकरस्विणः तदङ्गेषु पेतुः, ततः
अथात् प्रबुद्धा सा,—“दग्धाऽस्मि” इतिवादिनी सहसा शयना
दुत्तस्यौ । अथ स राजा प्रबुद्धः,—“किमेतत् ?” इति
(झ) मन्थान्त समुत्थाय तस्या अङ्गेषु विस्फोटान् निर्गतान्
अपश्यत् । “किमेतत् ?” इति पृच्छन्तं तं तारावन्धौ राश्रीं
प्राह स (ञ) नाम,—“अङ्गपतितैरिन्दो किरणैरेतत् मे
कृतम्” । इत्यञ्जवत्या रुदत्याम्संस्थास्ताम् (ट) धार्तिं दृष्ट्वा
राजा विह्वलः परिजनमाह्वयत् अकारयश्च तेन परिजनेन
सज्जैर्नस्निनीदसै शय्याम्, अदापयश्च अङ्गेषु चार्द्रीयैश्च
विस्लेपमानि ।

(च) भिषजाः—चिकित्सकानां शतैः—बहुभिः, बहुचिकित्सकैरिच्छः ।
उपाचरत्—अचिकित्सत् (उप + च + चर + कर्त्तृ इ) ।

(छ) चन्द्रः—चन्द्रवत् पाण्डुरश्च इत्यर्थः, प्रासाद—धीशः तं चन्द्र
प्रासादम् (उप० समा०) अथा—अन्नाथ—चन्द्रकिरणसदृशनाथ इत्यर्थः, प्रासादः
तं चन्द्रप्रासादं—प्रासादत्रिखण्डाद्वयमीदमित्यर्थः (उर्ध्वे तन्तु) ।

(ज) हिमकरस्विणः—चन्द्रस्य शिबः,—प्रभां किरणानीति वाच्यं, हिमकर
शिबः—चन्द्ररश्मिः । प्रबुद्धा—जागरिता (प्र + बुध + क्त शिवां टाप्) । इति
—दग्धाऽस्मि दग्धाऽस्मि एवं वचनं पुन पुन वदितं शीघ्रमप्यतः इतिवादिनी—
एवंमादिनी [शिबः इति + वच् + “बहुवचनानीप्थे” (३।५।८ पा०) इति
चिनिः शिवां ङीच्] ।

(झ) मन्थान्तः—समुद्रिणः सनतो वा क्षराशितो वा (विद्य०) ।

(ञ) नाम—प्रकाशावर्धकं कुप्यावर्धकं वा अन्वयम् ; प्रकाशं प्राह स चतिस्रैरेव
प्राह च इति वा (“वाक्याभ्येऽङ्गीकृतौ ङीप् नाम मन्थान्तकृतयो” इति प्राच्यः) ।

(ट) धार्तिं—वीणां विष्णीदे तन्वनितावातनां वा इत्यर्थः (धार्तिः

तावच्चास्य तृतीया महिषी सृगाङ्गवती तत्पार्श्वम्
 (ठ) आगन्तुमना निजमन्दिरात् निरगमत्, निर्गच्छन्ती च सा
 क्वापि निःशब्दायां तस्यां रजन्यां विदूरे सुव्यक्तं धान्यावघातजं
 सुपलध्वनिं श्रुत्वा । श्रुत्वैव सा,—“हा ! सृताऽस्मि” इति
 वदन्ती करौ (ड) धुन्वती च व्यथिता च मार्गं एव उपाविशत् ।
 ततः प्रतिनिवृत्त्यैव परिजनेन स्वमेवान्तःपुरं नीता सा बाला
 रुदती शयन भेजे । तत्परिजनश्च,—“किमेतत् ?” इति
 (ढ) चिन्वन् साशुः आलीनभ्रमरौ पद्माविव किणाङ्कितौ
 तस्या हस्तौ ददर्श, उवाच च गत्वा तं वृत्तान्तं राज्ञे ।

पौडाधनुष्कोट्यो.” इति मेदिनी) । सजलैः,—जलसिक्तैः (विण०), नलिनौदलैः,—
 पद्मिनीपत्रैः । आद्रांषि—स्त्रिमितानि, तरलानीत्यर्थः, न तु शुक्राणि सान्द्राणि वा,
 तथाविधस्य दाहप्रकोपकत्वात् इति भावः, श्रीखण्डस्य—मालयस्य, मलयपर्वतोद्भव-
 स्येत्यर्थः, श्वेतचन्दनस्य इति यावत् (“मालयस्तु स्यात् श्रीखण्डो रौहिण्यस्य सः”
 इति विकारश्लेषः), विलेपनानि—प्रलेपान् आद्रंश्रीखण्डविलेपनानि—चन्दनद्रव-
 प्रदेहान्, पुनः पुनः तथा प्रलेपान् अदापयत्, यथा ते शुष्कीभवितु न शक्नुयुः,
 शुष्कीभूतप्रलेपस्य पीडाकरत्वात् मुहुर्मुहुः प्रलेपान् अकारयदित्यर्थः ।

(ठ) आगन्तु मनः यस्याः सा आगन्तुमना,—आयातुकामा [“तुम् काम-
 मनसोः” (का०) इति तुमुनो मकारस्य लोपः] । विदूरे—वहुदूरे । धान्यानाम्
 अवघातात्—अभिहतनात्, निस्तुषीकरणादिति यावत्, जायते इति तादृश
 धान्यावघातजं—धान्यपीडनोत्पन्नं [विण० । उपपदसः । धान्यावघात + जन +
 “पञ्चम्यामजातौ” (श० १८८ पा०) इति ङ.] ।

(ड) धुन्वती—कम्पयन्ती (धु + श्ठ, उगितथेति ङीप्) ।

(ढ) चिन्वन्—अन्विषन् (चि + श्ठ), साशुः,—सजलनेत्रः (परिजन
 इत्यस्य विण०), आ—सस्यक्, लीनौ—लघौ आलीनौ—ट्टासक्तौ, गाढलघौ
 इत्यर्थः, भ्रमरौ ययोः तादृशौ आलीनभ्रमरौ—उपविष्टमधुकरौ (विण० । बहुव्री०) ।
 किणाभ्यां—मासयन्त्रिभ्यां, “घ्वाटा” “कडा” वा इति श्लाताभ्या घर्षणत्रिभ्यां
 मित्यर्थः, अङ्कितौ—चिह्नितौ किणाङ्कितौ—गन्धिलाङ्कितौ (विण० । श्या तस्यु०),
 अथ “आलीनभ्रमरौ पद्माविव” इति उपमानद्वारेण किणयोः तीव्रता कृष्णवर्णता च

सोऽपि राजा सन्नास्तं समागत्य — “किमेतत् ?” इति तां प्रियां पप्रच्छ । साऽपि हस्तो प्रदर्शयं व्यथिता प्रोवाच, — “नाथ ! सुपन्नध्वनी श्रुतमात्र एव मे एतौ क्लिप्तौ जातौ” इति । ततः स राजा दाहशमनमौषध चन्दनविक्षेपनादिकं तस्या हस्तयो भद्रापयत् । “एकस्या हस्तस्येनापि पतता चतम् (ष) आहितं, द्वितीयस्या शशिकरैरपि अङ्गं दग्धं, तृतीयस्याग्रास्या श्रुतेन सुपन्नशब्देन हस्तयोरोद्दृशा क्लिप्ता जाता”, अहो ! युगपत् एतासां मे प्रेयसीनां गुणोऽपि अस्मि जातत्वं दोषायैव जातः’ इति चिन्तयत अन्तःपुरेषु अस्मत् स्तस्य नृपते सा त्रियामा शतयामिव छच्छात् विरराम । प्रातय स राजा (त) शब्दहर्षमभिर्मिषग्मि सह तथा विधानमप्यरोत्, यथा अचिरात् सस्यान्तःपुरनिर्घृतोऽभवत्’ ।

तथा हस्तो, चारुवर्षता सुशीमवता च प्रकटीकता पद्मवोपरि अमरवती पद्मिनी इति तथा श्रीमा जावते, तथा हस्तो अपि शिवाहमेन तथा उद्दमती इति भावः एतेन यस्या आभिवादनस्योप सुकृताराधनाय प्रदर्शितम् ।

(ष) आहितं—अनितनिश्चय [आ + हा + च “इहातेर्हि” (अ० ३१२२ या) इति चि] । अथ यानां,—अथवा यस्या सा त्रियामा—रात्रि आश्रयणी यामाहारी चैताकाशमन दिनभावनात् रात्रेऽभिवामात्रं बोध्यम् ; यथा—श्रीम्—अर्थावलीचान् यापयति—निरपथाश्रीकरोति आनप्रभावनात् इति त्रियामा [वि + वा + “विष्णुसु—” (१।१० अ) इति मत् ; वातेष्ट अथर्थावलि प्यर्थं बोध्यम् ; निशा निशीजिनो रात्रिःशिवामा अथवा यथा रत्नमरः], अर्थावली यस्याः सा इव अथवासेन—अथवासेन विदित्वा अपि अथवासेनैव, अथवा तानां निशावा अतिदीप्तत्वेन प्रतीकमानत्वादिति भावः । विरराम—निवृत्ते चरितित्वर्थं [वि + रम + चिट् + च् “व्याङ्परिष्ठा रम” (१।३।८२ पा) इति परस्मैपदम्] ।

(त) शब्दान्—दीहान्ततथावाचावीन् (“लुङाद्यङ्गरे अन्तं ना वाचिन्तवन् कुम्” इति रमघ) इरनि—वाचयनि वे वे से अङ्गहर्षमि,—अथवा (विष् । अथ + इ + इत्) । त्रियामं—अथवासेनैव । सद्य—अथवासेन, श्रीपदे-

इत्यमेतां कथामाख्याय वेतालः पप्रच्छ,—“राजन् ! एतासां का सुकुमारतरा ?”। “यस्याः सुषले अस्पृष्टेऽपि शब्दे-
नैव किणा उन्नताः, उत्पलेन्दुकरैः स्पर्शं जाते ययोर्ब्रणविस्फोटा
(घ) वृत्ताः, ते उभे तस्याः समे न” । इति राज्ञो वचनमाकर्ण्य
स वेतालः यथास्थानमगात्, राजा च दृढनिश्चयः पुनस्तमानेतुं
सत्वरो बभूव ।

अथ द्वादशकथा ।

अथ राजा तथैव तस्य शिंशपातरीरन्तिकं गत्वा तं वेतालं
स्कन्धमारोप्य पुनर्गन्तुं प्रावर्त्तत । वेतालश्च भूयस्तमवादीत्,
—“राजन् ! इत्थम् (क) अनुद्विग्नः त्वं भृशं मे प्रियोऽसि,
तदेतां हृद्यामाख्यायिका ते अमविनोदाय कथयामि, शृणु —

रित्यर्थं, अन्त पुरै, —अवरोधै, अन्त पुरवर्तिभि राजदारे हेतुभिरित्यर्थ (“अव
रोधसिरोधाने राजदारेषु तद्गृहे” इति मेदिनीवचनात् राजदारापरपर्यायस्य
अवरोधशब्दस्य “स्वगारं मृगजामन्तं पुरं स्यादवरोधनम् । शृङ्गान्तश्चवरोधश्च” इत्य-
मरवचनेन अन्त पुरवाचकत्वात् अथ अन्त-पुरशब्देन राजदारा एव गृह्यन्ते, तेषामन्त-
पुराधिष्ठानत्वादिति बोध्यम्), निवृत्त, —स्वस्थ, निरुद्ध्य इति यावत्, स्वस्थान्त-
पुरनिवृत्त, —सहिषीणामारोग्यलाभेन स्वयमपि सुखित इत्यर्थं (विष्णु० । ३या
तन्मु०) ।

(घ) वृत्ता, —सञ्जाता । तस्याः, —सृगाश्चवत्या [“तल्यार्थैरतकोपमाभ्या
दृतीयाऽन्वतरस्याम्” (२।१।७२पा०) इति तुल्याद्यक-समशब्दयोगात् ८७०] ।

(क) अनुद्विग्न, —अध्याकुलचित्त, धीरस्वभाव इति यावत् निर्भय इति वा ।
भृशम्—अत्यथम् । हृदयाय हितां हृदां—हृदयहारिणीम्, आख्यायिका—कथा,
परिज्ञातसत्यज्ञानमित्यर्थं, ।

भासीदङ्गदेशे (ख) यश्चैतुरिति बुवा स्नाङ्गुत्स्यम् चदन्ध
 तनुमाश्रितोऽपर इव स्मरो नरपति । बाहुवीर्येष (ग) पराजित-
 वैरिक्लृप्तस्य तस्य यक्लृप्तेव सुहृत्सति, दीर्घदर्शी नाम मन्त्री
 अभूत् । अदाचित् स राजा (घ) बयोरूपमदात् निहत
 कण्ठक राण्यं तस्मिन् मन्त्रिणि विन्ध्यस्य शनै सुखासक्तं सम-
 ज्ञायत । केवल निरन्तरं (ङ) प्रमदाऽऽस्मदे अन्तपुरे तस्मै,

(ख) यश्चैतुरिति बावा स्नात् इति च्वा । स्नाङ्ग—जवाजल बुवायै
 —रचचाञ्च स्नाङ्गुत्स्यम्—निजद्विहरचचायै हरशीपानवाहिति मात्. चदन्ध,—
 चमन्थीमूत्., तनुमाश्रितः,—दीर्घाश्रितः, अपरः,—शितोदः ; ज्ञानदीप हरकोपा
 नजात् अदीर्घभावायै उपठे यश्चैतुराकारेण चङ्दीर्घे चादिर्मूतोऽभूदिति
 समुदावाच., नरपतिरतीव रूपवान् भासीदिति मात्. । पुरा पतिनिन्द्याश्च
 विष्टदीर्घभावायैनिबोधसङ्घट्टः इट् दीर्घसमाधिमासकत्वे, एवञ्चिन्नरी
 तारवामुरीपदृता सुरसङ्घात् चतुर्भुजात् बाधाम्बो दीर्घभावात्तत्तं हिमविदि-
 न्दिनीद्वैचादिर्मता भाषे यथा ययै शिवकोशेष चनिष्पत्तात् ज्ञानिकेषं ज्ञानार्थं
 सुखा समाधिभङ्गायै मङ्गलहायै लम्पटं हरसप्तश्री प्रेवदानासु । पार्ययो च
 तथा लम्पटारोचमर्तारं तमिहापि अन्धनि प्राप्त् परिचचार । महा अङ्गु वा परि-
 चरचाञ्च हरसप्तशिवित्वाच्च तदेव लम्पटं समाधिसप्तवार्यै हरं पञ्चमैर्विज्ञान
 तैश्च च मङ्गलमाधि स चारचनन्निष्पत्त् इत्यन्तो इटि निश्चिन्न इत्यन्तं चरचित्तं
 पञ्चेश्वरं पुण्यपत्न्यायै चरचं इत्येव शोचत्रदीपका तस्य हतोदभवत्वात् प्रचारितः
 चुरन्त्यात् उताज्जत मदन मन्थीज्जल चनन्तीचचार इति धीरायो वार्था ।

(ग) पराजित—परामृतं वैरिक्लृप्त —रिपुङ्गमूह ईन् तस्य पराजितदेशे
 बुवाञ्च—विजिताशयविषयञ्च (विच । चङ्गी) । प्रमदा—इन्द्रज ।

(घ) अदा—धीवत् (अदा पञ्चवि वाञ्छादो कौश्ले च नपुंसकत्वं इति
 सिद्धिः) अयं—सीदन्त्ये, तास्मा धी मद—अयं तस्यात् बयोरुपनदान्—तावन्त्य
 सीदन्त्येत्ताविद्वेषात् (इवा तस्य) विहताः.—विहताः, कण्ठवा—चङ्-
 ग्रहवा (रोमासे चङ्गमथो च तरीरडे च कण्ठक” इति ज्ञायत) बल तत्
 विहतकण्ठकं—नि उपठ (विच० । चङ्गी) । विन्ध्य—निवाच (वि+वि+
 चङ+न्धप्) ।

(ङ) प्रमदावा—मारीचां बीवमलक्षमतात्तानिति मात् चाचरं—इतिहा

शुश्राव च तासां सानुरागगीतं, न हितैषिणा वचनम् ; रज्यति
स्म स सतत जालवातायनेषु, न पुनर्बहुच्छिद्रेषु राजकार्येषु
कदाचिदपि । दीर्घदर्शी तु तं राज्यचिन्ताभारं समुद्वहन्
दिवानिशम् (च) अतन्द्रितस्तस्थौ ।

अथ (छ) पौरिषु—“मृपं व्यसने प्रक्षिप्य महामन्त्री दीर्घ-
दर्शी साम्प्रतं राज्ञः श्रियं स्वयं भुङ्क्ते” इति जनवादे समुत्थिते,
स मन्त्री स्वगृहिणीं मेधाविनीं प्राब्रवीत्,—“प्रिये ! राजनि
सुखासक्तौ, तद्भारं वहतोऽपि,—“राज्यं भक्षितमनेन” इति मह-
दयशो मे समुत्पन्नं जनेषु ; लोकवादे हि महतामपि दीष-

स्थानमित्यर्थं, यथा,—वास्यद—कृत्ये, कार्यमित्यर्थं (“प्रतिष्ठा कृत्यमास्पदम्”
इत्यमर) यत्र तस्मिन् प्रमदाऽऽस्पदे—स्त्रीजनाऽऽश्रये (विष्णु० । बहुव्री०) । “न
हितैषिणा वचनम्” इत्यत्र शुश्राव इति पूर्वतो योजनीयम् । रज्यति—प्रीणाति,
प्रीतिमनुभवतीत्यर्थं [रज्ज् + कर्मकर्त्तरि छट् तिप् “कषिरञ्चौ प्राचा श्यन् परस्मै-
पदश्च” (३।१।८० पा०) इति कर्मकर्त्तरि श्यन् परस्मैपदश्च “अनिदितां हल
उपधाया क्ङिति” (६।४।२४ पा०) इति मत्वोप] । जालम्—आनाय,
मत्स्यबन्धनार्थं तन्तुमय प्रसिद्ध, जालमिव इति जाल—सूक्ष्मसूक्ष्मदन्तुनिर्मितं
बहुसूक्ष्मच्छिद्र गवाक्षावरौधक द्रव्यविशेष इत्यर्थं, जालमिषडाणि वातायमानि—
गवाक्षा तेषु जालवातायनेषु—जालाहतगवाक्षमार्गेषु इत्यर्थ (शाकपा०),
जालाहतगवाक्षमार्गेण गृह्णाभ्यन्तरस्थाना सुन्दरीशतानां दशनेनेव नियतमात्मान
विनोदयतीति भावः । षड्भानि क्षिद्राणि—दीषा, दीषाधिकरणमाग इत्यर्थः
(“क्षिद्र विवररन्ध्रवत् । षत्ते दीषे” इति हंस), यत्र तादृशेषु बहुच्छिद्रेषु—
बहुदीषाकरेषु (विष्णु० । बहुव्री०), अल्पेनेषु छलनेन राज्यभ्रशादिविपत्तिसम्भवात्
राजकार्यस्य बहुदीषास्पदत्वमवगन्तव्यम् ।

(च) अतन्द्रितः,—सार्वाहृतः, सावधान सन् इत्यर्थः (विष्णु०) ;

(छ) पौरिषु—पुरवासिवर्गेषु, पुरवासिजनमध्ये इत्यर्थं (श्रीपद्मेधिके ७जी०) ।
व्यसने—कामजदोषे, प्रमदादृश्यगोतवादिवादिषु आसक्तिरूपे इत्यर्थं (“व्यसनं
विपदि भग दीषे कामजकोपजे” इत्यमरः । तत्र “मृगयाक्षी दिवास्वप्नः परीवादः
स्त्रियो मदः । तौयैविक इषाऽऽद्या च कामजो दशको गणः” ॥ इति) । श्रियं—

मावहति रामोऽपि जमापवादेम आगर्को त्वाजितो न किम् ? तन्मया किं कत्तव्यमधुना ?" इति मन्विष्याऽभिहिते भार्या मिधाविनी धीरा (ज) अन्वयंमास्त्री तं पतिमभाषत,—“माघ ! तीययात्राऽपदेशेन युक्त्या मङ्गीपतिमापृच्छस्व,—‘कियस्त कास विदेशं गस्तु मे वृहस्येदानीं युक्त तदनुमन्यताम्’ इति । एवं हि (झ) निःसृष्टस्व ते स जनवादो निवृत्तिष्यते, स्वयि स्वास्थिते राजा स्वयं राजधुरामुद्वहति, ततश्च शनैरस्व ध्यसमित्स्व शान्तिमेष्यति, आगतस्व च पुनस्ते सा एव मन्विता अनिन्द्या भविता” ।

सुवहम् । जनवादि—श्रीवापवादि । शोचवादि,—शोचनिन्दा (कर्त्त) उच्यताम्—उत्तमाना श्रेष्ठजनानामित्यत्र । जनापवादिन—शोचनिन्दया [अत्ररि श्वा । अत्र राम इति प्रबोध्यकत्वादि श्वा शोच कत्वादि दुष्टार्थे प्रथमे लोड्डवपदम् । बुद्धिमत्यापयोः शब्दकत्वात्वात् निरीच्छदा । प्रबोध्यकत्वात्त्वेषां चत्ताना वादवी मता ” ३ (का) इत्युक्त्यात्तवान्] ।

(ज) अन्वयम्—अनुवताञ्च मिधाविनी इति प्रबोध्य अर्थावदपमित्यत्र, मान—संज्ञा यथा वा अन्वयनाथी—सावकनाथी महाबुद्धिमतोन्वय- (विव । बहुव्री) । तीययात्रा एव—तीर्थव्रतममेव अपरैश्च—इत्थं तेन तीर्थयात्रापे र्दङ्गल—तीर्थव्रतमन्वयात्तन (अरवे श्वा०), बुद्ध्या—आदौन यद्योचितविनयेनेति यावत् [उदुत्तुत्तेऽवधामे (११।१८ पा०) इत्यत्र—“निनाऽपि तद्वचोम हतोवा” इति नियमात् अत्र सद्व्यवहाराद्योर्मेऽपि तदवयव यत्नानाम्वा श्वा] । चादुत्थम्—त्रिधासक [पा+प्रच्छ+घाट+अ चाङि इत्यच्ञो (वा०) इत्यात्मनेपदम् । अदिन्वात्वात्—“ (६।१।१६ पा) इति तन्मसारथम्] कियस्तं कासं [कासा ध्वनीरन्वयस्यवादि (१।१।१ पा) इति श्वा] ।

(झ) निःसृष्टस्व—निर्धोमन्व अश्वितराज्य शीटवत् तुच्छीयन्व अर्थादे तीर्थव्रतमेव निराकाङ्क्षतया वृत्तौलानकति भावः । राघ्वा भुः—भार (भुर्वात् सुखभारवो इति क्त) तां राजधुरां—राजवाद्यन्तां राजानित्यर्थः [“राघ्वा + अ + अन्पूर्वभूषणानाम्बे (३।३।०० पा) इति समाधानात् अ, इत् अदिवा टाप्], उद्वहति—पावनाय यद्योचतीत्यर्थः (अम् + वह + लुट्-अदि) ।

इति भार्यया (ज) अनुशिष्टो महामन्त्री “तथा” इति कथाप्रसङ्गेन तं नृपं यशःकेतुं व्यज्ञापयत्,—“राजन् । अनुजानीहि मा, काश्चिदपि दिवसानह तीर्थयात्रार्थमिती व्रजामि, धर्मो हि मे परमो मतः” । तदाकर्ण्य स राजाऽब्रवीत्,—“मन्दिन् । (ट) मा मैव, तीर्थैर्विना अपरो दानादि. किं न धर्मः ? स्वर्गहेष्वपि तेन स्वर्गसाधनं किं न स्यात् ?” । अथ मन्त्री तमवोचत्,—“देव । दानादौ (ठ) अर्थशुद्धादिकं मृश्यते, तीर्थानि तु नित्यशुद्धानि, यावच्च यौवन, तावदेव धीमता गस्यानि, नो चेत् अविश्वास्ये अस्मिन् शरीरे कुतस्तैः

व्यसनमस्य अस्ति इति व्यसनी (व्यसन + अस्त्यर्थे इति), तस्य भाव तत्त्व व्यसनित्व—व्यसनयुक्तत्व, कामत्रप्रमदासक्त्यादिरूपदोषवत्त्वमित्यर्थ [व्यसनिन् + “तस्य भाव त्वत्त्वौ” (५।१।११९ पा०) इति त्व-प्रत्यय] । अनिन्या—अवाच्या, अपवाद-सुक्ता इत्यर्थ, नि स्पृहत्वप्रदर्शनादिति भाव ।

(ज) अनुशिष्ट,—उपदिष्ट इत्यर्थ [विष्ण० । अनु + शास + क्त “शास इदङ्ङ्लो” (६।४।३४ पा०) इति उपधाया इत्वम्, “शासिबसिघसौनाञ्च” (८।३।६० पा०) इति षत्वम्] । अनुजानीहि—अनुमन्यस्व, अनुज्ञां देहीत्यर्थे (अनु + ज्ञा + लोट्-ङि) । इत,—अस्यात् स्थानात् [इदम् + पञ्चम्यास्तित्त्वि “इदन इश्” (५।३।३ पा०) इति इशादेश] । मै—मयेत्यर्थ [मत इति वर्त्तमानविहितक-प्रत्यययोगात् “क्तस्य च वर्त्तमाने” (२।३।६७ पा०) इति कर्त्तरि ङ्ङो०], परमः,—पर, श्रेष्ठ इत्यर्थ, मतः,—इष्ट, वाञ्छित इत्यर्थ (जन + “नतिबुद्धिपूर्णाथेभ्यश्च” (३।२।१८८ पा०) इति वर्त्तमाने क्त] ।

(ट) मा मैव. कुरु इति शेष ।

(ठ) अर्थानां—धनानां, शुद्धि,—धर्म्येण उपायेन अर्जनरूपनिर्द्दोषत्व, तदादिकम् अथशुद्धादिक—धम्मसङ्गतीपायेन सङ्गृहीत धन, न तु प्रतांश्याप-हर्षणादिरूपेण अन्याथ्येन उपायेनेति भाव, विशुद्धरूपेण उपास्मित अथ दान-कर्मणि प्रशक्त, न तु धौव्यादिना, स च दाहयाचकयो निरयसम्पादकत्वादिति निष्कर्ष, मृश्यते—अन्विष्यते, दाहभि प्रार्थिभिवा इति शेष (मृश + स्वाथे णिच् + कर्म्मणि षट्-ते) । नो चेत्—यौवने एव न गस्येरन् यदीत्यर्थ, तै,—तीर्थे ।

सह सहस्रम् ?" । इति तस्मिन् मन्त्रिण्य (ङ) वदति, राज्ञि च तत् निषेधति, प्रविश्य प्रतीहारो तं राज्ञामं व्यजिज्ञपत्—
 "खे ! भगवानंशुमान् ध्योमसरोमध्यमवगाहते, तदुत्तिष्ठ,
 स्नानवेस्ता तेऽतिवर्त्तते" । एतदाकर्ण्य राजा सहसा स्नातुमुद-
 तिष्ठत् । (ङ) याद्रीन्मुखं स मन्त्री च त प्रथम्य गृह्णमगात् ।
 तत्र तां भार्याम् अनुगन्तुमान्सां निवार्यं स्वसृत्वरपि
 (ष) अतर्कितं स्रयुक्त्या यात्रामकरोत् ।

क्रमेण च एकाकी तान् तान् देशान् तीर्थानि च
 भ्रमन् (त) श्रीहृविषयं प्रापत् । तत्र अश्वेरदूरी एषं

सहस्रम् —संश्लेषः, अरीरं चपय्यादि अथा विनश्यति तस्य निषेधो नास्ति सहसा
 उपरते तीर्थदशनं भेषं मदीतं चत यीवनं एव तत आरब्धमिति एवाह ।

(ङ) वदति—अवदति (भाषे ०मी । वद + वद्) । निषेधति—निवारयति
 (भाषे ०मी । नि + विध + ङङ्) । अंशुमान्—सहस्रकिरणं सूर्यं इत्यर्थं
 (अंशु + वाङ्मुने मत्तुप्) ध्योम—आकाशं सर—तत्राह इव दुर्द्वेषप्रदिति
 वशात्प्रकाशयन्नावेति भाव तस्यार्थं ध्योमसरोमध्यं—ब्रह्मसरोवरमज्जमात्रं
 मध्यगतमित्यर्थः, अथवाहते—अविद्यति (अथ + वाङ् + षट् णि) । अतिवर्त्तते—
 अतिव्याप्तति (अति + वर्त्त + षट् णि) मयवान् सूर्योऽपि अश्वीरप्रचण्डकिरणवशात्
 शैत्यामिच्छावो ज्ञानाव सरोमध्यं प्रविशति अत्रान् किं न सत्सत् ? इव एतावत्
 आहसपि अज्ञाना तिष्ठति ? सध्याह ससुपस्थितं अत ज्ञानाव प्रवाप्त
 इति भाव ।

(ङ) याद्रीन्—शीतब्रह्मनाथ अङ्गुल —सहस्रतः, अथमवादिमर्षं
 याद्रीन्मुखं,—शीतप्रवाहोद्यतं (निच । इथो दत्तु) ।

(ष) अतर्कितं—अतुल्येयितः, अविदितः इत्यर्थः, मुक्तबाधैवेति भावः
 (निच), अङ्गुला—निजत्वात्तैव ब्रह्मसरोवरं व्याप्यम् अथवा ज्ञानवाधो न
 निवर्त्तकते नापि राजा ज्ञसनात् विरक्तति इति निषेधनमित्यर्थः (अरथे इवा) ।

(त) श्रीहृः,—श्रीहृदिर्भवः, जनपदभेद इत्यर्थः, अश्वेद्वैद इति वापत्
 ("श्रीहृ पुरुं सूचि गीहति । श्रीहृत्पु तदभेदे छात्" । "श्रीहृः प्लाती अवाप्तये"
 इति पाठात्परम् । इति मीदिनी) श्रीहृत्वा राजा, श्रीहृ मया वा श्रीहृः—

(थ) पत्तनं प्राप्य, तत्र चैकं शैवं मन्दिरं प्रविश्य तत्राङ्गणे उपा-
विशत् । तत्र तम अर्ककरसन्तप्त (द) दूराध्वन्नमणधूसरं निधि-
दत्तो नाम देवार्चनाऽऽगतः कश्चित् वणिक् ददर्श । स तं तथा-
विधं दृष्ट्वा सयज्ञसूत्रं मुनक्षणं द्विजश्रेष्ठं सन्भाव्य आतिथ्यार्थं स्वं
गृहमनयत्, अपूजयच्च स्नानभोजनाद्यै . अप्राचीञ्च विश्रान्तं,—
“कस्त्वम ? कुत आयातः ? क्व यासि ?” इति । सोऽब्रवीत्,—
“अहं दीर्घदर्शी नाम विप्रः, अङ्गदेशादिह आयातस्तीर्थयात्रार्थी”
इति । ततः स महावणिक् निधिदत्तस्तमब्रवीत्,—“अहं
(ध) वणिज्यया सुवर्णद्वीपं गन्तुमुद्यतः, त्व तावदस्मद्गृहे तिष्ठ,
यावदहम् आगमिष्यामि ; तीर्थयात्रापरिश्रान्तोऽसि, अत्र
कश्चित् कालं विश्रस्य ततो यास्यसि” इति । तदाकर्ण्य स
दीर्घदर्शी प्रत्यवादीत्,—“ममेह (न) स्थित्या अलं, त्वयैव

ओड्राजः, ओड्रदेशवासिनो वा [ओड्रा + “जनपदश्चात चमियादञ्” (४।१।१६८
पा०) इत्यञ् “तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम्” (२।४।६२ पा०) इति राज-
प्रथयान्तस्य लृक्, “तप्त भव” (४।३।५३ पा०) इत्यण्], तस्य तेषा वा विषय—
देश (“विषयी गीचरे देशे तथा जनपदेऽपि च” इति मेदिनी) ओड्रविषयम्—
सत्कलदेशम् ।

(थ) पत्तन—नगरं (“पू स्त्री पुरीनगर्थी वा पत्तन पुटभेदनम्” इत्यमरः) ।

(द) दूराध्वनि—विप्रकृष्टपथि, धमणात्—विचरणात्, धूसरम्—ईषत्याखु-
वर्णं, मार्गधूलिसम्बन्धादिति भाव (“ईषत्याखुस्तु धूसर” इत्यमरः), दूराध्वन्नमण-
धूसर—दूरपथमनणजनितधूलिसमाच्छन्नमित्यथ (विण० । प्रमो तत्पु०) ।

(ध) वणिज्यया—वाणिज्येन हेतुना इत्यथ [द्वितौ श्या० । वणिजा भावः
कर्म वा इत्यर्थे वणिज् + “दूतवणिग्भ्या च” (वा०) इति य, ततः स्त्रिया
वणिज्या, कौमुदीकारस्तु—“वणिज्यमिति काशिका । माघवस्तु—वणिज्याशब्दः
स्वभावात् स्त्रीलिङ्ग । भाव एव चाय प्रत्यय, न तु कर्मणि इत्याह । भाष्ये तु—
‘दूतवणिग्भ्यां च’ इति नाख्येव” इत्याह । “वाणिज्य तु वणिज्या स्यात्” इत्यमरः] ।

(न) स्थित्या—अवस्थानेन (कारणे श्या०), अलं—निष्प्रयोजन, किमपि
प्रयोजन नास्तीत्यथ. (कारणार्थकमव्ययम् । “मास्य माऽलञ् कारणे” इत्यमरः) ।

सह महाम ?" । इति तस्मिन् मन्त्रिणि (ङ) वदति, रात्रि
 च तत् निषेधति, प्रविश्य प्रतीहारो तं राजानं व्यजिज्ञपत्,—
 "देव ! भगवानंशुमान् ध्योमसरोमध्यमवगाहते, तदुत्तिष्ठ,
 खानवेत्ता तेऽतिवर्त्तते" । एतदाकर्ण्य राजा सहसा स्नातमुद
 तिष्ठत् । (ठ) यात्रोन्मुखं न मन्त्री च तं प्रपद्ये महामगात् ।
 तत्र तां भार्याम् अनुगन्तुमानसां निवाय्य, स्वभृत्यैरपि
 (ण) अतर्कितं स्वयुक्त्या यात्रामकरोत् ।

क्रमेण च एकाकी तान् तान् देशान् तीर्थानि च
 भ्रमन् (त) शौद्धविषय प्रापत् । तत्र अश्वेरदूरी एव

सहस्र.,—संशोदः, प्रतीरं चक्षणादि कदा विनश्यति तत्र निचक्षी नात्र सहस्रा
 उपरते शौद्धमर्त्तं नैव मयेत अत बीवत् एव तत्र अतश्चमिति वन्ताम् ।

(ङ) वदति—वदयति (मादि ०मी । वद + वट्) । निषेधति—निवारयति
 (मादि ०मी । नि + विध + वट्) । अंशुमान्—सहस्रविरच., सूयं इत्यच्
 (अंश् + वाङ्म्ये मत्) ध्योम—आकाशं सर.,—तत्रान् एव दुर्बेभन्नादिति
 वशाज्जाग्रदन्नादिति भावः तन्मध्यं ध्योमसरोमध्यं—मदनसरोवरतन्मध्यं
 मध्यममनिसम्बन्ध., अत्रगाहते—प्रविशति (अत्र + गाह + कट् ते) । अतिवर्त्तते—
 अतिज्ञानति (अति + इत् + कट् ते) भ्रमन्तान् सूयोऽपि अश्वीरप्रचक्षुविरचसन्नाह
 त्रीत्यादिशब्दो स्नातः सरीसर्पं प्रविशति भवान् कि न सन्नाहः ? श्वेन एतावन्तं
 आह्वयति चक्षणात् तिष्ठति ? मन्त्राह संतुपस्वितः अत खानात् प्रगाह
 इति भावः ।

(ठ) यात्राये—शौचवमनाय सन्मुख.,—सद्वृत्तः, सद्यमवानिर्ग
 यात्रीमुखः,—शीघ्रप्रकाशोपत (विच । इर्थो वत्) ।

(ण) अतर्कितः—अनुत्प्रेक्षितः, अविदित इत्यच्, कुडमादिनेति भावः
 (विच०) अतर्कितः—निजन्वादेन मदनसेव आध्यम् अत्रवा जननादो न
 निश्चित्यते, नापि राजा स्वसनात् विरञ्जति इति विद्वेषनस्यैव (अत्रवे इवा) ।

(त) शौद्धः,—नीडर्चिर्भव जनपदभय इत्यच् सल्लखद्विह इति वाक्य
 ("शौद्धा पुं सूचि शौद्धति । शौद्धम् तत्रभद्री स्नात् । "शौद्धः श्वायो अवापुषे"
 इति पाठान्तरम् । इति मीदिनी) शौद्धा राजा, शौद्धे महा वा शौद्धः—

(घ) पत्तनं प्राप्य, तत्र चैकं शैवं मन्दिरं प्रविश्य तत्राङ्गणे उपा-
विशत् । तत्र तम अर्ककरमन्तस्य (ट) दूराध्वभ्रमणधूसरं निधि-
दत्तो नाम देवार्चनाऽऽगतः कश्चित् वणिक् ददर्श । स तं तथा-
विधं दृष्ट्वा नयज्जत्रं सुलक्षणं द्विजश्रेष्ठं सन्भाव्य आतिथ्यार्थं स्व-
गृहमनयत्, अप्रजयञ्च स्नानभोजनाद्यैः अप्राचीञ्च विश्रान्त,—
“कस्त्वम ? कुत आयातः ? क्व यासि ?” इति । सोऽब्रवीत्,—
“अहं दीर्घदर्शी नाम विप्रः, अद्गदेशादिह आयातस्तीर्थयात्रार्थी”
इति । ततः स महावणिक् निधित्तस्तमब्रवीत्,—“अहं
(ध) वणिज्यया सुवर्णद्वीपं गन्तुमुद्यतः, त्व तावदस्मद्गृहे तिष्ठ,
यावदहम् आगमिष्यामि ; तीर्थयात्रापरिश्रान्तोऽसि, अत्र
कञ्चित् कालं विश्रम्य ततो यास्यमि” इति । तदाकर्ण्य स
दीर्घदर्शी प्रत्यवादीत्,—“ममेह (न) स्थित्या अल. त्वयैव

श्रीडुराज. श्रीडूरेणवासिनो वा [श्रीडू + “जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ्” (४।१।१६८
पा०) इत्यञ् “तद्राजस्य वपुषु तेनैवास्त्रियाम्” (२।४।६२ पा०) इति राज-
प्रथयान्तस्य लृक्, “तत्र भव ” (४।३।५७ पा०) इत्यण्], तस्य तेषां वा विषय—
देश (“विषयी गोचरे देशे तथा जनपदेऽपि च” इति मेदिनी) श्रीडूविषयम्—
चक्रलदेशम् ।

(थ) पत्तन—नगर (“पू. स्त्री पुरीजगर्थी वा पत्तन पुटभेदनम्” इत्यमरः) ।

(ट) दूराध्वनि—विपन्नदृष्टि, भ्रमणात्—विचरणात्, धूसरम्—ईषत्याङ्कु-
वर्णं, मार्गधूलिसम्बन्धादिति भाव (“ईषत्याङ्कुस्तु धूसर.” इत्यमरः), दूराध्वभ्रमण-
धूसर—दूरपथभ्रमणजनितधूलिसमाच्छन्नमित्यर्थ (विण० । ५० तत्पु०) ।

(ध) वणिज्यया—वणिज्येन हेतुना इत्यर्थ [हेतौ श्या० । वणिजां भावः
कर्म वा इत्यर्थे वणिज् + “दूतवणिग्भ्या च” (वा०) इति य, ततः स्त्रिया
वणिज्या, कौमुदीकास्तु—“वणिज्यमिति काशिका । माधवस्तु—वणिज्याशब्द-
स्वभावात् स्त्रीलिङ्ग । भाव एव चात्र प्रत्यय, न तु कर्मणि इत्याह । भाष्ये तु—
‘दूतवणिग्भ्या च’ इति नास्त्वैव” इत्याह । “वणिज्य तु वणिज्या स्यात्” इत्यमरः] ।

(न) स्थित्या—अवस्थानेन (करणे श्या०), अल—निष्प्रयोजन, किमपि
प्रयोजन नास्तीत्यर्थः (वारणार्थकमव्ययम् । “माध माऽलञ् वारणे” इत्यमरः) ।

सह तत्राहमपि गन्तुमिच्छामि" । ततस्तेन साधुना,—
(प) "एवमस्तु" इति कथिते स मन्थो चिराद्वास्तुश्रयणो
निर्गमं तामनैपीत् ।

अथान्येद्युस्तेन यण्डिजा माहं वारिधिं गत्वा (फ) तत्राच्छूर्णं
प्रवहणं समाकरोह । तेन प्रवहणेन गच्छन् (घ) अहुतभोषणम्
अभोधिं धिक्लोकयन् क्रमेण तत् सूर्षद्वीपसुपाययौ । तत्र च
द्वीपे तेन क्रयविक्रयौ कुयता वणिजा निधिदत्तेन सह कश्चित्
कान्तमुवास । ततश्च तेन सह प्रत्यागच्छन् प्रवहणेन, तस्मात्
सागरात् सहसा समुत्थित (म) प्रवासे शाखासुमगे जाम्बू-
नदीच्छ्वसे काण्डे मणिमयै फले कास्त्ये कुसुमै सुशोभित

(प) एवमस्तु—एवं भवतु मयैव सह गम्यतामित्यर्थः । चिरात्—दीर्घं
कालात् निश्चायसामानात् बहुपूर्वमीदृश्वत्, अवाप्तं—परित्यक्तं, प्रयत्नं—निद्रा प्रत्या वा
(मयं सुरते निद्राप्रव्ययीष नपुसवम् इति मीदिनी) किं च अवाप्तप्रयत्न —
अपवर्तनिद्रा, अज्ञानवनीयो वा (विच । बहुवी), निद्राप्रसामानात् बहुपूर्वमेव
प्रबुद्ध परित्यक्तव्यधी वा इत्यर्थः । अनेपीत्—अवापवदित्यर्थः (भो + सु + इ) ।

(फ) तत्र—वणिजः, मण्डिजानि—मूलवनादि पञ्चद्रव्याणि इत्यत्र यथा—
माण्डानि—पात्राणि पञ्चाधारा इत्यत्र (माण्डं पात्र वणिग्बुधने सूत्राद्यसुवचोः
इति मीदिनी) त पूर्ये तत्राच्छूर्णे—वणिग्बुधनपूरितं निक्षेपद्रव्याभारपूरितं वा
(विच । इवा तस्य) प्रवहणम्—पर्यवसानमित्यर्थः ।

(घ) अहुतम्—आह्वयेन सह भीषणं—मयागणम् अहुतभीषणं—विश्व
दर्शनं धीरदर्शनसम्बन्धं (मावपा) यथा—अहुतवासी भीषणवेति अहुत
भोषणं—भीषणवेतिपि अहुतत्वमोहयं यत् इत्यन्तर्ना वासीत्याह्वयेऽपि प्रवहणम्
इत्यत्र भीमवाच्यमिति भावः ।

(म) प्रवासे—विह्वलः, प्रवाचनवेरित्यर्थं शाखासुमगेः,—रमचोववाणामि
रित्यर्थः, प्रवाचनमित्यामि रमचोववाणामिरिति भावत् यथा—वासा—वासा-
सूरी, सुमगैः,—रमचोयः शाखासुमगे—सुदन्तवासादपीच परिवर्तेरित्यर्थः
प्रवासेरिति बीजना जाम्बूनदी—सुवर्णेन ("सर्वं सुवर्णे जगत् द्विरथं वैम
वष्टवम् । इत्त वापेष्टरं जाम्बूनदीमहापदीगिरिनाम्" इत्यमरः) इत्यर्थः—

कल्पवृक्षमद्राक्षीत्, तस्य च स्कन्धे सद्व्रतपर्यङ्गोपरिस्थिताम्
अत्यङ्गताकारा कसनीया कामपि कन्यकामैक्षत । “अहो !
किमेतत् ॥” इति म मन्तौ यावत् (म) ध्यायति स्म, तावत् सा
कन्या वीणापाणिः गातुमुपचक्रमे.—“येन यत् कर्मवीजमुप्तं, स
निश्चितं तत्फलं भुङ्क्ते, पूर्वकृतं हि कर्म विधिनाऽपि अन्यथा
कर्तुं न शक्यते” । इति सङ्गीतार्थं (य) प्रकटय्य क्षणादेव सा
दिव्यकन्या कल्पद्रुमपर्यङ्गमहिता तत्रैव ममञ्ज । “किमप्येतद-

मासुरे नाश्वनदीज्वलैः,—काण्डमपदीप्तं, स्वर्णमथैरिति यावत्, काण्डे,—स्कन्धेः
(“काण्डे स्कन्धेऽपि शाखिनाम्” इति श्रावतः), इत्यस्य मूलात् शाखाऽवधिभागै-
रित्यर्थं. (“अस्त्री प्रकाण्डे स्कन्धः स्यात् मूलाच्छाखाऽवधिसरोः” इत्यमरदर्शनात्
काण्डप्रकाण्डयोरैकाग्रकत्वम्) । कल्पस्य—सदृश्वितार्थस्य, इत्यस्य कल्पवृक्षम्—अभोट-
वन्तुप्रदं तरुविशेषम् । स्कन्धे—प्रकाण्डदेशे, सन्ति—उत्कृष्टानि, रत्नानि—मणयः
यस्य तादृशं पद्मं,—खट्वा (कम्पधा०), तस्य उपरिस्थिता सद्व्रतपर्यङ्गोपरि-
स्थिता—यद्गुण्यमण्यवर्षाचतस्रशानिपथा (विष्णु०) ।

(म) ध्यायति स्म—दृष्ट्वा, चिन्तयामासेत्यर्थं [ध्रै + लट्-तिप् “लट् स्मि”
(१.२.११८ पा०) इत्यतोत्ते लट्] । उपचक्रमे—आरभे [उप + क्रम + लिट्-ए
“प्रोपाभ्यां समथाभ्याम्” (१.०.४२ पा०) इत्यात्मनेपदम्] । कम्पण,—
शुभोटकक्रियाया अशुभोटकक्रियाया वा, वीजम्—अदुरमित्तव वीजं कम्पवीज-
परिणामे शुभाशुभकर्मभूतं कर्म इत्यर्थं (६४ी तत्पु०), यद्वा,—कमरुपं—शुभाशुभ-
रूपमित्ययं, वीजमित्तव वीजं कर्मवीजं (७पककमधा०), उत्तमम्—आहितं, येन
यादृक् कर्म आचरितमित्यर्थं, उत्तमं वीजं कालेन अदुरितं भूत्वा यथा फलदं
भवति तथा आचरितं शुभाशुभकर्मरूपं वीजम् इदंैव जन्मनि जन्मान्तरंऽपि वा
अवश्यमेव फलप्रदं भवतीति निष्कर्षं [वप + क्त “वचिस्वपियजादौनां किति”
(६.१.१५ पा०) इति सम्प्रसारणम्] । पूर्वकृतं—जन्मान्तरानुष्ठितमित्यर्थं । विधिना
—विधाया ।

(य) प्रकटय्य—प्रख्याप्य [प्र + कट + णिच् + ल्यप् “ल्यपि लघुपूर्वात्”
(६.४.५६ पा०) इति षेरयादेश] । ममञ्ज—प्रविवेशत्यर्थः (मसृज +
लिट्-णल्) ।

पूर्वमद्य मयेष्ट इष्टं, क्त (र) चञ्चि ? क्त च इष्टमष्टाऽयं
 दिव्याङ्गनासहितस्वर ? यदि च चञ्चरीदृश एव शब्ददाकार
 तटा स्रक्ष्मोद्गुरिजाताया अस्मात् न किमुक्ता ? इति
 सञ्चिस्तयस्तं दीर्घदर्शनं विश्लोक्य विष्णयाऽऽविष्टं कपंधारा
 दयोऽस्तुवन् — " भद्र ! एवमेवा वरकन्धका सदैव इष्ट इच्छते
 निमज्जति च क्षणेन, तव तु अप्या नवं दर्शनम् " इति तैत्ति
 स मञ्चौ सविष्णयक्ष्णेन निधिदत्तेन समं पोतात् सागरतीर
 माससाष्ट । तत्र (क्त) क्तारितभाषणेन तेन चञ्चिका इष्ट
 मूल्येन सष्ट स मञ्चौ तद्गृह गत्वा वञ्चन् दिवसान् तत्र सुखेन

(१) चञ्चिः—चमुष्ट । चञ्चरी इष्ट—ईषितः, पचात् क्तः—चद्वेने
 वत इष्टमष्टः—प्रत्ययान्तपरिवाणार्द्धं वत (विष् । क्तात्तुविष्णत् चञ्चया) ।
 क्त चञ्चि ? क्त चञ्चं तदः ? क्तचमुष्टौ भद्रदत्तत्पञ्चम् पचात्तत्रचञ्चिचञ्चि
 ईष्टम्या चानिष्ठा तथा त्रीच चरव्यामज्ज चतीनामथाज्जवाचिति भाव । च—
 पचात्तरे चञ्चया इत्यच चञ्चि—उमुष्टातः क्तवत्—सदा (चञ्च० । " पुत्र चञ्चयो
 ज्ञवत् " इति ज्ञोवत्) । चञ्चकारः, चञ्चिच्छेदिति शेष । चि—चञ्चम् ? उमुष्टा—
 उच्छिता न इत्यत्र भवेत्परिति शेष ; चत्त चञ्च । चमुष्टात निष्पत्तिव यदि ईष्टम्यौ
 रत्नचौपा सुन्दरी ईष्टम् चञ्चिच्छा तद्वीलिष्टेन तथा चञ्चिचञ्चपारिजातश्चादक
 टीवासुरकृतुचनमृदमन्त्रनाचसरी चञ्चं नाङ्गच्छेत् ? तेषामुष्टममेव चामारिचन्
 चञ्चो रत्नाचरत्नात् इति भाव । चञ्चतावे ईवातुरे चञ्च समुष्टं मन्त्रे तथा
 चञ्चिः, चञ्च पारिजातश्च, चञ्चे चवा चञ्च, ईगावतो चञ्चो तत्कात् चमुष्टसु
 इति पुराचनानात् । चञ्चकारादश्च—वाचित्वाटव (" चञ्चवारश्च नाचिक इत्य-
 मरः । चञ्चदिपठेन योतचान्वाहीना उष्टचम्) । चञ्च—चञ्च (ईगावते चञ्च
 चञ्चे विष्णु ज्ञीच मन्त्राचिष्टे " इत्यमरः) वा चञ्चो चञ्चया—कुमारी चिति चर
 चञ्चया—चञ्चनार्द्धना (" पुत्र चञ्चकारचञ्चोवीचौटीपु " (६ शब्द पा) इति
 पुंनृशब्दः) । पोतात्—पचात्तनात् । चञ्चकार—भाव (चा + चञ्च + क्तिच् + चम्) ।

(२) क्तारितानि—चरव्यामितानि भाषानि—चञ्चिचञ्चवानि चञ्च
 भाषानि वा देव तेन क्तारितभाषणेन—चरव्याचितमुष्टचञ्चनेन चरव्याचितपञ्चा
 चरिच वा (विष् । चञ्चरी) । इष्टा—उमुष्टिया, चञ्चिच्छावत्परिति भावः

स्थित्वा तं निधित्तमुवाच,—“सार्धवाह ! भवन्नेहे अहं चिरं सुखेन विश्रान्तः, इदानीं स्वदेशं गन्तुमिच्छामि, भद्रमस्तु ते” इत्युक्त्वा तमनिच्छन्तमपि वणिक्पतिमामन्त्र्य स दौर्घदर्शी सत्त्वमात्रसहायस्ततः प्रतस्थे ।

क्रमेण नानादेशानतिक्रमन् निजम् (व) अङ्गविषयं प्रायात् । तत्र यशःकेतुना राज्ञा तदन्वेषणाय नियुक्ताः (श) चारा बहिर्नगरमागतं तं ददृशुः । ततस्तैर्विज्ञप्तो राजा तद्विश्लेषसुदुःखितः स्वयं नगरात् निर्गत्य तमभ्यगात् । ततश्चोपेत्य (घ) परिष्वज्य अभिनन्द्य च अध्वश्मक्षामधूसर तम् अभ्यन्तरमनयत् अत्रवीच्च तं विश्रान्तं,—“मन्त्रिन् ! अस्मान् त्यक्त्वा त्वया किमर्थं याव-

भूया,—सेवका यस्य तेन दृष्टमत्येन—आनन्दितपरिचारकेण । सार्धवाह ।—भो वणिक् । (“वेदेहक सार्धवाहो नैगमो वाणिजी वणिक्” इत्यमर) । भद्र—कल्याण (“श्वश्रेयस शिव भद्र कल्याणं भङ्गल शुभम्” इत्यमर) । आमन्त्र्य—अभिनन्द्य, प्रशस्येत्यर्थ (आ + मन्त्र + णिच् + ल्यप्) । सत्त्व—गुणविशेषः, बल वा (“सत्त्व गुणे पिशाचादौ बले द्रव्यस्वभावयो ” इत्यमर), तन्मात्र,—तदेव, सहाय,—सहचरः यस्य तादृशः सत्त्वमात्रसहायः,—सत्त्वगुणमात्रवलम्बन, बलमात्रवलम्बनी वा, प्रकारको पवेति भाव । प्रतस्थे—निर्जगाम, प्रस्थितवानित्यर्थ, [प्र + स्था + लिट् ए “समवप्रविभ्य स्थः” (१।३।२२ पा०) इत्यात्मनेपदम्] ।

(व) अङ्गस्य—देशविशेषस्य राजान अङ्गा [“ह्यङ्गमगधकलिङ्गमूरमसादण्” (४।१।१७० पा०) इत्यण् “तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम्” (२।४।६२ पा०) इति राजप्रत्ययान्तस्य लुक्], तेषां विषय—जनपदम् अङ्गविषयम्—अङ्गदेश, प्रायात्—समागच्छत् (प्र + आ + या + लृङ्-ट्) ।

(श) चारा,—प्रणिषयः, अन्वेषणार्थं नियुक्ता पुरुषा इत्यर्थः ।

(घ) परिष्वज्य—आलिङ्ग्य [परि + ष्वञ्ज + ल्यप् “अनिदिता हल उपधायाः क्ङिति” (६।४।२४ पा०) इति उपधाकारलोप], अभिनन्द्य—समादरादिना सन्तोष्य, गुणध्यापनादिना प्रशस्येति वा (अभि + नन्द + णिच् + ल्यप्), अध्वान्—पथि, य अम,—पथपथ्यटनक्रम, तेन क्षाम,—कृशः, स चासौ धूसरः,—दूषण्णाण्डुश्चेति तादृशम् अध्वश्मक्षामधूसरु—पथयान्त धूश्चिन्निनश्चेत्यर्थ, (विश्व० ।

मेकाकी गच्छामि, राज्यन्तु मे त्वया रक्ष्यम्, इदञ्च महचो नान्यथा कार्यं, मया असुभिः शापितोऽसि” इत्युक्त्वा तत्प्रति-
वादं निरस्य तं मन्त्रिणं विससर्ज । तदा स दीर्घदर्शी
(क) अनल्योत्सवेऽपि विमना इव आसीत्; स्वामिनि असाध्य-
व्यसनासक्ते सन्मन्त्रिणां कुतः सुखम् ? ।

अथान्येद्युः स राजा तस्मिन् मन्त्रिणा वरे न्यस्तराज्यभारः
निशि तापसरूपधरः यशःकेतुः स्वात् नगरात् प्रतस्थे । गच्छञ्च
स पथि कुशं नाम मुनिमपश्यत् । सोऽपि तं प्रणतं (ख) तापस-
कल्पं समादिशत्,—“वत्स ! लक्ष्मीदत्तेन बणिजा साकं पोतेन
वारिधौ गत्वा अभीष्टा कन्यां प्राप्तवसि, निराकुलो ब्रज” ।

[अनु + गम + “प्रेषाति सर्गप्राप्तकालेषु कल्याण” (३३।१६३ पा०) इति यत्] ।
असुभिः,—प्राणै (करणे श्या० । “पुंसि सुस्त्रसव’ प्राणा ” इत्यमर), शापित,
—शपथ कारित, यदि महचन न शोष्यसि तदा मे प्राणबधपातकी भविष्यसि
इत्यादिरूपेण, मा मृतमेव द्रक्ष्यसि इत्यादिरूपेण वा दत्तदिव्य इति भावः (शप +
णिष् + क्तः) । तस्य—मन्त्रिणः, प्रतिवाद—प्रतिकूलवचन, निजवाक्यस्य प्रत्युत्तरण
विपरीतवचनम् इत्यर्थं, निरस्य—निवाच्य (निर् + अस + ल्यप्) । विससर्ज—
तत्याज, गृह प्रेषयामास इत्यर्थं (वि + छृज + क्तिट्-णल्) ।

(क) अनल्य,—महान्, उत्सव,—आनन्दजनकव्यापार तस्मिन् अनल्यो-
त्सवे—महानन्दकरविषयेऽपि (कम्पधा० । औपश्लेषिके ७मी०), दीर्घकालानन्तरं
भ्रष्टेशप्रत्यागमनरूपे इति भावः । स्वामिनि—प्रभौ (“स्वामी प्रभुविशाखयोः” इति
मेदिनी), असाध्य—साधयितुमशक्य, प्रतिक्रियाद्यमतावह्विर्भूतमित्यर्थं, यत् व्यसन्
—विपत्, कामजदोषो वा (“व्यसनं विपदि भ्रष्टे दीपे कामजकीपले” इत्यमर),
तव आसक्ते—अनुरक्ते असाध्यव्यसनाऽऽसक्ते—अप्रतिविधेयविपत्तिकरव्यापारे दृढप्रवृत्ते
इत्यर्थं, अथवा,—असशील्यदोषानुष्ठानप्रवणे (७मी तत्प० । भावे ७मी०), सागरा
न्तं स्थाया देवबालासदृश्यास्तस्या लाभप्रयत्नस्य निष्कलत्वसम्भावनाया विपत्तिजनक-
तया चेति भावः ।

(ख) तापसात् ईषदून तापसकल्प—मुनिसदृश, तापसरूपधरत्वात् इति

इति तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टं प्रणम्य च तं राजा गच्छन् देशान्
 नदीं (ग) अर्द्धीयातिक्रम्य तमस्वुधिमाससाद , तस्य च तीरे
 मुनिप्रोक्तेन तेन लक्ष्मोदत्तेन स्नर्णद्वीपं यियासुना वषिष्ठा
 महिमा चम्य सङ्गतिरजायत , तेन च चक्राहपादमद्रादिदर्शनात्
 प्रह्वेन सह स नृपः प्रवह्वमाराह्य चस्युधौ प्रतस्थे । सम्प्राप्ते
 सध्यमभ्येस्तस्मिन् प्रवह्वे, सहसा कल्पविटपिस्कन्धाधिरुद्धा सा
 कन्यका (घ) उदगात् । यावत् राजा (ङ) चक्रोर्यान्द्रुकामिष
 ता पश्यति, तावत् सा तथैव वल्लखीवाव्यसङ्गतं गायति स्म,—
 “यत् कर्मवीणं येन प्रागुप्तं, तत्फलं तेन नियतं भोक्तव्यं, पूर्वं
 कृतं हि विधिरपि नाम्यथा कश्चिद् प्रभवति , तस्मात् यत् यथा-

भाष [तावत् + इवइसमाधी कल्पविटपिस्कन्धाधिरुद्धः (६३१६० पा०) इति
 कल्प] । निराजुषः,—पश्यत्, प्राक्त इति भावः ।

(ग) अर्द्धीन्—पश्चिमात् अतिशय—उद्वह्य (अति + धम + क्ण) । वातु
 निष्पुना यियासुना—विममिषुषा वल्लखीवा इत्यत्र [या + क्ण + “समा
 संसमिष च” (३१३१६८ पा०) इति क०] । चक्रं—चक्राचाररेखावर्षिषः, चक्रं—
 चित्रं वही साङ्गो पादौ चरणी (कन्यका), तदूपा सुदा—महाराजोद्वहिति
 प्रत्यक्षोपाह्वयचित्रवर्षिषः इत्यर्थः, उदादिहमनात् चक्राहपादसुदादिदर्शनात्—
 अह्वयस्मिन् चरणावलीकनादित्यर्थः, तेन च महाराजोद्वहिति प्रत्यक्षविति भावः,
 प्रह्वेन—विनीतेन ।

(घ) उदगात्—उद्विह्वत् (उत् + इ + क्ण + इ) ।

(ङ) चक्रोरः—चन्द्रस्य सुधापायी पश्चिमवर्षिषः चन्द्रिका—जीविका
 (चन्द्रिका जीविको ज्योतिषा इत्यनन्तरं) सुधापायलचक्रोरो वहा भीष्माचार्य
 विहाय चन्द्रोद्वहमेव चक्रादरेव इतीत्येते पश्यति च प्रत्यागिता चन्द्रिकां तथा
 पायादपि चक्राचारं विहाय तथा एव उद्वहममनाह्वयं प्रवेष्टित, उद्वहाय
 तां प्राहाचीत् इत्याशयः । तद्वच—पूर्ववद्देव वल्लखीवादीन—वीथानाथय सह
 (वीथा तु वल्लखी । विपको इत्यनन्तरं) सङ्गठं—उद्वहसं वहीरममित्यर्थः,
 सुख्या निश्चितमिति भावः (“सङ्गठं उद्वहसं वहीरमित्यर्थः—
 वीथानाथय सह तावत्तद्वचमन्वितं तथा तत्रेत्यर्थः (त्रिधा विभ १३१ पा०)) ।

वत् यस्य यत् दैवयोगिन भवितव्यं, तत्र तेन भवितव्येनासौ
जन्तुर्विवशो नीयते” इति सूचितभाव्यर्थां गीतिका गायन्तीं
ता पश्यन् राजा तत्क्षणं स्मरशराहतः निस्यन्द एवातिष्ठत् ।
“हे (च) रत्नाकर ! तुभ्य नमोऽस्तु, येन त्वया इमां प्रच्छाद्य
श्रिया हरिर्विप्रलब्धः, तत् त्वा शरणं प्रपन्नोऽस्मि, त्वं मे इष्ट-
सिद्धिं विधत्स्व” । यावदित्यं स राजा समुद्र स्तौति स्म, तावत्
सा कन्यका (छ) सपादपा तत्र न्यमज्जत् । तदवलीक्यैव स
राजा (ज) तामनु आत्मानं सिन्धौ प्राक्षिपत् । तद्वीक्ष्य स
सज्जनः लक्ष्मोदत्तः त विनष्टं मत्वा दुःखात् देहं त्यक्तुं समुद्यतो-
ऽभवत् । “सा तावत् (झ) साहसं कार्षीः, मग्नस्यास्य अम्बुधौ
भयं नास्ति, एष राजा यशःकेतुर्नाम तापसरूपभृत्, अस्या
एव कन्याया अर्थे समायातः, इयं हि अस्य पूर्वभार्या, एतां

सूचित. — प्रकटित, भाषी—भविष्यन्, अर्थ, — अभिधेय, प्राक्तनकर्मफलस्य
अवश्याभाक्त्वव्यरूप इत्यर्थ, वया तं सूचितभाव्यर्थो—कर्मफलस्य अनतिक्रमणीयता-
प्रतिपादिकाभित्यर्थ ।

(च) रत्नाऽऽकर ।—सागर । तुभ्य (नम -शब्दयोगात् षर्धो०) । प्रच्छाद्य—
सङ्गोपाय (प्र + छट् + णिच् + ल्यप्), श्रिया—लक्ष्म्या (करणे ष्या०) । विप्रलब्ध,
—प्रतारित (वि + प्र + लभ + क्त) लक्ष्म्या अपि अधिकसुन्दरीयमिति भाव ।
शरण—रक्षितारण, आश्रयमित्यर्थ (“अरण गृहहरक्षिणी” इत्यमर), प्रपन्न, —
प्राप्त. [प्र + पद + क्त “रदाभ्यां निष्ठा-तो न पूर्वस्य च द” (८२१४२ पा०)
इति निष्ठा-तस्य धातोर्दकारस्य च नः] । विधत्स्व—सम्पादय (वि + धा +
लोट्-स्व) ।

(छ) पादपेन—वृक्षेण, कल्पवृक्षेणेत्यर्थ, सहिता सपादपा—सतरुका
(विण० । बहुव्री०) । न्यमज्जत्—प्राविशत् (नि + मज्ज + लुङ्-द्) ।

(ज) तामनु—तत्पश्चात् (अनुयोगात् तामिति रया०) ।

(झ) साहसम्—पविमृष्यकारितां, पूर्वापरमविविधैव प्राणविसर्ज्जनरूपमात्म-
दृष्टमित्यर्थं, सा कार्षीः, —म कुब [क्त + लुङ्-सि “साडि लुङ्” (११११७५

“महाभाग । को भवान् ? कथमिदमगम्य रसातल प्रविष्टोऽसि । राजसूयणाहिततपोस्ते तापसव्रतं किमिदम् ? महाभाग । यद्वि ते मयि प्रमादस्तदा एतदाख्याहि” ।

एव तस्या वचं श्रुत्वा स राजा तां प्रत्युवाच,—“सुन्दरि । अहमहाराज यश केतुनाम, (ण) आसाञ्जनादिह्यस्तुधौ ह्य्या त्वामश्रीष, ततस्त्वदयम् इम वेगं कृत्वा राक्ष्य विमुञ्च आगत्स्व च अनुमार्गेण इह प्रविष्टोऽस्मि, तन्मे काऽसि त्वं कथय” । इति तेनोक्ता सा सप्तज्जा मानुरागा च तमभ्यधात्—“महाभाग । नृगाहसेम इति (त) श्रीमानस्ति विद्याधराधिप, मां नृगाहवतीं माम तस्याऽऽत्मजा विद्धि । स पिता मामस्मिन् नगरे एकाकिनीं विमुञ्च्य केन हेतुना सपौरजनं क्वापि गत इत्यहं न जाने, तेनाह (य) शून्यवसतेरध्यात् वारिधौ उषस्य कस्पद्रुमाऽऽरुढा भवितव्यतां गायामि” । एवमुक्त्वती सा

नाम,—प्रजुह्वनमनकुपवचवपाते (इही तस्यु । करणे इहा) । प्रसादः,—चतुपद । चाप्याहि—अवय (चा + ष्या + भीट् हि) ।

(ष) आशात्—प्रत्ययितात् विद्युत्सादिवच (आश एवपिब्रह्मिणु इत्यमरः) । ह्य्या—उज्जनाहंम् अतीव सुन्दरीमिति भाव । अश्रीषम्—आचवर्षम् (सु + ष्ट् षम्) । अनुमार्गेण—एवं कल्पीकृत्य तत्र प्रवेशपथमनुसन्नेत्यर्थ । नि—महात् [“विद्यया वनभिवेति सोऽपि सन्नदानम् (वा) इति सन्न उर्थो] ।

(त) प्रकथा श्री,—अश्रीरस्य असीति श्रीनाम्—प्रसूतवन्पदपुत्रः (श्री + वसंसायां भृषि वा मठुप) । विद्धि—आभीहि [विह + षीट् हि इन्द्रजिहीवेति] (इडात् १ पा) इति षेचि] ।

(य) शून्या—हीना अन्विरक्षा इति वाचत् वसतिः,—शून्य आवास इत्यन्वयं (“वसतिर्वेग्यशानिभ्यो” इति आचव), वच तस्यात् ; वहा—शून्या वसति,—वास (“वसति, क्वात् छिदां वासि वातिवाच निवेतने इति मीदिनी) यत्र तस्यात् शून्यवसते,—निजवाहिवच (विच० । वहुनी) । उषस्य—उषस्य (उष + मस्य + ष्यप्) ।

तस्य (ढ) मुनेर्वचः स्मरता तेन राज्ञा पेशलैः सुवचोभिः
तथा अरज्यत, यथा अनुरागविवशा तत्क्षणं तस्य वीरस्य
भार्यात्वम् अङ्गीकृत्य समयमेकमभ्यधात्,—“आर्य्यपुत्र !
प्रतिमासं शुक्लकृष्णचतुदश्याम् अष्टम्याञ्च अनायत्ता चतुरो
दिवसान् यत्र क्वापि गच्छन्तौ अहं त्वया न निवार्या, नापि
द्रष्टव्या ; अत्र हि कारणं विद्यते” इति । ततः “तथा” इति
(ध) प्रतिपद्य स राजा गान्धर्वेण विधिना ता परिणीय तत्र
तया सह दिव्य भोगसुखं वुभुजे ।

एकदा सा ऋगाङ्गवती दिव्यसम्भोगसुखावस्थितं तं भूपं
प्राह स्म,—“नाथ ! त्वमिहैव प्रतौक्षस्व, कार्य्यार्थं क्वापि
अहं यामि, अद्य सा कृष्णचतुर्दशौ मम सम्प्राप्ता । आर्य्यपुत्र !
इहस्थश्च अमुं (न) स्फाटिकं नृहं मास्म गमः, मा अत्र
वाप्या निपतितो भव, तर्हि भूलोकं त्वं तत्क्षणं गमिष्यसि”

(ढ) मुने, —कुशस्य । पेशलैः,—मनीहरैः । अरज्यत—समतुष्यत [रञ्ज +
कर्मणि लुङ्-त “अनिदिता हल उपधाया क्ङिति” (६।४।२४ पा०) इति
रञ्जेर्नलोपः] । अनुरागेण—अतिप्रेम्णा, विवशा—विह्वला, आत्मसवरणाक्षमेति
यावत्, अनुरागविवशा—प्रणयाधीना (विष्ण० । ३या तत्पु०) । समय—नियमं
(“समयं शपथे भाषासम्पदी कालसविदी । सिद्धान्ताचारसङ्घेतिनियमावसरेषु च ॥
क्रियाकारनिर्देशं च” इति हैम) । अभ्यधात्—अधीकथत (अभि + धा +
लुङ्-ढ) । प्रतिमास—मासि मासि (वीष्णायामव्ययी०) । अनायत्ता—अनधीना,
विवशा इत्यथः ।

(ध) प्रतिपद्य—स्वीकृत्य (प्रति + पद + ल्यप्) । गन्धर्वाणामयमिति गान्धर्वं,
तेन गान्धर्वेण—गन्धर्वजात्यनुष्ठितेन, विधिना—नियमेन, “इच्छयाऽन्योऽन्यसयोगः
कन्यायाश्च वरस्य च । गान्धर्वं स तु विज्ञेयः सैथुन्यं कामसम्भवः” इत्युक्तरूपपरस्पर-
अनधीनपूर्वकमात्यपरिवर्चनरूपविधानेनेत्यर्थः । वुभुजे—अनुभवभूव [भुज + लिट्-ए
“भुजोऽनवने” (१।३।६६ पा०) इत्यात्मनेपदम्] ।

(न) स्फाटिक—स्फाटिकनिर्मितम् । मास्म गमः,—न गच्छ [गम + लुङ्-सि

इत्यङ्गा तमामन्वय तस्मात् पुरात् सा वद्विरगात् । राज्ञाऽपि
 ष्टहोतस्वद्वस्तां (प) जिज्ञासुरन्वयगतम्, अत्राचीञ्च तम ध्याम-
 व्याप्तयक्तवित्तं साकारमिव पातास्तमागच्छन्तं कमपि
 राजसम् । स च राजसः निपत्यैव घोरं रवं कुवन् तां
 ष्टमाह्वयतो वक्त्रे निक्षिप्य (फ) निगोषवाम् । तदवलीक्यैव
 स राजा अतिक्रोपेन सङ्घसा ज्वलन् (घ) निर्मोकसुखमुन्नय-
 ग्यामक्षेन मङ्गाऽसिना क्रोधाऽऽकृष्टेन धाविस्त्वा रक्षसस्त्व
 सन्दष्टोष्ठपुटं शिरशिच्छेत् ।

(ततो (भ) मोहनिश्चाऽन्धे विगष्टगतिके कान्ताधियोगार्त्ते

"ओतरी वक्त्रे च" (१।१।१७६ पा) इति कुञ्ज "न नाक्षयीनि" (१।१।१७७ पा)
 इत्यङ्गान्तप्रतिवेद्ये । भाष्या—दीघिवावात् ।

(प) प्रातुमिच्छ निश्चास —कुमेवं वमिष्यति इति निश्चिद्विभु [आ +
 ङ्ङ् + "नार्धतमिष्य च" (१।१।१६८ पा) इति ङ] । तम —अन्वयगतम् इव,
 ध्यामं—अन्वयगतं ध्यामं—निश्चयत इच्छं—सुखं विभं—नक्षरमिव यत् तं तमं
 ध्यामन्वाप्तयक्तवित्तम्—वर्तमानतयोरङ्गवचनमुन्नयन् (विच । ऋजूनी) साधारं
 —मूर्तिमन्वम् (विच) ।

(घ) निगोषवात्—अचित्तवात् [नि + ङ् + ङण्ट "अत इहातो" (७।१।
 १ पा) इति ङ् "इति च (८।१।७७ पा) इति ङीर्षं "रक्षामां निहायी
 ङ" (८।१।७९ पा) इति ङ] ।

(फ) निगोषवात्—अङ्गवात् मुञ्ज —अङ्गः, मुञ्ज —अप इव ध्यामक्षेप
 —ध्यामक्षेपेन निगोषमुन्नयन्ध्यामक्षेप—अनुकल्पितादिषु अन्वयगतिकेभ्यः
 (विच) । सन्दष्टो—इत्यनिपीडितो, ओष्ठपुटो वन ताडनं सन्दष्टोष्ठपुट—
 अत्रितोष्ठावरम् (विच । ऋजूनी) ।

(भ) मोह —मूर्च्छा पर निश्चा—राशिः शान्ताभावसाधनार्थेति भावः,
 तथा चन्धे—इतिमिच्छीने मोहनिश्चाऽन्धे—मिदाविरहज्जोकात् मूर्च्छितशक्तता
 निमोहितबोधने इत्यर्थः (विच । इपा तापु) विगष्टा—विचष्टा इति—
 अमनश्चिद्विरलम्, अन्व ताडनं विगष्टयति—वतिश्चिद्विरलिते, मोहोपस्थिता
 इति भावः [विच० । ऋजूनी० । "नप्यत (१।१।१६९ पा०) इति ङ] ।

मृपे अकस्मात् मेघमलिनस्य तस्य रजसः अङ्गं भित्त्वा उद्योतित-
दिक्चक्रा विमला चन्द्रसूर्तिरिव सा मृगाङ्गवती जीवन्ती
'अक्षताङ्गी विनिययौ । ता तथा सङ्घटोत्तीर्णा' कान्ता दृष्ट्वा
राजा,—“एहि एहि” इति वदन् प्रधाव्यैव आलिलिङ्ग । “प्रिये!
किमेतत् ? स्रग्नाऽयमुत माया ?” इति तेन पृष्टा सा संस्मृत्य
विद्याधरी प्रत्यभाषत,—“आर्यपुत्र ! शृणु, नायं स्वप्नः, नापि
माया ; अयं हि विद्याधरेन्द्रात् स्वपितुर्मम शापोऽभूत् । स मे
पिता बहुपुत्रोऽपि इह वसन् वात्सल्यात् मया विना आहारं
नाकरोत् । अहञ्च सर्वदा इह निर्जने (म) शर्वपूजाऽऽसक्ता
चतुर्दश्याञ्च द्वयोरेव पक्षयोरगच्छम् ।

एकदा चतुर्दश्यामिहाऽऽगत्य चिरं गौरीं समर्चयन्त्या
(य) मे दैवात् समस्तं दिनमवसितम् । तस्मिन् दिने स मम
पिता (र) मत्प्रतीक्षः क्षुधितोऽपि मां प्रति कुपितः किञ्चि-
दपि नाभुङ्क्त, नापि अपिबत् । ततो रात्र्याम् (ल) उपेतायां
सापराधा मामधोमुखीं भवितव्यताबलात् अस्नेहः शपति
स्व,—“यथा त्व मामवज्ञाय क्षुधात्तं सर्वं दिनं विस्मृतवत्यसि,
तस्मात् मासि मासि अष्टम्योश्चतुर्दश्याश्च हरार्चनरसात् पुरात्

मृपे (भावे ७मी०) । उद्योतितम्—उद्भासित, दिक्चक्र—दिङ्मण्डलं यथा सा
उद्योतितदिक्चक्रा—प्रकाशितदिक्समूहा (विण० । बहुव्री०) ।

(म) शवस्य—महादेवस्य, पूजायाम्—अर्चनायाम्, आसक्ता—अनरक्ता
शर्वपूजाऽऽसक्ता—शिवाऽऽराधनतत्परा (विण० । ७मी तत्पु०) । द्वयोरेव—शुक्ल-
कृष्णयोर्द्वयोरेवेत्यर्थः ।

(य) मे—मम (शेषे ६श्री०) । अवसितं—समाप्तम्, अवसानं जातमित्यर्थः
[अव + सो + क्त “द्यतिम्यति—” (७।४।४० पा०) इति इत्वम्] ।

(र) मद्य प्रतीक्षा—अपेक्षा यस्य स. मत्प्रतीक्षः,—ममागमनपथनिरीक्षण-
कारित्यर्थ (विण० । बहुव्री०) ।

(ल) उपेतायाम्—उपस्थितायां, मथीति शेषः, मधि समागतायां सत्या-

वद्विद्यान्तीं त्वां क्षतान्तमस्त्रामो नाम राक्षसी निगरिष्यति,
 ततयाप्य ह्यर्थं भित्त्वा भित्त्वा निरिष्यति, गापं ताञ्च
 निगरण्ययां न स्मरिष्यति, एकाकिनी च अत्र स्यात्सि”
 इति गापं दृष्ट्वा स मयाऽनुनीत ध्यात्वा गापास्तमकरोत्—
 “यदाऽहंपति यगर्कितुस्तव भर्ता भूत्वा राक्षसेन निगीर्णां
 त्वां दृष्ट्वा त राक्षसं निहनिष्यति, तदा त्व तस्य हृदयाविर्गता
 गापात् मोक्षमे स्रग्मरिष्यति च गापादिसदा निष्ठा विद्या” ।
 इति गापास्तमुक्त्वा इह मामेकाकिनीं मुक्त्वा (व) सपरिच्छदो
 नियधाद्रिं गत , अहं तदादेशेन गापसोद्वादिहावसम् । स
 गापयास्य मे शोषः, आता च सर्वत्र स्मृतिः ; तदद्य (श) तास
 पार्श्वगमनाय नियधाद्रिं प्रजामि, गापास्ते स्वगतिं प्राप्स्यमि

निरिष्यं (भारि ०मी०) । अट्ठोऽ—एकत्रयोमवपचोवदीरिष्यत्, एवै
 अत्रुह्योरपि इत्य—विषय चर्चने—पाराशरे शो रसः,—रास एतुराव
 इत्यव (“अङ्गाराशो विवे शीर्षे गुणे रासि दधि रसः” इत्यमरः) तद्व्यात् इराचन
 रमात्—विषयुक्ताङ्गरामात् (०मी तप्य० । ऐतो इमी) । क्षतान्तम्—बलवत्
 पोष्यः, क्षतान्तः,—विप्लवं भयं बध्नात् न क्षतान्तमन्नायः,—बलवत्पि बल इति
 भाष (विषयः ; वद्वित्री) । निगरिष्यति—नगरिष्यति (नि + वृ + षट्-प्रति) ।
 भित्त्वा—विदीर्ष (भिह + क्त्वा) निरिष्यति—निरीष्यति (निर + इ + षट्-
 प्रथि) । निगरण्ययां—राक्षसवचनं कुर्वन् । ध्यात्वा—चित्तविक्षा ज्ञानव्यो
 मुनेवर्ष (ध्ये + क्त्वा) । मोक्षमे—उद्धारिष्यते इत्यर्थः (मुक् + क्त्वा चर्चने
 लृट्-प्रथि) ।

(व) सपरिच्छदः—सपरिच्छादः (“परिच्छदः परिवारः इत्यमरटीकायां
 शौरव्यानिभातुश्रीश्रीश्रीश्री), निषयाद्रिं—निषयास्यं परतः, इतिवर्षेण शीमाय
 स्थितमिति भावत् ।

(ग) तासम्—पितृ (“तातोऽनुकल्पे पितरि” इति ईश्वरः) पार्श्व-
 गमनाय—समीपगमनाय तासपार्श्वगमनाय—पितृवर्षिष्वमनाय । गापास्ते—
 विद्या च अविद्याप दत्त तस्य चरमायै स्वपति—आ—अक्षीर्णा विद्याशरीरिता
 -विषयः, वति—दत्ता, ज्ञानं वा (“वति क्षीनार्तदत्तवो ज्ञाने कर्षात्पुत्रावयो”

इत्येष मे नियमः । त्वमिह (प) आस्व, व्रज वा स्वराद्रम्, अत्र ते स्वातन्त्र्यम्” ।

एव तयोक्तो नृपतिर्दुःखितस्ताम् (स) अभ्यर्थयामास, —“सुन्दरि ! सप्ताहानि त्वया न गन्तव्यं, सुसुखि ! प्रसीद, इह उद्याने त्वया सह क्रीडन् श्रौत्सुक्यं विनोदयामि । ततस्त्रं पितुः स्थानं गमिष्यसि, अहञ्च स्वस्थानं यास्यामि” ।

ततः सः “तथा” इति (ङ) प्रतिपन्नया तथा कान्तया तस्मिन्नुद्याने सजलीत्पलनेत्रासु “मा स्म याहि अस्मान् विहाय” इति इससारसनिचयैः स्वन्तीष्विव उत्क्षिप्तवीचि-हस्तासु वापीषु पडह रमे । ततः सप्तमेऽहनि स राजा

इति मेदिनी), वैशाधरी दगां, विद्याधरोचितामवस्थामित्यपः । नियम, —नियम, पित्रा निर्दिष्ट इत्यप ।

(प) आस्व—तिष्ठ (आस + लोट् स्व) ।

(स) अभ्यर्थयामास—यथाचे । शीत्सुक्यम्—उत्कण्ठाम् ।

(ङ) प्रतिपन्नया—स्वीकृतया । सजलीत्पल—जलविन्दुसदृष्टमिन्दोवर, नेत्र—चक्षुरिव यासां तासु, अन्यत्र,—सजल—साशु, उत्पलमिव नेत्रं यासां तासु सजलीत्पलनेत्रासु—साशुकुवलयमयनासु (विण० । षड्ब्री०) । इससारसनिचयैः,—जलम्यहंससारससमूहं, तेषां कलध्वनिकरणैरित्यपः (करणे श्या०), स्वन्तीषु—ध्वनन्तीषु, व्याहरन्तीषु इति यावत्, अन्यत्र,—क्रन्दन्तीषु इति ध्वनि (रु + श्रु + “उगितय” (६।१।४५ पा०) इति ङीप्), उत्क्षिप्ताः,—उक्षेलिता, आन्दोलिता इति भावः, वीचयः,—तरङ्गा, हस्ता,—करा इव यासां तासु, अन्यत्र,—उत्क्षिप्ताः,—उत्क्षेलिता, मा याहि मा याहि इति कृत्वा कृद्गमुल्याय आन्दोलिता इत्यपः, वीचय इव हस्ता याभि तासु उत्क्षिप्तवीचिहस्तासु—उद्यतीर्णिकरासु, वापीषु—दीर्घिकासु, कासुचित् नायिकासु इति ध्वनिः, चिरपरिचिता ब्राह्म तस्या भाविविधोगदु खं सीदमशक्रुवाना. स्वासु प्रस्फुटितोत्पलरूपसजलनेत्रै. क्रन्दन्त्य. तरङ्गपङ्क्तान् उद्यम्य इससारसाना ध्वमिरूपवाक्यै मा याहि इति व्याहरन्त्य तद्गमनं निवारयन्ति इति भावः । रमे—चक्रोड [रम + लिट्-ए “अत एकहल्मध्ये अनादेशाद्दे-र्लिटि” (६।१।१२० पा०) इति अभासलोप, अकारस्य एकारश्च] ।

(फ) युक्त्वा यत्र भूभोकमापिणो द्वारवापिकाऽस्ति, तत्र गृहे तां कान्ताममयत्, तत्र चाऽऽगत्य तां कण्ठे गृहीत्वा तस्यां वाप्यां निपत्य सङ्घाता तयो स्त्रपुरोद्याने वापीमध्यादुत्तस्यौ ।

तत्र कान्तासमेत प्राप्त त भूपं दृष्ट्वा उद्यानपासका प्रद्वष्टा गत्वा मन्त्रिणं दीघदर्शिनं जगदु । सोऽपि आगत्य पादयो पतित्वा तम् (ख) आनीतेष्ठिताङ्गं सपौरोऽभ्यन्तरं प्रावेगयत् । “अहो ! कथं सैवा दिव्याङ्गना यत्निन राज्ञा प्राप्ता ? या (ग) प्योन्नि विद्युदिव चणदृश्या मया दृष्टा, धाया नन्नाटाधरपङ्क्तिपु यम्य यन्निष्ठितं, तत्तस्य असम्भाव्य मपि अवगम्यम् उपतिष्ठते” । इति तस्मिन् (घ) मन्त्रिसुख्ये चन्त्यस्मिन् जने ध्यायति, मा सृगाद्भवती त भूपति स्वदेशाऽऽगतं दृष्ट्वा पूर्णसत्ताहा वैद्याधरीं गतिं गन्तुमिदीय, परं तदा

(ख) युक्त्वा—उपायेन कैमचित् न्यासितेवम् । भूभोकमापिणी—नम्य मानिणी (विच०), द्वारमुता वापिका द्वारवापिका—भूभोकमवाप वा सङ्घाता दीघदर्शिनः (प्राक्वापि०) । तत्र—यत्रादवस्था सङ्घ ।

(घ) आनीता—उन्नाया ईशुता—चनिष्ठविता, अङ्गना—कामिनी इव तम् आनीतेष्ठिताङ्गं—सन्नायाकाङ्क्षितमायिषं (विच । वृत्ती), सपौट—पुरवासिबर्गसङ्घत (मन्त्री इत्यत्र (विच०) ।

(ग) प्योन्नि—वारिचि सप्तदशै इत्यत्र चन्त्र,—प्योन्नि—वाचापि (“प्योन्नि वारिचि चाङ्गनामि भास्वरत्नाङ्गनापदे” इति मैदिनी) । अच—अचमार्गं इत्या—उत्तरीया चणदृश्या—सुदृशनाममवधीकनाङ्गां एवम्,—प्योन्निम वारिचो विमलनात् कुन्त्र,—वचिदृशमन्त्रान् इति भाव (विच । सुपुपिति घ) । वाया—विद्यायाः । उपतिष्ठते—ससुपुनप्यतीत्यर्थ [उप + प्त्वा + ष्ट् + क्त्वा] (१।१।२५ पा०) इत्यादिपदम्] ।

(घ) मन्त्रिणु—चमन्त्रेणु, सुख्य—यवान् तस्मिन् मन्त्रिसुख्ये—सचिन्त्रेणु (७मी मपु० । मारि ७मी०) । प्यापति—विपद्यति (प् + ष्ट्) । विपु—पुद्गलानिषु वेद्याधरो वा पुद्याधरो—विप्रावरस्यन्विनी इति—कुन्त्रम्, इत्यादि

उत्पतनी विद्या स्मृतौ नाविरासीत् । ततः सा (ङ) सुषितव परं विषादमगमत् ।

“कथमेव विषयाऽसि ? प्रिये ! वद” इति राज्ञाऽभिहिता सा विद्याधरी तमब्रवीत्,—“अहं शापमुक्ताऽपि यत् (च) इयञ्चिर त्वत्स्नेहपाशसयमिता स्थिता, तेन मम विद्या दिव्या गतिश्च नष्टा” । तदाकर्ण्य राजा,—“ममेयं विद्याधरी (छ) सिद्धा” इति प्रहृष्टः महान्तमुत्सवं चकार । तदवलोक्य स दीर्घदर्शी मन्त्रौ निशि गृह गत्वा शयनोप प्राप्य च सहमा

मित्यर्थं, विद्याधरलोकगमनोपयोगिनी शक्तिमिति यावत्, यद्वा,—गति—मार्गे, विद्याधरलोकगमनाय निद्विष्ट पन्थानमित्यर्थं, यद्वा,—गति—ज्ञान, विद्याधरो-
चितामाकाशगतितिरस्करण्यादिविद्यामित्यर्थं (गति स्त्री मार्गदृशयोऽने श्राधा-
ऽभ्युपाश्रयी ” इति मेदिनी) । इवैष—अभिलक्षाप (इष + लिट् णत् “अभ्यासस्था
सवर्णे” (६।४।७८ पा०) इति अभ्यासस्य इय] । उत्पतनी—ऊहगामिनी,
व्योममार्गे विचरणशक्तिसाधिका इत्यर्थं । आविरासीत्—प्रादुरभवत्, आविर्भवतो-
त्यर्थः (आविस् + अस + लङ्-ट्) ।

(ङ) सुषिता—घृता, चौरैरपहृतसर्वंस्वा इत्यर्थं, उत्पतनीविद्याया विस्मरणा-
दिति भावः, यद्वा,—सुषिता—खण्डिता, शक्ताऽऽहता इति भावः (विष्णो ।
सुष + क्त, स्त्रिया टाप् । “सुषित इतखण्डितयो ” इति मेदिनी) ।

(च) इदं परिमाणमस्य इयत्—एतावत् [इदम् + “किमिदम्भा वी घ ”
(६।२।४० पा०) इति वतुप्, वस्य च घ. “इदंकिमीरोश्को” (६।१।६० पा०)
इति इदम ईशादेश, “यस्येति च” (६।४।१४८ पा०) इति ईशो लोप], चिरं
—दीर्घकाल, त्वयि स्नेह,—प्रीतिः, पाश,—रञ्जुरिव, तेन सयमिता—आवृत्ता
त्वत्स्नेहपाशसयमिता—तव प्रणयरञ्जुवद्धा (विष्णो । श्या तत्पु०) । दिव्या गति,
—आकाशगति ।

(छ) सिद्धा—निष्पन्ना, अमेव स्त्रीत्वेन प्रतिपन्ना, इतः परं न विद्याधर-
पुरीं गमिष्यतीति भावः, यद्वा,—सिद्धा—नित्या, सदैव मत्सकाशे स्थास्यति नान्यत्र
थास्यतीति भावः, (“सिद्धी व्यासादिके देवयोनी निष्पन्नमुक्तयोः । त्रित्ये प्रसिद्धे”
इति हेम.) ।

(ज) दृत्स्कोटेन व्यपद्यत । ततो राज्ञा स्वयं दृतराज्यभारः
तया भृगाद्वयस्या सह विरः स्वगसुखमनुभवन् तस्मै" ।

इति कथामाग्याय स वेतामः पर्यपृच्छत् — "राजन् !
स्वामिनस्तथा (भ) अभ्युदये सम्पन्ने तस्य महासन्धिषु हृदयं
यत् स्फुटितं, तस्य को हेतुः ? किं दिव्याङ्गना मया नाऽऽता
इति गुचा ? वा राज्यार्थिन पुन राजाऽऽगमनजेन दुःखेन ?
यदि ज्ञानमपि एतत् मह्यं न वक्ष्यसि, तदा ते धर्मो (व्य) वि
मह्यप्रति, याम्यति च ते गिरः प्रतधा स्फुटितम्" । इत्याकर्ण्य
राजा त वेतामम् भवादीत् — "योगीश्वर ! नैतत् ह्यमपि
(ढ) शुभचरिते सन्निवरे सम्भवति, किन्तु 'येन भूसुजा
सोमाधानुरागात् राज्यसुपेक्षितम् अमुमा तु दिव्यस्त्रीरक्षस्य
तस्य अत्र का वासा ? तस्मै कष्टे कृतऽपि प्रत्युत दोष एव
समधिको ज्ञात' इति विभावयतस्तस्य सन्निवरो हृदयं स्फुटित

(ज) दृत् — दृढपक्ष आट., — स्फुटनं विहरणमित्यत्र, तत्र हृत्स्कोटिन—
बधोविदरचन ।

(भ) अभ्युदये—इती दिव्याङ्गनादपस्यज्ञाने इत्यत्र । एषा—श्रीविम ।
राज्य—राज्यम् अत्रचित्तु—नाचित्तु श्रीविमस्य इति राज्यार्थिन., —राज्यसौहृदय
["दृष्टव्यतो विमिषाप्सोव्ये (१।१।७० पा०) इति वाच्योक्ते चिति] ।

(व्य) विमह्यप्रति—अत्रिचरिते, विमहा मरिचवतोमव [वि + मव + कृद्-कति
"नन्निममोमचि" (७।१।६ पा) इति तुम्] ।

(ढ) शुभचरिते—साहाय्यभावे । उपेक्षितम्—अपेक्षितम् (उप + ईष + क्त.) ।
दिव्याङ्गना—विद्याकराङ्गनाः रक्षस्य—वाससस्य दिव्यस्त्रीरक्षस्य—विद्यापरी
प्रसन्नस्य (विद्य० । ७।१० । १०) । अत्र—राज्योपेक्षे । वाचा—वया इत्यत्र । कष्ट
—राज्यं राज्याख्ये लभीभावविधानाव दीवोदयस्यज्ञानोरे इत्यत्र । प्रत्युत—नैव
रीतिः, दोष एव—अत्रिचरिते एव अत्रिचरिते हीदयस्यभाव भावस्य एषा दिव्याङ्गना
दत्रमपि नाकृत, राजाऽपि तत्रात्ता नाकृतोत् अत्र. से दीवयस्यज्ञानं इत्याव
एव कृत्यात् इत्याव । विभावयत — विभावयत (वि + भू + चिप् + क्त) ।

मिति मन्चे” । इत्यभिहितो वेतालः स (ठ) मायी तत्क्षणात्
निजमेव निलयं जगाम । राजाऽपि तमवाप्तुं पुनरुद्यतः तमेव
शिशपातरुमाससाद् ।

अथ त्रयोदशकथा ।

अथ राजा पुनः शिशपासूलं गत्वा तं वेतालं स्कन्धमारोप्य
पूर्ववत् प्रातिष्ठत । गच्छन्तञ्च तं पुनर्वेतालः प्राब्रवीत्,—
“राजन् । शृणु सङ्घिसामिकां कथाम्,—

अस्ति वाराणसी नाम पुरी । तत्र देवस्वामीति राजमान्यो
द्विजः कञ्चित् प्रतिवसति स्म । तस्य महाधनस्य हरिस्वामीति
सुतोऽभवत् । (क) तस्य लावण्यवती नाम उत्तमा पत्नी
असीत्, या तिलोत्तमादिसुराङ्गनानिर्माणेन शिञ्चितकौशलो
विधिरनर्घरूपलावण्यैर्विनिर्ममे । कदाचित् स हरिस्वामो तथा

(ठ) माया—कुडकम् अस्यासीति मायी—कुडकी (विण० । अस्यर्थे इन्) ।
निलयम्—आवास, शिशपातरुमिति यावत् ।

(क) तस्य—हरिस्वामिन । तिलोत्तमा—तन्नामाश्वरा, आदियांसा तादृश्यः
सुराङ्गना,—देवकामिन्य, अप्सरस इत्यथ, तासां निष्माणेन—सृजनेन तिलो-
त्तमादिसुराङ्गनानिष्माणेन—तिलोत्तमाप्रभृत्यप्सरसां निष्मित्या, शिञ्चित—बह्वप्सरी-
विनिर्माणेन अभ्यसमित्यथ, कौशल—नैपुण्यं येन स शिञ्चितकौशल,—पुन पुन-
रुत्तमाङ्गनासुत्या अभ्यसितसृजनपारिपाञ्च्य इत्यथ, (विण० । बहुव्री०) । नास्ति
अर्घं,—मूल्य, मूल्यानाक्रयत्वादिति भावः (“मूल्या पूजाविधावर्घं ” इत्यमर), यस्य
तादृशं यत् रूपलावण्यं—सौन्दर्यादिकमित्यर्थं, तै, अनर्घरूपलावण्यै,—अमूल्य-
सौन्दर्यप्रभादिरित्यर्थ, (कर्मधा०), विनिर्ममे—ससर्जं (वि + निर् + मा +
लिट्-ए) ।

काम्तया चन्द्रांशुगीतसे (ष) इर्म्ये रतियान्तो निद्रा ययौ ।
तस्मिंय काले (ग) कामचारी मदनवेगो नाम विद्याधरकुमारः
तेन पया नभमि मञ्चरम् तत्र समायात् अपश्यञ्च तां लावञ्च
वर्ती पत्यु पाञ्च सुताम् । स तु दृष्ट्वेव तां सुतामेव गृह्णीत्वा
नभोमार्गेण प्रायात् ।

अप्येन च प्रबुद्धो हरिस्त्रामी तां प्राप्तेऽश्वरौमपश्यन् समन्वर्म
गयनादुदतिष्ठत्,—(घ) “अहो ! सा मम काम्ता क्व गता ?
कुपिता किं मयि ? आहोस्त्रित् प्रच्छन्ना मच्चित्तं भिन्नासु
क्वापि स्थिता परिहसति ?” इत्येव बहू (ङ) वितर्कयन्
व्याकुलः समन्तात् इर्म्यप्रासादवल्गुभौषु अन्विष्यन् निशि
अभ्रमत् परम् प्रागृह्णीत्यानात् सवत्र चिन्वन् कुतोऽपि तां न
प्राप । ततः शोकाग्निमुन्मत्स (च) सगहद विवक्ष्णाप — “हा !

(ङ) इर्म्ये—सौरे इत्युक्ते इति वाचत् ।

(ग) कामिन—भेष्यवा चरितुं—चरितुं शोचनञ इति कामचारी—
वपञ्चविचारी [“सुव्यजातो विमिक्षाञ्छोस्ते” (११२ ०८ पा) इति चिनि] ।

(घ) अहो—अहो वदन्वचनत्वम् । आहोस्त्रित्—वचन (वच) ।

(ङ) वितर्कयन्—विचारयन् (वि + तर्क + विच् + क्त) । इर्म्ये—चरितुं
वासयङ् (“इर्म्यादि चरितुं वाच इत्यमरः), शासाव्,—ईशावार (शासावी
शैवमुञ्जाम् इत्यमरः) वल्गुभौ—चन्द्रमाया शीघोपरिच्छेदप्रसिद्धम् (पिच्वा
चर” इति वल्गुमाया । गृह्णीते वल्गुभौ च—शासी शीघोर्ह्रस्वनि” इति रमस)

तासु इर्म्यप्रासादवल्गुभौ—सशोयाशुचिष्वादीवाकारशीघोपरिच्छेदितु, स्यद्वि
दीवमन्दिरे इर्म्येपरिच्छेदस्यद्वि शैवञ्च (इव) । परं—चिन्तु, यद्विद्यानात्—
यद्वल्गुभौपञ्चोपवनात् या—व्याप्य चागृह्णीषान्—इर्म्येनारब्ध यद्विद्यानात्—

व्याप्यञ्चैः तस्यात् [“वाङ्मव्याप्यवचने” (११३०८ पा) इति इनी ।
“वाङ्मव्याप्यवचिष्वा” (११३११ पा) इत्यमरः] । चिन्वन्—चिन्वन्
इत्यञ्च (चि + क्त), कुतः,—कथापि ज्ञानात् विमपि ज्ञानतन्विषयेषु
(अन्वेष्ये इती) ववा—कुतः,—कुत्रेवञ्च ।

(च) सगहदः—शोकत्राहसंहरणस्यदीव्रतवा चक्षरमावचनित्वं, शैव सां

चन्द्रमुखि । हा ! ज्योत्स्नासिताङ्गि । हा । प्रिये लावण्यवति !
रात्र्या तुल्यगुणहेषात् अनया किं न सोढाऽसि ? । त्वया कान्त्या
जिता योऽयं चन्द्रः चन्दनशीतलैः (छ) करैः मामसुखयत्, सोऽयं
त्वया विना लब्धान्तर इव तैरेव ज्वलद्भिरङ्गारैरिव विषदिग्धै-
राशुगैरिव मा तुदति” । इत्येवं विल्लपतस्तस्य हरिस्वामिनः

सगद्गदम्—अस्यष्टाक्षरं यथा तथेत्यथ (क्रिया विण०), विल्लाप—परिदिद्वि
(वि + लप + लिट्-णल्) । ज्योत्स्ना—कौमुदी, तद्वत् सित—गुधम्, अङ्ग यस्या.
तस्मिन्नुद्भौ ज्योत्स्नासिताङ्गि ।—चन्द्रिकाधवलकलेवरे । । रात्र्या—यामिन्या (कर्तृ),
तुल्यगुणेन—सदृशगुणेन, समानगुणवत्त्वयेत्यथ. (हेतुना), यो हेष,—दृष्ट्यां, तव
गुणासदृशता इत्यथ, तस्मात् तुल्यगुणहेषात्—समानगुणासदृशनात् (श्या तत्पु० ।
हेतौ प्रसो०), तुल्यगुणत्वञ्च रात्र्या सह लावण्यवत्या चन्द्रबन्धुखत्वात् ज्योत्स्नावत्
सिताङ्गलावण्यादिमत्त्वाच्च अवगन्तव्यम्, चन्द्रस्यैव रात्रेरुपस्थापकत्वात् चन्द्रस्य रात्रे-
र्मुखभूतता, लावण्यवत्यास्तु अतिमुन्दरमुखत्वात् चन्द्रबन्धुखत्वम्, अत एव निशया
सह स्वस्या तुल्यगुणत्वम्, एव ज्योत्स्नालावण्यादिकमपि निशयानेव चन्द्रोदये
वायते, अतस्तयो रात्रेरङ्गभूतत्वं, लावण्यवत्या अपि ज्योत्स्नासमानशुभाह्लादकाङ्ग-
कान्तित्वात् लावण्यपूर्णत्वाच्च निशया तुल्यगुणत्व, दृश्यते च लोके तुल्यगुणपुरुषद्वय
परस्परं द्वेषत् अन्योऽन्यमपकरोति, एव रात्रिरपि तुल्यगुणा लावण्यवतीं द्वेषन्ती
स्वप्रतिष्ठासंरक्षणार्थं ता हतवतीत्याशयः । सोढा—चान्ता, सहनार्हा इत्यर्थः, सोढा.
इत्यत्र लभिति शेष [सह + क्त “हो ढ ” (८२३१ पा०) इति हस्य ढ “क्षप्तयो-
र्धोऽध ” (८२४० पा०) इति निष्ठा वस्य ध “ष्टुना ष्टु ” (८४४१ पा०) इति
धस्य ढ “ढो ढे लोप ” (८२३१३ पा०) इति ढकारलोप] ।

(छ) करैः,—किरणैः । असुखयत्—सुखमन्वभाषयत्, सुखिनमकरोदित्यर्थः
[“सुखदुःखतत्करणे” इति सुखशब्दात् “तत्करोति तदाचष्टे” (ग०) इत्यनेन
करोत्यर्थे णिचि “प्रातिपदिकाह्लात्वेर्बहुलमिप्रवञ्च” (ग०) इत्यनेन णिचि परे
चिलोपे सुखि इति धातो लङ्-ट्] । लब्ध—प्राप्तम्, अन्तरम्—अवकाशो येन स
लब्धान्तर,—प्राप्तावसरः, तवानुपस्थित्या भयशून्यः इत्यर्थः (विण० । बहुव्री०),
तैः—करैः । विषदिग्धैः,—विषलिप्तैः (विण० । श्या तत्पु०), आशुगैः,—वायैः
(“आशुगो मासुते वाणे” इति शाश्वत) । तुदति—पीडयति (तुद + लट्-तिप्),
सौन्दर्यसङ्ग्रामे त्वया पराजितश्चन्द्रः त्रैः शीतलैः करैः लक्ष्म्यात् नियत मा. सुखिन-

मा मिशा कृच्छ्रेण (अ) ध्यरंसीत् न तु विरहस्यया । अथ
 प्रात (भ) मास्यान् करे विग्रहस्य सन्तमसं विमिद, यरं
 तस्य हरिस्त्रामिमी मोहान्धतमसं न भीत्तु चक्षणे । (ज) तीर्षं
 निगोयक्राष्टेरिव वितीर्षस्त्राष्ट करुषाऽऽकृन्दिस्तस्यनि यतगुह्यत्वं
 भेजे । स ह्यजगै (ट) सात्स्वप्रमानोऽपि विद्योगामनदीपितः

नक्षरीन् इवाभौ कदमादात् द्विद्व बन्धा निर्भौव स एव चन्द्रः सैरिव चरै ना निव
 घोडवति इति सरुवाभे ।

(अ) ध्यरंसीत्—अपायनम् अतिशयान्धविश्वः [मि + रस + इङ् इ
 "आहपरिधी एत् " (१।१।८३ पा०) इति परस्मैपदम्], न तु विरहस्यया इत्यत्र
 ध्यरंसीत् इति घोडलोपम् ।

(भ) मास्यान्—ह्ये । विश्व—अवतः, सन्तमसं—विश्वसन्तमः, सवतो
 व्यापि चक्षुकारमित्यत्र ("तमः । विश्व सन्तमसम् इत्यमरः), विमिद—
 नमाम् (मिद + छिट् + लृट्) । तीर्षं—अविद्या नक्षत्रयोश्चक्षितासन्निरिवैव
 इत्यर्थे ("वय मोही तृष्टिश्च साहविद्यावाच मुच्छन्ते इति वैदिनी), स एव
 चक्षुत्तम्—वाङ्मार्गं निविशान्धकारमित्यत्र (ध्यासे वाङ्मन्धतमसम् इत्यमरः)
 तं मीहान्धतमसम्—अज्ञानचक्षुश्चक्षुः [अज्ञानसन्तमससन्निति परस्मैपदम् "अथ
 सन्तमोश्चक्षुत्तमः" (१।१।८२ पा) इति ह्यमासान् चङ्] । चक्षणे—अज्ञान
 (चस + छिट् + लृट्) ।

(ज) तीर्षं—सतीर्षां अतिवाहिता इत्यर्थे निशा—रात्रिः देवी तीर्षनिर्गै,
 —वापितरादिर्षीः, चक्षुवाक्या सद्य निश्चिह्नतया इति भावः चक्षुः—
 चक्षुःशब्दस्यै, चक्षुवाक्येतिवचः, वितीर्षं,—विकृति यत् अज्ञानात् दूरतदिवत्
 इत्यर्थः । चक्षुः,—दीप्त स चाहो चाकृन्दिस्तस्यनि,—अन्धप्रवृत्तः, चक्षुवाक्यस्यै
 —वाङ्मार्गस्यनि (चक्षुवा । चाकृन्दिस्त इति नारी चः, तैव "अहमिद्विती मायो
 द्रव्यवत् इत्याहते इति न्यायात् चाकृन्दिस्तम् चाकृन्दि इत्यर्थः, "चाकृन्दि" इत्यने
 ज्ञाने निमदाकचतुष्टयो । आतर्ष्येपि च पुंश्चि क्त्वात् इति वैदिनी) चक्षुवाक्य
 चक्षुः निशावां परस्परविकृता ननुमवतीरे तृतीयं चासे इति अविद्यमवप्रसिद्धिः ।
 निज्ञानसन्तमे च विमुक्तचक्षुः चक्षुश्चक्षुः चक्षुःशब्दमाहवति । हरिस्त्रामिमी तु एतस्य
 पितृदा अविद्यमवचम् उच्ये चक्षुः इत्यर्थः ।

(ट) सात्स्वप्रमानः—आज्ञानप्रमान (चाकृन्दि + चिच् + चक्षुषि भागच्) ।

तां प्रेयसीं विना धृतिं न लेभे; “इहानया स्थितम्, इह स्नातम्, इह प्रसाधन कृतम्, इह च विहृतम्” इति इतस्ततः रुरोद । (ठ) बन्धवः सुहृदश्च तमेवं प्राबोधयन्,—“न तावत् सा मृता, कथं वा त्वया आत्मा हन्यते ? तदवश्यं तामवाप्तासि, धैर्य्य-मवलम्बस्व, तां गवेषय च, धीरस्य उद्योगिनोऽप्राप्यमिह नास्ति” इति । इत्येवं (ड) बोधितः स हरिस्वामी कृच्छ्रेण कैश्चित् दिनैः धृतिं बबन्ध, अचिन्तयच्च,—“सर्वस्वं ब्राह्मणसात् कृत्वा तीर्थानि तावत् भ्रमामि, पापसञ्चयञ्च क्षपयामि, पापक्षये जाते जातु तां प्रियां भ्रास्यन्नवाप्नुयाम्” । इत्यालोच्य स समुत्थाय स्नानादिकमकरोत् ।

अन्येद्युश्च (ठ) सत्रे विविधान्नपानानि कृत्वा अवारितं द्विजन्मनामभ्यवहारमकारयत्, धनानि च तेभ्यः सर्वाणि

धृति—धैर्य्यम् । प्रसाधन—वेश्म, अलङ्करणमित्यर्थं, अलङ्काररचनादिना आत्मनः शोभासम्पादनमिति यावत् (“सिद्धौ वेशे प्रसाधनम्” इति मेदिनी) । विहृत—क्रीडित (वि + हृ + कृ) ।

(ठ) बन्धवः,—ज्ञातयः (“सगोवधान्धवज्ञातिबन्धुस्त्वन्वजना समा.” इत्यमरः) । एव—वक्ष्यमाणप्रकारेण, प्राबोधयन्—समाश्रययन् (प्र + बुध + णिच् + लङ्-पन्) । अवाप्तासि—लब्धासि [अव + आप + लुट्-तासि “अनद्यतने लुट्” (३।१।५ पा०) इति लुट्] । अवलम्बस्व—आश्रयस्व (अव + लधि + लोट्-स्व) । गवेषय—अन्वेष्य (गवेप + णिच् + लोट्-हि) ।

(ड) बोधितः,—आश्रासितः (बुध + णिच् + क्त.) । बबन्ध—आलम्ब्ये इत्यर्थं, (बन्ध + लिट्-णल्) । ब्राह्मणेभ्यः, देयं ब्राह्मणसात्—विप्राधीनमित्यर्थं, [“ब्राह्मण + “देये वा च” (५।४।५ पा०) इति सातिः] । पापसञ्चय—सञ्चितपापं, क्षपयामि—नाशयामि [क्षप + णिच् + लट्-मिप् । अथवा—क्षै + णिच् + लट्-मिप् “आदेव उपदेशेऽशिति” (६।१।४५ पा०) इति ऐकारस्य आकारे कृते “वर्तिङ्गोष्ठी—” (७।१।३६ पा०) इति पुगागमः] । जातु—कदाचित् । अवाप्नुया—लभेय (अव + आप + लिङ्-याम्) ।

(ढ) सत्रे—यज्ञे, सदादाने वा, “सदात्रत” इति प्रसिद्धे अन्नपानादि-

प्रादात् । (ण) ब्रह्मस्थमापचित्तय स्वदेशाग्निगत्य प्रियां प्रासु
 तीयानि भ्रमितुमगात् । भ्राम्यतय तस्य (त) भीमो धीमत्सु
 कैशरी प्रचण्डादित्यवटमो दीप्ततद्रग्निर्केशरः समाजगाम् ।
 समीरणय प्रियाविरहसस्तप्तानां पान्यानां निग्वासमाहृतै
 (य) न्यस्तोष्ठा इव चत्युष्णो वदति स्म । अस्त्राग्रयाव (द) शृण्वहि
 याण्डपट्टा धर्मसुतास्युसम्पदं स्फुटितहृदया इव हृद्यन्ते स्म ।

प्रादात् इत्ययं ("सवनाच्चादौ एते पदादाने बनेऽपि च इत्यमरः) । चकारितम्—
 चतिविहं तथा तथा (द्विधा विच) । चत्युष्णो—धीमत्सु (चमि + च +
 ङ + चम्) ।

(ण) ब्रह्मथी भावः कर्म वा ब्रह्मर्षि—ब्राह्मणापात्, पूजनादिकं ब्राह्मणकर्म
 वा इत्यर्थः, तन्नात्र—तद्वैव विच—वर्ग यत्र स ब्रह्मर्षिमात्रविचः,—विप्रत्ययाप
 विमच, (विच० । वृद्धी) ।

(त) भीमः,—भयानकः एकत्र —प्राचिना तीव्रसनापदावचनान् चक्रे
 —भीतिजनकत्वान् शोचतुः,—निदासनाच्चः, कैशरी—किञ्च इव स शीघ्रं
 कैशरी—शीघ्रवाचकपः सिञ्च (लपनितिष) सिञ्चतु सावजनः प्राची शीघ्रवाचस्तु
 न तथा, शीघ्रवाचचेन सिञ्च तथा तत्र सुखादिवचनं किं मयि ? इत्यो
 ब्रह्मर्षी सुखादिकं प्रदशयति प्रचण्डेति ।—इत्यर्थः—सुतोष्णः, चाविष्णुः,—सूर्य
 बदमं—मुखनिव वक्त्रे न शीघ्रवाचि सूर्यदीपो तीक्ष्णतरो मयि इति सगर्ह
 भुतमेव (विच । वृद्धी) सिञ्चल कैशरादिकं विद्यते शीघ्रवाचस्तु सिञ्च, तथा
 कीदृशं तत्र कैशरः मये ? इत्याशंसावामाह शोचति ।—शीघ्रा —प्रमोक्षणाः,
 तत्र—सूर्येण रश्मिः,—विरहाः, कैशरा —वटः इव, सिञ्चतीवाचरोमाच इव
 इत्यने यत्र स शीघ्रतद्रग्निर्केशरः —दीप्यतस्त्वित्यस्यकपसटाच्च इत्ययं ; सिञ्च
 चापिङ्गवा सुखा कैशरा विद्यन्ते, शीघ्रशीघ्र सूर्येणस्यचं परितः शी चापिङ्गवाः
 चतुरस्रावा मधुखा प्रधावा इव हृद्यन्ते ते एषाव कैशरपट्टप्रलेपावपातव्याः ;
 चतुरस्रिनाचकपकेशरान् शीघ्रवाचस्तुसिञ्च तीक्ष्णसूर्यविरहचपं बदमं प्रधाव
 क्वमत् पश्चिन्तु प्रधावाव इत्ययं ।

(ष) चत्,—आप्यतवा निष्टुट् आसीन्नत इत्यर्थः, स्रपा—इत्याव वचिन्तु
 वा चकीचा—आसकपेव चपितस्रपा (विच । वृद्धी) ।

(इ) एवमिति—इत्येतस्यैव इत्यर्थो गच्छन्ति, एव एव विद्याभूति—

पादपाश्च पक्षिणा (घ) चीत्कारमुखरास्तापस्नानदलाधराः
मधुश्रीविरहिण इव समदृश्यन्त ।

तस्मिन् काले अर्कतापेन कान्तावियोगेन क्षुधया तृपया
अध्वश्रमेण चातीव क्लान्तो हरिस्वामी भोजनार्थी भ्रमन्
कञ्चित् ग्राममाससाद । तत्र च पद्मनाभनाम्नः विप्रस्य गृहे
बहून् विप्रान् (न) भुञ्जानान् दृष्ट्वा द्वारशाखा समालम्ब्य
निःशब्दनिश्चलस्तस्यौ । तथा स्थित तमालोक्य तस्य याञ्जिकस्य
विप्रस्य गृहिणो साध्वी सञ्जातदया व्यचिन्तयत्,—“अहो !

विशेषेण पाण्डुवर्षता गतानि, पद्मानि—कर्ममा येषां तादृशा गुण्यद्विपाण्डुपङ्काः,
—सूर्यकिरणसम्पर्केण रसशोषणात् पाण्डुवर्षकर्ममान्विता (विष्ण० । वदुत्री०),
धर्मो—आतपेन, रौद्रेणेत्यर्थं (“धर्मं स्यादातपेऽपि च” इति शाश्वत.), लुप्ताः,
—विनष्टा, गुप्ता इति यावत्, अस्मूनि—जलाम्बेव, सम्पद,—विभवा येषां ते
धर्मलुप्तान्नुसम्पद,—आतपगुण्यवारिच्छपधना (विष्ण० । वदुत्री०), स्फुटितदया,
—विदोषवच्यप्यक्षा, जलशोषणेन तलभागस्य उन्मुक्ततया कर्मनानामपि गुण्यतया
विदोषतया च दृश्यमानाभ्यन्तरभागत्वादिति भावः (विष्ण० । वदुत्री०) ।

(घ) चीत्कारेण—उच्चरवेण, मुखरा,—सशब्दा चीत्कारमुखरा,—विपुल-
कलरवयुक्ता इत्यर्थः, मधुश्रीवियोगेन उच्चैर्विलापपरायणा इति भावः, तापेन—
आतपसन्तापेन, स्नानानि—स्नानानि, दलानि—पद्मानि एव, अधरा,—दन्त-
च्छेदा येषां ते तापस्नानदलाधरा,—रौद्रदग्धकिसलयरूपाधरौष्ठाः, चीत्कार-
शब्दकरणे मुखस्यावशकत्वात् मुखस्य च षोष्ठाधराद्यवयवसमुदायत्वात् अत्र नव-
किसलयानां मुख्यावयवाधरत्वेनीत्प्रेक्षणमधिगन्तव्यं, विरहिणोऽपि प्रियवियोगसन्तापेन
अधरस्नानता लोकादृष्टा एव, मधो—वसन्ते, वसन्तागमे इत्यर्थं (“मधुर्मतो
वसन्तेऽपि” इति शाश्वत), या श्री,—शोभा, (काचिन्नायिका च इति ध्वनि.)
तथा विरहिणः,—वियोगिन मधुश्रीविरहिणः,—वसन्तकालोचितसौन्दर्यपरित्यक्ता
इत्यर्थः ।

(न) भुञ्जानान्—अन्नत [भुज् + शानच् “भुजोऽनवने” (१।१।६६ पा०)
इत्यात्मनेपदम्] । द्वारस्य शाखां द्वारशाखा—द्वारावयवविशेष (“चौकाद्”
“बाशु” इति नाम्ना प्रविद्धाम्) ।

(प) क्षुत् नाम गुर्वो कश्च साधवं न कुस्यात् ? पक्षेय कोऽपि भ्रमार्थो द्वारि भवोमुपस्थितति , दृश्यते चासौ दूरादभ्यागत इव सातः शीघेन्द्रिय , तदेयः भस्मदानपात्रम्" इत्यवधार्य सा साध्वी परमात्मनः सष्टतयर्थं पात्रमुत्पिच्य पापिभ्या भानीय प्रत्ययवती तस्मै ददौ जगाद च एन,—“भुङ्क्ते इह कश्चित् वापीतटे गत्वा" । सोऽपि "तथा" इति तदत्रपात्रं गृहीत्वा नातिदूरतो गत्वा क्षापि वापीतटे पटतरोरध स्थापितवान् ।

ततः स तत्र वाप्यां पाणिपादं प्रक्षाल्य (फ) आप्तम्य च यावत् भक्षयितुं सद्यं परमात्मसुपैति, तावत् कश्चित् श्लेनं कुतयित् चक्षुः पादद्वयेन च एकं कृष्यसर्पं गृहीत्वा तस्मिन् सरावुपाविशत् । तेन पक्षिणा (घ) आक्रम्य उड्डमानस्य

(प) क्षुत्—क्षुधा नाम—सन्धावनावकमन्त्रं गुर्वो क्षुधा सर्वेषामपि साधवं कुर्ष्यादिति सन्धावनामीत्यर्थः, वरा—नाम इति कुम्भावकमन्त्रवत् वृद्धसो क्षुधा विचर या सन्धौव साधवं कुर्ष्यादित्यर्थः ("नाम कोपेऽम्पयमि विद्यते करवेऽपि च । सन्धावकुम्भावासाभ्यविचल्पस्यपि च इत्यर्थः इ इति मीरिणी), गुर्वो—गह्वरी (शीघेन्द्रियः,—क्षुधया इत्यर्थः । भस्मदानपात्रं—भोज्यदायभाष्यम् । परमात्मनः—पादद्वयेन चत—पूषम् इति तादृशं परमात्मनः—परमात्मपूषमित्यर्थं (परमात्म + पू + ष) । पात्रं—साधनं, तद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः, उत्पिच्य—उत्पीच्य, पदोत्पिच्य (उत् + पिच + क्त्वाप्) । इत्यव—इत्यव (प्रत्ययवती समी" इत्यमरः), स साध्वी असीति प्रत्ययवती—पतिवो यन्मादरवतीत्यर्थः, सत्पादरपूषकमिति भावः (विच) यथा—प्रत्ययवती—विनीतेत्यर्थः ।

(फ) आप्तम्य—आप्तमं ज्ञाना भोजनान् प्राक् प्राप्नोति तत्र तत्र पात्रवपसाचारविशेषम् अतुष्टादीत्यर्थः, सुखप्रसाधनं ज्ञाना इत्यर्थो वा (वा + प्त + क्त्वाप्) । श्लेनं—पक्षिविशेषः ।

(घ) आक्रम्य—आक्रमणं ज्ञाना वक्ष्यते इत्यर्थः (वा + क्रम + क्त्वाप्), उड्डमानस्य—वीरानास्य [विच । वड + क्त्वाप् प्राक् विचक्षि

उत्क्रान्तधीवितस्य तस्य मर्षस्य चाप्यान् विषजाना विनिर्देशो :
 सा षष्ठं स्थितं तस्मिन्मन्त्रपात्रे तदाऽप्यतन् । परिश्रामात् न तददृष्टा
 क्षुधात्तः आगच्छेत् तन् नये भुक्तवान् । अथ तस्य भुक्तं तत् पथ
 तीव्रा विषजाना प्रादुरभयत् । (भ) "सही ! विधी विषयेभ्यो
 किमिव न विपद्येति ? तत् नदीरज्ज्वरमर्षस्य कस्य मे विधा-
 भृतम्" इति ज्ञापन् परिश्रामो परिश्रान्तन ता मतिरुत्सव्य
 विप्रस्य गेहिनो गत्या प्रात्रगत्— "गात्राणि ! त्वदृतात् अत्रान्
 मे विष ज्ञात, तत् क्षिप्रं पदिन् विषमन्त्रिणान् आनय, नो धेत्
 तव नृणाञ्चत्वा भविता । इत्याकल्पं सा साधो "क्षिप्रं तत्" इति
 विज्ञना यावत् विषमन्त्रिणानाथयित्, चेदृते क्त, नायत् न
 हरिश्चामो (भ) परावृत्तनेन, प्राणेशेनूचत । ततः सा निर्दोषा
 ऽपि (य) प्रातिघेयो अपि मतिरुत्सा तेन विप्रेण मिथ्याऽर्थाविवध-

यथाशोभा इति" (१११५ पा०) इति मन्त्रपात्रम् । पाठान्त—२५००,
 श्लोकित—श्रीरामं यत् तत् पाठान्तोचितम्—मन्त्रम् । पाठान्त—गुणान्
 ("वदाम्ये मन्त्रं तद्वदामान् मन्त्रं मुनम्" इत्यादि) । विषमन्त्रिणा ज्ञाना विष
 ज्ञाना—विषमन्त्रिणा (ज्ञापयति) ।

(भ) सही ! इति चेदृशमन्त्रं ज्ञापन्, विधी—नेदे, विदसंभे—विपद्येति,
 प्रतिक्षुम् इत्ये. (पाठे शोभते) निमित्त—क्षिप्रा, न विपद्येति ?—न प्रतिषेधयति ?
 न विददतामिति ? अपि तु मर्षद्वय विपद्येति इत्ये (वि + पदिन् इ + ष्ट् तिष्) ।
 अपिप विष भुक्त विषोक्त—विपद्येति परिदत्तम् (अमुततदावे सि.) । परिश्रामन्—
 विपद्येति मरुभितमति मन्, पथपाय मन् इत्ये. (परि + पथ + क्तम्) ।
 मतिरुत्सा—याज्ञिकस्य । विधी—विपद्येतिमन्त्रम् । निपाय—विपद्येतिमन्त्रपाय,
 मन्त्र विपद्येति अस्य म विपद्येति—विपद्येतिमन्त्रम् (विपद्येति + अस्ये इति) ।

(म) परावृत्ते—मन्त्रावृत्ते, आगतिकहृत्त्यात् परिश्रामो इत्ये, निमीमिते
 इति यावत्, नेत्र यथ म परावृत्तनेन,—निमीमितस्य, यथा,—परावृत्तनेन,
 —उद्वृत्तनेन, ऊर्ध्वनेन इत्ये. (विष्णु । षट्श्लो०) । व्ययुज्यत—व्ययीयत (वि + युज
 + क्यप्रि लङ्) ।

(य) मतिरुत्सा साधो प्रातिघेयो—मतिरुत्सावपरायणा [विष्णु । प्रतिघे

अमितकोपेन भार्या निष्कासिता, श्रमादपि कर्मणः समुत्पन्न
मृपापवादा जातावमाना च तपसे तीर्थमग्निश्रियत् ।

इति कथामाख्याय वेतान् पृच्छति स्म,—“राजन् ! एषा
सर्पश्रेणाद्रष्टातृणां मध्ये कस्य (र) विप्रवधीऽभूत् ? अस्य वादो
धर्मराजसकाशे अपि अभवत् परं न कोऽपि निर्णय
ममजनि, तत् राजेन्द्र ! त्वमेव ब्रूहि, कस्य ब्रह्महत्या जाता ?
मित्र्या सुवतो जानतस्ते स एव प्राप अर्त्तस्थ” इति । तदाकस्यै
राशा समुन्मिक्तमौनस्यं वेतासमब्रवीत्,—“कस्य तत्
घातकम् ? सर्पस्य तावदवशस्य ब्रह्मणा भक्ष्यमाणस्य कोऽत्राप
राध ? श्रेणेनापि शुधितात्मना न किमपि दृष्ट, तत्तस्यापि
नात्रापराधः । अकस्मात् (न) प्राप्तमतिथि भक्ष्येण भोजयती
र्यम्पत्स्वीरपि ह्योवाऽभ्यतरस्य वा कथं दोष ? यतस्त्वौ घर्मेक

+“पञ्चविंशति— (३।३।१ ३ पा) इति उक्त्वा “विहीरादिभ्यश्च (३।१।३१ पा)
इति कौट] । निष्कासिता—प्रकाशितविक्रिता (निर + कृत् + चिप् + क्त० अर्थात्
द्रष्टा) । समुत्पन्नः—सञ्जातः, घृणा—मित्र्या अपराधः,—मित्र्या चतुर्विधमनकप
वत्त्वः, नकाः सा समुत्पन्नमृपापवादा—सञ्जाताद्योक्तमृपापवादा (विच । ब्रह्मणे) ।
तपसे—तपसां चतुः (तादर्थ्ये उक्तौ) । अग्निश्रियत्—अग्निश्रित्, आश्रितपतीत्यर्थः
[वि + कृत् + इत् + अग्निश्रियत् चतुर्विधम् (३।१।३८ पा) इति चक्त्वा “चिप्”
(३।१।११ पा०) इति विभक्तिं “चिप् युष्वाङ्मुष्वा—” (३।१।१० पा०) इति
इवत्] ।

(र) विप्रवधः,—ब्रह्महत्यापापवत् इत्यर्थः । वादः,—विशेषा चक्र
ब्रह्महत्या यस्मिन् इत्यर्थे उक्तमिच्छया परस्परवृत्तिव्यवहारापूर्वकं वाक्यव्यवहृत इत्यर्थः,
अपराधसकाशे—असकाशे । असकाशे—अस्मत् [अस् + क्त + कृत् + चिप् + क्त० “दीप
कम्—” (३।१।६१ पा०) इति चिप् “अतिव्यञ्जीक” (अ३।३।३३ पा०) इति उप
द्राया इत्युभावात् “चिपो कृप् (३।१।१०० पा०) इति चिप् परक एक चक्त्वा] ।

(ब) प्राप—समुपकृतम् । आत्रा च पतिव्रत तयोः इत्यर्थः,—प्रायाप्यो
[“प्रायाप्यो कर्मणां इत्युभावात् वा निपात्यै । “इत्युभावात् प्रायाप्यो

प्रवृत्तौ नेममपराधमर्हतः । अह तावत् तस्वैवैषा ब्रह्महत्या इति मन्ये, योऽविचार्यैव (व) श्वाभन्यतरस्य ता ब्रूयात्" इति । इतिवादिनो नृपस्य स्फुन्धात् न वेतालस्तत्क्षणादन्तर्जातः तमेव शिंशपातरुमवल्लस्त्रे । राजाऽपि तस्मान्तु समुद्रयोगा तयैव (श) अन्वधावत् ।

अथ चतुर्दशकाया ।

अस्ति प्रयोध्या नाम नगरो, या (क) रक्ष कुलक्रतान्तस्य रासस्य राजधानो आसीत् । तस्या वीरकैतुर्नाम राजा महा-
बाहु वसन् (ख) प्राकारो नगरीन्निव इमा क्षीर्णं ररक्ष ।
तस्मिन् महीपतौ शासति महीम् अस्या पुर्या रत्नदत्ता

भाष्यापतौ च तौ" इत्यमरः] । तौ—दृश्यते धर्मे—अतिथिपरिचरणरूपधर्म्यान्वयान्
एव, एक, —केवलं न त इत्याकारणरूपमन्तोदृश्यककर्मणि इति भावः ("एके
सुख्यान्वयैना " इत्यमरः), प्रवृत्त, —अभिनिविष्ट तौ तादृशौ धर्मकप्रवृत्तौ—
केवलधर्मनिरतौ (विण० । बहुव्री०) । अहत, —युज्यते, इदृशपापराधस्य योग्यो न
भवत इत्यर्थे (अहं + लट्-तम्) ।

(व) एषा—संपश्येनाद्गतातृणाम्, अन्तरस्य—कस्याप्येकस्य, ता—ब्रह्महत्याम् ।

(श) अन्वधावत्—अन्वद्वेषत्, अन्धावितथानित्यर्थ (अन् + धाव + लङ्-ट्) ।

(क) रक्ष कुलाना—राक्षससमूहाना, क्रत अन्त—नाश, येन तस्य
(बहुव्री०), यदा, —रक्ष कुलानां—राक्षसवशाना, क्रतान्क इव क्रतान्, —यम
तस्य, नि श्रेष्ठेण राक्षसवशीन्सुलकत्वादिति भावः, रक्ष कुलक्रतान्तस्य—राक्षसवश-
नाशकस्य, राक्षसवशयमस्य वा (विण०) ।

(ख) प्राकार, —परिखावेष्टिततटत्यमृत्कूटीपरिष्ठापितः इष्टकादिरचितनगर-
वेष्टन, प्राचौरविश्रम इति यावत् । क्षीणी—पृथिवी, परिखावेष्टितप्राकारो यथा

नाम कथित् महाशक्तिम् प्रतिवसति स्म । तस्य नन्दयन्तीति
 (ग) समाख्याया पद्मरा रत्नवती नाम देवाराधनशब्दा सुता
 समजायत । सा (घ) पित्रवेश्मनि रूपसावस्थविनये
 सहजे गुणै सह दिने दिने वृद्धिमवाप । ताञ्च यौवनशक्तिर्नी
 र्वाप्य केवलं महास्तो शक्तिजो न, राजानोऽपि तत्पितरं
 ययाश्चिरं । सा तु मनस्विनो पुरुषहे षष्ठी वासवमपि भक्तारं
 न कामयतं स्म विवाहकथामपि श्रुत्वा प्राधान् त्यक्तु यतते
 स्म । तेन तस्य पिता (ङ) वात्सल्यदु खितस्तूर्णी तस्यौ । स
 च (च) प्रवादस्तस्यामयोध्याया सर्वत्र पप्रथे ।

(छ) अत्रान्तरे चौरैमुप्यमाप्सा समस्ता पौरा सम्भूय तं
 नृपं वीरकत्तु व्यजिज्ञपन् — “प्रसो ! प्रतिरात्र चौरैरिह वयं
 सुप्यामहे, ते तु नास्मानिर्लस्यन्ते, तदिदानीं देव प्रमाणम्” ।

रिपुपक्षात् नमरो रचति, तथा स राजा प्राकारोपनिजत्राङ्गुष्ठां प्रविशोमिमां मनु-
 बन्धात् रचितवान् इति समुदासात् ।

(ग) समाख्याया—नाम्नाम् ।

(घ) पित्रवेश्मनि—पित्र्यश्रुतेः । सहजे —कालाविधौ, जन्मना सह जाते-
 रिज्जघे ।

(ङ) वात्सल्ये मान् वात्सल्ये तस्यात् वात्सल्यात्—केदवकाविवर्धं,
 दु खित —विषय इति वाच्यं वात्सल्यदु खितं —अन्वाया संसारमुखाकाशने
 अनिच्छादशनात् खेदपीडितमना कश्चित् ।

(च) प्रवादः,—परम्पराऽऽवयवात्मन् एवमावयव सुतं तदास्मिन्नव ।
 पप्रथे—आप आसी वसुधैवकु (प्रथ + प्रथ्-प) ।

(छ) अत्रान्तरे—अन्विष्टवशात् एतन्महाभक्तारो इत्यत्र । सुवलाया —
 अपञ्चिहमाया, अपञ्चिहमाचक्षणा इति भाव (सुव + अचक्षि प्रावप्) । पप्रथ-
 तिचक्ष्वा (सम् + सू + स्वप्) । राजौ राजौ प्रतिरात्र—प्रत्यक्षरात्रौ (गौडावा
 मन्वयी) । सुप्यामहे—शीघ्रावर्षी श्रीरितचना भ्रुवामहे इति भाव (सुप + अमधि
 षट् महे) । ते—चौराः कस्याले—इत्यर्थे (तप + अमधि षट् महे) । ईद —

इति पौरैर्विजज्ञो राजा ता (ज) पुरीमभितः तस्काराणामनु
सन्धानाय छन्नान् रात्रिरक्षकान् आदिशत् । ते च यदा
समन्विष्य न तान् चौरानवापुः, तदा राजा स्वयं निशि
(झ) एकाकी गृहीतशस्त्रो भ्रमन् एकत' एक, प्राकार
पृष्ठेन यान्तं, निःशब्दपदसञ्चारविचित्रगतिकौशल, सशङ्क
लीलनयनं, मुहुः पृष्ठतः पश्यन्त, कमपि पुरुषमपश्यत्
“अयं स चौरो मे पुरीं (ज) मुष्णाति एकचर.” इति
मत्वा स नृपस्तस्यान्तिकमुपययौ । ततः स चौरस्तं नृप
दृष्ट्वा,—“कोऽसि ?” इति पप्रच्छ । राजाऽपि,—“चौरोऽहम्”

राजा भवानित्यथ (“राजा भट्टारकी देव,” इत्यमर), प्रमाण — प्रमाता एतदप
द्रवनिवारणे कतञ्चनिर्येता इत्यर्थः (“प्रमाणं हेतुमर्थ्यादाशास्त्रेयत्ताप्रमाद्युष
इत्यमरः) ।

(ज) पुरीमभित,—समन्तात्, नगरस्य चतुर्पार्श्वे इत्यथ (पुरीमिति अभित
शब्दयोगे २या०) । छन्नान्—गुप्तान्, प्रच्छन्नतया अवास्थितानित्यर्थ (विष्ण०), रात्रि
रक्षकान्—निशाकालिकपुरीरक्षकराजपुरुषानित्यर्थ., आदिशत्—आज्ञापयत् (४
+दिश + लङ्-ट्) ।

(झ) एकाकी—नि सहाय ष्व [एक + “एकादाकिनिसहाये” (५।१।५
पा०) इति आकिनिच्, तस्य लुक् च] । एकत,—एकस्या दिशि [एक +
“आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्” (वा०) इति सप्तम्यास्तसिल्], एकम्—एकार्कान
द्वितीयसहायरहितमित्यथ । नि शब्दपदसञ्चारेण—शब्दशून्यचरणचालनेन हेतुना
विचित्रम्—अद्भुत, विचित्रजनकमित्यथ, गतिकौशल—गमननैपत्य यस्य तादृ
ान शब्दपदसञ्चार-विचित्रगतिकौशल—शब्दशून्यचरण-निक्षेपान्नितापूर्वगमनाभिज्ञ
(विष्ण० । बहुव्री०), सशङ्के—सभये, कस्यापि द्वाष्टविषयीभवनादिति भाव, अ
एव लीले—चञ्चले, इतस्ततो दृष्टिमिक्षेपादिति भाव, नयने यस्य तादृश सशङ्क
लीलनयन—भौतिविह्वलचञ्चलमित्यर्थ (विष्ण० । बहुव्री०) । पृष्ठतः,—पृष्ठदेशे
पश्चादित्यर्थ [पृष्ठ + “आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्” (वा०) इति सप्तम्यास्तसिल्] ।

(ज) मुष्णाति—चोरयति (मुष् + लट् तिप्), एक,—एकाकी एव, चर
—भ्रमतीति एकचरः,—असहाय. इत्यर्थ. (एक + चर + पचाद्यच्) ।

इति त चौरं प्रत्यवादीत् । तटाकच्छं स चौर (ट) मानस्त्वं
 तम अभ्यधात्—“तर्हि निष्ठा त्व मे सुद्वत् तत्
 यदि मम गृहं, मिथाऽऽधारं तावत् करोमि” इति ।
 तटाकच्छ म राजा, —“तथा” इत्यक्षा तेनैव चौर्येण सह
 यथास्त प्राकारवेष्टितम् (ठ) अशेषभोगशोभाऽऽद्य भास्वद्व
 विराजित मधीनं बलिराजामघिष्ठितं पातासुमिव तद्गृहं ययौ ।
 तत्र प्रविष्टे तस्मिन् कृतासमपरिग्रहे राजमि स तस्कर गृहा-
 ग्यन्तरं प्रविशेत् । अथे च तस्मिन् काऽपि दासी समत्य तं
 नृपमवादीत्—“महभाग ! कथं त्वमिह सत्यमुच्छे प्रविष्ट ?

(ट) मानस्त्वं—मदप । द्विधा विभ । तं—राजासम पक्षज्ञान—परीक्षण
 [बलि + धा + लृट्-इ “यातिष्ठापिपामथ —” (२।३।७७ पा) इति सिचो
 लुक्] । निष्ठा—उपनृपसमत्वप (तिष्ठा इति मङ्गल्ये च इति मीदिनी) ।
 निधे—सुदृढि च चाचारः,—चाचरथं तं मिथाऽऽधारं—सुदृढि चरथीयं
 व्यवहारनिम्बप ।

(ठ) अशेषां—इमृतायां भोग—अत्र सुखसाधनं इत्यन्वयनिर्णय
 (भोग लुक् अने चादि शरोऽप्यबरीरपि इति मीदिनी) शोभा—सौन्दर्य तायां
 भावनामाशान्तां चाद्य—सम्पन्नं, इत्यद्विगुणनिर्णयं अशेषभोगशोभाऽऽद्य—निश्चित
 भोग्यवस्तुजातपूर्वे रत्नवीर्यस्य अन्वय —अतदाद्या—सुदृढिद्यानां चेतस्मत्तमोक्त्यादि
 अर्थात् इतिचत् मिथ्यागाद्य इत्यर्थः, मीथानां—सर्वशरीराणां यथोक्तानि यथागत
 या शोभा तथा चार्थं—पूर्वनिम्बपं, अशेषभोगशोभाऽऽद्य—सुखानिर्णयविशेषपे
 पूर्वनिम्बप (विभ । इवा तप्यु) भावति—अद्यत्वे, एव —तद्विनि,
 एवम्—मानाईयात् अपत्य चामीते अन्वय—सपायां द्वि-संज्ञे इत्यर्थः,
 विराजितं—भीमिदं भास्वद्वविराजितं—मीथ्यवसविराजितविशुद्धि (विभ । इवा
 तप्यु) । अशेषभोग—इत्यादीयेषु तस्याया इत्यादिपित्तं, अशेषभोगम्—अशेषितं
 बलिराजामघिष्ठितं—बलिराजविद्योमं (पातासुमिव विभ । इवा तप्यु)
 पातासुमिव इत्यनेन तत्र गृहं अतिशयनिम्बपम् इति सूचितम् पातासी बलिराजा
 चर्चि पक्ष घट्टे ईदर्थं स एव नाति अन्वयं सर्वं पातासुमिवमिति
 भाव ।

(ङ) एकचौरोऽसौ निर्गत्य त्वयि पापमाचरिष्यति, ध्रुवमयं विश्वानघातौ, तदितस्वरितं ब्रज” ।

इत्युक्तस्तथा स राजा द्रुत निर्गत्य राजधानीञ्च गत्वा निशि सैन्यानि (ङ) असञ्जयत् ; ससैन्यश्चागत्य तस्य दस्योः तत् भूगृहं तैर्बलैररुणत् । अथ गृहं रुद्धं दृष्ट्वा स चौरः (ण) वृत्तं प्रति भेदमवगत्य, मरणे निश्चितमतिः शूरो युद्धाय निर्ययौ ; निर्गतश्च रणे अमानुषं विक्रम कुर्वन् करिणा करान्, वाजिनां जङ्घान्, भटानाञ्च शिरासि एक एव खड्गचर्मभृत् चिच्छेद । ततः (त) तं क्षपितानीकं नृपः स्वयमभ्यधावत् ।

(ङ) एक,—श्रेष्ठ, निपुण इति यावत् (“एक महाराजरे श्रेष्ठे केवले-तरयोस्त्रिषु” इति मेदिनी), स चामौ चौर एकचौर,—चौर्यानिपुण (कम्पधा०) । पापम्—अनिष्टमित्यथ जननादिरूपमिति यावत् ।

(ङ) असञ्जयत्—समनाहयत् अन्तःशस्त्रादिना सञ्जितानि अकरोदित्यर्थं (षसञ्ज + णिच् + लङ्-ट्) । भूगर्भस्य गृहं भूगृह—सृष्टिकानिजस्य भवनमित्यर्थं, (शाकपाणि०) । बलै,—सैन्ये (“वसुधिनी बल सैन्यम्” इत्यमर), अरुणत्—आक्रामत् (रुध + लङ्-ट्) ।

(ण) वृत्त—चरित निजस्वभावमित्यर्थं यथा,—वृत्तम्—अतीतम्, अतीत-विषयमित्यर्थं, स्वनाचरितचौर्यादिकमिति यावत्, यथा,—वृत्त—वृत्त, जीविका-मित्यर्थं (प्रतिशब्दयोगे २या० । “वृत्त वृत्तौ दृढे कृते । चरिते वर्तुलि कुन्द स्वतीता-धीतयोर्वृते” ॥ इति हेम) । भेद—क्रीडन, रक्षस्यप्रकाशमित्यर्थं । करान्—शुष्कान् (“करो वर्षोपलि रश्मौ पाणौ प्रत्ययशुष्कयो” इति मेदिनी) । भटाना—योद्धाणा (“भटा धीघात्र योद्धार” इत्यमर) । खड्ग—रुपाय, चर्म—फलक च, “ढाल” इति ख्यात, विभक्तिं—धारयतीति खड्गचर्मभृत—असिचर्मधारौ । खड्गचर्म + भृ + क्तिप् “ङ्गस्वस्य पिति कृति तुक्” (६।१।७१ पा०) इति तुक्] ।

(त) त—चौर क्षपितानि—नाशतानि, अनोकानि—सैन्यानि (“अनीको-ऽस्त्री रणे सैन्ये” इति मेदिनी) येन त क्षपितानीक—विध्वस्तराजसन (विण० । बहुव्री०) । अभ्यधावत्—अभ्यद्रवत्, धावित्वा आक्रान्तवानित्यर्थं, (अभि + धाव + लङ्-ट्) ।

स रामा खड्गविद्याऽभिज्ञ (घ) करबुक्तिमवकम्ब्य तस्य हस्तात्
मिस्त्रिशं कुरिक्काश्च जहार । ततोऽगच्छ त सुल्लगच्छो नृपो बाहु
युद्धेन चौर धरणां (द) जीवग्राहमपह्नीत् । प्रातश्च नीयमानं
शून्ताऽऽरोपणाय बध्यभूमिं तं (घ) सङ्घिष्ठिमं चौरं सा वक्षिक-
कम्ब्या हर्म्यपृष्ठत रत्नवती ददर्श । तश्च (न) व्रषित धृति
स्त्रिंसाङ्गमपि दृष्ट्वा सा काममोहिता तत्क्षयं पितरमुपेक्ष
प्रोवाच,—“तात ! योऽयं बध्यभूमिं नीयते चौरः, अयमेव मया
भक्ता हृत, तदेव नृपात् रक्ष, नो चेदहं एतमनुस्त्रिये” ।

तदाकर्ण्य पिता सामवादीत्,—“पुत्रि ! किमिदं भावसे ?
चौरोऽयं पौराणां सर्वस्वहृत् राजपुरुषै बधार्थं नीयते, कथम्
एतमहं (प) नृपते मोक्षयामि ? कीदृशी च ते प्रवृत्तिरियम् ?”
इति निर्भक्ष्यमानाऽपि यदा सा निर्धन्वं न तत्याज तदाऽसौ

(घ) करबुक्ति—इत्यकौमवकमित्यत्र । मिस्त्रिये—कडं (“कडे तु मिस्त्रिय-
चन्द्रहासासिरित्त्य इत्यमरः) ।

(द) जीवतोति जीव तं जीवं—जीवन्तमित्यत्र,, यद्वातीति जीववाहं—
जीवनेन सङ्घितं वधा मपति तथेत्वथ [शिवा विव । जीव+वह+“समुच्चा
कृतजीवेषु इत्यञ्ज्यवह ” (३।४।२६ पा) इति चसुल] ।

(घ) सङ्घिष्ठिम,,—सङ्घापि विद्वज्ज वाजीवकवाही वादनीय वाद्यमेवः,
तेन सङ्घितं सङ्घिष्ठिमं—सङ्घिमवादनमाङ्घितं (शिवा विव) ।

(न) व्रष —चतं बुद्ध्यानिवाह्यायातजनित इत्यत्र,, सञ्जातं चक इति तं
व्रषितं—चताङ्गमित्यत्र [विव । व्रष+तदस्य सञ्जातम् ” (३।१।२६ पा) इति
तावन्वाटित्वाहितच] । भक्ता हृत —पति कृत इत्यर्थं भक्तपदै चविहायित
इति यावत् । नृपात् रक्ष इत्यत्र [“भीमार्थानां भवहेतु” (१।४।२३ पा) इति
त्रायाश्च रचपातकीवात् प्रभी] । चतुर्विधै—चतुष्टया भवामीत्यत्र [चतु+च+
चत्परि षट् ए रिङ्गवन्निङ्गु ” (३।४।२८ पा) इति रिङ्ग “चपि पुषात्—”
(३।४।३० पा) इतीषण] ।

(प) नृपतेरिति [भीमार्थानां—” (१।४।२३ पा) इत्यनेन त्रायाश्च-भीच
चातुर्वीवात् प्रभी] भीचवाप्ति—भीचपाति रचामीत्यत्र (भीच+विच+चर्

वणिकं दुहित्ववत्सलः राजानं समुपेत्य सर्वस्वेनापि त चौरं बध-
नोक्षमयाचत । राजा तु (फ) हेमकोटिशतैः प्रलोभ्यमानो-
ऽपि तं स्वशरीरपणाऽऽनीतं सर्वापहारिणं चौरं न तत्याज ।

ततः पितरि विमुखे प्रत्यावृत्ते सा वणिकसुता बन्धुभिर्वार्य-
माणाऽपि (ब) अनुमर्त्तुं कृतस्नाना शिविकामारुह्य तस्य दस्यो-
र्बन्धभूमिमगात् ; पितरौ बान्धवाश्च रुदन्तस्तामन्वगच्छन् ।
तस्मिन्समये (भ) बधकैः स चौरः शूलमधिरोपितः गलत्राण-

मिप्) । निर्भक्त्यमाना—ताड्यमाना (विण० । निर + भक्त + णिच् + कर्म्मणि
शानच्), पिता इत शेष । निबन्धम—आग्रहम् । टाडितरि—कन्याया, वत्सल,
—स्निग्ध दुहित्ववत्सल, —तनयास्नेहपरवश (विण० । ७भो तत्पु०) । वधात्—
जीवननाशान्, मोक्ष—मुक्ति बधनोक्ष—प्राणरक्षामित्यर्थे ।

(फ) हेम्ना—सुवर्णानां, स्वर्णमुद्राणामित्यर्थे, कीटिशतै —शतकीटिसङ्घकै-
हेमकीटिशतै, —शतकीटिमहाकदीनारैरपि इत्यर्थे (करणे श्या०) । स्वशरीर—
निजदेह एव, पण, —मूल्य (“पणो वगटमाने स्यात् मूल्ये काषापणे ग्लहं” इति
विश्व), तेन आनीत—पाम स्वशरीरपणाऽऽनीत—निजदेहमूल्येन क्रीतमित्यर्थः,
स्वशरीरमपि अस्य सङ्गृहार्थं मूल्यस्वरूपेण दास्यामीति सङ्कल्प्य धृतमिति भाव,
यदा,—स्वशरीरमेव पण,—ग्लह द्यूतादिषु कल्पित नियमविशेष इत्यर्थ,
शरीर पतत् पततु, एन गृह्णाम्येव, तदशक्तौ जीवनमपि दंशनित्येव प्रतिज्ञा-
विशेष इति भाव (“द्यूतादौ कल्पिते चैव बद्धमुष्टौ भृतौ पण” इति शाश्वत),
तेनानीत स्वशरीरपणाऽऽनीत—निजजीवनमपि पणत्वेनाङ्गीकृत्य आवद्धमित्यर्थः
(विण० । श्या तत्पु०) ।

(ब) अन—सह, सङ्कल्पितभक्षां इति शेष (“अनु हीने सहाये च
पथात्सादृश्यरीरपि” इति मेदिनी), मर्त्तुं—प्राणान्धक्तम् अनुमर्त्तुं—सहमरणाय
(अन + म् + त्सुन्), कृतस्नाना—मर्त्तनगमनव्यवसिताया स्नानानन्तेपनालङ्कार-
धारणादीनां लीकाचारत्वेनानुष्ठेयत्वात् स्नाता । साता च पिता च तौ पितरौ—
मातापितरौ [“पिता माता” (१।२।७० पा०) इत्येकशेष] । रुदन्त,—क्रन्दन्त-
(विण० । रुद + शट्) ।

(भ) बधते—हिंसति, हन्तीत्यर्थ, इति तै, बधकैः,—घातकैः [“बध

स्तथाऽऽगतां स्वजमान्वितां दृष्ट्वा, कथयतो जनात् वृत्तान्तं
गृण्वन् स्वप्नमयुषि मुञ्जा इमन् प्राप्नान् जहौ । तत शूक्ला
दयतारित शौरकसेवरमादाय सा साध्वी षष्टिकसुता धिता
मासरोद्ध ।

तस्मिन् चणे श्रमगामे कृतनिवासा भगवान् भैरवः पृथग्
अस्तरोष्ठात् वाचमिमासुवाच,—“पतिव्रते । अस्मिन् (म) स्वयं
वरपत्नी तव अनया मत्तया तुष्टोऽस्मि, तत् मत्तो वर प्रार्थयस्व” ।
तस्मिन्मस्य सा वरद देवं प्रपन्न्य वर वव्रे —“भगवन् ! अपुत्रस्य
मे पितुः पुत्रगतं (य) भूयात्, येनामन्यसुतोऽयं मां विना
प्रापाम् न जह्यात्” । इतिवादिमीं तां साध्वीं देव पुनरस्त
रोष्ठात् अस्मवीत् —“साध्वि ! पितुस्ते पुत्रगतं भवतु अन्यस्य
वर (र) वृषीष्य, स्वाहृशी इदं सस्त्वा एतावन्मात्रं नाहति” ।

[ईसायाम्] यत्नस्य वच + ज्ञान “जतिवृत्तीव (०३।११ पा) इति उपशान्ना इह
माव] । मज्जन्,—निघरन्,—मावा,—अस्य वच्य च यद्यत्पाच,—पासत्र
सुखरिख्य (विष । बहुरी) । अजयत्,—परस्परं रक्षयन्वा अमुपरचइताप्य-
पाशोचयतः इत्यत्र । जहौ—तन्मात्रं [हा + चिद् वच् पात यो वच्
(०१।१७ पा) इति वी] ।

(म) अयम्—वाक्यमा, वरः,—वरत्वं स्वर्गवर तैव तमे वा अत्र पतिः,
—मया तस्मिन् स्वर्गवरपत्नी—स्वर्गवरमनामीतज्जानिनि (ब्राह्मपाणि) वदा—
अयम्—वाक्यमा, वरः—वरत्वं अत्र तादृशः पति तस्मिन् स्वर्गवरपत्नी—अवमेव
इति मत्तरि (अकथा) । मत्तः,—मत्तवाभात् (अकथ + पचत्वात्किल्) ।

(व) भूयात्—अनिघोत् [सू + चिच्-मात् “चिच्चासिचि” (१।३।१६
पा) इति चिच्] । न—वाचि चत्वा—मत्त अपरः, मुत्तः,—तमेव सुता—
तमेव वा अत्र सा अमन्यसुतः,—मद्वारिख्यपत्न्यात्परिवरिख्य (विष । बहुरी) ।

(र) इषीष्य—अजय, प्राक्कर्मवेद्य (क्त्वादिप्रथीय—इ + जोद्-ञ) ।
इदम्—अयत्वं सत्त्वं—सत्त्वगुणं अभासो वा अयत्वायो वा अयत्न इत्यर्थः, पितृ
वा (सत्त्वं वृत्ते पित्रापायो वरी द्रव्यसमावयो । नामानि अयत्वावापुत्रितेजसी

तदाकर्ण्य सा अवादीत्,—“देव । यदि मयि प्रसन्नोऽसि, तद्वैष मे भर्ता जीवतु, धार्मिकश्च सदा भवतु” इति । “एवमस्तु, अक्षतशरीरस्तव पतिः उत्तिष्ठतु, धार्मिकश्च भवतु, राजा वीर-केतुश्चाप्य तुष्यतु” । इति उक्तवति (न) अदृश्यमूर्त्तिं शर्वे नभसि स्थिते सहसा स चौरो जीवन्नक्षतशरीरः समुत्तस्थौ । ततो (व) विस्मितहृष्टो रत्नदत्तो वणिक् ता रत्नवतीं चौरं जामातर-ञ्चादाय प्रहृष्टैर्बान्धवैः साहं निजर्मन्दिरं प्रविश्य लब्धपुत्रवरः स्वाऽऽनन्दोचितमुत्सवमकरोत् । (श) ज्ञातवृत्तान्ततुष्टश्च राजा तदैव त चौरमेकवीरमानाय्य सेनापतिं व्यधात् । स च चौर्यात् निवृत्य ता वणिक्श्रुता परिणीय धर्मरतः तया साक सुखेन कालं निनाय” ।

तु कन्तु” इति नदिगौ) यथा सा दृढमत्ता—महान्त्वगुणसम्पन्ना, स्थिर-स्वभावा वा, अटलमण्डल्या वा, दृढनना वा (विण० । बहुव्री०), एतावन्मात्र—केवलमेकवर, नार्हति—न युज्यते, त्वमदृशी साध्वी केवलमेकमायवरस्य योग्या न मयति, वरान्तरस्यापि योग्या इत्यर्थः ।

(ल) अदृश्या—दर्शनाविषयीभूता, मूर्त्तिं —आकार-यस्य तस्मिन् अदृश्य-मूर्त्तिं—दर्शनपयातीतरूपे (विण० । बहुव्री०), शर्वे—भैरवे, मष्टादेवे इत्यर्थः । (सर्वत्र भावे ७मी०) ।

(व) आदौ विस्मित, —आश्चर्यान्वित, पश्चात् हृष्ट, —सन्तुष्ट-विस्मित-हृष्ट, —सृतस्य पुनरुज्जीवनरूपसम्भवव्यापारदर्शनात् विस्मय गत, पुन कन्या-जामादलाभादतीवानन्दित इति भाव (विण० । स्नातानुलिप्तवत् स०) । स्वाऽऽनन्दी-चित—निजप्रोत्यनुरूप, यादृशः हर्षं अजायत तदुपयुक्तमित्यर्थः, अतिमहान्तमिति यावत् (विण० । इष्टो तत्पु० ७मी तत्पु० वा) ।

(श) ज्ञात, —लोकमुखात् श्रुत, य वृत्तान्त, —वाक्तां, तेन तुष्ट, —प्रीत ज्ञातवृत्तान्ततुष्ट, —चौरादेहं चान्तश्रवणात् परिहृष्ट (विण० । इया तत्पु०), यद्वा,—आदौ ज्ञातवृत्तान्त, पश्चात् तुष्ट, —विदितसर्ववार्त्तं, अत एव परितुष्ट (स्नातानु-लिप्तवत् स०) । एक, —सुख्य (“एके सुख्यान्यकेवला ” इत्यमर), वीर,—शूरः तम् एकवीर—वीरश्रेष्ठ (विण० । कर्मधा०), आनाय्य—आह्वयेत्यर्थं, दूतादिभि-

इति काश्यामाख्याय वेतास्ता (ष) दत्तपूर्वशापभयं तं भूप
 पप्रच्छ — “राजेन्द्र । बृहि, मपिष्टका ममुपागतां ता वणिक्-
 सुतां दृष्ट्वा शौरिण्य शूलपृष्ठवर्तिना इदित इमितश्च किम् ?” ।
 राजा प्रत्यवदत्, — “शौरिण्य अथ्य अकारण्यसन्धो वणिज्ज
 (स) माऽऽनृष्णं सख्यमिति दृ श्वात् इदितम् । ‘किमियं कथा
 नृपामपि विहाय शौरि मयि अनुरक्ता ॥ अहो । स्त्रीचित्तमति
 विचित्रम्’ इति सविद्ययेन इमितश्च” । इतिवाटिनस्तप्य
 महीपतेरसात् स वेतास्तस्तदज्ञानमखचित स्त्र निक्षयं प्रत्य
 पद्यत । राजाऽपि अत्रिसुपवैर्येस्तमनुसरन् त शिशपातरु
 माजगाम ।

इति शेष (था + शी + विच + क्तप्) । अथात्—अकारणं इत्यर्थं [वि + वा +
 क्तप्] इतिवाटिना— (१३१०० पा) इति शेषो दृश्य ।

(ष) दत्त—विदितम् अत्यादितमिति काश्याय पूर्व—राज्यं प्राशुञ्जित
 मिति काश्याय मापात् अर्थं अहो तं दत्तपूर्वशापभयं—प्राक् प्रदत्तमित्यादिभवे
 (विच । वृत्ती) । अथ पिमा वसते था सा तां मपिष्टका—पिष्टवर्तिनां
 [“नद्युतश्च” (१३११३३ पा) इति कप्] । किम् —अथन ? ।

(स) मादि अर्थ—दियम्, अतमर्थे इति शेष (अथ दृष्टे कश्चि दुर्गे
 इति इम) अथ स अथुत् तथ्य भाव आशुत्तम्—अथुत्तं राजसमीपे अथुत्ते
 मापि अथुत्तनिवारणाय अथुत्तप्रापकारश्चात् मुक्तिमित्यर्थः ।

अथ पञ्चदशकथा ।

ततो नृपः पुनस्तथैव गत्वा शिंशपाभूत्, तं वेतालं प्राग्वत्
स्वाम्यमारोप्य गन्तव्याभिमुखं गन्तुमारभे । वेतालोऽपि यान्तं
तं नृपः कथाम् (क) एतामाचचक्षे,—

“आसीत् नेपालराज्ये शिवपुर नाम नगरम् । तत्र पुरा
यशःकेतुर्नाम नृपः यद्यार्थनामा प्रतिवसति स्म । स मन्त्रिणि
प्रज्ञासागरनामके, राज्यभार निवेश्य चन्द्रप्रभानाज्या
(ख) महादेव्या समं भोगानसेवत । (ग) कालेन गच्छता तस्य
तस्यां देव्या शशिप्रभा नाम जगन्नेत्रशशिप्रभा कन्या समुद-
पद्यत । क्रमेण सा (घ) यौवनस्था कदाचित् मधुमासे
सपरिच्छेदा उद्याने यात्रीत्सवं द्रष्टुमगमत । अत्रान्तरे कश्चित्

(क) एता—वक्ष्यमाणाम्, आचचक्षे—कथयामास (आ + चक्ष +
लिट्-ए) ।

(ख) महादेव्या—प्रधानमहिष्या, सम—सह ।

(ग) कालेन (इति षपवर्गे ३या०) । जगता—भुवनानां, लोकत्रयस्थाना-
मिति भावः, यानि नेवाणि—चक्षूषि, तेषां शशिप्रभा—चन्द्रिका, नेत्रतर्पकत्वात्
कौसुढीरूपेत्यथ, जगन्नेत्रशशिप्रभा—जगत्त्रयत्रयनहारिणीत्यथ, अतीव सुन्दरीति
भावः । समुदपद्यत—समजायत (सस + उत् + पद + लङ्-त्) ।

(घ) यौवने—तारुण्ये, तिष्ठतीति यौवनस्था—युवतीत्यर्थ [यौवन + स्था +
“सुपि म् ” (३।१।४ पा०) इति क “आतो लोप इटि च” (६।१।६४ पा०)
इति आकारलोप] । मधुमासे—चैत्रमासे (“स्याच्चैत्रे चैत्रिको मधु” इत्यमरः),
सपरिच्छेदा—सापकरणा, राजतनयोचितवस्त्रालङ्कारशानासनाटिसहिता इत्यर्थः
(विण०) । यात्रीत्सवं—देवाञ्जनोत्सवं, यात्राशब्देनैव देवाञ्जनोत्सवं लब्धेऽपि
पुनरुत्सवपद “पद्मिनीषण्ड” “धनुञ्चा” इत्यादिषु न टोपाऽऽवहम्, यथा,—यात्रा
—देवाञ्जनोत्सवं, तत्र उत्सवम्—आनन्दप्रवृत्तौ यात्रीत्सवं—देवपूजाऽपीत्-

(४) आद्यपुत्रो मन स्नामी नाम द्विजयुवा यात्रादर्शनार्थं
 भागत तं कुसुमावधयोद्यताम् उत्थितधातुशक्तिका स्रष्टितैक
 यथोघरां दृष्ट्वा मदनमोहित तथा दृष्ट्या सद्यो हृतस्य मनस
 स्नामी नैवामवत् । "क्षिमिय (च) मनोभुवो रति वसन्त
 सभृतानि पुण्याणि स्वयम् स्रष्टिमुते ? किं वा स्वयं वनदेवता
 भाधवमश्रयितुमागता ?" इति चिन्तयन्त तं सा नृपमन्दिनी

अथाङ्गमूलसुखवाशरनिष्पन्न ("यात्रा तु वापकीपाठे मदी द्विजयोः सुख
 इति विच) ।

(५) आद्यपुत्रः—रजितनवः ("इत्य आद्यो जनी इत्यनर") । कुसुमा
 वधवाय—वधवदनाय वधताम्—वधमवती कुसुमावधयोद्यता—पुण्यवदनप्रदत्ता
 (विच । उर्ध्वो तत्पु) उत्थित—उत्थीतोत्थितः, वाङ्—पञ्चमुखाः, स्रष्टिवा
 —वता इव वधा ताम् उत्थितधनादुत्थातवाम्—स्रष्टापितकमुत्तर्षां (विच ।
 वङ्गो) स्रष्टिवाः—वाङ्गोत्थितात् इष्ट एव पठोवत्,—उत्तः वधा तं
 स्रष्टितवपयोघरां—इष्टवक्तरी (विच । वङ्गो) । इष्टवा—प्रसुद्धितया, प्रसुद्ध
 चित्तया इत्यर्थः, सन्नमदशमेनेति भाव "इष्टवा इत्ययं इष्टवा इति पाठे
 —मिन्नविश्वीमुत्तवा (विच) । मवधं प्वाली—स्रष्टितक प्रसुः, इतिप्रमया
 चित्तवृत्त्यादिति भाव आत्मनिवश, राजनन्दिनीसिप विच वनपयानार्थेति
 अष्टाप) ।

(६) मनसि जनसी वा भवतीति मनाम् उक्त भवोत्तवः,—आमन्व
 (जनस + भू + क्तिप्) । वसन्त—वसन्तगुना आनन्दक्षेत्रेति वाचत् वसन्ताय
 —सुख्यं पुटानि वसन्तसम्भृतानि—वसन्ताविमानवैद्यना बहुवचनवा स्रष्टातानीति
 वाचत्, आमस्रष्टा वसन्त आमपय्या रतीकदावन्नमं विद्विषैव स्वयन्तवि
 वन्नवत् तैव च पुण्यानि बहुवचनवा स्रष्टातानि रतिश्च स्रष्टिरीत्या स्वसिप
 तानि स्रष्टिनीतीति भाव वधा—वसन्तेन वधां सद्यतानि—रती सलोपाव
 तानार्थेनात् पञ्चमं स्रष्टीतीति इत्यर्थं (विच । उर्ध्वो तत्पु) । अयम्—आत्मना
 स्वसिपेवैवः, स्रष्टादवादिति भावः, स्रष्टिमुते—स्रष्टिवाति (उत् + चि +
 क्कट्) । स्वयं—भूतगततीत्यर्थः । भाधव—विषु वसन्त वा ("वसन्ते तावन्तो
 विष्णो वैशाखे तासि भाधव इति ब्राह्मण) ।

समपश्यत् । सा च दृष्टमात्रे (छ) साङ्गे नव इव स्मरे तस्मिन्
समुत्सुका पुष्पाणि च स्वाङ्गानि च नास्मरत् ।

इत्येवं यावत् तौ अन्योऽन्यानुरक्तौ चित्रलिखिताविवाऽऽस्ता,
तावत् सहसा “हा हा” इति रव समुदभूत् । “किमेतत् ?” इति
(ज) समुत्क्षिप्तकन्धर पश्यतोस्तयो उपलब्धान्यमदगन्धोत्थया
रुषा भग्नाऽऽलानो मत्तो द्विप. निर्गत्य मार्गद्रुमान् रुजन्
पातिताधीरणो लम्बमानाङ्कुशस्तत्राऽऽगात् । ततश्च परिजने
(झ) सन्तस्तविद्रुते स मनःस्वामी युवा ससम्भ्रम प्रधाव्य ता

(छ) साङ्गे—सावयवे, मूर्त्तिमति इत्यर्थः न तु अनङ्गे इति भावः नवे—
अभिनवे, न तु पुराणे इत्यर्थः, हरकोपानलदग्ध पुरातनकाम अनङ्ग. जातः,
अयन्तु नव काम साङ्ग इति विलक्षणेऽयं कानादिति भावः । समुत्सुका—
तद्दर्शनाय उद्युक्ता, उत्कण्ठिता वा । स्वाङ्गानि—निजावयवान्, निजसत्तामपीति
भावः ।

(ज) समुत्क्षिप्ते—समुत्थापिते, कन्धरे—श्रीवे यस्मिन् तत् समुत्क्षिप्तकन्धरम्
—उद्यतश्रीव यथा तथा (क्रिया विण०), पश्यतोस्तयो,—पश्यन्तौ तौ अनादृत्य
इत्यर्थः. [“षष्ठी चानादरे” (२३३३ पा०) इति अनादरे षष्ठी०], उपलब्धात्
—विदितात्, आप्रातादिति यावत्, अन्यस्य—खेतरस्य हस्तिन इत्यर्थः, मदगन्धात्—
दान-वारिगन्धात्, उल्या—सञ्जाता तथा उपलब्धान्यमदगन्धोत्थया—प्रतिगजमद-
गन्धाऽऽप्राणजनितया (विण०), रुषा—क्रोधेन, भग्न—खण्डितम्, आलान—
बन्धनस्तम्भ (“आलानं बन्धनस्तम्भे” इत्यमरः) येन स भग्नाऽऽलानं,—बन्धनस्तम्भ
भङ्क्ता इत्यर्थः, (विण० । बहुव्री०), मत्तः,—चरितमदः । मार्गद्रुमान्—पथिस्थान्
वृक्षान् (शाकपार्थि० ७मी तत्पु० वा), रुजन्—भङ्गन् (रुज + शत), पातिता,—
पृष्ठदेशात् निक्षेपित, आधीरण,—हस्तिपक, हस्तिपालक इत्यर्थः (“आधीरणा
हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः” इत्यमरः), येन स पातिताऽऽधीरणे,—
निक्षिप्तचालक (विण० । बहुव्री०) ।

(झ) आदौ सन्तस्त,—अतिभीत, पश्चात् विद्रुत,—पलायित तस्मिन्
सन्तस्तविद्रुते—भीतप्रधाविते (विण० । स्नातानुलिप्तवत् स० । भावे ७मी०) ।
ससम्भ्रम—सत्वर (क्रिया विण० । “सम्भ्रमस्तरा” इत्यमरः), प्रधाव्य—द्रुत गत्वत्यर्थः.

राजपुत्रीम् अह्नै किञ्चित् कृताश्रेया भयप्रेमत्रयाऽऽकुप्तां दोर्भा
मादाय गजगोचरात् सुदूरमनयत् । अथ कथमपि (अ) प्राप्त
परिजना त युवान पश्यन्ती माराग्निपुटपाकपचमाना सत्वरं
राजभवनमगात् ।

स तु युवा उद्यामात् तस्मात् स्वान्त पुरप्रविष्टां ता दृष्ट्वा
समुत्सुको व्यचिन्तयत् — "एतां विना नाह्वयमपि स्वात्
जीवितु वा (ट) समुत्सहे तस्मान् श्यूसूक्तदेवो नामात्र सिद्धो
घूर्त्तो गुरुर्गति " इति सञ्चिन्ध्व कथमपि भवसिते तस्मिन् दिने
प्रातस्तस्य गुरोर्मूलदेवस्त्रान्तिकमगात्, अपश्यच्च त मित्त्रेष
शशिमा मित्यसङ्गतम् । ततश्च समुपेत्य तस्मै प्रथम्य तत्

(प्र + वाच + क्यप्) । अह्नै, — इत्याद्यवसरे, वाहीनां (वरणे इवा) किञ्चित्
— ईषत्, न तु मादिति भावः कृतं आश्रेयं — सन्ध्या आश्लिष्यत वा यथा
तां कृताश्रेयां—संश्लिष्टाम्, अह्नसम्पुञ्जामिहर्षं आश्लिषितां वा (विष । बहुव्री)
सदेव—वाहीन प्रेम्णा—प्रसरेन वपवा—हृष्यवा न आकुम्भा—वात्परामिहर्षं
(विष । इवा तत्पु) दोर्भा—बाहुव्या (भुजवाह्र मरेतो दो" इत्यमरः) ।
मजदोचरात्—इतिव्यग्रनीय्यजानात् इतिमादिभ्याश्चिह्नैः ।

(अ) प्राप्ता—कस्या परिजनाः,—अनुचरवना बवा सा प्राप्तपरिजना
—सम्यसङ्गता (विष । बहुव्री) । मादः—मदनः (मदनो मन्वयो मादः"
इत्यमरः) अघ्नै,—अथवा इव सन्नापचलादिति भावः तत्र पुटपाकेन—पुटः,
—पात्रविशेषः तेन पाकः,—पचन तेन पादविशेषाभ्यन्तरे अन्तर्दृशनापेक्षेभ्यः,
पचमाना—तपमाना माराग्निपुटपाकपचमाना—कामान्नाकारेणमाना, पुट
पकइत्यं बवा अथानरि इत्यं अथति वडिर्न इत्यं तदा राजभन्दिनी अपि
कामान्तेन इत्यं इत्यमाना अमवत् न तु अडिरिति भावः ।

(ट) समुत्सहे—अस्मै श्लीमि इत्यच् (सम् + उण् + उह + क् + य) । निहः,
—गुटिकासिद्ध इत्यच्, साचनप्रसादिव गुटिकादियां यथोक्त्यं कान्तप्रीति
भावः घूर्त्तं—वाही नावादिवाहीनीत्यच् (विष । "भूतानु कण्ठवने घूर्त्तो
अन्तर्मादिनो" इति हैमचन्द्रः) । इतिः,—उपायः (उपायो यत्र न वतिर्नेति
हीना वतिर्ब्रह्मा" इति शाकट) । अघ्नै—अमात्रे अतिवापुडे इत्यर्थः [मादि

(ठ) स्वमनोषित न्यवेदयत् । सोऽपि विहस्य तत् साधयितुं प्रत्यपद्यत ।

ततः स (ड) धूर्त्तपतिः सुखे योगगुलिकां निक्षिप्य आत्मानं बृहब्राह्मणरूपमकरोत्, द्वितीया गुलिका तस्य मनःस्वामिनो सुखे निक्षिप्य तं सुकान्तकन्यकारूप व्यधाञ्च । अथ स धूर्त्त-राजः तद्रूपं तं समादाय तं राजानमुपेत्य सभाया व्यजिज्ञपत्, —“राजन् । एक एवास्ति मे पुत्रः, तत्कृते दूरात् इयं कन्या याचित्वा आनीता, परं स मे पुत्रं क्वापि गतः, तमन्वेष्टुमहं यामि, तदेषा कन्या त्वया रक्ष्यता, यावदहं सुतम् अन्विष्यामि, त्वं हि विश्वास्य. रक्षिता” इति । तच्छ्रुत्वा शापभयेन स भूपतिः “तथा” इति प्रतिपद्य सुतां शशिप्रभामानाययामास, जगाद च ता,—“पुत्रि । कन्यामिमा स्वमन्दिरे रक्ष, स्वपार्श्व-मेवास्याः शय्यां प्रकल्पय” । इति पित्राऽऽदिष्टया तया स कन्या-रूपः द्विजयुवा मनःस्वामी निजमन्तःपुरं नौतः ।

अथ तस्मिन् मूलदेवे (ठ) यथारुचि प्रयाति, कन्यारूपः स मनःस्वामी प्रियाऽन्तिके अहर्निशं तिष्ठन् कतिपयैः दिवसैः सखीमिव प्रीतिविसृज्यशालिनीं विदित्वा, एकदा विरहचामां

०मी० । अ + धी + क्त “यतिस्थितिमास्थामित्तिकिति (७।४।४० पा०) इति इकार] ।

(ठ) स्वमनोषित—निजमनोऽभिलाषम् ।

(ड) धूर्त्तपति, —मायाविशेष । योगेन—योगसाधनेन, लब्धां—प्राप्ता, गुलिका—गुटिका योगगुलिका—साधनवशीकृतगुटिका (शाकपार्थि०) । सुकान्ता—अतिकमनीया, या कन्यका—कुमारी, सुकान्तकन्यका [कर्मधा० । “स्त्रियाः पुवङ्गाधितपुस्काद—” (६।३।३४ पा०) इति पुवङ्गाव], तस्या रूपनिव रूपम्—आकार यस्य त सुकान्तकन्यकारूप—सुरूपकुमारीमूर्तिं (विधेय विण० । बहुव्री०) ।

(ढ) यथारुचि—यद्येष्टम्, अभिलषितदेशमित्यथ (अन्वयी०) । अद्यश्च निशा च अहर्निश—रात्रिन्दिव (इन्द्रैकवहावे कौवत्त ऋसत्वञ्च) । प्रीत्या—प्रणयेन,

गणनीयलुठत्तन मां राजमना रायो चामन्नगयनमिन्न पप्रच्छ,
 —“गच्छि । किं त्वं दिने दिने पाण्डुरयान्ति चीयमाणा
 कान्तवियुक्तेषु दृशिता तिष्ठन्ति ? वृद्धिं चिन्धमग्ने मग्नी
 जने मयि कोऽविग्रामः ? न चेत मम वदित्थमि तटाऽहं न
 भोऽग्ने” । तटावच्छं मा विगिग्यध्वं गमैरन्नयीत् —“सखि ।
 किं मे त्वयि चविग्रामः ? शृणु कथयामि,—

एकटाऽहं यात्रां द्रष्टुं (ष) मधुव्यानं गताऽभूवम् अपश्यञ्च
 तत्र कश्चित् सुमगं हिममुक्तेन्दुमश्रीकं दर्शमोद्दीपितस्करं मधु

विग्रामः —विग्रामः (नभो विग्रामविग्रामो इत्यमरः) तेन ज्ञायते—वृद्धते तां
 यदा —धोतिविद्ययाभां ज्ञायते इति तां धोतिविग्रामजालिनी—वेदविग्रामसमन्वितं,
 जगत्प्रामो चान्तात्रं प्रति राज्ञवन्तां खेदप्रामिनी विग्रामाखेत्वा [ज्ञान +
 वृद्धमाधीच्छेत् (११५८१ पा) इति चिनिः] । विरहैव—विच्छेदेन यान्ता—
 कृता [खे + क्त “यात्री क” (८११३३ पा) इति क्त्वादि क्] विरहयान्ता—
 पिच्छविधीयन्तातरा (विचः । इहा तत्प) मन्मथे—मन्मथां कृती—विधिपयो,
 त्रिभिन्नं तिष्ठन्तीति वाक्यं तन्—“यद्” यन्ता तां मन्मथोवसुठत्त—मन्मथुठित-
 टीका (विचः । मन्मथे) । चान्ते—नभोपवृत्तिनि मन्मथे—मन्मथां चित्—
 चान्तेन चान्तेनमन्मथित—निवृत्त्यमन्मथेपरि उपविष्ट (विचः । ०वी तत्प) ।
 चित्—खेदमन्मथं चत एव मुञ्च—मुञ्चः, गुणकोपविचारानभिन्न इत्यमरः,
 खेदमन्मथदर्शीति भावः, तच्चित् चित्तमुञ्चे—खेदमन्मथुठे इत्यर्थं (कर्त्तृवा) ।
 भोऽग्ने—आदिवादि (मुञ्च + क्त-खे) ।

(ष) मग्नी—मग्ने इत् उपानम—चाञ्चीकं निहारयान्तिमन्मथं, तत्
 लक्षयान्—मन्मथवादि मन्मथोपवीति राजोपान्तिमन्मथं (वाच्यार्थिवा) । ए—
 धीजनं मन्म—त्री (“मन्मं त्रीकामनाहाकागोलेयमन्मथंकोर्तिनु इत्यमरः) मन्म
 सुमन्म—सुमन्मं (विचः । मन्मथे) दिनात्—तुषारात्, त्रिभिरकादिवादिमन्मथं,
 सुमन्म—चान्तेन दिनावरचाववमात् मन्मथितेन इत्यर्थं इत्युता—चन्द्रेव
 मन्मथपदैवेति भावः, चान्ता—तुषारा, त्रीः—त्रीभा लोन्मन्मथित, मन्म
 हिममुठेन्दुमन्मथं—वाक्यपूजमन्मथरमगोहरमन्मथं, त्रिभिरै उपवदा तुषारात्
 मन्मथि चन्द्रा मन्मथी इत्यर्थे मन्मथे तु तुषाराप्रामात् निचयि मन्मथि चन्द्रः सुठे

मामसिवाल्लङ्घतकाननं ब्राह्मणपुत्रम् । यावत् (त) इमे समुत्सुक्ते
तन्मुखेन्दुद्युतिसुधापायिनी लोचने मे चकोरायितुं प्रवृत्ते,
तावत् मदस्त्रावी निरर्गलः अकालकालमेवनिभः महागजो
गर्जन् अकस्मात् तत्राऽऽगात् । (थ) तत्सम्भ्रमाच्च परिजने भय-

दृश्यते मनोहरयातोव इति तदौपत्य [विण० । वहुनी० । “नद्युतय” (५४।१५५
पा०) इति कप, नमानस्य स-भावय], दशनेन—अवलीकनेनैव, न तु नाग्निभ्येनेति
भावः, चद्वौपित,—पञ्चालित, स्मर,—काम, कामानल इति यावत्, वेन
यन्मात् वा त दशनीद्वौपितस्मर—कामीद्वौपकम्, पतीव सुदपमित्याशय, मध-
मासमिष—चैवमानमिष, अलङ्घत—शोभितम् एकत्,—नवपल्लवप्यादिना, अन्यत्र,
—रूपप्रसया इति भाव, कानन—वग्म्, उपवनमिति यावत्, येन तम् अलङ्घत-
कानन—भूपितोगान, चैवमानस्य वसन्ताशत्वात् प्यादिविकाशम् काननशोभकत्व-
मवगन्तव्य (विण० । वहुनी०) ।

(त) इमे—परिदृश्यमाने, इति अद्भुतौनिर्देशपूर्वक स्वकीयनेददृश्यदर्शनम् ;
समुत्सुक्ते—प्रियदशनरूपेणमाधनाशनुद्युक्ते (विण० । “इष्टार्थोद्युक्त उत्सुक’ इत्य-
स्मर), तस्य—ब्राह्मणपुत्रस्य, सुखमेव इन्दु,—चन्द्र तस्य गृप्ति,—शोभा, अन्वव,
—रश्मि (“द्युति स्त्रीः रश्मिशोभयो,” इति मेदिनी), सा एव सुधा—अमृतम्,
अन्यत्र—तस्या सुधा—तस्या चतस्रस्रतमित्यथ, ता पात् शौण्डिनयो’ इति
तन्मुखेन्दुद्युतिसुधापायिनी—तटाननशशधरकान्तिपौगूपानशालिनी [विण० ।
“मुष्यजातौ णिनिसाच्छौल्ये” (३।२।७८ पा०) इति णिनि] । चकोरः,—पक्षि-
विशेष, तद्वटाचरित् चकोरायितुं—चकोरवटाचरण कर्तुमित्यथ, चकोरी यथा
चन्द्रसुधा विहाय नान्यत् किमपि पिवति, केवल तज्ज्ञानम् एव कर्तुमुखास्तिष्ठति, तथा
मम चक्षुषी अपि ब्राह्मणतनयस्य सुख विहाय नान्यत् किमपि अपश्यतं, केवल
तटासक्ते एव अतिष्ठतामिति भाव [चकोर + “कर्तुं क्यङ् सलोपय” (३।१।११
पा०) इति क्यङ् “अकृत्वावधातुकयोर्दीर्घ” (७।३।२५ पा०) इति दीर्घ, तत
तुमुन्] । निरर्गलः,—निष्प्रतिबन्ध इत्यथ, पातितधोरणत्वात् इति भाव, अकाले
—अमस्ये, वधातिरिक्ते समये इत्यथ, य कालमेव,—कृपावणमेघ, तन्निभः,
—तत्सदृश अकालकालमेघनिभ,—अनात्तवजलदोषम्, गजस्य अतीर्कतीपस्थित्या
गाढकृष्णवर्णत्वेन च अकालकालमेघसाम्य (विण० । नित्यसमा०) ।

(थ) तस्मात्—गजात्, सम्भ्रमः,—साध्वस, भयमित्यथ; यदा,—तस्य सम्भ्रमः

विदुते भयविह्वला अह तेन विप्रपुत्रेण दोभ्यामुत्थिष्य दूरतो
नीता , तदा यौगण्डलितेव सुधासिन्धेव न जाने कामपि
तदङ्गस्यर्गेन दशामन्वभवम् । क्षणेन च परिश्रमेन सिन्नितेन
अवगाऽहमिद्वाऽऽनीता स्वगाटिव भुवस्तने निक्षिप्ताऽस्मि ।
तदा प्रभृति (द) तैस्तैः सदस्ये कम्पितमङ्गम तं प्राणद प्रियं
पार्श्वस्थमिव सदा पश्यामि, सुप्ताऽपि तमेव आश्लिष्यामि कि
बहुना, तमेव सततं चिन्तयन्ती कान्तं इरामीति । तदेव मां
प्राणेश्वरविरहानम दिवानिग टहति” ।

इति तस्या वाकसुधया पुरितश्रवणविवर स मनःस्वामी
मानन्द आत्मान कृतार्थे मन्यमान आत्मप्रकाशनावसरो-
ऽयमिति विविष्य सुखात् शुभिकां निष्काप्य स्त्री रूप
(घ) प्रकटीचक्रे अगाट च — “सुन्दरि ! स एवाहं, यस्त्वया
उद्याने दशनक्रोतश्चिरदामतां नीतः । स्वद्विरहाऽऽसुरोऽहमिदं
कन्यारूपं गृह्णीत्वा त्वत्प्रकाशमागतोऽस्मि । तदिदानीं काम
सन्तप्तं मां (न) प्रसाददृष्ट्या निर्वापय” इति । एवं वदन्तं तं

—संवेदः, आत्ममनसि इत्यत्र (“मथनः साञ्जसिऽपि ध्यात् संवेदादरभोरपि इति
सिद्धिर्नो) तस्मात् तत्कल्पमान—तद्वशात् तस्यात्ममनसि इहा वा । श्रीकण्ठ—
नेतचन्दनं तेन निष्ठा श्रीकण्ठनिष्ठा—नेतचन्दनचयिता (विच । इवा तस्यु) ।

(द) तैस्ते —आशिङ्गनातिक्रमे, सदस्ये, —मानसकल्पमि, न तु आशिषी
रिति भाव (सदस्यः कथं मानसम् इत्यभर.) कल्पितः, —अल्पनाविवर्तो
इत सदस्यः, —संसर्गं कथं तं कल्पितसदस्यं—इतसंसर्गमिच्छते (विच ।
बहुती) । इरामि—वतिवाइवामीच्छते (इ + अट् मिप्) ।

(घ) अत्रकटन—अत्रकारं प्रकटं—प्रकारं सम्यग्मानं अह प्रकटीचक्रे
—प्रकाशोचकार (प्रकट + कृ + क्त्विट्, ए अमृततडादि चि) ।

(न) प्रसादपूर्वां इति तदा प्रसाददृष्ट्या—साहचर्याधीनमेतदर्थं
(आश्लिष्यामि) निर्वापय—नीतधीकृत [निर + वा + विच् + क्त्विट्—
(अश्लिष्या पा) इति पुच् + क्त्विट् चि] ।

प्राणेश्वर प्राप्तं विलोक्य सा राजसुता .क्षिप्र (प) स्नेहा-
ऽऽश्वय्यतपाऽऽकुना सहसा किंकर्तव्यविमूढा समपद्यत ।
ततश्च गान्धर्वविवाहेन (फ) कृतमङ्गलौ तौ प्रेम्णा परमेण तत्र
निभृतं तस्यतु । ततः स मनःस्वामी तत्र (व) द्विरूपभृत्
तस्यौ. दिवा सगुलिकः कन्यारूपः, रात्रौ निष्कासितगुलिकः
पुमान् ।

अथ गच्छत्सु दिनेषु यश्चेतोर्नृपस्य श्यालको मृगाङ्क-
टत्त मृगाङ्कदत्ता नाम निजा सुता द्विजातये महामन्त्रिणः
प्रजासागरस्य (भ) सूनवे मङ्गाऽऽडम्बरपुरःसरं प्रददौ । तस्मिन्
मातुलपुत्र्या विवाहे सा राजपुत्री शशिप्रभा निमन्त्रिता
मातुलगृह प्रायात्, तथा सह सोऽपि कन्यारूपी मनःस्वामी

(प) स्नेह —प्रेम, आश्रय्यं—विश्रय, नात्या सहसा परुषाकारेण परि-
णमनादिति भाव तपा—लज्जा, नवप्रणायमात्रिण्यसुलभा इति भाव, ताभि-
राकुला—असा, युगपत् विविधभावावेशान् आत्मसंवरणाक्षमा इति भाव,
स्नेहाश्वय्यतपाऽऽकुला—प्रणयाङ्गतलज्जादिभावैरधीरा (विण० । बहुव्री०) । कि
कस्यव्यम्—अस्मिन् विषये किमाचरणीय, तस्मिन् विमूढा—अज्ञा किङ्कर्तव्यविमूढा
—कस्यचिन्निष्ठारणाक्षमा (विण० । ७मी तत्प०) ।

(फ) कृत—विहित, मङ्गल—सवाथरक्षणम्, अन्योऽन्यप्रातिरूपस्वामीष्टसिद्धि-
रिति यावत् यद्वा,—मङ्गल—कल्याण, परस्परमिलनानन्द इति यावत् (“मङ्गला
मितदूवायामुमाया पुमि भूमिजे । नपुसकन्तु कल्याणे सर्वांशरक्षणेऽपि च” इति
मेदिनी) ययीयाभ्या वा तौ कृतमङ्गलौ—सिद्धाभीष्टौ, जातानन्दौ वा (विण० ।
बहुव्री०) ।

(व) द्वे—द्विप्रकारे, रूपे—आकारौ, स्त्रीपुरुषे इति यावत्, विभर्त्सि इति
द्विरूपभृत्—स्त्रीपुरुषधर [द्विरूप + भृ + क्तिप् “ऋषस्य पिति—” (६।१।७१ पा०)
इति तुक्] । गुलिकया सह वर्त्तत य स सगुलिक, —सुखधृतगुटिक (विण० ।
बहुव्री०) । निष्कासिता—सुखात् स्पर्द्धकृता, गुलिका येन स. निष्कासितगुलिक,
—गुटिकाविहीनसुख (विण० । बहुव्री०) ।

(भ) सूनवे—पुत्राय ।

समायात् । तत्र त कान्तं कस्यश्चाख्यं मनस्त्रामिन इद्वा
 स मन्त्रिसुत (म) स्मरव्याघवाणैर्नितरां हतोऽभवत् । तत
 स्तया (य) कपटकन्धया मुपितचित्त स मन्त्रिसुत स्ववधू
 सञ्चितोऽपि शून्धमाकामं मन्यमानं स्वमृह जगाम , ध्यात्वा
 च यज्ञं तन्मुमुक्षावप्यध्वानामन्तो मोहमगात् । "किमितत् ?"
 इति (र) सन्ध्यान्ते परिजने उक्सवोन्मिहते स प्रश्नासागर
 पिता द्रुतं तपोपागमत् । तेन च पित्रा आश्वासमान स
 मोह्यात् (ल) प्रबुध्य प्रमपश्विव मीमादं मनोगतमुज्जगर ।
 तत्र पराधीनं मत्वा तत्पितरि नितरां ध्याकुले विदितहृत्तान्तो
 राजा तत्रैवाऽऽययो । स राजा तं तथाविधं दृष्ट्वा (व) सप्तमीं
 मद्मनावस्था गतोऽयमिति मन्यमानो अगाद,— "कथं ब्राह्मण

(म) अट्,—वान् व्याघ इव—वनपुरिव तत्र वाणे—नरे वर
 व्याघवाच,—वान्तरे नितराम्—वज्रवत् (वज्र) ।

(य) कपटेन—दृष्ट्वा कथा—कुमारी तथा कपटकन्धया—कन्ध्याप
 धारिण्या न तु वाक्यकन्धैश्च (विच) मुपितचित्,—कपटतन्मा (विच ।
 वज्रवती) । तया —कपटकन्धया, मुमुक्षावप्यध्वानामन्तो,—ध्याते—
 चिन्तायाम् ध्यात्वा—निरत तन्ममुक्षावप्यध्वानामन्तो—मन आनिवहन
 प्रीमाचिन्ताकृतं (विच । ०मी तरु) ।

(र) सन्ध्यान्ते—धीति अरात्रिंते वा । उक्सवः,—वान्वाहृद्वातम् उज्जगतः
 —कृत् धीम तस्मिन् यथा—उक्सवत् उज्जगत—विहृत तस्मिन् उक्सवातिमने
 —कन्तोमने विरतोऽमने वा (विच । वज्रवती इमी तरु वा । भावे ०मी) ।

(ल) प्रबुध्य—उप्राव संज्ञा मत्वा इत्ययं (प्र+बुध+ण्यप्) प्रमपम् इव
 —प्रमपम् भावनाय इव, कथय्यवाचो इति शक्यं (प्र+कथ+ण्यप्) उन्मादंन
 —वाहृत्तया च इव वचते ए तद्वया तथा धीमादं—मीमादंतात् (विद्या विच) ।
 उक्सवात्—उक्सवायामासौत्यः (उन्+स्+भिट् षच्) ।

(व) सप्तम्यं पूर्वो मत्तमीम्—अभिवाचनिकाकतिमुक्त्वाऽमीरेममन्ना
 पावः उन्मादोऽव व्याधिभ्रंशता यतिरिति दशम्यं चानवन्मा " इ इत्युक्त्वा चरन्
 इमहृ द्वाभु मजे इहमदमामुन्मादवपानित्यत्, मद्मनावस्था—अरहन्तम् । आहृत्त

निक्षेप' कन्याऽस्मै दीयते ? तथा च विना नियतमसौ पश्चिमा दशां यास्यति, अस्मिंश्च विनष्टे अस्य पिता महामन्त्री अपि विनश्यति, अस्य च नाशे मे राज्यनाशः, तदत्र का गतिः ?” ।

इत्युक्ताः सर्वास्ता' (श) प्रकृतयः प्रानुवन्,—“राजन् ! प्रजाना धर्मरक्षणं राज्ञा परमो धर्मः, तस्य मूल मन्त्रं विदुः, स च मन्त्रिष्ववस्थित', मन्त्रिनाशे मूलनाशात् कथं धर्मरक्षा ? अस्य च सपुत्रस्य मन्त्रिणो द्विजस्य बधात् पापञ्च स्यात्, तस्मादासन्नोऽय धर्मविप्लवः भवता अवश्यं परिहर्तव्यः । सा विप्र-न्यस्तकुमारिका मन्त्रिपुत्राय दातव्या, अथ कालान्तरे विप्रः आगमिष्यति, तदा तस्य प्रतिविधानं भविता” इति । एवं प्रकृतिभिरुक्तो नृपतिः “तथा” इति तां (ष) कूटकन्यां मन्त्रि-पुत्राय दातुं प्रत्यपद्यत ।

अथ लग्न निश्चित्य राजसुतागृहात् आनीतः कन्यारूप' स मन'स्वामी तं महीपतिं जगाद,—“राजन् । अन्येन अन्यार्थ-मानीता मां यदि अन्यस्मै ददासि, (स) कामं तदस्तु, त्वं

—ब्रह्मब्राह्मणरूपधरस्य मूलदेवस्य इत्यर्थं निक्षेप, —न्यास, स्थाप्यधनमित्यर्थं, पुन-र्यज्ञाय स्थापिता भाविपुत्रबधूरिति यावत्, ब्राह्मणनिक्षेप', —ब्राह्मणस्य न्यस्तधन-रूपिणीत्यर्थं (विष्णु ० । ६१ौ तत्पु ०) । नियत,—निश्चितम् । पश्चिमां—धरमा, दशसु दशासु शेषां सृष्टुरुपामित्यर्थ ।

(श) प्रकृतयः,—पौरवर्गा (“प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यादमात्यादिस्वभावयो' । योनी लिङ्गे पौरवर्गे” इति मेदिनी) । तस्य—धर्मरक्षणस्य, मूल—प्रधानकारण-मित्यर्थं, मन्त्र—मन्त्रणम्, मन्त्र तस्य मूल विदु इत्यन्वय । स च—मन्त्र. इत्यर्थः । आसन्न,—समोपवर्त्तो । धर्मविप्लव,—धर्मव्यसनम् ।

(ष) कूटेन—मायया, कपटेनेत्यर्थं. (“मायादम्भादिशङ्केषु सौरावयव-यन्त्रयो । अशोघनेऽनृते राशौ निधले कूट इष्यते” इति शाश्वत), कन्या ता कूटकन्यां —कपटकुमारीम् ।

(स) कामम्—अनुमतौ, स्त्रीकारार्थकमव्ययमिदं, लक्षचनमहं स्त्रीकरोमी-

इति राज्ञा धर्माधर्मौ तद्वोचितौ, पश्यन्तु इदृशेन समयेन
विवाहमिच्छामि, तावदह मलात् पत्या एकशब्दां न नेतव्या,
यावदसौ परस्मासान् तीर्थानि परिभ्रम्य न समायाति, नो
चेत् दन्तैः क्लृप्तजिह्वा मामवधारय" ।

इति तेन समये उक्ते, राज्ञा सम्बोधितः स मन्त्रिपुत्रः
(इ) प्राप्तनिर्हतिः "तथा" इति प्रतिपद्य चायुः स परिपीय
एकस्मिन् वामके वेतिरक्षिते तां मृगाङ्गदन्तां ताश्च कूटवधूं
स्थापयित्वा तीर्थयात्रायै प्रतस्थे । स च मनःस्वामी स्त्रीरूपस्तया

अथ ("आमं वाडेऽनमतिरितमी इति हेम") उवाच — आत्मसं—पञ्चामतीऽन
भीदे इच्छाऽभावेऽपि अत्रत्या श्लोकरोमीत्यर्थः ("अन्वामात्मसतो आत्मसत्त्वोपगमिदपि
च इति उवाच") । तत्र—उवाच इत्यर्थः ["तत्र च वचनमै (२१३ ६० पा)
इति अथरि इति] उचितो—प्राती उवाच—उचितो—मितो उच्यते इत्यर्थः,
सोऽङ्गदन्तिरिचं राज्ञां चन्द्रांश्चविषेचनं नाति समवमपि इत्येवमादुरीषा-
दङ्गदन्तिरमाचरति ते अतः अन्वामाभीताया अन्वयौ दानं अवि न विचमिति
भावः ("उचितम् मरेत अस्ते निते आने सनस्ये इति मेदिनी) । समयेन—
अपनेन नितयेन वा ("समवे अपने माहालयदे आचरविषे । सिद्धाना
चारसङ्घेतिनियमावसरेषु च । सिद्धाचारि निद्रेषु च इति विसवनी) । परस्मान्—
नासवदृष्टं वाचतु ["आन्वाभ्यन्तोरन्वयसंयोगे (२१३६ पा) इति उवाच] । क्लृप्ता
—क्लिप्ता लिङ्गा—रसना यथा तां क्लृप्तजिह्वा—क्लिप्तरसना (विच । वज्रुनी)
यदि मवचनं भवद्विर्भाङ्गीभवति, तदाऽहं क्लिप्तरसनेव निर्वाचा तिष्ठामि भवं क्विचि
हृष्याहपासि इति मवा वदुर्लं तत् क्लृप्तापि न वितथं मरेत अयहमपुठवादिनो
मरेत् तदा लिङ्गा मे अतः अङ्गीभवन् लिचिपानि इति निचिपु इति वा भावः ।

(इ) प्राज्ञा—चदिनता, निर्हतिः,—दुर्लभं (निरतिः अल्पितावत्सं यत्नै च
दुखे विनाम् इति मेदिनी) शैव ताड्यः प्राप्तनिर्हतिः,—जातामन्ः (विच ।
वज्रुनी) । वासः,—अहं स एवेति वासकः (आये अम्) तस्मिन् वासके—
भवने शैवः,—वैतल्यता धार्यतया अथ पथीति शैवी—वैतल्यः, दीवार्थि-
इत्यर्थः (शैव + अर्थः इति) तेन रक्षिते—दुर्गे वैद्विरक्षिते—शाराधिष्ठित
इतिद्वारिचि ।

सृगाङ्कदत्तया सह एकगृहे (क) समानशयनाशनस्तस्थौ ।
 तथास्थितं तं कदाचित् सा सृगाङ्कदत्ता निशि वह्नि'सुप्तपरि-
 जने शय्यागृहे रहसि प्राब्रवीत्,—“सखि । कामपि कथा-
 माख्याहि, मे निद्रा नास्ति” । तदाकर्ण्य स स्त्रीरूपो युवा
 अस्यै कथामेकामकथयत्,—“सखि । पूर्वमासीत् इला नाग
 राजा सूर्यवशभवः । गौरौशापेन स्त्रीत्वं प्राप्तस्य तस्य विश्वैक-
 मोहन रूपमासीत् ; तदवलोक्य देवोद्यानगतश्चन्द्रतनयो
 बुधस्ता चकमे, तयोश्च सङ्गात् पुरुरवाः वसजायत” । इति
 कथां सङ्क्षेपेणोक्त्वा स धूर्तः पुनरवाच,—“सखि । इत्य देवता-
 ऽऽदेशात् मन्त्रौषधिवलाच्च कदाचित् पुरुषः स्त्री, कदाचन
 स्त्री च पुमान् स्यात्, तदेव (ख) सहतामपि कामजाः
 संयोगा जायन्ते” । श्रुत्वैतत् सा (ग) सुग्धा तरुणी सृगाङ्क-
 दत्ता सहवासविस्रम्भात् प्राह,—“सखि । श्रुत्वा ते इला कथा
 मे अङ्गं सिमिसिमायते, हृदयञ्चेद सीदतीव, तदेतत् किम् ?
 ब्रूहि” । तदाकर्ण्य अङ्गनारूपः सः युवा ता प्रत्यवादीत्,—

(क) समाने—एके, अभिन्ने इत्यर्थं (“समान सत्त्वसैकेषु त्रिषु ना नाभि-
 मारुते” इति मेदिनी), शयनाशने—शय्याभोजने यस्य स समानशयनाशन,—
 एकवशाद्यौ एकवभोजौ च, यद्वा,—अन्नाति अत्र प्रति अशन—भोजनपात्रम्, एके
 शयनाशने—शयनीयभोजनाघारे, यद्वा,—समाने—समे, तुल्ये इत्यथ, शयनाशने—
 शय्याभोजने यस्य स अनुरूपशय्याशायौ अनुरूपभोजौ चेत्यथ (विण० । बहुव्री०) ।

(ख) सहता—महात्मना, देवादीनामित्यथ, कामजा,—सम्भोगवासनीत्या ।

(ग) सुग्धा—सुन्दरी, मूढा वा, विभ्रान्तचित्ता इत्यर्थं (विण० । सृष्ट +
 क्त । “सुग्धस्तु सुन्दरे मूढे” इति मेदिनी) । सहवासेन—एकवावस्थानेन
 हेतुना, विस्रम्भात्—विश्वासात् (“समौ विस्रम्भविश्वासात्” इत्यमर) सहवासविस्रम्भात्
 —एकस्थानवसतिजनितोत्पन्नविश्वासात् (३या तत्प० । हेतौ प्रसी०) । सिमिसिम,
 —हृषजनितभावविशेष, “शिर् शिर्” इति भाषा, तमनुभवति इति सिमिसिमायते
 —सिमिसिमरूपभावविशेषमनुभवति, हृष्यति इत्यथ [सिमिसिज + “सुखादिभ्य,—”

“सखि ! एतानि ते (घ) अपूर्वाणि ध्यामधिष्ठानि, मया
 एतानि अनुभूतानि, अहं तव न निगुह्ये” । इति तेनोक्त्वा सा
 पुनरवादीत्,—“सखि ! त्वं मे प्राणसमा, तदहं त्वां किं न
 वच्मि ? (ङ) अपि केनापि उपायेन इह पुंसः प्रवेशः स्यात् ?” ।
 एयमुक्तवतीं तां स धूम्रपते शिष्यो युवा विप्र प्राह,—
 (च) “यद्येवं, तत्ते वदामि सखि । अस्ति मे वैष्णव प्रसाद-
 येनाहं स्नेच्छया निशि पुरुषः स्त्रां, तदप्य अद्य स्वत्कृते पुमान्
 भवामि” । इत्युक्त्वा स मनःस्थामी मुखात् गुलिकामवताम्य
 परमसुन्दरस्वरूपं तस्यै अदगयत् । ततस्त्रयास्तत्कालाच्चितरस
 (छ) कोऽपि रसोऽप्य प्रावर्त्तत । ततश्च स तथा मान्दसुत
 भाष्यया साकं दिवा नारी, रात्रौ पुमान् भूत्वा कश्चित्
 कालमनयत् ।

अथ त मन्विंसुतम् (ज) आसन्नाऽऽगमनकालं बुद्ध्वा तां

(१।१।१८ पा) इति क्वञ्च “अज्ञानावनातुचरोर्दोष (१।१।२१ पा) इति
 दोषः, तत आह तै । सीदति—अवसाहं नश्यति (अह + अट्-ति) ।

(घ) अपूर्वाणि—पूर्वजनतुमुत्तानोत्तर । तव—अर्थेत्वं (सत्यवित्तवत्वा
 कश्चिद् इति) । निगुह्ये—अहृष्ये त्वं मन्विंसुतं इदमन्वयं मां सद्वापदं सर्वं
 ब्रूहीत्यर्थः (नि + ब्रू + अच्-ति अट्-ए) ।

(ङ) अपि—अत्रसूचकसम्बन्धं (“ब्रह्माद्यनुपपद्यद्ब्रह्मासन्धानाद्यपि” इति
 आहव्यः) ।

(च) यद्येवम्—बुद्ध्वा सीदति ते पुष्टतायाऽहं ज्ञादित्यर्थः । विचोरेवं अन्वयः,
 —विचुस्रन्ती, विचुविहित इत्यर्थः (विच + अच्) प्रसादः—अनुब्रह्म । ज्ञा-
 भवेवम् [अह + अच्-वाम् “विचोरेन्नोप” (१।१।२१ पा) इति विचोरेवार
 लोपः] । अत्यन्त—तव निमित्तं तव वासनापूर्वावसित्यर्थः ।

(छ) कोऽपि—अनिश्चयनीय इत्यर्थः ।

(ज) आसन्नः,—निश्चयः, आसन्नकालः,—प्रत्यावर्त्तनसमयः अहं तादृशम्
 आसन्नऽऽगतनकारं—सन्तोषप्रदानसमयसमर्थं मां पृथक्स्थावनिश्चयं (विच ।

तद्भार्यामादाय निशि स्वैर पलाय्य क्वापि प्रायात् । ततश्च तं
वृत्तान्तं विदित्वा स मूलदेवः पुनः वृद्धिजाऽऽकृतिः शशिना
मित्त्रेण (भ्र) सम्भूय त यशःकेतुमुपेत्य सविनयमब्रवीत्,—
“देव । आनीतोऽयं मया पुत्रः, तद्देहि मे ता स्नुषाम्” इति ।
ततः स नृपः सम्मन्त्र्य शापभीतः समभ्यधात्,—“ब्रह्मन् । न
जाने सा ते स्नुषा क्व गता, तत् क्षमस्व, अस्माच्चापराधात्
स्वसुतां तव सुताय ददामि” । इत्युक्त्वा त धूर्तराजं (ज) क्रोध-
निष्ठुरं विब्रुवाणं जरद्विप्ररूप कथञ्चिदनुनीय तत्सख्ये कृततत्-
पुत्रव्यपदेशाय शशिने ता तनया शशिप्रभा यथाविधि प्रादात् ।
ततः स मूलदेवः तथाभूतौ बधूवरौ नीत्वा स्व निलय प्रायात् ।
ततस्तस्मिन् मनःस्वामिनि उपस्थिते तस्य मूलदेवस्य अग्रतः
तस्य शशिनश्च महान् विवादः समजायत । मनस्वामी
अब्रवीत्,—“एषा शशिप्रभा मह्य दौघता, कन्यैवासी मया
गुरोरनुग्रहात् प्राक् परिणीता” इति । शशौ प्रोवाच,—

बहुत्री०) । स्वैर—स्वच्छन्द, स्वाभिप्रायानसारमित्यर्थं (क्रिया विण० । “मन्ट-
स्वच्छन्दयो, स्वैर ” इति शाश्वत), पलाय्य—पलायन कृत्वा [परा + अय + ल्यप्
“उपसर्गस्यायतौ” (८।२।१६ पा०) इति अथोत्तरपदस्य उपसर्ग-रिफस्य
लत्वम्] ।

(भ्र) सम्भूय—मिलित्वा (सम् + भू + ल्यप्) । मे—मत्तम् । स्नुषा—
बधू, पुत्रवधूमित्यर्थः । (“समा स्नुषाजनीवध्व ” इत्यमरः) ।

(ज) क्रोधेन—कोपेन, निष्ठुरं—परुष क्रोधनिष्ठुर—रोषकर्कश (विण० ।
इया तत्पु०), वि—विशेषण, विरुद्ध वा, ब्रुवाण—कथयन्त विब्रुवाणम्—अतिशयेन
तिरस्कुर्वन्तमित्यर्थं (वि + ब्रू + शानच्), जरन्—वृद्ध, विप्ररूप,—ब्राह्मणरूप तं
जरद्विप्ररूप—वृद्धब्राह्मणवेशधर (विण० । कम्मधा०), यद्वा,—जरती विप्रस्य
रूपनिव रूप यस्य त (बहुत्री०) । कृत, —विहित, तस्य—विप्रस्य, पुत्र इति
व्यपदेशः,—कल यस्मिन् तस्मै कृततत्पुत्रव्यपदेशाय—पुत्रेतिदत्तकपटपरिचयाय
(विण० । बहुत्री०) ।

“मूढ । कोऽप्यास्वम् ? समैवैषा भार्या, अग्निमात्रिक मेवा पित्रा मद्य दत्ता” । इत्थं (ट) मायावस्तप्राप्तप्राप्तपुत्री निमित्त विवदमानयोस्तयो कोऽपि निर्णयं नाऽऽसीत् । तद्राजन् । त्वंमम मूढि, कस्येयं भार्या (ठ) उपपद्यते ? एतं मे सशयं छिन्धि समयय त्वया मम अय्यताम्” इति । इति वेदान्तवच श्रुत्वा राजा तं प्रत्यभाषत — “मन्वेऽहं शशिन एवासौ (ङ) न्याय्या भार्या, यस्मै तत्पित्रा सवेक्षणसमसम् अग्निमात्रिकस्य धर्म्येण वत्सना दत्ता । मम स्त्रामी तां चौर्येण गान्धर्वधर्मतो भिजे, चौरस्य (ढ) परस्त्रेयु स्तत्वं नैव कदाचित् न्याय्यम्” इति । एतत् राज्ञी वचनं निगम्य स वेदान्त पुन स्तथैव स्वं मिश्रय प्राप । राजाऽपि हृदप्रयत्नं पुनस्तत्र गत्वा तं स्कन्धमधिरोप्य गन्तुं प्रवृत्तः ।

(ट) मायावस्तप्राप्तपुत्री—इत्यत्र दृष्टांशेन च प्राप्ताया—अस्मादाः, राजपुत्र्या—राजपुत्र्या, निमित्तं—कारणं मायावस्तप्राप्तपुत्रीनिमित्तं—अपद्रुताप्रभोव राजकुमारीपुत्री (इती वरु) विवदमानयोः—वैमल्यवैतुकं नामादिषु विवदं मायमाचरोः, अन्वीऽन्वं अन्वयमायनवोरित्यर्थं [वि+वद मासमीपसथावा—” (१।१।४० पा) इति वैमल्ये चाप्यनेपरनिवृत्तमात् अट मानम्] ।

(ठ) उपपद्यते—बुध्यते (उप+पद+सट्) । छिन्धि—अथय निरासय इत्यत्र [छिद्+शोड् छि “अथादिभ्य ञ्” (३।१०८ पा) इति यनि कृते “बुभ्रवन्तो छिन्धि” (३।३।११ पा) इति छिन्धिभावः] । समय—निवृत्त, जानमपि नृनामापच शिरस अतथामवतकपं प्रापवचनमित्यर्थः ।

(ङ) न्याय्या—उचिता न्यायसङ्गता इत्यर्थः । यस्मै—यस्मै—अग्निमात्रिकस्य यस्मादासं वेनादिकस्यार्थास्तुष्टान्द्वयेकस्य वत्सना—मादरेण ।

(ढ) परस्त्रेयु—परस्त्रेयुः ।

अथ षोडशश्रुत्या ।

अथ राजा तं वेतालं नीत्वा गच्छति स्म । वेतालश्च तम-
ब्रवीत्,—“राजन् । शृणु अपूर्वासिका कथाम्,—

अस्ति (क) हिमवान् नाम सर्वरत्नभूमिर्नगेन्द्रः, यो हि
गौरीगङ्गयोः हरभार्ययोस्तुल्यप्रभवः ; यश्च कुलभृशताम् अग्रणीः
सूर्येणाप्यदृष्टपृष्ठदेश अभिमानोन्नत सर्वत्र गीयते ।
तस्य (ख) सानोरूपरि काञ्चनपुर नाम पुरं रविणा न्यानीकृतं
रश्मिद्वन्दमिव विभाति । तत्र जौमूतकेतुरिति श्रोमान् विद्या-

(क) हिमवान्—हिमालय । सर्वेषा रत्नाना—पद्मरागादिमण्योना, भूमिः,
—उत्पत्तिस्थान सर्वरत्नभूमि,—समक्षरत्नप्रभव (विष्णु० । ६४ी तत्पु०), नगेषु
नगानां वा इन्द्र,—श्रेष्ठ नगेन्द्र,—पर्वतराज (६४ी वा ७मौ तत्पु०) । तुल्य,
—एक, प्रभव,—उत्पत्तिस्थान तुल्यप्रभवै,—एकोत्पत्तिस्थान (कर्मधा०),
गौरी सेनकागभजाता हिमालयतनया, गङ्गा च हिमाचलादुत्पन्ना, अतस्तयोरेक-
प्रभवत्व, किञ्च चभे एव शिवेन परिणीते इति शास्त्रम् । कुलभृशता—“महेन्द्रो
मलय सद्य युक्तिमानृचपर्वत । विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तत्र कुलपर्वता”
इत्युक्ताना सप्ताना वषपवताना, पर्वतश्रेष्ठानामपि इत्यर्थ । सूर्येणाप्यदृष्टपृष्ठदेश
इति अत्युन्नतत्वादिति भाव, सूर्यस्तस्य कटकभागेनैव विचरति, अतस्तस्य पृष्ठदेशं
द्रष्टु न शक्नोतीत्याशय (विष्णु० । बहुव्री०), अभिमानेन—गर्वेण सर्वभृशता अहं
श्रेष्ठ इति दर्पेणेत्यर्थ, उन्नत,—उच्चशिखा इत्यर्थ, अभिमानोन्नत,—दर्पोत्तुङ्ग,
(विष्णु० । बहुव्री०) । गीयते—कथ्यते (गौ + कर्मणि लट्-ते), जनैरिति शेष ।

(ख) सानो,—प्रस्थस्य, पर्वतोपरिस्थसन्नभूभागस्येत्यर्थ (“सु प्रस्थ”
“सानुरस्त्रियाम्” इत्यमर) । अन्यास न्यास कृत तत् न्यासीकृत—निचेपीकृत,
पुनर्ग्रहणाय किञ्चित् काल स्थापितमित्यर्थ (अभृततद्भावे च्चि), विविधमणि-
रत्नादिविभूषित काञ्चनपुरमेतादृशमुज्ज्वलमासीत् यत्, दर्शनमात्रेणैव सूर्यमयूख-
जालमेवेदम् एकत्र क्षुपीभूय समवस्थितमिति प्रतिभाति इति विशदयाम् ।

धरपति पुरन्दर इव (ग) मेरी समध्युवास । तस्य गृहोद्याने
कुलकमाऽऽगत कल्पतरु स्थित । स राजा जीमूतकेतुः तं
देवस्वरूप कल्पतरुमाराध्य तत्प्रसादात् (घ) जातिधरं बोधि
सत्त्वांगमन्त्रं दानवीर महासत्त्वं सर्वभूतानुकम्पिनं गुरु
शुश्रूषणपरं जीमूतवाहनं नाम पुत्र प्राप ।

काश्चिन्सम्प्राप्तयौवनं तं स राजा (ङ) सङ्गिस्तादृशैः सचिवैश्च
प्रेरित यौवराज्ये अभिषिक्तवान् । कदाचित् यौवराज्यस्थित
स जीमूतवाहन इतिपिभिः विष्टमन्त्रिभिरुपेत्य अगदे,—
“युवराज ! योऽयं कल्पतरुः सर्वकामद (च) सर्वभूतानामधृष्यश्च
तद्योद्याने तिष्ठति, अयं तव सदा पूज्य, अस्मिन् अमुकस्य
स्थिते शक्रोऽपि नास्मान् बाधितुं शक्नुयात् किमुतापर ?” ।

(ग) मेरी—सुमेरी देवानामाशासमूनिवृत्तये इत्यर्थः । समध्युवास—
अभितप्तो (सम् + अभि + वस + क्तिट् + क्) ।

(घ) जाति—पूषणश्च करति यथाहर्षं जातिधरं—मात्रमत्रप्रदत्तान्
करककुल (विच । जाति + क्तु + पचाद्यच्) बोधिसत्त्व—बुद्धदेव, तत्र
अत्रान् सत्त्वं—सत्य तर्कजं तादृशं बोधिसत्त्वमत्रप्रदत्तं—बुद्धदेवमित्यर्थं
(विच । बहुव्री) दाने—दानी वीरः—मठ श्रेयो वा (वीरी निश्च मटे
श्रेष्ठ इति बहुवचः) तं दानवीर—दानवन्तबुद्धदेवामेतेन अट्टविधेषु वीरेषु मध्ये
वीरविशेषं, दानवेष्टमित्यर्थं (विच । ७मी तत्पु) ।

(ङ) सङ्गि—ठलमै । मेरितः,—प्रबोधितः, आबिध इत्यर्थं (विच) ।
अभिषिक्तवान्—निर्बीजितवान् युवराजपदमदानार्थं नामादीर्घाहृतर्कधैर्यवादिभिः
अपितवानित्यर्थं (अभि + विच् + क्तवत्) ।

(च) सर्वभूतानां—निष्कियप्रार्थिता सर्वप्राणिभिरित्यर्थं (इन्द्रोदे कतरि
इती) न धृष्य अशुभ्य—सर्वकामार्थं, अपराधीव इत्यर्थः [इच् + अर्धे क्तवत्]
(३।३।१८८ पा) इति यत्] । तव—स्वदेश्यं (कतरि इती) । अट्टव्री—
प्रसवे । शक्रः—इन्द्र । बाधितुं—पीडयितुं, पराधीतुमिति वाच्यं । विष्टय—विं
पुन ।

एतदाकर्ण्य स जीमूतवाहनः (कृ) अन्तरचिन्तयत्,—‘अहो-
वत । ईदृशममरपादपं प्राप्यापि पूर्वेः पुरुषैरस्माकं तादृशं फलं
किमपि नासादितं, केवलं कौञ्चिदपि कृपणैस्तैः कञ्चिदपि अर्थ-
मर्थितः, तेन चात्मा च महात्मा चैषः उभौ लाघवं नीतौ,
तदहमस्मात् मनोरथमभीष्ट साधयामि’ इत्यालोच्य स महात्मा
पितुरन्तिकमाजगाम । आगत्य च (ज) विहिताशेषशुश्रूषया
परितोषित सुखमासौन पितरमेकान्ते व्यजिज्ञपत्,—“तात !
त्वमेव जानासि यदेतास्मिन् संसारसागरे आशरीरमिदं सर्वं धनं
वीचिविभ्रमचञ्चल, विशेषेण अचिरस्थायिनी प्रकाशपलायिनी

(कृ) अन्त,—मर्गसि । अहोवत ।—खेदे अनुकम्पाया वा (अन्व० ।
“अहोवतानुकम्पाया खेदे सम्बोधनेऽपि च” इति मेदिनी), पूर्वपुरुषाणां कापण्यं
श्रुत्वा तान् प्रति खेद, अनुकम्पा वा इति बोध्यम् । अमरपादप—देवतरुं
“पञ्चेते देवतरुो मन्दार पारिजातक । सन्तान, कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम्”
इत्यमराक्तौ कल्पवृक्षस्य देवतरुत्वम्) । कृपणै,—कदर्थ्यैः, क्षुद्राशयैरित्यथ (विष्ण० ।
“कदर्थ्यै कृपणक्षुद्रकिम्पचानमितम्पचा.” इत्यमर), ईदृश देवदुर्लभ सर्वाभीष्टप्रदं
द्रव्यं प्राप्यापि किमपि पारलौकिकं श्रेयं असाधयित्वा केवलं तुच्छैहिकसम्पदि अभि-
लाषात् तेषां कृपणत्वम् अनुकम्पनीयत्वञ्च बोद्धव्यम् । तेन च—अकिञ्चित्करार्थ-
प्रार्थनहेतुना इत्यथ, महाधनिनः दानवीरस्य च समीपे अकिञ्चित्करवस्तुप्रार्थन स्वस्य
नीचाशयत्वव्यञ्जकं दातुश्च तत् खानिकरमिति एतादृशकर्मणा उभयोरेव लघुत्व-
सम्पादनमवगन्तव्यम् । अभीष्ट—प्रियम् ।

(ज) विहिता—कृता, या अशेषा—कृत्स्ना, विविधा इति यावत्, शुश्रूषा
—परिचर्या तथा विहिताशेषशुश्रूषया—सम्पादितविविधसेवया (कर्मधा० ।
करणे श्या०) । आशरीरम्—आदेह, शरीरमारभ्येत्यथ [“आङ्मर्यादाभिविधौ ”
(२।१।१३ पा०) इति अव्ययीभाव] । वीचे,—तरुस्य, विभ्रम,—विलास, तद्वत्
चञ्चल—चपल, क्षणविध्वंसि इति यावत्, तरुज्ञो यथा उत्थायैव विलीयते, इदं
शरीरं सर्वं धनजातञ्च तथा स्वल्पेनैव कालेन विलीनं भवति न चिरं तिष्ठतीति भावः ।
अचिरस्थायिनी—क्षणस्थायिनी, प्रकाश,—प्रकटीभाव, तदनन्तरमेव पलायिनी—
पलायनशीला प्रकाशपलायिनी—उदयानन्तरमेव पलायनस्वभावा (विष्ण० ।, शाक-

सन्ध्याविद्युदिव चना सञ्जी न कुत्रापि कदाऽपि स्थिरा, एका
परोपकार एवास्मिन् संसारे अनन्तर युगान्तगतसाक्षिणी धर्म
यगमौ प्रसूते । तात ! तत् क्षणिकेषु एषु सर्वेषु अस्माभिरीदृश
कल्पपरु किमर्थं रक्षते ? यैव पृवरयं 'मम मम' इति
आग्रहेण रक्षितः, तैरिदानीं कुत्र गतम् ? तेषां कस्यायम् ?
अस्य वा ते के ? तस्मात् परोपकारैकफलविद्ये त्वदाश्रया
इमं कामद कल्पपाटपम् आराधयामि" ।

अथ पित्या "तथा" इति (भ्र) अम्यमुञ्जातः स जीमूतवाहनः
कल्पतरुं गत्वा उवाच,—“देव ! त्वया अम्यत्पूर्वेषाममीष्टा
कामा पुरिता, तन्मप्रेकमन्यं कामं परिपूरय, यथा पृष्ठी
मदरिक्षां पश्यामि तथा करोतु देव । (अ) भद्रमस्तु ते व्रज,
लोक्याय अर्थिने त्वं मया दत्तोऽसि" । इतिवादिनि कृताञ्जली
जीमूतवाहने "स्वस्तस्वया एषाऽहं यातोऽस्मि" इति वाक्

पाणिना ०) अस्या च विद्यया ते इव सन्ध्याविद्युदिव—नन्वेव ि सुदिन च इत्यर्थे
सन्ध्याया मुद्रावस्थासकलान् मुद्रावस्थावस्थित्वास्मिका अस्या वधा अचिरच्छाविनी
तथा विद्यया यथा प्रकाशनात्मिका यन्मात्रपरा तथा अक्षीरपि चना इति शीलना ।
अनन्तर—अद्वित्यर [न + नर + इत् + य—] (१११११ पा) इति छरण]
पुत्राभावात्—पुत्रावसानात् अर्थ—अतस्तस्या तस्य साक्षिणी—साक्षात्कृती
पुत्रान्तरतसाक्षिणी—पत्न्यावस्थीय पुत्र पुत्रान्तरतमानवद्विपुत्रचतुष्टयस्य इत्यर्थ
इतिनीत्यर्थः, "कीर्तिर्ब्रह्म स जीवति इति सिद्धान्तात् अन्वयप्रतीत्यर्थान्तात्
इति भावः [अन्वयप्रतीत्यर्थस्य विद्य । इती तस्य । पुत्रान्तरत + साक्षात् +
साक्षात्कृति संज्ञात्वात्] (१११११ पा) इति इति अन्वयवार्ता भवति (वा)
इति शिखीप] । एतन्ते—कामपति (प्र + त् + कृत्) ।

(भ्र) अम्यमुञ्जात—अम्यमठ । आना—मनीरथः । एषम्—एकनामं
न रितीवन्निवृत्तः, अन्व—असद्व्रज ("अन्वोऽसद्व्रजेतदर्थो" इति हेम) अ न
मवतीति तम् अन्व—अद्वयं तव साक्षात्प्राप्तुमितिर्भवति ।

(ज) भद्रं—युगम् । अर्थिने—आपकाय, हरिप्रार्थिते वापत् ।

तस्यान्तरीकृद्भृत् । क्षणेन च स कल्पतरुः (ट) दिव्य समुत्पत्य
भुवि तथा वसुनि प्रपद्येत्, यथा न कोऽपि द्रुगत आसीत् ।
ततस्तस्य (ठ) तथा सर्वजैवान्मृत्युवशा त्वेनोक्तो यश प्रपद्ये ।

अथ (उ) तद्दोषज्ञा सर्वं मानस्यान् अमर्षिण्यवः कल्प-
पादपरहितं त श्रीसूतवाहनं सपितृक सुजयं गत्वा समुद्य च
तस्य राज्यापहरणाय योद्धुं समनहन्त । तदवनांक्ष्य श्रीसूत-
वाहन, पितरमवादीत्,—“तात ! धृतायुर्देन त्वया योर्तुं कस्य
शक्तिरस्ति • किन्तु अप्य (ट) पापस्य विदागिनः शरीरस्य कृते
वसून् हत्वा कोऽङ्गणो राज्यमाक्रान्ति • तत् फिं नीं राज्येन •
अन्यत्र कश्चिन् गत्वा यद्य धर्मस्य आचरिष्यामः, येन लोकायो-

(ट) दिव्य,—आकाशगत (अ० ५३०) । विपश्चिता, तस्य वा (अ० ५३०) ।
वसुनि—वसुनि (“विराट् १२४ म० वसु” इत्यमरः । । अर्षित,—द्विष्टः
(“म० ५३० दक्षिणे क्षीणे दक्षिणे दक्षिणे ५३० म० ” इत्यमरः) ।

(उ) सदा—सदा ५३० म० ५३० म० ५३० म० । पद—विपश्चिता (अ० ५३०
मि० ५३०) ।

(ट) तस्य—श्रीसूतवाहनस्य, सीतात्—वसुनि, आयुर्दे इति तद्दोषज्ञा,—
तदवनांक्ष्य, श्रीसूतवाहनस्य प्रातिपत्त्या इत्यमरः [अ० ५३० म० ५३० म० “अर्षितेऽपि
दिव्ये” (शश० २०१ पा०) इति उ०] । अयुर्दे—अयुर्देवे (“मगरी
इत्यमरः तदवनांक्ष्येऽपि” इत्यमरः), तस्य भावः तस्यात् सायाप्यात्—
पराभ्युदयासंगमभावेत्वात्, अमर्षिण्यवः,—अमर्षणा, श्रीसूतवाहनस्य यश सीद-
गजज्ञाना इत्यमरः [अ० ५३० म० “अमर्षिण्यवः” (शश० २०१ पा०) इति इत्युच्०] ।
सुविन जित् यथा सुजयम्—अमाथासंग पराजितव्य [सु । जि + “सुपद् सुप—”
(शश० २२६ पा०) इति खल्] । समनहन्त—समवगायन्, कथवादिना आत्मनः
सममज्जयन् इत्यमरः (मसु + नह + लट् अत्) ।

(ट) पापमनेन साधयति पापमस्याभि इति वा तस्य पापस्य—पाप-
कारिण्य, इत्यर्थे, शरीरलाभमन्तरा पापापहरणाशयात्वात् तस्याप्युत्पत्तेः शरीरस्यापि
पापत्वं योऽप्यस्य (अर्षं प्रादित्वात्) । वसून्—वसुनि (“मगीधपाश्वज्जाति-
वसुत्वस्वजना, समा,” इत्यमरः) । अङ्गण, —अङ्गण, उदाराराशयो मरानित्यर्थः ।

कमपो मद्रति प्यात् । कृपणा एते (ण) दायादा राज्यस्रोतुपा मोदस्ताम्" । इतिपाटिन त औमूतकेतुरन्नवीत्,—“पुत्र । अह स्वदर्यं राक्ष्यमिच्छामि, स्वयेत् कृपया तत् अहामि, तदा हृदयं मे तम किम् ?” । इत्यं (त) कृताभ्यनुज्ञेन पित्रा मात्रा च ममन्वित म औमूतवाहनं राज्यं विहाय मत्तयाचक्षुसगात्, तत्र म रचिताऽऽयम पितरो शश्रूपमाणसूतस्यौ ।

एकदा म इतस्तातो भ्रमन् विग्वावसुनाम् (घ) सिहराजस्य तत्र निवासिन पुत्रं सित्रावमु नाम दृष्ट्वा सम्भाष्य च मित्रम् अकरोत् । ततश्चैकदा म औमूतवाहनं उपवने स्थितं दृष्ट्वा गोप्या (द) प्रायतनं दृष्ट्वा प्रविशेगं दृष्ट्वा च तत्र उपवीचयतीं मखीजनपरिहतां, गौमनाऽऽराधनार्थं स्थितां, लोचनमावधाय

मीद्वोदमयो.—पैद्विपारविश्वी., अइति —यभावका इदधीके वधीवर्षदि
शाम परलोकं चावपामर्मलाम इत्ये ।

(ब) दाद—द्वैकधनम् आददति—एइति इति दादादा—दादादा,
यातव इत्यर्थः [दाद + दा + दा + “वागधीप— (१११११६ पा) इति
च । दादादो सुववात्सवो इत्यन्त] । मीद्वता—मीद्वता (मुद + धीद्
पनाम्) ।

(घ) कृता—कृता चम्पुया—चम्पुमतिः येन तेन कृताभ्यनुज्ञेन—विचिताय
मीद्वेन समवितपुत्ररादनेत्येव (विच । मद्रती) । शश्रूपणाच.—शश्रुपणा
[सु + श्रु + चम्पुजनवता सनि (१३१६ पा) इति सनि परी वीच याद
चूदया सन (११११० पा०) इत्यन्तमेवददितरानात् अट जानव] ।

(ङ) सिहरा—द्वैवोनिविश्वी., तेषां राजा तस्य विहराजस्य—
विहायिपस्य ।

(इ) अपवने—जानं मन्दिरमित्यर्थे । उप—वमीये वीचवा दावमीत्
उपवीचयतीं—दृष्ट्वा वमीये वीचवादनपुट्टधरं वानं कुवतीमित्यर्थे [विच ।
उप + वीच + “मुदालिप—” (१११११ पा) इति एवञ्च इती “वादिपविहायान्वं
इत्येव सिद्धे वीचविद्वद्वं सापेयीभ्योपि चिजवम्” इति मित्रमात् चिच् +
; इत्येव] । श्रेयवादा—पाठो, एकां चारावनाप—पूनाथे श्रेयवादाऽऽराधनार्थं

दर्शनेन लज्जितैरिव निश्चलैर्मृगैराकर्ण्यमानसङ्गीतवीणारवाम्,
 अञ्जनेन कृष्णां कर्णमूलं विमथ्रतीं पाण्डवचमूमिव तारकां
 विभ्रतीं, परस्पररोपमर्देन मुखेन्द्रीरिव दर्शनमहत्प्रमभिवाञ्छन्ती
 उन्मुखी स्तनी दधतीं. धातुः सृष्टवती सुष्टिग्रहेणैव निपीडिते
 बलीमग्नाङ्गुलीमुद्रे मध्ये चामसनोरमा कामपि कन्यकाम् ।

—गौरोपूजायम् । आकर्ण्यमान, —श्रूयमाण, सङ्गीताया, —सशब्दताया, कल
 ध्वनत्या इत्यथ (“गीत शब्दितगानयो.” इति हैम.), वीणाया, —वक्त्रकाः, रवः,
 —शब्द यस्याप्तम् आकर्ण्यमानसङ्गीतवीणारवां—श्रूयमाणवीणाध्वना, यदा,—
 आकर्ण्यमान' सङ्गीतस्य वीणायाश्च रव' यस्यास्तां (विष्ण० । बह्व्री०) । अञ्जनेन—
 कञ्जलेन कृष्णां—कृष्णवर्णां. सूक्ष्मकञ्जलरेखायुक्तामित्यर्थ, चमूपत्ते—अञ्जनेन—
 तदाख्यसङ्गाराजविशेषेण उपलक्षितामित्यर्थ (इत्यभूतलक्षणे ३या०), कृष्णः
 सहायत्वेनासामस्तीति तां कृष्णां—कृष्णाधिष्ठितामित्यर्थ (अर्धं-आदित्वादच्),
 कर्णमूलं—कर्णसमीप, विमथ्रतीम्—आघट्टयन्ती, सुशन्तीमित्यथ, आकर्ण्य-
 विस्कारितामिति भावः, अन्यत्र,—कर्णं,—तदाख्य दूर्याधनसखा एव, मूल—
 प्रधानं, सङ्गामि प्रधानमूत कर्णमित्यर्थ, विमथ्रतीम्—आलोडयन्तीम्, उन्मूल-
 यन्तीमित्यर्थ., यदा,—कर्णं एव मूल यस्य त कर्णमूल—कर्णसेनापतिकसैन्यममूह,
 कर्णाधिकतसैन्यवन्दमित्यथ (वि + अन्य + शब्द, तां), पाण्डवचमू—पाण्डवसेनां,
 तारका—दृश, नयनमित्यथ. (“तारकी दैत्यभित्कर्णधारयोर्न हयोर्दृशि । कनीनि-
 कायामृचे च न पुमान् वातरि विषु” ॥ इति मेदिनी) । परस्पररोपमर्देन—अन्योऽन्य-
 सद्वर्षेण, अतिपीनतया परस्परसञ्छिष्टत्वादिति भावः । सृष्टवती,—सृष्टिकर्तुं,
 सृजन कृतवती इत्यर्थः, कन्याम् इति शेष (सृज + कर्त्तरि क्तवतु), सुष्ट्या यद्,—
 यद्विषय तेन सुष्टिग्रहेण—सृजनसमये सुष्टिद्वारा धारणेनेत्यर्थ, निपीडिते—कृशं, ननु
 मध्यदेशस्य चेदोदृशी कीमलता यत, सुष्टिपीडनेनैव स चीण सञ्जात, तदा
 पीडनकाले कीमलपदार्थं अङ्गुलिचिह्नानीव मध्यदेशेऽपि अवश्यमेव अङ्गुलिचिह्नानि
 सम्भवन्ति, तानि तु कथं न दृश्यन्ते इत्याह, वलीति ।—वलीषु—उदररेखावेषु,
 मग्ना—अदर्शनं गतेति भावः, अङ्गुलीमुद्रा—अङ्गुलीरेखा यत्र तादृशी वलीमग्नाङ्गुली-
 मुद्रे—विवलीशोभिते इति भावः, मध्ये—कटिदेशे (औपज्ञोषके ७मी०), मध्य-
 देशावच्छेदे इति यावत्, चामा—कृशा, अत एव मनोरमा तां चामसनोरमां—
 कृशीदरौ मनोहारिणीश्चेत्यर्थ. (कर्मधा०) ।

तया च दृष्टया तस्या म जीमूतषाडम मद्य (ध) इष्टिमाग
 गपिष्टया मुपितचित्तोऽभूत् । माऽपि तं (१) भूपितोद्यानम्
 सत्कण्ठाधिकारप्रष्ट कामाद्ददाह्वैराग्यात् वनमाश्रितं मधुमिव
 दृष्टा अनुगमयिष्या तया विहस्तता गेजे, यथा मखीनां
 प्याकुलतामधात् । तत स जीमूतषाडमस्तस्या मखीमपृच्छत्,
 —“भद्रे ! तव मग्या किं (प) धन्य नाम ? को वा वगोऽमया
 पनइत ?” । तदाकर्ण्य मखी प्रावबोत् —“महाभाग ! इयं हि
 मान्ना मलयवती मिखावती स्वमा, मिदराजप्य दुहिता” ।
 एपनुष्ठा मा मखी मद्दृष्टया तं जीमूतषाडम सहाऽऽगत मुनि
 पुत्रम् अप्य (फ) नामान्वयी वृष्टा तां मलयवतीं क्षितमिताचरम्
 पवादात् —“सखि ! विशाधरेन्द्रस्याप्य किमातिथ्यं न

(ध) इष्टिमागेव—भोजनपावनस्य शिवपथेन त्वमे विख्यारीकृत्य दमना
 वपरे इति भावः, गपिष्टया—अतीतया इष्टिमागेवपिष्टया—विद्यारित्यप्युपवन
 इदमतीतया (विव) ।

(ग) भूपितम्—वनदुतम् अग्रामं धेम तं भूपितोद्यानम्—नखितीपवनम्
 अशान्तीमारुह्यमित्ययः उत्पन्ना—उत्पन्निना विह्वलविरुद्धे तस्य सख्य
 एवमिति भावः (चित्ता तु क्षुतिराभ्यासं चरन् विद्विषुः पुनः । उत्पन्नीन्
 कखिके तन्मिन् अमिष्या त्मवारपि इति अर्थात्) , मा एव विद्या—अथवा
 भावः, तं प्रददाति इति तम् उत्पन्नाधिकारमुदम्—उत्पन्निकाजनकं चित्तापहारक
 मिति भावः, कामान्—मदनस्य अमलक इति भावः, अहवादात्—इति मखी
 अस्यात्, वरात्—निर्वेद तयात् कामाद्ददाह्वैराग्यात्—सकर्मरुचिं संसार
 मसृष्टात् ; मधु—वसन्तम् ; विहस्तता—आकुलता (“विहस्तताकुली सुतो
 इत्यमरः) । पवात्—वसपादि विहितवतीत्ययः [वा + वृक्-इ भाविष्या—
 (१/१/७० पा) इति तिथी शुक] ।

(प) अर्थ—पृच्छन् प्रश्नकनिति भावः नामध्यासेन ईदृश्या बीज
 अक्षान्मृताया अत्रैव प्राप्य तस्य अग्निसाक सञ्जातमिति अल्पदरबीभावः ।

(फ) नाम च अर्थ—वज्र (“सन्ततिर्गोवज्रमनुष्ठावसिपनामधी ।
 वंसीऽन्वाप सत्यां इत्यमरः) । तौ नामान्वयी—नामनमने (इव) । क्षितम्—

करोषि ? जगत्पूज्य एषः अतिथिः प्राप्तः” । इति तयोक्ते सा सिद्धराजसुता तूष्णीं लज्जाऽवनताऽऽनना अभूत् । ततः सखी, —“लज्जावतीय, (ब) मत्तोऽर्चा गृह्यताम्” इतिवादिनी तस्मै सार्ध्या मालामुपानयत् । सं च जीमूतवाहनः (भ) प्रेमनिर्भरः तां मालामादाय तस्या मलयवत्याः कण्ठे समर्पयत् । साऽपि (म) तिर्यक्प्रसृतया स्निग्धया दृशा नीलोत्पलमयीमिव माला तस्मै प्रत्यर्पयत् । इत्येवम् (य) अन्योन्यकृताशब्दस्त्रयवरयोस्तयोः एका सिद्धराजसुता काऽपि चेटो समागत्य जगाद,—“राज-पुत्रि । जननी त्वा स्मरति, शौघमागच्छ” । तदाकर्ण्य सा (र) कामेषुकौलितामिव सोत्का दृष्टि प्रियमुखात् कथञ्चित्

द्रूपडास्येन सह, नित—स्वल्पम्, अक्षर यस्मिन् तत् स्मितगिताक्षरम्—द्रूपडास्ययुक्त-परिमिताक्षर यथा तथा (क्रिया विण०) ।

(ब) मत्त ,—मत्सकाशात् (अपादाने प्रमो० । पञ्चम्यास्तसिल्), अर्चा—पूजा, अतिथिविहिता इति भाव । अर्चाय—पूजाविधये (“सूक्त्ये पूजाविधावर्घ.” इत्यमर) इदम् अर्थ्यं—दूर्वोदकाक्षतादिक (“तिष्वव्यमघार्धे” इत्यमर.), तेन सह वर्तते तां सार्ध्याम्—अर्थ्यसहिताम् ।

(भ) प्रेरण ,—क्लेशस्य, निर्भर.,—अतिशयो यस्य सः प्रेमनिर्भरः,—क्लेशातिशय, अतिशयप्रणयसम्पन्न, इत्यथ. (विण० । बहुव्री०), प्रेरणा निर्भर,—निर्गुणेण परिपूर्णं इति वा (श्या तत्पु०) ।

(म) तिर्यक्—वक्रभावेन, प्रसृतया—प्रेरितया, निश्चिन्तया इति यावत्, तिर्यक्प्रसृतया—सकटाद्यर्थव्यथ (विण०) । नीलोत्पलमयीमिव—नीलोत्पलयथिता-मिवेत्यथ, इन्द्रीवरलीघनत्वादिति भावः ।

(य) अन्योऽन्य—परस्पर, कृत.,—विहित, अशब्द ,—शब्दरहित, अवाचिकः इत्यथ, मानस इति भाव, स्त्रयवर,—आतानैव पतिपत्नीरूपेण वरण याभ्या तयोः अन्योन्यकृताशब्दस्त्रयवरी,—मिथ सम्पादितमानसयिवाहयोरित्यथ (विण० । बहुव्री० । निर्धारि दृष्टी०) ।

(र) कामेषु—कन्दर्पवाणे, कौलिता—बहो (“बह्वे कौलितसयतौ” इत्यमर.) कामेषुकौलिता—मन्मथवाणनिबद्धा (विण० । ७मी तत्पु०), इदमिदं तेन

आक्तप्य हाच्छ्रेय ष्टद्वमगात् जीमूतवाङ्मोऽपि तद्गताऽऽत्मा
स्वमायममयासीत् । अथ सा प्रापोगविरहाऽऽतुरा स्नां जनीनीं
दृष्ट्वा गयनीयं गत्वा भागु तत्र पपात् ।

अथ सा (न) अन्तर्गतकामाग्निधूमिनेष आविष्कनेत्ता,
सन्तापक्षयिताङ्गी, अयूषि प्रसुषन्ती, सखीमियन्दमैर्हिता,
पद्मिनीदस्यैय वाजिता, गयने सख्या अद्वे भूतले च न गर्भं
कीमे । ततश्च (व) वासरे रक्षया सन्वयया सङ्घं क्वापि गते, अद्वे
च षसन्त्या प्राच्या सुषं समाक्रम्य पुम्यति, सा अरिणाऽऽपूष्य
मापाऽपि जीवितस्युद्वाग्न्या दूतीसम्प्रेषणादिकं सख्यया कर्तुं

जीमूतवाङ्मोऽपि तद्गताऽऽत्मा स्वमायममयासीत् । अथ सा प्रापोगविरहाऽऽतुरा स्नां जनीनीं दृष्ट्वा गयनीयं गत्वा भागु तत्र पपात् । अथ सा (न) अन्तर्गतकामाग्निधूमिनेष आविष्कनेत्ता, सन्तापक्षयिताङ्गी, अयूषि प्रसुषन्ती, सखीमियन्दमैर्हिता, पद्मिनीदस्यैय वाजिता, गयने सख्या अद्वे भूतले च न गर्भं कीमे । ततश्च (व) वासरे रक्षया सन्वयया सङ्घं क्वापि गते, अद्वे च षसन्त्या प्राच्या सुषं समाक्रम्य पुम्यति, सा अरिणाऽऽपूष्य मापाऽपि जीवितस्युद्वाग्न्या दूतीसम्प्रेषणादिकं सख्यया कर्तुं

(न) अन्तर्गतत्व—इति अन्तर्गतं चित्तं ज्ञानाद्ये—अद्वयानुभवः अन्तः
अन्तर्गतत्वमादिभिरिति—इति अन्तर्गतत्वानुभवमिति (इति तत्पु) चापि अन्तः
अन्तर्गतत्वानुभवा रक्षेयत्वा इति यावत्, त्रिभाषायां अन्तर्गतीद्वयमिति अन्तर्गतत्वानुभव
ज्ञानादिभिरनुभवमिति अन्तर्गतेषां ; सन्तापिन—ज्ञानानुभवत्वा इति—निष्पन्नं,
नि शेषं पात्रं प्राप्तमित्यर्थं ("निष्पन्नं चित्तम् इत्यमरः) अत्रं यत्ना सा सन्ताप
क्षयिताङ्गी—ज्ञानादिद्वयानुभवत्वा निवर्धयित्वा इत्यर्थं (विच । तदुक्ती) । अद्वे—
अद्वे अद्वे इत्यर्थं ("अद्वे अद्वे इत्यमरः) । अथ—सुषं (अर्थमात्रं
सुखानि च इत्यमरः) ।

(व) वासरे—द्विषष्टि नादये इति अन्वये रक्षया—अद्वयानुभवत्वा अन्तर्गता
इति अन्वये अन्वया—अन्वयितुं नाविक्रमेति अन्वये । क्वापि गते—अन्वयितुं
प्रद्वेति प्रद्वेति त्रिभाषां समावृत्ताविति अन्वये, अद्वे—अन्वयितुं नाविक्रमेति इति अन्वये ।
प्राच्या—पूर्वदिग्भागा, प्रेक्षया नाविक्रमेति इति अन्वये । सन्तापिन पुम्यति—

नाशकत्, निनाय च कच्छेण निशाम् । जीमूतवाहनोऽपि
तद्वियोगाऽऽर्त्तः (श) शयनस्थोऽपि कामस्य हस्ते पतितः,
नूतनोद्भिन्नरागोऽपि प्रीन्मिषत्पाण्डुरकान्तिः, लज्जामूकोऽपि
कामजा पौडा वदन् निशामनैषीत् ; प्रातश्चोत्थाय नितान्त-
सुत्सुकः तदेव गौर्या मन्दिरमगात् । तत्र तेन सख्या मुनिपुत्रेण
(ष) पृष्ठतः आगत्य यावदसौ समाश्वास्यते, तावत् मदना-
नलविह्वला सा मलयवती विरहासहा एकाकिनो गृहा-
न्निर्गत्य गुप्त प्राणत्यागाय तत्र निर्जने समायात् । सा पादपा-
न्तरितं कान्तमलक्षयन्ती (स) उदशुलोचना देवीं गौरीं व्यजि-
ज्ञपत्,—“देवि ! तव प्रसादात् अस्मिन् जन्मनि यदि मया
जीमूतवाहनः पतिः न लब्धः, तदा अन्यस्मिन्नपि जन्मनि यथा

सरभस गृहीत्वा पुम्बति इत्यर्थः, प्राच्या दिशि चन्द्रोदये च सञ्जाते इति
भावः ।

(श) शयनस्य,—शय्यायामवस्थित, शय्यास्थोऽपि कामस्य हस्ते पतितः
इति विरोधः, कामस्य वशोभूत्, कामपीडित इति विरोधपरिहार, नूतनोद्भिन्नः,
—अभिनवप्रकाशित, राग,—रक्तवर्णः, यस्य स नूतनोद्भिन्नराग,—प्रत्ययप्रकटित-
रक्तवर्णः, तथाभूतोऽपि, प्रीन्मिषन्ती—प्रकर्षेण प्रकाशमाना, पाण्डुरा—पाण्डुवर्णा,
कान्ति,—अङ्गलावण्य यस्य स. प्रीन्मिषत्पाण्डुरकान्तिः,—प्रकाशमानपाण्डुच्छायः
(विष्ण० । बहुव्री०), रक्तोऽपि पाण्डुर इति विरोधः, नूतनोद्भिन्नः,—सद्यः सञ्जात,
राग,—अनुराग. (“रागस्तु मात्सर्यं लोहितादिषु । क्लेशादावतुरागे च गान्धारादौ
वृषेऽपि च” इति मेदिनी) यस्य सः नूतनोद्भिन्नराग,—अचिरोपजातप्रयोगोऽपि
(विष्ण० । बहुव्री०), प्रीन्मिषत्पाण्डुरकान्तिः,—विरहपाण्डुर्दृष्ट इति परिहारः,
लज्जया मूकः,—वचनरहितः लज्जामूकः,—लज्जया नृणो स्थित (विष्ण० । श्या
तत्पु०) तथाभूतोऽपि, कामजा पौडा वदन्—कथयन् इति विरोधः, वदन्—
पाण्डुरकान्त्यादिना प्रकाशयन्निति तत्परिहारः ।

(ष) पृष्ठतः,—पश्चाद्देशात्, पश्चादनुसृत्येत्यर्थं (ल्यब्लोपे प्रसू० । पश्चस्या-
कामिन्) । समाश्वास्यते—सान्त्वयते (सम् + आ + श्वा + णिच् + कर्माणि लट्-ते) ।

(स) उत्—उद्भवम्, अशु उदशु उदशुणी—निर्गच्छद्वारिणी, लोचने—

स एव मे पतिर्भयात्, तथा प्रसादं क्रियताम्" । इत्युक्त्वा सा स्वोत्तरीयेषु तत्क्षणम् अगोकतरुगाखायां, तस्या एव देव्या अपगत "हा नाथ ! जीमूतवाहन ! विद्मन्विख्यातकरूपेणापि त्वया कथमस्मि न (ह) परिव्राता ?" इत्युक्त्वा यावत् गत्ते पार्श्वं नियच्छति, तावत् इयमगरीरिणी भारती अन्तरीक्षात् समुत्भूय,—“पुत्रि ! मा साहसं कार्षी, भाविविद्याघरचक्रवर्ती जीमूतवाहनस्त्री पतिर्भविष्यति" । इति दैवीवाचमाकण्ठमवयम्य जीमूतवाहनं दृष्टां तां प्रियासुपाङ्गगाम । “एव ते देव्या यरं प्रदत्तं सत्यमेव” इति (क) तस्मिन्ने सुमिपुत्रे तां वान्तां जल्पति, जीमूतवाहनस्तत्तत् पेश्यन्तं सुवम् स्वहस्तेन च तस्या कण्ठात् पाशममोचयत् ।

ततोऽकस्मात् तत्र पुष्पाणि (ख) चिन्वती काऽपि सखी तस्यापारमवस्त्रोक्तयन्ती दृष्टा समेत्य तां सत्रीकृत्या दृशा भुवं

गङ्गे यन्ना सा उदसुञ्जीवना—सासुमेवा (विष । वङ्गी) । अन्तः—रात्रिप्रायेण मनसा पतिज्जेन इव इति भावः (अन्त + अन्त्यि क्) तत्र प्रसादात् अन्तःपति जीमूतवाहनं चिन्वन्ति नन्दिनि वदि मे—सम न भूयात् इत्युत्तरिवाच्यं, आसुसाञ्जीवपतिर्न मृदादिभ्यः ।

(ह) परिव्राता—रचिता, औदनपरिव्रातात् न परिता इत्यत्र (परि + त्ने + ष्टा जिघां टाप), अस्मिन्नि शेष । पार्श्वं—रज्जुं नियच्छति—निवृत्तानि (नि + यम + ष्टा ति) । साहसं—असात्कारजन्यकार्यं पूनापरमविद्विष्येण दृष्टकारितामित्यत्र वदा—साहसं—दमम् आत्मविनाशकं इत्यमित्यत्र (“साहसम् असात्कारजन्यकार्यं वसीदिति च इति मीदिनी) । भावो—अपि रमिषमविष्यन् विद्यापरिदुःखकराणो—सार्धभीम आसुसुद्वितीय इत्यर्थः, विद्यापरिदासी अक्षयणो—सार्धभीमचेति वा (अक्षयणो सार्धभीम ” इत्यमरः) ।

(क) तस्मिन्ने—जीमूतवाहनस्य सुहृदि । अस्मिन्—अस्मिन्वदि (अस् + स्मिन्वदि) । पेश्यन्तं—वचिर्, भिषमिभ्यः ।

(ख) चिन्वती—सहृद्वती [चि + च्च + चिन्वति (शार ६ पा) इति

लिखन्ती जगाद.—“सखि । दिष्ट्या वर्द्धसे अभीष्टनिहितः ।
 अद्यैव महाराजो विखावसुस्ते पिता मम सन्निधौ कुसारिण
 मित्रावसुना विज्ञप्तः—‘तात । जगन्मान्य, कल्पतत्प्रदः धोऽयं
 विद्याधरेन्द्रतनयो जीसूतवाहन इहाऽऽगत, मः अतिथित्वेन
 (ग) न पृच्य’, तादृशश्चान्यो वर न दृश्यते, तस्मादसौ मलय-
 वत्या कान्यारत्नेन पृच्यताम’ । ‘तथा’ इति राज्ञा (घ) अर्द्धिते,
 भ्राता ते मित्रावसु’ अस्य महाभागस्य आश्रममद्यैव गतः ।
 मन्ये, सद्य एव ते विवाहो भविता, तत् स्व मन्दिरमागच्छ,
 एष च महाभागः स्वसाश्रमं यातु” । इति तथा सख्या
 अभिहिता सा शनैः प्रहृष्टा समुत्सुका च प्रायात् । जीसूत-
 वाहनोऽपि शीघ्रमाश्रममाजगाम । आगत्य च मित्रावसोः
 यथाऽभीष्टं कार्यं श्रुत्वा अभिनन्द्य च स्वां जातिं पूर्ववृत्तान्तञ्च
 तस्मै समाचक्षे । ततो मित्रावसुः प्रीतः परितुष्टयोस्तत्पित्रो-
 रावेद्य गत्वा स्वगृहं पितरौ तद्वार्त्तावर्णनेन समनन्दयत्,
 अनयञ्च तस्मिन्नेव दिने स्वं गृहं जीसूतवाहनम् । ततश्च यथा-
 यथ महोत्सव विधाय, तद्वैव शुभे दिवसे तस्य विद्याधरेन्द्रस्य
 मलयवत्याश्च विवाहविधिं निरवर्त्तयत् । ततो जीसूतवाहनः

डीप्] । मन्त्रीडया—मलयजया, दृशा उपलब्धिताम् (इत्यभूतलक्षणे श्या०) ।

लिखन्ती—पादाङ्गुल्या रेखायुक्ता कुर्वन्तीमिति भावः [विण० । लिख + शत +
 “उगितश्च” (४।१६ पा०) इति डीप्] । दिष्ट्या—हर्षतृचकमञ्चयम् (“दिष्ट्या हर्षे
 नङ्गले च” इति मेदिनी), वर्द्धसे—अभ्युदयसे, मुखेन तिष्ठसीत्यर्थं (वृध + लट् से) ।

(ग) न’ —अस्माकम्, अस्माभिर्गित्यर्थं (ऋद्वयोर्गे कर्त्तरि ङ्ङी०) । वर’,
 —जामयता (“वरो जानातरि श्रेष्ठे देवतादेरभीप्सिते” इति शाश्वत) ।

(घ) अर्द्धिते—आदृते, समादरेण मित्रावसुवचमि अनुमीदिते इत्यर्थं [भावे
 ०मी० । “अदन्तरीरुपसर्गवद्गुलि” इति नियमात् नत् + धा + क्त “दधातेर्हि”
 (७।४।४२ पा०) इति हि. “भयौ ह्योऽन्यतरस्याम्” ((८।४।६२ पा०) इति
 ह्रस्व धत्वम्] ।

मिडमगोरथ तथा मवोदया मन्तयवत्यां सह तत्रैव कियस्तं
कालं तस्यां ।

एकदा (ङ) कौतुकाक्षिप्तचित्तं म मित्रायसुना सह
मन्तयाट्टिं भ्राम्यन् समुद्रयेनामामसाद । तत्र (च) अस्त्रिसह्या
तान् पतितान् दृष्ट्वा स त मित्रायसु "केषामेते अस्त्रिसह्या
प्राप्तिमाम् ?" इति पप्रच्छ । तत ग्याप्तको मित्रावसु तं
कारुणिकमव्रवीत् — "सखे ! शृणु, अत्र वृत्तास्तं सह्येषु ते
क्षययामि,—

पुरा (छ) मागमाता कट्टु तार्क्ष्यमातरं सपत्नीं विनतां
सकपटपञ्चनिर्जितां दासीतामनैपीत् । तेनैव वैरेण तार्क्ष्यस्तां

(ङ) कौतुकेन—अपूर्वसदस्यनकौतुकेन आक्षिप्तम्—आकट्टं चित्तं—
—मानसं यस्य स कौतुकाक्षिप्तचित्तम्—कुतूहलात्मानमना (विच । मनुषी) ।
समुद्रयेनां—समुद्रतीरम् ।

(च) अस्त्रिसह्यातान्—अस्त्रिसमूहान् ।

(छ) मागमाता—सर्पजननी कट्टु,—तत्रासी कम्पपत्नी ताव्या—कट्टु
("वदन्तान् मरुत्ताप्यः" इत्यनन्तः), तत्र मातरं—जननीं ताव्यामातरं—कट्टु
इभूँ समानं पतिं यथा सा तां सपत्नीं—समानपतिव्यां [समान + पति +
"निर्जं सपत्न्यादित्यु (३१।३३ पा) इति कः तत निपातनात् समानस्य स मात
स्यत्वो ङीप्" (३।२३ पा) इति ङीप्] । पत्नेन—अङ्गुलं निजितां—
पराजितां पञ्चनिर्जितां (३वा तस्य) सकपटम्—निष्पान्मनहारीष तत्र पञ्चनिर्जितां
सकपटपञ्चनिर्जितां—कृत्वापत्नीष पञ्चनभोजितानिर्जिताः (विच) पुरा विच
कट्टुविनतयोः सपत्नी एवमाकापः प्रजानां वत् इन्द्रजयस्य कट्टु तत्रैववत्
पुच्छमाका वसेन कौटुमा ? कट्टुस्तान् कृत्वावर्षानाह । विनता पुनः कृत्वा
इति । एवं अथचनस्य आचार्यसंज्ञापनप्रवृत्तयोः कौटुमा वाहः समसावत् । तत
स्वाम्नासिर्षं पञ्च स्थापितं वत्, आह्वयं वाहं पराजितां मनिष्पति सा चक्षणां वा
मरुत्तामिषी दासी मविता । एवं समर्थं कृत्वा तत्रैऽपि खं खं मन्विरमन्वत्तान् ।
तती रामी कट्टु पुमानाह्वयं अथ विज्ञास्य एवमाह वत् कट्टुगुणस्य तत्रैववत् वत्,
स कृत्वापुच्छसेत् प्रजावर्षानां, चेतपुच्छसेत् मूढं कृत्वावर्षानां तस्युच्छयोमाणि वत् ।

आतर दास्यान्मोचयित्वाऽपि बलात् नागान् कद्रुपुत्रान् सदा
 पाताल प्रविश्य भक्षयितुं काञ्चित् जघान, काञ्चित् ममर्द च ।
 इत्य क्रमेण सर्वनागेषु व्यापन्नेषु सर्वक्षयमाशङ्क्य नागराट्
 वासुकिः प्रार्थनापूर्वं तार्क्ष्येण (ज) समयं व्यधात्,—‘खगेन्द्र ।
 एकमेकं नाग ते आहारार्थं प्रत्यह प्रेषयामि अत्र दक्षिणोदधेः
 पुलिने, त्वया तु पुनः कदाचन पातालं न प्रवेष्टव्यं, सर्वेषु
 नागेषु एकपदे निहतेषु तव कः स्वार्थः ?’ । इति नागराज-
 नोक्ते स गरुडः स्वार्थदर्शी ‘तथा’ इति प्रत्यपद्यत । तदा प्रभृति
 दिने दिने असी गुरुत्वान् वासुकिप्रेषितमेकैक नागम् अस्मिन्
 अम्बुधेः पुलिने भुङ्क्ते, एते च तेषा भक्ष्यमाणा नागाना-
 म्स्थिसञ्चयाः कालक्रमात् गिरिशृङ्गनिभाः समपद्यन्त” ।

इति मित्रावसोर्मुखादुपश्रुत्य (भ) सान्त्तुःखः स जीभूत-
 वाहनः निजगाढ,—“सखे । शीघ्रः स राजा वासुकिः, यः

आमजत, यथा तानि कृष्णवर्णानि प्रतीयन्ते । तेषां मातृनिदेशात्तथा अकुर्वन् । अथ
 अन्तेदुक्ते सपत्न्यौ गत्वा तत्पुच्छलोमानि कृष्णान्वेषापश्यताम् । एव कपटपणनिजिता
 विनता कद्रोः दासीत्वमगात् । ततः गते च सुबहुतिथे काले विनतागर्भं गरुड-
 सञ्जातम् । समतीतषालावस्थश्च स विदितमातृदास्यहत्तान् नागानपृच्छत्, कीदृशं न
 समयेन मातर मे दास्यान्मोचयितुमर्हथ यूयम् ? । ते च अमृतमेव निष्पृथ-
 स्थिरीषकृ, गुरुत्वानपि दिव गत्वा देवराज विजित्य अमृतमानीथ तैस्यो दत्त्वा
 आतरममोचयदिति पौराणिको वाचा ।

(ज) समय—नियम (“समय शपथे भाषासम्पदीः कालसविदोः ।
 सिद्धान्ताचारसङ्घेतिनियमावसरेषु च ॥ क्रियाकारे निदेशे च” इति मेदिनी) ।
 दक्षिणोदधे,—दक्षिणदिगवस्थितसमुद्रस्य, पुलिने—मलमध्यादुत्थिते द्वीपे (“तीयो-
 त्यत तत् पुलिनम्” इत्यमरः । तत् इति द्वीपमित्यर्थः । “पुलिन द्वीपमुच्यते” इति
 चिकाण्डशेषश्च) । एकपदे—तत्काले, एकस्मिन्नेव काले इत्यर्थः । (“एकपदं तत्काले
 नपुसकम्” इति मेदिनी) ।

(भ) सन्तः,—मनसि, दुःख, तेन सह वर्तते इति सान्त्तुःखः,—दुःखित-

स्वहस्तेन स्या प्रजा विहिषे उपहारीकरोति । स (अ) क्षीव
 घृताऽऽनमसहस्रोऽपि एकेन भाननेनापि,—‘मामघत भुङ्क्ष्व
 गदत्मन् ।’ इति भाषित नाशकत् ? कथं वा नि मत्स्व स्व
 कुन्तयि तास्यमभ्यर्थयामास ? कथं वा तास्यं कश्चपसुतो
 वीर कथ्यवाहन ईदृशं पापं कुरुते ? अहो ! मोहस्य
 प्रागस्यम् ॥” । इति उक्त्वा “असारिण देहेन पथ एकस्यापि
 नागस्य जीवितरक्षणं कुर्याम्” इति मनसि सङ्कल्प्य स्थिते
 तस्मिन् महासत्त्वे जीभूतवाहने मित्रावसो पितुराज्ञया
 कथित् (ट) प्रतीहार तयोराज्ञानार्थमाजगाम । स तु जीभूत
 वाहन,—“व्रज त्वमघत, अहं पथात् यास्यामि” इति तं
 मित्रावसु (ठ) निरुध्य स्वयं तत्रास्थात् । तस्मिन् गते
 जीभूतवाहनं तत्र (ड) वाञ्छितार्थोन्मुखो भ्रमन् दूरात् कुरुषं

नागसः । जीभू.,—जीवाह दयाधीन्य इत्यत्र. पुनश्चात् जीगताया इति भाष ।
 विहिषे—वपि (उग्र उर्षी) ।

(अ) क्षीव —अनिष्टम्, दुर्बल इत्यर्थः (“पपि क्षीवं नपुतके वच्छेत्क्षयव
 विवर्षे इति मेदिनी) घृते—घोहम् चाननाया—सुखानां सङ्घर्षं येन स घृता
 ऽऽनमसहस्र —सहस्रवदन वासुके सङ्घस्यपथमादिति भाव (विष्णु । वसुमी) ।
 अशकत्—अशकित [अश + कृत् इ “प्रवापि—” (३१।३३ पा) इति कुेरु]
 नि मत्स्व.,—दुर्बल । अमघतानाव—अवाचे (अमि + अघं + चिच् + क्तिट् षत्) ।
 मोहस्य—अविद्यायाः मूढताया इति भाषत् (“अविद्यामूर्च्छाधीर्भोज इति
 प्राञ्जल) प्रातस्त्वम्—जीभूतं निभवत्वं वा ।

(ट) प्रतीहारः—वा.सू., धाररक्षक इत्यर्थः (“धारि वा.सू. प्रतीहार.”
 इत्यमर.) ।

(ठ) निरुध्य—नष्टा सम्यक् इत्यर्थः (नि + रुध्य + ल्यप्) । अस्थात्—
 अवर्यित [अ + कृत् इ “वातिव्या—” (२।३।७० पा) इति सिन्धु सुब्] ।

(ड) वाञ्छितार्थ—ईदृशितार्थ अर्थात्—प्रतीजनार्थ नागजीवनरक्षाये निज
 जीवनदानरूपप्रतीजनसाधनावैक्यः मया,—अर्थात्—वस्तुनै मयदावतनपदावैक्यः

“मात । दु ग्यात्तमापि मां किं भृगं (घ) दु ख्यसि ? गृहानेव नियत्तत्, एव त पथिम प्रणाम, आगमनयेत्ता चेयं गच्छत” । तदाकर्ण्य,—“हा । एताऽस्मि, को भि पुत्रमिष्ट (ढ) पालति” इति सा वृथा दिष्टु प्रचिताऽऽत्तसोचमा भृगं चक्रत् ।

एतत् सवमाकर्ण्यं योधिमत्त्वांगमभय स जीमूतवाहन वृथा च सय (घ) गाढकरुणा व्यधित्तयत् —“हन्त । अयं गङ्गवृद्धो नाम नाग वासुकिना आहाराय ताप्याय प्रदित इयस्याय जग्नी स्त्रेहेनान्वागता एकसुता चेयं दु खिनी नितान्तमात्ता यिलपति, तदेनमेवमार्त्तम् एकान्तनाशिना देहेन यदि न रक्षामि साम्प्रतं, तन्मे निष्कृतं अस्म धिक् ।” इत्याप्तोऽथ सुदा समुपगम्य जीमूतवाहन वृथां तामुवाच — “गागमात । अह ते पुत्रं रक्षामि, मा रुद” । इति श्रुत्वा सा वृथा गरुडगङ्गिणी सन्तस्ता,—“तार्क्ष्य ! मां मुहूर्त्स मां मुहूर्त्स” इति जगाद् । गङ्गवृद्ध प्राभवीत् —“मात ! मैप तार्क्ष्य, मां

(घ) दु, घं—दु खित करीषि दु खवति—पौत्रवति [दु, ख + “तत्तरीति तदाचट (ण) इति चिच + खट् सिप], मृहान् (मृहा पति च मूवेद इत्यसारात् पंलिङ्ग बहुवचननिर्देश) । पथिम —परम,, द्विप इत्यत्र ।

(ङ) पालति—रक्षयति (पात रचये इति पा + खट् पति) । मर्षि—निश्चिते सञ्चलिते इत्यत्र चार्त्तं—पीकितं आतरे इति आतत्, जीवने—नवने मया सा मधिमाऽऽर्त्तंभीचना—रक्षन्त्याववाह इत्यत्र प्रेरितान्वाकुचनेना इत्यर्थे (विच । वृद्धी) ।

(च) गाढा—चत्तवी चत्तवा—दवा यत्त स गाढकरुणा,—चतितवाह [विच । वृद्धी । बोधिधीरपदस्यनञ् (१।१।७८ पा) इति छञ्] । एतं—गङ्गवृद्धम् । एकात् नतं जीवमस्तीति हेतु एकात्तनाशिना—चत्तरीय पविचत्तर्त्तं [एकात्त + त्त + सुव्यत्रापो चिनिष्ठाञ्चीत्य (१।१।७८ पा) इति चिनि] । मुदा—इदं च ।

वास कार्षीः, काय चन्द्र इव (न) अन्तरिन्द्रियमाह्लादयति !
 क्वं चामौ तार्क्ष्यं भयमुत्पादयति ।” इति शङ्खचूडेनोक्ते
 जीमूतवाहनोऽब्रवीत्,—(प) “अस्व । अहं विद्याधरः ते
 सुतं रक्षितुमायातः ; स्वमेतत् शरीरं वस्वच्छन्नं गुरुत्मते क्षुधि-
 ताय दास्यामि, त्वमेतं सुतं नीत्वा गृहं ब्रज” । तदाकर्ण्य
 वृद्धा अवदत्,—(फ) “मा मैवं, त्वं मम अधिकं पुत्र, यस्यै
 ईदृशेषु अस्मासु ईदृशौ कृपालुता” । एतदाकर्ण्य स जीमूत-
 वाहनः पुनरब्रवीत्,—“मात । न त्वमस्य मे मनोरथस्य भङ्गं
 कर्तुमर्हसि” । (ब) आग्रहेण एवं ब्रुवन्त तं शङ्खचूडः
 अवादीत्,—“महासत्त्व । त्वया सत्यं कृपालुता दर्शिता,
 नाहन्तु त्वच्छरीरेण स्वशरीरं रक्षितुमिच्छामि, रत्नव्ययेन
 को हि पाषाणं रक्षति ? मादृशैः स्वमात्रानुकम्पिभिर्विश्वम्
 आपूर्यं, येषां जगदनुकम्प्यं, तादृशा भवादृशा अतिविरलाः ।

(न) अन्तरिन्द्रियम्—अन्त करण, मन इति यावत् ।

(प) अस्व ।—मात । [“अस्वाशनदीर्गव.” (७३।१०७ पा०) इति
 सन्वीषने अस्वा-शब्दस्य ङक्ष] । स्व—निजम् ।

(फ) मा मैवम् इत्यत्र वद इति शेष । अधिकं,—शङ्खचूडात् गरीयान्,
 व्येष्ट इति यावत् ।

(ब) आग्रहेण—आसक्त्या, ऐकान्तिकाभिविज्ञेनेत्यर्थं (“विनाऽपि तद-
 योग तृतीया” इति नियमात् सहशब्दाभावेऽपि तदर्थस्य गम्यमानतया श्या० ।
 “आग्रहोऽनुग्रहासक्त्योराक्रमे ग्रहणेऽपि च” इति मेदिनी) । वयमिव दृष्ट्यामहे इति
 तैः मादृशैः,—मत्सदृशैः [अस्मद् + दृश + “त्यदादिषु” (१।२।६० पा०) इति कञ्
 “त्वमावेकवचने” (७।२।६७ पा०) इति अस्मदो मादेश “आसर्दनाम्” (६।३।६१
 पा०) इति आकारोऽन्तादेश], स्वमात्रम्—आत्ममात्र, केवल निजमेवेत्यर्थं, अनु-
 कम्पन्ते—दयन्ते इति तै स्वमात्रानुकम्पिभिः,—निजमात्रकृपानुभिः, केवलमात्म-
 जीवनरक्षार्थं यतमानैरित्यर्थं, स्नायतत्परैरिति भाव (अनु + कम्प + यद्वादित्वात्
 णिनि,) । येषां—वैरित्यर्थं, [“कृत्यानां कर्षरि वा” (२।३।७१ पा०) इति कर्षरि

ने माधो । अहं कनक (म) गगिदिम्बमिव गङ्गपान्तकुलं श्रुति
 कनकयितु न च गच्छामि" । इति स पतिपिध्वैय गङ्गचूड
 गगर पुमङ्गात्,—“अस्य । अस्यात् (म) कात्यायात्
 नियन्तस्य अत्रैतत् गगामामसृग्भिरुचितं कृतान्तलोभा
 पथ्यन्तरोद्ग वध्यगिन्नातन्त्रं किं न पश्यमि ? अहमिदानीम्
 अश्वितटं गत्वा गोकणाऽऽव्यमोश्वर नखा द्रुतमागच्छामि
 यायत् तास्यो मागच्छति” इत्यहं मातरम् आपृच्छ्य च स
 गङ्गचूडो गोकणमणामार्थमगात् ।

“अग्निंयेत् ममये तास्य आगच्छेत्, तदा मे मनोरथ
 मिह प्यात्” इति जीसूतवाक्यतो यायत् मनस्यकरोत् तावत्

(ती)] अन्वयः—इयमोदम् (अनु + कल्प + क्त) । (वाहना, भवाहना इति
 मोहना इतिवत् माध्यम्)

(म) गगिदिम्बं—अन्वयः (गिन्दीऽस्ती गङ्गत्वं त्रिषु इत्यमरः)
 इन्द्रपात्,—अहं गङ्गाश्रुतिं चक्षतमी नाम विदिष तदा च —“अन्वयो वासुकि
 पथो गङ्गापथोऽपि तस्य च । अर्कोऽऽ कलिच अहं इत्येती नामवाक्यम्” ।
 अथोत्त अहं एव गङ्गापात् तदा च —“नामोदसं प्रपद्यानि पुंश्रानेन तु भाषितम् ।
 अहं वा वि पुनः अहं वा नामास्तैश्च अहं च नाना माह्वरं विद्यात् सोमं विद्यात्
 वासुकिम् । तस्य च सुनिवृत्तस्य अर्कोऽऽच कुपे विद् । पदं अहं विद्यात्
 मदापद्य च मागवस । कुलिच अहं पात् च वापेती तु अन्वयः । इति । अथो
 च गङ्गचूडस्य पुनःपुन इति प्रत्ययम् ; तस्य कुलं—अहं अहं पात् कुलं—अहं
 पात् कुलं इति—अहं निष्कलङ्कमिति भावः ।

(न) कात्यायात्—इयमोदस्य विपत्त्याहं प्रपद्यामिति भावः (“कात्यायाऽस्ती
 गङ्गाश्रुतिं वृषेभ्यश्चानि । पति काश्चिपुमेहे इति मैदिनी) । अस्यि—रत्न,
 अचितं—सिद्धम् (अहं + क्त) कृतान्तलोभा—इत्यमरः इत्येतेन इत्येत
 अन्वयः अहं च सुनिवृत्तस्य अर्कोऽऽच कुपे विद् । पदं अहं विद्यात्
 मदापद्य च मागवस । कुलिच अहं पात् च वापेती तु अन्वयः । इति । अथो
 च गङ्गचूडस्य पुनःपुन इति प्रत्ययम् ; तस्य कुलं—अहं अहं पात् कुलं—अहं
 पात् कुलं इति—अहं निष्कलङ्कमिति भावः ।

(य) आसन्नपक्षीन्द्रस्य पक्षपवनान्दोलितान् निवारणपरा-
निव तरून् वीच्य, गरुडाऽऽगमनवेलियमिति मत्वा जीसूत-
वाहनः परार्थप्राणदित्तया ता बध्यशिलामारुरोह । आरूढ-
मेव तं महासत्त्वं गरुडः सहसा निपत्य तस्मात् शिलातलात्
चञ्चा जहार, (र) जवाच्च स्रुतशोणितधारम् उरुखातशिरो-
रत्न तं नीत्वा मलयद्रेः शृङ्गे भक्षयितुमारंभे । “एवमेव
(ल) प्रतिजन्म मे परार्थो देहः स्यात्, परोपक्षतिरहितौ
स्वर्गमोक्षौ मा भूताम्” इति तार्क्ष्येण भक्ष्यमाणस्य तस्यानु-
ध्यायतः विद्याधरेन्द्रस्योपरि नभस्तलात् पुष्पवृष्टिः पपात ।

अत्रान्तरे स रक्तधाराक्तशिरोमणिः तत्पद्मया मलयवत्याः

(य) आसन्न,—समीपवर्तीत्यर्थः, पक्षीन्द्र,—गरुड तस्य आसन्नपक्षीन्द्रस्य—
आगतप्रायगरुडस्य (कर्मधा०), पक्षपवनेन—गरुडस्य पक्षवेगोत्पन्नवायुना, आन्दोनि-
तान्—आलोलितान् पक्षपवनान्दोलितान्—पक्षवातालीकृतान् (इया तत्पु०),
निवारणपरान्—प्रतिषेधतत्परान्, माऽऽवागच्छ, भूमिमिसा जीवशोणितेन मा दूषय-
इति पवनान्दोलितशाखाप्रशाखादिरूपदृक्लावयवसञ्चालनेन समुपागच्छन्त गरुड
निषेधयत इव स्थितानित्यर्थ (विण०) । दातुमिच्छा दित्वा [दा + सन् “सनि
नीमाद्युरभलभ—” (७।४।५४ पा०) इति अत्र इस् “अत्र लीपोऽभ्यासस्य”
(७।४।५८ पा०) इति अभ्यासलोप “अ प्रत्ययात्” (३।३।१०२ पा०) इति स्त्रिया-
मकारप्रत्यय, तत स्त्रिया टाप्], परार्थप्राणदित्तया—अन्यस्य जीवनरक्षार्थं
निजप्राणदानेच्छया ।

(र) जवात्—वेगात्, स्रुता—चरिता, शोणितधारा—रक्तसन्तति यस्य तं
स्रुतशोणितधार—निर्गलितरक्तप्रवाह (विण० । बहुव्री०), उरुखातम्—उत्पाटितम्,
उत्पतितमिति यावत्, शिरोरत्न—चूडामणि यस्य तम् उरुखातशिरोरत्न—प्रभट-
मुकुटस्यप्रधानमणिविशेष (विण० । बहुव्री०) ।

(ल) जन्मनि जन्मनि प्रतिजन्म—प्रत्येकजन्मनि (वीक्षाथानन्वयीभाव) ।
मा भूता—न भवता [“नाडि लुङ्” (३।३।१०५ पा०) इति अ + लुङ्-ता “न
माङ्गोर्गे” (६।४।७४ पा०) इति चडागमप्रतिषेध] । अनु-व्यायत,—चिन्तयत,
(विण० । अनु + ध्ये + श्चट) ।

पुरोऽपतत् । तत् चूडारत्नं हृष्टा सुविद्यसा (व) श्वशुरयो
रन्तिकस्या सास्रं ताभ्यामदर्शयत् । तौ च दम्पती सूनीस्तं
चूडामणिं विलोक्य सहसा "किमेतत् ?" इति (ग) सञ्भ्रान्तौ
बभूवतु । तत (घ) स्रविद्याऽनुभावात् यथावृत्तमवेत्य
राजा जीमूतकेतुं राज्ञी च बध्ना मलयवत्या सह द्रुतं तत्र
यावत् गन्तुं प्रावर्त्ततां, तावत् स गङ्गचूडस्तं गोकर्णेशिव प्रथम्य
तत्राऽऽययो, ददर्श च तत् गिलातलं रुघिदारुम् । हृष्टैव "हा
हृतीऽसि महापाप, भुवं तेन महात्मना कृपासुना मत्कृते
गरुत्मते आत्मा दत्तः, तदन्वेयामि स महात्मा शत्रुणा क्त नीतः,
तच्छेत् जीवन्तमाप्नुयां तदा अयमपह्णे न (स) मज्जेयम्"
इति उदशुर्वदन् स निरन्तरं सास्त्रां पतितान् रक्तधारामनुसरन्
ययो ।

अत्रान्तरे त जीमूतवाहनं मलयन् गरुडस्तं हृष्टं विलोक्य
व्यचिन्तयत्,— "अहो ! (घ) अपूर्वं कोऽपि अयं महासत्त्वः,

(व) अपूर्व अपरत्वं तस्य अहरोः,—अनुअपरत्वी ["अहत् अना"
(१।५।०१ पा०) इति एकविंश] । पक्षेच—नेत्रालुना सह सास्रं—समकर्म,
स्रोदमिति वावत् ("असु नेत्रालु रोदनवाचनञ्चु च" इत्यनन्) तद्वत्वा तथा
(शिवा वि०) ।

(ग) सञ्भ्रान्तौ—ससाश्रुती, सशक्ती इत्यर्थे ("सञ्भ्रम" साभसिपि आत्
संवेनादरबीरपि इति सिद्धिर्भो) ।

(घ) स्रविद्याऽनुभावात्—मिथ्याज्ञानप्रसावात् विद्याधराणां स्वकीनिष्ठात्
सुतमविवक्षयमानज्ञानात्सुकुक्षयतिनिर्घयादित्यर्थः, इत्यम्—अतीवम्, अतीवत्वापार
मित्यर्थं तद्वत्त्वित्यर्थ इति बजाहत्—सहृष्टितवत्त्वापारमित्यर्थं (अनतिज्ञानार्थे अमवी
साव) । प्रावर्त्ततां—प्रावर्त्ततां (अ+इव+अच्-वाताम्) ।

(स) मज्जेयम्—निमग्नोन्मत्तं (मलज+विच्-वाम्) । अहम्—अहम्,
असु—नेत्रालं वज्र स उदसु—सज्जवपुस्त्वित्यर्थं (विच । पङ्की) ।
सास्त्रा—वनाम् ।

(घ) अपूर्व —अहत्पूर्वं, विद्याधरवचपरित्य इत्यर्थं । महासत्त्वः—महात्मा ।

मया भक्ष्यमाणोऽपि प्रहृष्यति, न तु प्राणैर्वियुज्यते, विभक्तिं च लुप्तशेषेऽपि गात्रे रामाञ्चकञ्चुकम् । किञ्चास्य (क) उपकारिणीव दृष्टिमयि प्रसौदति; तदेषः न नागः, कोऽप्येष महापुरुषः, तदेनं पृच्छामि, न पुनर्भक्षयामि” । इति (ख) विमृषन्तं त ताक्ष्ये जीमूतवाहनः प्राह,—“पक्षिराज ! किं निवृत्तोऽसि ? अद्यापि मे देहं मासशोणितं वर्तते, न च ते त्वमि पश्यामि, तत् पुनर्भुङ्क्ष्व” । एतदतिविचित्रमाकर्ण्य स पक्षिराट् तं पप्रच्छ,—“महात्मन् ! नैव त्वं नागः, तत् ब्रूहि, को भवान् ?” इति । “नाग एवास्मि, कोऽयं ते प्रश्नः ? (ग) प्रकृतमनुसर, को हि बालिशः प्रस्तुतार्थविरुद्धमाचरेत् ?” ।

इत्थं जीमूतवाहने ताक्ष्यं (घ) प्रेरयति, समुपेत्य स शङ्खचूडः दूरात् तमुवाच,—“विनतानन्दन ! मा महापापं साहसञ्च कथाः, कोऽयं ते भ्रमः ? न ह्येष नागः, नागोऽह-

अधिकं लुप्त, किञ्चित् शेषं तस्मिन् लुप्तशेषे—नष्टावशिष्टे (ज्ञातानुल्लिप्तवत् स०), लुप्तात् शेषं लुप्तस्य शेष इति वा (प्रमी तत्पु० इष्टी तत्पु० वा) । कञ्चुकमिव रोमाञ्च रोमाञ्चकञ्चुक—परजीवनरक्षणानीदात् निर्माकवत् प्रोद्भिन्नपुलकामत्यथ, रोमाञ्चस्य कञ्चुकसाध्मयन्तु खरस्पर्शत्वरेखावत्त्वादिनाऽवगन्तव्यम् ।

(क) उपकारिणि—उपकारकत्तरि, गरुडस्थोपकारकत्वन्तु निजजीवन-विसञ्जनेन परजीवनरक्षणरूपस्य कामस्य पूरकत्वादित्यवगन्तव्यम् ।

(ख) विमृषन्तं—विचारयन्तं (वि + मृष + शतृ) । तस्मिन्—सौहित्यम्, उदर-पूत्तिमित्यर्थं, उदरस्य अतिशयेन पूरणात् भक्ष्येच्छातो विरतिमिति यावत् (“सौहित्यं तर्पणं त्वमि” इत्यमरः) ।

(ग) प्रकृतं—प्रस्तुतम्, आरब्धमित्यर्थं, अनुसर—अनुविधेहि, आरब्धं भोजनं नि शेषेण समापयेत्यर्थः । बालिशः,—मूर्खः (“अज्ञे मूढयथाजातमूर्खवैधेय-बालिशा” इत्यमरः) ।

(घ) प्रेरयति—चीदयति, भक्ष्यार्थं प्रवर्षयति इत्यर्थः (प्र + इर + णिच् + शतृ) । साहसम्—अविमृष्यकारित्वं दुष्करं कर्म वा (“साहसन्तु दमे दुष्कर-

मस्मि" । इत्युक्त्वा द्रुतमेत्य (ङ) तयामध्ये विभ्रान्तं तास्य पुन
 शङ्खचूडोऽत्रवीत्,—“गरुत्मन् । कस्त्रेभ्रम ? मे फष द्वे च (कषे
 ऽ पशसि ? क्षिष्टाय सौम्यामाक्षति न पशसि ?” इत्थं शङ्ख-
 चूडे वदति सा साय्या मलयवतो पितरौ च सर्वेऽत्र सत्वरम्
 प्राययु । तस्य विलुप्ताङ्ग पुत्र दृष्टाऽस्य पितरौ,—“हा पुत्र !
 हा जीमूतवाहन ! हा कारुणिक ! हा वल्ल ! हा परार्थ-
 प्रदत्तजीवित ! हा वैमलय ! त्वया कथमिदमविभ्रुष्य समा-
 चरितम् ?” इति विलपन्तो भृशं हरुदत्तु । तत् श्रुत्वा तार्क्ष्यो
 भृगमनुत्तमो व्यचिन्तयत्,—“हा ! कथं बोधिसत्त्वोऽसम्भवो
 मया मोहात् भक्षित ? सोऽयं जीमूतवाहन परार्थप्राप्य
 दाता यस्य कृतस्त्रेऽत्र जगति क्षोर्त्तिघोषसा भ्रमति ॥ तदस्मिन्
 मृते पापस्य मे अग्निप्रवेशन युक्तम्, अधर्मविपदस्य स्याद्दु-

व्यचि । अविभ्रुष्यग्रही धार्ये इति हेम) ना इवा — न कुत्र [६ + मादि
 सुट (११११०५ या) इति कुञ्ज-बाम् न माञ्जोरी (६११०४ या)
 इत्यङ्गममप्रतिपिध] ।

(ङ) तर्था — मरुत्क्रीमूतवाहनो । विद्यार्थ—संशयं वतम् चर्चं नातो वा
 चस्यो वा इति निचदासमतसा सन्दिग्धतिलक (रि + यम + ङ) विच । चच
 विलसत् । साभार्था संशये इति इति हेम) । पञ्च—पञ्चा वै भिन्ने—विवा विमञ्जा
 जिहा इत्यङ्, सर्पाणां द्विजिह्वामात् तया च — चच सर्पांशुवार्धे सर्पां पुरम
 चटवत् । इदमाभीतमघटं निषिञ्चामि कुत्रवु च । साता मङ्गलसंशुकासत प्राणीत
 पदवाः । अवाहिरिदमाक्षीने यदुक्तं तदवच्छदा । चराक्षी वैव मातेवमघ प्रथति
 चाप्यु मे । तयोक्तं भवतानीदत्तु चो मे प्रतिपादितम् ॥ ततः सात वता सर्पाः इत्यङ्गा
 च तयोक्तुत । मरुतोऽप्यधतमाक्षिप्य लवान् विदितं पुन ॥ चवाऽऽवतासुदुर्गं सर्पां
 शुचाबिनसदा । सायाच कृतमञ्जाच मङ्गटा कृतमङ्गलाः ॥ यनेतस्यतचपि स्थापितं
 कुत्रसंशरी । तदिच्छाव इतं सर्पां प्रतिमावा कृतच तद ॥ लीमक्षाननिदकाद
 दमासे विदितुक्तदा । ततो विवा कृता जिहा सर्पाणां तैव चक्षदा ॥ चमववाचय-
 चार्थात् दर्माऽऽप्य पवित्रिच । एवं यदघटं तैव कृतमाकृतमैव च । विदित्वा च जयत्
 सर्पां यद्वेन मङ्गावीना ॥ इति मा वा १४ म च) ।

फलं किं पच्यते ?” इत्येव चिन्ताकुक्षे तार्क्ष्ये स जीसूतवाहनः
(च) वन्धुन् समागतान् दृष्ट्वा निपत्य ब्रगञ्चयथा पद्मत्वमवाप ।

ततस्तत्र शोकदीनयोस्तत्पित्रोः “हा हा” इति विलपतो,
गद्गच्छे च आत्मानं निन्दति, सा मलयवती (छ) अश्रुगद्गदं
नभो दृष्ट्वा पूर्वप्रमन्ना तां वरदा देवीमस्त्रिकामिति उपालभत,
—“मातः । ‘विद्याधरचक्रवर्त्तिं ते पतिर्भविता’ इत्यहं त्वया
आदिष्टा, तन्मम भाग्येन त्वं मिथ्यावादिनी जाताऽसि” । इत्युक्त-
वत्या तस्यां सा गौरी प्रत्यजोभूय,—“पुत्रि । न मे वचो
(ज) शृष्या” इत्युक्त्वा कमण्डलोरमृतेन तं जीसूतवाहनं सिपेचः
तेन च सः अक्षतमर्वाङ्गः पूर्वाधिकतरद्युतिर्जीवन् सद्यः समु-
त्तस्थौ । अथ सा देवी सर्वेषु प्रणमत्सु, उल्लितं प्रणतं तं
जीसूतवाहनं प्राव्रवीत्,—“पुत्र ! तुष्टाऽस्मि ते अनेन देह-
दानेन, तदेपाऽहं निजेन पाणिना विद्याधरचक्रवर्त्तिपदे
त्वामभिषिञ्चामि” एव वदन्ती देवी कलसास्रुभिः तं जीसूत-
वाहनमभ्यषिञ्चत्, (झ) तेन च पूजिता तत्क्षणात् तिरोदधे ।

(च) वन्धुन्—पितृवद्विजानान् (“सगीतवान्धवप्रातिपन्मुखस्वजना समा”
इत्यमरः) । पञ्चानां—चित्यपूतंजीमरुद्गीमरुपाणा पञ्चमहाभूतानां भावः, तत् पञ्चत्व
—इत्यमरः ।

(छ) अश्रुणा—अश्रुपरीधेन हेतुना, गद्गदम्—अस्पष्टावरम अश्रुगद्गद—
वापावरुदकण्ठं यथा तथेत्यर्थः (क्रिया विण०), नभः,—अन्तरीय, दृष्ट्वा—
अवलोक्य, आकाशं लक्ष्मीत्यर्थः । इति—वक्ष्यमाणप्रकारेण, उपालभत—अदृषयत्,
तिरश्कारित्यर्थः (उप + आ + लभ + लङ्-त) ।

(ज) शृष्या—मिथ्या (अव्य० । “शृष्या मिथ्या च विभमे” इत्यमरः) । अमृतेन
—जलेन, अमृतवत् सञ्जलस्य मृतमञ्जीवकत्वात् अमृतसदृशेनेति भावः (“सलिल
कमलं जलम् । पयः कौलालममृतम्” इत्यमरः) ।

(झ) तेन—जीसूतवाहनेन । तिरोदधे—अन्तर्दधे, अन्तर्हितवतीत्यर्थः, [तिरस
+ धा + लिट्-ए “तिरोऽन्तर्धी” (१।४।०१ पा०) इति समासः] ।

धरेज्वरा तमद्भुत (ढ) जीमूतवाहनोदन्त विविदुः । ततश्च
ते सर्वे नमित्य चरणावनता त (ण) मुदितवभ्युसुहृत्समेतं
गौरीन्वकरहृतमहाभिषेक हिमाद्रि निन्दुः । तत्र गत्वा स
जीमूतवाहनः पित्रा मात्रा भार्यया मनयवत्या मित्रावसुना
लोकोत्तरचरितेन शत्रूच्छेदेन च समं बहुरत्नशोभितां विद्याधर-
चक्रवर्तिता भुञ्जान सुखमध्यवाम ।

इति महतीं विचित्रा कथामाख्याय वेदान्तः पथ्यपृच्छत्,
—“राजन् । ब्रूहि. शत्रूच्छेद-जीमूतवाहनयोः कोऽधिकः
(त) सत्त्वेन ? यदि जानन्नपि न वदसि, तदा पूर्वमेव दत्त
शाप, नर्भविता” इति । राजा अत्रवौत्,—(थ) “बहुजन्म-
मिद्धमेतत् जीमूतवाहनस्य न चित्रं, आध्यस्त्वत्र शत्रूच्छेदः,
यो मरणादुत्तीर्णोऽपि अन्य प्राप्य सुदूर गताय शत्रवे तार्क्ष्याय
पश्चात् धावन् स्व देहमुपानयत्” । एतत्तस्य नृपस्य वचन
समि —प्यान, सप्रेमनप्यानमिति यावत् सुरनागसुग्रीनानेकय मेलगादिति भाव
(“भूमि चितीं प्यानमावे” इति हेम), लोकवप्रभूमि इति आख्या—सत्रा लोक-
दयभ्रम्याख्य—विप्रगटाम्यदाभिधानम् ।

(ढ) जीमूतवाहनस्य उदन्त—हृत्तान्त (“धात्तां प्रवर्तिर्हृत्तान्त उदन्त स्यात्”
इत्यमर), विविदुः—पतत्रगम, ज्ञातवन्त इत्यथ (विद + लट्-उम्) ।

(ण) मुदिते,—पुनर्भावनाप्राप्ता दृष्टे, वस्युनि,—पित्रादिभि स्वजने,
सुहृदि,—मित्रैश्च, समेत—सद्भुत मुदितवभ्युसुहृत्समेतम्—पानन्दितस्वजनसखि-
सहितम् (विष्ण० । इत्यात्तत्पु०) ।

(त) सत्त्वेन—सत्त्वगुणेन, स्वभावेन वा चित्तेन वा, अमुभिर्धां, अधिक,
—श्रेष्ठ, अनयोमध्ये क सत्त्वगुणाधिक, उदन्तस्वभावो वा, उदारमना वा
सहाप्राणो वा इत्यथ ।

(थ) बहुभि जन्मभि,—पूर्वपूर्वजन्मभि, सिद्ध—नियन्त्रम्, आचरितमित्यर्थं,
बहुजन्ममिद्ध—जन्मजन्मान्तरीणसंस्कारवशात् आधिगतमित्यर्थ, पतन्—सत्त्व-
मित्यर्थ । चिदम्—प्राश्यं, सद्भुतरुस्कारत्वादिति भाव ।

निगम्य वेतान् गिगपाऽस्तिकमगात् । राजाऽपि तन्मानेतु
पुन प्रपयो ।

अथ सप्तदशकथा ।

अथ राजा पुन गिगपाम्भुसमुपेत्य वेतान्श्च तं तथैव
स्कन्धमारोप्य चलितुमुपचक्रमि । वेतान्श्च तं पुनरन्नवौत्,—
“राजन् ! अमविनोदाय पुनरहमेकामाख्यायिकां कथयामि,
शृणु —

पुरा गङ्गाकूले कनकपुरं नाम पुरमेकमासीत् यस्मिन्
(क) धर्मस्य एकोऽपि पादः कस्मिन् न विहतः । तत्रामघत्
यथाधराऽऽख्यो (ख) यथार्थनामा महीपति यो हि धीरो
वेत्ताऽद्विरिव चित्ति विभ्रवात् ररत् । यद्य जगदाङ्गादङ्ग

(क) अथ—पूर्वचतुष्पादचक्रसेवक । पादः,—चरत्, चतुर्धा इति
वाक्यम् (“पादशरीरो माय ज्ञात” इत्यमरः) कस्मिन्—उद्यत्कचतुर्भुजेन
विहतः,—विनाशितः, सन्ने चतुष्पादः, वेतान् त्रिपादः चापरे त्रिपादः
अथ तस्मै कस्मै तु पञ्चपादः अथ अस्ति पादत्रयस्यान्त तैलव पापिन भद्रं
कनकपुरं तु राज्ञी कञ्जीवरस्य पुञ्जशासनप्रमाणात् कस्मिन् अथान् एकाऽपि पादः
नेव भङ्गं शिके सन्तुष्टवत् पूर्वचतुष्पाद एव अथ विद्यते राज्ञाऽर्धं महाप्रमाणं
पुञ्जवाच इति प्रथितम् ।

(ख) यथाधनामा—कञ्जीवर इति अथकनामा महाप्रमा इति वाक्यम् ।
वेत्ता—धीमा सीमादप इत्यत्र (वेत्ता क्स्मिन् च सीमाबान्जो ब्रूवविचारधो”
इति सिद्धिः), तादृशः अत्रि वेत्ताऽत्रि —मर्त्याहापस्त, मर्त्याहापस्तात् ब्रह्माथ
पुराणे ब्रह्मिता ; अथा —“जाठरी वीरकूटश्च पूर्व्यान्द्विजि पर्वती । ती दक्षिणे-
नारायणावानीकानिचपावती । क्स्मातो हिनयाथैव दक्षिणे वर्धपर्वती । पूर्वभा
वदादितावर्धनामवक्षिती । निवत् पारिवात्रच पश्चिमी वर्धपर्वती । धी दक्षिणे

(ग) चण्डप्रतापोऽखण्डमण्डलय विधिना चन्द्राकारिकीकृत्येव विनिर्मित । (घ) जनता यं पापभोक् यशोनुद्ध परस्त्रीप, पण्ड गौर्व्यौढार्यमयं विदन्ति । तस्य राज्ञः पुरे कश्चित् महावणिक् प्रतिवसति स्म, तस्य उन्मादिनी नाम कन्याऽभवत् । यस्ता-सदाचीत्, स मदनवाणहतः उन्माटवानिवाभत् । तस्या (ङ) यौवनस्याया स वणिक् नीतिविज्ञः तं यगोधर राजान-सुपेत्य व्यजिज्ञपत्,—“प्रभो । त्वैलोक्यरत्नभृता मे कन्यैका प्रदेयाऽस्ति, ता देवस्य अनावेद्य अन्यस्मै न दातुमुत्सहे, अस्मिन् भूमण्डले देव एव सर्वरत्नाना प्रभुः, तत् तां स्वीकृत्य मामनुगृह्यात् देवः” ।

इति तस्य वचनमाकर्ण्य स राजा निजान् ब्राह्मणान् तस्या

परायामावाभौ निपधायतो” ॥ इति । स च क्षितिममृदोरन्तरेऽवस्थित गाम-
प्रावनात् पृथिवीं रक्षति । विज्ञप्तात्—राष्ट्रविषययाम् अलप्रावनात् ।

(ग) चण्डप्रताप,—तौष्ण्यभावः, अक्षय्यगामस इति यावत्, अखण्डमण्डलः,
—अविभक्तदेश, क्षरमृदेगाधिपतिरित्यर्थः, एकासपत्नीकृतसमयदेश सदाट् इति
यावत् (“मण्डलं देशविशेषो । भुजङ्गभेदे परिधौ गृहि षाट्तराशक ॥ सदाते
देशभेदे च” इति शैल), अखण्डमण्डलयन्त्र अगटाद्याटक, अखण्डमण्डल
मण्डय अण्डप्रताप, राजनि तस्थिन् अगटाद्याटकत्वचण्डप्रतापत्वाखण्डमण्डलत्वादि-
गुणसद्भावात् अन्द्रार्का एकीभृती एवावस्थितो इत्युक्तौचा ।

(घ) जनता—जनसमूह । परस्त्रीप पण्ड—स्त्रीयं, परदारविमुखमित्यर्थः ।

(ङ) यौवने—युवभावे तिष्ठतीति तस्यां यौवगम्यायां—प्राप्तयौवनायां सन्या-
मित्यर्थः । (भावे ०मी०) । प्रदेया—कर्मोच्चिद्वराय विषाहविधिमा समपणीया,
परिणाययितव्या इत्यर्थः । अनावेद्य—अविज्ञाय [आ + विट् + ल्यप्, स अवेद्य
अनावेद्य “नलोपी नञ” (६।३।०३ पा०) इति नञो मस्य लोपि कृते
“तस्मान्नुडचि” (६।३।०४ पा०) इति नुडागमः] । उत्सहे—शक्तीमि (उत् + सह
+ लट्-ण) । स्वीकृत्य—अङ्गीकृत्य, पत्नीत्वेन परिगृह्येत्यर्थः । (अस्र स्वं कृत्वा इति
स्व + चि + कृ + ल्यप्) ।

मन्त्राणि परीक्षितुं व्यसृजत् । ते ब्राह्मणा गत्वा तां त्रिभोक्तुं
सुन्दरीं दृष्ट्वा नद्य (घ) स्त्रीभसगमनं, व्यधित्तयय, — “यदि
राजा इमां परिणयेत् तदा राज्यमवसोटेत् एतस्मामामहं
चित्तं म फटाऽपि न हि राज्यम् अवेष्यते तस्मादेपा
सुमन्त्रोति राघे नाम्नामि कथनौघम्” इति । इत्थेवं मनसि
महत्स्य ते राजान्तिकमाश्रमु क्लृपुय — “देव । मा कुलाघवा”
इति । तेन च म राजा तां यणिकसुतां न स्वीचकार । ततः
तदाश्रया म यणिक् तां कन्यां बलघराऽऽश्रयाय सिमापतये
प्रददौ । अथ मा भर्तृमूढे तेन मन्त्रा सुखेन (छ) पंस्यात् ।

इत्थं (ज) गच्छति खाली हेमन्तदम्भिनं प्रफुल्लकुन्दलता
एतन् मथिताम्बुजिनीवर्ग इत्या ममत्पप्यमञ्चरीकिसरावन्ति

(घ) धोभं—पाशस्थं तर्का राघव बलान्तिकमिति भाव । परिचरित्—
उदरित् (परि + भी + क्तिच् + शान्) । अवसोटेत्—मन्त्रेत् [अव + सृ + क्तिच् + यात्
“पाशाघावा—” (अ३।०८ पा) इति ऋडादेः] ।

(छ) चत्वात्—चत्वाप्तीत् [च्वा + क्त्वा + क्तिच् + यात् “मातिष्ठा—” (अ३।०६ पा)
इत्यादिना निचो क्त्वा] ।

(ज) गच्छति—चतियदति । हेमन्त, —हितत्तु म इत्येव ते हेमन्तकालिनं
—मन्त्रमहम् हेमन्तभुं हेमन्तकाकम् मन्त्रमहम्कुण्डलितान्कुण्डलेन पशुनी
मन्त्रमिदम्कालेन च तूमरुहेहेन चत्वाप्तीकालमविमरुहेन च वक्षिन् मन्त्र
मन्त्रमन्त्रम् प्रफुल्ल—विश्रवा, वा कुन्दलता—कुण्डलितकुन्दलता (अता
प्रतिपत्त्याता अता ब्राह्मणा च ब्राह्मिनाम् इति भाष्यत) अत्र कुण्डलानां विश्रवा
मन्त्रमन्त्रात् अतामपि विश्रवात्तन्मन्त्रात्, सा अन्त इव मन्त्रेत् चत्वात्—कुण्डलता
हेम दन्तः हेम ते प्रफुल्लकुण्डलतादन्तं—पुष्पितकुण्डलतापदमन्त्रिणं मन्त्रमन्त्रां
अथमादीकालात् कुण्डलितकुण्डलतादन्तं चत्वात् हेमदन्तं मन्त्रमन्त्रं चोपये
ते मन्त्रमन्त्रात्तन्मन्त्रादिनां ध्यात् इति ऋडात् (विश्र । वृद्धी) मन्त्रं—
विनीकितं विनाशितंमन्त्रं, चत्वाप्तीकालं—पशुनीकालं तेन ते मन्त्रमन्त्रमन्त्रो
हेमम् हेमन्तं—हेमन्तकालेन चत्वात्—हेमन्तकालेन मन्त्रं विदधितपशुनीकालं
(विश्र । वृद्धी) । चत्वात्—हीनमाना वा पुष्पमन्त्रिणी—कुण्डलितकाली वा

चूताङ्गरनखः कानने क्रीडन् मधुकेशरो समाजगाम । तस्मिंश्च
काले वसन्तोत्सवं द्रष्टुं स राजा यशोधरः गजारूढः निर्जगाम ।
(भ्र) तद्रूपेण सन्भाव्यविप्लवा' कुलयोषितः अपसारयितुं तदा
उद्बुध्य दत्त डिण्डिमं श्रुत्वा सा उन्मादिनी परित्यागावमानिता
हर्म्यपृष्ठतः तस्मै राज्ञे आत्मानमदर्शयत् । स च राजा
(ज) सम्बुद्धितस्य मधुना मलयानिलैः कामाग्नेः ज्वाला-
मिवोज्जता ता दृष्ट्वा चुक्षुभे ; तस्याश्च रूपं मनोभुवो जैत्रमस्त-
मिव हृदये गाढं प्रविष्टं निर्वर्णयन् क्षणात् सोहमगात् ।

केशरावलि,—सिंहस्य सटासहतिरिव यस्य स, अन्यत्र,—लसत्पद्ममञ्जरीव केशरा-
वलि यस्य स लसत्पद्ममञ्जरीकेशरावलि,—प्रोद्भिन्नकुसुमवल्लरीरूपकेशरधारी
(विण० । बहुव्री०), चूताङ्गरा,—आसमुकुला . नखा,—कररुहा इव, अन्यत्र,
—चूताङ्गरा इव नखा यस्य स' चूताङ्गरनख,—आसमुकुल इव नखधारी,
नखरायुधा हि सिंहा तैरेव परान् दारयन्ति, वसन्तोऽपि चूताङ्गररूपेणास्त्रेण
विरहिहृदयानि दारयन्ति इति तत्साम्यम् । मधु,—वसन्त, वसन्तर्तुरिति यावत्,
केशरी—सिंह इव, अन्यत्र,—मधुरिव केशरी मधुकेशरी—वसन्तकालरूप सिंह ।

(भ्र) तस्य—राज, रूपेण—सौन्दर्येण तद्रूपेण—राज सौन्दर्यसम्पत्त्या,
सन्भाव्य,—सन्भावनाहं, विप्लव,—चाञ्चल्य यासा ता सन्भाव्यविप्लवा,—आशङ्क-
विकारा, राज सौन्दर्यातिशयदर्शनेन शङ्कनीयमानसविकारा इत्यर्थे (विण० ।
बहुव्री०) । उद्बुध्य—राजा वहिरागच्छति, सर्वा यथ तद्गमनमार्गादपगच्छत इति
उच्चै वाद्यसहयोगेन घोषयित्वा (उत् + वृष + ल्यप्) । परित्यागेन—कुलक्षणेति
विश्वस्य अनादरात् प्रत्याख्यानेन, अवसानिता—अवज्ञाता परित्यागावमानिता—
अशङ्कपरिभृता, तस्य योषितामतीव मनुकारणमवगन्तव्य (विण० । श्या
तस्य०), हर्म्यपृष्ठत,—हर्म्यपृष्ठमारुह्य (ल्यङ् लोपे प्रमी०) ।

(ज) सम्बुद्धितस्य—उद्दीपितस्य (विण० । सम् + धुञ् + क्त), मधुना—
वसन्तेन (कर्त्ता), मलयानिलैः,—दक्षिणस्थमलयपर्वतागतवायुभि (करणे श्या०),
तस्य कामोद्दोषकत्वात् । ज्वाला—शिखाम्, अतीव सन्तापकत्वादिति भाव । चुक्षुभे
—विचकार, चलच्चित्तो बभूवेत्यर्थे (क्षुभ + लिट्-ए) । मनस भू,—उत्पत्ति यस्य
मनसो भवति इति वा, मनसि भवति इति वा तस्य मनोभुवः,—कामस्य (मनस् +

अथ स भूत्वैराश्वामितो गजधानीं प्रविश्य (ट) पृष्टेभ्य
 श्लोभ्यस्तां प्रागुपनतोन्मिताम् उन्मादिनीं धुमुधे । तत स राज्ञा
 तान् "कूलक्षयेयम्" इतिवादिनी विप्रान् देशाधिवासा
 (ठ) अनुदिन तामिव समुक्षको टध्यौ — "अहो ! जगत्त्रिजगत्सु
 तस्मा सुखे सति निर्धन्वो जहाम्ना अथ शशी नित्यमुदेति ।

मु + शिप्) औं—औं कवसावनमित्यर्थे [विश० । जि + "इत् (११११३३
 पा) इति इत् "प्रदादिभ्यश्च" (३३१३८ पा) इति चिञ् इति पूरपटञ्चि ।
 "जेजम् जेता इत्यमर] । निवचत्—चवलीचयत् [निव + चर्च + "सन्वाप—"
 (१११३३ पा) इति चिञ् + कट् अदादिश्च । "निर्धन्वनम् निज्यान् वज्रनाशोच
 नेचचम् इत्यमरः] ।

(ट) पृष्टेभ्य — जिज्ञासितेभ्यः राज्ञा इति निव तैवः—इत्येव । चादी
 उपनता—प्राप्ता विप्रा दातुमिच्छन्तान् प्राप्तप्राप्ता इत्यर्थः पदान् उन्मिता—अचच
 यानां ज्ञानयानां यवामावचरोवात् अन्मा ताम् उपनतीच्छिताम्—उपजिज्ञा
 परिज्ज्ञाप्तेत्यर्थः (विश्व । ज्ञानाहुविप्रवत् स) ।

(ठ) दिने दिने अनुदिन—इतिविधे (शीघ्रावगम्यती) । समुक्षकः—
 उत्कण्ठितः सन् दध्यौ—विजज्ञामाम (ज्ये + शिट् चच्) । अहम्—सुवचनधैर्यित्यर्थः,
 विश्वकर्मे—अनहृद्यमे अतद्विचक्षणहे—विभुवती एवमावचकनहरिरिति शैवतम्
 अन्मा ज्ञानयानां विभुवती गर्धविधे विविद्वन्मति अत विवताऽपि अन्मतेनामघटं
 इत्यने इति दान्यवम् ; यथा—अवत निवचत् यथात् तादृशे अवद्विचक्षणहे
 (सुप्ति इत्येव विश्व) पृष्टिभ्यां सर्वथा रमणीयं मेव विविद्वत् इत्यपवाद
 प्रदानती इत्यर्थः अनुवतीति इति भावः । निर्धन्व इति—नित्यवत् अजिन
 इहं इत्—अवचद्विन तथा मुखम् विद्यमानज्ञेऽपि अन्मद्वन्मित्यर्थः आश्वामः
 निवचत्वावगमः ; अहः—इत्यमरः, आश्वामा—अहर्षं अन्मत् अहाम्ना—जिज्ञासितः,
 अचच अहाम्ना—अवाप्तः, मुख्यपदम् इत्यर्थः, मुख्ययानां शीघ्रम् अवद्वितनाकारं
 प्रदर्शयति इति भावः ("जहा क्षियान् । श्वश्रिज्यां विवचत्सुखापानेऽपि सु
 विदु इ इति विश्वमेदिनी) अहाम्ना—अनवगतपदम् इत्यर्थेव उत्तयोर्भेदात्
 अन्मद्वन्मत् अन्मद्वन्मत् प्रमात् यथा निज्यान्मिरोनयो—"अन्मत् दर्शने अर्ध
 विविद्वत्—अन्मो हि अन्मत् यथा अतो शीतिर्नाति यथा पूर्यितवन्मत्

कठोरौ हेमकलसौ गजकुम्भौ च कर्कशौ अस्याः (ड) पीनयो-
स्तुङ्गयोः पयोधरयोः सादृश्यं न लभेयाताम् । (ढ) काञ्ची-
नक्षत्रमालया विराजितम् अस्या जघनस्थल कन्दर्पमातङ्ग-
मस्तकनिभं कं न विलोभयेत् ? ” । इत्येव तामन्ताश्विन्तयन्
राजा (ण) कामाग्निपुटपाकेन पच्यमानः दिवानिशं क्षीयते
स्म । (त) ङ्गिया निगूहमानश्च पृच्छद्ग्रा. आसेभ्यः तत्

दृश्ययोग्यत्वात्, सूर्यकिरणप्रवेशनैव दीप्त्या दशनयोग्यता तन्मण्डलस्य सूर्याध-
स्थितत्वेऽपि” इत्यादि । अनेन शशिनः परानुग्रहजोविलः हेयत्वस्योक्तं, ततश्च य ईदृशः,
हेयः, स कथं निखिलादरभाजने तादृशे सुखे सत्यपि नित्यमुद्गच्छति ? इथैव
तस्य उदयनम् इति प्रतीयते ।

(ड) पीनयो, —सूक्ष्मयो, तुङ्गयो, —उन्नतयो ।

(ढ) काञ्च्या—कटिभूषणविशेषे (“स्त्रीकञ्च्या मेखला काञ्ची सप्तवी रसना
तथा” इत्यमरः), या नक्षत्रमाला—नक्षत्राणां मालैव सप्तविंशतिमौक्तिके कृता
रचना, यद्यपि “एकावल्येक्यष्टिका । सैव नक्षत्रमाला स्यात् सप्तविंशतिमौक्तिके” ॥
इत्यमरोक्ते सप्तविंशतिमौक्तिक्यथिता एक्यष्टिका एकावली एव नक्षत्रमाला-
शब्दवाच्या, तथाऽपि “एका यष्टिभवेत् काञ्ची” इत्यनेन काञ्च्या अपि एक्यष्टिक-
त्वात् सप्तविंशतिमौक्तिक्यथिताया तस्या सादृश्यनिबन्धनं नक्षत्रमालाशब्दीपचारः ;
तथा काञ्चीनक्षत्रमालया—सप्तविंशतिमौक्तिकर्षाटतरसनया । जघनस्थल—स्त्रिया,
कटीपुरीभाग (“पञ्चान्नितम्ब स्त्रीकञ्च्या क्लीवे तु जघनं पुर” इत्यमरः), कन्दपथ-
मातङ्गमस्तकस्य—गजकुम्भस्येत्यथ, ते कन्दपमातङ्गमस्तके, तन्निभं कन्दर्पमातङ्ग-
मस्तकनिभं—कन्दर्पसदृशम् उन्मादकं करिकुम्भसदृशं विशालस्येत्यथ, एतेनास्या
जघनप्रदेशस्य अतीव रमणीयत्वमुद्दीपकत्वञ्च गम्यते ।

(ण) कामं अग्निरिव, सन्तापकत्वादिति भावः, तत्र यः पुटपाकः,—
अन्तर्निगूढं पाकविशेषं तेन कामाग्निपुटपाकेन—पञ्चशरानलजन्त्याभ्यन्तरिकपाक-
विशेषेणेत्यथ, (कञ्चा) । क्षीयते स्म—क्षीभ्यते स्म [क्षि + कम्भकर्त्तरि लट्-ते
“क्षीयते इति कम्भकर्त्तरि” (का० सू० ६० ५ अ० २ अ० ५ सू०)] ।

(त) ङ्गिया—लज्जया, निगूहमानः,—गोपायन् [नि + गृह् + शानच्
“ऊटुपधाया गीह्” (६।४।८ पा०) इति उपधाया ऊट्], क्षीयताकारणमिति
शेषः, पृच्छद्ग्रा,—जिज्ञासमानेत्यथ, [प्रच्छ् + शब्द “यद्विज्या—” (६।१।१६ पा०)]

पीडाकारणं प्रकाशयामास । (घ) “अस्य सन्तापेन, स्वाधीनां ता किं न भजसे ?” इति तैरभिहित स धार्मिक भरणपति मेव तदनुमेने ।

ततो वसुधरो नाम सेनापतिः तत् विदित्वा उपेत्य च चरणाऽऽनतः प्रभुम् (८) अभ्यर्थयामास,—“देव ! दासस्त्री सा तव दास्यैव, न पराङ्मना, अहञ्च स्वयं प्रयच्छामि, तदेनां मे भाव्यां गृह्णाण । (घ) अथवाऽहं ताम् इह देवकुली द्यनाभिर्तर्हि तस्या अहञ्चे न दोषः” । इति सेनापतिना निर्बन्धन अभ्यर्थ्यमानोऽपि सागतः कोपं तमुवाच,—“अहं राजा भूत्वा कथमीदृशमधर्मं कुर्याम् ? सयि धर्मम् (न) अतिक्रामति कश्चिदर्थनि सिद्धेत् ? भक्तोऽपि त्वं कथं मां पापे परलोकमहा

इति सन्नकारणम्], चातेभ्यः—सेव्यः, अत्रैवैव इत्यत्र । पापी तमे न सपयो” इति मेदिनी), तथा—पातेभ्यः—इत्यत्रैवैव विपद्युद्धा इत्यत्र (“पादः प्रत्यक्षितस्त्रियु” इत्यत्र) ।

(घ) अहं—निषेधाच्चतन्वयम् अहं सन्तापेन—सन्तापं ना कुप इत्यर्थे (“व्यनानाऽपि त्रिया चारकधिमन्त्रो प्रवीजिष्या” इति निबन्तात् वयन्तानत्रियाऽपिचदा सापचलेन करणे इवा) आधीनां—निजाऽऽपत्तां निजसेनापते पञ्चीनात् तस्मा आधीनत्वम् । अहञ्चे—अहञ्चुद्धे लीङ्गतयानिभ्यः [अञ्चु+अञ्च+ञिच्+इत्+ए “अञ्च एवञ्चुद्धे” (६।३।१२ पा) इत्यन्त्याधीप अकारक च परकार.] ।

(८) अथवशामाह—अथवे (अञ्चि+अञ्च+ञिच्+सिट्+अच्) । पराङ्मना—परलोकां दास्यस्त्रियै भक्तुनि प्रसौरिक स्वात्मत्वात् अदाह आत्मावत्,—“दासिनीडा महाशो वा याऽपि दाधीनमाप्नुमात् । अदाहजर्ता प्रमुक्तकः आत्मवो न प्रमुक्तः” इति । “दाहञ्च ए अहं यत् ज्ञातं कामी तन्न प्रमुक्तः” इति ।

(घ) अथवा—अथान्ते, परलोकां मत्ता वदि न म्द्वानि तदा इति मात् । देवकुली—देवकुली हीनतां आधीनत्व इति मात् । तस्या अहञ्चे न दोषः,—अथा परलोकमहा तस्मा अज्ञानितत्वात्, अज्ञानितत्वात् च राजाविदितत्वात् अदाह इति मात् ।

(न) अतिक्रामति—अतिक्रामति (अति+क्राम+अच् । मात् ३मी) । अतिक्रामति

दुःखहेतौ क्षणसुखावहे नियोजयसि ? यदि त्वं धर्मपत्नीं विहास्यसि, तदा त्वां न क्षमिष्ये । मादृशः को हि तादृशं धर्मविप्लवं सहेत ? तत् (प) वर मृत्युः” इति उक्त्वा स राजा त निषिषेध । (फ) उत्तमसत्त्वा हि प्राणांनपि त्यजन्ति, न सत्पथम् । (ब) तथैवार्थयमानान् सर्वानपि पौरजानपदान् भिलितानपि स राजा सुदृढनिश्चयो निराचकार । ततः क्रमेण तेनैव (भ) स्मरज्वरभवोष्णया अभोक्ष्य प्रक्षीणदेहः स राजा यशोधरः यशःशेषता प्रययौ ; सेनापतिश्च प्रभोस्तथा विलय-मसहिष्णुः अग्नि विवेश, अनिर्वचनीयं हि भक्तचेष्टितम्” ।

इति कथामाख्याय स्कन्धस्थितो वेतालः तं पप्रच्छ,—

—निश्कर्तव्यपथे । चर्माय—सह चर्माचरणाय, पत्नी तां धर्मपत्नीं—सहधर्मिणीं (४र्थी तस्य०), विहास्यसि—त्यक्त्यसि (वि + हा + छट् + स्यसि) ।

(प) वर—सनाक्प्रिय, इंद्रगधर्मं कृत्वा जीवमरक्षणापेक्षया मृत्युरपि मित्रः इत्यर्थः (“देवाहृते वर श्रेष्ठे विषु क्तोव मनाक्प्रिये” इत्यमर) ।

(फ) उत्तमसत्त्वा,—सत्स्वभावा ।

(ब) तथैव—उक्तप्रकारेणैव, सेनापतिप्रदर्शितरीत्यैवेत्यर्थे, अर्थयमानान्—याचमानान् (अर्थ + णिच् + शानच्) । पौराः,—पुरवासिन, नागरिका इत्यर्थ, जानपदा,—जनपदवासिन; नगरादन्वय देशवासिन इत्यर्थ (“भवेज्जनपदो जानपदोऽपि जनदेशयो” इति सेदिनी), पौराय जानपदाश्च ते तान् पौरजानपदान्—नगरवासिन देशवासिनश्चेत्यर्थ, यद्वा,—पौरा,—पुरवासिन, ये जानपदा,—जना तान् पौरजानपदान्—पुरवासिजनान् (कर्मधा०); पौरा.—पुरवासिन जना, जानपदा,—नगरवासिनश्च जना तानिति वा । निराचकार—प्रत्याचक्षौ, निवारयामासेत्यर्थ (निर् + चा + क्त + लिट् + णल्) ।

(भ) स्मरज्वरात्—कानज्वरात्, भव,—उत्पात्तयस्य तादृशेन कृम्या—सन्तापेन स्मरज्वरभवोष्णया—कानज्वरसन्तापेन (कर्मधा०), अभोक्ष्य—भिरस्मरम् । यश्च एव शेष तस्य भावस्तथा यशःशेषता—कोत्तिमावावाश्रयतां, मृत्युमिति यावत् । विक्षय—मृत्युमित्यर्थ । भक्तचेष्टितम्—अनुरक्तसर्वक-स्यबन्धार ।

“राजन् ! एतयोः सेनापतिमङ्गीभृतोः कौऽधिको मतः ? त्वया पूर्वदत्तगापम् अनुष्मत्स्य वक्तव्यम्” । राजा अथदत्, — “अहं राजानमधिकं मन्ये” । तदाकण्ठं वेतासः (म) साक्षेपमब्रवीत्, — “राजन् ! सेनापति कथं नाम्यधिकः ? यः स्वामिने तथाविधां स्वभार्यां सुचिरेण ज्ञाततद्भोगसुखास्वादोऽपि समुपा नयत् प्रभौ च पश्चत्वमागते तद्गत्या आत्मानमस्मिन्सादकरात्, राजा तु अनास्वादिततद्भोगस्तस्य भार्यां जहौ” ।

वेतासेनैवमुक्त्वा स राजा विहस्य पुनरब्रवीत् — “यद्यपि एतत्, तथाऽपि (य) नातिचिद्वं तत् कुलपुत्रो हि सेनापति, स भक्त्या तथाऽकरोत्, प्राणैरपि मृत्यामां स्वामिरक्ष्य यतम् । राजामस्तु (र) मदाघाता गजा इव निरङ्कुशा विषयोन्मुखा घर्ममय्यादायुष्मतां क्षिन्दन्ति । तयोः हि,

(म) नात्यर्थं—तस्यार्थं विचित्रितया इतिवचः । तथा अहं मीयं तद्भोगं तत्र वत् सुखम्—आनन्दं तत्र आकाशं—रसः, प्रायः,—अनुभूतं तद्वानुष्मत्सात्वाद—तदाधीनामन्दरथं जिनं च ज्ञाततद्भोगसुखास्वादः,—निहितं तद्वारतसुखमाहुष्यं (विच । बहूनां), समुपागतवत्—समुपाहरत्, अपत्यभौ ज्ञानमेवदिव्यं (सम् + उप + भा + णी + कर्त् + इ) ।

(य) नातिचिद्वं—नातिविशेषकरमित्यर्थः । कुलपुत्रः—सत्त्वबोध्यं इत्यर्थः । व्रतं—निश्चयं अथयत्समुत्तेवमित्यर्थः ।

(र) मर्दनं—हानं कारिकां जनेषु च (मर्दो रितसि कलक्या जने इर्वेण हानका इति विश्व) आघाता—परिपूर्णा इत्यर्थः मदाघाता—मदमताः, मविताश्च । निरङ्कुशा—अङ्गुलीनाम मशताचमविषयः, तदनाशता अङ्गुलीनां नापि बन्धोःकुलचमता इत्यर्थः अन्धः—निवाशा इत्यर्थः अतिज्ञानाप्रशयता इति आशयः विषयेषु—करिष्यादेषु भास्वरेभ्यः, अन्धः—सकलव्यवहितिदिषु भास्वरेभ्यः सन्धता—प्रवृत्ता विषयान्धताः—भीत्यङ्गुलीनां (विच । ०मी तस्य) । अथान्नं मयादा—अस्ति (मयादा सोमनि स्मृती” इति मन्विनी) अङ्गुली—निरङ्कु इव निवालाचलादिति भावः, तान् अन्धः—अर्कमर्त्यादा इव

(ल) उद्विक्तचित्तानाम् अभिषेकास्त्रुभिः ममं विवेको विगलति ।
 (व) चलञ्चामरमारुतैरुहूय तेषां वृद्धोपदिष्टशास्त्रार्थरजामि
 उत्तिष्ठन्त्यन्त इव । (श) आतपत्वेण च सत्यं सूर्यालोक इव
 निवर्त्यते । (ष) विभूतिवात्यया चोपहृता दृष्टिः मार्गं नेच्छते ।

शङ्कना ता धर्ममर्थ्यादाशङ्कनां—धर्मस्थितिरूप निगडमित्यर्थं, छिन्दन्ति—कलन्ति,
 उल्लङ्घयन्तीत्यर्थं (छिन्द + लट् अन्ति) ।

(ल) उद्विक्तचित्ताना—विषयप्रवणमनसामित्यर्थं, अभिषेकाय—राज्याधि-
 कारप्राप्त्यर्थं यथाविधि स्नानाय, यत् अस्त्रु—बहुतीर्थाद्गत जल सै अभिषेकास्त्रुभिः,
 —राज्याभिषेकजलैः । विवेक,—विचारः, इदं सत् इदमसत् इति विवेचना इत्यर्थं,
 विगलति—नश्यति, यदैव अभिषेकार्थं शिरसि निषिक्तमस्त्रु भूमौ गलति, तदैव
 विवेकोऽपि पलायते इत्यर्थं ।

(व) चलन्त —बान्दीलयन्त . ये चामराः—चालञ्चजनानि, तेषां मारुतैः,
 —वायुभिः चलञ्चामरमारुतैः,—व्यजनानिलैः, उहूय—उड्डीयेत्यर्थ (उत + धृ +
 ख्यप्) । वृद्धे,—प्रवयोभिः, आचार्यादभिर्गति यावत् उपदिष्टा,—अनुशिष्टा ये
 शास्त्रार्थाः,—शास्त्रप्रतिपादितविषया, ते रजामि—पाशव इव, मन्मानभिज्ञतया
 अकिञ्चित्करबोधेन आसक्त्यभावादिति भावः, तानि वृद्धोपदिष्टशास्त्रार्थरजामि—
 धूलिराशिवत् अकिञ्चित्कराणि शास्त्रशासनामौत्यर्थं अत्र “मारुत” “उत्क्षेप” इति
 वाक्यइयवत्वात् शास्त्रार्थे रजस्वारोप बोध्यं, उत्तिष्ठन्ते—उत्पत्यन्ते (उत् + क्षिप्
 + कम्प्रणि लट्-अन्ते), वृद्धेभ्य यत् किञ्चित् शास्त्रज्ञानमार्जितं, तत् सर्वं वायुवेगेन
 धूलिराशिवत् चामरानिलसेवनगर्वभरणे विलीयते इति भावः ।

(श) आतपत्वेण—ऊर्ध्वेण, ऊर्ध्वचामरादीनां राजलज्जत्वात् इति भावः, सत्यं
 —तथ्यं, राज्ञा कूटव्यवहारपरायणत्वादिति भावः, ऊर्ध्वेण यथा सूर्यालोकौ निवायन्ते,
 तथा राजलज्जातपवमपि शिरसि धारणमात्रमेव सत्यव्यवहारात् राजानं विमुखी-
 करोतीति भावः ।

(ष) विभूति,—ऐश्वर्यं, वात्या—वातसमूह इव, प्रकृतिविपर्ययांसकत्वादिति
 भावः, तथा विभूतिवात्यया—सम्पद्रूपप्रबलवायुना । मार्गं—सत्यं, पत्यानघ, प्रबल-
 चातीव्रतधूलिराशिरुद्धा दृष्टिर्यथा मार्गदर्शनेऽसमथा भवति तथा ऐश्वर्यराशौनां
 चाकचक्येन कलुषिता दृष्टिः सद्विदमसद्विदमिति विवेक्तु नैव शक्नोतीति
 तात्पर्यम् ।

अगद्विजयिमोऽपि ते ते नहुषादयो राजानां (म) मारमोहित
चेतस तां तां विवद प्राप्तवन्तः । एष राजा पृथिव्याम्
एकच्छवोऽपि यज्ञया उन्मादिभ्या सपत्नया मध्या इव
विमोहितोऽपि प्राणामपि तस्याज न पुन अमार्गे पदं निदधे,
तेभामौ वीरः मे अधिको (इ) मतः ।

इत्याकर्ष्यं शृपतेर्वाक्यं स वेतामः स्कन्धवर्त्ती पुनः स्वमेव
पदं मायया प्रायात् । राजाऽपि अचक्षत्तस्मात् तथैवानुससार,
आरभ्ये सुदुष्करेऽपि सद्गतां मध्ये विरामः कृत एव इति ।

अथ अष्टादशकथा ।

ततः स राजा (क) कष्याङ्गिं परिहृते, आत्ताविशीक
रसमेभूतेरिव चिताग्निभिः समन्तादतिरोद्धे तस्मिन् पित्रवने
तस्यां क्षपायां तं शिशुपातदमुपेत्य तत्र वेतामविक्रान्तान्
सहशाकतीन् तस्मिन् वरौ सम्यमानान् सुवङ्गन् प्रेतकायान्

(म) मारिच—मरुतः ("मरुती मरुती मारः" इत्यमरः), मोहित—मोहं
कृतं चेतः,—चित्तं दीपां ते मारुतीहितवत्पद —आनविसृष्टवित्तः (विच ।
पदुही०) तां तां—सर्पदीपादिपातिवपानिभ्यः ।

(इ) मतः—शीघ्रतः, विवेचितः इत्यमरः ।

(क) कष्यं—मांसम् अदतीति ते कष्याङ्गिः—अनाग्निभिः शशिभिः
("कष्यात् रक्षसि पति आत्ता मांसाग्निभ्याश्चिह्नः " इति सिद्धिः) । आत्ता—
शिव्या विमोक्षा—अक्षया रक्षया—विज्ञा इव दीपां दी., अन्ध—आत्ता इव
विमोक्षा रक्षया दीपां ते, आत्ताविशीकरवने—शीवाग्निशिवत् परिहृतानां
विज्ञाशक्तिः, अन्ध—अन्धविज्ञादिशिव्यात् परिहृतानां शक्तिः (विच । पदुही०) ।
/ अतिरोद्धे—अतिमोहः । पित्रवने—शुश्रुतः ("शुश्रुतान् आत्ता पित्रवन् इत्यमरः) ।
क्षपायां—रात्री । शिशुपातं विक्रान्तान्—विक्रान्तिं प्रापितान् (विच । इवा दमु०) ।

अशङ्कितमद्राचीत्,—“अहो ! किमेतत् ? किंवा अय मायी
वेतालो मे काल चिपति, यया इह भूयसाम् षषा कं ग्राह्यं
न वेद्मि । यदि (ख) अमिद्धार्यस्य मे रात्रिरिय गच्छति, ततोऽहं
वह्निं प्रवेक्ष्यामि, न तु हास्यता महिष्ये” इति चिन्तयत्-
स्तस्य राज्ञो निश्चय ज्ञात्वा सत्त्वतुष्टः स वेतालः ता माया
सजहार । ततोऽसौ एकमेव नरकलेवरे स्थित वेतालं दृष्ट्वा
तथैवावतार्य असेन गृहीत्वा पुनः प्रतस्थे । प्रस्थितञ्च त स
वेतालः प्रात्रब्रूत्,—“राजन् न (ग) विरज्यमि चेत्, तदिमा
कथा कथयामि, शृणु,—

अस्ति (घ) गौर्या तपसा परितुष्टवतेन शम्भुना
असामान्यगुणोत्कर्षलुब्धेनैव स्वय निर्मिता भोगवत्यमरावत्यो-

चिपति—अतिवाहयतीत्यर्थ . यया—सायया (करणे ३या०) । भूयसां—बहूनाम्,
षषा—शषाना (निडारे ६ही०) ।

(ख) अमिद्धार्यस्य—अमस्यप्रप्रयोजनस्य, निष्फलप्रयत्नस्य इत्यर्थे (विण० ।
बहुव्री०) । प्रवेक्ष्यामि—अन्तर्गमिष्यामि (प्र + विष् + लृट् स्यामि) । हास्यताम—
अकृतकार्यतया जनानामुपहासाम्यदतामित्यर्थः । सत्त्वेन—व्यवसायेन, निश्चये-
नेत्यर्थ (“द्रव्याव्यवसायेषु सत्त्वमस्त्री तु जन्तुषु” इत्यमरः), तुष्टः,—प्रीत
सत्त्वतुष्टः,—सङ्कल्पटाड्यदशनेन हृष्ट इत्यर्थ (विण० । ३या तत्प०) । सजहार—
सवत्रे, रुहतवानित्यर्थ (भस + ह + लिट्-णल) ।

(ग) विरज्यमि—विरक्तोभयमि [वि + रज्ज + लट्-सिप् “अनिदिता—”
(६।४।२४ पा०) इति उपधाया नकारलोपः] ।

(घ) गौर्या (कत्तरि ३या०), तपसा (करणे ३या०), आदौ परितुष्टः,
पश्चात् इत,—सद्योत्यथस इदंशोभिका परी निर्माहि इत्येवरूपेण दुर्मया प्राथत,
नियुक्ती वा, तेन परितुष्टवतेन—पार्वत्याक्षपस्यया सन्तुष्टेन अत एव स्वेच्छवा
सत्प्राथनापूरणाय प्रवर्त्तनेत्यर्थ (विण० । कर्माधा०) । न सानान्य,—इतरसुलभ,
य गृणीत्कष,—गणातिशयः, तत्र लुब्धेन—लीलुपेन असामान्यगुणोत्कर्षलुब्धेन
—गणाना विशिष्टतया उत्कर्षमम्पादनचतुरेणेत्यर्थ, गणजेन स्वयमपि गुणिना
इति भावः, स्वय निर्मिता इति उज्जयिन्या, महाकालाख्यप्रसिद्धलिङ्गमूर्च्छधि-

स्तृताया उज्जयिनी नाम पुरो । यस्याम् (ङ) उदारसुकृतिना
 नामाभागेन उपर्हाङिता स्त्रगमपि न कामयन्ते , यस्यां वर
 योपितां कुचेपु कार्काग्र्यं, लोचनेषु चापल, भ्रूषु मङ्गि ।
 यस्याश्च निगासु (च) तम , कविवक्तोक्तियु वक्रत्वं, दन्तिषु
 मट सुक्ताघन्दनगशाङ्केषु आद्यामासीत् । तस्याश्च चन्द्रप्रभो
 नाम राजा अभवत् । (छ) देवस्त्रामीति विद्युतो बहुघन

शान्तान् मीरीतवशा तुष्टा इव तत्रापवापूरवाद्य बुधाल्लवसृष्टिर्वा सवपुरी
 भवानामृतां पुरोमुञ्च'वमी प्यवमैव विचिन्तयानिष इत्यभिप्राय ; भीमवती—
 पातामण्या नामराजपुरी (महीममर्षीर्नामानां भोगवती" इत्यमरः) । इतीवा—
 इतीवसङ्गापूरवाचारिणो भीमवत्यमरावतीत्यभिधीयते ।

(ङ) उदारा.,—मङ्गल , सुकृतव —पुष्पानि एषां लक्ष्मीति तादृशा
 उदारसुकृतिना.,—तत्रापुष्पवला (विष) । उपर्हाङिता —वर्हिता (उप +
 'हृन् + ङ) । वरयोपिताम्—उपनाहनामाम् । कार्काग्र्यं—कार्किलं कुचेपु एव
 कार्काग्र्यं स्थितं न लोचनवद्धारिषु कार्काग्र्यमित्यर्थः, तत्रत्या सर्वे जना वतीव
 लोचनप्रकृतय चासन् इति भावः । "लोचनेषु "भ्रूषु इत्यभवतापि वरयोपिता
 मित्यनुवङ्गं चापलं—चापल्य लोचनेषु एव चापलं न लोचनवद्धारिषु इत्यर्थः,
 सर्वे तत्रत्या भीरा विप्रेक्षितव इति भावः । मङ्गि.,—कीटिकं नक्षत्रा इत्यर्थः,
 जवापि पूषवन् ल्याद्या वरवक्रकृतव सर्वे तत्रत्या इति भावः ।

(च) तम.,—अभ्यन्तार तभीवृषव निगासु एव तमः.,—अभ्यन्तार परतु
 न जनेषु तम —तभीवृष इत्यर्थः, सर्वे जना आत्तिका राजता वा तत्रत्या इति
 भावः एवमुत्तरमापि आख्यातमनुवर्षं अङ्गमनीवम् चरीनां वकीकितु—
 आख्यातमेतेषु तदाख्यातवद्धारिषु वा आकुपवनेषु वा चविवक्तोक्तियु—आख्येव
 इति भावः वक्रत्वं—चतुषोर्भावे क्रूरत्वञ्च आख्यातकेषु एव वक्रत्वं परतु
 जनेषु न वक्रत्वं—क्रूरत्वमिति, सर्वे तत्र उदारा इति भावः दन्तिषु—वकीव
 मट.,—दान वारि, यत्र च सर्वे विनीता तत्र चाद्यप्रति भावः अङ्गल—श्रीतत्त्व
 मूल्यान्व य (शीतं पुत्र तद्वदृषां सुमीम जिह्वरी अङ्ग" इत्यमरः जवा मूके
 इति भावः इति विद्वत्) भावः आद्य—श्रेयं मूल्यात् च सर्वे विदीता तत्र
 इति भावः ।

(छ) देवस्त्रामी इति नामा इति मेष विद्युत.,—देवस्त्रामि ।

सम्पन्नः बहुयज्ञः बहुश्रुतश्च कश्चिद्विप्रः तस्य अमात्य आसीत् ।
तस्य तनयश्चन्द्रखामी नाम कटाचित् (ज) कामपि विचिन्तैः
कृष्णसाराभैर्नेत्रैरिवाक्षैर्निरन्तरम् 'अत्र कम् आश्लिष्यामः' इति
विपद्भिरिव वीक्षितां, 'कोऽसौ अस्ति, यस्य अलकापतेरपि
श्रिय न हरामि' इति द्यूतकृतां कलहस्वनैरुच्चैर्वदन्तीमिव
द्यूतकारमहागोष्ठीं द्यूतेन क्रीडितुं ययौ ।

ता प्रविश्य स क्रमात् तैः (भ) कितवैरक्षैर्दीव्यन् वस्त्रा-
दिकं हारयित्वाऽपि अन्यत् धनसंहारयत् । यदा तु तद्धनं
बहव, —अनेके, यज्ञा, —यागा अनूहिततया सन्ति यस्य स बहुयज्ञ, —सम्पा-
दितबहुयाग इत्यर्थं (विष्णु० । बहुव्री०), बहूनि श्रुतानि—शास्त्राणि ("श्रुतं
शास्त्रावधृतयोः" इत्यमर) अधीतत्वेन सन्ति यस्य स बहुश्रुत, —अधीतविधिसंज्ञः
(विष्णु० । बहुव्री०) ।

(ज) कामपि—अभिष्टिष्टामित्यर्थं, विचिन्तैः,—पातिते एकत्र,—कटाचार्यम्,
अन्यत्र,—क्रीडाश्रमिति भावः, पदस्यास्य निरन्तरमित्यनेन सम्बन्धः, निरन्तरं विचिन्ते-
रित्यर्थः, कृष्णसाराभैः,—कृष्णसाराख्यसृगविशेषनेत्रसदृशैरित्यर्थं, मनोहारिभिरिति
भावः, आकर्षणविश्रान्ततया सुगन्धतया च कृष्णसारनेत्रं यथा मनोहारि, अचोऽपि
सं प्रति आकर्षकत्वात् तथा मनोहारक इति कृष्णसाराभैरित्यनेन गम्यते । अक्षैः,
—पाशकै (करणे इया० । "अक्षास्तु देवना पाशकाश्च ते" इत्यमर) । विपद्भिः,—
विपत्तिभिः (कर्त्तृभिः), अचक्रौडकानां विपदः अवशम्भाव्यत्वात् तदस्थानस्य
विपत्सङ्कुलतया नेत्रसदृशपाशकहारा विपत्कर्मकवत्स्थानस्य दर्शनोत्प्रेक्षणत्वं
वाङ्मयम् । अलकापतेरपि—कुबेरस्यापि, श्रिय—सम्पदः, धनाधिपोऽपि यदि
द्यूतासक्तो भवति, तदा तस्मापि निःशेषितसवधनं करोमि द्यूतस्य धननाशकत्वात्
इति भावः । द्यूतकृतां—द्यूतक्रीडकानां, कलहस्वनैः,—विवादशेषकव्यनिभिः ॥
द्यूतकाराणाम्—अचधूर्तानां, महती—विशाला, गोष्ठी—सभा ("गोष्ठी सभा-
सलापयो स्त्रियाम्" इति मेदिनी) ता द्यूतकारमहागोष्ठीम्—अचक्रौडकानां
महतीं सन्तिम् ।

(भ) कितवैः,—द्यूतकृद्भिः ("धूर्तोऽचदेवो कितवोऽचधूर्तो द्यूतकृत्समा" इत्यमर), प्रयोजककर्त्तृभिरित्यर्थं । दीव्यन्—क्रीडन् [दिव + लट्, शब्द "हलि च" (पारा०७७ पा०) इति दीर्घः] ।

सैयाद्यमान नाटात् तदा (अ) सभिकन साऽवष्टभ्य स्रगुडै
 यताद्यत । स्रगुडादतसर्वाङ्गं स विप्रसुतं पापाणामिव नियमम्
 आत्मानं सृतमिष कृत्वा तस्यौ । तथैव त्र (ट) द्विद्वान् द्विद्वान्
 तस्मिन् तत्र अवस्थिते, क्रूर स सभिकं तान् - कितवान्
 यभायत, — “अनेन पापाणाम् अत्रितं, तदेन क्वचित् चन्द्रकूपे
 नोत्वा क्षिपत अहं युष्माकम् एतद्देयं धन दास्यामि” । इति
 तेनोक्ता कितवास्तं चन्द्रस्त्रामिमम् उत्क्षिप्य (ठ) कूपगवेषिष्य
 दूरम् अरण्यं निन्दु । तत्राऽऽगत्य कथित् वृष कितवस्तान्
 अन्यान् एवमब्रवीत् — “अयं तावत् प्रायशो सृत, तत्
 किमनेनाहुना कूपे क्षिप्तेन ? तदिहैव एनमुन्निहत्वा गत्वा
 कूपे उत्क्षिप्तं वक्ष्यामि” । इति तस्य वचस्ये सर्वे “तथा”
 इति प्रतिपद्य तथैव तं त्यज्जा गता ।

अथ गतेषु तेषु कितवेषु स चन्द्रस्त्रामी समुत्थित तत्र
 शून्यमेकं शिवमन्दिरं विवेश । तत्र क्वचित् समाश्लेष्य
 सुदुःखितयिन्तयामास — (ड) “हा कष्ट ! विष्वस्तोऽहं धूर्तं

(अ) सभिकन—यूतकारकेषु यताद्यसिचलत्वं (“सभिका यतकारका”
 इत्यनर) । अवष्टभ्य—आश्रम प्रतिदण्ड इत्यत्र [अव + ष्टभ् + ष्यप्
 “वनिहितं—” (१।४।२४ पा) इति उपधाया नलोपः अनादा—” (८।१।६
 पा) इति बलम् । “ववष्टभ्योऽभिहृते जादायात्ते चावचक्षिते” इति मीदिनी] ।
 अताद्यत—पाञ्चिकत (ताड + चिच + कश्चि लङ् तम्) ।

(ट) द्वी वा मदी वा सङ्गा येषां तान् द्विद्वान्—द्वी वा भीम् वैश्व
 [द्विच । मद्भूमी । “मद्भूमीद्वी सङ्गाये चक्रवर्तनचात् (४।४।०२ पा) इति
 डर्त्त] ; तस्मिन्—चन्द्रस्त्रामिनि । पापाण एव पापाणव (क्षार्त्ते अपरत्वत्) तम्
 पापाणवत्—पापाणवत्, द्वितम्—आश्रितम् ।

(ठ) कूपम्—चन्द्रकूपमित्यत्र, अवेवदन्ति—अभिप्रायि इति तान् कूप
 अवेवदन्ति—कूपान्वेषिष्य [द्विच । मद्भूमी । मद्भूमीनामीच्छो” (१।२।८८ पा)
 इति चितिः] ।

(ड) हा कष्टम् !! इति शिवसूचकमन्त्रवत् ; विष्वत्,—जातविषादः, तस्य

कितवैः मायया सुपितः, तदौदृशः नग्नः पांशुधूमराङ्गं क्व
यामि ? पिता वन्धुः सुहृद्वाऽपि दृष्ट्वा किं मा वदेत् ? तद्विहैव
साम्प्रतं स्थितोऽस्मि, नक्तञ्च चुम्बशान्तये निर्गत्य कथमपि
भोजनं प्रति यतिष्ये” इत्यालोचयतस्तस्य क्लान्तस्य दिगम्बरस्य
मन्दोक्तताऽऽतपो रविस्त्यक्ताम्बरः अस्ताचलमगात् । तावच्च
(ढ) भूतिलिप्ताङ्गः महाव्रती शूलधरो हर इवापरः
कश्चित्तापसः तत्राऽऽजगाम । स चन्द्रस्वामिन दृष्ट्वा,—
“कोऽमि ?” इति पृष्ट्वा, तस्मात् वृत्तान्तं श्रुत्वा च प्रणतं
तमवादीत्,—“भद्र ! त्वं समाऽऽश्रम प्राप्तः चतुक्लान्तोऽतिथिः,
तदुत्तिष्ठ, कृतस्नानो मम (ण) भिक्षाभागमाहर” । इति
तेनोक्तश्चन्द्रस्वामी तमव्रवीत्,—“भगवन् ! विप्रोऽहं कथं तव
भिक्षाभाग भोक्ष्ये ?” । तदाकर्ण्य सः (त) सिद्धस्तापसः निजा

न्यस्तविश्रास इत्यर्थे । पांशुना—धूल्या, धूमराणि—धूमवर्णानि, ‘अङ्गानि यस्य स
पांशुधूमराङ्गं,—धूलिधूसरितावयव (विण० । बहुव्री०) । साम्प्रतम—अधुना,
दिवाभागे इत्यर्थं । नक्त—रात्रौ (अव्य०) । दिगैव अम्बर—वस्त्र यस्य स तस्य
दिगम्बरस्य—विवस्त्रस्य, मन्दोक्तः,—स्वल्पीकृत, आतप,—प्रकाश (“प्रकाशो
द्योत आतप” इत्यमर) येन स मन्दोक्ततातप,—रुम्बोक्ततगीत, निजतेज
सहरज् इत्यर्थे । त्यक्त—विसृष्टम, अम्बर—व्योम, आकाशमिति यावत्
(“अम्बर न ह्यव्योमिन् सुगन्धन्तरवस्त्रयो” इति मेदिनी), येन स त्यक्ताम्बर,—
परिहृतनभोदृश, गगनमण्डल विहाय इत्यर्थे ।

(ढ) भूत्या—भस्मना (“भूतिर्भस्मानि सम्पदि” इत्यमर), लिप्तस अङ्ग यस्य
स भूतिलिप्ताङ्ग,—मघाचक्षितावयव (विण० । बहुव्री०), महत्—उत्कट, व्रत—
नियम अथ अस्तीति महाव्रती—उत्कटतपस्वी [“आन्महत् समानाधिकरण-
जातोद्ययो” (६।१।४६ पा०) इति महत्तस्य आकार] ।

(ण) भिक्षाया,—भिक्षितवस्तुन, भिक्षामब्धद्वयस्येत्यर्थे (“भिक्षा भूतौ
च याज्ञायां सेवाभिक्षितवस्तुनो” इति विश्व), भागम्—अंश भिक्षाभाग—
भिक्षितद्रव्यांशम्, आहर—स्वीकृत, गृह्णाणेत्यर्थं (आ + हृ + लोट् हि) ।

(त) सिद्धः,—योगसिद्ध इत्यर्थः (विण०) । निजाम्—आत्मिया, निज-

मठिकां प्रविश्य अतिथिशालयेन इष्टमन्यादिनीं विद्यां सम्भार । (घ) श्रुतोपस्थिताश्च तां “किं करोमि ?” इतिवादिनीम् — “पमुष्य अतिथेरातिथ्यं कुरुष्व” इति शशास ।

तथा “तथा” इत्युक्ते सङ्गमा तत्र शोपवनम् अङ्गनाजन सङ्घितं शौचार्थं पुरमुत्पन्नं न चन्द्रस्वामी ददर्श । (ङ) विस्मितं तस्याभ्येत्य तस्मात् पुरात् विनामिथ्य — “मद्र । उत्तिष्ठ एहि, श्राद्धि भुङ्क्ष्व भद्र न श्चामिनीम्” इति उक्त्वा अस्यन्तरं नीत्वा श्रापयित्वा अनुस्त्रिय परिधाय च अन्धत् वासमन्दिरं निम्बु । तत्र च प्रविश्य स युवा एका सर्वाङ्गसुन्दरी (च) घात्रा कौतुकादिव निमिता कामपि वरारोहं ददर्श तथा च समुत्थाय अर्धासनोपवेशित दिव्यमाहारं विविधानि फलानि भुङ्क्ता गृहीतताम्बू न पर्यङ्गशय्यायां तृप्तभोगसुखेन निशाम् अनयत् । प्रातः प्रबुद्धय तत्र तमेव शिवाऽऽक्त्यं ददर्श, न तां

वसतिमिथ्यः, सुद्री नड मठिका तां मठिका—पञ्चमाशामिथ्य [मठ + “वत्” (श.श.२.२५) इति चम् विद्यां टाप् चकारण च इकारः] ।

(घ) श्रुतोपस्थिता पञ्चम उपस्थिता तां श्रुतोपस्थिता—अर्थात् शरणागतसमाजतां (विद्य । श्रुताश्रितिवत् स) ताम्—इष्टमन्यादिनीं विद्याम् । सम्भार—श्राद्धा पञ्चमास (श्राद्ध + शिद् + चच् । श्राद्धं रात्रदनीम् शिवाऽऽश्रामाश्रमाश्रितुम् इति मेदिनी) ।

(ङ) विस्मितं—सङ्गमा शोपवनं साङ्गनाजनश्च शौचार्थं इहा श्रावणायितम् । अभ्येत्य—अनागत्य (अस्ति + या + इ + च्च्) । विनामिथ्य,—शुद्धारमापमाविता वादय्य । मद्र—समीपश्च समस्य इति वाचत् (मद्र + चोद् + ङि) न,—पञ्चमासम् । अनुस्त्रिय—सुप्रशिक्षितमनुस्त्रियानां मार्गं अनुस्त्रिय (अनु + स्त्रिय + क्) परिधाय चक्रमिति मेव (परि + धा + ङि + क्) ।

(च) घात्रा—विदिना कौतुकादिव—शौचार्थं उत्तिष्ठतिवरी कौतुकी मे इत्यत्रा सुखात्वा इति परीक्षित कौटुकादिवैत्यम् । गच्छ—श्रीः शरीरम्—निवृत्तम्

दिव्याङ्गना, नापि पुरं तत् (न) तथाविधपरिच्छेदयुतम् । ततः स समुद्दिग्गो निगेत्य मठिकायां स्मितानन (प) पृष्टरात्रि-
हत्तान्त त तापस व्यजिज्ञपत्,—“भगवन् ! त्वत्प्रसादात्
रजन्यामहं सुखमुषितः, किन्तु तथा दिव्याङ्गनया विना मे
प्राणा यास्यन्ति” इति । तदाकर्ण्य स तापसो हसन्नब्रवीत्,—
“इहैव तिष्ठ, पुनर्नक्तं तथैव ते सुख भविष्यति” ।

इति तेन व्रतिना अभिहिते स चन्द्रस्वामी तस्य तापसस्य
प्रसादात् (फ) प्रतिक्षपं तान् तान् भोगान् अभुङ्क्त । शनैश्च
तस्य त विद्याप्रभाव विदित्वा (ब) विधिचोदितः स चन्द्रस्वामी
त तापस प्रसाद्य एकदा ययाचे,—“भगवन् । यदि सत्यं
शरणागते मयि ते कृपा जाता, तदेता विद्या मे देहि, यस्या
अयम् ईदृश प्रभाव ” । इति निर्वन्धात् प्रार्थयमान त स तापसः

अस्यांक्ता वरारोहाम्—अत्युत्तमा स्त्रिय (“वरारोहा मत्सक्ताश्चिन्तुत्तमा वरवर्षिणी”
इत्यमर) ।

(न) तथाविधे,—सादृशे, परिच्छेदे,—वसनभूषणादिभिरुपभोग्ये द्रव्यैरित्यर्थे;
युत—सयुक्त तथाविधपरिच्छेदयुत—तादृशद्रव्यादिसमन्वितमित्यर्थ ।

(प) पृष्ट,—जिज्ञासित, रात्रिहत्तान्त,—रात्रे, व्यापार येन त पृष्टरात्रि-
हत्तान्त—जिज्ञासितरजनौवासं (विष्ण० । बहुव्री०) । उषितः,—अर्वास्थित [वस +
“गत्यर्थाकर्मक—” (३।४।७२ पा०) इति कर्त्तरि क्त “वसतिच्छधीरिट्” (७।२।५२
पा०) इतौट्, “शासिवसि—” (८।१।६० पा०) इति षत्वम्] ।

(फ) क्षपाया क्षपाया प्रतिक्षप—प्रत्येकरात्रौ (बीष्वायामव्ययी०) । अभुङ्क्त
—असंवेत, अनुभूतवानित्यर्थ, [भुज् + लङ्-त “भुजोऽनवने” (१।१।६६ पा०)
इत्यात्मनेपदम्] ।

(ब) विधिना—दैवेन (“विधिविधाने दैवे च” इत्यमर), चोदित,—
प्रेरित विधिचोदित,—दुरदृष्टचालित इति यावत् । प्रसाद्य—अनुग्राह्य, सेवादिना
प्रसन्न कृत्वा इत्यर्थ (प्र + सद + ल्यच् + ल्यप्) । शरण—गृह, रक्षितार वा
(“शरण गृह्णरक्षितो” इत्यमर), आगते—प्राप्ते शरणाऽऽगते—भवद्गृहोपस्थिते,
रक्षितार त्वा प्राप्ते वा, तवाश्रिते इत्यर्थ (विष्ण० । रया तस्यु०) ।

प्रत्यवादीत्,—“भद्र ! एषा विद्या (म) तव प्रसाधा, प्रसौ
 प्रसन्नं च साध्यते, तत्र चेपा ज्ञपत साधकस्य विमोहाय तथा
 सायाजस्यं सृजति, यथा स सिद्धि म लभित । स हि (म) ज्ञापक
 स्वप्न पुनजात बालकमात्मानम् प्रवते, ततो युवान हतदारं
 ज्ञातात्मजम्, ततः सुहृदय मे, शत्रुरयं मम इति मिथ्या
 प्रपश्यति, न च इदं ज्ञान नापि विद्यासाधने प्रवृत्तिं छरति ।
 यस्तु चतुर्विंशतिवर्षं तथा जपन्, जन्म स्रं श्रुत्वा, तत्तत्
 (य) मायाविजृम्भित विदित्वा तद्वदशो वङ्गिप्रवेशं कुरुते, स
 एव परमार्थता ज्ञतोत्तोर्यं सिद्धविद्यां पश्यति, एषा च
 सुशिक्ष्येष्वेव सिध्यति, प्रस्थानार्थत्वात् गुरोरपि विनश्यति ।
 मन्त्रिहोत्रव त्ते फले सिद्धे किं ते अमुना (२) प्रापयेत् ? मम
 सिद्धिदानो एषा तदैव विनश्यति” । एष तर्पास्त्रिनोक्तेऽपि स

(म) तव—तदा (इदं शोयात् जपति इति) न साधकितु यथा प्रसाधा
 —अनिपादनीया कुचसा इत्यत्र [न+विष+विच् “सिध्यतेरपारलोचिके”
 (६।१।४८ पा) इति एष चालम् “चर्ते ज्ञानस्य च (१।१।१२२ पा) इति चत्] ।
 प्रसाधा—प्रसादा, ज्ञानस्य च प्रसादात्, साध्यते—साध्यते च प्रसौचित्ये
 इत्यत्र अनेरिति शेषः (साध+अन्वि चट् ते) । जपत —जपं कुचत (जप+
 चट् प्रवृ) ।

(न) ज्ञापकः—जपकतां (जप+कृच्) । ज्ञाताः—सन्नाहिताः, यदीता
 इति प्रापन् दाताः,—जो देन तं हतदारं—परिचोतय् ।

(य) साधका—अपट्टेव विद्वान्चितं—प्रवृत्तितं ज्ञाताविजृम्भितं—निष्ठा
 प्रपचितम् । तत्रतः—मात्रिकानिर्दं सधमिति ज्ञाना विद्याज्ञानेच्छापीनं तन् इत्यत्र,
 वङ्गिप्रवेशं—साधके एव अष्टौ प्रवेशनित्यर्थे । परमावतः,—तत्ततः, यथावत,
 इत्यत्र । पञ्चाने—अपाने चतुर्विंशत्ये इत्यत्र, अपचात्—दानात् चक्षानार्थत्वात्
 —श्रुतिये चक्षदानात् ।

(२) प्रापयेत्—प्रापय्या (“प्रापयितुं प्रापयिष्यामीति प्रापयेत्”
 इति सिद्धिनी) । सिद्धिदानो—विद्वान्चितं इति तर्पासा प्रवृत्तिसाधकानि
 हतोक्तं तर्पासा चक्षदानं चक्षिषुसाधिति भाव । विनश्यति—विधीयन्ति

चन्द्रस्वामी,—“शुच्यामि सर्वं, (ल) मा तावदत्र भगवन् ! चिन्ताभूः” इति तं तापसम् अत्रवीत् । ततः स तापसः तस्मै ता विद्या दातुं प्रतिपेदे । आश्रितानुरोधेन किं हि न कुर्वन्ति साधवः ? ।

ततो नदीतीरं गत्वा स तापसस्तमत्रवीत्,—“वत्स । विद्या जपन् यदा ता मायां द्रक्ष्यसि, तदा मम (व) विद्यया बोधितो मायाग्निमेव प्रविशेः, अहं हि तवैव जपतो नदीतटे स्थास्यामि तावत्” इत्युक्त्वा शुचिस्तमाचान्तं शुचि चन्द्रस्वामिन तां विद्यामध्यापयामास । ततस्तस्मिन् गुरौ तौरस्थिते स चन्द्रस्वामी तं मूर्द्धा प्रणम्य (श) सरभस ता नदीमवततार । अवतोर्णश्च तस्यामन्तर्जले ता विद्या जपन् सहसैव तन्मायया विमोहितो मिथ्या सर्वं जन्मवृत्तान्तं विस्मृत्य, अन्यस्या पुरि

पपयास्यतीत्यथ [वि + नश् + लृट्-स्यति “मम्जिनशोभसि” (७।१।६० पा०) इति जुम्] ।

(ल) मा—न, नाम्नीत्यर्थं (निषेधार्थकमव्य० । “मा धारणे विकल्पे च” इति मेदिनी) । चिन्ताया, भूः,—स्थान (“भू स्थानमात्रे कथिता धरण्यानपि योषिति” इति मेदिनी) चिन्ताभू,—चिन्तास्थान, चिन्तीत्यधिकारणमिति यावत् ।

(व) विद्यया—विद्याप्रभावेणेत्यथ, बोधित,—निजवत्तमानावस्थां स्मारित. सन्नित्यर्थं (बुध + णिच् + क्त), मायया दृष्टमग्नि मायाग्नि—कृत्वाग्नि (शाक-पार्थि०), प्रविशे (प्र + विश + विधौ लिङ्-यास्) । तथ (शषे ढृष्टी०) । आचान्त —कृताचमनम् [आ + चम + णिच् + क्त “यस्य विभाषा” (७।२।१५ पा०) इत्यनेन इट्-निषेध “अनुनासिकस्य—” (६।४।१५ पा०) इति उपधाया दीर्घ “णेरनिटि” (६।४।५१ पा०) इति णिचो लीप. “न कस्यमिचमाम्” (ग०) इति मित्त्वाभावात् न ऋस्.] । अध्यापयामास—पाठयामास [अधि + ष + णिच् + “क्रोड्जीना णी” (६।१।४८ पा०) इति एच. आत्वे “अर्चिःक्रीड्नी—” (७।१।३६ पा०) इति पुगागमे “कास्प्रत्ययादा—” (२।१।३५ पा०) इति आम्, तत. “कृत्वात्—” (१।१।४० पा०) इति अक्षरानुप्रयोगे लिट्-णल्] ।

(श) सरभस—सवेग सहस्रं वा (“रभसो वेगहर्षयो.” इति मेदिनी) ।

कस्यापि विप्रस्य पुत्रत्वेनोत्पन्नं शनकैर्धृष्टिं गत, (य) कृतोप
नयनोऽधीतविद्यं कृतदारय दुःखसुखमश्विन्य क्रमात् सञ्जाता
पत्य समभवत् । ततयात्र पुत्रदारस्नेहाऽऽसक्तस्त्वत्तदाघरन्
(स) बहरति पितृभ्यां वान्धवैश्च सद्य कियन्तं काल तस्यौ ।

इत्थं मिथ्याजन्मान्तरल्लोगमनुभवतस्तस्य (ङ) काशप्रबोधिनीं
विद्यां कारुणिकीं गुरुरसौ प्रायुङ्क्त । स चन्द्रसामी जन्मान्तर-
गत तद्विद्याप्रयोगिण्य सद्य प्रबोधित आत्मानं तच्च गुरुं श्रुत्वा
तच्च मायाजालमवेत्य (क) विद्यासाध्यफलमाप्तुम् अग्नि
प्रयोगाय सद्यतस्यैर्निषेधद्विर्घ्वात्तगुरुवन्धुभिः पर्यवारि । तैश्च
बहुधा वार्यमाणोऽपि दिव्यसुखशोभुषु स सवान्धव

(य) कृतं—सत्यादितं पित्रादिनैति शिवः, उपनयनं—ब्रह्मचर्याचार्या
मन्त्रारविशेषः इत्यं तादृशं कृतोपनयनं—रूपोपयोत (विष्णु । बह्वृची)
अधीता—सम्पन्नपठिता, विद्या—ब्राह्म वेद स अधीतविद्यः,—ब्राह्मेऽधीती ।
दुःखसुखाभ्यां अश्विन्य—संसक्तः ऐक्यं गत इत्यर्थः ("सन्धेयः स्युः सद्ये
इति सैदिनो) दुःखसुखसश्विन्य—अश्विन्यदुःखेन सदापिदुःखा सुखेन वर्धितः
परित्यज्य ।

(स) बहरति,—पुत्रादिषु इडाङ्गुरान् (विष्णु । बह्वृची) । वान्धवै—घातिकाः ।

(ङ) आश्वी—उपबृहत्समये प्रबोधिनी—कारिका बह्वृ—काशप्र—समवय
शोऽर्थं सुखं बह्वृऽश्वीऽश्वतथा अश्विन्यतोऽपि इत्येवंकथय इत्यर्थः प्रबोधिनीं
आश्वप्रबोधिनीं—निगावस्थापिद्यत्तपिकाभिर्यत् । अश्वया श्रीधर्मक आश्विन्य
—अश्वत्थ [अश्वत्था + श्रीधर्म] (भा. भा. ६१ पा) इति ठक् । ब्राह्मणम्—
अधीतवत् (अ + अधृ + क्त) ।

(क) विद्या—आराधितया इत्यस्य्यादस्याव्यविद्ययेत्यर्थः साध्वं—साधनोऽं
साध्यमिति वाच्यं यत् फलम्—इत्यस्य्यादस्यक्रियकपत्तिव्यक्तं विद्यासाध्यम्—विद्या
अध्येत्यस्य्यादस्यसाध्यमित्यर्थः । निषेधद्विः,—निषारद्विः (नि + धि + क्त) इत्य
ते) । पर्यवारि—पर्यवेषि [परि + वृ + क्त] इत्यर्थे क्तुम् विष्णु मातृव्यवधी
(११।६६ पा) इति व शब्दे परे विष्णु "विष्णोः क्तुम्" (६।३।१ ३ पा) इति
तत्र सुक्] ।

(ख) सञ्जितचितं नदीतीरमगात् । तत्राऽऽगत्य च वृद्धौ पितरौ भार्या बालापत्यानि च (ग) रुदन्ति दृष्ट्वा मोहात् पुनरचिन्तयत्,—“कष्टम् । अनलं विशतो मे सर्वे इमे स्वजना म्रियन्ते, न च गुरोस्तद्वचनं सत्यं वा मृषा जानामि, तत् किम् अग्निं प्रविशामि ? उत गृहम् ? अथवा गुरोस्तद्वचः कथं मिथ्या तादृशप्रभावशालिनः ? तदग्निमेव प्रविशामि कामम्” इति पर्यालोच्य स चन्द्रस्वामी अग्निमेव प्राविशत् ; प्रविश्य च अनुभूतहिमस्पर्शी विस्मितः वङ्गेः शान्तभयः तस्मात् नदीतोयात् उत्याय तटमवाप । तत्रोत्याय स्थितं त गुरु दृष्ट्वा पादयोर्निपत्य पृच्छन्त तम् अग्निशैत्यान्त सर्वं वृत्तान्तमवर्णयत् ।

ततः स गुरुस्तमुवाच,—“वत्स । मन्ये त्वया कश्चिदत्र (घ) अपचारः कृतः, अन्यथा अग्निः कथं ते शीतो जातः ? एतस्या विद्यायाः साधने एतद्धि अदृष्टम्” । तदाकर्ण्य स चन्द्रस्वामी प्रावदत्,—“भगवन् । नात्र कश्चिन्मयाऽपचारः कृतः स्मर्यते” । ततः स तद्गुरुः जिज्ञासुस्ता विद्या सस्मार, न च सा तस्य वा तच्छिष्यस्य (ङ) आविरभूत् । अथ तौ नष्टविद्यौ विषस्यो ततो जग्मतुः” ।

(ख) सञ्जिता—कल्पिता, चिता—मृतशय्या यत्र त सञ्जितचित—
प्रप्तुनीकृतचितिक (विण० । बहुव्री०) ।

(ग) रुदन्ति—क्रन्दन्ति (विण० । रुद + णट्, तामि) । कष्ट—खेदसूचक-
मध्यमम् । कामम्—अनिच्छया स्वीकारात्कमध्यमम् (“अकामानुमतौ कामम्”
इत्यमरः) । वङ्गेः,—अग्ने । [“भोवार्थाना भयहृतु ” (१।४।२५ पा०) इत्य-
पादाने ५सी०] ।

(घ) अपचारः,—निषिद्धाचरणमित्यथ, अदृष्ट—दुर्भाग्यमित्यथ ।

(ङ) आविरभूत्—प्रकाशिताऽभूत् [आविस् + भू + लुङ् इ “ऊर्थादिचि-

इति कथामाख्याय वेतालस्तं भूपं पप्रच्छ,—“राजन् ! संशयमेत मे (च) छिन्धि, केन हेतुना विहितेऽपि यथोद्दिष्टे कर्मणि विद्या तयोर्नष्टा ?” । एतदाकर्ण्य स राजा तं वेताल प्रत्यवोचत्,—“योगेश्वर ! जानं, भवान् मे काश्चम् एव (छ) क्षिपति, तदपि ते ब्रवीमि दुष्करिणापि कर्मणैव पुरुषस्य न सिद्धिर्लभ्या, शुद्धेनैव कर्मणा । तत्राप्य (ज) मन्दस्य विप्रयुनाश्चितं प्रबोधितमपि यत् विकल्पते स्म, तेनास्य विद्या सिद्धि न गता, अस्मान्दामाश्च गुरोर्विनष्टा” । इति तस्य श्रुत्वा वाचं निश्चय्य स वेताल पुनः स्वं निश्चयं प्रत्यपद्यत । राजाऽपि अशिक्षितयज्ञ तमन्वेष्टुं धावति स्म ।

अथ एकोनविंशत्कथा ।

अथ राजा पुनः शिष्यपातकं गत्वा वेतालं स्कन्धे पारीष्य

काच (१।४।६१ पा) इत्यनेन चावि-मन्त्रस्य अर्थादिनवे पठितस्य मतिर्नकादा सदा “ते प्राणायामो (१।४।८ पा) इति पूर्वनिपात । प्राणायामादुरावि-कात् इत्यमरः] ।

(च) क्षिन्धि—अनुत्थ चपनीदयेत्यर्थः (क्षिन् + चीदृ ङि) । विहिते—चतुष्टिते ब्रवीदुद्दिष्टे—ब्रवीदुद्दिष्टे उपरिप्राप्तुवारिभे इत्यर्थे ।

(छ) क्षिपति—मेरवति अतिवाहवति इत्यर्थः (क्षिप + चट्-तिप्) । प्रबवस—प्रबवसेत्यर्थः (प्रबवोवात् ककारि इत्थी) ।

(ज) मन्दस्य—मृदुस्य अममस्य वा (“मन्दा. श्रीरत्नरीताममुद्रामात्र मनेवरा” इति प्राच्यतः) । विकल्पते स्म—भ्रान्तिश्च गुह्यवाचं सर्वं मयति सदा वा इति सन्निवृत्ते च इत्यर्थे (वि + कल्प + कट्-ति । “विकल्पः पुंलिङ्गो वाचो च कल्पते इति मीदिनी) ।

तथैव प्रातिष्ठत, वेतालोऽपि तं गच्छन्तं (क) न्यगादीत्,—
“राजन् । अपरा हृद्या कथां ते आख्यामि, श्रूयताम्,—

अस्ति वक्रोलकं नाम सुरपुरोपमं पुरम् । तस्मिन् सूर्यप्रभो
नाम इन्द्रसमः भूपतिरासीत्, यः (ख) सौकर्योद्यतया
मूर्त्या दत्तानन्दो हरिरिव वसुधरामिमां समुद्धृत्य चिरं

(क) न्यगादीत्—अवादीत् (नि+गद+लुङ् द) ।

(ख) सूकर एव सौकर्यं (स्वार्थे ष्यञ्) तस्मिन् सौकर्यं—प्रजानां
सुखसम्पादके कर्मणीत्यर्थः, उद्यतया—प्रवृत्तया, यद्वा,—सूकरस्य—आदिवराहस्य
कर्म सौकर्यं—पृथ्वीभारवहनरूपमित्यर्थः, तस्मिन् उद्यतया—पृथ्वीभारवहने कृतोद्-
योग्येत्यर्थः, यद्वा,—सूकरस्य इय सौकरी तथा सौकर्या—सूकरसम्बन्धिन्या, आदि-
वराहसम्बन्धिन्या इत्यर्थः, द्विषद्वारिधिमग्नपृथ्वीसमुद्धरणक्षमत्वादिति भावः, अस्मिन्
पक्षे इव-शब्दो लुप्तो द्रष्टव्यः, तथा इव, उगतया—उन्नतया इत्यर्थः, विष्णुपक्षे,—
सूकरस्य इय सौकरी (सूकरशब्द दन्त्योऽपि दृश्यते, तथा च,—“ताकन्या अपि
दन्त्याथ शम्भुसूकरपाशव ” इति श-भेदः) तथा सौकर्या—वाराह्या, वराह-
सम्बन्धिन्या इत्यर्थः, तथा उद्यतया—क्रमवर्द्धनेन अत्युच्चितयेत्यर्थः । हरिरिविति ।—
हरिर्यथा जलधिजलनिमग्नो वसुधामिमा दन्तेन समुद्धृत्य चिरं वभार, तथा अथ
राजाऽपि द्विषद्वारिधिमग्नो पृथ्वीं स्वभुग्वलीनं समुद्धृत्य चिरं वभार इत्यर्थः । वराह-
रूपिणो हरे पृथिव्युद्धरणकथा हरिवशे यथा,—“ततो महात्मा मनसा दिव्यं
रूपमचिन्तयत् । किं नु रूपमहं कृत्वा उग्ररियं वसुधराम् ॥ जले निमग्नो धरणीं
येनाह वै समुदरे । इति सच्चिन्त्यं मनसा हरिर्नारायण प्रभु ॥ जलक्रीडा-
रुचिस्तस्मात् वाराह रूपमस्मरत् । हरिरुद्धरणे युक्तस्तदाऽभूदस्य भूमिपृक्” ॥ इत्या-
रभ्य—“रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरि । पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसा-
तलम् ॥ * * * । भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्रागधः प्राविशत् गुरु । अङ्गि
सञ्छादितामुर्वीं स तामाच्छन्तं प्रजापतिः ॥ रसातलजले मग्ना रसातलतले गत ।
प्रभुर्लोकहितार्थाय दृष्ट्वाऽयेणोज्ज्वहार गाम ॥ ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवी-
धर । सुमीषं पूर्वं सहसा धारयित्वा धराधर ॥ ततो जगाम निर्वाण
मेदिनी तस्य धारणात् । चकार च नमस्कार तस्मै देवाय विष्णवे ॥ एव
यज्ञवराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना । उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा” ॥
इत्यन्तेन ।

सुजे वभार । अस्य च (ग) प्रभो धूमासङ्घेषु अशुपात, शृङ्गारि मारसंज्ञाप, हास्येषु हेमदण्डा राष्ट्रेषु चासन् । इत्थं सर्वसम्पदाधारस्य तस्यैका (घ) अनिर्वृत्तिरासौत् यत् अस्त पुरिकासु स्थितास्तपि पुञ्जी नोदपद्यत ।

अत्रान्तरे तास्त्रस्त्रिह्यां पुरि धनंपाप्नो नाम धनवता मयणीर्महाशणिक् प्रतिघसति स्म । तस्य धनवती नाम एका क्षम्या विद्याधरीव शापात् सुरस्रोक्ताद्विद्युता समजनि । तस्यां यौवनस्यायां स वषिक् पञ्चतामशाप । तद्धनं सर्वं

(ग) प्रभो,—अपिपल्य राष्ट्र इत्यर्थः, धूमासङ्घेषु—धूमसम्बन्धेषु वैपारी इति श्रैवः, धूमासङ्घेषु असुपात' न तु शीघ्रपीडादिव, परीनास राष्ट्र नडा प्रभाववत्त्वं पुष्पवत्त्वं लुचितम् एवमुत्तरत्रापि लभेत् । मारसंज्ञाप,—अरविषय सोऽन्वीत्याऽऽज्ञाप परस्परं ज्ञानसम्बन्धिनी कथा इत्यर्थः, न तु प्रहारादन्वय विषये मारसंज्ञाप—परस्परं अशुविषयिणी सङ्घा (लारी कन्वी करे विहे' इति मैदिनी । "संज्ञापौ भावश्च निव" इत्यमरश्च) द्वारि विद्वन्तीति तेषु वा लोपु —द्वारपालेषु ["श्रीशरी द्वारपालाश्च कथा स्थितदर्थका" इत्यमरः । द्वार + पाला + "सुपि—" (श्वाश्र पा) इति च] ईनदण्डाः,—शौचार्थवद्विनिर्देशा तैर्वा तद्दण्डवत् आचारव्यवहिति भावः, न तु प्रज्ञासु जातचित् ईनदण्डाः,—पर क्लीममनादिदोषैश्च कल्पपरिमितसुवर्णप्रदानदपरवद्या' इत्यर्थः, "सर्वे सुवर्णस्य सुवर्ण संज्ञम्" इत्युक्ते । सुवर्णदण्डविधानार्थं अपराधी कथा लनी —"न सन्धार्वा परस्त्रीनि प्रतिविद्वा लनाचरेत् । निविद्धी भावमावद्य सुवर्णे दण्डमर्हति इति । अपिपुराये ऽप्यत्र यथा —"प्रतिसुल्वाऽर्णदातारं सुवर्णे दण्डयेत् वृष । दण्डयेत् न च पापी यद्भीला मलमेतनम् । च तु दण्डा' अतं राधा सुवर्ण दण्डपरचिता । इत्युक्ते विपुत्रं कथा सुवर्णे दण्डमर्हति" । इति । अनेन तत्र राश्वे न केषपि अद्विगतवार्था' आमन् इति अश्वितम् ।

(घ) निवृत्तिः,—सुखं ("निवृत्ति अश्वितावत्वं वनने च सुखे जिहाम् इति मैदिनी) ज्ञानभवतीति अतिवृत्ति —अशुखम् । अत्र पुरस्य इमा' अन्तःपुरिका' ताड अन्तःपुरिकासु—अवरोचवर्षिणीषु पत्नीषु इत्यर्थः । च तदपद्यत—न धनमावत पत्नीषु पत्नीषु वतमानास्तपि पत्नीऽपि पुत्र तत्र नामपरिवेष्ये चतुस्त्रवारपमिति निवृत्त ।

(ङ) राजसाहाय्यात् तद्गोत्रजैराक्रान्तम् । ततो हिरण्यवती नाम तस्य वणिजो गेहिनौ (च) अप्रकटस्थितानि रत्नाभरणानि गृहीत्वा तथा दुहित्वा धनवत्या साकं दायादभयात् पलाय्य गुप्तं निशि गृहात् निर्ययौ । सा (छ) वहिरन्तश्च ध्वान्तेनान्धकारिता सुताहस्तावलम्बिनी कच्छात् पुरात् वहिः प्रायात् ।

तत्र (ज) सन्तमसे यान्ती विधियोगात् अलक्षितं शूलाग्रारोपितस्थितं चौरम् असेन अताडयत् । स चौरः,—“मम जीवः (झ) त्वदंसायघट्टनया अधिकपीडितः, हा ! क्षते चारमेतन्मे केन दत्तम् ?” इत्यभाषत । ततः सा वणिग्बधूः,—“कीऽसि ?” इति भयात् पप्रच्छ । ताञ्च चौरः

(ङ) राजसाहाय्यात्—तद्देशीयराज आनुकूल्यात्, तस्य—धनपालस्य, गोत्रजैः,—वशजै (“सन्ततिर्गोत्रजननकुलान्धभिजनान्धयौ । वशोऽन्ववाय सन्तान ” इत्यमर) तद्गोत्रजैः,—धनपालस्य ज्ञातिभिः, आक्रान्तम्—अधिकृत, बलाद्गृहीतमिति यावत् ।

(च) अप्रकटम्—अप्रकाश यथा तथा, अप्रकटे—अप्रकाशे स्थाने इति वा, स्थितानि—रक्षितानि अप्रकटस्थितानि—अन्वेषामज्ञाततया स्थापितानि, गुप्तानीति यावत् । गुप्तम्—अप्रकाशम्, अन्यैरलक्षितं यथा तथेत्यर्थः ।

(छ) वहिरन्तश्च ध्वान्तेन वहिर्ध्वान्तेन—वाह्यान्धकारिण, नैशान्धकारिणेत्यर्थः, अन्ध्वान्तेन—आन्तरान्धकारिण, चित्ताप्रसादरूपेणेत्यर्थः, अन्धकारिता—कृतान्धकारा, आच्छन्ना इत्यर्थः, वाह्यान्धकारिणाच्छन्ना सती अदृष्टा, आन्तरान्धकारिण आक्रान्ता सती अप्रसन्नचित्ता इति भावः ।

(ज) सन्तमसे—विष्वक्तमसि, सर्वदिग्ब्यापिन्यन्धकारे इत्यर्थः [सम् + तमस् + “अवसमन्धेभ्यस्तमस ” (५।४।७९ पा०) इति समासान्त अ-प्रत्यय । “तम । विष्वक् सन्तमसम्” इत्यमर] । विधियोगात्—दैववशात् । शूलाग्रे—शूलोपरि, आरोपितम्—उशीलितश्चेति तत् स्थितश्चेति शूलायारोपितस्थित—राशपुरुषे शूलशिखराधिष्ठापितावस्थितम् (विशिष्यणसमास) ।

(झ) तव असायेण—स्त्वन्मप्राप्तेन, स्वन्वदृशनेति यावत्, घट्टना—ताडना तथा असायघट्टनया—स्त्वन्वाघातेन । क्षते चारमित्यत्र इव-शब्दः लुप्ती द्रष्टव्यः, क्षतस्थाने लवणप्रयोग इवेत्यर्थः, एतत्—घट्टनमित्यर्थः ।

प्रत्यवाच,—“अहं चौरः इति (अ) सूचितः, यथापि श्लेषे स्थितस्यापि पापस्य मे असवः मोत्क्रामन्ति । भवतु प्रार्थ्ये । ब्रूहि मे, का त्वम् ? क्व च प्रयासि ?” इति । तदाकर्ण्य सा षण्णिकृपयौ सर्वं (ट) श्लोदन्तं तमाह अहं, तावच्च भगवान् श्वेतमासुः प्राचीमुखमुदभासयत् । ततो दिक्षु (ठ) प्रकाश्यासु स चौरस्तां वारिक्सुतां धनवतीं दृष्ट्वा तां तन्मातरसुवाच,— “प्रार्थ्ये । शृणु मे एकां प्रार्थनां, काश्चनसहस्रं ते दास्यामि, त्वमिमां ते सुतां मञ्जं देहि” । “किमेतया दत्तया ते ?” इति सस्मितं तया अभिहितं स चौरः पुनरब्रवीत्,— “नास्मि मे गतायुषः पुत्रः, न चापुत्रो (ड) श्लोकान्श्रुते, तदेया मदाश्रया कुतश्चित् पुत्रं जमयित्, स मे चैत्रकः पुत्रो

(अ) सूचितः—विद्व., विहित इत्यर्थः (सूचना अथवा इतो मन्त्रैः अभिषेकस्य च इति मेदिनी) रामपुरवैरिति शेषः । असवः—प्राणा (चतुर्वाक्यस्यो दिग्बन्धुवचनौ “वसि सूत्रासवः प्राणा” इत्यमरः) उत्क्रामन्ति—पपन्नश्चानि वदित्स्त्रीश्लोकीत्यर्थः [अत् + क्त + क्त् + चिन्ति क्तत् परस्मैपदेषु (अ० ३६ पा) इति वीथ] ।

(ट) श्लोदन्तं—निजहन्तान् (“वातोऽवतिष्ठन्तान् अहन्तः कात् इत्यमरः) । पाह अहं—उवाच [अ + क्त् + क्त् + चिन्ति क्तत् परस्मैपदेषु (अ० ३६ पा) इति वीथ] । ब्रूहि मे—ब्रूहि भागवतः—किरवा ब्रूहि मे श्वेतमासु—निवायु चन्द्र इत्यर्थः, प्राच्याः—पूर्वभा दिक्. मुष्टम्—संश्लेषितमित्यर्थः, तत् प्राचीमुख—पूर्वदिग्भागात्तन्तम् अहमासवत्—उदरीपथत् (अत् + मास + चिन्ति + क्त् + क्त् + चिन्ति क्तत् परस्मैपदेषु (अ० ३६ पा) इति वीथ] ।

(ठ) प्रकाश्यासु—छटासु चन्द्रोदयेनाम्बुकारापतनात् प्रकाश्यासु चतोरु इत्यर्थः (“प्रकाश्यासु इति श्लेषे आत् प्रकाश्यासुपत्रीं श्रुते इति विश्व) ।

(ड) श्लोकान्—अत्राविधीयानित्यत्र अश्रुते—प्राचीतीत्यर्थः (अत् + क्त् + क्त् + चिन्ति क्तत् परस्मैपदेषु (अ० ३६ पा) इति वीथ] । कुतश्चित्—अत्राश्रितम् पुत्रवत्करात् । श्वेतं—उदये चतक जीवन् पीकितकं वा श्वेतं इति यावत् आश्रितं—पुत्रवत्करित्वं अत्राश्रितविवीजिते च उपायते न च श्वेतक—श्वेतकः, इत्यमरः मन्त्रस्य श्वेतक आश्रितकः वा । अत्रार्थे च निरुत्पत्तीं च उच्यते

भविता, इत्यहमेतां प्रार्थये, तन्मे मातः । सफलयामोषितम्” ।
तदाकर्णं सा बणिग्योषित् लोभात्,—“तथा” इति प्रतिपद्य
कुतोऽपि (ढ) सलिलमानीय चौरस्य तस्य पाणी,—“सुतेय
मे तुभ्यं दत्ता” इति अपातयत् ।

अथ स तद्गृहितरि यथोक्तामाज्ञां दृष्ट्वा तां बणिग्योषित-
मवादीत्,—“गच्छ मातः । अमुष्य वटस्य अधः खनित्वा तन्मे
रक्षित स्वर्णसहस्रं गृहाण । (ण) गतासोश्च मे देहं युक्त्या
दाहयित्वा, अस्थीनि तीर्थे निक्षिप्य च, ससुता वक्रोत्कं
पुरं ब्रज, तत्र सूर्यप्रसे राजनि सौराज्यसुखिते जने निरुप-
द्रवनिश्चिन्ता यथेच्छं स्थास्यसि” इत्युक्त्वा दृषितः तयोपाहृतं
जलं पीत्वा शूलव्यथया समुत्क्रान्तजीवितः समभवत् । ततः
सा बणिकूपत्नी गत्वा तस्मात् वटवृक्षतलात् स्वर्णं गृहीत्वा

चेवजो मतः” ॥ इत्युक्तलक्षणक हादशविधपुत्रमध्ये पुत्रभेद इत्यथ [चेव + जन +
“सप्तम्या जनेडं.” (३।२।६७ पा०) इति ड । “चेव शरीरे केदारं सिद्धस्थान-
कलवयो ” इति सेदिनौ] । इति—अस्माद्धेतो (अव्य०) । सफल्य—पूरय इत्यर्थः
(सफलशब्दात् करोत्यर्थे णिचि लोट्-ङि) ।

(ढ) सलिलमिति ।—दानकाले हस्ते जलप्रदानस्य शास्त्रसम्मतत्वात्, तथा
च विष्णुधर्मोत्तरे,—“द्रव्यस्य नाम गृह्णीयात् ददानीति ततो वदेत् । सोय दद्यात्
तथा दाता दाने विधिरयं श्रुत् ॥ इति । आपस्तम्बेऽप्युक्त,—“सवाण्डुकपूर्वाणि
दानानि यथाश्रुति वीहारे” इति ।

(ण) गतासो,—गतप्राणस्य, मृतस्येत्यर्थ । युक्त्या—न्यायेन, यथाविधि इत्यर्थः,
यथा,—युक्त्या—योगेन, केनचिदुपायेनेत्यर्थः (“युक्ति स्त्री न्याययोगयो ” इति
सेदिनौ) । सौराज्येन—सुराजत्वेन हेतुना, सुखिते—सञ्जातमुखे सौराज्यसुखिते—
राज्ञे सुशासनगुणेन प्राप्तमुखे इत्यर्थ । निरुपद्रवेण—उपद्रवराहित्येन हेतुना, निश्चिन्ता
—निर्भाषना निरुपद्रवनिश्चिन्ता—निर्विघ्ननिर्भाषना सती (विण० । श्या तप्य०) ।
उपाहृतम्—आनीतम् (उप + आ + हृ + क्तः) । समुत्क्रान्तम्—अपगत, जीवित
—जीवन यस्य तादृशः समुत्क्रान्तजीवितः,—विगतप्राण इत्यर्थः, (विण० । बहुव्री०)

मसुता सुगुप्तं भर्तुं सुहृदो गृहमगात् । तत्र स्थित्वा च युक्त्वा
तस्योरकलेवरं दाहयित्वा तदस्यीनि च तीर्थेषु शेषयामास ।

अथान्येद्युर्गृहीतगुप्तार्था मसुता प्रयान्ती क्रमेषु वक्रोत्तमं
पुरम् आसमाद । तत्र वसुदत्तनाम्नो वशिष्ठः सखायात् यद्दमेकं
क्रीत्वा तया धनवत्या सुतया सह तस्मिन्वास । तस्मिन्वावसरी
विष्णुस्वामीति कथित् (त) उपाध्यायस्तत्र वसति स्म , तत्र
मम स्वामी नाम अतिरूपयान् कथित् विप्रः शिष्योऽभवत् ।
स (य) विद्याभिजनसम्पन्नोऽपि यौवनमत्तः तत्रत्वां हंसावसी
नाम विलासिनीं चकमे । सा च (द) सौवर्णदौमारगतपञ्चकं
भाटिम् अन्वहमग्रहीत् तावन्ति च धनानि अप्राप्य असौ
विप्रयुवा नितरां आसवपुत्रिस्ताऽऽकुप्तोऽभवत् । एकदा सा
वशिकसुता हर्म्येष्वा तादृशं आसकलेवरमपि (ध) अभिरामं
त युवानं दृष्ट्वा तद्रूपेणाऽऽकृष्टचित्ता भर्तुंशौरस्य आदेशं
स्मरन्ती मातरमुवाच,—“अम्ब । विप्रसुतस्यास्य रूपयौवने
विश्वस्य नयनासुतवपिणी पश्य” । एतदाकर्ण्यं तस्मिन्

(त) उपाध्याय —“एकदशमो विद्वान् विद्याज्ञानपि वा पुन । बोध्या
पवति इत्यवमुपाध्याय स उच्यते । इत्युक्तवचनं अन्वयः (उपाध्यायो
ऽन्वयः ” इत्यमरः) ।

(य) विद्या—ज्ञानम् अभिजनः,—कुर्वन् दर्शनप्राप्तमिति शब्दः, अथा—
अभिजनः,—ज्जाति (“अथैवमिदम् ज्जाती अन्वयम्वा कुर्वन्पि । कुर्वेऽपि च
पुमान् इति कौटिली) तावन् अन्वयः—पुत्रः विद्याऽभिजनसम्पन्नः—विद्याकुश
लमन्वित विद्याज्ञानमन्वितो वा (विद्य । इवा उच्यते) । विलासिनी—श्रीमिनी
धारविद्यासिनीमिति वाच्यं अस्मै—आसवामास (अम + चिद् प) ।

(द) शौवर्णदौमारगतपञ्चकं—पञ्चकतद्वचनसुत्रं भाटिं—इत्यभिज्ञः ।
आस—सीत् २९ —अरीरं यत्र स आसवपुः—अन्वयः ।

(ध) अभिरामं—समीहरम् । आदेशम्—आद्यां कुतचित् पुत्रवत्परात् धैर्य
पुत्रवत्पुत्रवत्पतिवि भावः । अम्ब—माते पठित्तान्तामिति । नयनयोः,—अपनीः

(न) बद्धभावां तामवेत्य सा बणिकूपत्नी व्यचिन्तयत्,—
 “दुहित्वा मे भर्तुराज्ञया कश्चित् सुतार्थं वरणीयः, तस्मादेष
 एव किं नाभ्यर्थ्यते ?” इत्यालोच्य कामपि चेटीं तमानेतुं
 व्यसृजत् । सा च चेटी विजने गत्वा तस्मै (प) तत्सन्देशं
 शशंस । स च द्विजयुवा (फ) व्यसनीं तदाकर्ण्य तामभाषत,
 —“ग्रदि हंसावलीहेतोः दौनारश्नतपञ्चकं मद्य ददीयते, तदा
 एका यामिनीं गच्छामि” । इति तेनोक्तया चेद्या आगत्य
 तथैवोक्ता बणिकुस्त्रो तस्या हस्तेन तस्मै तद्वनं प्राहिणोत् ।
 तदादाय मनःस्वामो तस्या दुहितुरावासं ययौ, आगत्य च
 स (ब) चकोर इव ज्योत्स्ना ता ददर्श ननन्द च । तथा सम
 (भ) सभागतौलया ता रात्रिं नीत्वा प्रातः सुगुप्तं निर्गत्य
 यथाऽऽगतमगात् । साऽपि बणिकुसुता तस्मात् सगर्भाऽभूत् ।

असृत्—सुधामिष, वर्षत,—सिञ्चत इति तादृशं नयनासृत्तवर्षिणी—नेत्रसुधा-
 साविणी, नयनतर्पणकरे इत्यथ (विण० । वष + यद्वादित्वात् णिनि') ।

(न) बद्ध,—अमुक्त, सुदृढ सञ्जात इत्यथ, भाव,—अभिप्राय, चित्तविकार
 इति यावत्, यस्या सा तां बद्धभावा—जातानुरागामित्यर्थं (विण० । बद्धव्री०) ।
 वरणीय,—सत्कारपूर्वकं नियोजनीय, भर्तृष्याने इति शेष । चेटी—दासीम् ।
 व्यसृजत्—प्रेरयदित्यथ (वि + सृज + लङ्-ट्) ।

(प) तस्मा,—द्विरण्यवत्या धनवत्या वा, सन्देश—वाचिकं, वाक्येन यत्
 कथितं तदित्यथ (“सन्देशवाक् वाचिकं स्यात्” इत्यमर.), तत्सन्देश—तस्मा
 वचनमित्यथ, शशंस—कथयामास (शन्स + लिट्-णल्) ।

(फ) व्यसनी—स्वगामक, कामासक्त इति यावत्, यद्वा,—व्यसनी—पापी,
 अशुभाचारी वा, सर्वत्रैव वेश्याऽऽसक्तत्वादिति भाव, हंसावलीलाभे निष्फलीयसी
 वा (“व्यसनन्वयभे सक्तौ पानस्त्रीमृगयादिषु । दैवानिष्टफले पापे त्रिपत्तौ निष्फलो-
 यमे” इति मांदिनी) ।

(ब) चकोर इव ज्योत्स्ना—चकोरी यथा ज्योत्स्ना दृष्टा नन्दति, तथा
 सोऽपि तां दृष्ट्वा ननन्देत्यर्थः ।

(भ) सभागतौलया—सुरतक्रीडया ।

अथ काश्चिन् सा सुप्तवर्षं पुत्रमसूत । तां सुतोत्पत्त्या
परितुष्टां समाह्वयानि गिरि इर स्रष्टे (म) प्रदर्शितवपुरादिदेश,
—“हेमसहस्रेषु युक्तम् इमं गिरिं राज्ञः सूर्यप्रभस्य द्वारि
नीत्वा मन्त्रस्यं कृत्वा त्यज, एवं ते क्षेमं भविता” इति समा
दिष्टा चरेण सा वपिन्सुता तन्माता च प्रबुध्व अन्धोन्धमूवतुः
तत्पुत्रतुष्य भगवत्प्रत्ययात् तं राजद्वारं नीत्वा वासकम् ।
(य) तावच्च तमपि सुम्भप्रभं पुत्रधिस्ताससुक्तं मृप स्रष्टे
भगवान् वृषध्वजस्यैव समादिशत्—“राजन् । उत्तिष्ठ,
सिंहद्वारि सजाश्वमो वासकं तिष्ठति केनापि स्थापितो
ऽतिसुप्तवर्षं मन्त्रस्त्रित, तं द्रुतं गृह्णाण” । इति शम्भुमा
ऽऽदिष्ट स राज्ञा प्रातः प्रबुध्य तथैव दास्यै प्रविश्य विज्ञप्त
स्त्रयं निर्ययो । दृष्ट्वा सिंहद्वारि सहेमघयं मन्त्रस्यं गिरिं (र) रिक्षा
च्छूत्रध्वजाह्वयापिपादं शम्भुमाऽऽकृतिं,—“शम्भुमा दत्तोऽयं

(म) प्रदर्शितं वपुः—निर्गदिवह वैग तादृशं प्रदर्शितवपुः—निमन्त्रित
वर्षं विमोक्षक (विष । वपुः) । मन्त्रे—सुप्तवर्षं (“मन्त्रपक्षेष्टपक्षेष्टा सुप्तवर्षा
समाः इत्यन्तर) तिष्ठति इति तादृशं लक्षणं—पर्यङ्गावितितित्तं [मन्त्र +
व्या + सुप्ति क्त (श।श।पा) इति च] । चेसं—सुप्तवर्षम् । प्रबुध्व—जागरिता ।
मन्त्रवति—इर, प्रत्ययात्—विद्यायात् भयवत्प्रत्ययात्—दिवयास्ये विद्यायावितित्त
वित्तं (०मी तम्) ।

(य) तावत्—तदा यदा जनवर्षो समाह्वयानि कश्चिद्द्वारिद्विष्टं तदेवैवर्षं ।
इव अत्र,—विष्टं वत्स वा इव अत्र,—प्रदृष्टः तत्र इव वा इवत्वादिभि भाव ।

(र) रिक्षा—इत्याकारविष्टविष्टं इव—इत्याकारविष्टविष्टं, अत्र—
पराशक्त्याविष्टविष्टं, तेषाम् अत्र—विष्टं रिक्षा वा तेषाम् विष्टा
इत्यर्थः, यथा—तेषाम् अत्र,—प्रातः प्रबुध्वानमित्यर्थे (यही वपुः
। श्लेषविष्टरिक्षाऽऽतिमुच्ये । रूपवाच्यानि कीमते प्याये इति मेदिनी)
पान्चिपादं—चरचरत्वं यत् तं रिक्षाच्छूत्रध्वजाह्वयापिपादं—इत्यन्धोन्धवताया
विष्टवत्चरचरत्वं रिक्षादीनां राजविष्टानां राजवत्चरचरान्वितिति भावः, यथाऽऽकृतिं

समुचित पुत्रः” इति सानन्दं ब्रुवन्, स्वयं बाहुभ्यां गृहीत्वा
अन्तःपुरं विवेश; महोत्सवं कृत्वा च द्वादशऽहनि पुत्र-
नाम्ना चन्द्रप्रभमकरोत् । इत्थं स राजपुत्रश्चन्द्रप्रभः क्रमेण
(ल) वपुषेव गुणौघेनापि आश्रितानन्ददायिना सर्वान् समनु-
रञ्जयन्, शनैर्युवा सन् शौर्यैर्दाय्यश्रुतादिभिरावर्जितप्रकृति-
मण्डलः पृथिवीभारवहनक्षमः समजायत ।

अथ सूर्यप्रभः पिता तादृशं तं दृष्ट्वा राज्ये अभिषिच्यैव
वृद्धो वाराणसीं ययौ । ततश्च तस्मिन् (व) नयशालिनि तनये
पृथ्वीं प्रासति स राजा तत्र वाराणस्या तौव्रतपसा तनु-
मजहात् । ततः स धार्मिको नरपतिः चन्द्रप्रभः पितृनिधनं
श्रुत्वा (श) अनुशोच्य कृतक्रियः सर्वान् सचिवान् अभ्यधात्,—

—सुन्दराकारमित्यर्थं । समुचितः,—सुयोग्य इत्यर्थं । द्वादशऽहनि—द्वादशदिपसे,
तत्रैव नामकरणस्य श्रुतिविहितत्वात्, यदुक्तम्,—“एकादशं द्वादशं वा पिताऽस्य नाम
कुर्यात्” इति श्रुतिः ।

(ल) वपुषेव—शरीरेष्वेव, गुणौघेनापि—गुणसमूहेनापि, रमणीयमूर्च्छियं वा
आश्रितजनानामानन्ददायिनी अभूत्, तस्य गुणराशिरपि तथैव आनन्ददायक अभूत्,
रूपवान् गुणवांश्च स प्रासीत् इति भावः । समनुरञ्जयन्—प्रोणयन् (सम् + अन्
+ रञ्ज + णिच् + शब्) । शौर्य—शूरत्वम्, औदाय्यम्—उदारता, दानशीलता
इत्यर्थः, श्रुत—शास्त्रज्ञानं तदादिभिः शौर्यैर्दाय्यश्रुतादिभिः,—वीरत्वदातृत्वविद्या-
वत्त्वादिभिः, आवर्जित—वशीकृत, प्रकृतिमण्डल—पौरवर्ग (“प्रकाशगुणसाम्ये
स्यादमात्यादिस्वभावयोः । योनौ लिङ्गे पौरवर्गे” इति नेदिनी) येन स आवर्जित-
प्रकृतिमण्डलः,—वशीकृतप्रजासमूह (विष्णु० । बहुव्री०) ।

(व) नयेन—नोत्था, नीतिशास्त्रानुमीदितव्यवहारेणेत्यर्थः, शालते—शीभते,
सर्वोत्कर्षेण वर्धते इति तादृशि नयशालिनि—राजनीत्यभिज्ञे [नय + शाल
+ “बहुलमाभीक्ष्ये” (३।२।८१ पा०) इति णिनि.] । अजहात्—अत्यजत्
(हा + लङ्-ट्) ।

(श) अनुशोच्य—शोकं कृत्वा (अनु + श्रुच् + णिच् + ल्यप्), पितरमिति
शेषः, कृता—सम्पादिता, क्रिया—कृत्वा, श्राद्धादिकर्म इत्यर्थः, यदा,—क्रिया—

“तातम्य केनापि नाहममृषी मवितुं चम, तथाऽपि स्रष्ट्वेन
 चम्य एकां निष्कृतिं ददामि गङ्गायामस्र चस्थीनि नीत्वा
 क्षिपामि, गथाञ्च गत्वा मवपिष्टभ्य पिण्डं ददामि, एतत्प्रसङ्गेन
 च मे तोययात्रा मविध्यति” । इत्युक्तवन्त राक्षानं मन्त्रिषो
 ष्यत्रिंशत्पन्—“देव । न तावदिदं ते कस्तु युक्तं, राज्यं हि
 (य) बहुच्छिद्रं पितृशपक्रिया च ते पुरोहितनापि सम्यच्यते ।
 (स) स्वधर्मपालनात् तीर्थयात्रा न त साधोयसौ बहुपापं क
 पान्यन्नन् ? नित्यगुत पार्थिवयज्ञः ?” । इति मन्त्रिणा वच
 समाकृष्टं चन्द्रप्रभाऽमवीत्—“अन् (ह) विकल्पेन, पितृशे
 ष्यवश्यमेव मया गन्तव्यम्, तीर्थानि च मया गन्तव्यानि
 यावत् अहं शक्नोमि, पथात् अण्वतिमश्वरे शरीरे का वेत्ति

निष्कृतिं प्राहृतपथादिना विद्वत्पथात् यद्विद्वत्त्वम् । (विद्या तूपावर्षदधी । चारणे
 निष्कृती पूनामम्यचारवचनम् ॥ इति मीदिनी) देव स इति शिवः,— निष्कृती
 दृष्टिचक्षुष इत्यत्र (विषयः । बहुव्रीहिः) । अन्वयात्—चोचत [चित् + च + अच् +
 षातिच्]— (१३३००५) इति शिषो मन्त्रः । निष्कृतिम्—अपहृष्टिद्वयानिष्कृतिं
 यथा—निष्कृतिम्—उद्धारः, अन्वये विद्यमानेन प्रत्यक्षसुखिदपानिति वाच्यम् ।

(य) बहुच्छिद्राणि—दूषणाणि रिपुप्रसङ्गमेदादिदोषा इत्यत्र (छिद्रं विषय इत्य
 चत् । यत्पत्तम् । छिद्रं दूषणरत्नम् इति ईतिमीदिनी) यत्र यत्र पातं बहुच्छिद्रं
 —प्रसृतदोषाऽऽह्वरमित्यत्र राजानुपक्षितो अनात्मादीन्वद्वानि मेदविज्ञा रिपुसि
 ष्चान्मनात्परवादिना माव विद्युपक्षिणा—तीर्थयात्रादिना पितृशपकारसाधन
 मित्यत्र ।

(स) स्वधर्मपालनात्—प्रजापालन राज्यरक्षणकपराप्रवन्धासुखानादित्यर्थः । इम
 मममोरितप्रदोषं चोचो इति काशीबसो—प्रसङ्गतरा [साधु + विमचनविमञ्जी—
 (१३३०० पा) इति इत्युनि इति ट (१३३२३ पा) इति मन्त्र टीर्षोप,
 तत सायनात् कोच] बहुपापं—बहुपापवचनमित्यत्र अनन्वयेनाहिवदुष्टं अन्व
 र्णादिति माव । नित्यगुत—नित्यं सरचित्तं उदरयम् उदरवीमद्वयव्यवृत्तनाथे
 पात्रव्यवृत्तव्यवृत्तं तुल्यं न जायते इति माव ।

(ह) विकल्पेन,—निरुद्धव्यवहारेण समवेतेत्यत्र विकल्पे—पितृ परकीये

किं भावि ? यावदहमागच्छामि तावत् युष्माभिः राज्यं रक्ष्यम्” इति । इत्य राज्ञो निश्चयं श्रुत्वा भन्विणस्तृणीमासन् । ततः स भूपतिः सर्वैः (क) प्रयाणमञ्चारं सञ्ज चक्रे ।

अथ शुभेऽहनि स राजा ज्ञातो (ख) हुताग्निः ब्राह्मणानञ्चयित्वा, सञ्जितं रथमास्थाय प्रयतः शान्तवेगः सामन्तान् राजपुत्रान् पौरजानपटानपि आसीमान्तानुयायिनः सन्निवर्त्य सम्भाष्य च, ब्राह्मणैर्वाहनारूढैः पुराहितेन च सह प्रतस्थे । गच्छंश्च पथि विचित्रदेशभाषादिविलाकनविनोदितः क्रमात् बहून् देशान् (ग) क्रामन् जाङ्गवीं प्राप, ददृशं च ता जल-कल्लोलपङ्क्तिभिः जीवानां त्रिदिवारोहसोपानपङ्क्तिं सृजती-

सुखभागाद्यम् इत्यथ । भावि—भविष्यतीत्यथ [भू+“भविष्यात् गम्यादथ ” (३३३ पा०) इति भविष्यदर्थे णिनि] ।

(क) सञ्चरति अनेन इति सञ्चारं ते सञ्चार—गोऽश्वशकटादिकं प्रयाणाय—गमनाय, प्रयाणे—गमनकाल इति वा, सञ्चारं प्रयाणसञ्चार—यात्रीपर्योगियानवाटनादिकमित्यथ,, यद्वा,—सञ्चाप्यते—स्थानान्तरं नीयते यत ततः सञ्चारम्—आश्वत्थकौश्ट्यादिकं, प्रयाणात् प्रयाणे वा सञ्चारं प्रयाणसञ्चार—यात्रीपर्योगि-द्रव्यजातमित्यथ (४४थीं ७मी वा तत्प०), सञ्ज—सञ्जित, सञ्जितमित्यथ (“सञ्जं स्यात् सञ्जहे सञ्जने त्रिपु” इति मेदिनी) ।

(ख) हुत,—होमेनाञ्जितं, अग्निर्द्येन तादृशं हुताग्निः,—अनुष्ठितहोमविधि (विष्ण० । बहुव्री०) । प्रयत—पवित्र, वाह्यशुद्धिमन्त्र इत्यर्थे (“पवित्रं प्रयतं पूतं” इत्यमरः), शान्त,—निवृत्त, वेग—कामादीनां मनोदीषाणां प्रसरणं यस्य स शान्तवेगः,—नियतेन्द्रिय इत्यर्थे (विष्ण० । बहुव्री०), सामन्तान्—स्वराज्यान्तरवत्सिदेशाधिपान् करदानिति यावत् । आसीमान्त—राज्यसीमान्तपथ्यन्तरं, अनुयायिन् ये ते तान् आसीमान्तानुयायिनः,—सीमान्तपथ्यन्तमनुगमनशीलान् [अनु+या+यच्चादित्वात् णिनि, “आतो युक्—” (७३३३ पा०) इति युक्] ।

(ग) क्रामन्—अतिगच्छन् [क्रम+लट् शतृ “क्रम परस्मैपदेषु” (७३७६ पा०) इति दीर्घः] । जलस्य कल्लोलपङ्क्तिभिः,—महत्तरङ्गराजिभिः, सोपानवत् उत्तरोत्तरमुक्त्वायवतीभिरिति भावः (“अथोचिंषु । महत्सूक्ष्मलकल्लोलौ”

मिष, हिमशरप्रभवा गौरीं प्रतीप्यया गन्धो क्रोडया कृत
 केगप्रहं देवपिगणवन्दिताम् । ततश्च राक्षा रघादवरुह
 यथाविधि कृतस्नानविधिं पितु सूर्यप्रभस्य चस्थीनि गङ्गा
 ऽश्वसि मिषिषेप । तत्र च यथाविधि दानानि दत्त्वा कृत
 आतो रघमारुह्य प्रस्थितः क्रमेण प्रयाग तीर्थमवाप । तत्र
 चोपोष्य कृतस्नानं आहदानादिकञ्च यथाविधि कृत्वा वारा
 णसीं जगाम । तस्याश्च त्रीणि दिनानि उपोष्य हृषभञ्जक
 मञ्चयित्वा गयां प्रति प्रययौ ।

क्रमेण जानाविधानि वनानि गिरौन् नदीयातिक्रम्य
 (घ) गयाशिरः प्राप । तत्र विधिवत् (छ) भूरिदक्षिणं आहं

इत्यमरः । त्रिदिवारोऽहः—अर्वादिरोऽहः च शीपानपञ्चतिम्—पश्चिरोऽहोपञ्चतिं
 ("पञ्चति पञ्चदशमया " इति मैत्रिणी) त्रिदिवाऽऽरोऽहोपानपञ्चतिं—अर्वाहाना
 ऽऽरोऽहयेषु चचित् सिरोऽहदिशमाहवत्तु यथा शीपानत्रैचिसाभिन कर्तितति
 तदन्तु अर्वाऽऽरोऽहानानां यथापानत्रयऽहानानां शीपानत्रयुत्तरोपरमुहताश्च
 सानानि मङ्कोऽपराभौमि यमनमार्गे निष्ठांतीश्च यथा इति निष्कर्षः । दिन
 त्रयमर्वा—दिनाहवन्दिनीं धीरी—उपद्वीं आम्बुसङ्घवर्षिनीति भाव इत्यत्र
 —उपद्वीसुनमन्वा इति भावः, यद्योः—इत्यत्र पञ्चुरिति वाचन्तु शीपवा—
 यत्रप्रद्वीत्यत्र ("श्रीवा शेषिपवारी ज्ञान् शेषाऽपश्चान्तोरपि इति मैत्रिणी)
 उपद्वीविशेषजनितवैति भावः, कृत शीमानां पङ्क—उत्कर्षं यथा टी कृतश्रीमपङ्क
 —मुत्तिभूतश्रीमानित्यत्र उपद्वीसमाहारासङ्घिभूतवा इति उपद्वीसङ्घिषी अन्वा
 अपि ज्ञानिवाह्वयविष्वापविषया इति वा भावः, आह्वानाः शिवशिरोनिवासार्थं
 मुष्पेति अन्वयम् ।

(घ) यथाविधि,—यथाश्रीमत्वापिनयासेत्रमन्त्रे कौबलितं यथापुराणं त्रिरोनिवाप
 ज्ञानं तथा च —"सुष्पप्रहाय पूवञ्चिन् पश्चिमी दक्षिणोत्तरी । सारु शारुवर्षं ज्ञानं
 पथेति त्रयवेरितम् ॥ पश्चिमीय यथासेत्रं शारुमेवं यथाविधिः । तन्मध्ये सप्ततीर्थाणि
 त्रेयोक्ते यानि कर्तव्यं ॥ शारुवर्षो गन्वासेत्रे पितृभ्यामसुखो हि कः । त्रिरदि
 शारुवर्षसु कृत्वाणां त्रयमुत्तरेत्" ॥ (वायु ३ यजुः १२५) इति ।

(छ) भूरिदक्षिणं,—भूताः, दक्षिणाः,—यथापथे दक्षिणश्च शारुवर्षं यथाविधि

विधाय गयाकूपे पिण्डं ददतोऽस्य पिण्डमादातुं त्रयो मानुषपाणयः समुत्तस्थुः । तदवन्तोक्त्य स राजा (च) विभ्रान्तः,—“किमेतत् ?” इति विस्मूढमतिः । “कस्मिन् पाणो पिण्डं क्षिपामि” इति निजान् ब्राह्मणानुवाच । “देव । अयं तावदेकचौरस्य पाणिर्निश्चितः, यस्मिन् लाहमयः (छ) शङ्कुर्दृश्यते, द्वितीयश्च करोऽयं ब्राह्मणस्य, यतो धृतपावित्रो दृश्यते, तृतीयश्चायं पाणिर्महाराजस्य साङ्गुलीयः सुलक्षणो विभाव्यते, तन्न विद्यां वयं, कायं पिण्डो निक्षेप्यः, क्तिमिदं भवेत्” इति । इति तैर्हिजैरुक्तो राजा निश्चयं कर्तुं नाशकत्” ।

इति विचित्रा कथामाख्याय वेतालः स्कन्धस्थित एव पप्रच्छ,—“राजन् ! कस्मिन् हस्ते स पिण्डो देय इति सशयं शिञ्चि, स्मर्यता त्वया (ज) प्राक्तनः समयः” इति । राजाऽब्रवीत्,—“वेताल । यतोऽसौ राजा चन्द्रप्रभः जैत्रजः चौरस्यैव पुत्रः, नान्ययोः, तस्मात् चौरहस्ते एव स पिण्डो

दानविशेषा यव त भूरिटक्षिण—प्रचुरदक्षिणायुक्त (विष्णु । वसुत्री०) । गयाकूपे—गयास्थे कूपभेदे, तत्र पिण्डदानस्य विधानात्, यदुक्तं वायवीये,—“पातनो वाऽन्यत्रो वाऽपि गयाकूपे यदा तदा । यत्रास्मा पातयेत् पिण्डं तं नयेत् ब्रह्म शाश्वतम्” ॥ इति ।

(च) विभ्रान्तः,—मगयाकुल इत्यर्थः ।

(छ) शङ्कुः,—अस्त्रावशय, सन्धिखननसाधन इति यावत् (“शङ्कुः पत्र-शिराजाले सङ्घातकीलकशम्भुषु । यादोऽस्त्रभेदयोर्भेदे” इति हेम) । धृतपवित्र,—रुहोत्तकुश (“पवित्रं तु मध्ये ताम्बे कुशे जले । अर्घोपकरणे चापि पवित्रा तु नदीमिदि” इति हेम) ।

(ज) प्राक्तनः,—पूर्वतन, प्रथमकृत इति यावत्, समयः,—शपथः, जानन्नपि मिथ्याकथने शिरसः शतधा स्फुटनरूप, सत्यकथने च वेतालस्य पुनः शिश्नपादत्रावलयनरूप इति यावत् (“सन्धः शपथाचारकालसिद्धान्तसिद्धिः” इत्यमरः) ।

देय । विप्रस्य (भू) जमकस्यापि स पुत्रो न भवितुमर्हति,
तेन हि धनेन एकां रजनीम् आत्मा विक्रीत । राघ
सूयप्रमस्यापि (झ) भस्कारदानवर्धनादिभिः असौ पुत्रो भवेत्,
यदि तत्काले मन्त्रस्यस्यास्य स्त्रर्षसस्ययो न प्राप्येत , राधा
सूयप्रभो न्यस्तधनेनास्य वर्धनादिकमकरोत्, तस्मात्ता यस्य
हस्ते समर्पिता, यस्याऽऽश्रया राज्ञस्तस्य चन्द्रप्रमस्य जननं
यस्य च तत् निखिलं धनं तस्मात्ता समासादितं, तेनैव
विप्रसुतात् वीजं क्रीतं, तस्यैव चौरस्य स च्छेद्यज पुत्रः, तस्मात्
तस्यैव हस्ते पिण्डो देय इति मे मतिः” ।

इत्याकस्मै स वेतास पुनरलक्षितं वृषस्कन्वात् तमेव
शिंशपातरुमाश्रयत् । राधाऽपि तथैव निखिलप्रतिज्ञ
स्तमन्वसरत् ।

अथ विशकथा ।

ततः स राजा शिंशपान्तिकं गत्वा पुनस्तं वेतासं स्कन्धे
धारोप्य मौनी तथैव चचास । वेतासोऽपि स्कन्धवर्ती तं

(भू) जमकस्यापि—उत्पादकस्यापि ।

(झ) भस्कारः—वीजोपनयनादिसन्धिनिषेधः दानम्—चन्द्रप्रमस्यविवाहिकप
दहनम्—उद्दिष्टप्रापयं तदादिभिः संस्कारदानवर्धनादिभिः—वीज्यादिभिरिति भावत ।
तरङ्गते—तस्य निमित्तं दानकार्यमित्यत्र । वज्र—चौरस्य इत्यत्र । समासादितं—
प्राप्तम् । तेनैव—चनेनैव । वीजं—सुतम् ।

सौनिनमवलीक्य प्रोवाच,—“राजन् । कस्तेऽय (क) निर्वन्धः ? गृहं गच्छ, रात्रिसुख सेवस्व, कुभिचोस्तस्यान्तिक मा नेतुं न ते युक्तम्, आग्रहातिशयश्चेत् तव, तदा पुनरिमा कथा-माख्यामि, शृणु, —

अस्ति चित्रकूट नाम नगरम् ; तत्राऽऽसीत् (ख) प्रणयि-चक्षुषाममृताऽऽसारवर्षी राजशिरोमणिश्चन्द्रालोको नाम । विद्वासः यं (ग) शौर्यकरिणः आलान, दानस्योत्पत्तिकैतन, रूपस्य च विलासभवन वदन्ति स्म । सर्वसम्पत्पूर्णस्यापि सदृशीं भार्यामप्राप्तवतस्तस्य हृदि महानुद्देगः सम-भवत् ।

एकदाऽसौ राजा उद्देगविनोदाय (घ) अश्वीयसैनिकपरि-

(क) निर्वन्ध,—बन्धिवेश । रात्रिसुख—नैशविहारदिशामादिकम् । कुभिषी,—भण्डयोगिन ।

(ख) प्रणयिचक्षुषा—प्रणय,—प्रेम याज्ञा वा (“प्रणय प्रणये प्रेक्षिष्याज्जाविश्रम्भयोरपि” इति मेदिनी), स ष्वान्तोति प्रणयिन तेषा प्रणयना—स्निग्धाना, सुहृदामित्यथ, याचकानां वा, चक्षुषा प्रणयिचक्षुषा—सुहृत्रयमाना याचकनयमाना वा, अमृताऽऽसार—पीयूषधारा, वर्षतीत तादृश अमृताऽऽसार-वर्षी—सुधाधारास्रावी, चन्द्रालोको यथा अमृतमर्याकरथेन स्वप्रणयिणा द्रष्टृणा याचकाना अकीराणा वा नेत्रतर्पकी भवति, तथाऽय राजा गिजसुहृदा स्नेहप्रदानेन याचकाना धनदानेन वा नेदानन्ददायक सञ्जात इति भावः, बन्धुवत्सल, दाता वा अथ राजा इति गिष्कष ।

(ग) शौर्य—शूरत्व, करिण—हस्तीव तस्य शौर्यकरिण,—विक्रमनागस्व, आलान—वन्धनक्षमम्, आलानगिवला करिणी यथा गान्धर्व गन्तु शक्नुवन्ति, शौर्यमपि तथा तमेव राजानमेक हित्वा गान्धर्व गन्तु शशाक इत्यथ, एकवीर स इति भावः, दानस्य उत्पत्तिकैतन—जन्मस्थान, स एव एको दाता इति भावः, रूपस्य च विलासभवन—क्रीडागारम्, अतीव उपदानिति भावः ।

(घ) अश्वीयसिने अश्वीया,—अथसम्बन्धिन, ये सैनिका, ते परिहृतः,

हसो मृगयाऽय महाऽष्टवीं जगाम । तत्र (ङ) निरन्तरे शरै
पराङ्मूढानि ग्रासन्तानि तमांसोव रवि करै भिन्दन्
ममरदुमदान् मिहान् शरगम्यासु गाययन्, शरभाय पवतो
पमान् कुनिगकर्कशप्रामपातै पातयन् विचचार । इत्य
मृगान्मिष्यन् (च) तीव्रपार्ष्णिप्रहारेष वाजिन मृगं ताडया
मान म च वाजी कशाघातेन पार्ष्णिघातेन च गाढ ताडितो
विषमं समष्टागणयन् क्षणात् वाताधिकजवेन तं भयं वमा
न्तर नयन् दय योजमानि अतिक्रमयामास ।

इत्थं (छ) वाहे चलिते राजा दिश्वीहसुपेत्य भ्रमन्
श्यान्तं पारात् एकं विषुम् मरो ददशे । तत्र गत्वा च सुरग
(ज) विपय्याम् हत्वा, स्रातपीतं तरुच्छायासु कतिपयानि

—वदित च बोधसेनिकपरिहृत, —चन्द्रोदयेनतमूहपरिवदित (विच ।
इया तपु) ।

(ङ) निरन्तरे, —चविरम मुहमकुनिचिरेरिक्क । तमांसोव—चम्बारा
चोवः चव —चिरये सङ्घतङ्गाचरिति यावत् भिन्दन्—विन्दन् चम्ब—
दूरीकुवन् इत्यत्र (भिद+भट+मङ्) लृङो मया स्रित, चिरचमासे म्रान
मर्चानि चम्बाराचि विदारयति, तथा राजा म्रानमर्चानि पराङ्मूढानि प्रमुत, शरै
विदारयामास इति निन्दय चमरदुमदान्—रथदुमदान् (विच । कनी तपु) ।
मरमान्—चटपादूहनवम चङ्गावचतुष्टय इत्युक्तचचचमनिर्दिशाम् । कुचिम
चम्बप्रामपातै, —चम्बत्वाठीरकुलाप्यासप्रहारे ।

(च) तीव्र, —प्रचण्ड पार्ष्णिप्रहारे, —मुहप्राथोमायाघात (तङ्गमिषटिषी
मुहको पुमान् पार्ष्णिप्रहारेण इत्यमर,) तत्र तीव्रपार्ष्णिप्रहारेण—पार्ष्णिो पवाह
भायस्य मूलकाधोदैम्येण वाचवताकनेभेभ्यः । वाताधिकजवेन—वातीरज्वधिकजवेन ।

(छ) वाहे—चचे (तरङ्गावतुरङ्गमा । वाजिनःकावचम्ब—
चम्बमर) । विपय्याम्—विपय्यामिम् । पारात्—पानीये (चम्ब । पारादूर
मनीपयो” इत्यमरः) ।

(ज) विपय्याम्—विपय्यामिम् पृष्ठादपनीतचम्पातनादिकनिन्दय ।
स्रातपीतमिति चम्बमूहप्रमोदी चैव, अपितपात्रितमिन्दय (वापाठ

यवसानि तस्मै दृष्ट्वा च, स्वयं कृतस्नान सलिलं पिबन्
विगतश्रमो रम्येषु तत्तत्प्रदेशेषु दृष्टिं निक्षिपन् कस्यचित्
अशोकतरोरधस्तात् कामपि आमुक्तपुष्पाऽऽभरणा वल्कलाशुक-
शोभिनीं बहुमुग्धजटाजूटसविशेषमनोरमा सखीद्वितीयाम्
आश्चर्य्यरूपा मुनिकन्या ददर्श, चिन्तयामास च कामशराहतः,
—“केयम् ? किंस्वित् सावित्री सरसोषु स्नातुमागता ? आहो-
स्वित् स्वामिविभ्रष्टा गौरी पुनस्तपः कर्तुं प्रवृत्ता ?
तदेनामुपसृत्य वार्त्तामुपलभ्ये” इत्यालोच्य शनैस्तस्याः समीप-
माययौ । साऽपि तमायान्त दृष्ट्वा तद्रूपेण समाकृष्टचित्ता
(भ्र) प्रारब्धपुष्पस्रक्सन्नहस्ता व्यचिन्तयत्,—“कोऽयमौदृक्
अस्मिन्नरण्ये ? विद्याधरः कोऽपि वा ? चरितार्थं ममाद्य दृशी”
इत्थ वितर्क्य त्रपया तिर्यक् पश्यन्ती उत्थाय सोरुस्तम्भाऽपि

लिप्तवत् स०) । यवसानि—घासान् (“घासो यवसम्” इत्यमर) । आमुक्तानि
—पिनहानि, परिहितानीत्यथ, पुष्पाभरणानि—कुसुमभूषणानि यथा ताम्
आमुक्तपुष्पाभरणा—धृतकुसुमालङ्कारा (विण० । बहुव्री०), वल्कल—वृक्षत्वक्,
तदेव अशुक—वस्त्र (वस्त्रमाच्छादन वासथेल वसनमशुकम्” इत्यमर),
तेन शोभते इति तादृशीं वल्कलाशुकशोभिनीं—वृक्षत्वयूपवसनपरिहितौ (विण० ।
बहुव्री०), बहनेन—सयतेन, सुग्धन—सुन्दरेण (“सुग्धस्य सुन्दरे मूढे” इति मेदिनी),
जटाजूटेन—जटाकलापेन, सविशेष मनोरमा—मनीहारिणी ता बहुमुग्धजटाजूट-
सविशेषमनोरमा—जटाकलापेनापि विसहारिणीमित्यथ (विण० । इया तस्यु०),
सखी एव द्वितीया यस्या ता सखीद्वितीयाम्—एकमावसहचरौर्सादृतां (विण० ।
बहुव्री०) । किंस्वित् आहोस्वित्दित्यव्ययद्वय वितर्काथकम् । उपलभ्ये—ज्ञास्यामि
(उप + लभ + लट्-स्ये) ।

(भ्र) प्रारब्धाया—गुम्फितु प्रवृत्ताया, पुष्पस्रजि—कुसुममाल्ये, सत्री—
निषहौ, निर्व्यापारस्थितौ इत्यथ, इहौ यस्या. सा प्रारब्धपुष्पस्रक्सन्नहस्ता—
धिरतमाल्यग्रथनव्यापारा (विण० । बहुव्री०) । चरितार्थं—सम्पन्नप्रयोजने, सफले
इत्यथ, चक्षुषी हि रूपदर्शनप्रयोजनके, अद्य लीकातीतरूपदर्शनेन तयो. कृताघंता

गन्तुं प्रावर्त्तत। अथ राजा तामुपेत्याश्रयोत् — “सुन्दरि! प्रथमं
दृष्टव्यं दृग्गममावायिनं दूराऽऽगतस्य जनस्य (अ) स्त्रागतादिकं
मास्तां कोऽयमाश्रयिधमं यदतस्मात् पन्थायते ?” । इति तत्र
राज्ञोऽभिहिते विषयस्य तदोया सखी तत्र राजानमुपवेश्य
अतिथिसत्क्रियामकरोत् ।

अथ राजा तां मविनयम् (उ) अमाचोत् — “भद्रे ! अमया
तव माध्याक पुण्यशान् वयं अस्तद्भियते ? कामि वाऽप्या
कण्ठरमायनानि नामाघराणि ? कथं वा अमया कुसुम
सुकुमारमिदं वयु इदमे वयसि तापस्त्रा हृद्या विजन कदर्धी
क्रियते ?” । एतत् राजवचनमाकर्ष्य सखी तं प्रत्वभाषत,
— “महाभाग ! एषा महर्षे कण्ठस्य कन्यका मेमकासम्भवा
आयस एव वर्धिता इन्द्रीवरप्रभा नाम । अस्मिन् सरसि
पितुरनुघ्नया स्त्रातुमागता । इता मातिदूरं अस्या पितु
रायस ” ।

इत्यभिहितो राजा सम्प्रहृष्ट सुरङ्गममारुह्य तां
कन्यां याचितुं महर्षे कण्ठस्याऽऽश्रममगात् प्राविशद्य
(ठ) विनीतवेशं तमायसं वदित् स्त्रापितवाह । प्रविश्य च राजा

ब्रह्मता इति तापस्यसः । तपस्य—वसुधव्या, ब्रह्मसिध्दव्य । श्रीवक्तव्यापि—
सावित्रमाश्रीदवात् अदकचवल्पि अर्थे कथ्यतात् वसुमन्त्रमा अल्पि
इत्यसः ।

(अ) आगत्यादिकं—उत्तमानामर्षं उच्यते ? इत्यादिकं प्रत्यु अवाप्तिसिधा
मावावर्त्तितवमित्यस्य । पन्थायते मयस्या इति शब्दः ।

(उ) अमाचोत्—अतिथिसत्क्रिये (अथ + सुट् इ) । अवरहावनानि—
रघवनाश्रीवचनविशेषतः अवरहावनानि । तापस्त्रा—तपःसम्पत्तिसिधा इत्या—
आवावर्त्तितवमित्यस्य । अदकचवल्पि अर्थे कथ्यतात् वसुमन्त्रमा अल्पि
(अ + सुट् + अ + अमृततडादि चि एत कथयि चट् ठे) ।

(ठ) विनीतवेशः—अनुगतपरिच्छेदः, अमयाश्रयं परिच्छेदं आश्रयमात्रं

(ङ) जटावल्कलधरैः पादपैरिव तापसै पारहृत तेजसा
चन्द्रमिव आङ्गादिन तम् ऋषि कण्वमद्राक्षात्, दृष्ट्वोपेत्य
तं पादयोर्ववन्दे । सोऽपि ज्ञानी मुनिः कृताऽऽतिथ्य विश्रान्तं
तमभाषत,—“वत्स ! चन्द्रालोक ! शृणु यदहं वक्ष्मि ते हितं,
ससारेऽस्मिन् प्राणिना मृत्युभय यादृक्, तदहं जानामि, तत्
निरर्थकं कथमिमान् मृगादीन् (ढ) हसि ? भौतरक्षार्थमेव
धात्रा क्षत्रस्य शस्त्रं सृष्ट, तत् धर्मेण प्रजा रक्ष, कण्टकान्
समुन्मूलय, हस्त्यश्वादिभिः साधनैः चला लक्ष्मीं साधयितु
यतस्व, राज्यसुखं भुङ्क्त्व, दानं देहि, दिक्षु यश्चासि विकिर,
कृतान्तक्रीडित मृगयाव्यसन परित्यज, यत्र हन्तुर्हन्यमानस्य
च तुल्यप्रमादिताऽस्तु, तेन बह्वनर्थेन अनेन व्यापारेण किम् ?

मवलम्बेति भावः । वहि,—आश्रमवाङ्मदेश्च, स्थापित, —रक्षित, वाह,—अथ
येन स वहि स्थापितवाह,—वाह पारत्यक्तुरङ्ग (विष्णो । बहुव्री०) ।

(ङ) जटा,—लग्नकषान्, परस्पररत्निलिप्तकेशानित्यर्थ, अन्यत्र,—मूलानि (“जटा
लग्नकषे मूले मान्याम” इति मेदिनी), वल्कलानि—वृक्षत्वच, एकत्र,—परिधेय-
तया अन्यत्र,—साहजिकतया इति ज्ञातव्यम्, धरन्तीति तै जटावल्कलधरैः,—
जटावल्कलवसानैः, जटावल्कलमयुक्तैश्च । पादयो (शषे इष्टी०) ।

(ढ) हसि—भारवांसि (हन + लट् सिप्) । क्षतात् वायते इति क्षत्र
तस्य क्षत्रस्य—भ्रातृत्वात् आक्षयस्येत्यर्थ, भीताभयदानमेव क्षत्रशब्दस्य द्यौगिकोऽर्थ
इति तात्पर्यम् । कण्टकान्—दोषान् क्षुद्रशत्रून् वा (“कण्टक क्षुद्रशत्रौ च
कम्पस्थानकदोषयो । रौक्षाश्च च द्रुमाङ्गे च कण्टको मस्करेऽपि च” इति विश्व) ।
साधनैः,—उपायैः, यथा,—साधने—सैन्ये (“हस्त्यश्वरथपादात् सेनाङ्गं स्यात्क्ष-
त्रयम्” इत्यमरात् सेनाङ्गानां हस्त्यश्वादीनां सैन्यपथ्यायकसाधनशब्देन व्यपदेशो
ज्ञातव्यः । “साधनं नृत्सस्कारं सैन्ये सिद्धौषधौ गतौ । निवृत्तनोपायमेद्रे दानेऽनुगम
धने” इति मेदिनी) । साधयितु—वशोक्तुंनित्यर्थ (साध + णिच् + लुमुन्) । विकिर
—विकारय इत्यर्थ (वि + कृ + लीट्-हि) । कृतान्तक्रीडित—यमविलसित, कृतान्तस्य
मृत्युदेवतत्वात् कृतान्ताचारवत् भावरणनित्यर्थ । तुल्यप्रमादिता—सन्तानावपत्तिमत्ता,

तिमिरांगुलहारी समाप्तस्य प्राच्या मुखं चुचुम्बे ।
 (प) चन्द्रकिरणैः समाश्रित्य प्रसाधिता वीतमानावकाशा
 गेपाय दिग्वा विरेकु । चन्द्रास्तरे (फ) सतागुलाविवरप्रसूते
 रेन्द्वे रत्नदीपार्भे करंस्तुम्बुले भवभासिते स राजा
 तामिन्द्रीवरप्रभां नवसङ्गमरसोक्षासामाश्रित्य सुरतोक्ष्वं
 सिपेवे, विखंसयामास च तस्यास्त्रपामिव मोर्षी खण्डयामास
 च टङ्गमैस्तस्या मग्धभावमिवाधरं, रचयामास च यौवन

ईत्यादि चन्द्रस्य रत्नवचतायाः प्राञ्जितवलात् साङ्गारायण (रावस्तु नामार्थे
 भाङ्गितादिषु । इत्यादावन्तराये च नाम्बारादौ वृषैऽपि च" इति सिद्धिः)
 तिमिरम्—अन्धकारम् अंशुर्भ—वज्रमिव चन्द्र—तिमिरमिव अशुभम् अन्ध
 भापि चावरकलसाधन्यादिना द्रष्टव्यम् ; तद्गुणम्—अपसारितमौलिकम् इति
 तिमिरांगुलहारी—तिमिरवपवस्थापहरचक्रौत् । प्राच्याः—पूर्वाञ्चालः अस्त्रा
 धितुं नाभिक्षापाय इति ध्येयते ।

(प) चन्द्रकिरणैः, इत्येव इति ध्येयते । प्रसाधिताः,—पञ्चङ्गताः, अश्लेष
 केनचित् नावकेन वेदि मेषा चत पत्र वीट—विद्वत्, नावक—अभिमानक
 एवम्—प्राच्याः दिग्म मुखचुम्बनप्रतिबन्ध चन्द्र,—आशान्तरमुखचुम्बनप्रति
 बन्धत मातः, अवकाशः—अवसरः वासां तां वीतमानावकाशा—अपवतमान
 प्रमत्ता इत्यर्थः (विच । वृद्धी) ।

(फ) सतागुलाविवरप्रसूते,—सतागुलान्तराश्रितमैतेः, इन्द्रीरिने ऐक्यां तै
 ऐक्यैः,—चान्द्रः, चन्द्रलम्बिभिरन्ध्र । करे,—किरणैः । अवसाधिते—उद्दीपिते
 आशोक्षिते इत्यर्थः । नवसङ्गमक—अपूर्वपतिवहासक वी रच,—आकाश
 वहा,—नवसङ्गम वी रचः,—राजः, अङ्कुराव इत्यर्थः (यद्गारादी विने वीर्ये
 तिलादी इवरावबी । ईडवातुवसदी च पारवकावबीः पुमान् इति सिद्धिः),
 तेन सङ्गास,—आनन्द वशां तां नवसङ्गमरसोक्षायां—प्रथमसुरतमुखात्मका
 नाभिता (विच । वृद्धी) । विखंसयामास—मिथिलवामास (वि+खंस+
 विच्+क्विट्+च्) । मोर्षी—कटीवत्तवत्तर्ण कटीवत्तवत्तर्णमिव (श्रीकटी+
 वत्तवत्तर्णमिव मोर्षी परिपञ्चेऽपि च" इत्यमरः) । मुग्धमार्व—मूढमार्व, अश्लेष
 तिवचः, सारव्यमिति वाच्यम् । वीर्यं—तावच्छरीरं त्वम्—इती तस्य वृद्धीः,
 —त्रिरप्यमावपिच्छमी ("कुम्भी राक्षसरी इतिमूर्ध्निदे राक्षसानी इति

द्विपकुम्भयोः तस्याः क्लृप्तयोः सद्व्रजनवनक्षत्रमाला इव
नखक्षतानि, चक्षुस्व च मुहुः सर्वतो लावण्यामृतनिस्पन्द-
मिव पिबन् मुखं कपोली नयने च । इत्य तथा सह
(व) निधुवनक्रीडया तत्र तां निशां क्षणमिवानयत् ।

अथ प्रातः समुत्थाय कृतसान्ध्यविधिः स्वसैन्यानुसन्धानाय
तथा कान्तया सह प्रयातुमुखोऽभवत् । तावच्च रजन्या
(भ) विलुप्तकमलिनीशोभं भिवेव अस्ताचलकुहरप्रलीन
ध्वस्ततेजस निशापति हन्तुकाम इव क्रोधादातास्त्र-
तररोचिषि प्रसारितकरैरुत्तिक्ष्णचन्द्रमण्डले विवस्वतिः

मेदिनी) यौवनादपंकुम्भयोः,—तारुण्यगजकुम्भसदृशयोर्गित्यथ । सन्ति—प्रशस्तानि,
यानि रवानि—सण्य, ते नवा, —प्रत्यगां, नचत्रमाशा, —सप्तविंशतिभौक्तिकैः
यथिता एकावलीविंशधा (“एकावलीकृशष्टिका । सैव नचत्रमाला स्यात् सप्त-
विंशतिभौक्तिकैः” इत्यमर) ता इव सद्व्रजनवनक्षत्रमाला इव—सप्तविंशतिभौक्तिक-
क्षितिमहाघोषैकावलीमाला इव इत्यथ । लावण्य—“मुक्ताफलेषु च्छायायास्तरल-
त्वनिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तस्मावप्यनिहोष्यते” इत्युक्तलक्षण कान्तिविशेषः,
तदेव अमृतनिस्पन्दं,—मुखाद्रव त लावण्यामृतनिस्पन्दं—सौन्दर्यमुधारसम् ।

(व) निधुवनक्रीडया—सुरतलीलया (“भवेन्निधुवन कम्पे सुरते च नपुंसकम्”
इति मेदिनी) ।

(भ) विलुप्ता—विध्वस्ता, कमलिनीनां—पद्मिनीनां, शोभा—सौन्दर्यं येन तं
विलुप्तकमलिनीशोभ—विनष्टकमलिनीप्रसोद, निशायां पद्मिनीनां मुद्रितोभवनस्वभावा-
दिति भाव (विष्ण० । बहुव्री०), भिवेव—कमलिनीशोभाङ्गणजमितभयेनेवेत्यर्थं,
सूर्यादिति शेषः, अस्ताचलकुहरप्रलीनम्—अस्तशिखरिगङ्गरलुक्कायित, ध्वस्तम्—
क्षयाऽऽगमनात् चयितं, तेजः,—प्रभा यस्य त ध्वस्ततेजस—क्षीणप्रभ (विष्ण० ।
बहुव्री०) । आतासतरम्—द्वेषसास्रवचंम् (अत्र स्वार्थिककारप्), रोचि —प्रभा
(“स्युः प्रभाङ्गुर्विस्त्रिड्भाभाश्चव्यतिदीपय । रोचि शोचिरुभे क्लीवे” इत्यमर)
यस्य तस्मिन् आतासतररोचिषि—अरुणाभे इत्यर्थः, दृश्यते च लोके क्लृप्तं अरुणाभो
भवतीति, प्रसारितकरैः,—विस्तारितकिरणैः, विस्तारितइत्येव, उत्तिक्ष्णम्—
उत्पातितं, चन्द्रमण्डलं येन तस्मिन् उत्तिक्ष्णचन्द्रमण्डले—दूरापसारितचन्द्रवित्से,

अकस्मात् विद्युत्पिण्डजट कण्ठनाश्यामस्य काशमेव इव
 कथित् चन्द्रमानाकृततांसं केशयज्ञोपवीती ब्रह्मराक्षस
 नरगिरोमांसं खादन् कपालेन शोणित पिबन्स समा
 जगाम । स अष्टदासं दिमुच्य क्रुधा अग्नि वसविव
 (म) दंष्ट्राकरान्भो राजानं त निभंक्रव्रजवीत्—“याप !
 स्वानामुषं नाम मां ब्रह्मराक्षसं विद्धि एष चाश्वत्या म निवास
 देवैरपि न सङ्गते, सोऽयं त्वया स्त्रिया सह समाक्रम्य परि
 भुक्त, तदविनयमिदानीं मुहुश्च दुराधार । एषोऽहं कामोप
 ष्टतचेतस ते हृदयसुत्यास्य भोश्चे, शोणितश्च यास्यामि” । तदा
 कर्ष्यं तश्च धार राक्षसमवध्यमवेक्ष्य हृष्टा च कान्ता भय
 विह्वला, भयात् राजा नविनयमवादीत्,—“अजानता मया ते
 (य) अपराधं, तत् क्षमस्व । तवाऽऽश्रमेऽहमतिथिस्त्वां शरण्य

चन्द्रमण्डलमपवाह्य उदिते सति इत्यर्थः । विद्युदिव—उदितिव पित्रहो—पिण्डज
 तथा जटा—अष्टदश. एव च विद्युत्पिण्डजट—पिण्डजपञ्चदशधारी चन्द्र,
 —विद्युत् पित्रहो जटा इव एव तादृश विद्युत्पिण्डजट,—तद्विज्ञान् । अजाया—
 नराणांमुदच्छनादीविषयाया मायासि ज्ञतं तत्रम्,—अथपूट, अथसुवक-
 तिलवर्षं, शीखरी वा, त्रिरोमूषकानिश्च (तत्तत् अर्धपूरैरपि शीखरी चावतस
 वत् इति विद्), शिव च अस्मान्वाहतीर्तय,—अर्धामरचोऽताकमाज त्रिरो
 मूषचोऽताकमाखी वा (विष् । बह्वी) शिवपत्नीपरीती—शिवकृतब्रह्मोपवीतधारी
 (माधवा) । अपासीच—त्रिरोऽङ्गा (“अपासीङ्गो त्रिरोऽङ्ग स्यात् यद्यसिः
 त्रयसि त्रि इति मीदनी) ।

(म) दंष्ट्रा—शीतदन्तेन करान्,—मीवच दंष्ट्राकराश्च—भीतदन्त
 (विष् । इहा ताप) । अश्वत्या—अश्वत्याश्च । अश्वत्या—अतिशयती अश्वत्यावितुं
 मन्वते इत्यर्थं (अश्व + विष् + अर्धश्चि चट् ति), सोऽहम्—अश्वत्याश्च । अनाक्रम्य
 —अभिभूय अश्वत्याश्च, परिसृज्य,—श्रीशश्वीतिन दूषित इत्यर्थ । अविनयं—
 पूज्यवतिष्ठनम् श्रीशश्वीतिविति माय ।

(य) अपराधं—अविनयं, अपराधं इत्य इत्यर्थं (अप + पाठ + च) ।

गतः, दास्यामि च ते ईप्सितं (र) पुरुषं पशुं, येन ते वृत्ति-
भविता ; तत् प्रसौद, क्रोधं परिहर” । इति राज्ञो वचनमाकर्ण्य
स ब्रह्मराक्षसः शान्तकोपः,—“अस्तु, का दोषः ?” इति विविच्य
प्रत्यभाषत,—“राजन् ! य. सप्तवर्षीय महासश्वः विवेकवान्
ब्राह्मणपुत्रः स्वेच्छया त्वदर्थमात्मानं दद्यात्, यच्च हन्यमानं
तन्माता हस्तयोः, तत्पिता च पादयोः सुदृढ लक्ष्मीतले
सन्निवेश्य (ल) अवष्टभाति, सप्तदिनाभ्यन्तरे तादृश पुरुष स्वयं
खड्गप्रहारेण मह्यमुपहारीकरोषि चेत्, तदा ते इमं न्यकारं
क्षमिष्ये, अन्यथा त्वा सपरिच्छदं सद्यो नाशयिष्यामि” ।
श्रुत्वेतत् स राजा भयात्,—“तथा” इति प्रतिपेद । सोऽपि
ब्रह्मराक्षसः तत्क्षणात् तिरोवभूवे ।

अथ राजा चन्द्रालोकस्तया इन्दोवरप्रभया सह हया-
ऽऽरूढः सुदुर्मेना इतस्ततः सैन्यानि (व) विचिन्वन् प्रायात् ।
“अहो ! अहं नृगयया मदनैन च विमोहित. (श) अकाण्डे
पाण्डुरिव विनाशं गतः, अस्य रक्षसः तादृशः उपहारः कुतो
लभ्यते ? तदिदानीं निजमेव नगरं यामि, पश्यामि, किं भावि”

(र) पुरुष पशु—बलिगमित्तकच्छागदपेण कल्पित मानुषमित्यथ,
“पशुर्मेगादिदृशाले नाऽऽश्वय पशु दर्शने” इति सदिनोवचनेन पशुशब्दस्य छागार्थक-
त्वात्, छागस्य च बालकस्यापि प्रशस्तत्वात् पुरुषरूपं छागमिति बोध्यम्,
अथवा दुर्गोक्षषतत्त्वे पुरुषस्य ग्राम्यपशुमध्ये पाठात्, पशुस्थाने तस्यापि नियोगस्य
शान्तसम्पत्तत्वाच्च पुरुषपशुम् इति जन्तव्यम्, तथा च—“गौरविरजाऽऽश्वत्सरो
गर्दभो मनुष्यश्च सप्त गाय्या पशवः” इति ।

(ल) अवष्टभाति—प्रतिरूपञ्चि [अव + सन्भ + लट्-तिप् “अवाञ्जा-
लम्बनाविदूष्ययी” (पा३.६८ पा०) इति षत्वम्] । न्यकार—नीचोक्तरण,
मय्यादालङ्घनमित्यथ, अवमाननमिति यावत् । सपरिच्छद—सपारवारम् ।

(व) विचिन्वन्—मन्वियन् (वि + चि + लट् शब्दः) ।

(श) अकाण्डे—अगवसरे, अकाण्डे इत्यर्थः । भावि—भविष्यतीत्यर्थः ।

इति ध्यायन् स समन्तात् अन्विष्यन् स्वसैन्यं स्वनगरं
 चिष्यकूटञ्च प्राप । तत्र अनुरूपभार्यासामिन परितुष्टाभिः
 प्रकृतिभिः महोत्सवे विहितेऽपि अन्तर्गतविपादश्च तत्र
 (ष) दृष्टदुःखेनैव दिनश्रेयो व्यपगमत् । द्वितीयोऽहनि स
 रहसि मन्त्रिभ्यः तं सर्वं वृत्तान्तमाचक्षते । तेषाञ्चैकं सुमति
 मन्त्री प्रत्यब्रवीत्,—“देव ! विपादस्तो मा भूत्, अहमन्विष्यन्
 तादृशसुपहारमानेष्यामि, विचित्रा हि मेदिनी” । एवं राजान
 माग्रास्य स मन्त्री (स) सौवर्षीं शिशुप्रतिमां करोत् । “य
 (ङ) सप्तवर्षदेशीयं विप्रपुत्रं सत्त्ववान् आत्मानं मातापित्रो
 रनुश्रया ब्रह्मरक्षसं उपहाराय प्रयच्छति यश्च इत्यमामस्ताभ्यां
 मातापित्रभ्यां हस्तापादे प्रसृज्यते राजा तस्यैवोरूपकारार्थं
 ग्रामशतसङ्घितां रत्नयुक्तामिमां सौवर्षीं प्रतिमां तस्मै दास्यति”
 इति तां शिशुप्रतिकृतिं भ्रामयन् स मन्त्री अजस्रं पटञ्जीहोषञ्च
 मकारयत् ।

एतदाकर्ण्य एकस्मिन् (ङ) अचहारे कश्चित् द्विजशिशुः
 सप्तवर्षदेशीयाऽपि अतिधीरः अद्भुताकृतिः चाख्येऽपि सदा
 परहिते रतः प्रजानां पुण्यपरिपाक इव मूर्तिमान् उवाचकान्
 प्रोवाच —“भद्रा ! युष्मदर्थं अहमात्मानं टटामि, तिष्ठतः पितरौ
 बोधयित्वा द्रुतमागच्छामि” इति तानभिधाय, तेषामु

(ष) दृष्टदुःखेनैव—गिरतिवदुःखेनैवैव ।

(स) सौवर्षी—सप्तवर्षिकारो अक्षयमशीर्षितः पावत् [सप्तवर्ष + सप्त
 विहारः] (३।१।२२ पा) इत्यत्र ।

(ङ) अचहारे सप्तवर्ष सप्तवर्षदेशीयः—विचित्रपुत्रसप्तवर्षः [अचहारेसप्तवर्षो
 अक्षयमशीर्षितः] (३।१।२० पा) इति देशीयः ।

(ङ) अचहारे—दासे । अद्भुताकृतिः—अपहृष्टपद । प्रजानां—जनानां
 (प्रजा ज्ञात् सन्ती जने रत्नमत्) पुण्यपरिपाकः—पुण्यपरिपालनः, पुण्या
 पुत्रान्तरं प्रदानमत्र प्रजानां बहुपुण्यवर्षेण दाहम् । परहितव्रती चाख्ये

मतः स बालः गृहं गत्वा रचिताञ्जलिः पितरावब्रवीत्,—
 “अम्ब ! तात ! अहं सर्वसत्त्वार्थम् एतं विनश्वरं देहं ददामि,
 तन्नामनुजानीतम्, इमाञ्च राजदत्ता हेमरत्नमयीं ग्रामशता-
 न्विताम् आत्मप्रतिष्ठाति गृहीत्वा वा वितरामि, एव सति मम
 युष्मदानृण्यं परार्थेषु सिध्यति, युवाञ्च चिरमदरिद्री बहून्
 पुत्रानवाप्स्यथः” । इतिवादिनं तं सहसा तौ पितरौ
 अबोचतां,—“पुत्र ! किमेतत् भाषसे ? वातेन किं
 (ख) क्षुभितोऽसि ? किं वा ग्रहगृहीतोऽसि ? अन्यथा कथमेवं
 प्रलपसि ? को हि अर्थैः शिशुं घातयेत् ? कश्च शिशुः देहं
 दद्यात् ?” । एतत् पित्रोर्वचः श्रुत्वा स बालः पुनरुवाच,—“नाहं
 बुद्धिमोहात् ब्रवामि, शृणुतं मे (ग) अर्थवत् वचनम्,
 अवाच्याशुचिपूर्णं जुगुप्सितं दुःखक्षेत्रं शरीरमिदम् अचिरात्
 विनाशि, तदेतेन अत्यसारेण यदि किञ्चित् सुकृतमुपाज्यते,
 तदेव अस्मिन् संसारे सारमिति बुधैरुच्यते, सर्वभूतोपकारा-
 दन्यत् किमस्ति सुकृतम् ? तत्रापि पितोर्भक्तिञ्चेत् साध्यते, तदा

इत्याशयः । बोधयित्वा—ज्ञापयित्वा (बुध + णिच् + क्ता) । रचिताञ्जलिः,—
 कृताञ्जलिः । अम्ब ।—मात [अम्बा इति शब्दस्य सम्बन्धौ “अम्बायनद्योऽम्ब ”
 (७।३।१०७ पा०) इति ऋषिः] । सर्वसत्त्वार्थं—सर्वप्राणिनिमित्तं, सर्वजीवोपकारार्थ-
 मिति यावत् । अनुजानीतम्—अनुमन्येयम् । वा—युवाभ्यां [“युष्मदददो, षष्ठी-
 चतुर्थीद्वितीयास्त्रयोवात्राबौ” (८।१।२० पा०) इति चतुर्थीद्विवचनस्यस्य युष्मदः
 वामादश्च] । अवाप्स्यथ,—लप्स्यथे (अ + आप + लृट्-स्यथस्) ।

(ख) क्षुभितः,—व्याकुलित, आक्रान्त इति यावत् । ग्रहेण—पूतनादि-
 बालग्रहेण, गृहीतः,—आक्रान्त गृहगृहीतः,—पूतनादिग्रहपोडितः । प्रलपसि—
 अनर्थक वक्ति (प्र + लप + लृट्-सिप् । “प्रलापोऽनर्थक वच” इत्यमरः) ।

(ग) अर्थवत्—पूर्तिक्रियुक्तमित्यर्थः । अवाच्यानि—वक्तुमशक्यानि, व्यकारजनक-
 त्वादिति भावः, यानि अशुधीन—स्वेदनुसपुरीषाद्यपाववद्रव्याणि, तैः पूर्यन् अवाच्या-
 शुचिपूर्णं—व्यकारजनकमूत्रपुरीषादिद्रव्यपूरितम् । सुकृतं—पुण्य (“सा इन्द्रमस्त्रिधा

राजमास्ते सर्वे स्वं स्वं कर्म त्यक्त्वा तन्मुखप्रेक्षिष्यं कृताञ्जलयः
प्रहायाभवन् ।

इति विचित्रां कथामाख्याय स वेतासस्तं पुनरब्रवीत्,—
“राजम् । तेन वासुकेन तादृशे तस्मिन् प्राणान्तसमये यत्
कृतम्, तस्य को हेतुः ? महदत्र कौतुकं मम, यदि न वक्ष्यामि
जानन्नपि, तदा ते भूदा शतघा विदन्तिष्यति” । एतदाकृष्ण
स राजा त प्रत्यभाषत,—“शृणु तस्य शिशोहासे अभिप्रायम्
यो हि कुर्वन्नो जन्तुः मये प्रत्युपस्थिते प्राणार्थं मातरं पितरं,
तदभावे राजानं द्वाणार्थं विधात्रा निर्मितम्, (ठ) एषाद्याद्यामी
देवतामाक्रन्दति, तस्य एकोऽपि एतेषु भ्रातृयो भवेत्, अथ तु
सप्तमेव अन्यथा जातम्, पितृभ्यां हस्तपाद द्वयम् अर्ध-
द्वयम्, राजा च आत्मानं दातुं स्वयं हन्तुमुच्यते, अथारथं
दैवतमपि तस्य भक्षणार्थमुपस्थितम् । (ड) अत्रुवन्न अन्तविरसन्न
आधिष्याधियुक्तस्य देहस्यार्थं विमूढामामोहकं विदुष्वनं, यच्च

“अन्नावाय” (७।१।३३ पा) इति ह्यत्र कुतश्च “अन्नगतमांसात्” (६।३।२६
पा) इति ह्येवैवै, तत्र अद् तिप् । अन्ना,—विनता ।

(ठ) एषा—नादापिदरात्राम् । आक्रन्दति—आह्वयति अन्वति वा (आ +
कन्द + क्त्वात् । आह्वय अन्वते इति लिट्प्रत्ययस्येति । धातुर्वेपि च इति
श्रीद्विती) । अन्नावा—विपरीतम् । अन्नद्वयम्—अन्नाधिषुवा (इत्या आत्तर्षं
निष्पन्नाः इति श्रीद्विती) । देवतं—देवता देवतीभिर्नात् तच्च देवतात्मनश्च
यन्मयम् ।

(ड) अत्रुवन्न—अभिहितञ्च अन्नाविन्न इति शेषम् अन्ते—परिवासे,
वाह्यस्पर्शावात्मिकञ्च विरसन्न—परीक्षितरसोन्मत्तं अन्नञ्चसु अद्यामन्तान्
विविधवाचिषोदितत्वाच्चेति भावः, आधि,—मानसी अथा (“पुष्पाविषांनवी
अथा” इत्यमरः), आधिष्याधियुक्तञ्च—मानसमारोरात्प्रसन्नञ्च । विदुष्वनं—
विरसन्नञ्च, अर्थादिसावन्नवा अर्थेषुठिरिति भावः ।

ब्रह्मविष्णुरुद्रादयोऽपि अवश्यं विनाशिनः, तत्रैषाम् ईदृशानां शरीरस्थैर्यवासना काऽपि ? एतत् मोहवैचित्र्यमेषा दृष्ट्वा वाञ्छितं सिद्धञ्च मत्वा आश्चर्येहर्षोदयात् स द्विजशिश्नु-
र्जहास” । इति राजवचनमाकर्ण्य स वेतालः तस्य स्कन्धात् भूयोऽपि स्वकं निलयमाससाद । राजाऽपि दृढसङ्कल्पस्तमनु-
ययौ । अम्भोनिधीनामिव सतां हृदयमक्षोभ्य हि ।

अथ एकविंशकथा ।

अथ राजा पुनः शिंशपामूलं गत्वा तं वेतालं स्कन्धेनादाय सत्वरं प्रतस्थे । तच्च प्रस्थितं दृष्ट्वा स्कन्धवर्ती स वेतालः प्रव्रवीत्,—“राजन् ! (क) उद्गाढकन्दर्पामिका कथा शृणु, कथयामि,—

अस्ति अमरावतीव परा (ख) सुकृतिनां दिव्यश्रुतानां कृते धात्रा विहिता विशाला नाम पुरौ । तस्यामासीत् (ग) सञ्जक्रानन्दनः श्रीमान् आक्रान्तबलिराजकः पद्मनाभ इति विश्रुतो नृपतिः । तस्मिंश्च राजनि तस्या नगर्या महाबणिक्

(क) उद्गाढ,—अत्यर्थे, कन्दर्प,—काम, कामप्रसङ्ग इति यावत्, यत्र तादृशीम् उद्गाढकन्दर्पा—प्रगाढमन्मथविषयिणीम् (विष्ण० । बहुव्री०) ।

(ख) सुकृतिना—पण्यवता, दिव्यश्रुतानां—स्वर्गभटानाम् ।

(ग) सञ्जक्रान्ताः—साधुसमूहानां, नन्दयतीति नन्दन,—आनन्दप्रदं सञ्जक्रानन्दन,—सज्जनरञ्जनं, शिष्टपालयिता इति यावत्, अन्यत्र,—सत—उत्कृष्टं विद्यमानं वा, सक्र—सुदृशनाख्यं, नन्दन,—नन्दकाख्यं खड्ग इत्यर्थः, यस्य स (खड्गो नन्दक ” इत्यमरः) । आक्रान्तम्,—अभिभूतं, परानिर्तानिति यावत्, बलि—मलयवत्, राजक—राजसमूहः (“अथ राजकम् । राजन्यैकश्च नृपतिर्चात्रियाणां गणे क्रमात्” इत्यमरः) येन स आक्रान्तबलिराजकः,—वशीकृतप्रबलराजसमूहः,

अर्घ्यदत्ता माम धनै (घ) विजितधनपति प्रतिवसति च । तस्य
 अनङ्गमञ्चरीति एका सुता उदपद्यत, (ङ) यया सुरसुन्दरी
 प्रतिहृत्तिघात्रा दर्शिता । तेन वणिजा ताम्ब्रमिसिनिवासिने
 मणिवर्मनाम्ने वणिजे सुता सा प्रदत्ता । एकापत्यतया च
 (घ) पतिवत्सलः स वणिकः ता भर्तुंयुक्ता कन्यामनङ्गमञ्चरीं न
 तस्याज । स तु मणिवमा रोगिणः कटुतिक्तभौषधमिष तस्या
 अनङ्गमञ्चर्या (ङ) हेयो बभूव । भर्तुंस्तु तस्य सा सुन्दरी
 ज्योतितादपि हृदयस्य सुचिरमश्रिता ममृत्तिरिव प्रियतराऽभूत् ।

एकटाऽसौ मणिवर्मा उत्कण्ठया पित्रोरन्तिकगमनाय
 ताम्ब्रमिसि प्रातिष्ठत । ततो टिनेयु गच्छन्तु (ज) तीक्ष्णसूर्यांशु
 मायकै प्रोपितानां निरुद्धमार्गं निटाघकालं समुपस्थित ।

चण्ड—पाशाल वणिवाच—वणिनामा देवाधिपतिः वैत चः, पद्यनाम—
 तटाप्या राजा विष्णुः । विष्णुः—विष्णात ।

(घ) विजितः—परामृतः, अनङ्गमञ्चरी इति यावत् धनपतिः—कुपेद
 धनं विजितधनपतिः—अर्घ्योद्धतधनेभ्यः, कुपेदादपि धनवानिति मानः
 (विच । वपुत्री) ।

(ङ) यया—अनङ्गमञ्चरी (अरन्धे इवा) सरसुन्दरीप्रतिहृतिः—
 देवाङ्गनाप्रतिना अनङ्गमञ्चरी एता देवाङ्गना अपि ईदृश्या एव भवति
 इति विद्यायाः स्थापितम् इति निष्पन्नः, देवाङ्गनामञ्चरी सा चासीदिति
 भावः ।

(घ) पतिवत्सलः—पतिव्यिष्यः पतिवत्सलः कोऽपराधश्च इत्यर्थः । मन्मुक्ता
 —पतिवत्सलता चन्दा नामानं लघुष्टी एव ररच इति अनुदावाच ।

(ङ) हेयोः—विद्वेषपात्रम् ।

(ज) तीक्ष्णः—वपुष्टीः, तीक्ष्णः—तीक्ष्णविराटः, सायकः—प्रा
 यत ते तीक्ष्णसूर्यांशुमायकः—अङ्गरसूर्यमङ्गुलपदाचनम् (अरन्धे इवा)
 प्रोपितानां—पाशालानाम् । निटाघकालः—शीघ्रं प्रचरन्मुपतिपसकालः पवित्र
 कालां तन्मं नामङ्गुलम् इति भाषियम् ।

(भ) वसन्तविरहात् ककुभां मुखनिःश्वासा इव मल्लिका-
पाटलाऽऽमोदमेदुरा मरुतो वान्ति स्म । (ज) पवनोद्भूता
रेणुराजयः तप्तया भुवा घनागमायेव गगनं प्रहिता दूत्य इव
संमुत्पेतुः । दिवसा अपि कठोरातपतापिताः (ट) आकाङ्क्षित-
तरुच्छायाः पथिका इव चिरेण यान्ति स्म । (ठ) निशाञ्च
चन्द्रांशुपाण्डुरच्छायाः गाढाश्लेषसुखप्रदं हेमन्तं विना

(भ) वसन्तविरहात्—शीष्मागमनेन वसन्तापगमनजनितशोकादिति भाव,
मुखनिःश्वासा इव इति उपमानसाधन्याम् कान्तविरहादिति ध्वनि, ककुभा—
दिशां, दिगङ्गनानामिति यावत्, पूर्ववत् कासाश्चिन्नाधिकानामिति ध्वनि (“दिशस्तु
ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ता.” इत्यमर.), मुखनिश्वासा इत्यनेन निःश्वासस्य
सौगन्ध्यं नायिकायाश्च पद्मिनीत्व व्यञ्जित, पद्मिन्या एव मुखादिषु सौगन्ध्यस्य विश्व-
नामत्वादिति भावः ; मल्लिकापाटलयो,—तदाख्यपुष्पविशेषयो, आमोदेन—अति-
दूरप्रसारिमनोहरगन्धेन (“विमर्द्द्वैत्ये परिमलः गन्धे जनमनोहरे । आमोद सोऽति-
निर्हारी” इत्यमर.), मेदुराः,—सान्द्रस्निग्धा, प्रगाढवृत्तिजनना इत्यर्थ (विष्णु १
श्या तत्पु० । “सान्द्रस्निग्धस्तु मेदुर ” इत्यमर) । वान्ति—प्रवदन्ति (वा + लट्
अन्ति), यथा काचित् कान्तवियोगविकल्पा दीर्घं निःशसिति, तथा दिगङ्गना अपि वसन्त-
कान्तवियोगात् सुखेन, मल्लिकापाटलामोदमेदुरमरुच्छलेन निश्चसन्ति इति मन्तव्यम् ।

(ज) पवनोद्भूता,—वातेन उत्पिप्ता । तप्तया—आतपपीडितया, भुवा—
पृथिव्या, घनागमाय—मेघानयनाय, सन्तापशान्त्यर्थं जलदस्य आह्वानायेत्यर्थः
(“घनो मेघे मूर्च्छिंशुषे त्रिषु मूर्त्ते निरन्तरे” इत्यमर) । प्रहिता,—प्रेरिता,
वातोत्पिप्ता धूलिराशयः आतपतप्तया पृथिव्या सन्तापशान्त्यर्थं मेघाह्वानाय प्रेरिता
द्रुतौसमूह इव प्रतीयिरे इति निष्कर्षः ।

(ट) आकाङ्क्षिताः,—अभिलषिताः, तरुणां छाया,—प्रनातपा येषु यैश्च ते
आकाङ्क्षिततरुच्छाया,—इष्टवृक्षच्छायाश्रोतलभूभागा (विष्णु १ बह्व्री०), दिवसपक्षे,
—येषु दिवसेषु तरुच्छाया आकाङ्क्षणीया इति, पथिकपक्षे,—ये पथिके तरुच्छाया
आकाङ्क्षते इति चाथ. , आतपतापिता पथिका यथा गन्तुमत्तमा वृक्षच्छायायां
विश्रम्य विश्रम्य सुदीर्घकालेन गन्तव्यमध्वान यान्ति स्म, दिवसा अपि तथैव सुदीर्घ-
कालेन अतिक्रामन्ति, यैश्चिदिवसस्य सुदीर्घत्वादेवमुत्प्रेषा इति मन्तव्यम् ।

(ठ) निशाञ्च,—राशयः, काशित् विरहिष्यथेति ध्वनिः, चन्द्राशुना—चन्द्रकिरणेन,

पतिदुर्घसता ययु । एतस्मिन् समये चन्दनामुसिताङ्गी
 (छ) परिहिततनुवसना स्वगृहवातायनस्थिता समङ्गमञ्जरी
 केनापि चास्तेन सुहृदा सहितं भयं युवानं रतिप्राप्तये
 मञ्जरन्त नवीत्यत्र धरमिव ममन्ताधारनामानं राजपुरोहित
 सुत ददर्श । सोऽपि (ठ) कामलाकर इन्दोरिव मूर्त्तिसुपरि-
 स्थितां तां कास्तां दृष्ट्वा सान्द्रं कुमुदाधारतामभजत । तदा

श्लोचयेति वाच्यं यद्यप्ये इति भावः, पाशुराः—पाशवर्षाः, छावाः,
 —छावाव वाषां वाः, पञ्चन —चन्द्राग्रता—चन्द्राग्ररथेन चन्द्रोदयदग्नेनेति
 भावः, पाशुराः—पाशुवर्षाः, छावा —छावाव वाषां वाः, चण्डोरिव विरहिणी
 नामतिमलापञ्जलादि त भावः, जवा, —चन्द्राग्रवत्—चन्द्राग्ररथवत् पाशुरा छावा
 वाषां ता विरहसन्तानां पाशुरवत्त्वादिति भावः, चन्द्राग्रवाचुरच्छावा —चन्द्र
 विरहवाचुरच्छावाव. (विव । चन्द्रो०) याकाष्टेव,—गिरिकाशिकर्णं सुखमपः,
 —श्रीतिदावकः, मन्निवारण्येति भावः, जम तम् पञ्चन —याकाष्टेव—निहना
 निहनेन सुखं प्रददातीति तादृशं याकाष्टेवसुखमर्थ—मयाकाष्टेवसुखदावक
 मित्यत्र ईमन्त्, चाक्षत् क्षालयेति अणि । पतिदुर्घसताम्—पतिवीचताम्, एकम्
 —मन्निवारण्यम् पञ्चन—मरीचकाम्यं वाच्यमित्यत्र भावः ये मन्निवारण्यं जतोप
 जन्मलादीवमुपेति बोद्धव्यम् ।

(छ) परिहितं—विधानीकृतं तनु—तनु ("लावाभसुहृदा चयं मूर्त्तं वनं
 कर्म तनु इत्यन्तर) वत वया सा पारः इततनुवसना—परिहितप्रच्छ ता । चास्तेन—
 मन्निवारण्यं मन्निवारण्यं ("वाच इत्यन्तरित्यनु इत्यन्तर) । मन्—उभं सुन्दराकार
 यति विधाना
 से,—कामपद्मा प्रावये—कामाग्र रतिव प्रदे—गि पशुपुत्रकामादी
 भावः ।

(च) पति
 गच्छतः—पयावत्, सपत्नस्यविधात्रव इत्यर्थः, जवा —जमनावत्,
 —पतिवहितां च । समूह इत्यर्थः ("वाचरो निवहोपयिषाणवेष्टु चयते" इति

(छ) इत्यर्थः— वा प इन्दोरिव मूर्त्ते—चन्द्राग्र मूर्त्तित्वेन चन्द्र वाहाव
 (म) तीक्ष्णः । भावः । कास्तां—नाती (काका वायो विरहो) की

श्लोचयेति वाच्यं यद्यप्ये इति भावः, पाशुराः—पाशवर्षाः, छावाः,
 —छावाव वाषां वाः, पञ्चन —चन्द्राग्रता—चन्द्राग्ररथेन चन्द्रोदयदग्नेनेति
 भावः, पाशुराः—पाशुवर्षाः, छावा —छावाव वाषां वाः, चण्डोरिव विरहिणी
 नामतिमलापञ्जलादि त भावः, जवा, —चन्द्राग्रवत्—चन्द्राग्ररथवत् पाशुरा छावा
 वाषां ता विरहसन्तानां पाशुरवत्त्वादिति भावः, चन्द्राग्रवाचुरच्छावा —चन्द्र
 विरहवाचुरच्छावाव. (विव । चन्द्रो०) याकाष्टेव,—गिरिकाशिकर्णं सुखमपः,
 —श्रीतिदावकः, मन्निवारण्येति भावः, जम तम् पञ्चन —याकाष्टेव—निहना
 निहनेन सुखं प्रददातीति तादृशं याकाष्टेवसुखमर्थ—मयाकाष्टेवसुखदावक
 मित्यत्र ईमन्त्, चाक्षत् क्षालयेति अणि । पतिदुर्घसताम्—पतिवीचताम्, एकम्
 —मन्निवारण्यम् पञ्चन—मरीचकाम्यं वाच्यमित्यत्र भावः ये मन्निवारण्यं जतोप
 जन्मलादीवमुपेति बोद्धव्यम् ।

तयोः (ण) यूनीरन्योन्यात्रलोकनं स्मरस्य गुरोरनुज्ञया अचूर्णं
मनःसंवलनमभूत् । इत्य तां दृष्ट्वैव स कमलाकरः सद्यो
मदनाविष्टः सुहृदा तेन कथञ्चित् स्वं भवनमनीयत । सा
ज्ञानङ्गमञ्जरी तथैव मन्मथमोहिता सख्या सुखात् तन्नाम-
धामनी श्रुत्वा तथैव सह शनैः (त) वासकं विवेश । तत्र तं
कान्तं सञ्चिन्तयन्ती कामज्वरातुरा शयनीये केवलं लुठन्ती
किमपि नापश्यत् नाप्यशृणोत् ।

इत्थं गतेषु द्विलेषु दिनेषु सत्रपा सभया विरहेण क्लृप्तपाण्डुरा
(थ) दुष्प्रापप्रियसम्भोगनिरास्था नक्तमेकदा गवाक्षप्रेरित-
करेणेन्दुना आकृष्टेव सुप्ते परिजने निर्गत्य मरणनिश्चया

चन्द्रोदये कुमुदानां विकाशेन कुमुदाकराणामपि विकल्परत्नेन प्रतीयमानत्वात्
इति कुमुदसमूहाना विकाशनशीलत्वाटिति वा भावः, चन्द्र पश्यन् कुमुदाकरी
यथा मोदते, चन्द्रमूर्तिमिव अनङ्गमञ्जरी पश्यन् कमलाकरोऽपि तथा सुमुदे
इति निष्कर्षः ।

(ण) युवतो च युवा च तयोः यूनी,—तरुणयोः ["पुमान् स्त्रिया"
(१।२।६७ पा०) इति एकशेषः] । गुरोः,—गुरुरूपस्य इत्यर्थः । अचूर्णं—चूर्णं
विनाऽपि, मन संवलन—हृदयस्य सम्मेलकमित्यर्थः, न हि द्रवपदार्थादन्यत् किमपि
द्रव्यं चूर्णीभूतं विना परस्परं मिलितं भवति, अत्र तु कामस्य गुरुरूपस्य प्रभावेण
चूर्णं विनाऽपि परस्परमनसी सयोजनमिति अपूर्वप्रभावः खलु गुरुरिति भावः ।

(त) वास एव वासकं त वासक—वासकद्रव्यं (स्वार्थे कण्) ।

(थ) दुष्प्रापस्य—दुःखेन प्राप्तुमशक्यस्य, प्रियस्य—चित्तहर्तुः, सम्भोगी—
सम्भोगविषये, निरास्था—निरपेक्षा, निराशा इत्यर्थः, यथा,—निरास्था—यत्र-
विरहिता, दुष्प्रापत्वबुद्धौवेति भावः, दुष्प्रापप्रियसम्भोगनिरास्था—दुर्लभप्रियसमा-
गमनिराशा, प्रियसमागमं दुर्लभं मत्वा प्रतिग्रहविरहिता इत्यर्थो वा । गवाक्षेण—
वातायनमार्गेण, प्रेरितः,—चालितः, करः,—हस्त इव करः,—किरणो येन तेन
गवाक्षप्रेरितकरेण—वातायनपथप्रसृतकिरणेन (विष्णु० । बहुव्री०), अवाक्ये इति
'पदसामर्थ्यात् कर इव कर इति उपनितिसमासो षीडव्यः, यथा कश्चित्
कमपि करेणाकृष्य बहिर्निःसारयति, तथा इन्दुरपि करेणैव करेण अनङ्गलेखा-

स्वर्गद्वारानवापीं तरुतमवर्निनीमगात् । तत्र पित्रा कृत
प्रतिष्ठां कुमदेवतां चण्डीं समुपेत्य प्रथम्य स्तुत्वा च व्यजिज्ञपत्,
—“देवि ! अस्मिन् जन्मनि चेत् न मया कमलाकरः पतिः
प्राप्तः, तथा अन्यस्मिन् जन्मनि स मम पतिर्भूयात्” इति प्रार्थ्य
तस्या देव्या पुरतः अगोकपादपे स्त्रोत्तरोथीयं पात्रं विरचया-
माम । तावच्च तस्या सा आता सखी प्रबुध्य वासके तामदृष्ट्वा
(६) विन्यती देयात् तदुद्यागमगात्, तत्र चागत्य तां गत्वा
पात्रं योजयन्तीं दृष्ट्वा “मा मा” इत्युक्त्वा प्रधास्यैव तस्मास्तं
पात्रमच्छिनत् । साऽपि तां घृतपात्रां निजां सखीं प्राप्तां दृष्ट्वा
अतिदुःखिता भूमौ पपात ।

ततश्च मर्या तया समाश्राप्तिता घृष्टा च दुःखहेतुं
समुत्याय तामकथयत्—“सखि मानति ! दुःखं मे तस्मिन्
प्रियमङ्गमे पित्रादिपरतस्त्राया मे मरणात् परं सुखं नास्ति”
इति सुवाचा भृगमनङ्गराग्निज्वलिता (घ) नैराश्रयनिधयवती
मोहजगाम । “हा कष्ट ! अरस्य (न) शासनं तथा दुःखं च,
यथा इयमेतां दगां गीता” इति विस्रयन्ती सा मासती सखी
तां गीताम्बुपवनादिभिः गनैराश्रासयामास, चकार चास्या

मात्रं च विरचयत् इति तावद्यं ; अन्यविचयं विरचयतीति तावत्तन्मात्रं
तदवच्छिन्नतां अरचयित्वा यदाप्रियं इति चाश्रयः ।

(६) विन्यती—अन्वेषयती (वि + षट् प्रथ, चपित्तेति ङीप्) । पात्रं—
रम्बुम् । मा मा—म न् विवक्ष्य विवक्ष इति शिवः ।

(घ) नैराश्रय—प्रियसमायमे निराश्रयमेव निवृत्तः—निधियम् अस्ति
अस्या इति नैराश्रयनिधयवती—सन्निधयनिराश्रा वतीत्यर्थः (विच । षड्गी० ।
अस्त्वै मत्तम्) ।

(न) शासनम्—जात्रां समीपेण सद्यं तृप्ते सङ्घातान् दमेरव्य वाहीन्
दमेरुः (“शासनं रासदधीर्भां खेलाद्यामाश्रयतिष्ठ” इति शिविनी) । गीतम्
अस्ति इति शिवः, शासनवदनादिति भावः ।

तापोपशान्तये नलिनौदलैः शय्यां, ददौ हृदये तुहिनश्रीतलं
हारम् । ततः सा अनङ्गमञ्जरी लब्धसंज्ञा शनैः तां सखीम्
उद्वाष्या प्रोवाच,—“सखि ! हारादिभिः नाय मे अन्तर्दाहः
प्रशस्यति, यदि मां जीवितामिच्छसि, तदा सुयुक्त्या तेम
कान्तेन योजय” । एववादिनीं ता स्नेहाऽऽर्द्रा मालती
प्राव्रवीत्,—“सखि । प्रायेणाद्य निशा गता, तत् प्रातरिव इह
तं ते प्रियतमं (प) सङ्केतेन आनेष्यामि, तस्मादालम्ब्य धृति-
मधुना स्व निवेशन गच्छ” इत्युक्तवत्यै सख्यै साऽनङ्गमञ्जरी
तुष्टा कण्ठादाक्लृप्त्य हारं पारितोषिकं दत्तवती । “गच्छाव
इदानीं स्वगृह, ततः प्रातः कार्यसिद्धये गन्तव्य त्वया” इति
ता सखीसुपदिश्य सा स्वमावास प्राविशत् ।

अथ प्रातः सा मालतिका केनाप्यनुपलक्षिता तस्य कमला-
करस्य भवनं चिन्वती गत्वा तत्रोद्यानतरुमूले चन्दनार्द्रपद्मिनी-
दलशय्यायां स्थितम्, एकेन (फ) रहस्यविदा सुहृदा कदली-
दलबीजनैराश्वास्यमानं, कामाग्निना दन्दह्यमानं, तं कमलाकर-
मद्राचीत् । सा तु,—“मम सख्या विना एतस्य ईदृशी कामावस्था
स्यात्, न वा” इति वेदितुं प्रच्छन्ना (ब) विनिश्चयं तस्यै । तावत्

(प) सङ्केतेन—अभिसारेण, मनोगताथमृचकस्य भावविशेषस्य इङ्गितादिना
प्रकाशनेनेत्यर्थो वा । आलम्ब्य—आश्रय (आ + लवि + ल्यप्), धृति—धैर्यम् ।
निवेशन—भवनम् ।

(फ) रहस्य—गोपनीयम्, अनङ्गमञ्जरीदर्शनेन निज प्रच्छन्नमदनविकार-
विशेषमित्यर्थे (“रहस्या स्त्री नदीभेदे गोपनीयेऽभिधेयवत्” इति मेदिनी), वेत्ति
इति तेन रहस्यविदा—मन्त्रेण सखिना इत्यर्थे । कदलीदले,—रभापत्रे कृतानि,
बीजनानि—व्यजनसाध्यानि तै कदलीदलबीजनै,—रभापत्रकृतव्यजनानिलै
(शाकपा०) । दन्दह्यमानम्—प्रतिशयेन गह्रितं दन्त (दह + यङ् + लट् शानच्) ।

(ब) विनिश्चय—विशेषण निश्चय यथा तथा (क्रिया विष्०), वेदितुमित्यनेनान्वय,
निश्चरूपेण ज्ञातमित्यर्थः ।

सुहृत् स कमलाकरमवादीत्—“मित्त्र । अथमत्र मनोरमे
 उद्याने दत्तदृष्टिः (म) अन्त करण विनोदय, मा सुभं व्याकुलतां
 गम ” । तदाकर्ण्य स सुहृद तं जगाद,—“मम अनङ्गमङ्गार्या
 मनो हत, (म) तदिदं मदीये शरीरे एव नास्ति, कुतो विनोद
 यामि ? अरेषाहं शून्यहृदयो वाचतूणीकृतोऽस्मि, तत् यथा तां
 मनशोरीं प्राप्नोमि, तयोपायं विधत्स्व ” । इति तेनोक्ते सा भासती
 निशङ्का सम्प्रदृष्टा ससुपेत्य आकारं प्रदर्श्य तसुवाच,—
 (य) “सुभग ! अनङ्गमङ्गार्यां तवान्तिकं प्रहिताऽस्मि, निशृष्टाऽह
 ते सन्देहं व्रवीमि, क एव शिष्टधर्मः, यत् इठात् हृदयं
 प्रविश्य सुग्धाया मन सुपित्वा गम्यते ? चित्रमिदं तयाऽपि
 वामदृशा तया अमुना मनोहराय सुभ्यं देहीऽपि प्रापे सुह
 दातुमिष्यते । सा हि सस्तप्तान् दिवानिशं हृदि ध्वस्तितस्य
 कामाग्नेर्धूमानिष निष्वासान् विमुञ्चति, सुहृत्साक्षा

(म) अन्त करणम्—अन्तरिक्षं मन इत्यर्थः ।

(न) तदिदं—मन । शून्यहृदयः—शून्यमनः (“चित्तत्वं चित्तं हृदयं
 आत्मा हृदयानसं मन इत्यमरः) अनङ्गमङ्गार्यां हृदयहृत्वात् तत्र शून्यमन
 यन्तस्य वाचानां—अथावा पदसङ्गठानामिति भावः तूणीकृतः—तूणीरीकृतः,
 आचारीकृत इत्यर्थः, वाचतूणीकृतः,—इतूणीकृत (विष) पञ्चमः शून्यहृदयं
 मां विदनाशोचरहितं जला निजपञ्चसङ्गठानामिव अथावामाचारीकृतवानिष्यते,
 मामत्रयं वाचे पीडयतीति भावः ।

(य) सुभगः—आमिनोविनोदजः । प्रहिता—प्रेरिता (व + हि + क
 क्रियाऽटाप्) । निशृष्टा—प्रेरिता वशा—निशृष्टा—मन्वसा उमशोरीयं मङ्गलवाचने
 व्यापृता इत्यर्थः । सन्देहं—वाचिकम् । वामी—सुन्दरी इती—मैत्रे वलाः तया नामहृदा
 —वामशोचनवा वशा—वाम—वाम इती—मनस्यो अन्वसा तथा वाम
 हृदा—इत्यनेन कणितानहृदा (वामं धमे पुष्टि इति वामदेवे पञ्चोपरि । वस्य
 वतीतस्येवु त्रिषु पार्थां क्रियाम् इति मीरिनी) पञ्चव वामहृदा—विपरीतदर्शनवा
 विपरीतदृशः सन्नेदं वत् ६ अणु मनशोरी इती एव प्रापे सुहृद इत्यपि
 वामेच्छा, चित्तमपीदमीयः ।

(र) साञ्जना वाष्पविन्दवः वदनाभोजसौरभलुब्धा मधुकराः इव सम्पतन्ति, तत् यदीच्छसि, तदा उभयोः शिवं वदिम” । इति मालत्या तथोक्तः कमलाकरः प्रोवाच,—“भद्रे ! तवेय वाक् (ल) विधुरावस्था बद्धभावाच्च मे प्रियां वदन्ती भय करोति, आश्वासयति च । तदेका त्वमेवात्र गतिः, तत् यथोपायं कुरुष्व” । इति तेनोक्ते मालती प्रत्यवोचत्,—“अद्य तामनङ्गमञ्जरीं गुप्तं नक्तं स्वभवनोद्यानं प्रापयिष्यामि, त्व तत्र बाह्यतः तिष्ठेः, ततस्त्वां सुयुक्त्या तत्र प्रवेशयिष्यामि, इत्य युवयोः समागमो भविता” । इति कथयित्वा तं विप्रपुत्रमानन्द्य मालती कृतार्था गत्वा तामनङ्गमञ्जरीम् अभ्यनन्दयत् ।

अथाह्ला सह दिनपतौ (व) सन्ध्यानुरागिणि क्वापि गते वासवाशया स्वानने इन्दुतिलकेन प्रसाधिते, पद्माकर त्यक्त्वा श्रीरिदानीं मा प्राप्तेति हर्षात् उत्फुल्लवदने विशदे कुमुदाकरे

(र) साञ्जना,—कञ्जलमिश्राः, कञ्जलयुक्तत्वेन वाष्पविन्दूना कृष्णवर्णत्वात् तत्र मधुकरत्वोत्प्रेक्षा । शिव—मङ्गल, मङ्गलजनक वाक्यमित्यथ ।

(ल) विधुरावस्था—विकलदशा, कानसन्तापजामातदु खरुरीमवस्थामित्यर्थः, बद्धभावां—जाताभिप्रायाम्, अनुरक्तामित्यथ, मे—मह्यम् । भय करोति—कारयतीत्यर्थं (अन्तर्भूतखण्डनप्रयोगोऽयं), विधुरावस्थतया भय कारयति, बद्धभावतया च आश्वासयतीति क्लीडवानुसन्धेयः ।

(व) सन्ध्याम् अनु—लघ्वीकृत्य, रागः,—रक्तता अन्यास्तीति तस्मिन् सन्ध्यानुरागिणि—सन्ध्यायामरुणवर्णे, अथच, सन्ध्यानाशया कन्यायामनुरागवर्ति (अस्त्वर्थं इति), क्वापि गते—पदगते गते, अस्त गते इत्यथ, वासवाऽऽशया—पूर्वदिशा, इन्द्रव्य पूर्वदिशधिपतित्वात् । इन्दु—चन्द्र, तिलकमिव तेष इन्दुतिलकेन—तिलकवत् प्रतीयमानधन्वेषु, यथा काचित् तरुणी प्रसाधनकाले कपोलस्यट्टादिस्थाने तिलकादिकं रजयति, तथा वासवाया युवतिरपीति भावः । पद्माकर—पद्मनरी (र), पद्मनसु इति वा (“पाकरा निवरोप सन्ध्यान्धेरेणु कृष्ण” इति नादनी) । श्री,—शुक्ला, सत्या. पद्माश्रयत्वात्, पय च, श्री,—गोभा, इदानीम्

इसति, स कामी कामलाकरः प्रसाधिताङ्गः समुत्सुकः खैरं
 काम्नायास्तस्या गृहोद्यामधारि समुपागमत् । मासती च
 तामनङ्गमञ्जरीं कृच्छ्रात् (श) गमितवाचरां युक्त्या तत्
 गृहोद्याममानिनाय, आनीय तां चूतशाखिनां तलेषु
 समुपवेश्य निर्गत् तत्र त कामलाकरं प्रावेशयत् । स च प्रविश्य
 पान्य इव (प) पद्मौघघनपादपमध्यवर्तिनीं क्षायामिव
 तामनङ्गमञ्जरीमद्राधोत् । यावच्च स तामुपैति, तावत् सा हृद्भवे
 प्रधास्य कामाऽऽवेशयत्तद्वीङ्गा कण्ठे त सहसाऽग्रहीत् । “क्ष
 यासि ? तस्योऽसि मया मनसास्कारः” इत्याक्षपन्ती तत्क्षयं सा
 (स) अतिहर्षभरस्तब्धनि श्वासा पञ्चतामगात् पपात च महीपृष्ठे
 वातरुग्णा क्षतेषु, विचित्रं वत कामस्य विषम क्रमः । तत्

—पङ्कज, रामी इत्यत्र पङ्कजां दिवादिशामिनात् तत्र द्विती शीघ्रिति, रामी
 पुनः चन्द्रोदये कुमुदसमूहे विक्रितौ पद्मसमूहे च मुहिते चण्डो कामलाकरं तत्र
 कुमुदाकरभावात्तद्वीङ्गाग्रहीत् । खैरं—मन्दं मन्दम् ।

(श) मनियः—अतिवाञ्छित वासः,—विषयी यथा तां मनितवाचराम्
 —अतिकामादिवासां वैश्यावाचसात्तद्विषुतयेति भावः । चूतशाखिनाम्—चाम
 इत्याद्याम् ।

(प) पद्मौघेन—पद्मसमूहेन वतानां—साम्याणां निविकानामिथ्यदेः,
 निरन्तराक्षानामिति यावत् पादपानां—इत्याणां मध्यवर्तिनीं—मध्यस्थां पद्मौघ
 घनपादपमध्यवर्तिनीं—घनसद्विद्विष्टपद्मसमन्वितहृदयमध्यस्थिता (विष्णु । चतुर्थी),
 क्षायामिव—अनातपमिव सुशीतलामिति भावः, क्लेशः पविष् यथा सुशीतलां
 हृदयस्थानां हृदा व्यपति तथा कामलाकरोऽपि कामसन्नापहारिणो इत्यावासां
 तां वैश्यावत्यादनीं हृदा चतुष्पत् इत्यामय ।

(स) अतिहर्षभरिच—प्रवृत्तानन्दवेतिन शब्दः,—इत्यः, निःशयो यथा सा
 अतिहर्षभरस्तब्धनि श्वासा—अत्यान्दीहमनिच्छन्नासवेवा सतीत्यत्र । वातैत—प्रवच
 वातुना इत्या—मथा वातरुग्णा—वातुना मथा (विष्णु । इवा तस्यु) क्षतेषु—
 क्षातेषु । वत—विदायकमन्ववत् । वताः,—वाक्त्राणं प्रक्षिप्तां (“समपाठकमि
 शतो वसे वाक्त्रमथैपि च इति मीदिनी) ।

अशनिपातमुग्रं दृष्ट्वा स कमलाकरः सद्यः,—“हा ! हा ! किमेतत् !” इत्युक्त्वा मूर्च्छितो निपपात । क्षणेन च लब्धः सन्नस्ता प्रियामङ्गमारोप्य आलिङ्गन् परिचुम्बन् बहु विलपञ्च तथा दुःखातिभारेण प्रसङ्ग न्यपीड्यत, यथा तस्यापि तदा हृदयमस्फुटत् । अथ तौ तथा (ह) क्षीणौ दृष्ट्वा रजनी क्रियाभिया च क्षीणेवाभवत् ।

अथ प्रातरुद्यानपालेभ्यस्तं वृत्तान्तं ज्ञात्वा तयोर्वन्भुजनः (क) त्रपाऽऽश्चर्य्यदुःखमोहाऽऽकुलः तत्राऽऽगात्, कर्त्तव्यमूढश्च चिरमवाङ्मुखः समभवच्च । हा ! कष्टं (ख) कुयोषितः कुलखलीकारहेतवः । तस्मिन्नावसरे तस्याः पतिः मणिवर्मा अनङ्गमञ्जर्या सोत्कण्ठः ताम्बलिमितः पितृगृहात् समाययौ । स श्वाशुरं गृहं प्राप्य तं व्यापारमवेक्ष्य च वाष्पान्धलोचनो (ग) ध्यायन् तदेवोद्यानमागत्य भार्यां तामन्यसहितामपि गतासुं दृष्ट्वा शोकाग्निज्वलिताङ्गः सद्यः प्राणान् विजहौ ।

ततः सर्वस्मिन् जने कोलाहलाऽऽकुले क्रन्दति ज्ञातवृत्तान्ताः सर्वे पौरास्तत्र समाययुः । अथ अनङ्गमञ्जर्याः पित्वा पूर्वं प्रतिष्ठापिता सन्निहिता देवी चण्डी निजैः

(ह) क्षीणौ—विशोर्णौ, मृतौ इति यावत् । क्रिया—लज्जया । क्षीणव—क्षयं गतेव, रात्रिरवसितेति भावः ।

(क) त्रपा—लज्जा, लोकावादनितेति भावः, आश्चर्य्य—कथमोद्दगघटन घटितमिति विस्मय इत्यर्थः, दुःखमोहौ—तद्वियोगजनितौ इति भावः, ते तैः आकुलः,—आकुलः त्रपाऽऽश्चर्य्यदुःखमोहाकुलः,—लज्जाविस्मयादिभिराक्रान्तः समित्यर्थः । अवाङ्मुखः,—अधोमुखः ।

(ख) कुयोषितः,—दुश्चरिचाः स्त्रियः, कुलस्य—वशस्य, खलीकारे—अपकृतौ, अपवादेविषयीकरणे इत्यर्थः, हेतवः,—कारणानि कुलखलीकारहेतवः,—वशकलङ्कारणानि ।

(ग) ध्यायन्—चिन्तयन् (ध्ये + लटः शब्द) । गतासु—मृतासु ।

(घ) गणैः सक्तपैः विघ्नताऽभूत् —“मात । त्वदाकारप्रतिष्ठा पयिताऽयमर्थदत्तः सदैव ते भक्तो बभूव । तदस्य अस्मिन् दुःखे देयां वितरतु भगवती” इति । एतत् गणैः श्रुत्वा (ङ) शरण्या सा शङ्करो,—“शान्तानङ्गास्त्रयोऽपि एते जीवन्तु” इति समादिशत् । तत्र सर्वेऽपि सुप्तप्रबुद्धा इव अथात् तत्पसादात् जीवन्तो गतमन्मथा समुत्सस्युः । ततो दृष्ट्वा तदप्यापारं शान्त्ये तत्रत्ये सर्वस्मिन् जने, कर्मसाकारः सन्नाऽवनतमुखः स्नग्दं प्रायात् । अर्थदत्तोऽपि तां (च) श्रुत्वा सुतामङ्गमश्चरीं भक्तुसहिता मादाय सोऽस्वर्गं गृहं प्रविवेश” ।

इति कथा कथयित्वा तस्यां रात्रौ पयि स वेतासः तं (ङ) शौचीपतिमगदत्,—“राजन् । कस्यैतेषु अतुरागमरूपे मोहातिरेकः ? जानस्य न चेत् वदसि, तदा स पूर्वोक्त एव शापः स्मरणीयः” । तदाकर्ण्य राजा तं प्रत्युवाच,—“योगेश्वर । एतेषु मण्डितवर्मा एवातिमूढः, यो हि भार्यामन्यपुरुषाऽऽसक्तः सृतां दृष्ट्वैव कोपकासे (ज) प्रत्युत रक्तः श्रुत्वा प्राधानसुधत्” ।

१ (घ) गणैः,—डाबिनीबोदिनीयवः, वरा—वर्षे—प्रमथे, त्रिवातपरमेक्षे रित्यर्थः (“मथ प्रमथसङ्गोत्ते अथार्थेऽप्रमेक्षो इति मेदिनी) ।

(ङ) शरण्या—शरणागतपरा। शान्त—निश्चिन्त। अङ्ग—काम-
शैवां ते शान्तानङ्गा—प्रशान्तकामसन्तापाः (विश्व । चतुर्विंशति) ।

(च) श्रुत्वा—अस्मिन् [श्रु+क “तुदविदीन्दनाम्—” (परा३६ पा)
इति निष्ठा तत्र वैश्वस्यिक गङ्गाप्रायः ताम्] ।

(ङ) शौची—शरणी (“वरा पतिषी वरणि शौची वा शान्तनी चितिः”
इत्यमरः) तस्याः पतिं शौचीपतिं—राजानम् । अतुरागिण—पासङ्गा ईदृशा
मरुत् तस्मिन् अतुरागमरुते—पासङ्गिईदृशकाली (३६ तस्यु) मोहः,—अविद्या
अविशेषिता इति भावतु, तत्र अतिरेकः—आविर्भाव मोहातिरेकः,—भीष
मानव्याम् ।

(ज) प्रबुध—वैपरीत्येन, शौचीपतिमस्यै शौचमङ्गला इत्यर्थे (चम् ०)

इति निगदितवतस्तस्य नृपतेः स्कन्धात् स वेतालः सहसा स्व
निलय प्रतस्थे । राजाऽपि भूयस्तथैव छतप्रयत्नस्तमन्वधावत् ।

अथ द्वाविंशकथा ।

अथ राजा तमेव शिशपातरुं गत्वा तच्च वेतालमादाय
स्कन्धे आरोप्य च गन्तव्यभूमिमभिप्रतस्थे । तच्च प्रस्थितं
पथि, पुनः वेतालः प्राक्रमत वक्तुं,—“राजन् ! (क) साधु,
सुसत्त्वस्त्व, तदपूर्वामिसामपरा कथा कथयामि, श्रूयताम्,—

अस्ति कुसुमपुरं नाम नगरम् । तत्राऽऽसीत् धरणीवराहो
नाम भूपतिः । तस्य (ख) ब्राह्मणभूयिष्ठे राज्ये ब्रह्मस्थला-
भिधोऽग्रहारोऽभवत् । तत्र विष्णुस्वामी नाम कौऽपि द्विजः
प्रतिवसति स्म, तस्य (ग) हविर्भुज इव स्वाहा नाम भार्याऽभूत् ।
तस्या तस्य चत्वारः सुता जज्ञिरे । ते च कालक्रमेण पितरि

रक्त,—अनुरक्त (“रक्तोऽनुरक्ते नील्वादिर्राजते लोहिते त्रिषु” इति मेदिनी),
शुचा—शोकेन ।

(क) साधु—शोभनम्, इति प्रथमावादीऽयम् । सुसत्त्वः,—उत्तमसत्त्वः,
सद्दानित्यर्थः ।

(ख) ब्राह्मणा भूयिष्ठ—बाहुल्येन यत्र तन्मिन् ब्राह्मणभूयिष्ठे—विप्रबहुले
(विष्णु० । बहुव्री०) ।

(ग) हविः,—वृत्त साम्नाय वा, हवनोद्यद्भवन्मित्यर्थः (“हविर्होतव्य-
मात्रे च सर्पिष्यपि नपुंसकम्” इति मेदिनी), सुर्गात्—आस्वादयति इति तस्य
हविर्भुज,—अग्ने, स्वाहा नाम—अग्नेर्व्यथा स्वाहा नाम भार्या अस्ति, तथा विष्णु-
स्वामिनोऽपि स्वाहा नाम भार्या आसीत् इत्यर्थः ।

स्वर्गते प्रातिभिर्घृतसर्वस्वा (घ) मिथो मन्त्रयाञ्चक्षुः,—“इह
अस्माकं गतिर्नाम्नैः, तदन्वयं ययं ब्रजाम्” इति मन्त्रयित्वा
यज्ञस्यन्नाभिधे प्राप्तिं मातामहाऽऽवाचं बहुभिर्दिनेरगमन्, तत्र
मातामहानावात् मातुसे सुसत्कृता स्नाध्यायतत्परास्तासु ।

कामाक्षमेव ते (ङ) अकिञ्चना भोजनाच्छादमादिषु तेषां
मातुन्मानामयज्ञाभाजनतां जग्मुः । तत (च) स्वजनजीभावमानिम
हतात्मनां तेषां ज्येष्ठं रहसि तानब्रवीत्,—“भ्रातरः । किं
क्रियते ? सर्वे विधिकृतमवधारयत, पुरुषस्येह कस्यचित् क्वचित्
किमपि कर्तुं न शक्यम् । अहं हि उद्देगेन भ्राम्यन् कामनं
प्राप्तं अथ (छ) विपन्नस्थितं सस्त्राङ्गं पुरुषं भुवि पद्माक्षम्,
अविन्तयश्च तां गतिं स्पृहयन्,—‘अयं हि धन्यः, यं दुःखभारं
विसृज्य स्थितः’ इति सञ्चिन्त्य तत्कारणं मरणनिययं कृत्वा
वृक्षायन्मन्त्रिणा पाशेन पात्मानमुदस्तम्बयन्, यावच्च विसंश्लेष्य

(ब) निवृत्तः,—परम्परम् । इति—उपायः । सुधाकृता,—अतिमृगीनाकृताः,
साध्यावतत्परा—वेदाश्चरनभिरता इत्यर्थः ।

(ङ) नासि किञ्चन—किमपि देवांसे अकिञ्चना,—निर्भना शीघ्रता
च्छादनादिषु—अव्ययजादिषु ।

(च) स्वजनसिन—आत्मीयजनसहितेन । इतः—इतिइतः, अथ इत्यर्थं
(“मनीषता इतिइत मतिवद इतश्च स” इत्यमरः) आम्ना—इति श्लेषनिमित्ते,
मनीषा (“आम्ना पुञि अनादि च प्रब्रजनशीर्षि । इतानपि मनीषायां
अरीरव्यञ्जोरपि” इति मीदिनी) देवा देवा इतात्मना—विसृज्यवर्षायां
अप्रमाणसारां वा । विचिन्तयत्—देवकृतम्, अस्याकमिदमनामयमिति श्रवः ।
पुरुषस्य—पुरुषस्य [“इत्याना अतरि वा” (२।३।३१ पा०) इति अर्षदि
वृत्तौ] ।

(छ) विपन्नस्थितं—अवनिम्बनः, अस्त्राङ्गं—अश्वितारवर्षं विप्रचित
कृत्वापादादिनिमित्तम् । इति—इत्तां शत्रुनिति वापत्, स्पृहयन्—अभिचयन्
(स्पृह + चिच + इट) । उदस्तम्बयन्—ऊर्ध्वमशीलकम्, उदस्तप्रान्तम्बेः (उदत् +

मे असवो न निर्यान्ति, तावत् त्रुटितपाशोऽह महीतले पतितोऽस्मि, लभ्यसंज्ञय केनापि कृपालुना पुंसा तत्क्षण-मागतेन पटमारुतैराशास्यमानमपश्यम् । ततः स मामब्रवीत्,—‘सखे ! कथय, विद्वानपि (ज) क प्रति एव खिद्यसे ? सुकृती सुखमाप्नोति, दुष्कृती दुष्कृतादेव दुःखमाप्नोति, नान्यतः । दुःखात् यदि तवेदृशः समुद्योगः, तत् सुकृत समाचर, आत्मघातेन कथं (भ्र) नारकदुःखमभिवाञ्छसि ?’ इत्युक्त्वा मां समाशास्य स पुमान् कापि गतः । अहञ्च तादृशं मरणोद्यमं त्यक्त्वा इहाऽऽगतः । तदेवं विधौ अनिच्छति मरण-मपि न लभ्यते ; इदानीं तपसा तीर्थे तनुं दाहयामि, येन पुनरहं निर्धनतादु खभागी न स्याम्” ।

इत्युक्तवन्तं तं ज्येष्ठं कनिष्ठाः प्राब्रुवन्,—“आर्य्य ! अर्थर्विना कथं प्राज्ञोऽपि दुःखेन बाध्यते ? किं न ज्ञायते, यदर्थानां (ज) शरद्वभ्रचला गतिः, आहृत्य रक्ष्यमाणाऽपि यत्नेन अन्त-विरसा असन्मैत्री च वेश्या श्रौथ कस्य कदा स्थिरा ? तत्

लभि + णिच् + लङ्-प्रम्) । असवः,—प्राणा । त्रुटितपाश,—क्षिप्ररञ्जुः, बन्धन-रञ्जु, क्षित्वा इत्यर्थः (विष्णु० । बहुव्री०) । पटोल्या मारुता. तै. पटमारुतै,—वस्त्राद्यलसद्यालनवीः वायुभि (शाकपा०), आशास्यमान—सान्त्वयमानम् (षा + शस + णिच् + कम्प्रणि सट. शानच्), आत्मानमिति शेष ।

(ज) क प्रति—किमुद्दिश्य इत्यर्थे, खिद्यसे—क्षिद्यसे (खिद्य + लट्-से) । दुष्कृती—पापी ।

(भ्र) नारक—नरकसम्बन्धि, दुःख नारकदुःख—नरकभोगयातनाम्, “असूर्या नाम ते लोका अस्मेन तमसाऽऽवृता । तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्मइजो जनाः” ॥ इतीशोपनिषदचनात् आत्मघातिनो नरकभोगस्यावश्य-म्भादित्वा बोध्यम् ।

(ज) शरद्वभ्रचला—शरत्कालिकसेचवत्, चला—चञ्चला, अचिरस्थायिनोत्यर्थः, शरद्वभ्रचला—शरदीयसेचवत् चणस्थायिनोत्यर्थः । आहृत्य—समुपाज्जं (षा + ह

उद्योगिना मनस्त्रिमास गुण्य कोऽपि उपार्जनीय, येन दृष्टात्
ब्रह्म धर्म्यहरिणं सुखमानीयते* । इति भ्रातृभिरुक्तो ज्येष्ठः
तत्रात् वैर्म्यमवक्तव्यं उवाच,—“कीं गुणस्तादृक् धर्मनीयो
भवेत् ?” इति । तत सर्वे ते विचिन्त्य परस्परं वदन्ति स्म,
—“पृथ्वी (ट) विचिन्त्य किमपि विज्ञानं वयं गिञ्चामहे* ।
एवं निचिन्त्य सर्वे (ठ) समागमि सङ्घेतस्थानमुक्त्वा एकैक्यं ते
चत्वारो भ्रातरश्चतस्रो दिग् प्रययुः ।

अथ गच्छति काले सर्वे सङ्घेतनिकेतने मिनिता,—“केन
किं सिञ्चितम् ?” इति अन्योन्यमपृच्छन् । अथैषामेकोऽग्रवीत्
—“मया ईदृक् विज्ञानं गिञ्चित, येन (ङ) अस्मिन्काले
प्राप्य यस्य कस्यचिदपि प्राप्तिनं तस्मिन् तदुचितानि मांसानि
उत्पादयामि* । एतदाकर्ण्य तेषु द्वितीयोऽवदत्,—“अहं तथा

+स्यम्) । अने—परिचामे विरसा—दुःखदात्रिणी चत्वार—अने—परिचामि
चतुर्मासो इत्यत्र, विरसा—विगतसदा चतुर्विरसा—परिचामि धीराचारिणी
(विच । ०मी तस्य), अहति—अवापी नोचरमे इति यावत् मेवो—निवृत्ता
अनुदात्त इत्यत्र यत्नः सा चतुर्वी—नोचरुदवाःअनुदात्ता । विरसा—अचत्तना,
एवमुदवाःअनुदात्ता इति भावः विरसा उच्यते अत्रापि एकस्मिन् पुत्रे विर तिष्ठतीति
न इत्यने इत्याशयः । गुणः,—विद्याप्रोक्षादिवत्त्वप्रापदको भावविशेषः, एतुश्च
(“गुणो भोव्यान्वृत्तानि उपादी नृद इत्यर्थः । त्वादि प्रोक्षादिवत्त्वादिनाभ्यासा
इति मीदिनी) । अथ —अत्र हरिण इव च चर्चहरिणः,—हरिणादि
द्वो अत्र (अथ । उपनिषत्सु) गुणम्—अनेत्रेण ।

(ट) विचिन्त्य—अनुदभावा (वि+चि+स्यप् इत्यत्र चिति—” (१११०१
पा) इति गुणः) ।

(ठ) समागमि—ब्रह्माह्वय परस्परमेतन्मे इत्यर्थे सङ्घेतस्थानं—निर्होरेण
स्थानविशेषनिश्चयः, इत्यत्र सर्वे चतुर्विध्यामे सदृशता प्रतिपत्तः, य चरे
चादतिच्यति स चत्वारु वतोऽस्य ज्ञानानि इत्येवंपरं निवृत्तनिश्चयमिति यावत् ।

(ङ) अस्मिन्कालम्—अस्मिन्कालम् । तस्मिन्—अस्मिन्काले तदुचितानि—
अत्र अन्वेषिक तस्यन्वेषादीनोचर ।

विज्ञानमग्निने, यथा सञ्जातमासे अस्थिशकले तत्प्राणिसम्भव-
लोमानि त्वचश्च जनयितुं पारयामि” । तृतीयोऽवदत्,—“मया
ईदृशं विज्ञानमधिगत, येन (ढ) जातत्वज्ञासलोमनि प्राण्य-
वयवान् चक्षुरादीन् स्रष्टुं जाने” । चतुर्थोऽवादीत्,—“अहम्
उत्पन्नावयवं प्राणैर्युक्तं कर्तुं शक्नोमि” । एव ते परस्परमुक्त्वा
विज्ञानपरीक्षणाय चत्वारोऽपि अस्थिश्वण्डमानेतुमटवीं ययुः ।
विधिवशाच्च ते तत्र सिद्धस्य अस्थिश्वण्डं प्रापुः, जगद्भुञ्जन् अवि-
ज्ञातविशेषास्तदेव । एकस्तत्सन्वितैर्मामैस्तदस्थिश्वण्डमयोज-
यत् । द्वितीयस्तस्य त्वचो लोमानि च उदपादयत् । तृतीयोऽपि
समग्रैरिन्द्रियैस्तदपूरयत् । चतुर्थस्तु यदा तस्य सिद्धोभूतस्य
जीवितमदात्, तदा (ण) उद्भूतसटाभारोऽतिभयङ्करः दंष्ट्राकराल-
वदनः खरनखाङ्गुशः सिंहः समुत्तस्थी । स च स्त्रीत्पादकान्
तान् चतुरोऽपि समुत्थाय अवधीत्, प्राविचञ्च सद्योऽरण्यम् ।

एव ते द्विजपुत्राः सिंहनिर्माणदोषात् सर्व एव विनाशं
गताः । दुष्टं जन्तुमुत्थाप्य कस्य वा सुखं भवेत् ? इत्य प्रति-
कूले विधौ यत्नेनोपार्जितो गुणः न सम्पत्तये, प्रत्युत विपत्तये
एव भवति । (त) मूले दैवे अविज्ञते प्रज्ञानवारिणा सिक्तः
पौरुषपादपः नयाऽऽनूत्वालः प्रायः फलति” ।

(ढ) जातानि त्वज्ञासलोमानि यत्र तादृशं जातत्वज्ञासलोमानि—उत्पन्न-
चक्षुःपिशितलोमनि (विष्णु० । बृहद्गी०), प्राणिनि इति शेष ।

(ण) उद्भूत,—उत्पन्न, सटाभार,—केसरसमूह. (“सटा जटाकेसरयो.”
इति मेदिनी) यस्य सः उद्भूतसटाभारः,—सञ्जातकेसरराशिः (विष्णु० । बृहद्गी०) ।
खरा,—तीक्ष्णा, नखाः अङ्गुशाः,—अस्त्रविशेषा इव यस्य सः खरनखाङ्गुशः,—
अङ्गुशाकारतीक्ष्णखर. (विष्णु० । बृहद्गी०) ।

(त) मूले—मूलब्रह्मणे, काव्यसिद्धौ प्रधानकारणे इति यावत् । अविज्ञते—
प्रगुणीभूते, अनुकूले इति यावत्, प्रज्ञान—प्रकृतज्ञान, वारि इव तेन प्रज्ञानवारिणा
—विशिष्टज्ञानरूपजलेन । पौरुष—पुरुषकर्म प्रयत्नादिक, पादपः,—वृक्ष इव

अश्रूयत । (च) तस्माद्य पुनः क्वचित् प्रदेशे यज्ञस्य ह्यमिषामो बहुद्विजः कथिदपहारः नृपेण प्रतिष्ठापितः । तत्र कश्चित् वेदपारगो महाधर्मो (छ) अग्निहोत्री पूजितातिथिदेवः यज्ञसोमो माम् ब्राह्मण्यं समवाप्सीत् । तस्य वार्षिके अनुकूपायां भार्यायाम् एक एव सुतः समुदपद्यत । स च बालः पितुः प्रयत्नात् दिने दिने वर्षमाम् शुभसञ्चयुतः देवसोम इति पित्वा कृतनामधेयः पित्रीरतिस्त्रेहपात्रतामगात् ।

अथ प्राप्ते षोडशे वर्षे स बालकः विद्याविनयादिभिः रावर्षितसमस्तजनः सहसा ज्वरेणाऽऽक्रान्तः पञ्चतामवाप । ततः परासु सं हृष्टा समाश्लिष्य च "हा हा" इति रुदन् यज्ञसोम भार्याया सहितः स्त्रेहात् दाहाय न जहौ । "अह्यन् । (ज) गन्धर्वमगरस्त्रेव संसृरस्य गतिं परावरत्रोऽपि किं न वेत्सि ? । ये हि राजानः (झ) अमरगन्ध्या अग्निन् भूक्तोके

(च) राजा,—सोमावस्था । बहुव विना,—ब्राह्मणा बल तादृशः बहुद्विजः,—कनेचक्राद्यवाचिहित इत्यर्थः ।

(छ) अश्रूय इति अश्रूयति—मन्त्रकथनप्रवृत्त्यापनपूर्वकं तद्देशेऽवधीन तदस्य अश्रूयति अश्रूयतीति—अश्रूयतिपूर्वकं प्रातराश्रूयति अश्रूयति अश्रूयतीति—अश्रूयति+मन्त्रे इति । समवाप्सीत्—समवाचित (सम्+वप्+सुञ्-इ) ।

(ज) गन्धर्वमगरस्त्रेव—गन्धर्वपुरस्त्रेव, अश्रूयतिनाय गन्धर्विण्डामस्य मन्त्राचारस्य नीचपीतादिनेव अश्रूयतिनेव अश्रूयतिनेव, अश्रूयति अश्रूयतिनाश्रूयतिनाय, अश्रूयति—गन्धर्वमगरस्त्रेव—गन्धर्वमगरस्त्रेव भाषातदस्य इन्द्राचारस्यार्थः । परं—नेहम् अश्रूयति—निष्कटं आगतीति तद्यथाश्रूयति परावरत्रोऽपि—इह अश्रूयति किं चारं किमश्रूयति किं किं च आश्रूयति ।

(झ) आग्नाय अमरान् मन्त्रान् ये ते अमरगन्ध्या—निजाम् ईश्वरम् अमरगन्ध्याम् मन्त्रमाणा [अमर+मन्+ "आग्नायानि यज" (१।३।२२ पा०) इति अमरः अश्रूयतिनाय सुम् (१।३।२० पा०) इति अश्रूयति अश्रूयति परं

व्यलसन्, तेऽपि एकैकशः श्मशानेषु रुदत्प्रेतानुयायिपूर्णेपु
चिताधिरूढाः क्रव्यात्कृशानुना दग्धाः, शिवाभिय कालेन
कवलीकृताः, कैश्चिदपि न रोडुं शकिताः, का कथा अन्येषाम् ?
हे विद्वन् । तदेतं प्रेतमाश्रित्य किं करोषि ? वद” । इत्येवं
वृद्धा बन्धवः मिलितास्तं प्राबोधयन् । ततः कथञ्चित् तेन
मुक्तं तं सुतं शिविकामारोप्य ते बान्धवाः कोलाहलसमाकुलाः
श्मशानं निन्द्युः ।

अत्रान्तरे तत्र श्मशाने कोऽपि तापमः (ज) पाशुपतव्रती,
मठिकायां कृतनिवासः, वयसा तपसा चातिभूयसा कृशा तनुं
विभ्राणः, भङ्गभीत्येव शिराभिः परिवेष्टितः, विद्युत्पिशङ्गजटः,
द्वितीयो महेश्वर इव प्रतिवमति स्म । तस्मिंश्च काले म

अमरशब्दात् मुम् “दिवादिभ्य ञ्जन्” (३।१।६६ पा०) इति श्रिति प्रत्यये परे
दैवादिकात् मनघातोः ञ्जन्] । व्यलसन्—व्यराजन् (वि + लस + लङ्-चन्) ।
रुदन्ति,—क्रन्दन्ति, प्रेतानुयायिभिः,—मृतानां राज्ञाम् अनुगामिभिः, मृतानां
स्वजनवर्गेरित्यर्थं, पूर्णेषु—व्याप्तेषु रुदत्प्रेतानुयायिपूर्णेषु—मृतस्य रोदनपराधणाखीय-
समूहपूर्णेषु (विण० । ३या तत्पु०) । क्रव्यात्—मांसाशो, शवमासभक्षक इति यावत्
("क्रव्यात् मासागिरक्षसी" इति शाश्वत), य कृशान्,—अग्नि तेन क्रव्यात्कृशानुना
—आमिषसोऽपानलेन, देहस्य विलीपसाधनात् अशो मांसाशिलीपचार,
"क्रव्यादो मृतभक्षणे" इत्यग्निनामभेदे श्रवणात् योऽव्ययः । शिवाभिः,—शृगालैः,
चकारीऽत्र भिन्नक्रमे, अथवा दाहसकृत्वा श्मशाने निक्षिपति चेदित्यर्थ । शकिता,
—समर्था इत्यर्थः (शक् + क्त), का कथा अन्येषाम् ?—अमरम्यान्वा राजानीऽपि
मृत्युवश गता, इतरेषामल्पप्राणानामघ्नाक मृत्युसम्बन्धे कः सन्देहः ? अवश्यमेव
यातव्य काले पूर्णं इति भाव ।

(ज) पाशुपतव्रत—शिवाच्चनासम्बन्धिनिश्चय अस्य अस्तीति पाशुपतव्रती—
शैबनिश्चयवानित्यर्थं (मत्वर्थे इतिः) । भङ्गभीत्येव—अतीव कृशतनुत्वात् भङ्गभयेनेवे-
त्यर्थं, शिराभिः परिवेष्टितः,—शिरासमूहद्वारा परिवेष्टित, यथा किमपि द्रव्य भग्नान्दुख
कोऽपि रज्ज्वादिभिः आविष्ट्य स्थापयति तद्वदित्यर्थः ।

तापसं तं जनकोन्माह्वयं श्रुत्वा (ठ) हृत्तोपान्नाभ्रहृदित मिच्छा
फलधरमन्तिकयन्तिर्न शिष्यं जगाद,—“वयस ! कथमयं जन्म
कोन्माह्वयं श्रूयते गत्वा वद्विर्विघ्नाय मत्स्वरमागच्छ, कुतो
ऽयमश्रुतपूर्वं तुमुलो रवः ?” । इति तेन गुरुणोक्तं स शिष्यस्तं
प्रत्युवाच,—“नाहं यामि, त्वं स्वयमेव याद्वि, मे मिच्छासमयी-
ऽतिक्रामति” । तदाकर्ण्य स गुरुरब्रवीत्,—“धिक् मूर्ख !
(ठ) उदरभरे ! अन्नं अहंमहरे याते का तव भिक्षावेच्छा ?” ।
श्रुत्वाैव क्रुद्धः स कुशियस्तं तापसं प्रत्यवदत्—“धिक्
जराजीर्ण ! नाहं ते शिष्यः, त्वञ्च मे न गुरुः, अहमभ्यस्त
यास्मामि, त्वं स्वयम् इदं (उ) पात्रं वद” इत्युक्त्वा स क्रुद्धः
अग्रे दण्डकुञ्जिकां त्यक्त्वा समुत्थाय प्रायात् ।

(ठ) इति—अद्वैतस्य उपान्नाभ्रहृदितं—निष्ठापुत्रभावेन हृदितं—वद्विर्न परित-
पुटतिरेत्यर्थः, हृत्तोपान्नाभ्रहृदितं—उदरनिष्ठापुत्रभावावधीवद्विर्नित्यम्, अद्विर्नोर्न
परकुञ्जाभिरवधेति भावः (विष्णु १ । १५० तत्पु) ।

(उ) उदरभरे—आदरनामपूरणव्यापारः, ओदरिच इति वाच्यत्वं [“वद्वि-
वद्विराज्ज्वरिच” (१।१।२६ पा) इति रूपस्य चूचके “यात् कुञ्जिचिः ।
आन्नापु पात्रोदरकुञ्जिचि इति पितृ । अोरवाचरभ्रहृदरभ्रवधोरा इति सुरादिः”
इति मतस्तुद्धुञ्जि ओदुश्रीकारिच “अप्रतिषिद्धं परमव्यक्तमसत्तमेव” इति आन्नात्
उदरभरिचि इति परं समर्थितं तेन उदर + च + इत् सुमात्रस्य अजो निपात्यते इति
शेषम् । “अनुक्तस्तुद्धुञ्जिवाचरभ्रहृदः । कुञ्जिचिः । उदरभरिच” इति
आन्निष्ठाकारच] । याते—वते (या + च्च तच्चम्) ।

(उ) पात्रं—निष्ठापवाचरम् । दण्डकुञ्जिका—दण्डा—प्रवासा दण्डे—
सगुणे इति वा अन्वया इति ईदम् (“दण्डोऽनी सगुणे पुमान् । अहमदी-
प्रवासे—” इति मीदनी) वा कुञ्जिका—दशमीमूर्तिमेव वा दण्डकुञ्जिका—
प्रवासेदशमीमूर्ति सगुणसंपर्कमूर्ति वा दण्डकुञ्जिकाम् इत्यत्र “दण्डकुञ्जिकाम्”
इति पाठः अथनपि उदरभरिचं पूर्वोक्तपाठस्य प्रवृत्तभावात्, दण्डा—प्रवासात्,
दण्डे—अहमिती प्रीतिसे दण्डविर्मिसे इत्यर्थो वा कुञ्जिका—कुञ्जिका
“वापि” इति प्रसिद्धः उदरभरिचिमेव इति वाच्यत्वं, वा दण्डकुञ्जिका—दण्ड-

ततः स तापसः विहसन् तस्मात् मठात् निर्गत्य तत्रागात्, यत्र टाह्यार्थं स मृतो (ट) द्विजार्भकः समानीतः। त (ण) जनतया शोच्यमानाययौवनं दृष्ट्वा जराऽर्दितः स योगी तद्देहं प्रवेष्टुं मतिमकरोत्; ततः एकान्ते गत्वा मुक्तकण्ठ प्ररुद्य च यथोचितैरङ्गहारैर्ननर्त्त। ततः क्षणेन स तपस्वी पुनः यौवन-सुखम् (त) अनुबुभूषुः योगात् स्वां जीर्णां तनुं विहाय तत् द्विज-पुत्रकलेवरं प्राविशत्। क्षणे च तस्मिन् स द्विजयुवा रचितायां चितायां सहसा लब्धजीवः समुत्तस्थौ। तदवलोक्य बन्धुवर्गस्य सर्वस्य,—“दिष्ट्याऽय बालको जीवति जीवति” इति सहर्ष-निनादः समुदचरत्।

अथ विप्रपुत्रशरीरान्तःस्थः स योगेश्वरः तान् बन्धूनब्रवीत्,—“लोकान्तरगतस्य मम (थ) शर्वेण जीवितं दत्त्वा ‘महापाशुपतव्रत त्वया धार्यम्’ इति समादिष्टम्। अधुनैव मया एकान्ते गत्वा तद्व्रतं ग्राह्यं, नो चेत् मे जीवितं

सलप्रा कुक्षिकां, यद्वा,—दृष्ट्वा—यष्टिसूत्रपा, कुक्षिका—वशशाखा, ब्रह्मचारिधार्या इति भाव, तां दण्डकुक्षिकां—वशयष्टिमित्यर्थः।

(ट) द्विजार्भकः.—ब्राह्मणकुमार इति यावत्।

(ण) जनतया—जन्मसमूहेन [जन + “यानजनबन्धुबन्धुल” (४।२।४३ पा०) इति तल्], शोच्यमानम्—अकालमृततया शोकविषयतामापद्यमानस, अययौवनं—प्रथमयौवन यस्य तादृश शोच्यमानाययौवन—शोकविषयीमृताभिनवतारुण्यं, यौवनीदग्ने एव मृततया क्रियमाणशोकमित्यर्थ (विण० । बहुव्री०)। एकान्ते—निर्जनस्थाने। यथोचितैः,—तत्कालीपयोगिभिरित्यर्थः, अङ्गहारैः,—अङ्गविशेषैः, हसपादपालमादिभिः सहेत्यर्थः (“अङ्गहारोऽङ्गविशेषः” इत्यमरः)।

(त) अनुबुभूषुः,—अनुभवितुमिच्छुः सन्नित्यर्थः [अनु + भू + सन् “सना-शसभिष च” (३।२।१६८ पा०) इति च.], योगात्—योगसवल्लभ्येत्यर्थः (ल्यबलीपे ५मी०)।

(थ) शर्वेण—शिवेन।

(द) नास्ति, तद्युयं गृह यात अहमपि यामि” इति सर्वान्
सत्रस्यान् सम्बोध्य, दृढनिश्चयं इर्ष्यगोकाऽऽकुम्भान् तान् स्वयङ्
प्रेषयामास, स्वयञ्च गत्वा तत् पूर्णकलेवर ग्राभ्रे चिह्ना गृहीत
व्रतो युवीभूय चम्यती ययौ” ।

इति कथा समाप्त्याय वेतान् निशि पथि यास्तं तं
त्रिविक्रमसेनं नृपं पुनरब्रवीत्,—“राजन् ! ब्रूहि, स योगीन्द्र
परदेहे प्रविशन् कथं वा पूर्णं प्राकटत् ? किमर्थं वा अकृत्यत् ?
अत्र मी महत् कौतुकं वर्तते” । इति वेतानात् श्रुत्वा शापग्रही
राजा मीनं विमुच्य तमवादीत्,—“शृणु वेतान् ! सिद्धिकारकं
आप्त्ये पितृभ्यां भ्रान्तितम् अद्य इदं त्यजामीति दुःस्मितः
दुःस्वप्नद्वैष्टिकच्छेदात् प्रयस हरोद, मवं देहं प्रविश्य अधिक
व्रतं साधयिष्यामि इति यौवनमाभहपात् ननर्त्त च” । एतत्
तस्य राज्ञः वचनं निश्चय्य स वेतान् पुनः सङ्घसा तं शिंशपा
पादपमगमत् । राजाऽपि अविचक्षिताकाङ्क्षं पुनस्तमन्वसरत् ।

अथ चतुर्विंशकथा ।

ततः स राजा तं (क) तिमिरश्लामां चिताग्निज्वलितेक्षणां

(द) नास्ति—न विद्यते न आस्तीत्यर्थः (सविष्णोः नाम्ने चर्त्) । इत्ये,—
तस्मीवनशान्तिकानितानन्तः श्रीच,—तस्य दृढपरित्यागप्रवृत्तः सत्यः, ताभ्याम्
आङ्गुष्ठान्—आङ्गुष्ठान् इत्यमीकाऽऽङ्गुष्ठान्—दानवविचारविपर्ययान् (विच १ । १५
तत्पु) । अथे—तर्त्ते । अत्रुवा पुत्रा सूत्रा युवीभूय—तदधीभूय यौवनं चम्यती इत्यर्थः
(‘चम्यततद्वापि चि०, ततो खप्’) ।

(क) तिमिरिच—अन्धकारिच आत्मा—अन्धवर्त्ता तं (विच० । इत्य
तत्पु०), अन्ध,—तिमिरवत् आत्मान् (अपत्तिति च) तिमिरश्लामां—वस्त्राव

घोरां रजनिराक्षसीमगणयन् वीरः तस्मिन् भीषणे श्मशाने
ता शिशपा गत्वा तं वेतालं स्कन्धमारोप्य पूर्ववत् प्रातिष्ठत ।
वेतालोऽपि गच्छन्तं तं (ख) नरदेवमुवाच,—“भो राजन् । अहं
गतागतैर्भृशमुद्दिग्गः, न पुनस्त्वं, तदेकं मे महाप्रश्नं कथयतः
समाकर्णय,—

आसीत् पुरा दक्षिणापथे धर्मा नाम (ग) मण्डलेश्वरः
साधूना धुरन्धरः बहुगोत्रजः नरपतिः । तस्य चन्द्रावती नाम
मालवदेशमवा भाय्याऽऽसीत्, (घ) तस्यां कन्यैका प्रसूता । तस्याञ्च
कन्याया (ङ) प्रदेयाया स धर्मनरपतिः राष्ट्रभेदिभिर्दायादैर्मिलितै-
रुन्मूलितः पलाय्य सुदृशा भाय्यया तथा च दुहित्वा सह रात्रौ
सङ्गृहीतरत्नसञ्चयः स्वराष्ट्रात् निरगात् । मालवे श्वाशुरं गृहं
प्रति स्वीरं गच्छन् स तथा पत्न्या सुतया च सह विन्ध्याटवोमास-

कारामित्यर्थः, अतिक्रमणवर्णामित्यर्थः, चिताग्नि ज्वलित—प्रदीपम्, ईक्षण—
नेत्रमिव यस्यास्ताम्, अन्यत्र—चित्ताग्निवत् ज्वलितम् ईक्षणं यस्यास्ता चिताग्निज्वलिते-
क्षणं—चित्तानलरूपप्रदीपनेत्रां, चित्तानलवत् प्रदीपनेत्रास (विष्णु० । बहुव्री०) ।
रजनि. राक्षसीव, अन्यत्र,—रजनिरिव राक्षसी ता रजनिराक्षसी—राक्षसीरुपां
रात्रि, रात्रिरुपिणीं राक्षसीशैल्यर्थं, अगणयन्—अवजानक्रियथः (न + गण +
णिच् + लट् शब्द) ।

(ख) नर नरेषु वा देव इव त नरदेव—राजानम् । उद्दिग्गः,—उद्देहितः ।

(ग) मण्डलेश्वरः,—भूम्येकदेशाधिपति, षाडशराजमण्डलाधीश्वरो वा । धुर
—भार, धरति—वहति इति धुरन्धरः,—पालयिता, बहुव, —अनेके,
गोत्रजा, —सगीवा, ज्ञातय इत्यर्थः, यस्य सः बहुगोत्रजः,—प्रभूतम्बजनः (विष्णु० ।
बहुव्री०) ।

(घ) तस्या कन्यैका प्रसूता इत्यत्र तस्येति शेष ।

(ङ) प्रदेयायां—प्रदानयोग्याया, विवाहयोग्याया मत्यामित्यर्थः । राष्ट्र—
विषय, जनपदमित्यर्थं, राज्यस्थप्रकृतिवर्गमिति यावत्, भिन्दन्ति—उपजापयन्तीति
तै राष्ट्रभेदिभिः,—राज्यापहाराद्यै प्रकृतिकोप जनयद्भिरित्यर्थ, (राष्ट्र + भिद +
ताच्छील्ये णिनि) ।

साद , तस्यां कथञ्चित् श्यान्तया भार्गव्या सुतया च परिच्छिन्न
निग्रामनयत् ।

अथ प्रातः भगवान् (च) विभावसु करान् प्रसार
यन्—“मा गाथीराटवोमेताम्” इति तं राजानं वारय-
न्निव पूर्वां दिग्माहरोह । ततो राजा (छ) पदातिं ब्रह्मण्या
सुतया जायया च सह कृष्णकण्ठकौ चतारिण्यु मिहानां परियां
प्राणसर्वस्वहारिणि पुशिराहतां धार्मिकजनरक्षितां कृतान्त
नगरीमिव दुर्गां पल्लीमगच्छत् । तत्राऽऽगच्छन्तं वसनाऽऽभरणा
न्वितं तं दूरात् दृष्ट्वैव बहवो दृष्ट्वा सासुधा मुषितु प्राधावन् ।
राजा तानागच्छतो विशोक्य (झ) भार्गवसुते जगाद,—
“स्वेच्छा इमे मा युवां स्युमन्तु, एतत् गङ्गन वनं विशतम्” इति
राज्ञाऽभिहित्वा राज्ञी तया सावध्यवत्त्वा तनयया सह भयात्
वनमर्ध्वं विवेश । यीरु स राजा तु (ञ) अभिसुखाऽऽयातान्
शरवर्षिषस्तान् शवरान् खड्गधर्मधरः बहून् न्यवधीत् । ततः
(ष) पल्लीपतिनाऽऽज्ञप्ता सर्वे दृष्ट्वा निपत्य प्रहारचतसर्वाङ्गं

(च) विभावसु—द्वैः, करान्—अङ्गुलिं विरवाभिर्बन्ध इत्यादि
(“वर्षिषाणां करान्” इत्यत्र) । यीरुषां चटवी तां यीराटवी—तस्मात्
सदुच्यते (भावपारिभा०) ।

(छ) पद्याम् चतति—ब्रह्मणीति पदातिः,—पादचारी, ब्रह्मणा—
ब्रह्मणा (ब्रह् + चट् ब्रह्, चतितचेति ङीप्) । मिहानां—“भीष्म” इति क्वात्
श्लेषभातिविशेषात् । दुष्किल ब्रह्मणीति तां दुर्गां—दुर्गतां [दुष् + किल + “सदुच्ये
रक्षितरथे (ता०) इति क्वात् । “दुर्गे चोटे दुर्गमे क्वात् इति ङीष्प्रत्ययः] ।

(झ) भार्गवां च सुता च ते भार्गवसुते—भार्या सुताश्च । बहून्—दुर्गां
दुर्गमनिर्वाहं । निपत्य—प्रवेशं कृत्यं (निप + लोट्-प्रत्ययः) ।

(ञ) अभिसुखाऽऽयातान्—सम्पुखाऽऽयातान् । शवरान्—श्लेषभातिविशेषान् ।

(ष) पल्लीपतिना—पल्लीपतिना इत्यत्र इत्यर्थः (पल्लीपतिना इत्यर्थः) ।
पल्ली इति मीदिषी) शरवर्षा—शरवर्षा (श + ष + षि + ष) ।

तमिककं नृपं निजघ्नः । ततः गृहीताऽऽभरणे दस्युसैन्ये प्रयाते
 सा राज्ञी वनगुल्मान्तरस्थिता भर्त्तारं निहतं दृष्ट्वा सुतया सह
 विह्वला पलायमाना अन्यत् दूरं गहनमरण्यं विवेश । तत्र
 मध्याह्नभानुतापितेषु (ट) अध्वगेषु शाखिनां छायासु
 निपखेषु एकदेशे कस्यचित् पद्मसरसस्तीरे अशोकतकृतले
 सा राजमहिषी चन्द्रावती सुतया लावण्यवत्या नितरा
 श्रान्तया भयशोकव्याकुलया सह समुपाविशत् । तावत्
 (ठ) अभ्यर्णनिवासी कोऽपि महामनुष्यः चण्डसिंहो नाम नपुत्रः
 अश्वाऽऽरूढः सृगयार्थं तदनमभ्यागात् । स सिंहपराक्रमं
 नाम पुत्र तयोः राजभार्यासुतयो' (ड) पादपद्मती दृष्ट्वा प्रोवाच,
 —“पुत्र । एते सुरेखे सुभगे पादपद्मती अनुसृत्य यदि स्त्रियौ
 प्राप्नुवः, तदा तयोरेका यथाकृचि स्त्रीकुरुष्व” । इत्युक्तवन्तं
 तं पुत्रः सिंहपराक्रमः प्रोवाच,—“तात ! यस्याः सूक्ष्मौ पादो
 रेखयाऽनया दृश्येते, सा भार्या ममेव प्रतिभाति ; बृहत्पुत्रो
 यस्याः पादपद्मती दृश्येते, एषा ज्येष्ठवयास्तव योग्या” । इति सूनु-

निकघ्न,—मारयामासु' [नि + हन + लिट्-उस् “अभ्यासाच्च” (७।१।५५ पा०)
 इति इत्य कुत्वम्, “अस्त्रीपोऽन ” (६।४।१३४ पा०) इति हन्तेरकारलोप] ।

(ट) अध्वगेषु—पथिकजनेषु, शाखिना—वृक्षाणाम् । निपखेषु—उपविष्टेषु
 [नि + षट् + क्त “रदाभ्यां निष्ठातो न पूर्वस्य च ङ्” (८।२।४२ पा०) इति
 तकारस्य दकारस्य च न] । एकदेशे—वनैकप्रान्ते ।

(ठ) अभ्यर्णं—अन्तिके, समीपे इत्यर्थः । (“उपकण्ठान्तिकाभ्यर्णाभ्यां अप्यभितो-
 ऽव्ययम्” इति समीपपर्यायेऽमरः), निवसितुं शीलमस्य इति अभ्यर्णनिवासी—
 अरण्यासन्नदेशपासीत्यर्थः (विष्ण०) । महान्—प्रधानः, मनुष्यः महामनुष्यः,—
 प्रभूतचमताशास्त्री पुरुष, राजपुरुष इति यावत् ।

(ड) पादपद्मती—चरणपङ्क्तौ, चरणचिह्नश्रेण्यौ इति यावत् (“पद्मतिः पथि
 पङ्क्तौ च” इति हेमः) । सु—शीमना, रेखा ग्रह तादृश्यौ सुरेखे—सुन्दररेखा-
 लक्षिते इत्यर्थः, सुलक्षणे इति यावत्, सुभगे—समीपे इत्यर्थः ।

यद्यममाकष्य स घण्टसिहस्रं जगाद,—“पुत्र ! क्विप कया तव ? जमनी तव प्रत्यक्षमेव दिष्यं गता, तादृशे (द) सुकलाये गते अम्यवासना मे क्वैव ?” । तदाकष्य सोऽपि तं पितरसुवाच,—
 “तात ! मैवम्, (प) अमार्यं हि गृहपते गृहं शून्यम् । अम्यच, (त) मूमटेषोक्ता कया त्वया किं न युता ? यच्च घनस्तनमघना मागायसोकिनी काम्ता भाऽऽप्ते, क’ अमञ्ज तत् अमिगड गृह-संज्ञकं दुर्गं प्रविशति ? तत् तात ! मम औचितेन शापितोऽसि, यदि मदभीष्टाया द्वितीयां भाष्यां त्वं न स्वीकरिष्यसि” । एतत् पुरावच श्रुत्वा म घण्टमिञ्च “तथा” इति प्रतिपद्य, समुत् तां पादपदतिमनुसरन् गन्तै ययौ । प्राप्य तत् सरस्वाम तां (घ) श्यामां चन्द्रावतीं रात्रीं रूपलावण्याविभासिनीं

(३) सुकलाये—सुखिति उत्तमायां सायांशानिम्य । अम्यवासना—द्वितीयवचनपरिज्ञा । केव—मात्रव्यवासना इत्यर्थः ।

(४) माञ्जि मायां एव तद् अमार्यं—विपरीतं गृहपते,—गृहज्ञान (मदेन गृहपति पति गृहध्वेऽपि च अस्ति इति मेदिनी) ।

(५) मूमटिक,—तद्वाता अस्ति कामशास्त्रात्, तत्र उक्ता मूमटिकी—मूमटिकी अस्ति । अमे—निदिष्टे मादीपचिते इत्यर्थः, अमञ्जने—परीवर कटीपुरीनामी यथा सा अमञ्जने—मांसकृष्णश्रीविद्या (विष्णु । मञ्जी) माये—मत्तस्मत्तस्मत्, अमञ्जोअस्ति शीघ्रं यथा सा मादीपचितिकी—अमञ्ज अस्ति पसुरावतनवतोदकश्रीया अस्ति अस्ति भावः । मञ्ज,—अञ्ज म न भवतीति अञ्ज,—अमञ्ज, माञ्ज इत्यर्थः । अमिगड—अमिगडं केव प्रीत्यादिवन्धनपरिच्छिनत्ति भावः (विष्णु), अमिगडं—अमिगडं इति नाममात्रे आम्प्रातं अस्तुतु निराभन्धाराद्यमिति भावः, कुर्वे—कीर्त, आरापड निति भावः (कुर्वे कीर्ते कुर्वेमे स्थात् इति ईमचन्द्र) । अपिच,—अपिच-कारित । अमञ्जोऽस्ति,—मम पिवावा, मायांशेन यदीदृशितां तुकपरवां अस्तिपिच्छीत्यर्थं (अमञ्जोपि इमीव) द्वितीयां—इत्यप्यदपदतिमन्नादिमञ्जं अस्ति इति शेषः ।

(६) श्यामां—श्रीये तुच्छीचसपानी श्रीये च तुच्छीयवा । अमञ्जने

ददर्श, उपाययौ च सकौतुकः सह पुत्रेण ताम् । साऽपि तं
दृष्ट्वा चौरशङ्किनी वित्तस्ता समुत्तस्थौ । “प्रलं त्रासेन (द) नौ,
एतौ चौरौ न, सौम्याकृती सुवेशाङ्गी कौचित् आखेटकृते नून-
मिहाय प्राप्ती” । इति सुतया बुद्धिमत्याऽभिहिता राज्ञी यावत्
(घ) दोलायते, तावदश्वावतीर्णश्चण्डसिंहः पुरोवर्ती तांमुवाच,
—“सुन्दरि! अलं सम्भ्रमेण, आवाम् इह सृगयार्थमागतौ, तत्
विश्वस्य निराशङ्गे वदतं, के युवां हरनेवानलज्वालादग्धमन्मथ-
दुःस्थिते रतिप्रीती इव अरण्यमेवमुपागते ? कथं वा इह अमानुषे
वने प्रविष्टे स्थः ? इदं हि युवयोर्वपुः रत्नप्रासादवासाहं,

नर्णाभां सा श्यामा परिकीर्तिता” ॥ इत्युक्तलक्षणात् । रूपलावण्याभ्यां—
सौन्दर्यकान्तिविशेषाभ्यां, विभासितु शीलमस्या इति ता रूपलावण्यविभासिनौ—
सौन्दर्यकान्तिभ्यां दीप्तिशालिनीं (ताच्छीखे णिनिः) ।

(द) नौ—आवयो. [“युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वात्रावौ” (८।१।
२० पा०) इति षष्ठीद्विवचनविशिष्टस्यास्मद. नावादेशः] । सुवेश, —उत्तमपरिच्छेद,
अङ्ग, —चिह्न, सज्जनज्ञापक इति भावः, ययोः तौ सुवेशाङ्गी—सुपरिच्छेद-
धारिणी इत्यर्थः, (विष्ण० । बहुव्री०) । आखेटकृते—सृगयानिमित्तम् (“आच्छीदन्तं
सृगव्य स्यादाखेटो सृगवा स्त्रियाम्” इत्यमरः) ।

(घ) दोला—दोलनम्, इमौ चौरौ वा साधू वा इत्येवं चलचित्ततामित्यर्थः,
अवते—गच्छतीति दोलायते—सन्देहि इत्यर्थः (दोला + अय + लट्-ते) । सम्भ्रमेण
—भयेन (“अथ सम्भ्रममिच्छन्ति भय सवेगमादरम्” इति शाश्वत) । हरस्य—
शिवस्य, नेवानलज्वालाया—मथनाग्निशिखया, दग्धाय—भस्मीभूताय, मन्मथाय—
कामाय, मन्मथमन्वेष्टमित्यर्थः, दृ स्थिते—एकवानवस्थिते, इतस्ततः अमिते इत्यर्थः,
यथा,—दग्धेन मन्मथेन हेतुना दृ स्थिते—दृ खिते, शीकाले इत्यर्थः, हरनेवानल-
ज्वालादग्धमन्मथदृ स्थिते—शिवमथनाग्निशिखाप्लुष्टकामशोकेन इतस्ततः, परिभ्रान्ते
दृ खिते वा (विष्ण० । षष्ठीं तत्पु० ष्या तत्पु० वा), रति,—कामपत्नी प्रसिद्धा,
प्रीति,—कामपत्नी, रते. सपत्नी इति यावत् (“प्रीतिर्वीगान्तरे प्रेम्णि स्मरपत्नीमुदोः
स्त्रियाम्” इति मेदिनी), ते इव रतिप्रीती इव—कामपत्नीद्वयमिव । अमानुषे—मानुष-
समागमरहिते, निर्गमे इति यावत् । स्त्रः,—भवथः । [अस + लट्-थस् “असीरलोप.”

किमिति वराहानविचरणयोग्यौ चरणौ कण्टकिनीमिमां
 भुवमवतारितौ ? (न) चित्रमिदम् एषा युवयोरानने पतन्ती
 पातीवृता धूमिरावयोर्मुखं हतच्छायं कुरुते , भवत्सोरङ्गेऽस्मिन्
 चण्डांगोरुच्यण्ड किरणं पतन् पश्चाम् दहति , तदास्य
 हत्तास्य मृतम्, भावयोर्हृदयं भवत्स्यै एतामवस्थां गते दृष्ट्वा ध्रुवं
 द्रुयते । अस्मिन् ग्वापदाहतेऽरण्ये (प) वां स्थितिं द्रष्टुं न शक्नुवन् ।
 इति चण्डसिंहेनोक्ता राशौ निःश्वस्य सज्जागोकाऽऽकुप्ता शनैः
 स्वं हत्तास्यमवर्णयत् । ततश्चण्डसिंहः (फ) निःस्वामिकां तां
 मत्वा, समागतास्य च मधुरैर्वाक्यैरनुरञ्जयन् ससुतां स्वीचकार ।

(२।३।१२ पा०) इति चण्डकारणोप] । एवमावाक्यावाहं—नचिमवधीवाच
 स्थामधोऽयम् । इति—वेदं मस्य दिनिके इत्यर्थः, चण्डस्यै—चण्डे, ग्राहकमुनी इत्यर्थः,
 निचरणधोऽस्यी—अमवाहो वराहानविचरणयोग्यौ—एवमुक्त्वितिचरणधोऽस्यी (विच० ।
 ७मो तापु०) । चण्डका चलि चकानिति वां चण्डविनो—चण्डकाग्रधीर्वातिवधेः
 (चण्डक + चसत्वे इति) ।

(न) चित्रम्—चाचयेम् । पातीवृता—चनिचोत्पिता । हतच्छाया—
 विगतशान्ति मङ्गलम् इत्यर्थः, युवयोर्मुखे पूषिरात्रि पतति चाचयोर्मुखं
 मलिनं भवति इत्येव चित्रं यत् चण्डेव पूषिपतनक्षपं कारत्वं तत्रैव नाचिन्वदपञ्च
 कार्यञ्च श्रीचिन्वेति तद्विषयवात् ; चण्ड कार्यकारणधीनिघटीमिमां पतति
 नामास्यहात् । युवयोर्मुखं इहा तु श्रीव चाचयोर्मुखं मलिनं भवति इति तात्पर्यम् ।
 चण्डांगोः—सूर्यक, चण्डा—पतिपञ्चरः । दहति—सत्यापयति, चण्डापि पूर्ववत्
 मानास्यहारी बीडधी । मृतं—अववतं (मृ + चोद्-यम्) । द्रुयते—ठस्यते
 (विच० दृ + चर्त्तति कर्त्तव्ये) ।

(प) वां—कुपधी ["कुपदचण्डो—" (२।३।१० पा०) इति वहीविचरण
 विमिलक कुपदः नामादिसः] ।

(फ) निः—नासि, कानी—पति चकान ता तां निःकानिका—कानि-
 विरहिताम् ["इव चिन्वाम्" (२।३।१२ पा०) इति चण्ड] । चण्डरञ्जयन्—
 धीपयन् (चण्ड + रञ्ज + चिच + कटः ऋत्) । स्वीचकार—चाचोवलेन प्रतिचण्डादिस्यै
 (स्वी + चि + क + चिद्-चण्ड) ।

सपुत्रीं तां पुत्रः सः अश्वयोरारोप्य (ब) वित्तपपुरीसमृद्धां निजा
पुरीं निनाय । साऽपि (भ) जन्मान्तरगतेव अवशा अनाथा
कृच्छ्रपतिता अङ्गीचकार, किं करोतु तपस्विनी ? ततस्तस्या
राज्ञाः सूक्ष्मपादत्वात् चण्डसिंहसुतः सिंहपराक्रम राज्ञीं
चन्द्रावतीं भार्यां व्यधात्, तत्सुताञ्च लावण्यवतीं राजकन्यां
पादयोर्वृहत्त्वात् चण्डसिंहो भार्याञ्चकार ; पूर्वप्रतिज्ञातं हि
सत्यं कोऽतिवर्त्तते ? । एव (म) पादविपर्ययात् तयोः पिता-
पुत्रयोः ते दुहितामातरौ भार्यं तदा श्वश्रूस्रुषे जाते । कालेन
च तयोः ताभ्यां पतिभ्या इयोरिव पुत्रा दुहितरश्च क्रमात्
जग्मिरे” । इति कथामाख्याय स वेतालः त नृपं पप्रच्छ,
—“राजन् ! अनयोर्मातादुहित्रोस्ताभ्या पितृभ्यां पितापुत्राभ्यां
ये (य) जन्तवो जाताः, ते अन्योऽन्यं के किंसम्बन्धाश्च भवन्ति ?
यदि जानन्न ब्रवीषि, तदा पूर्वोक्त एव स शापः स्मरणीयः” ।

(ब) वित्त—धन, पाति—रक्षति इति वित्तप,—धनाधिप कुबेर, तस्य
पुरी—अलका, तस्याः समृद्धाम्—अधिकैश्वर्यसम्पन्ना वित्तपपुरीसमृद्धां—कुबेरस्य
अलकानगरीतोऽपि सम्पच्छालिनीं (विष्णु० । ५मी तत्पु०) ।

(भ) जन्मान्तरगतेव—पुनर्जन्माप्तिव (२या तत्पु०), अवशा—अस्वाधीना ।
कृच्छ्रपतिता—क्षेत्रशरदशाया निपतिता (७मी० तत्पु०), अङ्गीचकार—स्वीचकार,
चण्डसिंहस्य वशतामिति शेष (अङ्ग + च्चि + क्त + लिट्-णल्) । तपस्विनी—
अशुक्लकम्पनीया, दुःखिनीति भावः (“तपस्वी तापसे चानुकम्पे विषु”
इति मेदिनी) ।

(म) पादविपर्ययात्—चरणवैपरीत्यात्, वयोऽधिकाया मातुर्बृहच्चरणत्वौ-
चित्सेऽपि सूक्ष्मचरणत्वरूपात्, कनिष्ठाया कन्यायाश्च सूक्ष्मचरणत्वौचित्सेऽपि
बृहच्चरणत्वरूपाच्च विपर्ययादित्यर्थः । श्वश्रूश्च सुषा—वधूश्च, पुत्रवधूरित्यर्थः (“समाः
सुपाङ्गनौवध्वः” इत्यमरः), ते श्वश्रूस्रुषे—पत्नीजननीपुत्रवध्वौ (इन्द्र०) ।

(य) जन्तवः,—प्राणिन, पुत्रकन्यादय इत्यर्थः । कः सम्बन्धो वेदा ते कि-
सम्बन्धाः,—कियत्सम्बन्धविशिष्टा इत्यर्थः, (विष्णु० । बृहन्नी०) ।

इति वेतालवच समाकर्ष्यं बहु (र) विमृषन् राजा किमपि
 वक्तुमशक्नुवन् तूष्णीक एव प्रययौ । ततः स वेतासः त
 प्रश्नोत्तरदाने असमर्थं दृष्ट्वा हृदि हसन् समाधिस्तयत्,—“अयं
 राजा अस्मिन् महाप्रये उत्तरं दातुं न हि शक्नोति तेन तूष्णीं
 व्रजत्येव, न धार्यं मां वक्ष्यितुं शक्तः, श्रापस्य प्रभावात् ।
 तत् प्रीतोऽस्मि अस्य महासत्त्वस्य सत्त्वातिरेकेण तदस्य (स) तं
 दुरात्मानं वक्ष्यित्वा उपागतां तस्मिन् भाविकस्यापि अस्मिन्
 राजनि निवेशयामि” । इत्यास्तौ च स वेतासस्त नृपमवदत्,
 —“राजन् ! (व) कृष्णनिशाघोरेऽस्मिन् प्रसंगे गतागतौ क्लिष्टस्व
 सुखीय दृश्यसे, कोऽपि ते विकस्यो न विद्यते, तदाद्यर्थेण
 धैर्येण च ते तुष्टोऽस्मि, त्वमिमं शर्वं नीत्वा इदानीं व्रज,
 अहमती निर्गच्छामि, इदञ्च तव हितं यत् वदामि तत् कुरुष्व ।

(र) विमृषन्—विचारयन् (वि + ष्व + षट् ; षट्) । तूष्णीकः—तूष्णीं
 शीलं नीतावस्थानोत्तरं [तूष्णीं + “शीले षो मकोपच” (वा) इति च
 मकारकोपच । “वेऽप” (अ० ११ पा) इति ङस्य भाष्यकारप्रबोधात्
 “न क्वि (अ० १४ पा) इत्यत्र “न” इति षीदनिभावात् न मत्विति । “तूष्णीं
 शीलम् तूष्णीव इत्यन्तः] ।

(स) तं—पूर्वोक्तं चानिशीलं योजितम् । उपागता—समीपावता,
 तस्य—चानिशीलस्य सिद्धिं—दोनस्यवतां मानि—सन्निवृत्तं कल्याणं—सङ्ग
 महातपसादिति भावः, यस्य तस्मिन् भाविकस्यापि—अशौचदुःखोत्पत्तौ
 चरितस्यसेवसम्पदि इत्यर्थः (विच । वदुमी) ।

(व) कृष्णनिशाघा—कृष्णचोवरात्री चोरे—नीवसे (७मी वरु) वरा —
 कृष्णनिशाघा—कृष्णचोवरात्रा इतना चोरे (१वा वरु) कृष्णनिशाघोरे—
 चण्डकारात्री अथकारात्रिद्विपुत्रा वा पतिभोतदर्थे । निवस्य—विश्रान्तजनं
 विरतिभावादिवसिति यावत् वरा—विश्रान्त—चानिः शीत्प्रसंगे समानत्र
 ज्ञात् पिपथनादिपप इत्यर्थः (विवस्यः पुंसि चानि च वरुने इति
 मेदिनी) ।

(श) यदर्थे भवता एतत् नृकलेवरं नीयते, कुभिक्षुः सः अद्य अस्मिन् मामाह्वय अर्चयिष्यति, त्वाञ्च उपहारीचिकीर्षुः 'भूमौ साष्टाङ्गं प्रणामं कुरु' इति वक्ष्यति । महाराज ! स दुरात्मा तावत् त्वया एवं वक्तव्यः, 'नाहं (ष) तथा प्रणाम जानामि, प्राक् त्वं दर्शय, ततोऽह तथा करिष्यामि" इति । ततो निपत्य भूमौ यावत् स त्वां प्रणामं दर्शयिष्यति, तावत् त्वमसिना तस्य शिरः (स) छिन्द्याः ; ततो विद्याधरैश्वर्यसिद्धिर्या तस्य वाञ्छिता, ता त्वमेव प्राप्स्यसि, अन्यथा तु स भिक्षुस्वामुपहारीकृत्य खेष्टसिद्धिं करिष्यति । एतदर्थं तव एतावान् विलम्बः कृतो मया, तत्ते सिद्धिरस्तु, गच्छेदानीम्" इति उक्त्वा स वेतालः तस्य स्कन्धात् निर्गत्य प्रययौ ।

अथ स नरपतिर्वेतालवचसा त चान्तिशीलं भिक्षुं तथा

(श) यदर्थे—यस्य भिक्षोर्निमित्तम् । अस्मिन्—शत्रे । उपहारीचिकीर्षुः,— उपायनौकर्तुमिच्छ, वलि दातुमिच्छुरित्यर्थ (उपहार. + चि + क्त + सन्) । अष्टाङ्गेन—जान्वाद्यष्टावधवेन सङ्घ वचन्ते इति साष्टाङ्गम्—अष्टाभिरङ्गै कृत, प्रणामं —"जानुभ्याञ्च तथा पद्भ्या पाणिभ्यामुरसा धिया । शिरसा वचसा दृष्या प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः"॥ इत्युक्तलक्षणमित्यर्थ ।

(ष) तथा—तादृश, साष्टाङ्गमित्यर्थ ।

(स) छिन्द्या,—श्रीटवेः [रुधा० छिद् + विधिलिङ्-यास् "रुधादिभ्य अम्" (३।१।७८ पा०) इति अम्] । विद्याया,—गुटिकाङ्गनादिविषयिण्या, धर,— धारक ते तेषा विद्याधराणा—देवयोनिविशेषाया (विद्याधरोऽसुरोयत्तरक्षोगन्धर्व-किन्नरा । पिशाचो गुह्यक सिद्धो मूलोऽमी देवयोनय " इत्यमरः), यत् ऐश्वर्यं— विभूति, "अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकास्य महिमा तथा । ईशित्वञ्च वशित्वञ्च तथा कामावसायिता" इत्यष्टविधशक्तिविशेष. इत्यर्थः, तस्य सिद्धि,—निष्पत्ति, प्राप्तिरित्यर्थ, विद्याधरैश्वर्यसिद्धि,—विद्याधराणा शक्तिविशेषस्य लाभ इत्यर्थः । तस्य —तेनेत्यर्थ ["क्तस्य च वर्त्तमाने" (२।३।६७ पा०) इति वर्त्तमानविहितक्तप्रत्यय-निष्पन्नस्य 'वाञ्छिता' इत्यस्य कर्त्तरि ङ्ङी०], वाञ्छिता—ईप्सिता [वाञ्छि + क्तः "मतिबुद्धिपूजाधैभ्यश्च" (३।२।१८८ पा०) इति वर्त्तमाने'क्तः] ।

(इ) स्वाहिताय समुद्यस्तं विविष्य तत् नृकलेवरं गृहीत्वा प्रहृष्टं तत् धटतस्तर्जुं प्रतस्ये ।

अथ पञ्चविंशकथा ।

ततः स राजा त्रिविक्रमसिन्हा शवं स्कन्धे वहन् चाम्बि
शौम्यस्य श्रमणस्य पार्श्वं प्राप, ददर्श च तं (क) मार्गावसोकिम-
मेकं क्षणपक्षराश्रयां श्मशानतस्मध्यगम् । स राजा
(ख) चसृग्क्षिप्तस्यस्त्रे, गौरिण्य चस्त्रिचूर्णेन निर्मिते, विन्ध्यस्यपूर्वं
गोपितकुम्भे, महातैलज्जलप्रदीपे ज्ञातानलहोमे, सम्भृतोचित
सम्भारि, ज्ञातेष्टदैवतपूजने मण्डले समुपविष्ट तमुपागात् ।

(इ) स्वाहिताय—निजानिष्टसाधनाय समुद्यस्तं—सम्प्राप्तनिर्वाहः (सम् +
उत् + इ + कृट्) अथ यतो द्वितीयकथनेन तुमात्मकः ।

(क) मार्गं—राश्र पानमनपक्षम्, चमसोक्षितं श्रीबमशेति तं मार्गं
वसोकिमं—राश्र प्रत्यावतनमसोक्षपरतिशब्धः (ताश्चोक्ष्ये चिभिः) ।

(ख) चसृग्ना—रत्नेन क्षिप्तं—धटं क्षणं—भ्रमदीशः यत्र तस्मिन्
चसृगक्षिप्तस्यस्त्रे—क्षोचितदिग्भूमिषु (विच । वृद्धी) गौरिण्य—सशेव ।
विन्ध्यस्य—सावित्रः, पूज्यक्षोचितं—रज्जुपूर्वं, कुम्भं—घटी यत्र तस्मिन्
विन्ध्यस्यपूर्वक्षोचितकुम्भे—सावित्ररज्जुपूज्यघटे (विच । वृद्धी) महातैलज्जल-
प्रदीपे—सन्धि, प्रदीपं यत्र तस्मिन् महातैलज्जलप्रदीपे—सन्धि
क्षेत्रप्रत्याक्षितप्रदीपे (विच० । वृद्धी०) साक्षिचपुष्पाविधौ प्रहृष्टा साक्षि-
योगसाक्षिचपुष्पमी तस्मिन्चूर्णपिष्टेन पक्ष्यचूर्णेन वा निर्मिते विन्ध्यस्यपूर्वं
मण्डलघटे सुतादिज्जलप्रदीपे मण्डले समुपविष्ट ज्ञातेष्टदैवतं पूजयति यत्र तु
पैत्राविश्वकर्षादि प्रहृष्टत्वात् तामसपुष्पाविधौ पूर्वोक्तैर्घटं मण्डलं वीज्यन् ।
ज्ञयं भगवति होमी इव तस्मिन् ज्ञातानलहोमि—इयाधो, सञ्चयाः,—समवाहयत्,

भिक्षुश्च तम् (ग) आनीतमृतकं नृप समुत्थाय प्रोवाच,—“राजन् !
त्वया अन्यदुष्करो महान् अनुग्रहो मे विहितः, त्वाद्दृशाः क ?
क्व च इयं चेष्टा ? क्व च वा ईदृशी देशकाली ? सत्यमेव त्वां
कुलभूमुजां मुख्यमाहुः, एवमात्मानपेक्षेण येन परार्थः साध्यते ।
एतदेव महतां महत्त्वमुच्यते, यत् (घ) प्रतिपन्नादचलनं प्राणा-
नामत्ययेऽपि” । इति ब्रुवन् स भिक्षुः (ङ) सिद्धार्थमानी
तस्य स्तब्धात् तं श्रवमवतारयामास । ततस्तं स्नापयित्वा
(च) बद्धमाल्यं विधाय तस्य मण्डलस्य अन्तः स्थापयामास ।

उचिता,—योग्या, स्वकर्म्मसिद्धौ भावशक्यौया इत्यर्थः, सम्भारा,—द्रव्याणि
यत्र तस्मिन् समुत्थोषितसम्भारे—सद्गृहीतप्रयोजनीयद्रव्यसमूहे (विण० । बहुव्री०) ।
मण्डले—चक्रवाले, चक्राकाररेखामध्ये इत्यर्थः, देशे वा (“चक्रवालन्तु मण्डलम्”
इत्यमरः । “स्थान्मण्डलं हादशराजके च देशे च विम्बे च कदम्बके च । कुष्ठ-
प्रभेदेऽप्युपसृष्ट्येऽपि मुजङ्गभेदे शुनि मण्डल, स्यात्” इति विश्वः) ।

(ग) आनीत,—उपस्थापित, मृतः,—शवदेही येन तम् आनीतमृतकम्—
उपस्थापितशवदेहं [विण० । बहुव्री० । “उरःप्रभृतिभ्य कप्” (५।४।१५१ पा०) इति
कप्] । कुले—सत्कुले, सद्गंजाता इत्यर्थः, ये मूमुज,—राजानः तेषां कुलमूमुजां—
कुलीनमृपतीनां (शाकपार्थि०), मुख्य—श्रेष्ठम् । आत्मानि अनपेक्षा—एतत्कर्म्मकरणे
भ्रम इष्टः स्यात्, एतत्कर्म्मकरणे समानिष्टः स्यादित्यादि विचारराहित्यमित्यर्थः,
यद्वा,—आत्मानि अनपेक्षा—अय निजः अय पर, एतस्य कर्म कर्त्तव्यमेतस्याकर्त्तव्य-
मित्यादि भेदबुद्धिराहित्यमित्यर्थः, यद्वा,—आत्मानि न अपेक्षा—समत्वबोधः यस्य तेन
आत्मानपेक्षेण—आत्मनिरपेक्षेण, अगणितनिजजीवनेनेत्यर्थी वा (विण० । बहुव्री०) ।

(घ) प्रतिपन्नात्—अज्ञीकृतात् (“प्रतिपन्नोऽन्यलिङ्ग स्यात् विज्ञातेऽङ्गीकृते-
ऽपि च” इति मेदिनी), अपचलनम्—असखलनम्, अनिर्वृत्तिरित्यर्थः ।

(ङ) आत्मान सिद्धार्थं—कृतकृत्य, साधितनिजप्रयोजनमित्यर्थः, मन्यते यः
सः सिद्धार्थमानी—इष्टसिद्धिबोधवानित्यर्थ [सिद्धार्थं + मन + “आत्ममाने खश्”
(३।१।८३ पा०) इति णिनिः] ।

(च) बद्ध,—परिधापितम् इत्यर्थः, माल्यं यस्य यस्मै वा तादृशं बद्धमाल्यं
—माल्यभूषितमित्यर्थः (विण० । बहुव्री०) ।

तत भक्षान्नेपितगावः केगयन्नोपवीती (छ) प्राहुतप्रेतवसनः
भूत्वा क्षणं ध्याननिभृतं स्थितः । अथ ध्यानवशात्
तस्मिन् नृकस्त्रेवरे प्रविष्टं तं वेतान्तं स भिक्षु क्रमेष पूजया
मास । प्रथमं तस्मै (ज) कपालेन पात्रेषु अर्घ्यं, तथा
सुनिर्मलेर्मवदन्तौ पुष्य, गोषितं सुगन्धिविलेपन, मानुषनेत्रं
धूपं मांसानि च नैवेद्यानि दत्त्वा पूजनं यथाविधि समाप्य
पाश्र्चर्यं राजानं प्रोवाच,—“राजन् ! इहास्य मन्त्राधिराजस्य
कृताविभावस्य अष्टाभिरङ्गैः निपत्य भूतले प्रथमं कुरु येन
अभीष्टसिद्धिं तेऽयं वरप्रदो दास्यति” । अन्तेतत् स्मृतवेताञ्च

(छ) प्राहुतम्—वाञ्छादितम् अन्नाच्छातनीकृतमिति यावत् प्रेतानां—
प्रेतवराणां वसनं येन तादृशः, वरा—प्राहुतं—प्राचारीकृतम्, उपरीवीकृतमिच्छते,
प्रेतवसनं येन तादृशं प्राहुतवसनम्,—अथर्ववेदाच्छादितवराणां इत्यर्थः
(विश्व० । षडुक्ती०) । ध्यायेत्—समाधिना निवृत्तं—नीलमिति यावत्, ध्याननिवृत्तं
—समाधिनिवृत्तमिति भावः (ऋषि विश्व०) ।

(ज) कपालेन—मानुषमिरोष्णम् (“कपालोऽधो विरीडिणि छात् प्रचारी
मन्त्रे इति निदिधी), पात्रेषु—कपालकपेषु मात्रैरेव अर्घ्ये—दूनाश्चतारि
कपमिच्छतः, अर्घ्यं—दीवमानं अर्हति वा । मन्त्रेण,—अपिरोद्दिग्दहने,
वासानां सुषुभ्रंशैरेति भावः अस्मिन्निति वीरः, पुष्यं—मन्त्रेण कपं कुशुलमिति
भावः, गोषितं—रजस्रुपमिच्छत । मानुषनेत्रं धूपं—मन्त्राणां अर्घ्यमिदं अस्मिन्
धूपमिच्छतः, नैवेद्यं तैजोमन्त्रादिति भावः मांसानि—मांसकपात्रि इत्यर्थः, अथ
भूतलोनिवेशेन वेताञ्च पूजाकरणात् अतएव अष्टादिषु भूतोपवरणं नोक्तम् ।
पाश्र्चर्यं—पात्रकृतम् । अथ—मन्युनितद्वैतताविशेषज्ञेयः, मन्त्राणाम् अचिरात्—
अचिरात् दीवता तस्य मन्त्राचिराजस्य—मन्त्राविहाहरीयस्य (वनाहाह्यं इत्),
कृतः चाविर्भावः,—अचिरात् इत्यर्थे इति भावः, येन तस्य कृताविर्भावः—
कृताविर्भावः, वरा,—अथ—मन्त्ररीरज्ञेयः, मन्त्रेण—तन्मन्त्रेण, अथ—अथर्व,
राजते—मोमते तस्य मन्त्राचिराजस्य—मन्त्रमन्त्रा अतिप्रसिद्धमथर्ववेदः कृतः,—
मन्त्राकारित इत्यर्थः (अथर्ववेदविशेषः) चाविर्भावः,—अचिरात् दीवताविशेषज्ञेयं
भावः, अथ तस्य कृताविर्भावः—दीवताविशेषज्ञेयः, अथर्वः—

वचनः स राजा तं भिक्षुमब्रवीत्,—“भगवन् ! नाहं तादृशं प्रणामं वेद्मि, तत् पूर्वं भवान् प्रदर्शयतु, ततस्तथाऽहं करिष्ये” इति । ततः स भिक्षुः यावत् तथा प्रणामं दर्शयितुं भुवि पतितः, तावत् स राजा खड्गप्रहारेणास्य शिरः (भू) अच्छिन्नत्, आकर्षणाय हृत्पद्मं पाटितम् ; ततः तत् शिरः तच्च हृत्पद्मं वेतालान् प्रददौ । ततः समन्तात् भूतगणैः हृष्टैः साधुवादे प्रदत्ते स वेतालः परितुष्टस्तस्मात् नृकलेवरात् त नृपमब्रवीत्,—“राजन् ! भिन्नोरम्य यत् विद्याधरेन्द्रत्वमौषितमासोत्, तत्तावत् (ज) भूमिसाम्राज्यभोगान्ते ते भविष्यति” । इत्युक्तवन्तं त वेतालः स राजा प्रत्यवादीत्,—“योगीन्द्र ! त्वञ्चेत् प्रसन्नः, तदा को (ट) नाम अभीष्टो वरः न सिध्येत् ? तथाऽपि असौघवचनं त्वाम् इदमभ्यर्थये, एतास्ते नानाऽऽख्यानमनोरमाः प्रश्नकथाः चतुर्विंशतिः पञ्चविंशति-

जान्वादिभिरष्टभिः । ते—तुभ्य [“तेमथावेकवचनस्य” (८१।२२ पा०) इति चतुर्थ्यैकवचनान्तस्य युपदं ते आदेश] ।

(भू) अच्छिन्नम्—अघोटयत्, विधाऽऽकरोदित्यर्थः (रुधा० छिद् + लुङ् दृ) । हृत्पद्मं—कमलमुकुलाकारं हृदयमित्यर्थः, पाटितम्—विधाकृतम्, उपाटितमित्यर्थो वा [चुरा० पट + णिच् + क्त. “निष्ठाया सेटि” (६।४।५२ पा०) इति इटि परे षेर्लोप] ।

(ज) भूमौ—पृथिव्या, यत् साम्राज्यं—सार्वभौमत्वं, तस्य भोगान्ते—उपभोगानन्तरं भूमिसाम्राज्यभोगान्ते—पृथ्वीराज्यसम्भोगान्तरमित्यर्थः ।

(ट) नाम—सम्भावनाया, मन्ये इत्यर्थः (अय्य०) । असौघम्—अव्यर्थं, वचनं यस्य तम् असौघवचनं—सिद्धवाक्यं, वाक्सिद्धमित्यर्थः (विष्णु० । नृद्वी०) । अभ्यर्थये—याचे (अभि + प्रथ + स्वाद्ये णिच् + लुट्-ए) । नाना—त्रिविधैः, आख्यानां,—इतिवृत्तकथनैः, मनोरमाः,—मनोहराः नात्ताऽऽख्यानमनोरमाः,—विविधोपाख्यानमणीयाः (विष्णु० । श्या तरपु०) । पञ्चविंशत्या—पञ्चविंशति-सङ्ख्यापूर्विकथा कथया इत्यर्थः, समाप्ति—सम्पूर्णतां, गच्छन्तीति यादृशः पञ्चविंशतिः

समाप्तिगा भूतले ख्याता पूजनीयाथ भवन्तु" । इति तेन राज्ञाऽर्पितो वेदान्त प्रत्यभाषत,—“राजन् । एवमस्तु, विशेषश्च षष्ठि, शृणु, यायतुर्विशति पूर्वा, या च (ठ) एषा कामदायिनी, य भ्रष्टा कथाऽंशमात्रमपि सादरा कथयिष्यति वा श्रोष्यति, स मद्यो मुक्तपापो भविष्यति ; यत्रैवा कथा कीर्त्यते, तत्र यत्तराजसहाकिनीवेदान्तकुष्माण्डमद्य राक्षसाटयो न प्रभविष्यन्ति" इत्युक्त्वा स वेदान्तस्तस्मात् शुकले षरात् निर्गत्य यथादृचि योगमायया स्त्र घाम प्रायात् ।

ततः सर्वदेवगणैः सह मण्डोदरः परितुष्टः तस्माऽऽविरमूत्, प्रथतश्च तं नृपम् (ड) आदिशत्—“साधु वक्ष । यत् त्वयाऽयं विद्याधरमहापद्मचक्रवर्तिताडठकामका कूटतापसः जिहृतः ।

समाप्तिगा—पञ्चविंशतिसङ्ख्यापूरणाद्यम् । यथाप्यायसंज्ञा समाहितपञ्चपञ्च विंशतिचक्रासंज्ञा इत्यर्थः ।

(ठ) एषा—एतन्भाषिता कामदायिनी—अभीष्टविशिष्टारिणी राज्ञः सिद्धिसामादध्यायकाय कामदात्मिकतत्त्वज्ञानम् । यथा,—ईतावत्परिचिते । कुष्माण्डः,—त्रिवल यत्तदीयताविशेषः (“कुष्माण्डुमानां श्री रसि चर्चारी च नवाक्षरे । सूत्रानरे इति मीदिनी) । प्रभविष्यन्ति—समर्था भविष्यन्ति पतित प्राचरितुसिति शेष (प्र + सू + चर् + ल्यप्ति) । बीजः,—चित्तवृत्तिनिरोधः, स एव ज्ञाना—अचिन्त्यवृत्तिः तदा बीजभाषणा—योगवरीत्यर्थः । घाम—घान (“घाम ईडि घडि इण्णो प्पामे जण्णममावधो” इति मीदिनी) ।

(ड) आदिशत्—आदिशत्पदिकल्पे (आ + दिश + शृणु + इ) । विद्याधरराजः मत् महापदं—महत् राज्ञं विश्वोत्तराज्यमित्यर्थः (चक्र-कोटि प्रमाणं शोचं वृत्ति-वेत्तारजाडयो । राज्ञे इत्याक्षरे कुष्माण्डोपकरणवाक्यी इ जवानचोऽपि” इति मीदिनी), तत्र चक्रवर्तिताडाः,—सावभौमसज, विद्याधरराज्ये एवाचिन्त्यलोक्ये (“चक्रवर्तो सावभौमः” इत्यमरः), इदानीं—प्रसमात् ब्रह्माकारमित्यर्थः, तत्र शोभो न जा इति अचिन्त्यायेति भावः (“इत्तमन्तु ब्रह्माकारो इडः” इत्यमरः), घामुचः,—घाशो विद्याधरमहापद्मचक्रवर्तिताडठकामुचः,—विद्याधरराज्याय शोभीत्यर्थ (विच । इती तरु०), कूटेव—चेतनेन उपदेवेत्यर्थ (मावानिचय

त्वं मया (ढ) स्वांशतः विक्रमादित्यः सृष्टः स्नेच्छरूपावतीर्णा-
नामसुराणां शान्तये, उद्दामदुर्वृत्तानां दमनाय च । अतः
(ण) सद्दीपपातालानामह्नीं वशे स्थापयित्वा विद्याधराणामधिराजो
भविष्यसि ; तत्र च चिरं दिव्यान् भोगान् भुक्त्वा, स्नेच्छया च
तान् त्यक्त्वा अन्ते समैव सायुज्यमवाप्स्यसि । एतच्च अपराजितं
नाम खड्गं (त) मत्तो गृह्णाण, अस्यैव प्रसादात् यत् यदुक्तं,
तत् सर्वे ते सेत्स्यति” इत्युक्त्वा तं खड्गरत्नं तस्मै दत्त्वा, वाक्-
पुष्पैश्च तेनार्चितः शम्भुः देवैः सह तिरोदधे ।

अथ कथोपसंहारः ।—

अथ सर्वं कार्यं समाप्तं निशाञ्च प्रभातां दृष्ट्वा राजा स्वपुरं

यन्नेषु कंतवानृतराशिषु । अयोधने शैलशङ्गे सौराङ्गे कूटमस्त्रियाम्” इत्यमरः),
द्रापसः,—तपस्वी कूटतापसः,—कपटयोगी (श्या तत्पु०) ।

(ढ) स्वांशतः,—निजाशात्, स्वदेह विभज्येत्यर्थः । उद्दामान्,—उच्छृङ्खलाः,
अस्युया इत्यथ, ते च ते दुर्वृत्ताः,—दुराचाराः तेषाम् उद्दामदुर्वृत्तानाम्—उच्छृङ्ख-
लु शीलानां, दुष्टानामित्यर्थः ।

(ण) ह्रीं, —जम्बुशाककुशकौशशाक्यलीपुत्रपुकराख्यैः सप्तभिः ह्रीं, पातालैः,
—“अतल वितलस्यैव नितलञ्च गभस्तिमत् । महातलञ्च सुतल पाताल सप्त
कौर्त्तितम्” इत्युक्तेः सप्तभिः पातालैश्च, सह विद्यते इति तादृशीं सद्दीपपातालां—
सप्तदीपसप्तपातालसङ्घिता (विण० । बहुव्री०) । अधि—अधिक, राजा अधिराज,
—राजश्रेष्ठ, अक्रवर्त्तति ग्रासत् (प्रादिस०) । सह युज्ति—युक्ती भवति इति
सयुद्, तस्य भाव सायुज्य—सादृश्यसालोक्यादिपञ्चविधसुक्तिमध्ये एकत्वरूप
सुक्तिभेदमित्यर्थः [सह + युज् + क्तिप् “सहस्य सः सञ्जायाम्” (६।१।०८ पा०)
इति सहस्य स, तत ष्यञ्] ।

(त) मत्तः,—मत्सकाशात्, (अस्मत्-शब्दात् पञ्चम्यास्तसिल्) । सेत्स्यति—
सम्पत्स्यते, सफलभविष्यतीत्यर्थ (सिध + लृट्-स्यति) । खड्गेषु रत्न—श्रेष्ठ खड्गरत्न—
प्रशस्तासि (७मी तत्पु० । “रत्न स्वजातिश्रेष्ठेऽपि मणावपि नपुंसकम्” इति नीदिनी) ।
वाक् पुष्पाणीव तैः वाक्पुष्पैः,—वचनकुसुमैः, स्तुतिभिरिति भावः । तिरोदधे—
छान्दधे, अन्तर्हितवानित्यर्थ (तिरस् + धा + लिट्-ए) ।

प्रतिष्ठाम् प्रविशेत् । तत्र (घ) प्रकृतिभिर्विहितोऽव्याभि
रभ्यर्चितं स्वामदामगिरिशार्ङ्गनगीतवाद्यादिभिः तत् सर्वं
दृष्टममनयत् । तत्र स्वप्नेरेव दिवसे भगवत् शङ्करस्य प्रसादात्
मदीर्घा सपातानी सर्वा मर्त्तुः (ढ) निष्कण्ठका वशीकृत्य
बुभुजे । अथ मर्त्तुः विद्याधरसंमूर्तिं सम्प्राप्य चिरं तत्सुखानि
सम्नुज्य (ध) भगवत्सायुज्यमन्ते ययौ ।

इति वि, ए सपाधिकारिणा श्रीबीशानन्दविद्यासागरमहोपाध्यायैः

विरचिता वेदान्तपञ्चविंशतिः ।

(ब) प्रकृतिभिः—अव्याभिदिभिः (प्रकृतिर्बुधसाय्ये आहमाव्याधिकारयोः ।
वीमो लिङ्गे पीरव्येऽमी इति मीदिनी) विहितः,—पठितः, उक्तः—
आनन्दनन्दव्यापारः अग्निः दानि विहितोऽव्याभिः,—प्रज्ञानविशेषानन्दस्य
व्यापाराभिः ।

(ढ) निष्कण्ठका—सुदमबुद्धिमान् ।

(ध) मन्त्रव्यायुज्यं—मन्त्रवता—एतद्व्यवहारात् त्रिरितं संवत्सायुज्यम्—एकव्यव
मुक्तिमिदम् ।

इति वेदान्तपञ्चविंशतिः अथावा व्याख्या समाप्ता ।

प्रकाशक—

पण्डित-श्रीभाशुबोध विद्याभूषण
तथा
पण्डित श्रीनित्यबोध विद्यारत्न ।

प्राप्तिस्थान—

२ न०. रसामाय मञ्जुमदार हौट बाम्हाट्ट
हौट पोष्ट अफिस । कन्निकाता ।

प्रिण्टर—वि, वि, मुखर्जी ।

२ न०. रसामाय मञ्जुमदार हौट कन्निकाता ।

